

Redactor: Luminița Botoșineanu

Ferdinand de Saussure
Cours de linguistique générale
© 1995 Éditions Payot & Rivages

© 1967-1968 Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari
for Introduction and Notes of Tullio De Mauro

Editura POLIROM, B-dul Copou nr. 3
P.O. BOX 266, 6600, Iași, ROMÂNIA
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7;

Copyright © 1998 by POLIROM Co S.A.
Iași, pentru prezenta traducere

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale:

SAUSSURE, FERDINAND DE

Curs de lingvistică generală / Ferdinand de Saussure

Traducere de Irina Izverna Tarabac – Iași: Polirom, 1998
432 p.; 21 cm – (Collegium, Litere)

Tit. orig. (fr.) – *Cours de linguistique générale*

ISBN: 976-683-127-2

I. Tarabac Izverna, Irina (trad.)

CIP: 800(075.8)

Printed in ROMANIA

Ferdinand de Saussure

CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye,
în colaborare cu Albert Riedlinger

Ediție critică de Tullio De Mauro

Traducere și cuvânt înainte
de Irina Izverna Tarabac

**POLIROM
1998**

Cuvînt înainte

Destinul *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure este, în România, unul mai special. Citit și citat în cercuri relativ închise, el a rămas, netradus fiind, necunoscut unui public mai puțin specializat. Identificată pentru acesta cu câteva clișee cu mare putere de circulație culturală – limbă și vorbire, semnificat și semnificant, limba ca sistem de semne, structuralism –, care-i dădeau doar iluzia accesului la complexitatea ei, gîndirea saussuriană a rămas astfel, pentru o perioadă mult prea lungă, necunoscută unor variate și importante categorii de intelectuali care ar fi putut fi interesați de ea.

Lingviști din numeroase alte țări au înțeles încă de acum mai bine o jumătate de secol importanța traducerii pentru înțelegerea în profunzime și propagarea operei lui Saussure, a unei traduceri concepută și ca hermeneutică. Transpus în limbile altor culturi – pe care le-a îmbogățit cu termeni dintre cei mai specifici pentru secolul nostru –, *Cursul de lingvistică generală* a indus în noile spații culturale nu numai o nouă filosofie lingvistică, ci și, prin contaminare din aproape în aproape, o nouă filosofie globală, care, prin mijlocirea modelului lingvistic, a devenit operatorie pentru toate celelalte „științe ale omului”. Asemenea lui Einstein în domeniul fizicii, Saussure a înlocuit, în domeniul său, vechea paradigmă printr-una nouă.

Netradus, Saussure ar fi rămas poate încă și astăzi aproape un necunoscut, iar influența lui nu s-ar fi putut exercita atît de adînc și la scară mondială. Dar încă din 1928 asistăm la un fenomen extraordinar : o avalanșă de traduceri, începînd cu cea în limba japoneză (de Kobayashi), urmată de un lung șir de reeditări, și continuînd cu cele în limbile germană, spaniolă, italiană, engleză, poloneză, maghiară, cehă, rusă, norvegiană, suedeză etc. etc. (și acestea urmate de reeditări). O privire atentă asupra istoricului propagării gîndirii saussuriene prin traduceri foarte specializate ne-ar putea face să afirmăm că, prin mijlocirea lor, s-a actualizat o virtualitate pe care, fără ele, o pîdea riscul de a nu se realiza niciodată.

Acum apare în sfîrșit și în limba română această carte fundamentală, pentru traducerea căreia am folosit ediția lui Tullio De Mauro, încă neegalată. Aflat și în momentul de față, ca și la începutul secolului, în centrul multor contestări (ceea ce autentifică prezența lui intensă), *Cursul* lui Saussure, în care își află originile întreaga lingvistică modernă, chiar și cea care se declară în dezacord cu el, este o operă mereu vie.

Iată de ce publicarea traducerii lui în română se impunea și astăzi tot atît de mult cît și ieri.

În încheiere, cîteva date „tehnice” asupra versiunii românești. Am adoptat, de fiecare dată cînd soluția aceasta s-a impus, terminologia consacrată prin utilizarea ei în textele lingviștilor români și în parte intrată chiar într-un circuit mai larg. Chiar și în

acest caz, am citat totuși, între paranteze, la prima apariție a termenilor problematici – de tipul : vorbire (*parole*) –, versiunea franceză. Transcrierile fonetice au rămas cele din ediția pe care am folosit-o. În cazul unor nume proprii de savanți care apar sub mai multe forme, am păstrat toate versiunile ca atare (cf. trei versiuni pentru Troubetzkoy), această procedură respectând diferitele moduri în care autorul și-a semnat, în etape diferite, lucrările, și făcând posibilă identificarea lui într-o bibliografie.

Irina Izverna Tarabac

Introducere

Începînd din primii ani ai secolului al XVIII-lea, naturaliștii, fizicienii și geografilor se succedă, în vechea familie geneveză Saussure, din generație în generație. Ideea de a duce mai departe cunoștințele din domeniul științelor naturale și al științelor exacte este o moștenire de familie, acceptată cu un conștient orgoliu. Singura care, la începutul secolului al XIX-lea, se abate de la această tradiție pentru a se îndrepta spre estetica oamenilor de litere romantici și a filosofilor idealiști germani, ca și spre pedagogie, este Albertine-Adrienne de Saussure. După două generații, Ferdinand de Saussure face o alegere la fel de neobișnuită în familia sa (o contribuție importantă la această alegere are, cu siguranță, și un prieten de-al mătușii sale, Adolphe Pictet, inițiator al studiilor de paleontologie lingvistică și patriarh al culturii geneveze la mijlocul secolului al XIX-lea). La vârsta de nouăsprezece ani, după ce timp de două semestre studiasă chimia, fizica și științele naturale la Universitatea din Geneva, tînărul Saussure reia cu hotărîre studiile literare și mai ales studiile lingvistice, începute încă din adolescență, și pleacă în Germania, la Leipzig și Berlin, orașe ce erau, în acea vreme, capitalele mondiale ale studiilor filologice.

Refuzul tradițiilor de familie se referă doar la conținutul cercetărilor. *Forma mentis* științifică, moștenită din familie pe linia tatălui, conferă operei și personalității sale intelectuale trăsăturile care le caracterizează: refuzul oricărei mistificări și al oricărei false clarități; parcimonia galileeană în introducerea neologismelor tehnice (Saussure preferă calea definiției stipulative care redetermină și disciplinează tehnic folosirea cuvintelor curente); dorința de a repune în discuție tezele și demonstrațiile cele mai îndrăgite, sub impulsul unor noi vederi; atenția acordată atît faptelor particulare cît și concatenării lor sistematice. La sfîrșitul *Autobiografiei* sale, Darwin descrie comportamentul științific ca fiind o combinație bine dozată între scepticism și o imaginație încrezătoare: fiecare teză, chiar și cea general admisă, este considerată ca o ipoteză, și fiecare ipoteză, chiar și cea mai ciudată, este considerată ca o teză posibilă, susceptibilă de a fi verificată și dezvoltată. Ferdinand de Saussure a întruchipat acest comportament în lingvistică.

Poate că Saussure este mînat spre alte domenii decît cele în care evoluaseră străbunii săi, el îndreptîndu-se către o disciplină încă *in fieri*, așa cum mai era încă lingvistica pe acea vreme, tocmai de pornirea sa înnăscută spre o cercetare dusă pînă la limitele cunoscutului. În sfera acestor studii, afirmarea tînărului Saussure este uluitor de rapidă. El are doar douăzeci de ani cînd concepe și douăzeci și unu de ani cînd redactează *Mémoire sur les voyelles*, lucrare ce a fost considerată ca fiind „cea mai frumoasă carte de lingvistică istorică ce s-a scris vreodată”; are douăzeci și doi de ani cînd, cu puțin înainte de a-și obține diploma de absolvire, este întreat cu bunăvoință de către un doct

profesor de la Universitatea din Leipzig dacă nu cumva este rudă cu marele lingvist elvețian Ferdinand de Saussure ; și nu are încă douăzeci și patru de ani când, după un semestru de studii la Sorbona, unde venise să-și desăvârșească formația, i se incredințează cursul de gramatică comparată de la această facultate ; acceptându-l, Saussure își asumă sarcina de a inaugura noua disciplină în universitățile franceze.

Este firesc ca după un asemenea debut precoce și intens să urmeze o lungă perioadă de reculegere. Dar asemenea pauze devin tot mai lungi o dată cu trecerea timpului : lucrările lui Saussure continuă să fie ca niște „piese de muzeu” (așa cum va spune mai târziu Jacob Wackernagel), dar ele sînt tot mai reduse ca volum și mai rare. În 1894, adică după trei ani de la întoarcerea sa la Geneva, organizează congresul orientaliștilor și participă la această manifestare cu un memoriu de mare importanță pentru istoria studiilor baltice ; acestea sînt ultimele manifestări publice importante ale talentului său. Saussure se încheie în cercetări despre care le vorbește uneori prietenilor săi, păstrînd însă o tăcere aproape totală în fața publicului științific internațional.

În 1913, chiar după moartea sa, un discipol și prieten genevez scrie despre Saussure că „a trăit ca un singuratic”. Imaginea omului solitar se justifică prin izolarea sa din ce în ce mai mare, prin tăcerea sa științifică prelungită, prin anumite trăsături ale vieții sale private, prin tristețea ce apare în ultimele sale întîlniri cu discipolii și în scrisori.

Și totuși, chiar și în termeni strict biografici, ar fi o greșeală să ne mulțumim să-i constatăm doar singurătatea. Saussure a avut, într-adevăr, puțini prieteni ; dar aceștia erau Michel Bréal, Gaston Paris și Wilhelm Streitberg, nume mari în lingvistica și filologia din Germania și Franța, țări care, în această privință, se aflau pe atunci în fruntea celorlalte. Și chiar dacă sările sale de curs de la Paris și Geneva puteau să pară și erau pe jumătate goale, lista discipolilor săi, reconstituită de curînd cu o răbdare meritorie, arată că mulți dintre ei au fost cei care, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, au constituit cadrele medii, veriga vitală a universității franceze și elvețiene romande. Și mai mult încă : savanții care au orientat lingvistica modernă s-au format la școala lui Saussure : Paul Passy care, printre primii, a elaborat o viziune funcțională a fenomenelor fonetice ; Maurice Grammont, magistrul al foneticii din secolul al XX-lea, unul dintre primii care au propus o interpretare sistematică a schimbărilor diacronice ; Antoine Meillet, pe care un mare filolog ca Giorgio Pasquali îl considera „cel mai remarcabil lingvist al secolului al XX-lea”, șeful recunoscut al școlii franceze de lingvistică istorică și care s-a distins prin elaborarea și verificarea unei interpretări sociologice a istoriei lingvistice ; Charles Bally, care a ridicat la nivel științific cercetările de stilistică a limbilor ; Albert Sechehaye, care a deschis un cîmp fertil de cercetare la intersecția dintre psihologie și lingvistică ; Serge Karcevskij, care a aplicat în domeniul slav viziunea dinamică a mecanismului lingvistic elaborată de Saussure (aflîndu-se la Moscova în 1915 și la Praga prin anii '20, Serge Karcevskij, coautor al lucrării *Thèses*, redactată de lingviștii moscoviți fondatori ai școlii de la Praga, a transmis ideile savantului genevez lui Trubeckoj, Jakobson și chiar și multor lingviști elvețieni mai tineri).

Sînt prea multe personalități de excepție ca să considerăm că apariția lor ar fi o pură întîmplare și ca să nu vedem în asta rezultatul mării vocații a lui Saussure pentru

formarea cercetătorilor, semnul voinei sale de a se perpetua prin discipoli și de a-și învinge în acest fel sentimentul izolării.

Dar contrastul dintre izolare și participare nu domină numai viața privată și destinul omenesc al lui Saussure. Îl regăsim la un nivel mai adânc, în raporturile sale cu lingvistica și cu gândirea timpului său și al nostru.

Temele de cercetare pe care le considerăm astăzi tipic saussuriene circulă în întreaga cultură din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Preocuparea pentru o gramatică descriptivă, statică, este prezentă la Spitzer și se accentuează la Whitney, Brugmann și Osthoff, Ettmayer, Gabelentz, Marty; necesitatea de a studia fenomenele fonice în raport cu funcția lor semnificativă este susținută de un mare grup de savanți ca Dufriche, Winteler, Passy, Sweet, Baudouin, Kruszewski, Noreen; Frege face distincția dintre sens (*Bedeutung*) și semnificat (*Sinn*); Svedelius preconizează „o algebră a limbii”; Noreen face deosebirea dintre studiul substanțial și studiul formal al conținuturilor semantice și al aspectelor fonice; Whitney, Steinthal, Paul, Finck insistă asupra aspectului social al faptelor lingvistice și, împreună cu mulți neogramatici, asupra necesității de a considera limba în contextul său social; Steinthal, pe urmele lui Humboldt, propune din nou o viziune globală asupra faptelor lingvistice. Am putea continua, evocând pe Schuchardt și reflecțiile sale ce rafinau sensibilitatea la aspectul concret-individual al expresiei, pe neogramatici și geolingvistica, ce subliniau, în mod diferit, aspectul accidental al schimbărilor lingvistice, pe Peirce și Marty, ce simțeau caracterul stringent al unei științe generale a semnelor, și, din nou, pe Peirce, Marty, Mach și Dewey, care au început reevaluarea momentelor abstracte ale experienței umane. Nu putem spune întotdeauna dacă acești savanți cunoșteau ideile lui Saussure și dacă Saussure le cunoștea pe ale lor. Dar chiar dacă ar trebui să răspundem întotdeauna în mod negativ la această întrebare, rămâne faptul că, în ansamblu, Saussure a trăit într-un raport de adâncă armonie și de schimb mutual cu timpul său.

Pe de altă parte, se știe cât de mult îi datorează lui Saussure lingvistica, semiologia și antropologia din vremea noastră. În centrul diferitelor direcții de cercetare se află concepte și teme din *Cursul de lingvistică generală*. Își au într-adevăr originea în *Curs*, sociolingvistica (Meillet și Sommerfelt), stilistica geneveză (Bally), lingvistica psihologică (Sechehaye), funcționalistii (Frei și Martinet), instituționalistii italieni (Devoto și Nencioni), fonologiei și structuraliștii praghezi (Trubeckoj, Karcevskij și Jakobson), lingvistica matematică (Mandelbrot și Herdan), semantica (Ullmann, Prieto, Trier, Lyons), psiholingvistica (Bresson și Osgood), istoricistii (Pagliaro și Coșeriu), precum și Bloomfield (dar nu și discipolii săi), Hjelmslev și școala sa glosematică, Chomsky (mai mult decât partizanii săi).

De altfel, este de ajuns să privim lista cuvintelor care au apărut pentru prima oară în *Curs* sau care au primit aici consfințirea definitivă într-o anumită accepție, bine determinată, rămasă apoi ca atare: *sincronie, diacronie, idiosincronic, pancronie, pancronic* etc.; *limbă, limbaj, vorbire; semn, semnificat, semnificat; unitate lingvistică; sintagmă, sintagmatic; execuție, conștiință lingvistică; fonem, fonologie; substanță și formă lingvistică; economie lingvistică, valoare lingvistică; cod, circuit al vorbirii, model; stare de limbă, static, semiologie, semiologic, sem;*

opoziție, opozitiv, relativ, diferențial; lanț, poate *structură*, cu siguranță *sistem*. În lingvistica contemporană, puține sînt cuvintele-cheie care, fiind comune mai multor direcții de cercetare, să nu-și aibă sursa în *Cursul de lingvistică generală*.

Și totuși, în ciuda acestor legături cu timpul său, personalitatea lui Saussure continuă să se profileze în chip original pe fundalul epocii. Și aceasta pentru că doar materia reflecțiilor sale i-a fost furnizată de epoca în care a trăit, pe cînd forma finală a concepției îi aparține în întregime. Problema centrală a biografiei sale științifice și intelectuale, scopul celor treizeci de ani de cercetări nesatisfăcute au constat tocmai în a găsi această formă. Ajunge la ea spre sfîrșitul vieții și îi trasează contururile în lecțiile de deschidere, în concluziile și în principalele momente din cel de-al doilea și cel de-al treilea curs de lingvistică generală (1908-1909, 1910-1911), ținute la Geneva. Recentele lucrări ale lui R. Godel și R. Engler ne îngăduie să o cunoaștem.

Nu putem spune același lucru despre *Cursul de lingvistică generală*. După cum se știe, textul acestei lucrări a fost elaborat de Bally și Sechehaye pe baza notițelor luate de discipolii lui Saussure în timpul celor trei cursuri de lingvistică generală ținute de acesta și a rarelor însemnări autografe găsite după moartea savantului printre hirtiiile sale. Fragmentele din gîndirea saussuriană (cu excepția cîtorva rare neclarități) sînt, în general, bine înțelese și redată exact. *Cursul* reprezintă suma absolută a doctrinei saussuriene și probabil că este destinat să rămînă astfel. Prin urmare, este evident cît de mult datorăm lui Bally și Sechehaye. Dar ar însemna să nesocotim munca pe care au săvîrșit-o pentru a difuza teoriile savantului, dacă am ascunde faptul că acest *Curs*, fidel în ceea ce privește reproducerea anumitor elemente din doctrina lingvistică a lui Saussure, nu este la fel de fidel în ceea ce privește reproducerea felului în care ele se îmbină. Or, poate mai mult decît în oricare altă teorie, în teoria limbii ordinea în care sînt așezate elementele, după cum spunea însuși Saussure, este esențială. Opera lui Bally și Sechehaye nu este continuată astăzi cu adevărat decît de către cel care înțelege și face să se înțeleagă că, în mod conștient sau nu, o bună parte din lingvistica secolului al XX-lea a lucrat pentru ca, dincolo de redactarea *Cursului*, învățătura lui Saussure să se regăsească în forma ei cea mai autentică, și astfel să i se deschidă în față noi perspective.

Punctul de plecare al reflecțiilor lui Saussure este conștiința profundă a individualității absolute, unice, a fiecărui act expresiv, a actului pe care el îl denumește *vorbire (parole)*. Saussure își invită discipolii să fie atenți la un individ care vorbește și care, de exemplu, exclamă: „Războiul, v-o spun eu, războiul...” Se constată că autorul a repetat de două ori același cuvînt, cuvîntul *războiul*. E adevărat, dar numai într-un anumit sens. Dacă sîntem atenți la conținutul „psihologic” (ca să utilizăm chiar termenul lui Saussure) efectiv și concret pe care cuvîntul *războiul* îl comunică de fiecare dată, sau la actul fonator concret prin care cuvîntul *războiul* este realizat, constatăm că, de fiecare dată, ne aflăm în fața a ceva diferit. Rostind cuvîntul *războiul*, unii vor avea în minte fanfarele, defilările glorioase, drapelele fluturînd în vînt; alții, un frate mort sau vreo casă distrusă; von Clausewitz va medita la continuarea politicii prin alte mijloace, iar soldatul Șvejck se va gîndi la cuvinte pe care nu le voi transcrie aici, din decență. Dar Saussure vrea să spună că pînă și aceeași persoană și chiar în

același discurs, dacă repetă de două ori același cuvânt, va comunica de fiecare dată un lucru diferit : „Războiul, v-o spun eu, războiul...” Felul concret de a pronunța cuvântul repetat va diferi de fiecare dată, cu siguranță, chiar și atunci când el este rostit de către aceeași persoană. Testele de analiză psihologică și de asociere, pe de o parte, și, pe de altă parte, instrumentele de analiză electroacustică și electromiografică, ce devin tot mai perfecționate, ne dau astăzi confirmarea științifică, instrumentală, a ceea ce Saussure afirma pe baze așa-zis artisanale. Același cuvânt repetat în discursul aceleiași persoane este rostit diferit de la un moment la altul : dacă nu facem abstracție de nici un detaliu, sensul precis, în realitatea sa concretă, apare, de la o manifestare la alta, ca fiind format din asocieri și din rezonanțe emotive diferite ; iar fonia reală, dacă o considerăm în integralitatea sa efectivă, are, și ea, de fiecare dată, inflexiuni și nuanțe diferite. Doar Croce a mai insistat cu atîta forță asupra caracterului individual și unic al actului expresiv particular. Dar ceea ce pentru Croce este punct de sosire reprezintă pentru Saussure punctul de plecare.

Dacă este adevărat că luînd exemplul dat, cuvîntul *războiul* este diferit de la un caz la altul, este adevărat și că acest cuvînt variază pentru că are, în alte contexte, nuanțe de sens diferite. Ca să putem afirma aceasta, e limpede că trebuie să avem un *ubi consistam*, adică un punct ferm care nu variază și care ne îngăduie să spunem că un lucru variază și este diferit. Dar lăsînd la o parte aceste considerații și privind spre modul nostru de a aprecia limba pe care o folosim și nu spre modul de a o folosi, numai în discursul concret ca locutori și ca auditori recunoaștem, de la o ocurență la alta, diferitele repetări ale cuvîntului *războiul* tocmai ca pe niște repetări, altfel spus ca pe niște variații ale unui anumit lucru care, pentru a varia, trebuie să rămînă identic dintr-un anumit punct de vedere.

Acest punct de vedere nu este și nu poate fi cel al substanței psihologice sau fonice din care sînt făcute actele de *vorbire*. Din acest punct de vedere, actele de *vorbire* sînt, după cum am văzut, irevocabil diferite unele de altele. Deci punctul de vedere ce îngăduie identificarea nu este cel al executării. El nu trebuie căutat în ceea ce locutorii „fac”, ci în ceea ce locutorii „știu”, adică în interiorul științei lor : locutorii știu că amîndouă repetările, și chiar și nenumăratele repetări ale cuvîntului *războiul* sînt, dincolo de orice variație a sensului și a foniei, replicile aceleiași entități.

Seria nesfîrșită a diferiților produși fonici și seria la fel de nesfîrșită a diferitelor sensuri constituie două serii pe care le putem considera continue („continue” în accepția matematică, în sensul că fiind date două fonii sau două sensuri extrem de apropiate, se poate găsi întotdeauna o fonie sau un sens intermediar). În aceste serii continue locutorii fac diferite regrupări, referindu-se la limite în interiorul cărora fenomenele diferite din punct de vedere psihologic sau fonic sînt identificate pe baza unității lor de funcție : foniile unui anumit grup sînt diferite din punct de vedere sonor, dar toate *pot* transmite același sens particular ; sensurile unui anumit grup sînt diferite din punct de vedere psihologic, dar toate *pot* fi transmise prin aceeași fonie particulară. Ansamblul limitelor dintre diferitele regrupări este limba. Ea este deci un ansamblu de limite, de articulări ce fac astfel ca masa realizărilor fonice și masa sensurilor să fie discontinue. Datorită limbii, auditorul reduce o realizare fonică particulară la una sau alta dintre clasele de realizări fonice și o semnificație particulară la una sau alta dintre clasele de semnificații.

Pentru a marca mai bine diferența dintre cele două puncte de vedere, cel al *vorbirii*, al executării, și cel al *limbii (langue)*, al științei, Saussure introduce o discriminare terminologică: el rezervă termenii de *sens* (sau *semnificație*) și *fonațiune* pentru substanța din care e făcută *vorbirea* și, după multe ezitări, propune termenii de *semnificant* (*signifiant*) și *semnificat* (*signifié*) pentru a desemna clasele de *sens* și de *fonațiuni*.

Clasele pe care Saussure le numește *semnificanți* și *semnificați* sînt, după cum putem spune azi fără nici o dificultate, niște clase „abstracte”; și cînd, auzind, într-o situație particulară, o anumită fonie, stabilim între fonațiune și *sens* o anumită uniune de tipul semnificant și semnificat, de exemplu în cazul cuvîntului *război*, săvîrșim o operație de clasificare prin abstractizare. Pe de altă parte, cînd ne exprimăm, nu realizăm numai o uniune între semnificație și fonie ce se situează static în clasa constituită prin unirea unei clase semnificante și a unei clase semnificate, ci realizăm și o uniune între semnificație și fonie, uniune care constituie, dinamic, o *actualizare* a unei clase (sau a unei uniuni de clase) ce există *potențial* „în creier” (cum îi place lui Saussure să spună). Desemnarea raporturilor dintre *limbă* și *vorfire* în ceea ce privește latura realizării active este făcută de Saussure adoptînd vechii termeni scolastici de *virtualitate* și de *act*; dar lui Saussure îi este mai greu să desemneze aceleași raporturi în ceea ce privește latura audierii. Ușurința cu care, în a doua treime a secolului al XX-lea, putem adopta unii termeni ca *abstract*, *abstracțiune* este, după cum vom vedea, necunoscută la sfîrșitul ultimului secol, cînd, pe urmele lui Kant, o sută de ani de gîndire filosofică conferiseră acestor doi termeni asemenea valori negative, încît *abstract* și *abstracțiune* însemnau în mod unanim „lăsat la o parte”, sau chiar erau în mod incorect și fals, evitați.

Acesta este motivul pentru care Saussure, înțelegînd totuși și definind perfect caracterul abstract al entităților lingvistice, este nevoit să evite folosirea termenului *abstract*, ce era expus unor confuzii nedorite. El sfîrșește prin a vorbi de entități *psihice* (termen pe care îl deosebește cu grijă de *psihologic*), sau prin a se îndrepta spre un alt cuplu scolastic: *substanță* și *formă*. *Vorbirea*, adică uniunea dintre o fonie concretă și un *sens* concret, este *substanța*, în timp ce ceea ce se actualizează în *vorfire* și servește la clasificarea *vorbirii*, adică ansamblul semnificanților și a semnificațiilor, *limba*, este numit și definit de Saussure ca *formă*.

Constituirea claselor abstracte sau formale pe care Saussure le numește semnificanți și semnificați nu depinde de nici un motiv intrinsec substanței fonice sau psihologice. De exemplu, [’mite] și [’mi : te] sînt clasificate în italiană ca fiind manifestări diferite ale aceleiași entități semnificante, entitate pe care o putem simboliza prin /mite/, în timp ce în germană sînt clasificate ca manifestări diferite a două entități diferite, pe care le putem simboliza în grafia germană curentă prin *Mitte* „centru” și *Miete* „chirie” sau prin /mite/ și /mi : te/. Aceeași diferență la nivelul substanței este ignorată într-o limbă, dar este utilizată într-o alta pentru a constitui două clase formale diferite. Clasele formale nu depind deci mecanic, în mod determinat, de caracteristicile fizice ale substanței. Același lucru se întîmplă în cazul semnificațiilor și al semnificaților. Desemnarea unei ființe tinere de sex feminin și desemnarea unei ființe tinere de sex masculin se realizează prin același semnificant în germană (*Kind*), în greacă (*téknon*)

sau în dialectul napolitan (*criatura*), în timp ce în alte idiomuri le corespund doi semnificanți diferiți : în latină (*puella și puer*), în romanică (*pupa și pupo*) și în italiană (*bambino și bambina*).

În concluzie, distincțiile pe care semnificații și semnificații le introduc în realizările fonice și în semnificații sînt *independente* de caracteristicile intrinsece ale substanței fonice și psihologice. Adică sînt *arbitrare*. La originea lor nu se află dependența mecanică de caracteristicile prelingvistice ale substanței fonice, de caracteristicile lumii obiective sau de felul nostru de a o percepe, ci, dimpotrivă, capacitatea înăscută a omului de a discrimina și de a asocia în clase, în mod liber, actele și datele experienței sale, și de a coordona în mod diferit clasele formate astfel.

Cu unele oscilații, Saussure tinde să numească *semn* orice unire a unui semnificat cu un semnificat, începînd cu unitățile minimale (pe care Frei le-a numit, mai tîrziu, *moneme* : *aim-*, *-ont*, *parl-*, *-er* etc.) și sfîrșind cu unitățile complexe, pe care Saussure le numește *sintagme* (*chien ; il parle ; par ici s'il vous plaît ; ce soir, la lune rêve avec plus de paresse* etc.). Se poate spune că, fiind constituit prin unirea a două clase abstracte formate arbitrar, semnul este, în mod radical, arbitrar.

Saussure vede în caracterul arbitrar al semnelor principiul fundamental al întregii realități lingvistice. Acest caracter arbitrar oferă un principiu de clasificare a sistemelor semiologice (rituri, obiceiuri, coduri de comunicare, limbaje de toate felurile), în funcție de gradul lor de arbitrar mai mult sau mai puțin ridicat. În al doilea rînd, arbitrarul îngăduie limbajului verbal să se realizeze după celălalt principiu, cel al linearității : dacă semnele lingvistice nu ar fi arbitrar atît din punct de vedere semantic, cît și din punctul de vedere al semnificantului, ele nu ar putea codifica (așa cum codifică) într-o succesiune lineară de situații, semnificațiile (*purports* în termenii lui Hjelmslev) ce se prezintă în mod unitar memoriei, percepției și cunoașterii subiecților vorbitori.

Organizarea limbii provine înainte de orice din întretăierea celor două principii. Arbitrarul se află la originea caracterului opozitiv al entităților semnificante și semnificate : acestea, neavînd o bază absolută, sînt ceea ce sînt fiind delimitate astfel de către celelalte entități cu care coexistă. Linearitatea se află, dimpotrivă, la originea caracterului sintagmatic al entităților : acestea, în măsura în care se desfășoară în mod linear, în lungul axei succesiunilor, se pot descompune în segmente semantico-semnificante de mai mică extensie. Opozitivitatea și sintagmaticitatea sînt dubla rădăcină a ceea ce Saussure numea „echilibru” și a ceea ce editorii, urmați apoi de Martinet, au numit „economia” limbii. Limba este și poate fi considerată, mai mult decît ansamblul tuturor semnelor, ansamblul tuturor semnelor posibile. Ea este constituită din segmentele semnificante și semnificate cele mai mici (*unitățile concrete* ale lui Saussure, *monemele* lui Frei și ale lui Martinet) și din schemele fundamentale (pe care Saussure le numește „abstracte”) ale combinațiilor lor posibile. Altfel spus, limba este sistemul structurilor posibile de semne minimale. Saussure insistă mult pe caracterul potențial, pe „productivitate” și, după cum spune el, pe „creativitatea” limbii : faptul că o combinație sintagmatică determinată există are o importanță cu mult mai mică decît faptul că ea *poate* să existe. Modalitatea de producere a unor noi semne complexe este analogia, care este forța creatoare a limbii.

Caracterul „sistemic” al limbii impune lingvisticii o atitudine „sistematică” : chiar dacă trebuie să descriem o unitate minimală, căci a o descrie implică a i se determina *valoarea*, este nevoie să o vedem în toate asociațiile sale opozitive posibile (pe care le numim astăzi paradigmatic) și în toate posibilitățile sale de combinare sintagmatică. Altfel spus, chiar dacă obiectivul studiului nu este în mod direct sistemul, ci numai o parte din el, chiar minimă, pentru ca studiul să fie complet trebuie să considerăm acea parte în raport cu totalitatea care îi dă valoare, sau în raport cu întregul sistem lingvistic.

Caracterul sistemic al limbii impune ca lingvistica să-și dezvolte cercetările în primul rând pe planul în care coexistă diferitele unități și structuri posibile, adică pe planul contemporaneității și al coexistenței funcționale : acest plan este numit de Saussure *sincronic* sau, mai exact, *idiosincronic*. Studiul idiosincronic nu exclude, în intențiile lui Saussure, studiul diacronic, adică studiul evoluției unui sistem și al uneia dintre părțile sale în timp, după cum el nu exclude comparația între diferite sisteme și părți ale unor sisteme genetic înrudite, domeniu spre care lingviștii secolului al XIX-lea își îndreptau toate eforturile. Saussure dă întâietate studiului idiosincronic, dar (spre deosebire de ceea ce făceau lingviștii secolului al XIX-lea în cadrul lingvisticii comparate) nu îi acordă dreptul de monopol asupra cercetărilor lingvistice.

Motivul acestei întâietăți este simplu : legitimitatea confruntărilor dintre unitățile lingvistice ce aparțin unor sisteme lingvistice diferite nu poate fi dovedită decât pe bază idiosincronică. Acest aspect este foarte delicat, din două motive : din punct de vedere biografic, aceasta este tema primelor reflecții ale lui Saussure în materie de „filosofie a lingvisticii” ; doi dintre interpreții cei mai profunzi ai operei lui Saussure, Mario Lucidi și Robert Godel, independent unul de celălalt, au susținut că teoria saussuriană a sistemului și a idiosincroniei închidea lingvistica „într-un cerc” (Godel SM 221) și compromitea posibilitatea de comparație diacronică (Lucidi, lucrare inedită citată în De Mauro 1966. 130-131). După ei, autorul acestor rînduri și-a îngăduit să spună că această concepție aducea după sine, printre alte consecințe, și pe aceea a imposibilității de a comunica. Și, la drept vorbind, cei doi savanți și cel ce li s-a alăturat aveau dreptate, în măsura în care nu vedeau că Saussure elaborează cu grijă distincția dintre *sens* și semnificat, dintre fonațiune și semnificat, adică dintre executare sau *vorbit* și sistem sau *limbă*. Această distincție, asupra căreia am insistat încă de la începutul introducerii și asupra căreia Saussure însuși a reflectat în repetate rînduri, oricît de incredibil ar părea, n-a fost înțeleasă în toată importanța ei pînă la apariția unui scurt și important articol al lui A. Burger, pe care mulți nu l-au remarcat nici pînă acum ; aceste cîteva pagini despre *sens* sau *semnificație*, *semnificat* și *valoare* ce se află într-un aparent dezacord cu ceea ce Godel descriesese în SM, dar în realitate la perfect unison cu restul interpretărilor pe care Godel le elaborase, au pus întreaga exegeză a gândirii saussuriene pe axa sa adevărată și au deschis perspective teoretice de cea mai mare importanță. Făcînd distincția dintre semnificație și semnificat, fonațiune și semnificat, Saussure poate să elaboreze o noțiune de sistem și de idiosincronie care se află la adăpost de consecințele absurde de care ar putea avea parte în lipsa acestei distincții (și de care are parte în ochii celor ce nu înțeleg această distincție în toată importanța ei). Printre altele, această distincție oferă o bază studiului diacronic.

În numele cărei legitimități confruntăm, ca fiind genetic înrudite, unități lingvistice ce aparțin unor sisteme lingvistice diferite? Nu o facem pe baza identității lor fonatorii (altfel n-am putea explica de ce confruntăm, ca termeni ai unei succesiuni continue, cuvântul latinesc *calidum* și cuvântul franțuzesc *chaud*, ce nu prezintă nici o asemănare fonică și de ce, invers, nu considerăm ca fiind așezate pe aceeași linie continuă de dezvoltare două fraze precum cea latinească I VITELLI DEI ROMANI SONO BELLI, „du-te, o, Vitellius, la semnalul de luptă al zeului roman” și fraza italienească omografă¹⁾); nici pe baza identității lor de sens (în care caz ar trebui să considerăm cuvântul italianesc *spada* ca o dezvoltare din cuvântul *gladium* și nu am putea considera cuvântul italianesc *cattivo* „rău”, ca fiind dezvoltat din latinescul *captivus* „prizonier”); nici pe baza similarității contemporane de sens și de fonie: în acest caz ar trebui să considerăm ca genetic înrudite (dar ne ferim s-o facem) cuvântul german *Feuer* „foc” și cuvântul franțuzesc *feu* „foc”, cuvântul englezesc *bad* „rău” și cuvântul persan *bad* „rău”. Nici valoarea nu este o bază suficientă: doi termeni, în măsura în care aparțin unor sisteme diferite, au o valoare iremediabil diferită (Lucidi avea perfectă dreptate să sublinieze acest lucru). Chomsky și Halle au dreptate să vorbească de „the still puzzling phenomenon of language change”: schimbarea lingvistică rămâne încă un fenomen enigmatic pentru lingviștii străini de gândirea saussuriană. Atât de enigmatic încât nu izbutim nici măcar să justificăm baza pe care constatăm o schimbare.

Pentru Saussure, la capătul meditațiilor sale, problema este relativ simplă. Formula prin care el o rezolvă este următoarea: o serie de ecuații idiosincronice între semnificații divergente și fonii divergente, dar care, în fiecare stare de limbă în care coexistă, sînt variante ale aceluiași semnificat și ale aceluiași semnificant, leagă, de la o stare de limbă la alta, punctele extreme ale unei serii diacronice (*calidum* și *chaud*) sau ale unei serii comparative (cuvântul latinesc *nātus* și vechiul cuvînt indian *jātās*). Bazîndu-se pe aceste ecuații, lingvistul comparatist putea și poate să-i uimească pe profani, explicîndu-le, de exemplu, că germanul *Tür* este „același lucru” cu italienele *fuori* și că *zehn* este „același lucru” cu *dix*.

Așa cum se vede, concepția saussuriană a limbii ca sistem idiosincronic, cu distincția dintre executare și sistem, nu numai că nu neagă studiul diacronic, ci, dimpotrivă, se coroborează în modul cel mai riguros cu el. Merită să adăugăm că această concepție clarifică, așa cum vom avea prilejul să vedem, în parte, în cele ce urmează, și alte probleme, ca aceea a comunicării dintre doi indivizi sau ca aceea (care este o variantă mai complicată a celei dintii) a traducerii dintr-o limbă în alta. Dar Saussure nu s-a oprit asupra acestor două probleme, care au reținut atenția cercetătorilor doar într-o epocă mai recentă: după părerea mea, el a dat cheia celor mai bune rezolvări ale lor.

Din arbitrar decurg alte două caracteristici antitetice ale limbii. Înainte de toate, mutabilitatea sa în decursul timpului. Semnificanții, semnificații și organizarea lor în sistem fiind liberi de legăturile rigide cu realitatea logică sau naturală etc., limba este

1. Fraza italienească omografă *I vitelli dei romani sono belli* înseamnă „vițelii romanilor sînt frumoși” (n. tr. fr.).

supusă schimbărilor celor mai profunde, celor mai imprevizibile, celor „mai puțin” logice și celor „mai puțin” naturale. Se întâmplă astfel ca niște tradiții lingvistice îndepărtate să înceapă să converge, sau ca aceeași tradiție lingvistică să se poată scinda în idiomuri profund divergente. Limbile nu au în fața lor alte limite în afară de acelea, numai și cu adevărat universale (universale, bineînțeles, pentru specia umană), ale structurii aparatului perceptiv și conștient al omului și ale aparatului său fonator și acustic: în interiorul acestora, posibilitățile de a grupa în semnificații și în semnificații infinita serie a diferitelor fonii și a diferitelor sensuri sînt nelimitate.

În ultimă analiză, arbitrarul amortizează zguduirile provocate de posibilele schimbări ale foniiilor și ale semnificațiilor. Foniile și semnificațiile reprezintă semnificații și semnificații unei limbi, îi realizează, dar nu îi epuizează. Ele pot oscila chiar mult, și de fapt ele oscilează mult (ne amintim de diversitatea sensurilor și foniiilor pe care le are fraza „războiul, v-o spun eu, războiul...”) fără ca sistemul limitelor să se schimbe. Prin urmare, arbitrarul este atît condiția și coeficientul schimbării, cît și condiția și coeficientul stabilității sistemelor lingvistice.

În sfîrșit, dată fiind analiza profundă a lui Saussure, din caracterul arbitrar decurge o consecință: aspectul radical social al limbii. Pentru că semnele, în diferențierea lor reciprocă și în organizarea lor în sistem, nu răspund nici unei exigențe naturale care le-ar fi externă, singura bază validă a configurației lor particulare într-o limbă sau alta este consensul social. Cu siguranță, consensul social joacă un anume rol chiar și în concepțiile convenționaliste, de la Aristotel și pînă la Whitney; dar el își află limita în faptul că limba, concepută ca o nomenclatură, înglobează ca pe o parte esențială „semnificații” care coincid cu „lucrurile” și sînt, deci, fapte preconstituite. De aici rezultă că acest consens social nu are libertate de acțiune decît pentru a organiza semnificații: dar lumea semnificațiilor se impune convenției ca o realitate care îi preexistă. În concepția saussuriană a realității lingvistice, organizarea semnificațiilor în semnificații nefiind mai puțin arbitrară decît aceea a foniiilor în semnificații, consensul social este totul. Uzajul pe care societatea îl dă limbii este condiția pentru ca limba să fie *viabilă*. Numai Wittgenstein, și doar patruzeci de ani mai tîrziu, a mai ajuns cu o asemenea claritate la viziunea caracterului radical social al limbii. „Sistemul de semne este făcut pentru colectivitate, așa cum vaporul este făcut pentru mare”, spunea Saussure în timpul unei lecții din cel de al doilea curs, folosind o imagine care n-a trecut în textul „vulgatelor”, una dintre acele numeroase imagini sugestive prin care, ca și Wittgenstein, căuta să fixeze, dîndu-i un corp sensibil, o gîndire a cărei adîncă nouitate istorică o măsurăm abia astăzi. Întocmai ca arbitrarul, legătura socială este factor de stabilitate și, în același timp, de schimbare. Tocmai faptul că ea este socială ferește limba de capriciile indivizilor sau ale grupurilor restrînsse. Pe de altă parte, același caracter social expune limba la schimbări, atunci cînd nevoia de distincții deja existente se micșorează sau, dimpotrivă, atunci cînd se ivește nevoia de noi distincții.

Arbitrarul și aspectul social al limbii, combinate cu complexitatea relațiilor opozitive și sintagmatice dintre unitățile concrete, fac ca apariția și dispariția unor distincții în decursul timpului să fie absolut imprevizibile. Schimbarea atinge distincția și reacționează asupra sistemului în modurile cele mai variate. Trecherile de la o stare de

limbă la alta nu răspund nici unei raționalități universale. Lingvistica se află, în descrierea lor, în fața unor fenomene contingente, circumscrise temporal și spațial, produse de rezultatul imprezvizibil al întâlnirii, în sistem, dintre evenimente eterogene, interne și externe în raport cu echilibrul sistemului lingvistic într-o anumită fază.

Punând arbitrarul în centrul aspectelor universale, comune tuturor limbilor, recunoaștem implicit că limbile particulare, atît în planul semnificațiilor cît și în planul semnificațiilor, sînt de natură contingentă și au o validitate circumscrisă în timp și spațiu, legată de durata unor structuri determinate ale societății umane.

Istorie și *istoric* sînt termeni pe care o îndelungată tradiție i-a încărcat cu sensuri multiple și care, din această pricină, au devenit echivoci. În lingvistică, termenul de *istorie* a fost și mai este încă și acum utilizat ca sinonim al termenilor *devenire*, *diacronie*. Gîndindu-se la această accepție a cuvîntului, Saussure insistă asupra caracterului „antiistoric” al sistemului lingvistic și al lingvisticii sincronice care îl descrie. Dar termenii de *istorie* și de *istoric* au și un alt sens: sensul conform căruia se spune, de exemplu, că un sistem de legi juridice este *istoric*, în măsura în care este legat de contingente temporale și sociale, independent de faptul că a avut sau nu o dezvoltare în timp. În acest sens, cum bine a văzut Saussure, o stare de limbă este *istorică*, nu pentru că ea „se dezvoltă”, ci pentru că motivațiile care o susțin au un caracter contingent, temporal și social determinat. Dacă, așa cum pare corect, nu reținem decît acest al doilea sens (care nu-l neagă, ci mai degrabă îl include pe primul), care este în totală concordanță cu gîndirea și limbajul istoricismului modern, ajungem la o necesară concluzie. Saussure, aprofundînd analiza aspectelor universale ale realității lingvistice și elaborînd propria sa versiune a vechii *gramatici generale*, a precizat caracterul radical arbitrar și prin aceasta radical social al tuturor limbilor: el a ratificat astfel caracterul lor radical istoric.

Arbitrarul este modalitatea generală cu care operează în timp capacitatea de a coordona și de a asocia – caracteristică biologică universală, comună tuturor oamenilor dînd loc unor sisteme lingvistice diferite de la o societate umană la alta. Este modalitatea prin care ceea ce este, în om, ereditate biologică, dincoace de contingentele sociale și temporale, întîlnește contingența istorică. Este forma sub care natura devine istorie.

Aici se află cea mai adîncă rădăcină a neînțelegerilor care au însoțit *Cursul*; aici se găsește motivul pentru care textul – unul dintre cele mai citate și mai cunoscute din istoria culturală a secolului al XX-lea – apare profund izolat în sînul acestei culturi. O bază de gîndire științifică și rațională și o perspectivă de *gramatică generală* raționalistă sînt în serviciul unei concluzii profund istoriciste; pe de altă parte, viziunea istorică a realității lingvistice este eliberată de accentele mistice și iraționale care o însoțesc de obicei în istoricismul literar, și se verifică pe planul celei mai mari rigori empirice și analitice. Acest lucru este suficient pentru a-i deconcerta pe cei care, în mod academic, sînt obișnuiți să separe rațiunile științifice de cele istorice, spiritul de geometrie de spiritul de finețe. O geometrie riguroasă are aici drept teoremă extremă recunoașterea radicalei istoricități a faptelor lingvistice.

Însăși forma gândirii saussuriene conține, în germene, reacțiile pe care le-a suscitât timp de o jumătate de secol. Dacă o privim în integritatea sa, înțelegem bine iritarea istoricistilor, obligați să renunțe la orice formă de verbalism și transportați într-un plan de o extremă rigoare, ca și iritarea științistilor, constrinși să urmeze o înlănțuire cu adevărat logică, ducând spre rezultate istoriciste neobișnuite. Înțelegem astfel cum legăturile interne ale unei asemenea gândiri au putut fi voalate chiar și prin redactarea făcută de editori, demersul autentic fiind încărcat cu adăugiri și texte postușe. Vedem pentru ce și cum acestei cărți i s-au adus tot felul de acuzații, pe cât de violente pe atât de disparate, ea fiind acuzată, pe rînd, de psihologism și de scientism, de prea multă finețe și de grosolanie ingenuă, de idealism și de pozitivism, de spiritualism burghez și de materialism. În sfîrșit, putem înțelege originea refuzului de a lua cunoștință de *totalitatea* gândirii saussuriene, fiecare lingvist preferînd să ia din *Curs* câteva fragmente susceptibile de a fi utilizate ca arme defensive sau ofensive în polemicile acestei jumătăți de secol.

Dar poate că nu numai din motive filologice gîndirea saussuriană nu ne este redată în toată autenticitatea sa decît astăzi. Probabil că, înainte de a se profila posibilitatea ca ea să apară în complexitatea sa integrală și originară, erau necesare multiple experiențe inspirate de o interpretare parțială. Este o reîntoarcere care nu se va efectua fără greutate. Și, raportîndu-ne la *Curs*, merită, și pentru acest motiv, să reluăm cuvintele pe care Croce le scria despre *Enciclopedia* lui Hegel : „Desigur că această carte nu este o carte ușoară, nici ea însăși și nici prezentarea pe care i-o fac. Dar cred că, pentru oamenii care gîndesc, dificultatea constituie mai curînd un motiv de atracție decît de respingere”.

Considerațiile precedente ar trebui să servească și la aprofundarea a ceea ce reprezintă, de altfel, opinia comună : gîndirea lui Saussure s-a aflat și se află în centrul multor cercetări din domeniul științelor istorice și antropologice, dintre care unele nu sînt decît la începuturile lor ; și, pentru simplul motiv că judecății istorice nu-i plac clasificările, trebuie să ne abținem să spunem despre *Curs* că se află printre cărțile cele mai importante ale culturii secolului al XX-lea. Încercarea de a-i da o interpretare validă, atît în plan documentar cît și în plan critic, reprezintă o sarcină importantă pentru lingvistică, și nu numai pentru ea. Această importanță nu este numai de ordin istoric și erudit : adeseori (e de ajuns să ne gîndim la lucrări ca aceea, deja menționată, a lui Burger, despre *semnificație și valoare*) o mai bună exegeză coincide cu un progres notabil în teoria generală a faptelor lingvistice. Toate acestea au drept scop să pună în lumină faptul că ceea ce s-a făcut pînă acum este insuficient. De altfel, va fi de ajuns să spunem că discuția critică asupra materialului scris, utilizat sau nu de către editorii *Cursului*, nu este decît la începuturile sale : contribuțiile critice sînt rare*,

* În prefața de la recenta ediție critică a *Cursului*, Rudolf Engler nu citează decît trei studii care, după S.M. (1957), au utilizat următoarele surse manuscrise : articolul lui A. Burger amintit deja, esul unui tînăr și remarcabil specialist italian, Giorgio Derossi (vezi lista abrevierilor) și *Introduction à la sémantique* de autorul acestor rînduri. La această listă redusă putem adăuga și cîteva rare lucrări ca : o lucrare a lui Heinemann, o lucrare a lui G. Lepschy despre arbitrar (dar în unele lucrări ulterioare Lepschy continuă să nu ia în considerare gîndirea lui Saussure, clarificată de textele inedite : cf. și foarte recentul Lepschy 1970. 42-52) și mai ales scrierile cele mai recente ale lui Engler, E. Buysens și R. Godel (vezi abrevierile de la sfîrșitul acestui volum).

aprofundările ce trebuie făcute sînt numeroase, materialul, de abia editat, cere încă multe lecturi minuțioase. În plus, o mare parte din materialul inedit nu a fost încă cercetată public de nimeni: caiete cu notițe de la cursurile de lingvistică istorică, scrisori private, manuscrite despre anagrame și despre epopeea germanică. Pentru a aduna și a înțelege documentele disponibile, legate de biografia și de opera științifică a lui Ferdinand de Saussure, mai rămîn de făcut încă multe studii.

În *Note*, am încercat să pregătesc terenul pentru cel care va scrie o biografie completă a lui Saussure; am încercat să adun și să coordonez faptele deja cunoscute (dar adeseori dispersate și greu accesibile) legate de viața curentă și privată, de studiile și de relațiile lui Saussure. Datorită amabilității lui R. Godel, a lui R. Jakobson și a celor de la Biblioteca din Geneva, am putut adăuga la faptele cunoscute cîteva informații noi și am putut corecta sau interpreta mai bine cîteva fapte cunoscute. Am elaborat apoi cîteva note asupra felului cum au fost dezvoltate ideile teoretice ale lui Saussure din *Mémoire* în cadrul celor trei cursuri de lingvistică generală și am dat cîteva informații despre raporturile dintre Saussure și alți savanți; în acest fel doresc să contribuie la o readucere în atenție a unor savanți cum sînt Kruszewski, Marty, Noreen, adevărați frați spirituali ai lui Saussure, mult prea sacrificați în memoria lingviștilor. Pentru a da o vedere sintetică asupra unor probleme ce sînt tratate apoi în mod mai analitic în comentariu, am căutat să schițez un tablou al receptării de care s-a bucurat *Cursul* în diferite curente ale lingvisticii și în diferite țări. În special pentru această parte este de dorit să-mi fie semnalate lacunele, desigur numeroase, pentru ca să pot arăta mai bine uriașul succes pe care l-a avut această carte aproape pretutindeni.

Notele din comentariu au scopuri diferite. Unele dintre ele urmăresc doar să completeze, dezvoltîndu-le, referințele la autori și la fapte prezente în text. Multe dintre ele compară textul cunoscut cu materialul inedit sau în curs de editare: note autografe, notițele studenților la cursuri, scrisorile lui Saussure etc. Și comparația este legată, de cele mai multe ori, pe de o parte de analiza muncii de redactare săvîrșită de Bally și de Sechehayé și, pe de altă parte, de analiza multor *vexatae quaestiones* exegetice și teoretice. Alte note, pentru a istoriciza textul lui Saussure, încearcă să-i indice antecedentele în cultura anterioară sau în reflecțiile și în publicațiile autorului, și să arate care au fost dezvoltările și schimbările punctelor de vedere din 1916 pînă în prezent.

Cifrele puse pe marginea textului lui Saussure trimit la notele comentariului.

La baza acestei lucrări se află două tipuri de cercetare: lectura textelor pe cale de a fi editate și explorarea unei bibliografii vaste și dispersate. Primul tip de cercetare nu ar fi fost posibil fără generoasa colaborare a lui Rudolf Engler. Datorită intervenției sale, editorul Harrassowitz din Wiesbaden mi-a îngăduit, încă din 1964, să văd și să utilizez șpalturile ediției Engler. Cred că asemenea cazuri nu sînt foarte frecvente, și de aceea îi sînt foarte recunoscător.

În cel de-al doilea tip de cercetare, m-am izbit, ca toți cercetătorii italieni, de haosul din bibliotecile noastre, de ridicola meschinărie a mijloacelor puse la dispoziția cercetării și de numărul insuficient de cărți achiziționate de institutele universitare. Faptul că munca a putut fi, dacă nu terminată, cel puțin începută, se datorează concursului amical și plin de amabilitate dat de specialiștii din Italia și din alte țări.

Îngăduiți-mi să mulțumesc cu căldură mai ales domnilor F. Albano Leoni (Göteborg), J. Balász (Budapesta), E. Benveniste (Paris), J. Cremona (Cambridge), C. De Simone (Tübingen), W. Dressler (Viena), lui R. Engler încă o dată, lui Kennosouke Ezawa (Köln), R. Godel (Geneva), C. Luporini (Florența), domnișoarei Matthée Marcellesi (Paris), domnilor L.E. Rossi (Roma) și P. Palumbo (Palermo), doamnei Inga Ščekina (Moscova) și domnului Dieter Wanner (Elveția).

Biblioteca publică și universitară din Geneva a răspuns cu amabilitate cererilor mele legate de materialul saussurian pe care îl are. Robert Godel mi-a dat prețioase lămuriri și pentru prezenta ediție franceză. Roman Jakobson a suportat cu stoicism un interviu amănunțit pe tema multor probleme saussuriene, în cursul unei lungi conversații pe care am avut-o la Roma.

Multe lucruri au putut fi discutate, direct sau prin scrisori, cu alți savanți (în afară de Robert Godel și Roman Jakobson), cărora vreau să le mulțumesc, pentru corecturile și sugestiile făcute : R. Amacker (Geneva), E. Garroni (Roma), G. Lepschy (Reading), B. Marzullo (Bologna), L. Prieto (Geneva), R. Simone (Palermo). Prezentările făcute de I. Baumer, G. Derossi, R. Engler, L. Muraro Vaiani, V. Pisani, L. Zgusta, pe care le-am putut cunoaște înainte de publicarea acestei ediții franceze, mi-au fost și ele de folos, atât când am fost în acord, cât și când am fost în dezacord cu ele. Pentru prezenta ediție franceză țin să mulțumesc traducătorului, domnul L.-J. Calvet, precum și domnului P. van Molle (U.C. Louvain).

Ediția italiană a acestor note și notițe saussuriene era dedicată lui Antonino Pagliaro, unul dintre pușinii lingviști italieni care de mulți ani se inspiră din teoriile lui Ferdinand de Saussure. Această carte îi datorează mult și aş vrea să-mi reînnoiesc dedicația.

Tullio De Mauro

CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Prefață la prima ediție

L-am auzit adeseori pe Ferdinand de Saussure deplîngînd insuficiența principiilor și a metodelor care caracteriza lingvistica în mijlocul căreia s-a format geniul său ; întreaga lui viață el a căutat cu îndărătnicie legile directoare care ar fi putut să-i orienteze gîndirea prin acel haos*. Numai în 1906, cînd i-a succedat lui Joseph Wertheimer* la Universitatea din Geneva, a putut să-și facă cunoscute ideile personale la care reflectase timp de atîția ani. A ținut trei cursuri de lingvistică generală, în 1906-1907, 1908-1909 și 1910-1911 ; este adevărat că necesitățile programului l-au obligat să consacre cîte o jumătate din fiecare curs unei expuneri despre limbile indo-europene, istoriei și descrierii lor ; partea esențială a subiectului său a fost astfel mult micșorată*.

Toți cei care au avut privilegiul de a-i urma învățătura atît de fecundă au regretat că ea nu a dus la publicarea unei cărți. După moartea profesorului, speram să găsîm în manuscrisele sale, puse cu amabilitate la dispoziția noastră de doamna de Saussure, imaginea fidelă sau cel puțin suficientă a acestor geniale lecții ; întrevedeam posibilitatea unei publicări pe baza unei simple puneri la punct a notelor personale ale lui Ferdinand de Saussure, combinate cu notițele studenților. Mare ne-a fost decepția : nu am găsit nimic sau aproape nimic care să corespundă caietelor discipolilor săi. Ferdinand de Saussure își distrugea treptat foile pe care își schița zi cu zi expunerea ! În sertarele sale nu am găsit decît niște ciorne destul de vechi*, desigur nu fără valoare, dar cu neputință de utilizat și de combinat cu materia celor trei cursuri.

Această constatare ne-a dezamăgit, cu atît mai mult cu cît unele obligații profesionale ne împiedicaseră aproape cu desăvîrșire să profităm noi înșine de aceste ultime cursuri, care marchează în cariera lui Ferdinand de Saussure o etapă tot atît de strălucitoare ca aceea, deja îndepărtată, cînd apăruse *Mémoire sur les voyelles**.

Trebuia deci să recurgem la notițele studenților, luate în cursul celor trei serii de conferințe. Ne-au fost încredințate caiete foarte complete, pentru primele două cursuri, de către domnii Louis Caille, Léopold Gautier, Paul Regard și Albert Riedlinger ; pentru cel de-al treilea, cel mai important, de către doamna Albert Secheyhay și domnii George Dégallier și Francis Joseph*. Îi datorăm domnului Louis Brüttsch notițe cu privire la un punct special* ; toți au dreptul la sincera noastră recunoștință. Aducem de asemenea cele mai vii mulțumiri domnului Jules Ronjat, eminent romanist, care a binevoit să revadă manuscrisul înainte de tipărire, și ale cărui sfaturi ne-au fost de mare folos.

Ce urma să facem cu aceste materiale? Se impunea o primă analiză critică : pentru fiecare curs, și pentru fiecare detaliu din curs, trebuia, comparînd toate versiunile, să ajungem pînă la teoria din care nu ne parveneau decît ecouri, uneori discordante. Pentru primele două cursuri am recurs la colaborarea domnului A. Riedlinger, unul dintre discipolii care au urmărit teoriile profesorului cu cel mai mare interes ; munca sa, în această privință, ne-a fost foarte utilă*. Pentru cel de-al treilea curs, unul dintre noi, A. Sechehay, a făcut aceeași muncă minuțioasă de colaj și de punere la punct*.

[8] Dar după aceea? Forma predării orale, adeseori contradictorie cu cea a cărții, ne rezerva cele mai mari dificultăți. Iar Ferdinand de Saussure era dintre acei oameni ce se reinnoiesc întruna ; gîndirea sa evolua în toate direcțiile, fără să intre totuși în contradicție cu ea însăși. Era cu neputință să publicăm totul în forma originală ; repetițiile inevitabile într-o expunere liberă, coincidențele, formulările variabile ar fi dat textului publicat un aspect heteroclit. A ne mărgini la un singur curs – și la care? – însemna să sărăcim cartea, lipsind-o de toate bogățiile răspîndite din abundență în celelalte două ; nici măcar al treilea curs, aproape definitiv, nu ar fi putut, singur, să dea o idee completă despre teoriile și metodele lui Ferdinand de Saussure*.

[10] Ni s-a sugerat să publicăm ca atare anumite părți, cu deosebire originale ; această idee ne-a suris mai întîi, dar curînd s-a văzut că ea ar dăuna gîndirii profesorului nostru, neînfațîșînd decît fragmente ale unei construcții a cărei valoare nu este evidentă decît dacă este privită în totalitate*.

[11] Ne-am oprit la o soluție mai îndrăzneată, dar și, credem noi, mai rațională : să încercăm o reconstituire, o sinteză, pe baza celui de al treilea curs, folosind toate materialele de care dispuneam, inclusiv notele personale ale lui Ferdinand de Saussure. Era vorba așadar de o recreare, cu atît mai dificilă cu cît urma să fie pe de-a-ntregul obiectivă ; cu privire la fiecare punct, pătrunzînd pînă în adîncul fiecărui gînd, trebuia, la lumina întregului sistem, să încercăm să vedem *Cursul* în forma lui definitivă, degajîndu-l de variațiile, de oscilațiile inerente unei lecții vorbite și apoi să-l introducem în mediul său natural, toate părțile fiind prezentate într-o ordine conformă intenției autorului, chiar cînd această intenție mai curînd se ghicea decît era evidentă*.

[12] Din această muncă de asimilare și de reconstituire s-a născut cartea pe care o înfațîșăm, nu fără o anumită temere, publicului savant și tuturor prietenilor lingvisticii*.

Ideea noastră principală a fost să constituim un tot organic, fără să neglijăm nimic din ceea ce ar putea contribui la impresia de ansamblu. Dar tocmai de aceea riscăm poate o dublă critică.

Mai întîi ni se poate spune că acest ansamblu este incomplet : învățătura profesorului nu a avut niciodată pretenția să abordeze toate părțile lingvisticii și nici să proiecteze asupra tuturor acestor părți o lumină la fel de vie ; materialmente

nu putea să o facă. Preocuparea sa era, de altfel, cu totul alta. Călăuzit de câteva principii fundamentale, personale, pe care le regăsim pretutindeni în opera sa și care alcătuiesc trama acestei țesături, pe cât de solide pe atât de variate, el lucrează în profunzime și nu se extinde în suprafață decît acolo unde aceste principii își află aplicări cu deosebire frapante, precum și acolo unde se lovesc de vreo teorie care le-ar putea compromite.

Astfel se explică de ce anumite discipline sînt abia atinse, semantica, de exemplu*. Nu avem impresia că aceste lacune dăunează arhitecturii generale. Mai [14] simțită se face absența unei „lingvistici a vorbirii”. Făgăduit celor care au audiat cel de al treilea curs, acest studiu ar fi ocupat, fără îndoială, un loc de cinste în următoarele*; știm prea bine de ce această făgăduială n-a putut fi ținută. Ne-am [15] mărginit să adunăm și să punem la locul lor firesc indicațiile fugare ale acestui program abia schițat; nu puteam face mai mult.

Invers, vom fi blamați poate că am reprodus dezvoltări referitoare la punctele cucerite înainte de Ferdinand de Saussure. Nu totul poate fi nou într-o expunere atât de vastă. Dar dacă principii deja cunoscute sînt necesare înțelegerii ansamblului, ni se va reproșa oare că nu le-am suprimat? Astfel, capitolul despre schimbările fonetice cuprinde lucruri deja spuse, și poate într-un mod mai definitiv; dar, în afară de faptul că această parte ascunde multe detalii originale și prețioase, o lectură, chiar superficială, va arăta, prin contrast, la ce consecințe ar duce suprimarea sa pentru înțelegerea principiilor pe care Ferdinand de Saussure își întemeiază sistemul de lingvistică statică.

Simțim întreaga responsabilitate pe care ne-o asumăm față de critică, față de autorul însuși, care poate nu ar fi autorizat publicarea acestor pagini*. [16]

Acceptăm pe de-a-ntregul această responsabilitate și am vrea să fim singurii care să o purtăm. Va ști critica să distingă între maestru și interpreții săi? I-am fi recunoscători dacă ar îndrepta asupra noastră loviturile cu care ar fi nedrept să împovăreze o memorie care ne este scumpă.

Geneva, iulie 1915

Ch. Bally, A. Sechehaye

Prefață la ediția a doua

Această a doua ediție nu aduce nici o schimbare esențială în textul primei ediții.
[17] Editorii s-au mărginit la modificări de detaliu*, menite să-l facă, în anumite privințe, mai clar și mai precis.

Ch. Bally, A. Sechehaye

Prefață la ediția a treia

[18] Cu excepția câtorva corecturi de detaliu, această ediție* este conformă cu precedenta.

Ch. Bally, A. Sechehaye

INTRODUCERE

Scurtă prezentare a istoriei lingvisticii*

[19]

Înainte de a stabili care este adevărul și unicul său obiect*, știința care s-a constituit în jurul faptelor de limbă* a trecut prin trei faze succesive. [20]
[21]

La început s-a făcut ceea ce se numea „gramatică”. Acest tip de studiu, inaugurat de greci și continuat, în primul rînd, de francezi, este fondat pe logică și este lipsit de orice vedere științifică și dezinteresată asupra limbii în sine ; el urmărește, în exclusivitate, să dea reguli pentru a se putea deosebi formele corecte de formele incorecte ; este o disciplină normativă, foarte îndepărtată de observația pură și al cărei punct de vedere este, prin forța lucrurilor, îngust*. [22]

Apoi a apărut filologia. La Alexandria a existat o școală „filologică”, dar acest termen este legat, mai ales, de mișcarea științifică creată de Friedrich August Wolf începînd din 1777, și care continuă în zilele noastre*. Limba nu este unicul obiect al filologiei, care urmărește, înainte de orice, să fixeze, să interpreteze și să comenteze textele ; acest prim scop al ei o face să se ocupe și de istoria literară, de obiceiuri, de instituții etc.* ; peste tot ea folosește metoda sa proprie care este critica. [23]

Cînd abordează problemele lingvistice, o face mai ales pentru a compara texte din diferite epoci, pentru a determina limba specifică fiecărui autor, pentru a descifra și a explica inscripții redactate într-o limbă arhaică sau obscură. Fără îndoială că aceste cercetări au pregătit lingvistica istorică : lucrările lui Ritschl despre Plaut pot fi numite lingvistice* ; dar în acest domeniu, critica filologică are un punct slab ; ea este prea servil legată de limba scrisă și uită limba vie ; de altfel, ea este aproape complet absorbită de antichitatea greacă și latină. [24]

Cea de a treia perioadă a început atunci cînd s-a descoperit că limbile puteau fi comparate între ele. Aceasta a fost originea filologiei comparative sau a „gramaticii comparate”. În 1816, într-o lucrare intitulată *Sistemul conjugării în sanscrită*, Franz Bopp studiază raporturile ce unesc limba sanscrită cu germanica, cu greaca, cu latina etc.* Bopp nu era primul care constata afinitățile și care admitea că toate [25]

aceste limbi aparțin uneia și aceleiași familii ; acest lucru fusese făcut și înaintea lui, mai ales de orientalistul englez W. Jones (mort în 1794) ; dar cîteva afirmații izolate nu sînt suficiente pentru a dovedi că, în 1816, fuseseră înțelese semnificația și importanța acestuia adevăr*. Bopp nu are deci meritul de a fi descoperit că limba sanscrită este înrudită cu unele idiomiuri din Europa și din Asia, dar a înțeles că relațiile dintre limbile înrudite puteau deveni materialul unei științe autonome. [26]

Cea de a patra perioadă a început atunci cînd s-a descoperit că limbile puteau fi comparate între ele. Aceasta a fost originea filologiei comparative sau a „gramaticii comparate”. În 1816, într-o lucrare intitulată *Sistemul conjugării în sanscrită*, Franz Bopp studiază raporturile ce unesc limba sanscrită cu germanica, cu greaca, cu latina etc.* Bopp nu era primul care constata afinitățile și care admitea că toate aceste limbi aparțin uneia și aceleiași familii ; acest lucru fusese făcut și înaintea lui, mai ales de orientalistul englez W. Jones (mort în 1794) ; dar cîteva afirmații izolate nu sînt suficiente pentru a dovedi că, în 1816, fuseseră înțelese semnificația și importanța acestuia adevăr*. Bopp nu are deci meritul de a fi descoperit că limba sanscrită este înrudită cu unele idiomiuri din Europa și din Asia, dar a înțeles că relațiile dintre limbile înrudite puteau deveni materialul unei științe autonome. [27]

A lămuri unele aspecte dintr-o limbă printr-o alta, a explica formele uneia prin formele alteia, iată ce nu fusese încă făcut.

Este îndoielnic că Bopp și-ar fi putut crea știința – sau cel puțin nu ar fi făcut-o atât de repede –, fără descoperirea sanscritei. Aceasta, devenind un al treilea martor alături de greacă și de latină, i-a oferit o bază de studiu mai largă și mai solidă, avantaj sporit și de faptul că, printr-un noroc nesperat, sanscra îndeplinește condiții deosebit de favorabile pentru a clarifica această comparație.

[28] Iată un exemplu. Dacă se consideră paradigma din latină *genus* (*genus, generis, genere, genera, generum* etc.) și cea din greacă *génos* (*génos, géneos, génei, génea, genéon* etc.), aceste serii, fie că le luăm izolat, fie că le comparăm între ele, nu spun nimic. Dar lucrurile se schimbă de îndată ce le alăturăm seria corespunzătoare din sanscrită (*gánas, gánasas, gánasi, gánassu, gánasām* etc.)*. Este de ajuns să aruncăm o privire ca să vedem legătura ce există între paradigmele din greacă și din latină. Admițînd provizoriu că *gánas* reprezintă starea primitivă, pentru că acest lucru ajută explicația, se conchide că în formele grecești *géne(s)os* etc. a căzut un *s*, ori de cîte ori acesta se afla plasat între două vocale. S-a tras apoi concluzia că, în aceleași condiții, *s* devine în latină *r*. Din punct de vedere gramatical, paradigma sanscrită precizează noțiunea de radical, acest element corespunzînd unei unități (*gánas-*) perfect determinabilă și fixă. Latina și greaca nu au cunoscut decît la origini starea reprezentată de sanscrită. Sanscra este instructivă prin conservarea tuturor sunetelor *s* indo-europene. Este adevărat că în alte privințe nu a păstrat atât de bine caracterele prototipului: astfel, ea a răsturnat complet vocalismul. Dar, în general, elementele originare conservate de ea ne ajută foarte mult în cercetare; hazardul a făcut din sanscrită o limbă foarte potrivită pentru a lămuri multe aspecte din alte limbi într-o serie de cazuri.

[29] De la început vedem ivindu-se, alături de Bopp, lingviști de seamă ca: Jacob Grimm, fondatorul studiilor germanice (*Gramatica germană* a fost publicată din 1822 pînă în 1836); Pott, ale cărui cercetări etimologice au pus la dispoziția lingviștilor o cantitate mare de materiale; Kuhn, ale cărui lucrări au abordat atât domeniul lingvistic cît și pe acela al mitologiei comparate, indianiștii Benfey și Aufrecht etc.*

[30] În sfîrșit, printre ultimii reprezentanți ai acestei școli, trebuie să-i semnalăm în mod deosebit pe Max Müller, G. Curtius și Aug. Schleicher. Toți trei, în moduri diferite, au făcut mult pentru studiile comparative. Max Müller* le-a popularizat prin discuții pline de strălucire (*Lecții despre știința limbajului*, 1861, în engleză), [31] dar nu se poate spune că a păcătuit prin exces de conștiinciozitate. Curtius*, filolog distins, cunoscut mai ales prin lucrarea sa *Principii de etimologie greacă* (1879), a fost unul dintre primii care au reconciliat gramatica comparată cu filologia clasică. Aceasta din urmă privise cu neîncredere progresele noii științe și neîncrederea [32] devenise reciprocă. Schleicher* este primul care a încercat să codifice rezultatele cercetărilor de detaliu. Lucrarea sa *Scurt tratat de gramatică comparată a limbilor*

indo-germanice (1861) este un fel de sistematizare a științei fondate de Bopp. Această carte, care mult timp a adus mari servicii, evocă mai bine decât oricare alta fizionomia școlii comparatiste, care constituie prima perioadă a lingvisticii indo-europene.

Dar această școală, care a avut meritul incontestabil de a deschide un câmp nou și fecund, nu a izbutit să constituie adevărata știință lingvistică. Ea nu s-a preocupat niciodată să definească natura obiectului său de studiu. Or, fără această operație elementară, o știință este incapabilă să-și creeze o metodă.

Prima eroare, care le conține în germene pe toate celelalte, constă în faptul că în investigațiile sale, limitate de altfel la limbile indo-europene, gramatica comparată nu s-a întrebat niciodată la ce foloseau apropierea pe care le făcea, adică ce semnificau raporturile pe care le descoperea. Ea a fost exclusiv comparativă în loc să fie istorică. Fără îndoială, comparația este condiția necesară a oricărei reconstituiri istorice. Dar ea singură nu ne permite să tragem concluzii. Și concluzia scapă acestor comparațiști cu atât mai mult cu cât ei considerau dezvoltarea a două limbi așa cum ar considera un naturalist creșterea a două plante. Schleicher, de exemplu, care ne îndeamnă întotdeauna să pornim de la indo-europeană, care pare deci într-un anume sens un adevărat istoric, nu ezită să spună că în greacă *e* și *o* sînt două „grade” (*Stufen*) ale vocalismului, pentru că sanscrita prezintă un sistem de alternanțe vocalice care sugerează această idee de grade. Presupunînd deci că acestea din urmă trebuie să fie parcurse separat și în paralel în fiecare limbă, așa cum plantele din aceeași specie parcurg, în mod independent unele de altele, aceleași faze de dezvoltare, Schleicher vede în *o* din greacă un grad „întărit” al lui *e*, după cum vede în *ā* din sanscrită o „întărire” a lui *ā*. De fapt, este vorba de o alternanță indo-europeană care se reflectă în mod diferit în greacă și în sanscrită, fără să existe nici o paritate necesară între efectele gramaticale pe care ea le dezvoltă în cele două limbi* (vezi pp. 165 și urm.).

[33]

Această metodă exclusiv comparativă duce la un ansamblu de concepții eronate, care nu corespund cu nimic din realitate și care sînt străine de adevăratele condiții ale oricărui limbaj. Limba era considerată ca o sferă particulară, ca un al patrulea regn al naturii; de aici decurgeau moduri de a raționa care, într-o altă știință, ar fi stîrnit uimirea. Astăzi nu putem citi nici măcar cîteva rînduri scrise în acea epocă fără să fim șocați de ciudățenia gîndirii și a termenilor ce erau folosiți pentru a o justifica.

Dar din punct de vedere metodologic, nu este lipsit de interes să cunoaștem aceste erori: greșelile dintr-o știință aflată la începuturile sale sînt imaginea mărită a celor pe care le comit indivizii angajați în primele cercetări științifice; în cursul expunerii noastre vom avea prilejul să semnalăm mai multe dintre ele.

Cercetătorii au ajuns să se întrebe care sînt condițiile vieții limbilor de abia pe la anul 1870. Atunci și-au dat seama că afinitățile care le unesc nu sînt decît unul dintre aspectele fenomenului lingvistic, iar comparația nu este decît un mijloc, o metodă pentru a reconstitui faptele.

Lingvistica propriu-zisă, care a acordat comparației exact locul care îi revine, s-a născut din studiul limbilor romanice și al limbilor germanice. Studiile consacrate [34] limbilor romanice, inaugurate de Diez* – *Gramatica limbilor romanice* datează din 1836-1838 –, au contribuit în mod deosebit la apropierea lingvisticii de adevăratul său obiect. Explicația constă în faptul că romaniștii se aflau în condiții privilegiate, necunoscute indo-europeniștilor; cunoșteau latina, prototipul limbilor romanice; apoi, bogăția documentelor îngăduia să se urmărească în detaliu evoluția idiomurilor. Aceste două circumstanțe limitau câmpul ipotezelor și dădeau întregii cercetări o fizionomie deosebit de concretă. Germaniștii se aflau într-o situație analoagă; fără îndoială că protogermanica nu este cunoscută direct, dar istoria limbilor care derivă din ea poate fi urmărită, cu ajutorul multor documente, de-a lungul multor secole. De aceea germaniștii, mai apropiați de realitate, au ajuns la [35] concepții diferite de cele ale primilor indo-europeniști*.

[36] Un prim impuls a fost dat de americanul Whitney*, autorul lucrării *Viața limbajului* (1875). Curînd după aceea s-a format o școală nouă, a neogramaticilor (*Junggrammatiker*), ai cărei șefi erau cu toții germani: K. Brugmann, H. Osthoff, [37] germaniștii W. Braune, E. Sievers, H. Paul, slavistul Leskien etc.* Meritul lor a fost acela de a situa în perspectivă istorică toate rezultatele comparației și, prin aceasta, de a înlănțui faptele în ordinea lor naturală. Datorită lor, limba n-a mai fost privită ca un organism care se dezvoltă prin el însuși, ci ca un produs al spiritului colectiv al grupurilor lingvistice. Totodată s-a înțeles cît de eronate și de insuficiente erau ideile filologiei și ale gramaticii comparate¹. Dar, oricît de mari ar fi serviciile aduse de această școală, nu se poate spune că ea a făcut lumină în ansamblul problemei; și astăzi încă întrebările fundamentale ale lingvisticii generale așteaptă o soluție.

1. Noua școală, apropiindu-se mai mult de realitate, a combătut terminologia comparațiilor și mai ales metaforele ilogice de care ea se folosea. Din acel moment nu se mai spune: „limba face asta sau asta” și nici nu se mai vorbește despre „viața limbii” etc., pentru că limba nu este o entitate, și pentru că ea nu există decît în subiecții vorbitori. N-ar trebui totuși să mergem prea departe pe această linie; este suficient să ne înțelegem între noi. Există unele imagini de care nu ne putem lipsi. A cere să nu ne folosim decît de termeni ce corespund realităților limbajului ar însemna să pretindem că aceste realități nu mai au mistere pentru noi. Or, mai e mult pînă acolo; de aceea nu ne vom feri să folosim, dacă se va ivi prilejul, anumite expresii care au fost blamate în acea vreme*.

[36]

Materia și sarcina lingvisticii, raporturile sale cu științele conexe*

[39]

Materia* lingvisticii este constituită în primul rînd din toate manifestările limbajului uman, fie că este vorba de popoarele sălbatice sau de națiunile civilizate, de epocile arhaice, clasice sau de decadență, ținindu-se cont, în fiecare perioadă, nu numai de „limbajul frumos”, ci de toate formele de exprimare. Dar asta nu e totul : limbajul scăpînd, de cele mai multe ori, observației, lingvistul va trebui să țină seama de textele scrise, pentru că numai acestea îl vor face să cunoască idiomurile trecute sau îndepărtate. [40]

Sarcina lingvisticii va fi :

a) să facă descrierea și istoricul* tuturor limbilor la care va putea ajunge, ceea ce înseamnă să facă istoricul familiilor de limbi și să reconstituie, în măsura posibilului, limbile-mamă ale fiecărei familii ; [41]

b) să caute forțele ce sînt în joc în mod permanent și universal în toate limbile și să determine legile generale cărora li se supun toate fenomenele particulare ale istoriei* ; [42]

c) să se delimiteze și să se definească pe ea însăși* . [43]

Lingvistica are raporturi foarte strînse cu alte științe, care uneori împrumută de la ea date, iar altele i le furnizează. Limitele care o separă de celelalte științe nu sînt întotdeauna foarte clare. De exemplu, lingvistica trebuie să fie diferențiată cu grijă de etnografie și de preistorie, unde limba nu intervine decît cu titlu de document ; de asemenea, ea trebuie deosebită de antropologie*, care nu studiază omul decît din punct de vedere al speciei, în timp ce limbajul este un fapt social. Ar trebui oare să o integrăm sociologiei ? Ce legătură există între lingvistică și psihologia socială ? În fond, totul este psihologic în limbă, inclusiv manifestările sale materiale și mecanice, precum schimbările de sunete ; și, dat fiind că lingvistica furnizează psihologiei sociale date atît de prețioase, oare ea nu face corp comun cu aceasta ? Sînt tot atîtea probleme pe care aici nu facem decît să le atingem, dar pe care le vom relua ceva mai jos. [44]

Raporturile lingvisticii cu fiziologia nu sînt atît de greu de descoperit : relația este unilaterală, în sensul că studiul limbilor cere lămuriri de la fiziologia sunetelor, fără să-i furnizeze în schimb nimic. În orice caz, aceste două discipline nu pot fi confundate între ele ; esențialul din limbă – după cum vom vedea – este străin de caracterul fonc al semnului lingvistic* . [45]

În ceea ce privește filologia, sîntem siguri : ea se deosebește net de lingvistică, în ciuda punctelor de contact dintre cele două științe și a serviciilor reciproce pe care și le aduc.

Dar care este utilitatea lingvisticii ? Foarte puțini oameni au idei clare asupra acestui lucru ; nu este aici locul pentru a le arăta. Este însă evident faptul că, de exemplu, chestiunile de lingvistică îi interesează pe toți cei care, istorici, filologi etc., lucrează cu texte. Și mai evidentă încă este importanța lingvisticii pentru cultura generală : în viața indivizilor și a societăților, limbajul este un factor mai important decît oricare altul. Ar fi inadmisibil ca studiul său să-i preocupe doar pe cîțiva specialiști ; de fapt, toată lumea se ocupă de el mai mult sau mai puțin ; dar – ca o consecință paradoxală a interesului ce i se acordă – nu există domeniu în care să se fi născut mai multe idei absurde, prejudecăți, miraje, ficțiuni. Din punct de vedere psihologic, aceste erori nu sînt neglijabile, dar sarcina lingvistului este, înainte de orice, să le facă cunoscute și, pe cît posibil, să le spulbere.

Capitolul III

Obiectul lingvisticii

§ 1. *Limba ; definiția sa**

[46]

Care este obiectul*, integral și totodată concret al lingvisticii? Întrebarea este deosebit de grea și vom vedea mai departe din ce motiv ; să ne limităm aici să arătăm în ce constă această dificultate. [47]

Alte științe operează cu obiecte dinainte date, care pot fi considerate apoi din diferite puncte de vedere ; în domeniul nostru, nimic asemănător. Cineva rostește cuvântul francezesc *nu* : un observator superficial va fi înclinat să vadă în el un obiect lingvistic concret ; dar cercetându-l mai atent va găsi aici, succesiv, trei sau patru lucruri complet diferite, după modul în care îl privește : ca un sunet, ca o expresie a unei idei, ca un corespondent al latinescului *nūdum* etc. Nu numai că obiectul nu precede punctul de vedere, dar s-ar spune că punctul de vedere este acela ce creează obiectul ; de altfel, nimic nu ne spune dinainte că unul din aceste moduri de a considera faptul luat în discuție este anterior sau superior față de celelalte.

Oricare ar fi punctul de vedere pe care-l adoptăm, fenomenul lingvistic prezintă întotdeauna două fețe* care își corespund una alteia, fiecare față neavînd valoare decît prin cealaltă. De exemplu : [48]

- 1° Silabele pe care le articulăm sînt impresii acustice percepute de ureche, dar sunetele nu ar exista fără organele fonatoare ; astfel, un *n* nu există decît prin corespondența acestor două aspecte. Nu putem reduce limba la sunet, și nici despărți sunetul de articularea bucală ; reciproc, nu putem defini mișcările organelor fonatoare, dacă facem abstracție de impresia acustică (vezi pp. 61 și urm.).
- 2° Dar să admitem că sunetul ar fi un lucru simplu : oare el este cel care alcătuiește limbajul ? Nu, el nu este decît instrumentul gîndirii și nu există pentru el însuși. Aici apare o nouă și redutabilă corespondență : sunetul, unitate complexă acustico-vocală, formează, la rîndul său, cu ideea o unitate complexă, fiziologică și mentală. Și asta nu este încă totul :
- 3° Limbajul are o latură individuală și o latură socială, și nu o putem concepe pe una fără cealaltă. Mai mult :
- 4° În fiecare moment el implică, totodată, un sistem stabilit și o evoluție ; în fiecare moment, el este o instituție actuală și un produs al trecutului. La prima vedere

- pare foarte simplu să distingem între acest sistem și istoricul său, între ceea ce este și ceea ce a fost ; în realitate, raportul care unește aceste două lucruri este atât de strâns încât este greu să le separi. Oare problema nu ar fi mai simplă dacă am considera fenomenul lingvistic la începuturile sale, dacă – de exemplu – am
- [49] începe prin a studia limbajul copiilor* ? Nu, căci este foarte greșit să credem că, în materie de limbaj, problema originilor diferă de aceea a condițiilor
- [50] permanente* ; deci nu putem ieși din acest cerc vicios.

- Astfel, din orice latură am aborda problema, obiectul lingvisticii nu ni se oferă integral ; peste tot întâlnim aceeași dilemă : sau abordăm o singură latură a fiecărei probleme și riscăm să nu percepem dualitățile semnalate mai sus ; sau, dacă studiem limbajul din mai multe laturi deodată, obiectul lingvisticii ne apare ca o grămadă confuză de lucruri heteroclitice, fără nici o legătură între ele. Când procedăm astfel, deschidem poarta mai multor științe – psihologie, antropologie, gramatică normativă, filologie etc. –, pe care le separăm net de lingvistică, dar care, prin folosirea unei metode incorecte, ar putea revendica limbajul ca fiind unul dintre
- [51] obiectele lor*.

După părerea noastră, pentru a face față tuturor acestor dificultăți, nu există decît o soluție : *trebuie să te plasezi mai întîi pe terenul limbii și să iei limba drept normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului*. Într-adevăr, printre atîtea dualități, numai limba pare a fi susceptibilă de o definiție autonomă și oferă un punct de sprijin satisfăcător pentru spirit.

- [52, 53] Dar ce este limba* ? Pentru noi, ea nu se confundă cu limbajul* ; ea nu este decît o parte determinată, esențială – ce-i drept – din el. Este, totodată, un produs social al facultății limbajului și un ansamblu de convenții necesare, adoptate de corpul social pentru a îngădui exercitarea acestei facultăți de către indivizi. Luat în întregul său, limbajul este multiform și heteroclit ; intersectîndu-se în același timp cu mai multe domenii : fizic, fiziologic și psihic, el aparține atât domeniului individual cît și domeniului social ; el nu se lasă clasificat în nici o categorie a faptelor umane, pentru că nu știm cum să-i definim unitatea.

Limba, dimpotrivă, este un tot în sine și un principiu de clasificare. De îndată ce îi dăm primul loc printre faptele de limbaj, introducem o ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nici o altă clasificare.

Acestui principiu de clasificare i s-ar putea aduce obiecția că exercițiul limbajului se bazează pe o facultate pe care o deținem de la natură, în timp ce limba este un lucru dobîndit și convențional, care ar trebui să fie subordonat instinctului natural și nu invers.

Iată ce putem răspunde.

- Mai întîi, nu s-a dovedit nicidecum că funcția limbajului, așa cum se manifestă ea cînd vorbim, este în întregime naturală, că aparatul nostru fonator ar fi făcut pentru vorbit așa cum picioarele noastre sînt făcute pentru mers*. Lingviștii sînt departe de a se fi pus de acord în această privință. Astfel, pentru Whitney, care
- [54]

asimilează limba cu o instituție socială ca toate celelalte, ne folosim de aparatul fonator ca instrument al limbii din întimplare și din simple motive de comoditate : oamenii ar fi putut alege, la fel de bine, gestul, și ar fi putut folosi, în locul imaginilor acustice, imaginile vizuale*. Fără îndoială că această teză este prea absolută ; limba nu este o instituție asemănătoare, din toate punctele de vedere, cu celelalte (vezi pp. 92-94) ; în plus, Whitney merge prea departe atunci când spune că omul a ales organele vocale din întimplare ; într-un fel, ele ne-au fost impuse de natură. Dar lingvistul american pare a avea dreptate în punctul esențial : limba este o convenție, și natura semnului asupra căruia s-a convenit este indiferentă. În problema limbajului, chestiunea aparatului fonator este deci secundară. [55]

Această idee ar putea fi confirmată de o anumită definiție a ceea ce se numește *limbaj articulat*. În latină *articulus* înseamnă „membru, parte, subdiviziune într-o suită de lucruri” ; în materie de limbaj, articularea poate să desemneze fie subdiviziunea lanțului vorbit în silabe, fie subdiviziunea lanțului semnificațiilor în unități semnificative ; acesta este sensul în care se spune, în germană, *gegliederte Sprache*. Pornind de la această a doua definiție, am putea spune că nu limbajul vorbit este natural pentru om, ci facultatea de a constitui o limbă, adică un sistem de semne distincte ce corespund unor idei distincte*. [56]

Broca a descoperit că facultatea de a vorbi este localizată în cea de a treia circumvoluțiune frontală stângă ; este un argument folosit și el pentru a se atribui limbajului un caracter natural*. Dar se știe că această localizare a fost constatată pentru *tot* ceea ce se raportează la limbaj, inclusiv scrierea ; aceste constatări, adăugate la observațiile făcute pe diferitele forme de afazie prin lezarea acestor centre de localizare, par să indice : 1° că diferitele tulburări ale limbajului oral se întretes în foarte multe feluri cu acelea ale limbajului scris ; 2° că în toate cazurile de afazie sau de agrafie este atinsă nu atât facultatea de a emite anumite sunete sau de a trasa anumite semne cât aceea de a evoca printr-un mijloc, oricare ar fi el, semnele unui limbaj ce funcționează conform anumitor reguli. Toate acestea ne fac să credem că peste funcționarea diferitelor organe există o facultate mai generală, aceea care comandă semnelor, și care ar fi facultatea lingvistică prin excelență. În felul acesta ajungem la aceeași concluzie ca mai sus. [57]

Pentru a atribui limbii primul loc în studiul limbajului, putem folosi și argumentul că facultatea – naturală sau nu – de a articula cuvinte* nu se exercită decât cu ajutorul instrumentului creat de colectivitate ; deci nu e iluzoriu să spunem că unitatea limbajului este dată de limbă. [58]

§ 2. Locul limbii între faptele de limbaj *

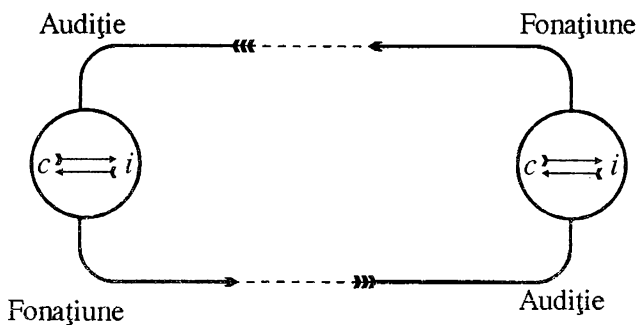
 [59]

Pentru a găsi în ansamblul limbajului sfera care corespunde limbii, trebuie să ne plasăm în fața actului individual care ne permite să reconstituim circuitul vorbirii*. [60]

Acest act presupune cel puțin doi indivizi ; este numărul minim cerut pentru ca circuitul să fie complet. Fie deci două persoane, *A* și *B*, care își vorbesc una alteia :

Punctul de plecare al circuitului se află în creierul uneia, de exemplu al lui *A*, unde faptele de conștiință pe care le numim concepte sînt asociate cu reprezentările semnelor lingvistice sau cu imaginile acustice ce servesc la exprimarea lor. Să presupunem că un concept dat declanșează în creier o imagine acustică corespunzătoare : este un fenomen în întregime *psihic*, urmat la rîndul său de un proces *fiziologic* : creierul transmite organelor fonațiunii un impuls corelativ imaginii ; apoi undele sonore se propagă din gura lui *A* la urechea lui *B* : este un proces pur *fizic*. După aceea circuitul se prelungește în *B* într-o ordine inversă : de la ureche la creier, transmisie fiziologică a imaginii acustice ; în creier, asociere psihică a acestei imagini cu conceptul corespunzător. Dacă *B* vorbește la rîndul său, acest nou act va urma - de la creierul său la cel al lui *A* - exact același drum ca și primul și va trece prin aceleași faze succesive, pe care le vom figura după cum urmează :

Această analiză nu pretinde că este completă ; s-ar mai putea distinge : senzația acustică pură, identificarea acestei senzații cu imaginea acustică latentă, imaginea musculară a fonațiunii etc. Nu am ținut seama decît de elementele considerate

esențiale; dar figura de mai sus ne îngăduie să distingem de la început părțile fizice (unde sonore) de cele fiziologice (fonațiunea și audição) și de cele psihice (imagini verbale și concepte). Este, într-adevăr, capital să remarcăm că imaginea verbală nu se confundă cu sunetul și că ea este psihică la fel ca și conceptul care îi este asociat.

Circuitul, așa cum l-am reprezentat, poate să se mai împartă :

- a) într-o parte exterioară (vibrația sunetelor care se propagă de la gură spre ureche) și o parte interioară, ce cuprinde tot restul ;
- b) într-o parte psihică și o parte nonpsihică, cea de a doua cuprinzând faptele fiziologice al căror sediu se află în organe, ca și faptele fizice exterioare individului ;
- c) într-o parte activă și o parte pasivă : este activ tot ceea ce merge de la centrul de asociere al unuia dintre subiecți la urechea celuilalt subiect, și pasiv tot ceea ce merge de la urechea acestuia la centrul său de asociere* ;
- d) în sfârșit, în partea psihică localizată în creier, putem numi executiv tot ceea ce este activ ($c \rightarrow i$) și receptiv tot ceea ce este pasiv ($i \rightarrow c$).

[61]

Trebuie să adăugăm o facultate de asociere și de coordonare, care se manifestă de îndată ce nu mai este vorba de semne izolate ; aceasta este facultatea care joacă cel mai mare rol în organizarea limbii ca sistem (vezi pp. 135 și urm.)*.

[62]

Dar, pentru a înțelege bine acest rol, trebuie să ieșim din actul individual, care nu este decât embrionul limbajului, și să abordăm faptul social.

Între toți indivizii legați astfel prin limbaj, se va stabili un fel de medie : toți vor reproduce – nu exact, ci aproximativ – aceleași semne unite cu aceleași concepte.

Care este originea acestei cristalizări sociale ? Despre care din părțile circuitului poate fi vorba ? Căci este probabil că ele nu participă toate în mod egal la acesta.

Partea psihică poate fi îndepărtată de la bun început. Când auzim vorbindu-se o limbă pe care nu o cunoaștem, percepem bine sunetele, dar, neînțelegându-le, rămânem în afara faptului social.

Partea fizică nu intră nici ea în întregime în joc : latura executivă rămâne în afară, căci ea nu ține niciodată de masă ; ea este întotdeauna individuală, și individul este întotdeauna stăpînul ei ; o vom numi *vorbire**.

[63]

Prin funcționarea facultăților receptivă și coordonativă se formează la subiecții vorbitori amprente care ajung să fie la toți aproape aceleași. Cum trebuie să ne reprezentăm acest produs social pentru ca limba să apară perfect desprinsă de rest ? Dacă am putea cuprinde suma imaginilor verbale înmagazinate de toți indivizii, am ajunge la legătura socială care constituie limba. Este o comoară depusă de practica vorbirii în subiecții ce aparțin uneia și aceleiași comunități, un sistem gramatical ce există virtual în fiecare creier, sau mai bine zis în creierile unui ansamblu de indivizi ; căci limba nu este completă la nici unul, ea nu există în chip perfect decât vorbită de masă*.

[64]

Separînd limba de vorbire, separăm în același timp : 1° ceea ce este social de ceea ce este individual ; 2° ceea ce este esențial de ceea ce este accesoriu și mai mult sau mai puțin accidental*.

[65] Limba nu este o funcție a subiectului vorbitor, ea este produsul pe care individul îl înregistrează în mod pasiv ; ea nu presupune niciodată premeditare, și reflecția nu intervine aici decît pentru activitatea de clasificare despre care va fi vorba la pp. 144 și urm.

[66] Vorbirea este, dimpotrivă, un act individual de voință și de inteligență, în care putem distinge : 1° combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul* limbii pentru a-și exprima gândirea personală ; 2° mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinații*.

[67] Trebuie să facem observația că am definit lucrurile și nu cuvintele ; distincțiile stabilite nu au deci a se teme de anumiți termeni ambigui care nu corespund întocmai între ei dintr-o limbă în alta. Astfel, în germană *Sprache* înseamnă „limbă” și „limbaj” ; *Rede* corespunde aproximativ cu „vorbire”, dar îi adaugă sensul special de „discurs”. În latină *sermo* înseamnă mai curînd „limbaj” și „vorbire”, în timp ce *lingua* înseamnă „limbă”, și așa mai departe. Nici un cuvînt nu corespunde exact uneia dintre noțiunile precizate mai înainte ; este motivul pentru care este zadarnică orice definiție dată în legătură cu un cuvînt ; să pornești de la cuvinte [68] pentru a defini lucrurile este o metodă inadecvată*.

Să recapitulăm caracteristicile limbii :

- [69] 1° Ea este un obiect bine definit în ansamblul heteroclit al faptelor de limbaj. O putem localiza în porțiunea bine determinată a circuitului unde o imagine auditivă se asociază cu un concept. Ea este partea socială a limbajului, exterioară individului, care prin el însuși nu poate nici să o creeze și nici să o modifice ; ea nu există decît în virtutea unui fel de contract încheiat între membrii comunității. Pe de altă parte, individul are nevoie de o ucenicie pentru a o cunoaște ; copilul nu și-o asimilează decît treptat*. Ea este ceva atît de distinct, încît un om lipsit de facultatea vorbirii își păstrează limba, dacă înțelege semnele vocale pe care le aude.
- 2° Limba, distinctă de vorbire, este un obiect pe care îl putem studia separat. Noi nu mai vorbim limbile moarte, dar putem foarte bine să ne însușim organismul lor lingvistic. Știința limbii nu numai că se poate lipsi de alte elemente ale limbajului, dar ea nu este posibilă decît dacă aceste alte elemente nu intervin.
- 3° În timp ce limbajul este heterogen, limba astfel delimitată este de natură omogenă : ea este un sistem de semne unde nu este esențială decît unirea dintre sens și imaginea acustică și unde cele două părți ale semnului sînt în egală măsură psihice.
- 4° Limba, nu mai puțin decît vorbirea, este un obiect de natură concretă și acest lucru reprezintă un mare avantaj pentru studiu. Semnele lingvistice, deși esențial

psihice, nu sînt niște abstracții ; asociațiile ratificate prin consimțămîntul colectiv, și al căror ansamblu alcătuiește limba, sînt realități care își au sediul în creier. Pe de altă parte, semnele limbii sînt, ca să spunem așa, tangibile ; scrierea le poate fixa în imagini convenționale, în timp ce este cu neputință să fotografiezi, în toate detaliile lor, actele vorbirii ; fonațiunea unui cuvînt, oricît de scurt ar fi el, reprezintă o infinitate de mișcări musculare extrem de dificil de cunoscut și de figurat. În limbă, dimpotrivă, nu există decît imaginea acustică, și aceasta poate să se traducă într-o imagine vizuală constantă. Căci, dacă facem abstracție de această multitudine de mișcări necesare pentru a o realiza în vorbire, fiecare imagine acustică nu este, așa cum vom vedea, decît suma unui număr limitat de elemente sau foneme, susceptibile la rîndul lor să fie evocate printr-un număr corespunzător de semne scrise. Această posibilitate de a fixa lucrurile privitoare la limbă face ca un dicționar și o gramatică să poată fi reprezentări fidele ale ei, limba fiind depozitul imaginilor acustice, iar scrisul forma tangibilă a acestor imagini*.

[70]

§ 3. *Locul limbii între faptele umane. Semiologia**

[71]

Aceste caracteristici ne fac să descoperim o alta, mai importantă. Limba, astfel delimitată în ansamblul faptelor de limbaj, poate fi clasificată printre faptele umane, nu însă și limbajul.

Am văzut că limba este o instituție socială ; dar ea se deosebește prin mai multe trăsături de alte instituții, politice, juridice etc. Pentru a-i înțelege natura specială, trebuie să introducem o nouă ordine de fapte.

Limba este un sistem de semne ce exprimă idei și, prin aceasta, ea este comparabilă cu scrisul, cu alfabetul surdomușilor, cu riturile simbolice, cu formele de politețe, cu semnalele militare etc., etc. Numai că ea este cel mai important dintre aceste sisteme*.

[72]

Se poate deci concepe o știință care studiază viața semnelor în viața socială ; ea ar forma o parte a psihologiei sociale și, prin urmare, a psihologiei generale ; o vom numi *semiologie*¹ (din gr. *sēmeion* „semn”)*. Ea ne-ar învăța în ce constau semnele și ce legi le cîrmuiesc. Pentru că nu există încă, nu putem spune cum va fi, dar are dreptul la existență și locul ei este dinainte determinat. Lingvistica nu este decît o parte a acestei științe generale ; legile pe care le va descoperi semiologia vor fi aplicabile lingvisticii și aceasta va fi astfel legată de un domeniu bine definit în ansamblul faptelor umane.

[73]

1. Ne vom feri să confundăm *semiologia* cu *semantica*, care studiază schimbările de *semnificație*, și asupra căreia F. de Saussure nu a făcut o expunere metodică ; principiul ei fundamental va fi formulat la p. 93.

Sarcina de a determina locul exact al semiologiei¹ îi revine psihologului ; sarcina lingvistului este de a defini ceea ce face din limbă un sistem special în ansamblul faptelor semiologice. Această problemă va fi reluată mai jos ; nu reținem aici decât un lucru : am putut să-i acordăm lingvisticii un loc printre științe pentru că am legat-o de semiologie.

Oare de ce aceasta nu este încă recunoscută ca știință autonomă ea avînd, ca oricare alta, obiectul său propriu ? Pentru că ne învîrtim într-un cerc vicios : pe de o parte, nimic nu-i mai potrivit decât limba pentru a face să se înțeleagă natura problemei semiologice ; dar pentru a pune această problemă în mod convenabil, ar trebui să studiem limba în sine ; or, pînă acum am abordat-o aproape întotdeauna în funcție de altceva și din alte puncte de vedere.

[74] Există mai întîi concepția superficială a marelui public : acesta nu vede în limbă decât o nomenclatură (vezi p. 85), ceea ce suprimă orice cercetare asupra adevăratei sale naturi*.

Apoi există punctul de vedere al psihologului, care studiază mecanismul semnului la individ ; este metoda cea mai simplă, dar ea nu ne duce dincolo de execuția individuală și nu ajunge la semn, care este social prin natura sa.

Sau, cînd ne dăm seama că semnul trebuie studiat din punct de vedere social, nu reținem decât trăsăturile ce leagă limba de alte instituții, cele ce depind într-o măsură mai mare sau mai mică de voința noastră ; în felul acesta nu ne atingem scopul, neglijînd caracteristicile ce nu aparțin decât sistemelor semiologice în general și limbii în particular. Căci semnul scapă întotdeauna, într-o oarecare măsură, voinței individuale sau sociale și aceasta este caracteristica sa esențială ; dar ea este și acêea care apare cel mai puțin la prima vedere.

Această caracteristică nu apare clar decât în limbă, dar ea se manifestă în lucrurile pe care le studiem cel mai puțin, și iată de ce nu vedem clar necesitatea sau utilitatea particulară a unei științe semiologice. Pentru noi, dimpotrivă, problema lingvistică este înainte de toate semiologică și toată expunerea noastră își trage semnificația din acest fapt important. Dacă vrem să descoperim adevărata natură a limbii, trebuie mai întîi să o abordăm în ceea ce are în comun cu toate celelalte sisteme de același ordin ; factori lingvistici care apar, la prima vedere, ca fiind foarte importanți (ca, de exemplu, funcționarea aparatului fonator), nu trebuie luați în considerare decât în al doilea rînd, dacă ei nu sînt decît pentru a deosebi limba de alte sisteme. În felul acesta, nu numai că vom lămurii problema lingvistică, dar credem că, socotind riturile, obiceiurile etc. ca fiind niște semne, aceste fapte ne vor apărea într-o altă lumină și vom simți nevoia să le grupăm în semiologie și să le explicăm prin legile acestei științe.

1. Cf. Ad. Naville, *Classification des sciences*, ed. a 2-a, p. 104.

Lingvistica limbii și lingvistica vorbirii*

[75]

Acordându-i științei limbii adevăratul său loc în ansamblul studiului limbajului, am situat totodată întreaga lingvistică. Toate celelalte elemente ale limbajului, care constituie vorbirea, vin de la sine să se subordoneze acestei prime științe, și toate părțile lingvisticii își găsesc locul lor firesc datorită acestei subordonări.

Să considerăm, de exemplu, producerea sunetelor necesare vorbirii: organele fonatoare sînt exterioare limbii tot așa cum aparatele electrice ce servesc la transcrierea alfabetului Morse sînt străine de acest alfabet; și fonațiunea, adică executarea imaginilor acustice, nu afectează cu nimic sistemul în sine. Sub acest raport, putem compara limba cu o simfonie, a cărei realitate este independentă de felul în care este executată; greșelile pe care le pot face muzicienii ce o cîntă nu compromit în nici un fel această realitate*.

[76]

Acestei separări dintre fonațiune și limbă îi vom opune, poate, transformările fonetice, alterările de sunete ce se produc în vorbire și care exercită o influență atît de adîncă asupra destinelor limbii înseși. Avem dreptul să pretindem că limba există independent de aceste fenomene? Da, căci ele nu ating decît substanța materială a cuvintelor. Dacă atacă limba ca sistem de semne, acest lucru nu se produce decît indirect, prin schimbarea de interpretare ce rezultă de aici; or, acest fenomen nu are nimic fonetic (vezi p. 101). Poate fi interesant să cercetăm cauzele acestor schimbări, și studiul sunetelor ne va ajuta să o facem; dar acest lucru nu este esențial: pentru știința limbii, va fi de ajuns, întotdeauna, să constatăm transformările de sunete și să calculăm efectele lor.

Și ceea ce spunem despre fonațiune va fi adevărat și pentru toate celelalte părți ale vorbirii. Activitatea subiectului vorbitor trebuie să fie studiată într-un ansamblu de discipline care nu-și au locul în lingvistică decît prin relația lor cu limba.

Studiul limbajului comportă deci două părți: una, esențială, are drept obiect limba, care este socială în esența ei și independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonațiunea: ea este psihofizică*.

[77]

Fără îndoială, aceste două obiecte sînt strîns legate și se presupun unul pe celălalt; limba este necesară pentru ca vorbirea să fie inteligibilă și să-și producă toate efectele; dar vorbirea este necesară pentru ca limba să se instituie; istoric, faptul de vorbire o precedă întotdeauna. Cum ne-am putea gândi să asociem o idee cu o imagine verbală, dacă nu am surprinde mai întîi această asociere într-un act de vorbire? Pe de altă parte, învățăm limba maternă ascultîndu-i pe ceilalți; ea nu

ajunge să se depună în creierul nostru decît în urma a nenumărate experiențe. În sfîrșit, vorbirea face ca limba să evolueze : impresiile primite ascultîndu-i pe ceilalți ne modifică deprinderile lingvistice. Există deci o interdependență între limbă și vorbire ; limba este totodată instrumentul și produsul vorbirii. Dar asta nu le [78] împiedică să fie două lucruri absolut distincte*.

Limba există în colectivitate sub forma unei sume de amprente depuse în fiecare creier, aproape ca un dicționar ale cărui exemplare, toate identice, ar fi repartizate între indivizi (vezi p. 39). Este deci ceva care se află în fiecare dintre ei, fiind comun tuturor și situat în afara voinței depozitarilor. Acest mod de existență a limbii poate fi reprezentat prin formula :

$$[79] \quad 1 + 1 + 1 + 1 \dots = I (\text{model}^* \text{ colectiv})$$

În ce fel vorbirea este prezentă în această colectivitate ? Ea este suma a ceea ce oamenii spun și cuprinde : a) combinații individuale, ce depind de voința celor ce vorbesc ; b) acte de fonațiune, tot voluntare, necesare pentru executarea acestor [80] combinații*.

În vorbire nu există, deci, nimic colectiv ; manifestările sînt individuale și momentane. Aici nu există nimic mai mult decît suma cazurilor particulare conform formulei :

$$(1 + 1' + 1'' + 1''' \dots).$$

Pentru toate aceste motive ar fi o eroare să reunim sub un același punct de vedere limba și vorbirea. Limbajul luat în întregul lui este incognoscibil, pentru că nu este omogen, în timp ce distincția și subordonarea propuse lămuresc totul.

Aceasta este prima bifurcație pe care o întîlnim de îndată ce încercăm să facem teoria limbajului. Trebuie să alegem între două căi pe care este cu neputință să le urmăm în același timp ; ele trebuie urmate separat.

La nevoie, putem păstra numele de lingvistică pentru fiecare dintre aceste două [81] discipline și putem vorbi despre o lingvistică a vorbirii*. Dar nu va trebui să o confundăm cu lingvistica propriu-zisă, aceea al cărei unic obiect este limba.

Ne vom ocupa numai de aceasta din urmă și chiar dacă, în cursul demonstrațiilor, vom apela și la studiul vorbirii, ne vom strădui să nu ștergem niciodată granițele ce despart cele două domenii.

Elemente interne și elemente externe ale limbii*

[82]

Definiția dată de noi limbii presupune că îndepărtăm tot ceea ce este străin de organismul său, de sistemul său, într-un cuvânt tot ceea ce este desemnat prin termenul de *lingvistică externă**. Această lingvistică se ocupă totuși de lucruri [83] importante și, cînd abordăm studiul limbajului, ne gîndim mai ales la ele.

Acestea sînt, în primul rînd, toate punctele prin care lingvistica vine în atingere cu etnologia, toate relațiile care pot exista între istoria unei limbi și aceea a unei rase sau a unei civilizații. Aceste două istorii se îmbină una cu cealaltă și întrețin raporturi de reciprocitate. Aceasta amintește într-o oarecare măsură de corespondențele constatate între fenomenele lingvistice propriu-zise (vezi pp. 35 și urm.). Obiceiurile unei națiuni au o influență asupra limbii, iar, pe de altă parte, națiunea [84] este determinată, într-o mare măsură, de limbă*.

În al doilea rînd, trebuie să menționăm relațiile ce există între limbă și istoria politică. Marile evenimente istorice, precum cucerirea romană, au avut o influență incalculabilă asupra multor fapte lingvistice. Colonizarea, care nu este decît o formă a cuceririi, transportă un idiom în medii diferite, ceea ce aduce după sine o serie de schimbări în acest idiom. În sprijinul celor spuse s-ar putea cita tot felul de fapte : astfel, Norvegia a adoptat limba daneză unindu-se politic cu Danemarca ; este adevărat că astăzi norvegienii încearcă să se elibereze de această influență lingvistică. Pentru viața limbilor, politica internă a statelor este și ea la fel de importantă : unele cîrmuiri ca aceea a Elveției, admit coexistența mai multor idiomuri ; altele, ca aceea din Franța, aspiră la unitatea lingvistică. Un grad de civilizație avansat favorizează dezvoltarea unor limbi speciale (limba juridică, terminologia științifică etc.)*. [85]

Acest fapt ne conduce spre un al treilea punct : raporturile limbii cu tot felul de instituții, ca Biserica, școala etc. Acestea, la rîndul lor, sînt intim legate de dezvoltarea literară a unei limbi, fenomen cu atît mai general cu cît el însuși este inseparabil de istoria politică. Limba literară depășește, în toate direcțiile, limitele pe care pare să i le traseze literatura ; să ne gîndim la influența saloanelor, a curții, a academiilor. Pe de altă parte, se pune problema importantă a conflictului ce apare între limba literară și dialectele locale (vezi pp. 198 și urm.). Lingvistul trebuie să cerceteze și raporturile reciproce dintre limba cărților și limba curentă ; căci orice limbă literară, produs al culturii, ajunge să-și desprindă sfera de existență de sfera naturală, adică de aceea a limbii vorbite*. [86]

În sfârșit, tot ceea ce se referă la extinderea geografică a limbilor și la fracționarea dialectală ține de lingvistica externă. Fenomenul geografic este atât de strâns legat de existența oricărei limbi, încît, fără îndoială, distincția dintre lingvistica externă și lingvistica internă pare în această privință paradoxală; și totuși, în realitate, el nu atinge organismul interior al idiomului*.

[87] S-a spus că este absolut imposibil să separăm toate aceste probleme de studiul limbii propriu-zise. Este un punct de vedere care a prevalat mai ales după ce s-a insistat atât de mult asupra așa-numitelor „realii”. Oare, așa cum planta este modificată în organismul său intern de factori externi: teren, climat etc., organismul gramatical nu depinde și el, în mod constant, de factorii externi ai schimbării lingvistice? Dacă nu luăm în considerare proveniența lor, se pare că explicăm greșit termenii tehnici și împrumuturile de care limba e plină. Oare este cu puțință să deosebim dezvoltarea naturală, organică a unui idiom, de formele sale artificiale, cum ar fi limba literară, ce se datorează unor factori externi și prin urmare anorganici? Oare nu vedem cum, alături de dialectele locale, se dezvoltă constant o limbă comună?

Considerăm că studiul fenomenelor lingvistice externe este foarte fructuos; dar este greșit să spunem că fără ele nu putem cunoaște organismul lingvistic interior. Să luăm ca exemplu împrumutul cuvintelor străine; mai întii, putem constata că acesta nu este nicidecum un element constant în viața unei limbi. În unele văi retrase există graiuri care, ca să spunem așa, nu au admis niciodată nici măcar un singur termen artificial venit din afară. Oare vom spune că aceste idiomuri se află în afara condițiilor obișnuite ale limbajului, că sînt incapabile să ne furnizeze vreo idee despre acesta, că – dat fiind că nu au suferit nici un amestec – cer un studiu „teratologic”? Dar cuvîntul împrumutat nu mai contează ca atare, de îndată ce este studiat în cadrul sistemului; el nu există decît prin relația și opoziția sa cu cuvintele care îi sînt asociate, la fel ca oricare semn autohton. În general, nu-i

[88] niciodată indispensabil să cunoaștem circumstanțele în care s-a dezvoltat o limbă*. În cazul unor idiomuri, cum sînt zenda și paleoslava, nu știm exact nici măcar ce popoare le-au vorbit; dar acest fapt nu ne împiedică nicidecum să le studiem în interiorul lor și să ne dăm seama de transformările pe care le-au suferit*. În orice

[89] caz, separarea celor două puncte de vedere se impune și, cu cît o vom respecta mai riguros, cu atît va fi mai bine.

Cea mai bună dovadă este că fiecare dintre ele creează o metodă distinctă. Lingvistica externă poate acumula, detaliu după detaliu, fără să se simtă strînsă în menghina unui sistem. De exemplu, fiecare autor va grupa cum înțelege el faptele referitoare la extinderea unei limbi în afara teritoriului său; dacă vom căuta factorii care au creat o limbă literară în raport cu dialectele, vom putea întotdeauna să ne folosim de simpla enumerare; dacă ordonăm faptele într-un mod mai mult sau mai puțin sistematic, o facem numai din nevoia de claritate.

În cazul lingvisticii interne, lucrurile stau cu totul altfel: ea nu admite orice fel de ordine; limba este un sistem care nu cunoaște decît propria sa ordine. Vom

înțelege mai bine lucrurile, dacă vom face o comparație cu jocul de șah*. Este relativ ușor să deosebim ceea ce este extern de ceea ce este intern: faptul că a trecut din Persia în Europa este de ordin extern; dimpotrivă, intern este tot ceea ce privește sistemul și regulile. Dacă înlocuiesc piesele de lemn prin piese de fildeș, schimbarea este indiferentă pentru sistem, dar dacă micșorez sau măresc numărul pieselor, această schimbare atinge în profunzime „gramatica” jocului. Este adevărat că, pentru a face distincții de acest fel, este nevoie de o anumită atenție. Astfel, în fiecare caz, se va pune problema naturii fenomenului și, pentru a o rezolva, se va respecta următoarea regulă: este intern tot ceea ce schimbă sistemul într-un grad oarecare*.

[90]

[91]

Reprezentarea limbii prin scriere

[92] § 1. *Necesitatea de a studia acest subiect **

Obiectul concret al studiului nostru este deci produsul social depus în creierul fiecăruia, adică limba. Dar acest produs diferă după grupurile lingvistice : ceea ce ne este dat, sînt limbile. Lingvistul este obligat să cunoască cît mai multe, pentru a determina, prin observarea și compararea lor, ceea ce este universal în ele.

Or, în general nu le cunoaștem decît prin scriere. Chiar și pentru limba maternă, documentul intervine în fiecare clipă. Cînd este vorba de un idiom vorbit la oarecare depărtare, este și mai necesar să recurgem la mărturia scrisă ; și încă și mai mult în cazul idiomurilor care nu mai există. Pentru a dispune în toate cazurile de documente directe, ar fi trebuit să se facă, dintotdeauna, ceea ce se face acum la

[93] Viena și la Paris : o colecție de eșantioane fonografice din toate limbile*. Ar trebui însă să se recurgă și la scriere, pentru a face cunoscute textele consemnate în acest fel.

Astfel, cu toate că scrierea este în ea însăși străină sistemului intern, e cu neputință să facem abstracție de un procedeu prin care limba este figurată fără încetare ; este necesar deci să cunoaștem utilitatea, defectele și primejdii scrierii.

§ 2. *Prestigiul scrierii ;*

[94] *cauzele ascendentului său asupra formei vorbite**

Limba și scrierea sînt două sisteme de semne distincte ; singurul motiv de a fi al celui de-al doilea este de a-l reprezenta pe primul ; obiectul lingvistic nu este definit prin combinarea cuvîntului scris și a cuvîntului vorbit ; acesta din urmă constituie prin el însuși respectivul obiect. Dar cuvîntul scris se amestecă atît de intim cu cel vorbit, a cărui imagine este, încît sfîrșește prin a uzurpa rolul principal ; ajungem să dăm o mai mare importanță reprezentării semnului vocal decît semnului însuși. Este ca și cum ai crede că, pentru a cunoaște pe cineva, este mai bine să-i privești fotografia decît fața.

Această iluzie a existat dintotdeauna și opiniile curente asupra limbii sînt contaminate de ea. Astfel, mulți consideră că un idiom se alterează mai repede cînd nu există scrierea : nimic mai fals. În anumite condiții, scrierea poate să încetinească schimbările limbii, dar păstrarea limbii nu este nicidecum compromisă

prin absența scrierii. Lituaniana care se vorbește încă și astăzi în Prusia orientală și într-o parte din Rusia, nu este cunoscută din documente scrise decît începînd din 1540; dar în această epocă tîrzie, ea oferă, în ansamblu, o imagine la fel de fidelă a indo-europenei ca și latina din secolul al III-lea înainte de Cristos. Este destul pentru a arăta cît de independentă este limba în raport cu scrierea.

Anumite fapte lingvistice foarte mărunte s-au conservat fără ajutorul vreunei notații. În prima perioadă a vechii germane de sus s-a scris *tōten*, *fuolen* și *stōzen*, în timp ce la sfîrșitul secolului al XII-lea apar grafiile *tōten*, *fiuolen*, față de *stōzen* ce subzistă ca atare. De unde vine această diferență? Pretutindeni unde ea s-a produs, exista un y în silaba următoare; protogermanica oferea **daupyan*, **fōlyan*, dar **stautan*. În pragul perioadei literare, pe la anul 800, acest y a slăbit în așa măsură, încît scrierea nu păstrează nici o urmă a sa timp de trei secole; totuși el lăsase o urmă ușoară în pronunțare; și iată că, pe la anul 1180, așa cum am văzut mai sus, reapare în mod miraculos sub formă de „umlaut”. Astfel, această nuanță de pronunțare s-a transmis exact fără ajutorul scrierii.

Limba are deci o tradiție orală independentă de scriere, și în alt fel fixă; dar prestigiul formei scrise ne împiedică să vedem acest lucru. Primii lingviști s-au înșelat în această privință, așa cum se întîmplase înaintea lor și cu umaniștii. Bopp însuși nu face o deosebire netă între literă și sunet; citindu-l, crezi că o limbă este inseparabilă de alfabetul ei. Succesorii săi imediați au căzut în aceeași cursă; grafia *th* a fricativei *p* l-a făcut pe Grimm să creadă nu numai că acest sunet este dublu, dar și că este o oclisivă aspirată; de aici decurge locul pe care i-l acordă în ceea ce el numește legea mutației consonantice sau „Lautverschiebung” (vezi p. 155). Și astăzi unii oameni luminați încă mai confundă limba cu ortografia sa; oare Gaston Deschamps nu spunea despre Berthelot „că scăpase franceza de la piere” pentru că se opusese reformei ortografice*?

[95]

Dar cum se explică acest prestigiu al scrierii?

- 1° În primul rînd, imaginea grafică a cuvintelor ne frapează ca un obiect permanent și solid, mai potrivit decît sunetul pentru a constitui unitatea limbii de-a lungul timpului. Chiar dacă această legătură este superficială și creează o unitate nefirească, ea este mult mai ușor de sesizat decît legătura naturală, singura adevărată, aceea a sunetului.
- 2° Pentru majoritatea indivizilor, impresiile vizuale sînt mai nete și mai durabile decît impresiile acustice; de aceea ei sînt mai legați de primele. Imaginea grafică se impune în cele din urmă în detrimentul sunetului.
- 3° Limba literară contribuie și ea la creșterea importanței nemeritate a scrierii. Ea își are dicționarele și gramaticile sale; la școală se învață după carte și prin intermediul cărții; limba apare reglată de un cod; or, acest cod este, el însuși, o regulă scrisă, supusă unei folosințe riguroase: ortografia; iată ce conferă scrierii o importanță primordială. Sfîrșim prin a uita că învățăm să vorbim înainte de a învăța să scriem, și raportul firesc este răsturnat.

4° În sfârșit, când există un dezacord între limbă și ortografie, conflictul este greu de tranșat pentru oricine altcineva în afară de lingvist ; dar cum acesta nu are autoritatea necesară, forma scrisă are întâietate aproape prin forța lucrurilor, căci orice soluție care vine prin ea este mai ușoară ; astfel, scrierea își arogă o importanță la care nu are dreptul.

[96] § 3. *Sistemele de scriere**

Nu există decît două sisteme de scriere :

- 1° Sistemul ideografic, în care cuvîntul este reprezentat printr-un semn unic și străin de sunetele din care se compune. Acest semn se referă la ansamblul cuvîntului și, prin aceasta, indirect, la ideea pe care cuvîntul o exprimă. Exemplul clasic al acestui sistem este scrierea chineză.
- 2° Sistemul numit de obicei „fonetic”, care urmărește să reproducă șirul de sunete care se succedă într-un cuvînt. Scrierile fonetice sînt uneori silabice, altele alfabetice, adică bazate pe elementele ireductibile ale vorbirii.

[97] De altfel, scrierile ideografice devin mixte : anumite ideograme, deturnate de la valoarea lor inițială, sfîrșesc prin a reprezenta sunete izolate*.

Am spus că cuvîntul scris tinde să se substituie în spiritul nostru cuvîntului vorbit : afirmația este adevărată pentru ambele sisteme de scriere, dar această tendință este mai puternică în primul. Pentru un chinez, ideograma și cuvîntul vorbit sînt, în egală măsură, semnele ideii ; pentru el, scrierea este o a doua limbă, și în conversație, cînd două cuvinte vorbite au același sunet, i se întîmplă să recurgă la cuvîntul scris pentru a-și explica gîndirea. Dar această substituție, tocmai pentru că poate fi absolută, nu are aceleași urmări supărătoare ca în scrierea noastră ; cuvintele chineze din diferite dialecte, cuvinte ce corespund aceleiași ideii, se încorporează la fel de bine în același semn grafic.

Vom limita studiul nostru la sistemul fonetic, și mai ales la acela care se folosește astăzi și al cărui prototip este alfabetul grecesc.

În momentul în care se stabilește un alfabet de acest gen, el reflectă limba într-un fel destul de rațional, cu condiția să nu fie vorba de un alfabet împrumutat și atins deja de inconsecvențe. În privința logicii, alfabetul grecesc este cu totul remarcabil, așa cum vom vedea la pagina 61. Dar această armonie între grafie și pronunție nu durează. De ce oare ? Este un fapt ce trebuie cercetat.

[98] § 4. *Cauzele dezacordului dintre grafie și pronunție**

Aceste cauze sînt numeroase ; nu le vom reține decît pe cele mai importante.

Mai întîi, limba evoluează fără încetare, în timp ce scrierea tinde să rămînă imobilă. Urmează de aici că grafia sfîrșește prin a nu mai corespunde cu ceea ce ea

trebuie să reprezinte. O notație, consecventă la un moment dat, va fi absurdă un secol mai târziu. Un timp, semnul grafic este modificat, pentru a fi pus de acord cu schimbările de pronunție ; apoi se renunță la acest lucru. Așa s-a întâmplat în franceză cu *oi*.

	Se pronunța :	Se scria :
în secolul al XI-lea	1. <i>rei, lei</i>	<i>rei, lei.</i>
în secolul al XIII-lea	2. <i>roi, loi</i>	<i>roi, loi.</i>
în secolul al XIV-lea	3. <i>roè, loè</i>	<i>roi, loi.</i>
în secolul al XIX-lea	4. <i>rwa, lwa</i>	<i>roi, loi.</i>

Astfel, pînă în epoca a doua, s-a ținut seama de schimbările survenite în pronunție ; unei etape din istoria limbii îi corespunde o etapă din istoria grafiei. Dar, începînd din secolul al XIV-lea, scrierea a rămas staționară, în timp ce limba își urma evoluția și, din acest moment, a existat un dezacord din ce în ce mai mare între aceasta și ortografie. Cum se continua să se alătore termeni discordanți, acest fapt a avut o repercusiune asupra sistemului de scriere : expresia grafică *oi* a căpătat o valoare străină de elementele din care este formată.

Exemplele ar putea fi multiplicat la nesfîrșit. Astfel, de ce oare scriem *mais* și *fait*, și pronunțăm *mè* și *fè*? De ce oare în franceză *c* are adeseori valoare de *s*? Din pricină că am păstrat grafii care nu mai au motive să existe.

Această cauză acționează în toate timpurile : acum *l* muiat se schimbă în *iot* ; spunem *évever*, *mouyer*, ca *essuyer*, *nettoyer*, dar continuăm să scriem *éveiller*, *mouiller*.

O altă cauză a dezacordului dintre grafie și pronunție este următoarea : cînd un popor împrumută alfabetul de la un alt popor, se întîmplă adeseori ca resursele acestui sistem grafic să fie nepotrivite pentru noua sa funcție ; în acest caz apare necesitatea de a se recurge la expediente ; de exemplu, ne vom servi de două litere pentru a desemna un singur sunet. Este cazul lui *þ* (fricativă dentală surdă) din limbile germanice : alfabetul latinesc neoferind nici un semn pentru a-l reprezenta, a fost redat prin *th*. Regele merovingian Chilpéric a încercat să adauge la literele latinești un semn special pentru acest sunet, dar nu a izbutit și uzanța a consacrat acest *th*. Engleza din Evul mediu avea un *e* închis (de exemplu în *sed* „sămînță”) și un *e* deschis (de exemplu în *led* „a conduce”) ; alfabetul neoferind semne distincte pentru aceste două sunete, s-a scris *seed* și *lead*. În franceză, pentru a reprezenta guierătoarea *ș*, s-a recurs la semnul dublu *ch* etc. etc.

Mai există și preocuparea etimologică ; ea a fost preponderentă în anumite epoci, ca de exemplu în Renaștere. Adeseori, o etimologie falsă impune o grafie ; astfel, s-a introdus un *d* în cuvîntul *poids*, ca și cum ar fi venit din latinescul *pondus*, cînd, în realitate, vine de la *pensum*. Dar nu are mare importanță dacă aplicarea principiului este corectă sau nu, căci însuși principiul scrierii etimologice este eronat.

Alteori, cauza rămîne necunoscută ; anumite ciudăţenii nu au nici măcar scuza etimologiei. De ce în germană s-a scris *thun* în loc de *tun*? S-a spus că este un *h* aspirat ce urmează după consoană ; dar atunci ar fi trebuit să fie introdus ori de cîte ori apare acelaşi sunet aspirat, însă o mulţime de cuvinte nu l-au căpătat niciodată (*Tugend, Tisch* etc.).

[99] § 5. Efectele acestui dezacord *

Ar dura prea mult să clasificăm inconsecvenţele scrierii. Una dintre cele mai nefericite este înmulţirea semnelor pentru acelaşi sunet. Astfel, pentru *ž* avem, în franceză : *j, g, ge (joli, geler, geai)* ; pentru *z* : *z* şi *s* ; pentru *s* : *c, ç* şi *t (nation)* ; *ss (chasser)*, *sc (acquiescer)*, *sç (acquiesçant)*, *x (dix)* ; pentru *k* : *c, qu, k, ch, cc, çqu (acquérir)*. Invers, mai multe valori sînt figurate prin acelaşi semn : astfel, *t* reprezintă *t* sau *s*, *g* reprezintă *g* sau *ž* etc.*

Să semnalăm şi „grafiile indirecte”. În germană, deşi nu există consoane duble în *Zettel, Teller* etc., se scrie *tt, ll* cu unicul scop de a arăta că vocala precedentă este scurtă şi deschisă. Printr-o eroare de acelaşi fel, engleza adaugă un *e* mut final pentru a lungi vocala care-i precedă ; comparaţi *made* (pronunţaţi *mēd*) şi *mad* (pronunţaţi *măd*). Acest *e*, care interesează în realitate o unică silabă, creează o a doua pentru ochi.

Aceste grafii iraţionale corespund totuşi în limbă cu ceva, dar altele sînt cu totul lipsite de sens. Franceza actuală nu are consoane duble, cu excepţia formelor de viitor *mourrai, courrai* : totuşi şi ortografia noastră este plină de consoane duble nelegitime (*bourru, sottise, souffrir* etc.).

Se întîmplă de asemenea ca, nefiind fixată şi căutîndu-şi regulile, scrierea să ezite ; de aici decurg aceste ortografii fluctuante, care reprezintă încercările făcute în diferite epoci pentru a figura sunetele. Astfel în *ertha, erdha, erda*, sau în *thrī, dhrī, drī* din germana veche, *th, dh, d* figurează acelaşi element fonic, dar pe care ? Este cu neputinţă să ştim din scriere. De aici decurge complicaţia că, în faţa a două grafii pentru aceeaşi formă, nu putem decide întotdeauna dacă este vorba, în mod real, de două pronunţii. Documentele scrise în dialecte învecinate notează acelaşi cuvînt unele prin *asca*, altele prin *ascha* ; dacă sînt acelaşi sunete, este un caz de ortografie fluctuantă, dacă nu, diferenţa este fonologică şi dialectală, ca în formele greceşti *daizō, paizdō, paiddō*. Sau este vorba de două epoci succesive ; în engleză, întîlnim la început *hwat, hweel* etc., apoi *what, wheel* etc. ; oare ne aflăm în prezenţa unei schimbări de grafie sau a unei schimbări fonetice ?

Rezultatul evident este că scrierea voalează imaginea limbii ; ea nu este o îmbrăcăminte, ci un travesti. Acest lucru este evident în ortografia cuvîntului franţuzesc *oiseau*, unde nici unul din sunetele cuvîntului rostit (*wazo*) nu este reprezentat printr-un semn propriu ; nu rămîne astfel nimic din imaginea limbii.

Un alt rezultat este acela că, cu cât scrierea reprezintă mai puțin ceea ce ea trebuie să reprezinte, cu atât se întărește mai mult tendința de a o lua drept bază; gramaticienii se încapăținează să atragă atenția asupra formei scrise. Din punct de vedere psihologic, acest lucru se explică foarte bine, dar el are urmări supărătoare. Folosirea ce se dă cuvintelor „a pronunța” și „pronunție” este o consacrare a acestui abuz și răstoarnă raportul legitim și real ce există între scriere și limbă. Când se spune că o literă trebuie pronunțată într-un anume fel, se ia imaginea în locul modelului. Pentru ca *oi* să se poată pronunța *wa*, ar trebui să existe pentru el însuși. În realitate, ceea ce se scrie *oi* este *wa*. Pentru a explica această ciudățenie, adăugăm că, în acest caz, este vorba de o pronunțare excepțională a lui *o* și a lui *i*; este încă o expresie falsă, pentru că ea implică o dependență a limbii față de forma scrisă. S-ar zice că ne permitem ceva împotriva scrierii, ca și cum semnul grafic ar fi norma.

Aceste ficțiuni se manifestă pînă și în regulile gramaticale, de exemplu în aceea a lui *h* în franceză. Avem cuvinte cu inițială vocalică fără aspirație, dar care au primit un *h* ca amintire a formei lor latinești, ca, de exemplu, *homme* (vechiul *ome*), din pricina lui *homo*. Dar avem și alte cuvinte, provenite din germană, al căror *h* a fost cu adevărat pronunțat: *hache*, *hareng*, *honte* etc. Atîta timp cît aspirația a subzistat, aceste cuvinte s-au supus legilor privitoare la consoanele inițiale; se spunea: *deu haches*, *le hareng*, în timp ce, după legea cuvintelor ce încep printr-o vocală, se spunea *deu - z - hommes*, *l'omme*. În acea epocă, regula care spunea că: „în fața unui *h* aspirat legătura și eliziunea nu se fac” era corectă. Dar acum această formulă nu are nici un sens; *h* aspirat nu mai există, dacă nu cumva dăm acest nume celui lucru care nu este un sunet, dar în fața căruia nu se face nici legătura și nici eliziunea. Este deci un cerc vicios și *h* nu este decît o „ființă” fictivă provenită din scriere.

Pronunțarea unui cuvînt nu este fixată de ortografia sa, ci de istoria sa. Forma sa, la un moment dat, reprezintă un moment al evoluției pe care este nevoit să o urmeze și care este determinată de legi precise. Fiecare etapă poate fi fixată prin cea care o precedă. Singurul lucru de care trebuie să se țină seama, și tocmai de acesta uităm cel mai mult, este ascendența cuvîntului, etimologia sa.

Numele orașului Auch este *oș* în transcriere fonetică. Este singurul caz în care *ch* din ortografia noastră reprezintă *ș* la sfîrșitul cuvîntului. Nu explicăm nimic cînd spunem: *ch* final nu se pronunță *ș* decît în acest cuvînt. Singura problemă este să știm cum latinescul *Auscii* a putut, transformîndu-se, să devină *oș*; ortografia nu are importanță.

Oare trebuie să pronunțăm *gageure* cu *ö* sau cu *ü*? Unii susțin că *gažör*, pentru că *heure* se pronunță *ör*. Alții susțin că *gažür*, căci *ge* echivalează cu *ž*, în *geöle* de exemplu. Dezbatere zadarnică! Adevărata problemă este etimologică: *gageure* a fost format după *gager*, ca *tournure* după *tourner*; ele aparțin aceluiași tip de derivație: forma *gažür* este singura justificată; *gažör* este o pronunție datorată numai echivocului scrierii.

Dar tirania literei merge și mai departe : impunându-se mereu masei, ea influențează limba și o modifică. Acest lucru nu se întâmplă decât în idiomurile foarte literare, în care documentul scris joacă un rol considerabil. În acest caz, imaginea vizuală ajunge să creeze pronunții greșite ; este un fapt cu adevărat patologic. Acest lucru apare adeseori în franceză. Astfel, pentru numele de familie *Lefèvre* (din latinescul *faber*) existau două grafii, una populară și simplă, *Lefèvre*, și alta savantă și etimologică, *Lefèbvre*. Datorită confuziei dintre *v* și *u* din vechea scriere, *Lefèbvre* a fost citit *Lefébure*, cu un *b* care nu a existat niciodată în realitate în acest cuvânt și cu un *u* provenind dintr-un echivoc. Or, acum această formă este, cu adevărat, pronunțată.

Probabil că aceste deformări vor deveni din ce în ce mai frecvente și că, din ce în ce mai mult, se vor pronunța literele inutile. La Paris, se spune deja *sept femmes*, făcându-se să se audă *t* ; Darmesteter prevede ziua când se vor pronunța chiar și cele două litere finale din *vingt*, adevărată monstruoziție ortografică*.

Aceste deformări fonice aparțin limbii, numai că nu rezultă din jocul său firesc ; ele se datorează unui factor care îi este străin. Lingvistica trebuie să le pună sub observație într-un compartiment special : sînt cazuri teratologice.

Capitolul VII

Fonologia

§ 1. Definiție*

[102]

Cînd suprimăm scrierea prin gîndire, cel pe care îl privăm de această imagine sensibilă riscă să nu mai vadă decît o masă informă cu care nu știe ce să facă. E ca și cum ai lua colacul de salvare celui care învață să înoate.

Ar trebui să înlocuim pe dată artificialul cu naturalul ; dar acest lucru e cu neputință, atîta vreme cît nu s-au studiat sunetele limbii ; căci, desprins de semnele lor grafice, ele nu mai reprezintă decît niște noțiuni vagi și deci preferăm să avem sprijinul, chiar înșelător, al scrierii. De aceea primii lingviști, care nu știau nimic despre fiziologia sunetelor articulate, au căzut mereu în aceste capcane ; a se desprinde de literă însemna pentru ei a pierde orice sprijin ; pentru noi aceasta înseamnă un prim pas spre adevăr, căci studiul sunetelor în sine ne furnizează ajutorul pe care îl căutăm. Lingviștii epocii moderne au înțeles, în sfîrșit, acest lucru ; reluînd unele cercetări inaugurate de alții (fiziologi, teoreticieni ai muzicii etc.), ei au înzestrat lingvistica cu o știință auxiliară care a eliberat-o de cuvîntul scris.

Fiziologia sunetelor (în germană *Laut-* sau *Sprachphysiologie*) este adeseori numită *fonetică* (în germană *Phonetik*, în engleză *phonetics*). Acest termen ni se pare impropriu ; îl înlocuim prin acela de *fonologie*. Căci *fonetica* a desemnat la început și trebuie să continue să desemneze studiul evoluțiilor sunetelor ; nu trebuie contopite sub același nume două tipuri de studiu absolut distincte. Fonetica este o știință istorică ; ea analizează evenimente, transformări și se mișcă în timp. Fonologia se află în afara timpului, pentru că mecanismul articulării rămîne mereu asemănător cu el însuși*.

[103]

Dar aceste două studii nu numai că nu se confundă, dar nici măcar nu pot fi puse în opoziție. Primul este una din părțile esențiale ale științei limbii ; fonologia – trebuie să o repetăm – nu este decît o disciplină auxiliară și nu ține decît de vorbire (vezi p. 43). Fără îndoială, nu vedem bine la ce ar putea folosi mișcările fonatorii, dacă nu ar exista limba ; dar ele nu o alcătuiesc și, chiar dacă am explica toate mișcările aparatului fonator necesare pentru a produce fiecare impresie acustică, nu am lămuri cu nimic problema limbii. Aceasta este un sistem bazat pe opoziția psihică dintre impresiile acustice, așa cum o tapiserie este o operă de artă produsă prin opoziția vizuală dintre firele de culori diferite ; or, ceea ce contează pentru analiză este jocul acestor opoziții și nu procedeele prin care au fost obținute culorile.

Pentru schița unui sistem fonologic, vezi *Apendicele* de la pagina 61 ; aici vom cerceta numai ajutorul pe care îl poate aștepta lingvistica de la această știință pentru a scăpa de iluziile scrierii.

[104] § 2. *Scrierea fonologică**

Înainte de orice, lingvistul cere să i se furnizeze un mijloc de a reprezenta sunetele articulate care să înlăture orice echivoc. De fapt, au fost propuse nenumărate

[105] sisteme grafice*.

Care sînt principiile unei adevărate scrieri fonologice ? Ea trebuie să-și propună să reprezinte printr-un semn fiecare element al lanțului vorbit. Nu se ține întotdeauna seama de această exigență : astfel, fonologii englezi, preocupați mai mult de clasificare decît de analiză, au pentru anumite sunete semne de două sau

[106] chiar de trei litere*. După cum vom arăta, distincția dintre sunetele explozive și sunetele implozive ar trebui făcută cu rigoare (vezi pp. 71 și urm.).

E oare bine să se înlocuiască ortografia uzuală cu un alfabet fonologic ? Această problemă interesantă nu poate fi aici decît atinsă ; după părerea noastră, scrierea fonologică trebuie să rămînă numai în slujba lingviștilor. În primul rînd, cum să-i poți face pe englezi, pe germani, pe francezi etc. să adopte un sistem uniform ? Pe deasupra, un alfabet aplicabil tuturor limbilor ar risca să fie plin de semne diacritice ; și, fără să mai vorbim de aspectul dezolant pe care l-ar avea o pagină

[107] dintr-un asemenea text, este evident că, tot făcînd precizări, această scriere ar complica mult ceea ce vrea să lămurească și l-ar încurca și mai mult pe cititor. Aceste neajunsuri nu ar fi compensate de destule avantaje. În afara științei,

exactitatea fonologică nu este foarte de dorit*.

Mai există și problema lecturii. Citim în două feluri : cuvîntul nou sau necunoscut este descifrat literă cu literă ; dar cuvîntul uzual și familiar este cuprins dintr-o privire, independent de literele care îl alcătuiesc ; imaginea acestui cuvînt dobîndește pentru noi o valoare ideografică. Aici ortografia tradițională poate să-și revendice drepturile : este util să distingem *tant* de *temps*, *et* de *est* și de *ait*, *du* de *dû*, *il devait* de *ils devaient* etc. Să dorim deci a vedea scrierea uzuală debarasată de cele mai mari absurdități ale sale ; deși în învățarea limbilor un alfabet fonologic poate aduce servicii, nu trebuie să-i generalizăm folosirea.

[108] § 3. *Critica mărturiei scrierii **

Este deci o greșeală să credem că, după ce am recunoscut caracterul înșelător al scrierii, primul lucru care trebuie făcut este să reformăm ortografia. Adevăratul serviciu pe care ni-l face fonologia este acela că ne permite să luăm anumite precauții față de această formă scrisă, prin care trebuie să trecem ca să ajungem la limbă. Mărturia scrierii nu are valoare decît cu condiția de a fi interpretată. În fața fiecărui caz trebuie să alcătuim sistemul *fonologic* al idiomului studiat, adică tabloul sunetelor pe care le

utilizează, căci fiecare limbă operează asupra unui număr determinat de foneme, bine diferențiate. Acest sistem este singura realitate care îl interesează pe lingvist. Semnele grafice nu sînt decît o imagine a sa, imagine a cărei exactitate urmează să fie determinată. Dificultatea acestei determinări variază după idiomuri și după circumstanțe.

Cînd este vorba de o limbă ce aparține trecutului, trebuie să ne mulțumim cu date indirecte ; care sînt, în acest caz, resursele ce trebuie folosite pentru a stabili sistemul fonologic ?

1° În primul rînd, *indicii externi* și, înainte de orice, mărturia contemporanilor care au descris sunetele și pronunția din epoca lor. Astfel, gramaticienii francezi din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, mai ales cei care voiau să-i învețe pe străini limba, ne-au lăsat multe observații interesante. Dar asemenea sursă de informații este foarte nesigură, pentru că acești autori nu au nici un fel de metodă fonologică. Descrierile lor sînt făcute în termeni folosiți la întîmplare, fără rigoare științifică. Deci mărturia lor trebuie să fie și ea, la rîndul ei, interpretată. Astfel, denumirile date sunetelor furnizează indicii adeseori foarte ambigue : gramaticienii greci desemnau sonorele (ca *b, d, g*) prin termenul de consoane *mésai* „medii”, iar surdele (ca *p, t, k*) prin acela de *psilai*, pe care latinii îl traduceau prin *tenuēs*.

2° În al doilea rînd, putem găsi informații mai sigure combinînd aceste prime date cu *indicii interni*, pe care îi vom clasifica în două rubrici :

a) *Indici extrași din regularitatea evoluțiilor fonetice*

Cînd ne propunem să determinăm valoarea unei litere, este foarte important să știm ce a fost într-o epocă anterioară sunetul pe care ea îl reprezintă. Valoarea sa actuală este rezultatul unei evoluții care ne îngăduie să îndepărtăm, de la bun început, anumite ipoteze. Astfel, nu știm exact care era valoarea lui *ç* sanscrit, dar, cum el îl continuă pe *k* palatal indo-european, această lucră limiteză clar cîmpul presupunerilor.

Dacă, în afară de punctul de plecare, se cunoaște și evoluția paralelă a unor sunete analoage din aceeași limbă, în aceeași epocă, se poate judeca prin analogie și se poate extrage o proporție.

Problema este, desigur, mai ușoară dacă ne propunem să determinăm o pronunție intermediară pentru care cunoaștem atît punctul de plecare cît și punctul de sosire*. *Au* franțuzesc (de exemplu în *sauter*) era în Evul mediu, cu siguranță, un diftong, pentru că el se află plasat între un *al* mai vechi și acel *o* din franceza modernă ; și dacă aflăm, pe o altă cale, că la un moment dat diftongul *au* mai exista încă, este sigur că el exista și în perioada precedentă. Nu știm exact ce figurează *z* dintr-un cuvînt precum vechiul cuvînt german *wazer* ; dar punctele de reper sînt, pe de o parte, cuvîntul mai vechi *water* și, pe de altă parte, forma modernă *wasser*. Acest *z* trebuie deci să fie un sunet intermediar între *t* și *s* ; putem elimina orice ipoteză care nu ar fi conciliabilă cu *t* sau cu *s* ; este, de exemplu, imposibil să credem că el a reprezentat o palatală, căci între două articulații dentale nu putem presupune decît existența unei dentale.

[109]

b) *Indici contemporani ; ei sunt de mai multe feluri*

Există o diversitate a grafiilor ; într-o anumită epocă a limbii germane vechi, găsim scris : *wazer, zehan, ezan*, dar niciodată *wacer, cehan* etc. Dacă, pe de altă parte, găsim de asemenea *esan* și *essan, waser* și *wasser* etc., vom trage concluzia că acest *z* avea un sunet foarte asemănător cu *s*, dar destul de diferit de ceea ce este reprezentat, în aceeași epocă, prin *c*. Cînd, mai tîrziu, vom întîlni forme ca *wacer* etc., acest lucru va dovedi că aceste două foneme, odinioară distincte, s-au confundat într-o măsură mai mare sau mai mică.

Textele poetice sînt documente prețioase pentru cunoașterea pronunției : după cum sistemul de versificație este bazat pe numărul silabelor, pe cantitatea sau pe conformitatea sunetelor (aliterație, asonanță, rimă), monumentele în cauză ne vor furniza informații în toate aceste privințe. Dacă greaca distinge anumite sunete lungi prin grafie (de exemplu, *ō*, notat *ω*), pentru altele ea nu face această precizare ; informații asupra cantității lui *a*, *i* și *u* trebuie să cerem de la poeți. În franceza veche, rima ne îngăduie să cunoaștem, de exemplu, pînă în ce epocă sunetele finale din *gras* și *faz* (în latină *faciō* „eu fac”) au fost diferite, și începînd din ce moment ele s-au apropiat și s-au confundat. Rima și asonanța ne mai învață și că, în franceza veche, orice *e* provenind dintr-un *a* latinesc (de exemplu *père* din *patrem*, *tel* din *talem*, *mer* din *mare*) avea un sunet cu totul diferit de ceilalți *e*. Niciodată aceste cuvinte nu rimează sau nu intră în asonanță cu *elle* (de la *illa*), *vert* (de la *viridem*), *belle* (de la *bella*) etc., etc.

Să menționăm și grafia cuvintelor împrumutate dintr-o limbă străină, jocurile de cuvinte etc. Astfel, în gotică, *kawtsjo* ne informează asupra pronunțării lui *cautio* din latina tîrzie. Pronunțarea *rwè* pentru *roi* este atestată pentru sfîrșitul secolului al XVIII-lea prin anecdota următoare, citată de Nyrop, în *Gramatica istorică a limbii franceze*, I³, p. 140 : la tribunalul revoluționar o femeie este întrebată dacă nu a spus, în fața unor martori, că era nevoie de un rege ; ea răspunde „că nu a vorbit despre vreun rege precum Capet sau oricare altul, ci despre un *rouet maître* (vîrtelniță)”.
[110]

Toate aceste procedee de informare ne ajută să cunoaștem într-o oarecare măsură sistemul fonologic dintr-o epocă și să rectificăm mărturia scrierii, folosindu-ne în același timp de ea.

Cînd este vorba de o limbă vie, singura metodă rațională constă în : a) a stabili sistemul de sunete așa cum este recunoscut prin observarea directă ; b) a-l pune față-n față cu sistemul semnelor care servesc la reprezentarea imperfectă a sunetelor. Mulți gramaticieni se slujesc încă de vechea metodă, criticată mai sus, care constă în a spune cum se pronunță fiecare literă în limba pe care vor să o descrie. Prin această metodă este cu neputință să prezinți în mod clar sistemul fonologic al unui idiom.

Totuși, este sigur că s-au făcut mari progrese în acest domeniu și că fonologii au contribuit mult la schimbarea ideilor noastre asupra scrierii și a ortografiei.

APENDICE

Principii de fonologie

Capitolul I

Speciile fonologice

§ 1. Definiția fonemului*

[111]

[Pentru această parte am putut utiliza reproducerea stenografică a trei conferințe ținute de F. de S. în 1897 despre *Teoria silabei*, unde el atinge și principiile generale din primul capitol ; mai mult, o bună parte din notele sale personale se ocupă de fonologie ; în multe privințe ele lămuresc și completează datele furnizate de cursurile I și III (ed.)]*.

[112]

Mulți fonologi se ocupă aproape în exclusivitate de actul de fonațiune, adică de producerea sunetelor de către organe (laringe, gură etc.), și neglijează latura acustică. Această metodă nu este corectă : nu numai că impresia produsă asupra urechii ne este dată la fel de direct ca și imaginea motrice a organelor, dar ea se află la baza naturală a oricărei teorii*.

[113]

Datele acustice există deja în mod inconștient atunci când abordăm unitățile fonologice ; prin intermediul urechii, știm ce este un *b*, un *t* etc. Dacă am putea reproduce cu ajutorul unui aparat de proiecție toate mișcările gurii și ale laringelui, executînd un lanț de sunete, ar fi cu neputință să descoperim subdiviziunile din acest șir de mișcări articulatorii ; nu știm unde începe un sunet și unde sfîrșește un altul. Cum am putea afirma, fără impresia acustică, că în *fâl*, de exemplu, există trei unități și nu două sau patru ?

Ne putem da seama dacă un sunet rămîne sau nu asemănător cu el însuși numai în lanțul vorbirii auzite ; atîta timp cît avem impresia a ceva omogen, acest sunet este unic. Ceea ce contează nu este durata sa (cf. *fâl* și *fâl*), ci calitatea impresiei. Lanțul acustic nu se divizează în timpi egali, ci în timpi omogeni, caracterizați prin unitatea de impresie ; acesta este punctul de plecare natural pentru studiul fonologic*.

[114]

În această privință, alfabetul grecesc primitiv merită toată admirația noastră. Aici fiecare sunet simplu este reprezentat printr-un singur semn grafic, și – reciproc – fiecare semn corespunde unui sunet simplu, mereu același. Este o descoperire de geniu pe care au moștenit-o și latinii. În notarea cuvîntului *bárbaros* „barbar”, B A P B A P O Σ, fiecare literă corespunde unui timp omogen ; în figura

de mai sus, linia orizontală reprezintă lanțul fonic, iar micile bare verticale, trecerile de la un sunet la altul. În alfabetul grecesc primitiv, nu găsim grafii complexe ca acel *ch* al nostru pentru *ș*, nici reprezentări duble ale unui sunet unic precum *c* și *s*

pentru *s*, nici un semn simplu pentru un sunet dublu, ca *x* pentru *ks*. Acest principiu, necesar și suficient pentru o bună scriere fonologică, a fost realizat de greci aproape în întregime¹.

Celelalte popoare nu au perceput acest principiu și alfabetele lor nu analizează lanțul vorbit în fazele sale acustice omogene. Ciprioții, de exemplu, s-au oprit la unități mai complexe, de tipul *pa*, *ti*, *ko* etc. ; această notație se numește silabică ; este o denumire oarecum inexactă, pentru că o silabă poate fi formată și pe baza altor tipuri ca, de exemplu, *pak*, *tra* etc. Semiții nu au marcat decît consoanele ; un cuvînt ca *bárbaros* ar fi fost notat de ei prin *B R B R S*.

Delimitarea sunetelor lanțului vorbit nu poate să se bazeze decît pe impresia acustică ; dar, pentru a le descrie, trebuie să mergem pe o altă cale. Această descriere nu poate fi făcută decît pe baza actului articulatoriu, căci unitățile acustice, luate în propria lor înălțuire, sînt inanalizabile. Trebuie să recurgem la înălțuirea mișcărilor de fonațiune ; se observă că aceluiași sunet îi corespunde același act : *b* (timp acustic) = *b'* (timp articulatoriu). Primele unități ce se obțin decupînd lanțul vorbit vor fi compuse din *b* și *b'* ; le numim *foneme* ; fonemul este suma impresiilor acustice și a mișcărilor articulatorii, a unității auzite și a unității vorbite, una condiționînd-o pe cealaltă : este o unitate complexă, care are un picior în fiecare lanț*.

Elementele ce se obțin mai întîi prin analiza lanțului vorbit sînt asemenea inelelor acestui lanț : momente ireductibile pe care nu le putem analiza în afara timpului pe care îl ocupă. Astfel, un ansamblu ca *ta* va fi întotdeauna un moment plus un moment, un fragment de o anumită întindere plus un alt fragment. În schimb, fragmentul ireductibil *t*, luat separat, poate să fie analizat *in abstracto*, în afara timpului. Putem vorbi despre *t* în general, ca de specia *T* (vom desemna speciile prin majuscule), despre *i* ca despre specia *I*, neocupîndu-ne decît de caracterul distinctiv, fără a ne preocupa de tot ceea ce depinde de succesiunea în timp. În același fel, un ansamblu muzical *do, re, mi* nu poate fi tratat decît ca o serie concretă în timp ; dar dacă luăm unul din elementele sale ireductibile, putem să-l considerăm *in abstracto*.

După ce am analizat un număr suficient de lanțuri vorbite aparținînd diferitelor limbi, ajungem să cunoaștem și să clasificăm elementele cu care ele operează ; se

1. Este adevărat că ei au scris X, Θ, Φ, pentru *kh*, *th*, *ph* ; Φ E P Ω reprezintă *phérō* ; dar este o inovație posterioară ; inscripțiile arhaice notează KHAPIΣ și nu XAPIΣ. Aceleași inscripții oferă două semne pentru *k*, *kappa* și *koppa*, dar faptul e diferit : se punea problema să se noteze două nuanțe reale de pronunțare, *k* fiind uneori palatal, alteori velar ; de altfel, mai tîrziu, *koppa* a dispărut. În sfîrșit, punct mai delicat, inscripțiile primitive grecești și latinești notează adeseori o consoană dublă printr-o literă simplă ; astfel, cuvîntul latinesc *fuisse* a fost scris *FUISE* ; deci este o abatere de la principiu, pentru că acest *s* dublu durează doi timpi care, după cum vom vedea, nu sînt omogeni și produc impresii distincte ; este însă o eroare scuzabilă pentru că aceste două sunete, fără să se confunde, prezintă un caracter comun (cf. pp. 71 și urm.)

constată că, dacă neglijăm unele nuanțe acustic indiferente, numărul speciilor date nu este nedefinit. Vom găsi lista și descrierea lor amănunțită în lucrări speciale¹; aici am vrea să arătăm pe ce principii constante și foarte simple este bazată orice clasificare de acest fel*.

[116]

Dar să spunem mai întâi câteva cuvinte despre aparatul fonator, despre posibila funcționare a organelor și despre rolul acelorasi organe ca producătoare ale sunetului.

§ 2. Aparatul fonator și funcționarea sa^{2*}

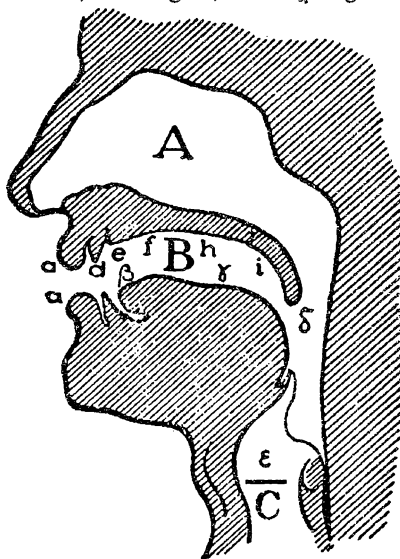
[117]

1. Pentru descrierea aparatului, ne mărginim la o figură schematică, unde *A* desemnează cavitatea nazală, *B* cavitatea bucală, *C* laringele, ce conține glota ε între cele două corzi vocale.

În gură este esențial să distingem buzele α și *a*, limba β – γ (β desemnând vârful și γ tot restul), dinții superiori *d*, palatul, cuprinzând o parte anterioară, osoasă și inertă *f* – *h*, și o parte posterioară, moale și mobilă sau vâlul palatului *i* și, în sfârșit, iueta δ .

Literele grecești desemnează organele active în articulație, literele latinești părțile pasive.

Glota ε , formată din doi mușchi paraleli sau coarde vocale, se deschide prin îndepărtarea lor sau se închide prin strângerea lor. Închiderea completă nu intră, ca să spunem așa, în discuție; în ceea ce privește deschiderea, ea este uneori mare, alteori mică. În primul caz, aerul trecând liber, coardele vocale nu vibrează; în cel de al doilea caz, trecerea aerului determină vibrații sonore. Nu există altă alternativă în emisiunea normală a sunetelor.

1. Cf. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, ed. a 5-a, 1902; Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, ed. a 2-a, 1913; Roudet, *Éléments de phonétique générale*, 1910.
2. Descrierea oarecum sumară a lui F. de Saussure a fost completată după *Lehrbuch der Phonetik* a lui Jespersen, de la care am împrumutat principiul după care vor fi stabilite mai jos formulele fonemelor. Dar aici este vorba despre chestiuni de formă, de punere la punct, și cititorul se va convinge că aceste schimbări nu alterează nicăieri gândirea lui F. de S. (n.ed.).

Cavitatea nazală este un organ cu totul imobil ; trecerea aerului poate fi oprită prin ridicarea luelei δ și nimic mai mult ; este o poartă deschisă sau închisă.

Cavitatea bucală oferă posibilități foarte variate : putem mări lungimea canalului cu ajutorul buzelor, ne putem umfla sau suge obrazii, putem îngusta și chiar închide cavitatea prin diferite mișcări ale buzelor și ale limbii.

Rolul acestor organe ca producătoare de sunet este în raport direct cu mobilitatea lor : aceeași uniformitate în funcționarea laringelui și a cavității nazale, aceeași diversitate în funcționarea cavității bucale.

Aerul eliminat din plămîni traversează mai întii glota ; există posibilitatea producerii unui sunet din laringe prin apropierea coardelor vocale. Dar varietățile fonologice ce permit să se distingă și să se clasifice sunetele limbii nu pot fi produse de „jocul” laringelui ; sub acest raport, sunetul laringian este uniform. Perceput în mod direct, așa cum e emis de glotă, el ne-ar apărea aproape invariabil în ceea ce privește calitatea sa.

Canalul nazal servește numai ca rezonator pentru vibrațiile vocale care îl traversează ; deci nici el nu are rolul de producător de sunet.

Dimpotrivă, cavitatea bucală cumulează funcțiile de generator de sunet și de rezonator. Dacă glota este larg deschisă, nu se produce nici o vibrație laringiană, și sunetul pe care îl vom percepe nu pornește decît din cavitatea bucală (lăsăm fizicianului sarcina de a decide dacă este un sunet sau numai un zgomot). Dacă, dimpotrivă, apropierea coardelor vocale face să vibreze glota, gura intervine în primul rînd ca modificador al sunetului laringian.

Astfel, în producerea sunetului, factorii care pot intra în joc sînt expirația, articulația bucală, vibrația laringelui și rezonanța nazală.

Dar a enumera acești factori de producere a sunetului nu înseamnă încă a determina elementele diferențiale ale fonemelor. Pentru a le clasifica pe acestea din urmă, este mai important să știm ce le deosebește unele de altele decît în ce constau ele. Or, un factor negativ poate avea mai multă importanță pentru clasificare decît un factor pozitiv. De exemplu, expirația, un element pozitiv, dar care intervine în orice act fonatoriu, nu are valoare de diferențiere, în timp ce absența rezonanței nazale, un factor negativ, va servi, ca și prezența sa, la a caracteriza unele foneme. Esențialul este deci că doi dintre factorii enumerați mai sus sînt constanți, necesari și suficienți pentru producerea sunetului :

- a) expirația,
- b) articulația bucală,

în timp ce ceilalți doi factori pot lipsi sau se pot adăuga primilor :

- c) vibrația laringelui,
- d) rezonanța nazală.

Pe de altă parte, știm deja că *a*, *c* și *d* sînt uniforme, în timp ce *b* comportă varietăți infinite.

Trebuie să ne aducem aminte că un fonem este identificat cînd s-a determinat actul fonatoriu, și că, reciproc, determinăm toate speciile de foneme identificînd toate actele fonatorii. Or acestea, așa cum arată clasificarea factorilor ce intră în joc în producerea sunetului, nu sînt diferențiate decît prin ultimii trei. Pentru fiecare fonem va trebui deci să se stabilească : care este articulația sa bucală, dacă acesta comportă un sunet laringian (~~~~) sau nu ([]), dacă presupune o rezonanță nazală (...) sau nu ([]). Cînd unul dintre cele trei elemente nu este determinat, identificarea sunetului este incompletă ; dar, de îndată ce sînt cunoscute toate trei, diferențele lor combinații determină toate speciile esențiale de acte fonatorii.

Se obține schema variațiilor posibile :

	I	II	III	IV
<i>a</i>	Expirație	Expirație	Expirație	Expirație
<i>b</i>	Art. buc.	Art. buc.	Art. buc.	Art. buc.
<i>c</i>	[]	~~~~	[]	~~~~
<i>d</i>	[]	[]		

Coloana I desemnează sunetele *surde*, II sunetele *sonore*, III sunetele surde nazalizate, IV sunetele sonore nazalizate.

Dar subzistă o necunoscută : natura articulației bucaie ; deci este important să determinăm varietățile ei posibile.

§ 3. Clasificarea sunetelor după articularea lor bucală*

[118]

În general, sunetele se clasifică după locul articulării lor. Punctul nostru de plecare va fi diferit. Oricare ar fi locul articulării, el prezintă întotdeauna o anumită *apertură*, adică un anumit grad de deschidere între două limite extreme care sînt : ocluzia completă și deschiderea maximală. Pe această bază, și pornind de la apertura minimală spre apertura maximală, sunetele vor fi clasificate în șapte categorii desemnate prin cifrele 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6. Vom repartiza fonemele în diferite tipuri după locul articulării lor, în interiorul fiecărei categorii.

Ne vom conforma terminologiei curente, deși ea este imperfectă sau incorectă, din mai multe puncte de vedere : termeni ca guturale, palatale, dentale, lichide etc. sînt toți, mai mult sau mai puțin, ilogici. Ar fi mai rațional să împărțim palatul în mai multe suprafețe ; în acest fel, și ținînd seama de articulația linguală, am putea spune întotdeauna în fața cărui punct se află, în fiecare caz, principala îngustare. Ne vom inspira din această idee și, utilizînd literele din figura de la pagina 63,

vom simboliza fiecare articulație printr-o formulă în care cifra de apertură se află plasată între litera grecească ce marchează organul activ (la stînga) și litera latină ce desemnează organul pasiv (la dreapta). Astfel β o e vrea să spună că la un grad de apertură ce corespunde ocluziunii complete, vârful limbii β se aplică pe alveolele dinților superiori e.

În interiorul fiecărei articulații, diferitele feluri de foneme se disting prin concomitențele sunet laringian – rezonanță nazală, a căror absență și prezență vor fi un element de diferențiere.

Vom clasifica sunetele după acest principiu. Este vorba de o simplă schemă de clasificare rațională; deci nu trebuie să ne așteptăm să găsim aici foneme de un tip complex sau special, oricare ar fi importanța lor practică, de exemplu aspiratele (*ph, dh* etc.), africaterile (*ts, dž, pf* etc.), consoanele muiate, vocalele „slabe” (*ə* sau *e* mut etc.), și nici, invers, foneme simple, care sînt lipsite de importanță practică și nu sînt socotite sunete diferențiate.

A. - *Apertura zero : oclusivele*. Această clasă cuprinde toate fonemele obținute prin închiderea completă, prin ocluzia ermetică, dar momentană, a cavității bucale. Nu e locul să cercetăm dacă sunetul se produce în momentul închiderii sau în cel al deschiderii; în realitate el se poate produce în amîndouă felurile (vezi p. 71 și urm.).

După locul de articulare se disting trei tipuri principale de oclusive : tipul labial (*p, b, m*), tipul dental (*t, d, n*), tipul zis gutural (*k, g, ŋ*).

Primul se articulează cu cele două buze; în al doilea, extremitatea limbii se aplică pe partea anterioară a palatului; în al treilea, dosul limbii se află în contact cu partea posterioară a palatului.

În anumite limbi, mai ales în indo-europeană, se disting net două articulații guturale, una palatală, pe *f - h*, cealaltă velară, pe *i*. Dar în altele, în franceză de exemplu, se neglijează această diferență și urechea asimilează un *k* posterior, ca acela din *court*, cu un *k* anterior, ca acela din *qui*.

Tabloul ce urmează arată formulele acestor foneme diferite :

LABIALE			DENTALE			GUTURALE		
<i>p</i>	<i>b</i>	(<i>m</i>)	<i>t</i>	<i>d</i>	(<i>n</i>)	<i>k</i>	<i>g</i>	(<i>ŋ</i>)
α O a	α O a	α O a	β O e	β O e	β O e	γ O h	γ O h	γ O h
[]	~	~	[]	~	~	[]	~	~
[[	[]		[]	[]		[]	[]	

Nazolele *m, n, ŋ* sînt de fapt oclusive sonore nazalizate; cînd pronunțăm *amba*, lueta se ridică pentru a închide fosele nazale în momentul în care se trece de la *m* la *b*.

În teorie, fiecare tip posedă o nazală fără vibrație glotală sau surdă; astfel, în limbile scandinave *m* surd există după o surdă; asemenea exemple s-ar putea găsi și în franceză, dar subiecții vorbitori nu văd în aceasta un element diferențial.

Nazolele figurează în tablou între paranteze; într-adevăr, deși articularea lor comportă o închidere completă a gurii, deschiderea canalului nazal le conferă un grad superior de apertură (vezi clasa C).

B. - *Apertura I : fricativele sau spirantele.* Sînt caracterizate printr-o închidere incompletă a cavității bucale, ce permite trecerea aerului. Termenul de spirantă este cu totul general; cel de fricativă, fără să spună nimic asupra gradului de închidere, amintește de impresia de frecare produsă de trecerea aerului (lat. *fricāre*).

În această clasă nu ne mai putem limita la trei tipuri, ca în prima categorie. În primul rînd, labialele propriu-zise (corespunzînd occlusivelor *p* și *b*), sînt foarte rar folosite; putem face abstracție de ele; ele sînt, de obicei, înlocuite prin labio-dentale, produse prin apropierea buzei inferioare și a dinților (*f* și *v* din franceză); dentalele se împart în mai multe varietăți, după forma pe care o ia extremitatea limbii în mișcarea de îngustare; fără să le detaliem, vom desemna prin β , β' și β'' diferitele forme ale vârfului limbii. În sunetele care interesează palatul, urechea distinge, în general, o articulare anterioară (palatale) și o articulare posterioară (velare)¹.

LABIO-DENTALE				DENTALE			
<i>f</i>	<i>v</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>	<i>ś</i>	<i>ž</i>
$\alpha \mid d$	$\alpha \mid d$	$\beta \mid d$	$\beta \mid d$	$\beta' \mid d$	$\beta' \mid d$	$\beta'' \mid d$	$\beta'' \mid d$
[]	~	[]	~	[]	~	[]	~
[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]	[]

PALATALE		GUTURALE	
κ'	γ'	κ	γ
$\gamma \mid f$	$\gamma \mid f$	$\gamma \mid i$	$\gamma \mid i$
[]	~	[]	~
[]	[]	[]	[]

<i>b</i>	= în engleză	<i>th</i>	din <i>thing</i>
<i>d</i>	= " "	<i>th</i>	" <i>then</i>
<i>s</i>	= în franceză	<i>s</i>	" <i>si</i>
<i>z</i>	= " "	<i>s</i>	" <i>rose</i>
<i>ś</i>	= " "	<i>ch</i>	" <i>chant</i>
<i>ž</i>	= " "	<i>g</i>	" <i>génie</i>
κ'	= în germ.	<i>ch</i>	" <i>ich</i>
γ'	= în germ. nord.	<i>g</i>	" <i>liegen</i>
κ	= în germ.	<i>ch</i>	" <i>Bach</i>
γ	= în germ. nord.	<i>g</i>	" <i>Tage</i>

1. Fidel metodei sale de simplificare, F. de Saussure nu a considerat că trebuie să facă aceeași distincție cu privire la clasa A, cu toată importanța considerabilă a celor două serii K_1 și K_2 din indo-europeană. E o omisiune voită (n.ed.).

Există oare în fricative ceva ce ar corespunde lui *n*, *m*, *ŋ* etc. din oclusive, adică un *v* nazal, un *z* nazal etc.? Se poate presupune; astfel, se aude un *v* nazal în francezescul *inventer*; dar, în general, fricativa nazală nu este un sunet de care limba să fie conștientă.

C. – Apertura 2: *nazalele* (vezi mai sus, p. 66)

D. – Apertura 3: *lichidele*

De această clasă țin două feluri de articulații :

1. Articulația *laterală*: limba se sprijină pe partea anterioară a palatului, dar lăsînd o deschidere la dreapta și la stînga, poziție figurată printr-un *l* din formulele noastre. După locul de articulare, se distinge *l* dental, *l'* palatal sau „muiat” și *l* gutural sau velar. În aproape toate limbile, aceste foneme sînt sonore, ca și *b*, *z* etc. Totuși, consoana surdă nu este imposibilă, ea există chiar și în franceză, unde un *l* ce urmează după o consoană surdă va fi rostit fără sunetul laringian (de exemplu în *pluie*, prin opoziție cu *bleu*); dar noi nu ne dăm seama de această diferență.

Este inutil să vorbim despre *l* nazal, foarte rar și nediferențiat, cu toate că el există, mai ales după un sunet nazal (de exemplu, în francezescul *branlant*).

2. Articulația *vibrantă*: limba este mai puțin apropiată de palat decît pentru *l*, dar ea vibrează cu un număr variabil de bătăi (semnul γ din formule), și prin aceasta se obține un grad de apertură echivalent cu cel al lateralelor. Această vibrație poate fi produsă în două feluri: cu vârful limbii aplicat în față, pe alveole (*r* numit „ruiat” din franceză), sau în spate, cu partea posterioară a limbii (*r* graseiat). Putem repeta despre vibrantele surde sau nazale ceea ce s-a spus despre laterale.

<i>i</i>	<i>l'</i>	<i>t</i>	<i>r</i>	
$\beta^l 3e$	$\gamma^l 3f-h$	$\gamma^l 3i$	$\beta^u 3e$	$\gamma 3\delta^u$
~~	~~~~	~~~~	~~~~	~~~~
[]	]]	[]	[]	[]

Dincolo de gradul 3, intrăm într-un alt domeniu: de la *consoane* trecem la *vocale*. Pînă aici, nu am prevăzut această distincție, mecanismul fonațiunii rămînînd același. Formula unei vocale este întru totul comparabilă cu aceea a oricărei consoane sonore. Din punctul de vedere al articulației bucale, nu există nici o distincție. Numai efectul acustic este diferit. Dacă a depășit un anumit grad de apertură, gura funcționează mai ales ca rezonator. Timbrul sunetului laringian apare din plin și zgomotul bucal se șterge. Cu cît gura se închide mai mult, cu atît sunetul laringian este interceptat într-o măsură mai mare; cu cît se deschide mai mult, cu atît zgomotul se micșorează; astfel, cu totul mecanic, sunetul predomină în vocală.

E. - Apertura 4: *i u ü*

În raport cu alte vocale, aceste sunete presupun o închidere destul de mare, destul de învecinată cu aceea a consoanelor. Rezultă de aici anumite consecințe ce vor apărea mai târziu și care justifică denumirea de *semivocale* dată, în general, acestor foneme.

i se pronunță cu buzele trase (semn —) și articulație anterioară, *u* cu buzele rotunjite (semn °) și articulație posterioară, *ü* cu poziția buzelor de *u* și articulație de *i*.

Ca toate vocalele, *i u ü* au forme nazalizate, dar acestea sînt rare și putem face abstracție de ele. Trebuie să remarcăm că sunetele scrise *in* și *un* în ortografia franceză corespund cu altceva (a se vedea mai jos).

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
$\text{—}\gamma 4 f$	$\text{°}\gamma 4 i$	$\text{°}\gamma 4 f$
~~	~~~~	~~~~
[]	[]	[]

Există un *i* surd, adică articulat fără sunet larin-gian? Aceeași întrebare se pune pentru *u* și *ü* și pentru toate vocalele; aceste foneme, care ar corespunde consoanelor surde, există, dar ele nu trebuie confundate cu vocalele șoptite, adică articulate cu glota destinsă. Vocalele surde pot fi asimilate cu *h* aspirat rostit înaintea lor; astfel în *hi* se aude mai întâi un *i* fără vibrație, apoi un *i* normal.

F. - Apertura 5: *e o ö*, a căror articulație corespunde cu aceea a lui *i u ü*. Vocalele nazalizate sînt frecvente (*ẽ õ õ̃*, de exemplu în franceză în *pin, pont, brun*). Formele surde sînt *h* aspirat din *he ho hõ*.

N.B. Multe limbi disting aici mai multe grade de apertură; astfel, franceza are cel puțin două serii, una numită închisă *ẽ õ õ̃* (de exemplu în *dé, dos, deux*), cealaltă deschisă *e, o, ö* (de exemplu în *mer, mort, meurt*).

<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>ẽ</i>	<i>õ</i>	<i>õ̃</i>
$\text{—}\gamma 5 f$	$\text{°}\gamma 5 i$	$\text{°}\gamma 5 f$	$\text{—}\gamma 5 f$	$\text{°}\gamma 5 i$	$\text{°}\gamma 5 f$
~~	~~~~	~~~~	~~~~	~~~~	~~~~
[]	[]	[]			

<i>a</i>	<i>ã</i>
$\gamma 6 h$	$\gamma 6 h$
~~	~~~~
[]	

G. - Apertura 6: *a*, deschidere maximală care are o formă nazalizată, puțin mai închisă, e adevărat, *ã* (de exemplu în *grand*) și o formă surdă, *h* din *ha*.

Fonemul în lanțul vorbit

[119] § 1. *Necesitatea de a studia sunetele în lanțul vorbit* *

[120] În tratatele speciale și mai ales în lucrările foneticienilor englezi putem găsi analize amănunțite ale sunetelor limbajului*.

Oare sînt de ajuns pentru ca fonologia să răspundă menirii sale de știință auxiliară a lingvisticii? Multe detalii acumulate nu au valoare în ele înseși; doar sinteza contează. Lingvistul nu are nevoie să fie un fonolog desăvîrșit, el nu cere decît să i se furnizeze un anumit număr de date necesare pentru studiul limbii.

Într-o anumită privință, metoda acestei fonologii are o mare lipsă; ea uită că în limbă există nu numai sunete, ci chiar „întinderi” de sunete vorbite; ea nu acordă încă destulă atenție raporturilor lor reciproce. Or, nu sunetele ne sînt date mai întîi; silaba se oferă mai direct decît sunetele ce o compun. Am văzut că anumite scrieri primitive au marcat unitățile silabice: numai mai tîrziu s-a ajuns la sistemul alfabetic.

În lingvistică, o unitate simplă nu produce niciodată complicații: dacă, de exemplu, la un moment dat, într-o limbă dată, orice *a* devine *o*, de aici nu rezultă nimic; ne putem mărgini să constatăm fenomenul fără să încercăm să-l explicăm fonologic. Știința sunetelor nu devine prețioasă decît atunci cînd două sau mai multe elemente se află implicate într-un raport de dependență internă; căci există o limită pentru variațiile unuia în funcție de variațiile celuilalt; numai faptul că există două elemente permite instituirea unui raport și a unei reguli, ceea ce diferă foarte mult de o simplă constatare. În cercetarea principiului fonologic, știința lucrează deci în contrasens, marcîndu-și predilecția pentru sunetele izolate. Ajung două foneme pentru ca lucrurile să se complice. Astfel, în vechea germană de sus, *hagl, balg, wagn, lang, donr, dorn* au devenit mai tîrziu *hagal, balg, wagan, lang, donnar, dorn*; astfel, după natura și ordinea de succesiune în grupă, rezultatul este diferit: uneori între două consoane se dezvoltă o vocală, altelei grupul rămîne compact. Dar cum să formulăm legea? De unde vine diferența? Fără îndoială, din grupurile de consoane (*gl, lg, gn* etc.) conținute în aceste cuvinte. Este foarte clar că ele se compun dintr-o oclisivă care, în unul din cazuri, este precedată și în celălalt caz urmată de o lichidă sau de o nazală; dar ce rezultă de aici? Atîta timp cît *g* și *n* sînt considerate cantități omogene, nu înțelegem de ce contactul *g - n* ar produce alte efecte decît *n - g*.

Alături de fonologia speciilor, există loc pentru o știință care ia drept punct de plecare grupurile binare și consecuțiile de foneme și care reprezintă un cu totul alt tip de abordare. În studiul sunetelor izolate, este de ajuns să constatăm poziția organelor; calitatea acustică a fonemului nu intră în discuție; ea este fixată de ureche; în ceea ce privește articulația, avem întreaga libertate să o facem cum dorim. Dar, de îndată ce se pune problema să pronunțăm două sunete combinate, problema e mai puțin simplă; sîntem obligați să ținem seama de discordanța posibilă dintre efectul căutat și efectul produs; nu ne stă întotdeauna în putință să pronunțăm ceea ce am vrut. Libertatea de a lega specii fonologice este limitată de posibilitatea de a lega mișcările articulatorii. Pentru a ne da seama de ceea ce se petrece în grupuri trebuie să stabilim o fonologie în care acestea să fie considerate ca niște ecuații algebrice; un grup binar implică un anumit număr de elemente mecanice și acustice care se condiționează reciproc; cînd unul variază, această variație are asupra celorlalte o repercusiune necesară ce va putea fi calculată.

În fenomenul fonațiunii, ceea ce dă un caracter universal, superior tuturor diversităților locale ale fonemelor, este, fără îndoială, această mecanică regulată despre care a fost vorba. Se vede de aici importanța pe care fonologia grupurilor o are pentru lingvistica generală. În timp ce, în general, ne mărginim să dăm reguli pentru a articula toate sunetele, elemente variabile și accidentale ale limbilor, această fonologie combinatorie circumscrie posibilitățile și fixează relațiile constante ale fonemelor interdependente. Astfel, cazul lui *hagl, balg* etc. (vezi p. 70), ridică problema, aîit de discutată, a sonantelor indo-europene; or, acesta este domeniul unde putem cel mai puțin să ne lipsim de o fonologie astfel concepută, căci împărțirea în silabe este, ca să spunem așa, singurul fapt pe care ea îl utilizează, de la început pînă la sfîrșit. Dar nu este singura problemă ce trebuie rezolvată prin această metodă; un lucru e însă sigur: este aproape cu neputință să discutăm problema sonantelor în afara unei aprecieri exacte a legilor ce controlează combinarea fonemelor.

§ 2. *Implozia și explozia**

[121]

Plecăm de la o observație fundamentală: cînd rostim grupul *appa*, distingem o diferență între cei doi *p*; primul corespunde unei închideri, cel de al doilea unei deschideri. Aceste două impresii sînt destul de asemănătoare pentru a reprezenta suita *pp* printr-un singur *p* (vezi p. 62, nota). Și totuși această diferență ne permite să distingem prin semne speciale (‘ ’) pe cei doi *p* din *appa* (*a’ppa*) și să-i caracterizăm cînd nu urmează unul după altul într-un lanț (cf. *a’pta, a’tpa*). Aceeși distincție se poate urmări dincolo de oclusive și se aplică fricativelor (*a’ffa*). nazalelor (*a’mma*), lichidelor (*a’lla*) și, în general, tuturor fonemelor pînă la vocale (*a’o’ca*), în afară de *a*.

Închiderea a fost numită *implozie* și deschiderea *explozie*, un *p* este numit *imploziv* (*p̣*) sau *exploziv* (*p̆*). În același sens se poate vorbi despre sunete *închise* (*fermants*) și de sunete *deschise* (*ouvrants*).

Fără îndoială că, într-un grup ca *appa*, se distinge, în afară de implozie și de explozie, un timp de repaos în care ocluzia se prelungește *ad libitum*, iar dacă e vorba de un fonem cu o apertură mai mare, ca în grupul *alla*, emisiunea sunetului continuă în timpul imobilității organelor. În general, în orice lanț vorbit există asemenea faze intermediare pe care le vom numi prelungite sau *articulări sistante*. Dar ele pot fi asimilate cu articulările implozive, pentru că efectul lor este analog; în cele ce vor urma nu vom ține seama decât de implozii sau de explozii¹.

Această metodă, care nu ar fi admisibilă într-un tratat complet de fonologie, se justifică într-o expunere care reduce fenomenul împărțirii în silabe, considerat în factorul său esențial, la o schemă cât se poate de simplă; nu pretendem că rezolvăm prin aceasta toate dificultățile pe care le ridică împărțirea lanțului vorbit în silabe, ci doar că punem o bază rațională studiului acestei probleme.

Încă o observație. Nu trebuie să confundăm mișcările de închidere și de deschidere pe care le necesită emiterea sunetelor cu diversele aperturi ale acestor sunete. Oricare fonem poate fi atât imploziv cât și exploziv; dar e adevărat că apertura are influență asupra imploziei și a exploziei, în sensul că deosebirea dintre cele două mișcări devine cu atât mai puțin netă cu cât apertura sunetului este mai mare. Astfel, la *i u ü*, diferența se percepe încă foarte bine; în *aiia* putem deosebi un *i* închis și un *i* deschis; același lucru se observă în *auúa, auúúa*, unde sunetul imploziv se distinge net de sunetul exploziv care urmează; acest lucru se întâmplă într-o asemenea măsură încît, contrar obiceiului, scrierea marchează uneori această distincție; *w* englezesc, *j* german și adeseori *y* franțuzesc (în *yeux* etc.) reprezintă sunete deschise (*ú, í*) în opoziție cu *u* și *i* care sînt folosite pentru *ú* și *í*.⁵ Dar la un grad de apertură mai înalt (*e* și *o*), implozia și explozia, teoretic posibile (cf. *aeéa, aóóa*), sînt foarte greu de deosebit în practică. În sfîrșit, așa cum am văzut mai înainte, în gradul cel mai înalt de apertură, *a* nu mai prezintă nici implozie și nici explozie, căci pentru fonemul în chestiune apertura șterge orice diferență de acest fel.

Prin urmare, trebuie să dublăm tabloul fonemelor, cu excepția lui *a*, și să stabilim lista unităților ireductibile după cum urmează:

-
1. Este unul dintre punctele teoriei care se pretează cel mai mult la discuție. Pentru a preveni unele obiecții, putem observa că orice articulare sistantă, ca aceea a unui *f*, este rezultanta a două forțe: 1. presiunea aerului pe suprafețele care i se opun și 2. rezistența acestor suprafețe care se apropie între ele pentru a echilibra presiunea. Durata nu este deci decât o implozie continuată. Este motivul pentru care, dacă facem să se succedă un impuls și o durată de același fel, efectul este continuu de la un capăt la altul. Iată de ce nu este lipsit de logică să reunim aceste două genuri de articulare într-o unitate mecanică și acustică. Explozia, dimpotrivă, se opune atât uneia, cât și celeilalte, reunite: ea este, prin definiție, o destindere; a se vedea § 6 (n.ed.).

\acute{p} \acute{p} etc.
 \acute{f} \acute{f} etc.
 \acute{m} \acute{m} etc.
 \acute{r} \acute{r} etc.
 i y etc.
 \acute{e} \acute{e} etc.
 a

Nu numai că nu suprimăm distincțiile consacrate de grafie (y , w), dar le păstrăm cu grijă; justificarea acestui punct de vedere se află mai departe, la § 7.

Pentru prima oară, am ieșit din abstracție; pentru prima oară apar elemente concrete, ce nu pot fi descompuse, care ocupă un loc și reprezintă un timp în lanțul vorbit; putem spune că P nu e nimic altceva decât o unitate abstractă ce reunește caracterele comune ale lui \acute{p} și \acute{p} , care singure se întâlnesc în realitate, întocmai cum BPM sînt reunite într-o abstracție superioară, labialele. Se vorbește despre P ca și cum s-ar vorbi despre o specie zoologică; există exemplare masculine și feminine, dar nu există un exemplar ideal al speciei. Sînt abstracțiile pe care le-am deosebit și clasificat pînă acum; dar e nevoie să mergem mai departe și să ajungem la elementul concret. Fonologia a făcut o mare greșală cînd a considerat aceste abstracții ca fiind niște unități reale, fără să cerceteze mai îndeaproape definiția unității. Alfabetul grecesc izbutise să deosebească aceste elemente abstracte, și analiza pe care o presupune este, am spus-o, dintre cele mai remarcabile; dar e o analiză incompletă, oprită la un anumit stadiu.

Într-adevăr, ce este un p fără altă determinare? Dacă îl considerăm în timp, ca membru al lanțului vorbit, acesta nu poate fi nici \acute{p} , nici \acute{p} , și încă și mai puțin $\acute{p}\acute{p}$, acest grup putînd fi descompus; și dacă îl luăm în afara lanțului și a timpului, el nu mai este decât un lucru ce nu are existență proprie și cu care nu putem face nimic. Ce semnifică în sine un grup precum $l + g$? Două abstracții nu pot forma un moment, în timp. Altceva este să vorbim despre lk , despre \acute{lk} , despre \acute{lk} și despre \acute{lk} , și să reunim astfel adevăratele elemente ale vorbirii. Vedem cum sînt de ajuns două elemente pentru a stînjeni fonologia tradițională; astfel s-a demonstrat imposibilitatea de a proceda, așa cum ea procedează, prin unități fonologice abstracte.

S-a emis teoria că, în orice fonem simplu considerat în lanț, de exemplu p în pa sau apa , există succesiv o implozie și o explozie ($\acute{a}p\acute{a}$). Fără îndoială, orice deschidere trebuie să fie precedată de o închidere; pentru a lua încă un exemplu, dacă spun $\acute{r}\acute{p}$, va trebui, după ce am operat închiderea lui r , să articulez cu lueta un r deschis, în timp ce ocluzia lui p se va forma spre buze. Dar pentru a răspunde la această obiecție, este de ajuns să specificăm care este punctul nostru de vedere. În actul fonator pe care îl vom analiza, noi nu ținem seama decât de elementele diferențiale, izbitoare pentru ureche și capabile să servească la o delimitare a unităților acustice în lanțul vorbit. Numai aceste unități acustico-motrice trebuie luate

în considerare ; astfel, articularea lui *r* exploziv, care o însoțește pe aceea a lui *p* exploziv, este pentru noi inexistentă, pentru că ea nu produce un sunet perceptibil, sau, cel puțin, pentru că ea nu contează în lanțul fonemelor. Este o idee esențială, de care trebuie să ne pătrundem pentru a înțelege ceea ce urmează.

§ 3. Diferite combinații ale exploziilor

[122] și ale imploziilor în lanț*

Să vedem acum ce rezultă din consecuția exploziilor și a imploziilor în cele patru combinații teoretic posibile : 1° < > , 2° > < , 3° < < , 4° > > .

1° *Grupul explozivo-imploziv* (< >). Putem întotdeauna, fără să rupem lanțul vorbit, să alipim două foneme dintre care unul e exploziv și al doilea e imploziv. Ex. *kr*, *ki*, *ým* etc. (cf. sanscr. *kr̥ta-*, fr. *kite* „quitter”, i.-e. *ýmto-* etc.). Fără îndoială, anumite combinații, precum *kí* etc. nu au un efect acustic susceptibil de realizare practică, dar nu e mai puțin adevărat că, după ce ai articulat un *k* deschis, organele se află în poziția voită pentru a proceda la o strângere într-un punct oarecare. Aceste două faze fonatoare se pot succeda fără să se stingherească una pe cealaltă.

2° *Grupul implozivo-exploziv* (> <). În aceleași condiții și sub aceleași rezerve, nu există nici o imposibilitate de a alătura două foneme dintre care unul este imploziv și al doilea exploziv ; astfel *ím*, *kí* etc. (cf. gr. *hatma*, fr. *actif* etc.).

Fără îndoială că aceste momente articulatorii succesive nu urmează unul după altul într-un mod la fel de natural ca în cazul precedent. Între o primă implozie și o primă explozie există deosebirea că explozia, tinzând spre o atitudine neutră a gurii, nu angajează momentul următor, în timp ce implozia creează o poziție determinată care nu poate servi ca punct de plecare pentru nici o explozie. Este nevoie întotdeauna de o mișcare de acomodare care să pună organele fonatoare în poziția necesară pentru articularea celui de al doilea fonem ; astfel, în timp ce pronunțăm *s*-ul dintr-un grup *śp*, trebuie să închidem buzele pentru a pregăti *p*-ul deschis. Dar experiența arată că această mișcare de acomodare nu produce nimic apreciabil, în afară de unul dintre acele sunete „furișate” de care nu trebuie să ținem seama și care nu stingherească șirul lanțului.

3° *Lanț exploziv* (< <). Două explozii pot să se producă consecutiv ; dar dacă cea de a doua aparține unui fonem de apertură mai mică sau de apertură egală, nu vom avea senzația acustică de unitate pe care o vom găsi în cazul contrar și pe care o prezentau cele două cazuri precedente ; *ṣk* se poate pronunța (*ṣka*), dar aceste sunete nu formează un lanț, pentru că speciile *P* și *K* sînt de apertură egală. Această

pronunțare nenaturală s-ar obține dacă ne-am opri după primul *a* din *cha - pka*¹. Dimpotrivă, *pr* dă o impresie de continuitate (cf. *prix*); *ry*, de asemenea, nu prezintă nici o dificultate (cf. *rien*). De ce? Pentru că în momentul în care se produce prima explozie, organele implicate s-au putut deja așeza în poziția dorită pentru a executa a doua explozie fără ca efectul acustic al celei dintii să fie, prin aceasta, stingherit; de exemplu în *prix*, în timp ce se rostește *p*, organele se află deja în *r*. Dar e cu neputință să pronunțăm în lanț continuu seria inversă *rp*; și aceasta nu pentru că ar fi cu neputință, din punct de vedere mecanic, să se ia poziția lui *p* în timp ce se articulează un *r* deschis, ci pentru că mișcarea acestui *r*, întâlnind apertura mai mică a lui *p*, nu va putea fi percepută. Deci, dacă vrem să facem să se audă *rp*, va trebui să procedăm astfel de două ori și emisia va fi întreruptă.

Un lanț exploziv continuu poate cuprinde mai mult de două elemente, dacă se trece întotdeauna de la o deschidere mai mică la o deschidere mai mare (de exemplu *krwa*). Făcînd abstracție de unele cazuri particulare asupra cărora nu putem insista², se poate spune că numărul posibil al exploziilor își găsește limita naturală în numărul gradelor de apertură pe care practic le putem distinge.

4° *Lanțul imploziv* (> >) este condus de legea inversă. Atîta timp cît un fonem este mai deschis decît următorul, avem impresia de continuitate (de ex. *ir*, *ri*); dacă această condiție nu este îndeplinită, dacă fonemul următor este mai deschis sau de aceeași apertură ca precedentul, pronunțarea rămîne posibilă, dar impresia de continuitate dispare: astfel, *sr* din *ásrta* are același caracter ca și grupul *pka* din *cha-pka* (vezi mai sus și p. 74). Fenomenul este în întregime paralel cu acela pe care l-am analizat în lanțul exploziv: în *ri*, *i*, în virtutea gradului său inferior de apertură, îl dispensează pe *r* de explozie; sau, dacă se ia un lanț ale cărui două foneme nu se articulează în același punct, ca *rm*, *m* nu-l dispensează pe *r* de explozie, dar – ceea ce este același lucru – acoperă complet explozia acestuia prin

-
1. Fără îndoială că unele grupuri din această categorie sînt foarte folosite în anumite limbi (ex. *kt* inițial în greacă; cf. *kteinō*); dar, cu toate că sînt ușor de pronunțat, ele nu prezintă o unitate acustică (vezi nota următoare).
 2. Aici, printr-o simplificare voită, nu luăm în considerare în fonem decît gradul său de apertură, și nu ținem seama nici de locul și nici de caracterul particular al articulației (dacă este vorba de o surdă sau de o sonoră, de o vibrantă sau de o laterală etc.). Concluziile trase numai pe baza principiului aperturii nu pot să se aplice în toate cazurile reale, fără excepție. Astfel, într-un grup ca *trya* primele trei elemente pot fi greu rostite fără ruperea lanțului: *i'ya* (decît dacă *y* nu se contopește cu *r*, palatalizîndu-l); totuși aceste trei elemente *try* formează un lanț exploziv perfect (cf. p. 81, în legătură cu *meurtrier* etc.); dimpotrivă, grupul *trwa* nu prezintă nici o dificultate. Se pot cita și alte lanțuri, ca *pmla* etc., în care e foarte greu să nu pronunțăm imploziv nazala (*pmlá*). Aceste cazuri aberante apar mai ales în explozie care este, prin natura sa, un act instantaneu și care nu suferă întîrzieri (n.ed.).

articulația sa mai închisă. În caz contrar, precum în grupul invers *m̄r*, explozia mai ștearsă, mecanic indispensabilă, rupe lanțul vorbit.

Se vede de aici că atât lanțul imploziv cât și lanțul exploziv pot conține mai mult de două elemente, dacă fiecare dintre ele are o deschidere superioară celui ce urmează (cf. *ârșt*).

Lăsînd la o parte ruperile de lanțuri, să ne plasăm acum în fața lanțului continuu normal, pe care l-am putea numi „fiziologic”, cel ce este reprezentat prin cuvîntul francezesc *particulièrement* (*pârîkûlyérmă*). El este caracterizat printr-o succesiune de verigi explozive și implozive gradate, corespunzînd unei succesiuni de deschideri și de închideri ale cavității bucale.

Lanțul normal astfel definit dă loc următoarelor constatări, a căror importanță este capitală.

[123] § 4. *Frontieră de silabă și punct vocalic**

Dacă într-un lanț de sunete se trece de la o implozie la o explozie (>|<), se obține un efect particular care este indicele *frontierei silabei*, de exemplu în *îk* din *particulièrement*. Această coincidență regulată a unei condiții mecanice cu un efect acustic determinat asigură grupului implozivo-exploziv o existență proprie în ordinea fonologică: caracterul său persistă, oricare ar fi speciile din care este compus; el constituie un gen ce conține un număr de specii egal cu acela al combinațiilor posibile.

Frontiera silabică poate fi, în unele cazuri, plasată în două puncte diferite din aceeași serie de foneme, după cum se trece mai repede sau mai încet de la implozie la explozie. Astfel, într-un grup *ardra*, lanțul nu este rupt, fie că tăiem *ârdrá* sau *árdrá*, pentru că *árd*, lanț imploziv, este la fel de bine gradat ca și *dr*, lanț exploziv. Același lucru se poate spune și despre *ülye* din *particulièrement* (*ülyé* sau *ülyé*).

În al doilea rînd, vom observa că în locul unde se trece de la o pauză la o primă implozie (>), de exemplu în *árt* din *artiste*, sau de la o explozie la o implozie (<>), ca în *párt* din *particulièrement*, sunetul unde se produce această primă implozie se distinge de sunetele învecinate printr-un efect propriu, care este efectul vocalic. Acesta nu depinde nicidecum de gradul mai mare de deschidere a sunetului *a*, căci în *párt*, *r* îl produce la fel de bine; el este inerent pentru prima implozie, oricare ar fi specia sa fonologică, adică gradul său de apertură; de asemenea, nu are importanță dacă el vine după o pauză sau o explozie. Sunetul care dă această impresie prin caracterul său de primă implozivă poate fi denumit *punct vocalic*.

Acestei unități i s-a mai dat și numele de *sonantă*, denumindu-se *consonante* toate sunetele care îi precedă sau îi urmează în aceeași silabă. Termenii de vocale și consoane desemnează, așa cum am văzut la pagina 68, specii diferite; sonantele și consonantele desemnează, dimpotrivă, funcții în silabă. Această terminologie dublă

ne permite să evităm o confuzie care a domnit mult timp. Astfel, specia *I* este aceeași în *fidèle* și în *piéd* : este o vocală ; dar ea este sonantă în *fidèle* și consonantă în *piéd*. Analiza arată că sonantele sînt întotdeauna implozive și consonantele uneori implozive (de exemplu, *i* în cuvîntul englezesc *boi*, scris *boy*) și altele explozive (de exemplu *y* în cuvîntul franțuzesc *pyé*, scris *piéd*). Aceasta nu face decît să confirme distincția stabilită între cele două ordine. Este adevărat că, în fapt, *e o a* sînt în mod regulat sonante ; dar aceasta este o simplă coincidență : avînd o apertură mai mare decît toate celelalte sunete, ele se află întotdeauna la începutul unui lanț imploziv. Și invers : ocluzivele, care au apertură minimă, sînt întotdeauna consonante. În practică, fonemele de apertură 2, 3 și 4 (nazale, lichide, semivocale) joacă un rol sau altul, în funcție de vecinătatea în care se află și după natura articulării lor.

§ 5. Critica teoriilor despre împărțirea în silabe*

[124]

Auzul percepe în orice lanț rostit împărțirea în silabe și în fiecare silabă, o sonantă. Aceste două fapte sînt cunoscute, dar ne putem pune întrebarea care este rațiunea lor de a fi. S-au propus diferite explicații :

1° Remarcîndu-se că unele foneme sînt mai sonore decît altele, s-a încercat să se stabilească silaba pe baza sonorității fonemelor. Dar, în acest caz, de ce unele foneme sonore ca *i* și *u* nu formează, în mod obligatoriu, silabe ? Apoi, unde se oprește sonoritatea, dat fiind că fricative ca *s* pot forma silabe, ca, de exemplu, în *psst* ? Dacă e vorba doar de sonoritatea relativă a unor sunete în contact, cum ne putem explica grupuri ca *wl* (exemplu : i.-e. **wlkos* „lup”), unde tocmai elementul cel mai puțin sonor formează silaba ?

2° Sievers a stabilit primul că un sunet clasificat printre vocale poate să nu dea impresia de vocală (am văzut, de exemplu, că *y* și *w* nu sînt altceva decît *i* și *u*) ; dar cînd se pune întrebarea în virtutea cărui fapt se produce funcția dublă, sau dublul efect acustic (căci cuvîntul *funcție* nu vrea să spună altceva), se răspunde : un anume sunet are o anume funcție, după cum primește sau nu *accentul silabic*.

Ne aflăm într-un cerc vicios : sau sînt liber ca, în orice împrejurare, să împart, după voia mea, accentul silabic care creează sonantele, și atunci nu există nici o rațiune să-l numesc silabic și nu sonantic ; sau, dacă accentul silabic are un sens, se pare că el e controlat de legile silabei. Nu numai că nu ni se arată aceste legi, dar acestei calități sonantice i se dă numele de *silbenbildend*, ca și cum, la rîndul său, formarea silabei ar depinde de acest accent.

După cum am văzut, metoda noastră se opune primelor două : prin analiza silabei, așa cum se prezintă ea în lanț, am obținut unitatea ireductibilă, sunetul deschis sau sunetul închis ; apoi, combinînd aceste unități, am ajuns să definim

limita silabei și punctul vocalic. Din acest moment, știm în ce condiții fiziologice trebuie să se producă aceste efecte acustice. Teoriile criticate mai sus urmează drumul invers : se iau specii fonologice izolate, și din aceste sunete se pretinde a se deduce limita silabei și locul sonantei. Or, dată fiind o serie oarecare de foneme, poate exista un mod de a le articula mai natural și mai comod decât un altul, dar facultatea de a alege între articulările deschise și cele închise subzistă într-o mare măsură și despărțirea în silabe va depinde de această alegere și nu direct de speciile fonologice.

Fără îndoială că această teorie nu epuizează și nici nu rezolvă toate problemele. Astfel, hiatul, utilizat atât de frecvent, nu este altceva decât un *lanț imploziv întrerupt*, cu sau fără intervenția voinței (exemplu *i - â* în *il cria* sau *â - i* în *ébahi*). El se produce mai ușor cu speciile fonologice de mare apertură.

Există, de asemenea, cazul *lanțurilor explozive întrerupte* care, fără să fie gradate, intră în lanțul fonic la fel ca și grupurile normale ; am pomenit despre acest caz în legătură cu grecescul *kteinō*, p. 75, nota 1. Să mai luăm, de exemplu, și grupul *pzta* : el nu se poate pronunța normal decât *pziá* ; el trebuie deci să cuprindă două silabe, și le are, într-adevăr, dacă facem să se audă net sunetul laringian *z* ; dar dacă *z* devine surd, cum este unul dintre fonemele care cer o mai mică deschidere, opoziția dintre *z* și *a* face să nu se mai perceapă decât o silabă și să se audă aproape *pziá*.

În toate cazurile de acest fel, voința și intenția pot, intervenind, să ascundă și să schimbe într-o anumită măsură necesitățile fiziologice ; adeseori este greu să spui, cu exactitate, ce parte revine fiecăreia dintre cele două serii de factori. Dar oricum, fonațiunea presupune o succesiune de implozii și de explozii, și aici se află condiția fundamentală a despărțirii în silabe.

[125] § 6. *Durata imploziei și a exploziei**

Explicînd silaba prin jocul exploziilor și al imploziilor, ajungem la o observație importantă care nu este decât generalizarea unui fapt de metrică. În cuvintele grecești și latinești se disting două feluri de silabe lungi : cele prin natură (*māter*) și cele prin poziție (*fāctus*). De ce *fac* este considerat lung în *factus* ? Ni se răspunde : din pricina grupului *ct* ; dacă lucrul acesta ține de grupul în sine, orice silabă ce începe prin două consoane va fi, de asemenea, lungă ; și totuși nu este așa (cf. *cliens* etc.).

Adevăratul motiv este că explozia și implozia sînt total diferite sub raportul duratei. Prima este întotdeauna atât de rapidă, încît ea rămîne, pentru ureche, o cantitate irațională ; tot pentru acest motiv ea nu dă niciodată o impresie vocalică. Numai implozia poate fi apreciată ; de unde sentimentul că se rămîne mai mult timp pe vocala prin care ea începe.

Pe de altă parte, se știe că vocalele așezate înaintea unui grup format dintr-o oclisivă sau fricativă + o lichidă sînt tratate în două feluri: în *patrem*, *a* poate fi lung sau scurt, ceea ce ține de același principiu. Într-adevăr, *ír'* și *ír* sînt la fel de ușor de pronunțat; primul mod de articulare îi permite lui *a* să rămînă scurt; al doilea creează o silabă lungă. Acest tratament dublu al lui *a* nu este posibil într-un cuvînt ca *factus*, pentru că nu se poate pronunța decît *í*, excluzîndu-se *ét*.

§ 7. Fonemele de apertura a patra.

*Diftongul. Probleme de scriere**

[126]

Fonemele de apertura a patra dau loc la anumite observații. Am văzut la pagina 72 că, spre deosebire de ceea ce se constată pentru alte sunete, obișnuința a consacrat pentru acestea o dublă grafie ($w = ú$, $u = ú$; $y = i$, $i = i$). Aceasta pentru că în grupuri ca *aiya*, *auwa* se percepe, mai bine decît în oricare alt loc, distincția marcată prin <și>; *i* și *ú* dau în mod clar impresia de vocale, *i* și *ú* impresia de consoane¹. Fără să avem pretenția de a explica acest fapt, observăm că acest *i* consoană nu există niciodată sub aspectul închis. Astfel, nu putem avea un *ai* al cărui *i* să provoace același efect ca și *y* din *aiya* (comparați engl. *boy* cu fr. *pied*); deci *y* este consoană și *i* vocală prin poziție, pentru că aceste varietăți ale speciei *I* nu se pot manifesta la fel peste tot. Aceleași observații se pot aplica și lui *u* și *w*, *ü* și *w*.

Acest lucru clarifică problema diftongului. El nu este decît un caz special al lanțului imploziv; grupurile *árta* și *áuta* sînt absolut paralele; între ele nu există decît o diferență de apertură a elementului al doilea: un diftong este un lanț imploziv de două foneme din care cel de al doilea este relativ deschis, de unde rezultă o impresie acustică particulară, ca și cum sonanta se continuă în cel de al doilea element al grupului. Invers, un grup ca *íya* nu se deosebește de un grup ca *íra* decît prin gradul de apertură al ultimei explozive. Asta înseamnă că grupurile numite de fonologi diftongi ascendenți nu sînt diftongi, ci grupuri explozivo-implozive al căror prim element este relativ deschis, dar fără să rezulte din aceasta nimic deosebit din punct de vedere acustic (*íyá*). În ceea ce privește grupurile de tipul *úo*, *ia* cu accentul pe *ú* și *i*, așa cum le găsim în unele dialecte germane (cf. *buob*, *liab*), ele nu sînt de asemenea decît niște falși diftongi, care nu dau impresia de unitate ca *óú*, *ái* etc.; nu poți pronunța *úó* ca imploziv + imploziv fără să rupi lanțul, decît dacă un artificiu impune acestui grup unitatea pe care nu o are în mod firesc.

1. Nu trebuie să confundăm elementul celei de a patra aperturi cu fricativa palatală moale (ca în *liegen* în germana din nord). Această specie fonologică aparține consoanelor și are toate caracteristicile lor.

Această definiție a diftongului, care ne duce la principiul general al lanțurilor implozive, arată că el nu este, cum s-ar putea crede, un lucru discordant, neclasificat printre fenomenele fonologice. Este inutil să-l introducem într-o căsuță separată. Caracteristica sa proprie nu prezintă, în realitate, nici un interes și nici o importanță: ceea ce trebuie fixat nu este sfârșitul sonantei, ci începutul ei.

[127] Sievers și mulți alți lingviști* disting în scris *i, u, ü, f, η* etc. de *i, y, ü, r, n* etc. (*i* = „unsilbisches” *i*, *i* = „silbisches” *i*), și scriu *mirta, mairta, m̃arta*, în timp ce noi scriem *mirta, mairta, myarta*. Constatându-se că *i* și *y* sînt de aceeași specie fonologică, s-a dorit a se folosi, înainte de toate, același semn generic (intervine tot aceeași idee că lanțul sonor se compune din specii juxtapuse!). Dar această notație, deși se bazează pe mărturia auzului, este în contradicție cu bunul simț și șterge tocmai distincția care ar trebui făcută. De aici rezultă că: 1° se confundă *i, u* deschise (= *y, w*) și *i, u* închise; de exemplu, nu se poate face nici o distincție între *newo* și *neuo*; 2° invers, se scindează în două *i, u* închise (cf. *mirta* și *mairta*). Iată câteva exemple privind inconvenientele acestei grafii. Fie cuvintele din greaca veche *dwis* și *dusi* și, pe de altă parte, *rhéwō* și *rheūma*; aceste două opoziții se produc exact în aceeași condiții fonologice și se traduc în mod normal prin aceeași opoziție grafică: după cum *u* este urmat de un fonem mai mult sau mai puțin deschis, el devine uneori deschis (*w*) și alteori închis (*u*). Scriind *duis, dusi, rheuō, rheuma*, totul se șterge. La fel, în indo-europeană, seriile *māter, mātrai, māteres, mātrsu* și *sūneu, sūnewai, sūnewes, sūnusu* sînt strict paralele în dublul lor tratament, a lui *r* pe de o parte și a lui *u* pe de altă parte; în cea de a doua cel puțin apare în scriere opoziția implozivelor și a explozivelor, în timp ce în grafia criticată aici ea se șterge (*sūnye, sūneyai, sūneyes, sūnusu*). Nu numai că ar trebui să se păstreze distincțiile făcute prin folosire între deschise și închise (*u: w* etc.), dar ar trebui ca ele să fie extinse la întregul sistem și să scriem, de exemplu, *māter, mātpai, mātepes, mātrsu*; atunci jocul împărțirii în silabe ar apărea în mod evident; punctele vocalice și limitele silabelor s-ar deduce de la sine.

Nota editorilor. Aceste teorii lămuresc mai multe probleme, dintre care câteva au fost atinse de F. de Saussure în lecțiile sale. Vom da aici câteva exemple.

1. Sievers citează *beritnnn* (ger. *berittenen*) ca exemplu tipic pentru faptul că același sunet poate funcționa alternativ de două ori ca sonantă și de două ori în calitate de consonantă (în realitate *n* nu funcționează aici decît o dată în calitate de consonantă) și că trebuie să scriem *beritnnn*. Nu există exemplu mai izbitor pentru a arăta că „sunet” și „specie” nu sînt sinonime. Într-adevăr, dacă am rămîne pe același *n*, adică pe implozie și pe articulare sîstantă, nu am obține decît o singură silabă lungă. Pentru a crea o alternanță de *n* sonanți și consonanți, trebuie să facem ca implozia (primul *n*) să fie urmată de explozie (cel de-al doilea *n*) și apoi din nou de implozie (cel de-al treilea *n*). Cum cele două implozii nu sînt precedate de nici o alta, ele au caracter sonantic.

2. În cuvintele franțuzești de tipul *meurtrier*, *ouvrier* etc., finalele *-trier* *-vri-er* nu formau altădată decât o silabă (oricum s-ar fi pronunțat ele, cf. p. 75, nota 2). Mai târziu au început să fie pronunțate în două silabe (*meur-tri-er*, cu sau fără hiat, adică *îrîé* sau *îrîyé*). Schimbarea nu s-a produs punându-se un „accent silabic” pe elementul *i*, ci transformându-se articularea sa explozivă într-o articulare implozivă.
- Poporul spune *ouvérier* pentru *ouvrier*: este un fenomen foarte asemănător, doar că cel care și-a schimbat modul de articulare și a devenit sonant este cel de al doilea element în loc de cei de-al treilea: *uvrîyé* → *uvrîé*. Mai târziu, în fața lui *r* sonant s-a putut dezvolta un *e*.
3. Să cităm de asemenea cazul atât de cunoscut al vocalelor protetice înaintea lui *s* urmat de consoană, în franceză: iat. *scūtum* → *iscūtum* → fr. *escu*, *écu*. Grupul *šk*, după cum am văzut la pagina 75, este un lanț rupt; *šk* este mai natural. Dar acest *s* imploziv trebuie să facă punct vocalic când se află la începutul frazei sau când cuvântul precedent se termină printr-o consoană de mică apertură. *I* sau *e* protetici nu fac decât să exagereze această calitate sonantică; orice caracter fonologic mai puțin sensibil tinde să se mărească atunci când ținem să-l păstrăm. Același fenomen se produce în cazul lui *esclandre* și în pronunțiile populare *esquelette*, *statue*. Tot acest fenomen se regăsește în pronunțarea vulgară a prepoziției *de*, care e transcrisă prin *ed*: *un oeil ed tanche*. Prin sincopă, *de tanche* a devenit *d'tanche*, dar, pentru a se face simțit în această poziție, *d* trebuie să fie imploziv: *d'ianche*; ca și în cazurile precedente, înaintea lui se dezvoltă o vocală.
4. Abia dacă mai e necesar să revenim asupra problemei sonanteilor indo-europene și să ne întrebăm, de exemplu, de ce în vechea germană de sus *hagl* s-a transformat în *hagal*, în timp ce *baig* a rămas neatins. *L* din ultimul cuvânt, al doilea element dintr-un lanț imploziv (*bălg*), joacă rolul de consoanță și nu avea nici un motiv să-și schimbe funcția. Dimpotrivă, *l*, de asemenea imploziv, din *hagl* făcea punct vocalic. Fiind sonantic, el a putut dezvolta în fața lui o vocală mai deschisă (un *a*, dacă e să dăm crezare mărturiei grafiei). De altfel, ea s-a șters cu timpul, căci astăzi *Hagel* se pronunță din nou *hăgl*. În aceasta constă diferența dintre pronunțarea acestui cuvânt și aceea a cuvântului franțuzesc *aigle*; *l* este închis în cuvântul germanic și deschis în cuvântul franțuzesc cu *e* mut final (*égle*).

PARTEA ÎNTÎI

Principii generale

Natura semnului lingvistic

§ 1. *Semn, semnificat, semnificant* *

[128]

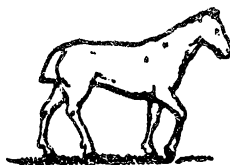
Pentru unii oameni limba, redusă la principiul său esențial, este o nomenclatură, adică o listă de termeni ce corespund cu tot atâtea lucruri¹. De exemplu :

[129]

Această concepție este criticabilă în multe privințe. Ea presupune niște idei gata făcute, preexistente cuvintelor (asupra acestui punct, vezi mai jos, p. 126) ; ea nu ne spune dacă numele este de natură sonoră sau psihică, căci *arbor* poate fi considerat sub un aspect sau altul ; în sfârșit, ea ne lasă să presupunem că legătura care unește un nume cu un lucru este o operație foarte simplă, ceea ce e departe de a fi adevărat. Totuși, această vedere simplistă poate să ne apropie de adevăr, arătându-ne că unitatea lingvistică este un lucru dublu, făcut prin apropierea a doi termeni.

ARBOR

EQUOS

etc.

etc.

La pagina 38 am văzut, în legătură cu circuitul vorbirii, că termenii implicați în semnul lingvistic sînt amîndoi psihici și că ei sînt uniți în mintea noastră printr-o legătură de asociere. Să insistăm asupra acestui punct.

Semnul lingvistic nu unește un lucru și un nume, ci un concept și o imagine acustică¹. Aceasta din urmă nu este sunetul material, lucru pur fizic, ci amprenta psihică² a acestui sunet, reprezentarea pe care ne-o dă mărturia simțurilor noastre ; ea este senzorială, și o numim „materială” numai în acest sens și în opoziție cu celălalt termen al asocierii, conceptul, în general mai abstract.

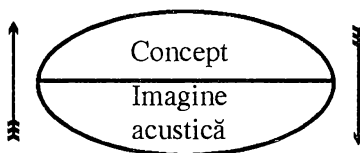
[130]

[131]

1. Acest termen de imagine acustică va părea, poate, prea îngust pentru că, pe lângă reprezentarea sunetelor unui cuvînt, mai există și aceea a articulării sale, imaginea musculară a actului fonator. Dar pentru F. de Saussure limba este, în esența ei, un depozit, un lucru primit din afară (vezi p. 39). Imaginea acustică este, prin excelență, reprezentarea naturală a cuvîntului ca fapt de limbă virtual, în afară de orice realizare prin vorbire. Aspectul motor poate fi deci subînțeles sau, în orice caz, nu poate să ocupe decît un loc inferior în raport cu imaginea acustică (n.ed.).

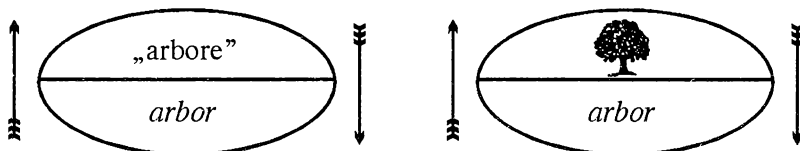
Caracterul psihic al imaginilor noastre acustice apare clar cînd observăm propriul nostru limbaj. Fără să mișcăm buzele și limba, putem să ne vorbim nouă înșine sau să recităm în minte o poezie. Cuvintele limbii fiind pentru noi imagini acustice, trebuie să evităm să vorbim despre „fonemele” din care sînt compuse. Acest termen, implicînd o idee de acțiune vocală, nu se poate potrivi decît cuvîntului vorbit, realizării imaginii interioare în discurs. Vorbind despre *sunetele* și *silabele* unui cuvînt, evităm această neînțelegere, cu condiția să ne amintim că este vorba despre imaginea acustică.

Semnul lingvistic este o entitate psihică cu două fețe, care poate fi reprezentată prin figura :

Aceste două elemente sînt strîns legate și se implică unul pe celălalt. Cînd căutăm fie sensul cuvîntului latinesc *arbor*, fie cuvîntul prin care latinul desemnează conceptul de „arbore”, este evident că numai apropierea consacrate de limbă ne apar conforme cu

[132] realitatea, și dăm la o parte orice altă apropiere ce ar putea fi imaginată*.

[133] Această definiție pune o problemă importantă de terminologie*. Numim *semn* combinarea dintr-un concept și imaginea acustică: dar, în folosirea curentă, acest termen desemnează, în general, numai imaginea acustică, de exemplu un cuvînt (*arbor* etc.). Se uită că *arbor* este numit semn tocmai pentru că poartă în el conceptul de „arbore”, încît ideea părții senzoriale o implică pe aceea a totalului.

Ambiguitatea ar dispărea dacă am desemna cele trei noțiuni prezente aici prin nume care se implică unele pe celelalte, aflîndu-se totodată în opoziție. Propunem să păstrăm cuvîntul *semn* pentru a desemna totalul, și să înlocuim *conceptul* și *imaginea acustică* prin *semnificat* și, respectiv, *semnificant*; acești ultimi termeni au avantajul de a marca opoziția care îi separă fie între ei, fie de totalul din care fac parte. Cît privește termenul de *semn*, ne mulțumim cu el pentru că nu știm cu ce

[134] să-l înlocuim, limba uzuală nesugerînd nici un altul*.

*Semn*ul lingvistic, astfel definit, are două caracteristici primordiale. Enunțîndu-le, vom stabili principiile oricărui studiu de acest fel.

§ 2. Primul principiu : arbitrarul semnului *

[135]

Legătura ce unește semnificantul de semnificat este arbitrară sau, pentru că înțelegem prin semn întregul ce rezultă din asocierea unui semnificant cu un semnificat, putem spune, mai simplu, că *semnul lingvistic este arbitrar**.

[136]

Astfel, ideea de „soeur” nu este legată prin nici un raport interior cu suita de sunete *s-ô-r* care îi servește drept semnificant ; ar putea fi reprezentat prin oricare altul : ca dovadă diferențele dintre limbi și însăși existența unor limbi diferite : semnificatul „boeuf” are drept semnificant *b-ô-f* de o parte a frontierei și *o-k-s* (*Ochs*) de cealaltă parte*.

[137]

Principiul arbitrarului semnului nu este contestat de nimeni ; dar adeseori este mai ușor să descoperi un adevăr decît să arăți locul care îi revine. Principiul enunțat mai sus domină întreaga lingvistică a limbii ; consecințele sale sînt nenumărate. Este adevărat că ele apar toate de la bun început la fel de limpede ; le descoperim după multe ocolișuri, și, o dată cu ele, descoperim importanța primordială a principiului*.

[138]

Să facem, în trecere, o observație : cînd semiologia va fi organizată, ea va trebui să-și pună întrebarea dacă modalitățile de exprimare care se bazează pe semne în întregime naturale – precum pantomima – îi revin de drept*. Presupunînd că le înglobează, principalul său obiect va fi ansamblul sistemelor întemeiate pe arbitrarul semnului. Într-adevăr, orice mijloc de exprimare acceptat de o societate se bazează, în principiu, pe un obicei colectiv sau, ceea ce înseamnă același lucru, pe o convenție. Semnele de politețe, de exemplu, dotate adeseori cu o anumită expresivitate naturală (să ne gîndim la chinezul care își salută împăratul prosternîndu-se de nouă ori pînă la pămînt), sînt și ele fixate de o regulă ; această regulă îi obligă pe oameni să le folosească, și nu valoarea lor intrinsecă. Putem deci spune că semnele în întregime arbitrar realizază mai bine decît altele idealul procedurii semiologice ; este cauza pentru care limba, cel mai complex și cel mai răspîndit sistem de exprimare, este și cel mai caracteristic dintre toate ; în acest sens, lingvistica poate deveni modelul general al oricărei semiologii, cu toate că limba nu este decît un sistem particular.

[139]

Ne-am servit de cuvîntul *simbol* pentru a desemna semnul lingvistic, sau mai exact ceea ce numim semnificant. Acest termen prezintă însă neajunsuri, tocmai din pricina primului principiu. Simbolul are caracteristica de a nu fi niciodată cu totul arbitrar ; el nu e vid ; între semnificant și semnificat există un rudiment de legătură naturală. Simbolul justiției, balanța, n-ar putea fi înlocuit cu orice altceva, de exemplu, cu un car de luptă*.

[140]

Cuvîntul *arbitrar* mai necesită o observație. El nu trebuie să sugereze ideea că semnificantul depinde de libera alegere a subiectului vorbitor (vom vedea mai departe că individul nu are puterea să schimbe nimic în legătură cu un semn o dată ce a fost stabilit într-un grup lingvistic) ; vrem să spunem că el este *nemotivat*, adică arbitrar în raport cu semnificatul, cu care, în realitate, nu are nici o legătură naturală*.

[141]

Să semnalăm, în încheiere, două obiecții ce s-ar putea aduce instituirii acestui prim principiu :

- [142] 1° Ne-am putea sprijini pe *onomatopee** pentru a spune că alegerea semnificantului nu este întotdeauna arbitrară. Dar ele nu sînt niciodată elemente organice ale unui sistem lingvistic. De altfel, numărul lor este cu mult mai mic decît s-ar crede. Unele cuvinte ca *fouet* „bici” sau *glas* „dangăt funebru” pot impresiona auzul printr-o sonoritate sugestivă; dar, pentru a vedea că ele nu au această caracteristică de la origine, este de ajuns să cercetăm formele lor vechi latinești (*fouet* derivă din *fāgus* „fag”, *glas* din *classicum*); calitatea sunetelor lor actuale sau, mai curînd, cea pe care le-o atribuim, este un rezultat fortuit al evoluției fonetice.

În ceea ce privește onomatopeele autentice (cele de tipul *glou-glou*, *tic-tac* etc.), nu numai că ele sînt puțin numeroase, dar alegerea lor este deja într-o oarecare măsură arbitrară, pentru că ele nu sînt decît imitarea aproximativă și deja pe jumătate convențională a anumitor zgomote (comparați forma franceză *ouaoua* cu forma germană *wauwau*). În plus, o dată introduse în limbă, onomatopeele sînt mai mult sau mai puțin antrenate în evoluția fonetică, morfologică etc. pe care o suferă celelalte cuvinte (cf. *pigeon*, din forma latinească vulgară *pīpiō*, derivată ea însăși dintr-o onomatopee): este o dovadă evidentă că ele au pierdut ceva din caracterul lor primar pentru a-l căpăta pe cel al semnului lingvistic în general, care e nemotivat.

- [143] 2° *Exclamațiile**, foarte asemănătoare cu onomatopeele, dau loc la observații asemănătoare și nu sînt nici ele mai primejdioase pentru teza noastră. Am fi înclinați să vedem în ele expresii spontane ale realității, dictate – ca să spunem așa – de către natură. Dar, pentru cea mai mare parte dintre ele, putem nega că ar exista o legătură necesară între semnificat și semnificant. Este de ajuns să comparăm între ele două limbi pentru a vedea cît de mult variază aceste expresii de la una la cealaltă (de exemplu, cuvîntului francezesc *aié!* îi corespunde cuvîntul german *au!*). Se știe, de altfel, că multe exclamații au fost la început cuvinte cu sens determinat (cf. *diable!* *mordieu!* = *mori Dieu* etc.). În rezumat, onomatopeele și exclamațiile sînt de importanță secundară, iar originea lor simbolică este, în parte, contestabilă.

§ 3. Al doilea principiu :

- [144] *caracterul linear al semnificantului**

Fiind de natură auditivă, semnificantul se desfășoară numai în timp și are caracteristicile pe care le împrumută de la acesta: a) *el reprezintă o întindere*, și

- [145] b) *această întindere este măsurabilă într-o singură dimensiune*: este o linie*.

Acest principiu este evident, dar se pare că s-a neglijat enunțarea sa, fără îndoială pentru că a fost considerat prea simplu; totuși, el este fundamental și consecințele sale sînt incalculabile; importanța sa este egală cu aceea a primei legi. Întreg mecanismul limbii depinde de el (vezi p. 135). Prin opoziție cu semnificații vizuale (semnale maritime etc.), ce pot prezenta complicații simultane pe mai multe dimensiuni, semnificații acustice nu dispun decît de linia timpului, elementele lor se prezintă unul după celălalt; ele formează un lanț. Acest caracter apare de îndată ce le reprezentăm în scris și cînd înlocuim succesiunea în timp prin linia spațială a semnelor grafice.

În anumite cazuri acest lucru nu este evident. Dacă, de exemplu, accentuez o silabă, se pare că acumulez în același punct elemente semnificative diferite. Dar e o iluzie: silaba și accentul său nu constituie decît un act fonator; în interiorul acestui act nu există dualitate, ci numai diferite opoziții față de ceea ce se află în vecinătate (în legătură cu acest subiect, vezi p. 141).

Imutabilitatea și mutabilitatea semnului

[146] § 1. *Imutabilitatea**

Dacă, în raport cu ideea pe care o reprezintă, semnificantul apare ca fiind liber ales, în schimb, în raport cu comunitatea lingvistică care îl folosește, el nu este liber, el este impus. Masa socială nu este deloc consultată și semnificantul ales de limbă n-ar putea fi înlocuit cu un altul. Acest fapt, care pare a cuprinde o contradicție, ar putea fi numit, în mod familiar, „cartea de joc impusă”. I se spune limbii: „Alege!” dar se adaugă: „Dar vei alege acest semn și nu un altul”. Nu numai că individul, chiar dacă ar vrea, ar fi incapabil să modifice în vreun fel alegerea făcută, dar nici măcar grupul social nu și-ar putea exercita suveranitatea asupra vreunui cuvânt; colectivitatea este legată de limba ca atare.

Limba nu mai poate fi asimilată cu un contract pur și simplu, și tocmai sub acest aspect este deosebit de interesantă studierea semnului lingvistic; căci dacă vrei să demonstrezi că legea admisă într-o colectivitate este un lucru căruia i te supui și nu o regulă liber consimțită, dovada cea mai evidentă este limba.

Să vedem, în ce fel semnul lingvistic scapă voinței noastre și să tragem apoi concluziile importante care decurg din acest fenomen.

În oricare epocă și oricât de departe am urca în timp, limba apare întotdeauna ca o moștenire a epocii precedente. Actul prin care, la un moment dat, s-ar fi dat nume lucrurilor și prin care s-ar fi încheiat un contract între concepte și imaginile acustice poate fi conceput, dar nu a fost niciodată constatat. Ideea că lucrurile s-au putut petrece astfel ne este sugerată de sentimentul foarte viu pe care-l avem cu privire la caracterul arbitrar al semnului.

Într-adevăr, nici o societate nu cunoaște și nu a cunoscut niciodată limba altfel decât ca pe un produs moștenit de la generațiile precedente și pe care îl luăm ca atare. Este motivul pentru care problema originii limbajului nu are importanța ce i se atribuie în general*. Ea nu trebuie nici măcar discutată. Singurul obiect real al lingvisticii este viața normală și regulată a unui idiom deja constituit. Stadiul limbii la un moment dat este întotdeauna produsul factorilor istorici care explică de ce semnul este imuabil, adică de ce el rezistă oricărei înlocuiri arbitrare.

Dar a spune că limba este o moștenire nu explică nimic dacă nu mergem mai departe. Oare nu se pot modifica, de la un moment la altul, legi existente și moștenite?

[147]

Această obiecție ne face să plasăm limba în cadrul său social și să punem problema așa cum am pune-o pentru celelalte instituții sociale. Cum se transmit acestea? Iată problema mai generală, care o cuprinde și pe aceea a imutabilității. Mai întâi trebuie să apreciem mai mult sau mai puțin libertatea de care se bucură celelalte instituții; vom vedea că pentru fiecare dintre ele există un echilibru diferit între tradiția impusă și acțiunea liberă a societății. Apoi vom căuta să vedem de ce, într-o categorie dată, primii factori sînt mai puternici sau mai puțin puternici decît ceilalți. În sfîrșit, revenind la limbă, ne vom întreba de ce factorul istoric al transmiterii o domină în întregime și exclude orice schimbare lingvistică generală și subită.

Pentru a răspunde la această întrebare, am putea aduce multe argumente, spunînd, de exemplu, că modificările limbii nu sînt legate de înșiruirea generațiilor și că, departe de a se suprapune precum sertarele unei mobile, ele se amestecă, se întrepătrund și cuprind, fiecare, indivizi de toate vîrstele. Pentru a trage concluzia că o schimbare generală este imposibilă, s-ar mai putea aminti și marile strădanii pe care le cere învățarea limbii materne. S-ar mai putea adăuga că gîndirea nu intervine în folosirea unui idiom; că subiecții, în mare măsură, nu sînt conștienți de legile limbii; și, dacă nu-și dau seama de ele, cum ar putea să le schimbe? Și chiar dacă ar fi conștienți de ele, trebuie să ne amintim că faptele lingvistice nu sînt niciodată criticate, în sensul că fiecare popor este în general mulțumit de limba pe care a primit-o.

Aceste considerații sînt importante, dar nu sînt la subiect; le preferăm pe cele ce urmează, esențiale, mai directe și de care depind toate celelalte:

1. *Caracterul arbitrar al semnului*

Mai sus admiteam posibilitatea teoretică a schimbării; aprofundînd lucrurile, vedem că, de fapt, tocmai caracterul arbitrar al semnului pune limba la adăpost de orice încercare ce urmărește să o modifice. Grupul social, chiar dacă ar fi mai conștient decît este, nu ar putea să o schimbe. Căci, pentru ca o problemă să fie pusă în discuție, trebuie ca ea să se bazeze pe o normă conformă cu exigențele rațiunii. Putem, de exemplu, să ne întrebăm dacă forma monogamă a căsătoriei este mai întemeiată decît forma poligamă și să aducem argumente în sprijinul uneia sau al celeilalte. S-ar putea de asemenea discuta un sistem de simboluri, pentru că simbolul are un raport rațional cu lucrul semnificat (vezi p. 87); dar în cazul limbii, sistem de semne arbitrar, această bază lipsește și, o dată cu ea, dispăre orice teren solid de discuție; nu există nici un motiv să preferăm *soeur* lui *sister*, *Ochs* lui *boeuf* etc.

2. *Mulțimea semnelor necesare constituirii oricărei limbi*

Consecința acestui fapt este foarte mare. Un sistem de scriere compus din douăzeci pînă la patruzeci de litere poate fi, la nevoie, înlocuit cu un altul. Ar fi același lucru și cu limba, dacă ea ar cuprinde un număr limitat de elemente; dar semnele lingvistice sînt nenumărate.

3. Caracterul prea complex al sistemului

O limbă constituie un sistem, dacă, așa cum vom vedea, latura în care ea nu este complet arbitrară și unde domnește o oarecare rațiune este și punctul unde apare incompetența colectivității de a o transforma. Căci acest sistem e un mecanism complex; nu-l putem înțelege decât prin reflecție; chiar și cei care-l folosesc ziinic nu știu nimic despre el. O asemenea schimbare nu este de conceput decât prin intervenția unor specialiști, gramaticieni, logicieni etc.; dar experiența arată că, pînă acum, ingerințele de acest fel nu s-au bucurat de nici un succes.

4. Rezistența colectivității – în virtutea inerției – la orice inovație lingvistică

[148] Limba – și această considerație le domină pe toate celelalte –, în fiecare moment, îi implică pe toți; răspîdită într-o masă de oameni și folosită de ea, este un lucru pe care toți indivizii îl utilizează de dimineța pînă seara*. În această privință, nu putem stabili nici o comparație între ea și celelalte instituții. Prescripțiile unui cod, riturile unei religii, semnalele maritime etc., nu preocupă în același timp decât un anumit număr de indivizi, pe o durată de timp limitată. Limba, dimpotrivă, este folosită de fiecare individ în fiecare moment; acesta este motivul pentru care ea suferă, fără întrerupere, influența tuturor. Acest fapt capital este suficient pentru a arăta imposibilitatea unei revoluții. Dintre toate instituțiile sociale, limba este cea care se pretează cel mai puțin la inițiative. Ea face corp comun cu masa socială, iar aceasta, fiind în chip natural inertă, apare mai înainte de toate ca un factor conservator.

[149] Totuși nu-i suficient să spunem că limba este un produs al forțelor sociale pentru a vedea clar că ea nu este liberă; amintindu-ne că ea este întotdeauna moștenirea unei epoci precedente, trebuie să adăugăm că aceste forțe sociale acționează în funcție de timp. Limba are un caracter de fixitate nu numai pentru că este legată de inerția colectivității, ci și pentru că este situată în timp. Aceste două fapte sînt inseparabile. În orice moment, solidaritatea cu trecutul anulează libertatea de a alege. Spunem *om și cîine* pentru că înaintea noastră s-a spus *om și cîine**. Și totuși, în fenomenul total există o legătură între cei doi factori antinomici: convenția arbitrară în virtutea căreia alegerea este liberă, și timpul, datorită căruia alegerea este fixată. Semnul nu cunoaște altă lege decât pe aceea a tradiției tocmai [150] pentru că e arbitrar și el poate fi arbitrar* tocmai pentru că se bazează pe tradiție.

§ 2. Mutabilitatea*

[151]

Timpul, care asigură continuitatea limbii, are un alt efect, în aparență contradictoriu față de primul: acela de a altera, mai repede sau mai încet, semnele; într-un anumit sens se poate vorbi, în același timp, atât de imutabilitatea cât și de mutabilitatea semnului¹.

[152]

De fapt, cele două fapte sînt solidare: semnul se află în situația de a se altera pentru că se continuă. În orice alterare domină persistența materiei vechi, infidelitatea față de trecut nu este decît relativă. Iată pentru ce principiul alterării se bazează pe principiul continuității.

Alterarea în timp ia diferite forme și fiecare din ele ar putea oferi materia pentru un important capitol de lingvistică². Fără să intrăm în detalii, iată ce trebuie să reținem.

[153]

În primul rînd, să nu ne înșelăm asupra sensului dat aici cuvîntului alterare. Am putea crede că este vorba mai ales de schimbări fonetice suferite de semnificat, sau de schimbări de sens care ating conceptul semnificat. Această părere ar fi insuficientă. Oricare ar fi factorii de alterare, fie că lucrează izolat sau combinați, ei ajung întotdeauna să *deplaseze raportul dintre semnificat și semnificat*³.

[154]

Iată cîteva exemple. Latinescul *necāre* care înseamnă „a omori” a devenit în franceză *noyer*, cu sensul pe care îl cunoaștem („a îneca”). S-au schimbat și imaginea acustică și conceptul; dar e inutil să distingem cele două părți ale fenomenului, este de ajuns să constatăm *in globo* că legătura dintre idee și semn⁴ a slăbit și că s-a produs o deplasare în raportul lor. Dacă, în loc să comparăm cuvîntul *necāre* din latina clasică cu franțuzescul *noyer*, l-am opune lui *necare* din latina vulgară a secolului al IV-lea sau al V-lea, care înseamnă „a îneca”, situația ar fi oarecum diferită; dar și aici, deși nu există o alterare apreciabilă a semnificantului, există o deplasare a raportului dintre idee și semn.

[155]

Vechiul cuvînt german *dritteil* „a treia parte”, a devenit în germana modernă *Drittel*. În acest caz, deși conceptul a rămas același, raportul a fost schimbat în două feluri: semnificantul a fost modificat nu numai în aspectul său material, dar și în forma sa gramaticală; el nu mai implică ideea de *Teil* (parte); este un cuvînt simplu. Într-un fel sau altul, este tot o deplasare de raport.

În anglo-saxonă, forma preliterară *fōt* „picior” a rămas *fōt* (în engleza modernă *foot*), în timp ce pluralul său **fōti* „picioare” a devenit *fēt* (în engleza modernă *feet*). Oricare ar fi alterațiile pe care le presupune, un lucru este sigur: a avut loc o deplasare a raportului; au apărut alte corespondențe între materia fonică și idee⁵.

[156]

1. N-am avea dreptate dacă i-am reproșa lui F. de Saussure că este ilogic sau paradoxal atunci cînd atribuie limbii două calități contradictorii. Prin opoziția dintre acești doi termeni frapanți, el nu a vrut decît să sublinieze adevărul că limba se transformă fără ca subiecții să o poată transforma. Putem spune că ea este intangibilă, dar nu inalterabilă (n.ed.).

O limbă este cu totul neputincioasă să se apere împotriva factorilor care deplasează întruna raportul dintre semnificat și semnificant. Aceasta este una dintre consecințele caracterului arbitrar al semnului.

Celelalte instituții umane – obiceiurile, legile etc. – sînt toate întemeiate, în diferite grade, pe raporturile naturale dintre lucruri; există în ele o potrivire necesară între mijloacele utilizate și scopurile urmărite. Nici chiar moda vestimentară nu este cu totul arbitrară: nu se poate îndepărta de o anumită măsură a condițiilor dictate de corpul omenesc. Limba, dimpotrivă, nu e limitată în nici un fel în alegerea mijloacelor sale, căci nu vedem ce ne-ar putea împiedica să asociem

[157] o idee oarecare cu un șir oarecare de sunete*.

Pentru a ne face să simțim că limba este o instituție pură, Whitney a insistat

[158] mult pe caracterul arbitrar al semnelor*; prin aceasta, el a plasat lingvistica pe axa sa adevărată. Dar el nu a mers pînă la capăt și nu a văzut că acest caracter arbitrar separă radical limba de toate celelalte instituții. Se vede bine din felul în care ea evoluează; nimic nu este mai complex: fiind situată atît în masa socială cît și în timp, nimeni nu poate schimba nimic în ceea ce o privește și, pe de altă parte, caracterul arbitrar al semnelor lingvistice aduce teoretic după sine libertatea de a stabili orice raport între materia fonică și idei. Rezultă de aici că aceste două elemente unite în semne își păstrează, fiecare, propria lor viață, într-o proporție necunoscută în alte domenii și că limba se alterează, sau mai curînd evoluează, sub influența tuturor agenților ce pot atinge sunetele sau sensurile. Această evoluție este fatală; nu există nici o limbă care să-i reziste. După un timp oarecare se pot constata, fără excepție, deplasări vizibile.

Acest lucru este atît de adevărat, încît principiul trebuie să se verifice chiar și în cazul limbilor artificiale. Cel care creează o limbă artificială, o poate controla atîta vreme cît ea nu se află în circulație; dar, de îndată ce ea își îndeplinește misiunea și devine un lucru al întregii lumi, scapă de sub control. Esperanto este o încercare de acest fel; dacă reușește, va scăpa oare de legea fatală? O dată depășit primul moment, limba va intra, foarte probabil, în viața sa semiologică; ea se va transmite prin legi care nu au nimic comun cu acelea ale creației raționale și nu vom putea să ne mai întoarcem înapoi. Omul care ar pretinde că alcătuiește o limbă imuabilă, pe care posteritatea ar trebui să o accepte ca atare, ar semăna cu găina care a clocit un ou de rață: limba creată de el ar fi luată, cu voie sau fără voie, de curentul care

[159] duce cu sine toate limbile*.

Continuitatea semnului în timp, legată de alterarea lui în timp, este un principiu al semiologiei generale; confirmarea acestuia poate fi găsită în sistemele de scriere, în limbajul surdomușilor etc.

Dar pe ce se bazează necesitatea schimbării? Ni se va reproșa, poate, că în această privință nu am fost la fel de expliți ca în cazul principiului mutabilității; și asta pentru că nu am pus în evidență diferiții factori de alterare; ar trebui să-i înfățișăm în varietatea lor pentru a ști în ce măsură ei sînt necesari.

Cauzele continuității sînt *a priori* la îndemîna observatorului ; nu același lucru se poate spune despre cauzele alterării în timp. E mai bine să renunțăm, pentru moment, să facem o prezentare exactă a lor și deci să ne mărginim a vorbi în general despre deplasarea raporturilor ; timpul alterează toate lucrurile ; nu există nici un motiv ca limba să scape acestei legi universale*.

[160]

Să recapitulăm etapele demonstrației noastre, raportîndu-ne la principiile stabilite în introducere.

1° Evitînd definițiile sterile ale cuvintelor, am distins, mai întîi, în sînul fenomenului total pe care îl reprezintă *limbajul*, doi factori : *limba* și *vorbirea*. Limba este pentru noi limbajul fără vorbire. Ea este ansamblul deprinderilor lingvistice ce îi îngăduie unui subiect să înțeleagă și să se facă înțeles.

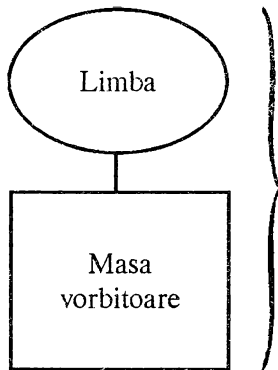
2° Dar această definiție lasă limba în afara realității sale sociale ; ea face din limbă un lucru ireal, pentru că nu cuprinde decît unul dintre aspectele realității, aspectul individual ; pentru ca o limbă să existe, este nevoie de o *masă vorbitoare*. În fiecare moment, și contrar aparenței, limba nu există în afara faptului social, pentru că ea este un fenomen semiologic*. Natura sa socială este una dintre caracteristicile interne ; definiția ei completă ne plasează în fața a două lucruri inseparabile, după cum se vede din schema de mai jos :

[161]

Dar, în aceste condiții, limba este viabilă, nu vie ; nu am ținut seama decît de realitatea socială și nu de faptul istoric*.

3° Cum semnul lingvistic este arbitrar, pare că limba, astfel definită, este un sistem liber, ce poate fi organizat după voie și care depinde numai de un principiu rațional. Caracterul său social, considerat în sine, nu se opune acestui punct de vedere. Fără îndoială că psihologia colectivă nu operează pe un material pur logic ; ar trebui să se țină seama de tot ceea ce influențează rațiunea în relațiile practice de la individ la individ. Și totuși, nu asta ne împiedică să privim limba ca pe o simplă convenție, ce poate fi schimbată după placul celor interesați, ci acțiunea timpului, ce se combină cu aceea a forței sociale ; în afara duratei, realitatea lingvistică nu este completă și nici o concluzie nu e posibilă.

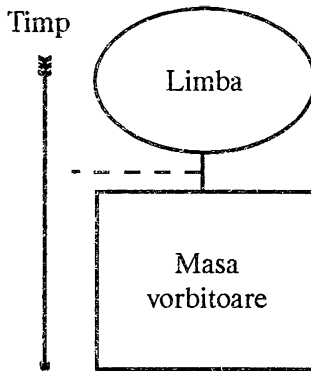
[162]

Dacă am considera limba în timp, fără masa vorbitoare – să presupunem existența unui individ izolat ce ar trăi mai multe secole –, poate că nu am constata nici o alterare ; timpul nu ar acționa asupra ei. Invers, dacă am considera masa vorbitoare în afara timpului, nu am vedea efectul forțelor sociale ce acționează asupra limbii.

Pentru a ne afla în realitate, trebuie deci să adăugăm la prima noastră schemă un semn ce indică trecerea timpului :

Din acest moment, limba nu mai este liberă, pentru că timpul va îngădui forțelor sociale ce acționează asupra ei să-și dezvolte efectele ; și astfel se ajunge la principiul de continuitate ce anulează libertatea. Dar continuitatea implică, în mod obligatoriu, alterarea, deplasarea mai mare sau mai mică a raporturilor.

Lingvistica statică și lingvistica evolutivă

§ 1. Dualitatea internă a tuturor științelor care operează asupra valorilor*

[163]

Puțini lingviști se îndoiesc de faptul că intervenția factorului timp este capabilă să-i creeze lingvisticii dificultăți deosebite și că ea plasează această știință în fața a două drumuri complet divergente.

Majoritatea celorlalte științe ignoră această dualitate radicală; timpul nu produce asupra lor efecte deosebite. Astronomia a constatat că astrele suferă schimbări importante; ea nu a fost însă nevoită, pentru acest motiv, să se scindeze în două discipline diferite. Geologia își bazează studiul, aproape în mod constant, pe succesivități; dar, când se ocupă de stările fixe ale pământului, ea nu face din acestea un obiect de studiu total distinct. Există o știință descriptivă a dreptului și o istorie a dreptului; nimeni nu o opune pe una celeilalte. Istoria politică a statelor se desfășoară în întregime în timp; și totuși, dacă un istoric face tabloul unei epoci, nu avem impresia că ieșim din istorie. Invers, știința instituțiilor politice este, în mod esențial, descriptivă, dar ea poate foarte bine, dacă se ivește prilejul, să trateze o problemă istorică, fără ca unitatea să-i fie tulburată*.

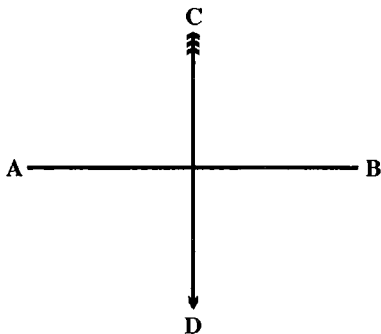
[164]

Dimpotrivă, dualitatea despre care vorbim se impune imperios științelor economice. Aici, spre deosebire de ceea ce se petrece în cazurile precedente, economia politică și istoria economică constituie două discipline net separate în sînul uneia și aceleiași științe; lucrările apărute recent în aceste domenii accentuează această distincție*. Procedînd astfel, ne supunem, fără să ne dăm bine seama, unei necesități interioare: o necesitate întru totul asemănătoare ne obligă să scindăm lingvistica în două părți, fiecare avînd principiul ei propriu. Acest lucru se întîmplă pentru că, întocmai ca și în economia politică, ne aflăm în fața noțiunii de *valoare*; în amîndouă științele este vorba de *un sistem de echivalență între lucruri de ordine diferite*: în una o muncă și un salariu, în cealaltă un semnificat și un semnificant*.

[165]

[166]

Toate științele au interesul să marcheze mai exact axele pe care sînt situate lucrurile de care se ocupă; conform figurii următoare, trebuie întotdeauna să distingem: 1° *axa simultaneităților* (AB), referitoare la raporturile dintre lucruri coexistente, unde orice intervenție a timpului este exclusă, și 2° *axa succesivităților* (CD), pe care nu putem considera, în același timp, decît un lucru, dar unde sînt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor:

Pentru științele ce operează cu valori, această distincție devine o necesitate practică și, în anumite cazuri, o necesitate absolută. În acest domeniu îi desfidem pe savanți să-și organizeze cercetările în mod riguros fără să țină seama de cele două axe, fără să distingă sistemul valorilor considerate în sine de aceleași valori considerate în funcție de timp.

Această distincție se impune în modul cel mai imperios lingvistului; căci limba este un sistem de valori pure, pe care nu le

determină nimic în afară de starea momentană a termenilor săi. Atîta vreme cît, prin una dintre laturile sale, o valoare își are rădăcina în lucruri și în raporturile lor naturale (cum este cazul în științele economice – de exemplu, o bucată de pămînt are o valoare proporțională cu ceea ce ea produce), putem, pînă la un punct, să urmărim această valoare în timp, amintindu-ne că, în fiecare moment, ea depinde de un sistem de valori contemporane. Legătura sa cu lucrurile îi dă, oricum, o bază naturală, și, prin aceasta, aprecierile ce se fac asupra sa nu sînt niciodată complet arbitrare; variabilitatea lor este limitată. Dar am văzut că în lingvistică datele naturale nu ocupă nici un loc*.

Să mai adăugăm că, cu cît un sistem de valori este mai complex și mai riguros organizat, cu atît este mai necesar – tocmai din pricina complexității sale – să-l studiem succesiv în funcție de cele două axe. Or, nici un sistem nu are această caracteristică în măsura în care o are limba: nicăieri nu se constată o asemenea precizie a valorilor puse în joc, un număr atît de mare și de divers de termeni, într-o dependență reciprocă atît de strictă. Multiplicitatea semnelor, invocată mai înainte pentru a explica continuitatea limbii, ne interzice, în mod absolut, să studiem simultan raporturile în timp și raporturile în sistem.

Iată de ce distingem două lingvistici. Cum le vom numi? Termenii de care dispunem nu sînt toți la fel de potriviți pentru a marca această distincție. Astfel, termenii „istorie” și „lingvistică istorică” nu sînt utilizabili, căci denumesc niște idei prea vagi*; cum istoria politică cuprinde atît descrierea epocilor cît și nararea evenimentelor, ne-am putea imagina că, descriind stări succesive ale limbii, studiem limba după axa timpului; în acest scop, ar trebui să studiem separat fenomenele care fac ca limba să treacă de la o stare la alta. Termenii de *evoluție* și de *lingvistică evolutivă* sînt mai preciși și îi vom folosi adeseori; prin opoziție, putem vorbi despre știința *stărilor* limbii sau despre *lingvistica statică**.

Dar, pentru a marca mai bine această opoziție și această încrucișare a două ordine de fenomene privitoare la același obiect, preferăm să vorbim despre o lingvistică *sincronică* și o lingvistică *diacronică**. Este sincron ic tot ceea ce se referă la aspectul

static al științei noastre, iar diacronic tot ceea ce are legătură cu evoluțiile. *Sincronia* și *diacronia* vor desemna așadar o stare a limbii și, respectiv, o fază de evoluție.

§ 2. *Dualitatea internă și istoria lingvisticii* *

[171]

Primul lucru care te izbește când studiezi faptele de limbă este acela că, pentru subiectul vorbitor, succesiunea în timp este inexistentă : el se află în fața unei stări. În mod similar, lingvistul care vrea să înțeleagă această stare, trebuie să facă abstracție de tot ceea ce a produs-o și să ignore diacronia. El nu poate pătrunde în conștiința subiecților vorbitori decât suprimând trecutul. Intervenția istoriei nu poate decât să-i falsifice judecata. Ar fi absurd să schițezi o vedere panoramică a Alpilor, simultan de pe mai multe vîrfuri ale munților Jura ; o vedere panoramică trebuie schițată dintr-un singur punct. Același lucru este valabil și pentru limbă : nu o putem descrie și nici nu putem să fixăm norme de uzaj decât plasîndu-ne într-o anumită stare. Când lingvistul urmărește evoluția limbii, el se aseamănă cu observatorul în mișcare care merge de la un capăt la altul al munților Jura, pentru a nota deplasările de perspectivă.

De cînd există lingvistica modernă, putem spune că ea a fost absorbită în întregime de diacronie. Gramatica comparată a limbilor indo-europene utilizează datele pe care ea le deține pentru a reconstrui ipotetic un tip antecedent de limbă ; comparația nu este pentru ea decât un mijloc de a reconstitui trecutul. Metoda este aceeași în studiul particular al subgrupelor (limbi romanice, limbi germanice etc.) ; stările nu intervin decât pe fragmente și într-un mod cu totul imperfect. Aceasta este tendința inaugurată de Bopp ; de aceea concepția sa despre limbă este hibridă și ezitantă*.

[172]

Pe de altă parte, cum au procedat cei care au studiat limba înainte de întemeierea studiilor lingvistice, adică „gramaticienii” inspirați de metodele tradiționale ? Este interesant să constatăm că punctul lor de vedere asupra problemei care ne preocupă este absolut ireproșabil. Lucrările lor ne arată clar că ei vor să descrie niște stări ; programul lor este strict sincron. Astfel gramatica de la Port-Royal încearcă să descrie starea francezei sub Ludovic al XIV-lea și să-i determine valorile. Pentru asta, ea nu are nevoie de franceza din Evul mediu ; ea urmează fidel axa orizontală (vezi p. 98), fără să se îndepărteze niciodată de ea ; această metodă este deci justă, ceea ce nu înseamnă că aplicarea sa este perfectă. Gramatica tradițională ignoră părți întregi din limbă, cum ar fi formarea cuvintelor ; ea este normativă și consideră că trebuie să dea reguli în loc să constate fapte ; îi lipsesc vederile de ansamblu ; adeseori, ea nu știe nici măcar să distingă cuvîntul scris de cuvîntul vorbit etc.*

[173]

I s-a reproșat gramaticii clasice că nu este științifică, totuși baza sa este mai puțin criticabilă și obiectul ei mai bine definit decât în cazul lingvisticii inaugurate

de Bopp. Aceasta, plasându-se pe un teren prost delimitat, nu știe exact spre ce scop tinde. Ea se suprapune peste două domenii, pentru că nu a știut să facă o distincție clară între stări și succesivități.

După ce a acordat un loc prea mare istoriei, lingvistica se va reîntoarce la punctul de vedere static al gramaticii tradiționale, dar într-un spirit nou și cu alte procedee, și metoda istorică își va fi adus contribuția la această revigorare; prin contrast, ea va face ca stările limbii să fie mai bine înțelese. Vechea gramatică nu vedea decât faptul sincronic; lingvistica ne-a revelat o nouă categorie de fenomene; dar aceasta nu este de ajuns, trebuie pusă în evidență opoziția dintre cele două categorii, pentru a trage de aici concluziile pe care ea le comportă*.

[175] § 3. *Dualitatea internă ilustrată prin exemple**

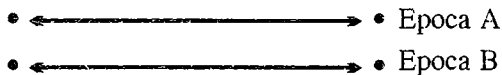
[176] Opoziția dintre cele două puncte de vedere – sincronic și diacronic – este absolută și nu suferă nici un compromis*. Cîteva fapte de limbă ne vor arăta în ce constă această diferență și de ce ea este ireductibilă.

Latinescul *crispus* „ondulat” (→ *crêpé*) a dat în franceză un radical *crêp-*, de unde verbele *crêpir* „a tencui” și *décrêpir* „a coșcovi”. Pe de altă parte, la un moment dat a fost împrumutat din latină cuvîntul *decrepitus* „uzat de vreme”, căruia nu i se cunoaște etimologia și care a dat *décrêpit*. Or, cu siguranță că astăzi masa subiecților vorbitori stabilește un raport între un *mur décrêpit* „un zid coșcovit” și un *homme décrêpit* „un om decrepit”, cu toate că, din punct de vedere istoric, aceste două cuvinte nu au nimic de-a face unul cu celălalt; se vorbește adeseori despre fațada *décrêpite* „coșcovită” a unei case. Este un fapt static, pentru că este vorba de un raport între doi termeni coexistenți în limbă. Pentru ca el să se producă, a fost necesară participarea anumitor fenomene de evoluție; a fost nevoie ca *crisp-* să ajungă să se pronunțe *crêp-*, și ca, într-un anumit moment, să se împrumute din latină un cuvînt nou: aceste fapte diacronice – se vede clar – nu au nici o legătură cu faptul static pe care i-au produs, ele sînt de ordin diferit.

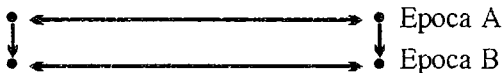
Iată un alt exemplu, cu un caracter foarte general. În vechea germană de sus, pluralul lui *gast* „oaspete”, a fost mai întîi *gasti*, cel al lui *hant* „mîină”, *hanti* etc. etc. Mai tîrziu acest *i-* a produs un umlaut, adică a avut drept efect schimbarea lui *a* în *e* în silaba precedentă: *gasti* → *gesti*, *hanti* → *henti*. Apoi acest *-i* și-a pierdut timbrul, de unde *gesti* → *geste* etc. Prin urmare, astăzi avem *Gast*: *Gäste*, *Hand*: *Hände*; o întregă clasă de cuvinte prezintă aceeași diferență între singular și plural. Un fapt aproape asemănător s-a produs în anglo-saxonă: mai întîi a fost *fōt* „picior”, plural **fōti*; *tōp* „dinte”, plural **tōpi*; *gōs* „gîscă”, plural **gōsi* etc.; apoi, printr-o primă schimbare fonetică, aceea a umlautului, **fōti* a devenit **fēti*, și, printr-o a doua schimbare, căderea lui *i* final, **fēti* a dat *fēt*; de atunci, *fōt* are drept plural *fēt*; *tōp*, *tēp*; *gōs*, *gēs* (în engleza modernă: *foot*: *feet*, *tooth*: *teeth*, *goose*: *geese*).

Înainte, cînd se spunea *gast* : *gasti*, *fōt* : *fōti*, pluralul era marcat prin simpla adăugare a unui *i*; *Gast* : *Gāste* și *fōt* : *fēt* indică un mecanism nou pentru a marca pluralul. Acest mecanism este diferit pentru fiecare caz în parte : în engleza veche există numai o opoziție vocalică; în germană, există în plus prezența sau absența finalei *-e*; dar această diferență nu are importanță aici.

Raportul dintre un singular și pluralul său, oricare le-ar fi formele, poate să se exprime, în fiecare moment, printr-o axă orizontală :

Faptele, oricare ar fi ele, care au provocat trecerea de la o formă la alta, vor fi, dimpotrivă, situate pe o axă verticală, conform figurii :

Acest exemplu-tip incită la multe reflecții care se raportează direct la subiectul nostru :

1° Aceste fapte diacronice nu au nicidecum drept scop să marcheze o valoare printr-un alt semn; faptul că *gasti* a dat *gesti*, *geste* (*Gāste*) nu are nici o legătură cu pluralul substantivelor; în *tragit* → *trägt*, același umlaut intervine în flexiunea verbală, și așa mai departe. Deci un fapt de limbă diacronic este un eveniment care își are rațiunea în el însuși; consecințele sincronice particulare ce pot decurge de aici îi sînt complet străine*.

[177]

2° Aceste fapte diacronice nu tind să schimbe sistemul. Nu s-a urmărit să se treacă de la un sistem de raporturi la un altul; modificarea nu acționează asupra combinării elementelor, ci asupra elementelor combinate*.

[178]

Găsim aici un principiu deja enunțat: niciodată sistemul nu este modificat direct; în el însuși, este imuabil; sînt alterate numai anumite elemente, fără să se țină seama de solidaritatea care le leagă într-un întreg. Este ca și cum una dintre planetele care gravitează în jurul soarelui și-ar schimba dimensiunile și greutatea: acest fapt izolat ar avea consecințe generale și ar deplasa echilibrul întregului sistem solar. Pentru a exprima pluralul, este nevoie de opoziția dintre doi termeni: sau *fōt*: **fōti*, sau *fōt*: *fēt*; sînt două procedee la fel de posibile, dar s-a trecut de la unul la celălalt fără să fie atins ansamblul; nu a fost deplasat întregul și nici nu e vorba de un sistem care a dat naștere unui alt sistem, ci de un element din primul care a fost schimbat, și aceasta a fost de ajuns ca să se nască un alt sistem.

3° Această observație ne face să înțelegem mai bine caracterul *fortuit* al unei stări. Prin opoziție cu ideea falsă pe care ne-o facem despre ea, limba nu este un

mecanism creat și întocmit în vederea conceptelor ce trebuie exprimate. Observăm, dimpotrivă, că starea rezultată din schimbare nu era destinată să marcheze semnificațiile de care ea se impregnează. Fiind dată o stare de limbă oarecare *fōt* : *fēt*, ea e folosită pentru a marca distincția dintre singular și plural ; *fōt* : *fēt* nu-i mai potrivit pentru asta decât *fōt* : **fōti*. În fiecare stare, spiritul pătrunde într-o materie dată și o însuflețește. Acest punct de vedere care ne este inspirat de lingvistica istorică, este necunoscut gramaticii tradiționale, care nu ar fi putut niciodată să ajungă la el prin propriile sale metode. Majoritatea filosofilor limbii o ignoră și ei : și totuși, nimic nu-i mai important din punct de vedere filosofic*.

[179]

4° Oare faptele ce aparțin seriei diacronice sînt măcar de același ordin cu cele din seria sincronică ? În nici un fel, căci am stabilit că schimbările se produc în afara oricărei intenții. Dimpotrivă, faptul de limbă sincronic este întotdeauna semnificativ ; el face apel întotdeauna la doi termeni simultani ; nu *Gäste* exprimă pluralul, ci opoziția *Gast* : *Gäste*. În faptul diacronic lucrurile se întîmplă tocmai invers : el nu interesează decât un singur termen și, ca să apară o formă nouă (*Gäste*), trebuie ca forma veche (*gasti*) să-i cedeze locul.

A vrea să reunești în aceeași disciplină fapte atît de disparate ar fi o încercare himerică. În perspectiva diacronică, avem de-a face cu fenomene care nu au nici o legătură cu sistemele, cu toate că le condiționează.

Iată alte exemple care vor confirma și vor completa concluziile trase din primele.

În franceză, accentul se află întotdeauna pe ultima silabă, în afară de cazul cînd aceasta cuprinde un *e* mut (*ə*). Este un fapt sincronic, un raport între ansamblul cuvintelor franțuzești și accent. De unde derivă el ? Dintr-o stare anterioară. Latina avea un sistem de accentuare diferit și mai complicat : accentul se punea pe penultima silabă cînd aceasta era lungă ; dacă ea era scurtă, el se muta pe antepenultima (cf. *amīcus*, *ánima*). Această lege evocă raporturi care nu au nici cea mai mică analogie cu legea franceză. Fără îndoială, este același accent, în sensul că el a rămas în aceleași locuri ; în cuvîntul franțuzesc el cade întotdeauna pe silaba pe care era pus și în latină : *amīcum* → *ami*, *ánimam* → *âme*. Cele două formule sînt diferite în cele două momente, pentru că forma cuvintelor s-a schimbat. Știm că tot ce era după accent a dispărut sau s-a redus la un *e* mut. În urma acestei alterări a cuvîntului, poziția accentului nu a mai fost aceeași față de ansamblu ; din acest moment, subiecții vorbitori, conștienți de acest nou raport, au pus accentul, în mod instinctiv, pe ultima silabă, chiar și în cuvintele de împrumut transmise prin scris (*facile*, *consul*, *ticket*, *burgrave* etc.). Este evident că nu s-a urmărit să se schimbe sistemul și să se aplice o nouă formulă pentru că într-un cuvînt ca *amīcum* → *ami*, accentul a rămas tot pe aceeași silabă ; dar s-a interpus un fapt diacronic : locul accentului s-a schimbat pe nesimțite. O lege a accentului, ca tot ceea ce ține de sistemul lingvistic, este o aranjare de termeni, un rezultat fortuit și involuntar al evoluției*.

[180]

Iată un caz și mai izbitor. În paleoslavă, *slovo* „cuvînt” devine la cazul instrum. sg. *slovemъ*, la nom. pl. *slova*, la gen. pl. *slovъ* etc. ; în această declinare, fiecare caz își are desinența sa. Dar astăzi, vocalele „slabe” *ъ* și *ь*, reprezentantele slave ale lui *ī* și *ū* indo-european, au dispărut ; de unde în cehă, de exemplu, *slovo*, *slovem*, *slova*, *slov* ; la fel *žena* „femeie”, la ac. sg. *ženu*, la nom. pl. *ženy*, la gen. pl. *žen*. Aici genitivul (*slov*, *žen*) are exponentul *zero**. Se vede deci că, pentru a exprima o idee, nu e nevoie de un semn material* ; limba poate să se mulțumească cu opoziția dintre ceva și nimic ; aici, de exemplu, se recunoaște gen. pl. *žen* în raport cu ceea ce nu este nici *žena*, nici *ženu*, și nici una din celelalte forme. La prima vedere, pare ciudat că o idee atât de particulară ca aceea a genitivului plural a luat semnul *zero* ; dar tocmai aceasta este dovada că totul vine dintr-un pur accident. Limba este un mecanism care continuă să funcționeze, cu toate deteriorările pe care le suportă.

[181]

[182]

Toate acestea confirmă principiile deja formulate și pe care le rezumăm după cum urmează :

Limba este un sistem ale cărui părți pot și trebuie să fie considerate sincronice.

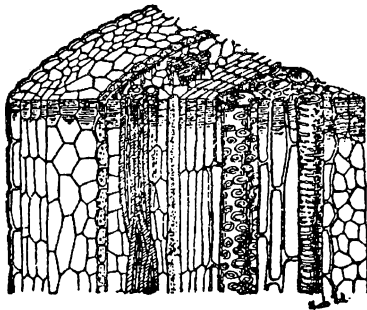
Alterările nefăcîndu-se niciodată asupra blocului sistemului, ci asupra unuia dintre elementele sale, nu pot fi studiate decît în afara acestuia. Fără îndoială că fiecare alterare are acțiunea ei asupra sistemului ; dar faptul inițial s-a exercitat numai asupra unui punct ; el nu are nici o legătură internă cu urmările ce pot decurge de aici pentru ansamblu. Această diferență de natură între termenii succesivi și termenii coexistenți, între faptele parțiale și faptele ce privesc sistemul, face imposibilă cuprinderea lor, ca material de studiu, într-o singură știință*.

[183]

§ 4. Diferența dintre cele două ordine ilustrată prin comparații*

[184]

Pentru a arăta totodată autonomia și interdependența sincronului și a diacronicului, putem să-l comparăm pe primul cu proiecția unui corp pe un plan. Într-adevăr, orice proiecție depinde direct de corpul proiectat și totuși ea se deosebește de acesta, fiind un lucru aparte. Fără aceasta, nu ar exista o întregă știință a proiecțiilor ; ar fi fost de ajuns să fie considerate corpurile înseși. În lingvistică, există aceeași relație între realitatea istorică și o stare de limbă, care este, la un moment dat, ca o proiecție. Nu vom cunoaște stările sincronice studiind corpurile, adică evenimentele diacronice, așa cum nu avem o noțiune asupra proiecțiilor geometrice, după ce am studiat, chiar de la mare apropiere, diferitele feluri de corpuri.

De asemenea, dacă tăiem transversal tulpina unei plante, observăm pe suprafața de secțiune un desen mai mult sau mai puțin complicat ; el nu este altceva decât o perspectivă a fibrelor longitudinale și le vom vedea dacă vom face o secțiune perpendiculară pe prima. Și aici una din perspective depinde de cealaltă : secțiunea longitudinală ne arată înseși fibrele ce alcătuiesc planta, iar secțiunea transversală, gruparea lor pe un plan particular ; dar cea de a doua este diferită de prima, căci ea ne face să constatăm între fibre anumite raporturi pe care nu le-am putea vedea niciodată pe un plan longitudinal*.

[185] Dar, dintre toate comparațiile pe care ni le-am putea imagina, cea mai
[186] concludentă este aceea dintre jocul limbii și o partidă de șah*. Atît într-un caz cît și în celălalt, ne aflăm în prezența unui sistem de valori și asistăm la modificările lor. O partidă de șah este ca o realizare artificială a ceea ce limba ne prezintă sub formă naturală.

Să vedem lucrurile mai îndeaproape.

Mai întîi, o stare a jocului corespunde bine unei stări a limbii. Valoarea respectivă a pieselor depinde de poziția lor pe tabla de șah, așa cum în limbă fiecare termen își are valoarea sa prin opoziție cu toți ceilalți termeni.

În al doilea rînd, sistemul este întotdeauna momentan ; el variază de la o poziție la alta. Este adevărat că valorile depind mai ales de o convenție imuabilă, regula jocului, care există înainte de începutul partidei și continuă după fiecare mutare. Această regulă, admisă o dată pentru totdeauna, există și în materie de limbă ; acestea sînt principiile constante ale semiologiei.

În sfîrșit, pentru a trece de la un echilibru la altul, sau – după terminologia noastră – de la o sincronie la alta, este suficientă deplasarea unei piese ; nu există schimbare generală. Avem aici pandantul faptului diacronic, cu toate particularitățile sale. Într-adevăr :

- a) O mișcare nu se aplică decât asupra unei singure piese ; la fel și în limbă, schimbările nu se fac decât asupra unor elemente izolate.
- b) Cu toate acestea, mișcarea are un „răsunet” asupra întregului sistem ; jucătorului îi este cu neputință să prevadă exact limitele acestui efect. Schimbările de valori ce vor rezulta de aici vor fi, după ocurență, sau nule, sau foarte grave, sau de importanță mijlocie. O anumită mișcare poate revoluționa ansamblul partidei și poate avea consecințe chiar și pentru piesele momentan neimplicate în joc. Am văzut că exact același lucru se întîmplă și în cazul limbii.
- c) Deplasarea unei piese este un fapt absolut distinct de echilibrul precedent și de echilibrul următor. Schimbarea operată nu aparține nici uneia dintre aceste două stări : or, numai stările sînt importante.

[187] Într-o partidă de șah, orice poziție dată are drept caracteristică deosebită faptul de a fi independentă de pozițiile anterioare ; este complet indiferent dacă se ajunge într-o poziție pe o cale sau pe alta* ; cel care a urmărit toată partida nu are nici cel

mai mic avantaj față de curiosul ce vine să vadă starea jocului în momentul critic ; pentru a descrie această poziție, este absolut inutil să pomeniți despre ceea ce s-a petrecut cu zece secunde înainte. Toate acestea se aplică limbii și consacră distincția radicală dintre diacronic și sincron. Vorbirea nu operează niciodată decât asupra unei stări de limbă, și schimbările care intervin între stări nu își au nici un loc aici.

Numai într-un singur punct comparația nu mai este valabilă : jucătorul de șah are *intenția* de a opera deplasarea și de a exercita o acțiune asupra sistemului ; în timp ce limba nu premeditează nimic, piesele sale se deplasează spontan și fortuit, sau mai curînd se modifică ; umlautul din *Hände* pentru *hanti*, din *Gäste* pentru *gasti* (vezi p. 100), a produs o nouă formare de plural, dar a făcut să apară și o formă verbală ca *trägt* pentru *tragit* etc. Pentru ca partida de șah să semene întru totul cu jocul limbii, ar trebui să presupunem un jucător inconștient sau neinteligent. De altfel, această unică diferență face comparația încă și mai instructivă, arătînd absoluta necesitate de a distinge în lingvistică cele două ordine de fenomene. Căci, dacă faptele diacronice sînt ireductibile la sistemul sincron pe care ele îl condiționează atunci cînd voința conduce la o schimbare de acest gen, cu atît mai mult vor fi ireductibile atunci cînd o forță oarbă se confruntă cu organizarea unui sistem de semne.

§ 5. *Cele două lingvistici opuse în metodele și în principiile lor**

[188]

Opoziția dintre diacronic și sincron apare în toate punctele.

De exemplu – și pentru a începe prin faptul cel mai aparent – ele nu au aceeași importanță. În această privință, este evident că aspectul sincron primează asupra celui alt, căci pentru masa vorbitoare el este adevărata și singura realitate (vezi p. 99). Același lucru se întîmplă și pentru lingvist : dacă se plasează în perspectiva diacronică, el nu vede limba, ci o serie de evenimente care o modifică. Se afirmă adeseori că nimic nu-i mai important decât să cunoști geneza unei stări date ; este adevărat, în sensul următor : condițiile care au contribuit la formarea acestei stări ne lămuresc asupra adevăratei sale naturi și ne feresc de anumite iluzii (vezi p. 101) ; dar aceasta dovedește tocmai că diacronia nu-și are sfîrșitul în ea însăși. Putem spune despre ea ceea ce s-a spus despre jurnalism : diacronia duce la orice, cu condiția să se iasă din ea.

Metodele fiecărui ordin se deosebesc și ele în două feluri :

- a) Sincronia nu cunoaște decât o perspectivă, cea a subiecților vorbitori, iar întreaga ei metodă constă în a le culege mărturia ; pentru a ști în ce măsură un lucru reprezintă o realitate, va trebui și va fi de ajuns să cercetăm în ce măsură

- [189] ea există pentru conștiința subiecților*. Lingvistica diacronică, dimpotrivă, trebuie să distingă două perspective, una *prospectivă*, care urmează cursul timpului, cealaltă *retrospectivă**, care urcă în timp : de aici o dedublare a metodei despre care va fi vorba în cea de a cincea parte.
- [190] b) O a doua diferență decurge din limitele cîmpului pe care îl îmbrățișează fiecare din cele două discipline. Studiul sincronic nu are drept obiect tot ceea ce este simultan, ci numai ansamblul faptelor ce corespund fiecărei limbi ; în măsura în care acest lucru va fi necesar, separarea va merge pînă la dialecte și la subdialecte. În fond, termenul de *sincronic* nu este destul de precis ; el ar trebui să fie înlocuit prin acela, puțin cam lung, e adevărat, de *idiosincronic**. Dimpotrivă, lingvistica diacronică nu numai că nu are nevoie, dar chiar respinge o asemenea specializare ; termenii pe care ea îi consideră nu aparțin în mod obligatoriu uneia și aceleiași limbi (comparați i.-e. **esti*, gr. *ésti*, germ. *ist*, fr. *est*). Diversitatea idiomurilor este creată tocmai de succesiunea faptelor diacronice și de multiplicarea lor spațială. Pentru a justifica o apropiere între două forme, este de ajuns ca între ele să existe o legătură istorică, oricît de indirectă ar fi ea.
- [191]

Aceste opoziții nu sînt cele mai izbitoare și nici cele mai profunde : antinomia radicală între faptul evolutiv și faptul static are drept consecință că toate noțiunile relative la unul sau la celălalt sînt în aceeași măsură ireductibile între ele. Oricare dintre aceste noțiuni poate servi la demonstrarea acestui adevăr. Astfel că „fenomenul” sîncronic nu are nimic comun cu cel diacronic (vezi p. 102) ; unul este un raport între elemente simultane, celălalt este substituirea, în timp, a unui element printr-un altul, în fapt un eveniment. Vom vedea de asemenea, la p. 123, că identitățile diacronice și sincronice sînt două lucruri foarte diferite : istoricește, negația *pas* este identică cu substantivul *pas*, în timp ce, luate din limba de astăzi, aceste două elemente sînt cu totul diferite. Aceste constatări ar fi de ajuns ca să ne facă să înțelegem necesitatea de a nu confunda cele două puncte de vedere ; dar nicăieri ea nu se manifestă mai evident decît în distincția pe care o vom face acum.

[192] § 6. *Legea sincronică și legea diacronică**

În lingvistică se vorbește curent despre legi ; dar oare faptele limbii sînt conduse, în mod real, de legi, și de ce natură pot fi aceste fapte ? Dat fiind că limba este o instituție socială, ne putem gîndi *a priori* că ea este reglementată de prescripții analoage cu acelea care cîrmuiesc colectivitățile. Or, orice lege specială are două caracteristici fundamentale : este *imperativă* și este *generală* ; ea se impune și se extinde la toate cazurile, bineînțeles între anumite limite de timp și de loc.

Oare legile limbii corespund acestei definiții ? Pentru a o ști, primul lucru care trebuie făcut, conform celor ce s-au spus, este să separăm încă o dată sferile

sincronicului și ale diacronicului. Există aici două probleme ce nu trebuie confundate : a vorbi despre legea lingvistică în general este ca și cum ai vrea să strângi în brațe o fantomă.

Iată câteva exemple împrumutate din greacă, în care „legile” celor două ordine sînt confundate anume :

1. Sonorele aspirate din indo-europeană au devenit surde aspirate : **dhūmos* → *thūmós* „suflu de viață”, **bherō* → *phérō* „eu port” etc.
2. Accentul nu trece niciodată dincolo de antepenultima silabă.
3. Toate cuvintele se termină printr-o vocală sau prin *s*, *n*, *r*, fiind exclusă oricare altă consoană.
4. *s* inițial din fața unei vocale a devenit *h* : **septm* (în latină *septem*) → *heptá*.
5. *m* final a fost schimbat în *n* : **jugom* → *zugón* (cf. lat. *jugum*¹).
6. Oclusivele finale au căzut : **gunaik* → *gúnai*, **epheret* → *éphere*, **epheront* → *épheron*.

Prima dintre legile enunțate este diacronică : ceea ce era *dh* a devenit *th* etc. Cea de a doua exprimă un raport între unitatea cuvîntului și accent, un fel de contract între doi termeni coexistenți : este o lege sincronică. Același lucru se poate spune și despre a treia, pentru că ea se referă la unitatea cuvîntului și la sfîrșitul său. Legile 4, 5 și 6 sînt diacronice : ceea ce era *s* a devenit *h* ; *-n* l-a înlocuit pe *m* ; *-t*, *k* etc. au dispărut fără urmă.

Trebuie să facem observația că 3 este rezultatul lui 5 și 6 ; două fapte diacronice au creat un fapt sincron.

După ce am separat aceste două categorii de legi, vom vedea că 2 și 3 nu sînt de aceeași natură cu 1, 4, 5, 6.

Legea sincronică este generală, dar nu este imperativă. Fără îndoială că ea se impune indivizilor prin constrîngerea folosirii colective (vezi p. 92), dar nu ne referim aici la o obligație relativă la subiecții vorbitori.

Vrem să spunem că *în limbă* nici o forță nu garantează menținerea regularității cînd ea domină într-un anumit punct. Simplă expresie a unei ordini existente, legea sincronică constată o stare de lucruri ; ea este de aceeași natură ca și aceea care ar constata că arborii dintr-o livadă sînt plantați în grupuri de cîte cinci, dintre care patru la cele patru unghiuri ale unui pătrat, iar al cincilea în centru. Iar ordinea pe care ea o definește este precară, tocmai pentru că nu este imperativă. Astfel, nimic nu-i mai supus regulilor decît legea sincronică ce reglementează accentul latinesc (lege întru totul comparabilă cu 2) ; și totuși, acest regim al accentului nu a rezistat

1. După Meillet (*Mém. de la Soc. de Ling.*, IX, pp. 365 și urm.) și Gauthiot (*La fin de mot en indo-européen*, pp. 158 și urm.), indo-europeana nu cunoștea decît *-n* final cu excluderea lui *-m* ; dacă se admite această teorie, va fi de ajuns să formulăm legea 5 astfel : orice *-n* final i. e. a fost conservat în greacă ; valoarea sa demonstrativă nu va fi micșorată prin aceasta, pentru că fenomenul fonetic ce duce la conservarea unei stări vechi este de aceeași natură ca și cel ce se traduce printr-o schimbare (vezi p. 155) (n.ed.).

factorilor de alterare și a cedat în fața unei legi noi, cea a francezei (vezi mai sus p. 102). În rezumat, dacă vorbim de lege în sincronie, o facem în sensul de aranjare, de principiu de regularitate.

[193] Diacronia presupune, dimpotrivă, un factor dinamic prin care se produce un efect, un lucru executat. Dar acest caracter imperativ nu este suficient pentru a aplica faptelor evolutive noțiunea de lege; nu se vorbește de lege decât atunci când un ansamblu de fapte ascultă de aceeași regulă și, în ciuda unor aparențe contrarii, evenimentele diacronice au întotdeauna un caracter accidental și particular*.

În cazul faptelor semantice, ne dăm imediat seama de acest lucru; cuvîntul franțuzesc *poutre* „iapă” a căpătat sensul de „bucată de lemn, grindă”, datorită unor cauze particulare, și acest fapt nu depinde de alte schimbări care s-au putut produce în același timp; nu-i decât un accident printre toate acelea pe care le înregistrează istoria unei limbi.

În cazul transformărilor sintactice și morfologice, lucrul nu apare la fel de clar de la prima vedere. Într-o anumită epocă, în franceză, aproape toate formele vechiului caz subiect au dispărut; oare nu există aici un ansamblu de fapte ce ascultă de aceeași lege? Nu, căci toate faptele nu sînt decât manifestările multiple ale unuia și aceluiași fapt izolat. A fost atinsă noțiunea particulară de caz subiect și dispariția sa a dus, în mod firesc, la dispariția unei întregi serii de forme. Pentru cel ce nu vede decât lucrurile de la suprafața limbii, fenomenul unic este înecat în multitudinea manifestărilor sale; dar el este unul în natura sa adîncă și constituie un eveniment istoric la fel de izolat în ordinea sa precum schimbarea semantică suferită de *poutre*; el nu ia înfățișarea unei legi decât pentru că se realizează într-un sistem: alcătuirea riguroasă a acestuia din urmă creează iluzia că faptul diacronic se supune aceleorași condiții ca și cel sincronic.

În cazul schimbărilor fonetice, se întîmplă aceleași lucruri; și totuși se vorbește curent despre legile fonetice. Se constată într-adevăr că, la un moment dat, într-o regiune dată, toate cuvintele ce prezintă aceeași particularitate fonică sînt atinse de aceeași schimbare; astfel, legea 1 de la pagina 107 (**dhūmos* → gr. *thūmós*) afectează toate cuvintele grecești ce cuprindeau o sonoră aspirată (cf. **nebhos* → *néphos*, **medhu* → *méthu*, **anghō* → *ánkhō* etc.); regula 4 (**septm* → *heptá*) se aplică la *serpō* → *hérpo*, **sūs* → *hūs*, și la toate cuvintele ce încep cu *s*. Această regularitate, ce a fost uneori contestată, ni se pare foarte bine stabilită; excepțiile aparente nu atenuază caracterul fatal al schimbărilor de această natură, căci ele se explică fie prin legi fonetice mai speciale (vezi exemplul lui *tríkhes* : *thriksí*, p. 112), fie prin intervenția unor fapte de un alt ordin (analogie etc.). Deci nimic nu pare a coresponde mai bine definiției date mai sus cuvîntului lege. Și totuși, oricare ar fi numărul de cazuri în care se verifică o lege fonetică, toate faptele pe care ea le cuprinde nu sînt decât manifestările unui singur fapt particular.

Adevărata problemă este să știm dacă schimbările fonetice ating cuvintele sau numai sunetele; răspunsul este sigur: în *néphos*, *méthu*, *ánkhō* etc., ceea ce se schimbă este un anumit fonem, o sonoră aspirată indo-europeană care se transformă într-o

surdă aspirată ; același lucru se întâmplă și cu *s* inițial din limba greacă primitivă, care se transformă în *h* etc. ; fiecare dintre aceste fapte este izolat, independent de celelalte evenimente de același ordin, independent, de asemenea, de cuvintele unde se produce¹. În chip firesc, toate aceste cuvinte se modifică în materia lor fonică, dar acest lucru nu trebuie să ne înșele asupra adevăratei naturi a fonemului.

Pe ce ne bazăm când afirmăm că cuvintele în sine nu sînt direct afectate în transformările lor fonetice ? Pe constatarea simplă că asemenea transformări le sînt în fond străine și nu le pot atinge în esența lor. Unitatea cuvîntului nu este constituită numai de ansamblul fonemelor sale ; ea ține de alte caracteristici decît calitatea sa materială. Să presupunem că o coardă de pian este dezacordată : ori de cîte ori o vom atinge executînd o arie, se va produce o notă falsă ; dar unde ? În melodie ? Desigur că nu ; nu melodia a fost atinsă ; numai pianul a suferit stricăciunea. Același lucru se întâmplă și în fonetică. Sistemul fonemelor noastre este instrumentul la care cîntăm pentru a articula cuvintele limbii ; dacă unul din elementele sale se modifică, consecințele vor putea fi diferite, dar faptul în sine nu afectează cuvintele, care sînt, spre a spune astfel, melodiile repertoriului nostru.

Astfel, faptele diacronice sînt particulare ; deplasarea unui sistem se face sub acțiunea unor evenimente care nu numai că îi sînt străine (vezi p. 101), dar care sînt izolate și nu formează între ele un sistem^{*}.

[194]

Să rezumăm : faptele sincronice, oricare ar fi ele, prezintă o oarecare regularitate, dar nu au un caracter imperativ ; faptele diacronice, dimpotrivă, se impun limbii, dar nu au nimic general.

Într-un cuvînt, și aici voiam să ajungem, nici unele și nici celelalte nu sînt conduse de legi în sensul definit mai sus și, dacă vrem totuși să vorbim despre legi lingvistice, acest termen va avea semnificații cu totul diferite, după cum va fi aplicat lucrurilor de un ordin sau altul.

§ 7. *Există un punct de vedere pancronic* ?*

[195]

Pînă aici am luat termenul de lege în sensul juridic. Dar oare în limbă nu există legi în sensul în care este înțeles acest termen în științele fizice și naturale, adică raporturi care se verifică peste tot și întotdeauna ? Într-un cuvînt, oare limba nu poate fi studiată din punct de vedere pancronic ?

1. Exemplele citate mai sus au un caracter pur schematic : lingvistica actuală se străduiește să explice serii cît mai mari de schimbări fonetice prin același principiu inițial ; astfel, Meillet explică toate transformările occlusivelor grecești printr-o slăbire progresivă a articulării lor (vezi *Mém. de la Soc. de Ling.*, IX, pp. 163 și urm.). În ultimă analiză, aceste concluzii asupra caracterului schimbărilor fonetice se aplică, firesc, tocmai acestor fapte generale, acolo unde ele există (n.ed.).

Fără îndoială că da. Astfel, pentru că se produc și se vor produce întotdeauna schimbări fonetice, putem considera acest fenomen în general ca fiind unul dintre aspectele constante ale limbajului; este deci una dintre legile sale. În lingvistică, ca și în jocul de șah (vezi pp. 104 și urm.), există reguli ce supraviețuiesc tuturor evenimentelor. Dar acestea sînt principii generale ce există independent de faptele concrete; de îndată ce vorbim despre fapte particulare și concrete, nu mai există punct de vedere pancronic. Astfel, fiecare schimbare fonetică, oricare ar fi de altfel extinderea sa, este limitată la un timp și la un teritoriu determinate; nici una nu se produce în toate timpurile și în toate locurile; ea nu există decît în mod diacronic. Este un criteriu după care putem recunoaște ce aparține și ce nu aparține limbii. Un fapt concret, susceptibil de o explicație pancronică, nu poate să-i aparțină. Fie cuvîntul *chose*: din punct de vedere diacronic, el se opune cuvîntului latinesc *causa*, din care derivă; din punct de vedere sincron, el se opune tuturor termenilor care i se pot asocia în franceza modernă. Numai sunetele cuvîntului luate în ele înseși (*șoz*) dau loc observației pancronice; dar ele nu au valoare lingvistică; și chiar din punct de vedere pancronic, *șoz*, prins într-un lanț ca *în șoz admirablă (une chose admirable)*, nu reprezintă o unitate, ci o masă informă, ce nu e delimitată de nimic; într-adevăr, de ce *șoz* mai curînd decît *oza* sau *nșo*? Nu e o valoare, pentru că nu are sens. Punctul de vedere pancronic nu ajunge niciodată la faptele particulare ale limbii.

[196] § 8. Consecințele confuziei dintre sincron și diacronic*

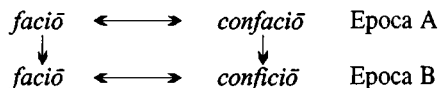
Se pot prezenta două cazuri:

- a) Adevărul sincron pare a fi negarea adevărului diacronic și, dacă privim lucrurile superficial, ne închipuim că trebuie să alegem între ele; de fapt nu-i deloc necesar; unul dintre adevăruri nu-l exclude pe celălalt. Dacă *dépit* a însemnat în franceză „dispreț”, aceasta nu-l împiedică să aibă în prezent un sens cu totul diferit: etimologia și valoarea sincronă sînt două lucruri distincte. Astfel, gramatica tradițională a francezei moderne ne învață că, în anumite cazuri, participiul prezent este variabil și se acordă ca un adjectiv (cf. *une eau courante*) și că, în alte cazuri, el este invariabil (cf. *une personne courant dans la rue*). Dar gramatica istorică ne arată că nu este vorba despre una și aceeași formă: prima formă este continuarea participiului latinesc (*currentem*), care este variabil, în timp ce cealaltă formă vine de la gerundivul ablativ invariabil (*currendō*)¹. Oare adevărul sincron contrazice adevărul

1. Această teorie, general admisă, a fost recent combătută de E. Lerch (*Das invariable Participium praesentis*, Erlangen, 1913), dar, credem noi, fără succes; nu era deci cazul să eliminăm un exemplu care, oricum, își păstrează valoarea sa didactică (n.ed.).

diacronic, și trebuie să condamnăm gramatica tradițională în numele gramaticii istorice? Nu, căci asta ar însemna să nu vedem decât o jumătate din realitate; nu trebuie să credem că numai faptul istoric are importanță și că el este de ajuns ca să constituie o limbă. Desigur că, din punct de vedere al originilor, în participiul *courant* există două lucruri, dar conștiința lingvistică le apropie și nu mai recunoaște decât unul: acest adevăr este la fel de absolut și de incontestabil ca și celălalt.

- b) Adevărul sincron concordă în asemenea măsură cu adevărul diacronic, încît le confundăm sau considerăm că e de prisos să le dedublăm. Astfel, considerăm că explicăm sensul actual al cuvîntului *père* „tată” spunînd că *pater* avea aceeași semnificație. Alt exemplu: *a* scurt latinesc în silabă deschisă neinițială s-a schimbat în *i*: alături de *faciō* avem *conficiō*, alături de *amicus*, *inimicus* etc. Adeseori formulăm legea spunînd că *a* din *faciō* devine *i* din *conficiō*, pentru că nu se mai află în prima silabă. Nu e exact: niciodată *a* din *faciō* nu a „devenit” *i* din *conficiō*. Pentru a stabili adevărul, trebuie să distingem două epoci și patru termeni: întîi s-a spus *faciō* – *confaciō*; apoi *confaciō* s-a transformat în *conficiō*, în timp ce *faciō* rămînea neschimbat; s-a pronunțat *faciō* – *conficiō*:

Dacă s-a produs o „schimbare”, aceasta este între *confaciō* și *conficiō*; or, regula, prost formulată, nici nu menționa prima schimbare! Apoi, alături de această schimbare, firese diacronică, există un al doilea fapt absolut diferit de primul și care se referă la opoziția pur sincronă dintre *faciō* și *conficiō*. Sîntem tentați să spunem că acesta nu este un fapt, ci un rezultat. Totuși, este un fapt în ordinea sa, și toate fenomenele sincronice sînt de această natură. Ceea ce ne împiedică să recunoaștem adevărata valoare a opoziției *faciō*: *conficiō* este faptul că ea nu este foarte semnificativă. Dacă însă considerăm cuplurile *Gast*: *Gäste*, *gebe*: *gibt*, vom vedea că aceste opoziții sînt și ele niște rezultate fortuite ale evoluției fonetice, dar că nu constituie, în ordinea sincronă, fenomene gramaticale esențiale. Cum aceste două ordine de fenomene sînt, de altfel, strîns legate între ele, unul condiționîndu-l pe celălalt, sfîrșim prin a crede că nu merită strădania de a le diferenția; în fapt, lingvistica le-a confundat timp de zeci de ani fără să-și dea seama că metoda sa nu valora nimic.

Această eroare apare însă foarte limpede în anumite cazuri. Astfel, pentru a explica cuvîntul grecesc *phuktós*, am putea crede că e suficient să spunem: în greacă *g* sau *kh* se schimbă în *k* înaintea consoanelor surde, exprimînd acest lucru prin corespondențe sincronice, precum *phugeîn*: *phuktós*, *lékhos*: *léktron* etc. Dar ne izbim de cazuri ca *tríkhes*: *thriksí*, unde se constată o complicație:

„trecerea” de la *t* la *th*. Formele acestui cuvînt nu pot fi explicate decît istoriceşte, prin cronologie relativă. Tema primitivă **thrikh*, urmată de desinenţa *-si*, a dat *thriksí*, fenomen foarte vechi, identic cu cel care a dat *léktron*, rădăcina *lekh-*. Mai tîrziu, orice aspirată urmată de o altă aspirată din acelaşi cuvînt s-a transformat în surdă, iar **thrikhes* a devenit *tríkhes*: *thriksí* se sustrăgea în mod natural acestei legi.

[197] § 9. *Concluzii* *

Astfel, lingvistica se află aici înaintea celei de a doua bifurcaţii ale sale. Mai întîi a trebuit să alegem între limbă şi vorbire (vezi p. 44); iată-ne acum la încrucişarea drumurilor ce duc unul spre diacronie, celălalt spre sincronie.

[198] Aflîndu-ne în posesia acestui dubiu principiu de clasificare, putem adăuga că *tot ceea ce este diacronic în limbă nu este decît prin vorbire*. Germenele tuturor schimbărilor se află în vorbire: fiecare dintre ele, înainte de a intra în uz, este lansată mai întîi de un anumit număr de indivizi. Germanul modern spune: *ich war, wir waren*, în timp ce germanul de altădată, pînă în secolul al XVI-lea, conjugă: *ich was, wir waren* (englezul mai spune încă: *I was, we were*). Cum s-a făcut această înlocuire a lui *war* prin *was*? Cîteva persoane, influenţate de *waren*, l-au creat pe *war* prin analogie; era un fapt de vorbire; această formă, des repetată, şi acceptată de comunitate, a devenit un fapt de limbă. Dar nu toate inovaţiile vorbirii au acelaşi succes, şi atît timp cît ele rămîn individuale, nu trebuie să ţinem seama de ele, pentru că noi studiem limba; ele nu intră în cîmpul nostru de observaţie decît în momentul în care colectivitatea le-a acceptat.

Un fapt de evoluţie este întotdeauna precedat de un fapt, sau mai curînd de o multitudine de fapte similare în sfera vorbirii; aceasta nu infirmă cu nimic distincţia stabilită mai înainte; dimpotrivă, prin aceasta ea este confirmată, pentru că în istoria oricărei inovaţii se întîlnesc întotdeauna două momente distincte: 1. cel în care ea apare la indivizi; 2. cel în care ea a devenit un fapt de limbă, identic în exterior, dar adoptat de colectivitate.

Tabloul următor indică forma raţională pe care trebuie să o ia studiul lingvistic:

Trebuie să recunoaştem că forma teoretică şi ideală a unei ştiinţe nu este întotdeauna aceea pe care i-o impun exigenţele practicii. În lingvistică, aceste exigenţe sînt mai imperioase decît oriunde; ele scuză într-o oarecare măsură confuzia ce domneşte în prezent în aceste cercetări. Chiar dacă distincţiile stabilite aici erau admise o dată pentru totdeauna, poate că nu se putea impune investigaţiilor, în numele acestui ideal, o orientare precisă.

Astfel, în studiul sincronic al francezei vechi, lingvistul operează cu fapte și principii care nu au nimic comun cu cele pe care i le-ar dezvălui istoria acestei limbi, între secolele al XIII-lea și al XX-lea ; în schimb, ele sînt comparabile cu cele pe care i le-ar revela descrierea unei limbi bantu actuale, a limbii grecești atice din anul 400 înainte de Cristos sau, în sfîrșit, a francezei de azi. Aceasta din pricină că diferitele prezentări se bazează pe raporturi similare ; dacă fiecare idiom formează un sistem închis, toate presupun anumite principii constante, pe care le regăsim trecînd de la unul la celălalt, pentru că rămînem în aceeași ordine. La fel se întîmplă și cu studiul istoric : fie că parcurgem o perioadă determinată a francezei (de exemplu din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XX-lea, sau o perioadă a javanezei, sau a oricărei alte limbi, peste tot se operează asupra unor fapte similare pe care ar fi de ajuns să le apropiem unele de celelalte pentru a stabili adevărurile generale din ordinea diacronică. Idealul ar fi ca fiecare savant să se consacre uneia sau alteia dintre aceste cercetări și să cuprindă, în acea ordine, cît mai multe fapte posibile ; dar e foarte greu să posezi, științific, limbi atît de diferite. Pe de altă parte, fiecare limbă formează, practic, o unitate de studiu, și, prin forța lucrurilor, ajungem să o studiem, pe rînd, în mod static și în mod istoric. Oricum, nu trebuie să uităm niciodată că în teorie această unitate e superficială, în timp ce disparitatea idiomurilor ascunde o unitate profundă*. Indiferent dacă, în studiul unei limbi, observația se îndreaptă spre o latură sau spre cealaltă, trebuie cu orice preț să situăm fiecare fapt în sfera sa și să nu confundăm metodele. [199]

Cele două părți ale lingvisticii, astfel delimitate, vor face, succesiv, obiectul studiului nostru.

Lingvistica sincronică se va ocupa de raporturile logice și psihologice care leagă termeni ce coexistă și formează un sistem, așa cum sînt ei văzuți de aceeași conștiință colectivă.

Lingvistica diacronică va studia, dimpotrivă, raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuți de aceeași conștiință colectivă, și care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem.

PARTEA A DOUA

Lingvistica sincronică

Capitolul I

Generalități*

[200]

Obiectul lingvisticii sincronice generale este să stabilească principiile fundamentale ale oricărui sistem idiosincronic, factorii constitutivi ai oricărei stări de limbă. Multe lucruri expuse în cele de mai înainte aparțin mai curînd sincroniei ; astfel, proprietățile generale ale semnului pot fi considerate ca parte integrantă a acesteia din urmă, cu toate că prin ele am dovedit necesitatea de a distinge cele două lingvistici. Tot ceea ce se numește „gramatică generală” aparține sincroniei ; căci diferitele raporturi care sînt de resortul gramaticii se stabilesc numai prin stările de limbă. În cele ce urmează nu ne ocupăm decît de anumite principii esențiale, fără de care nu am putea să abordăm problemele mai speciale ale staticii, și nici să explicăm în detaliu o stare de limbă.

În general, este cu mult mai dificil să faci lingvistică statică decît istorie*. [201] Faptele de evoluție sînt mai concrete, ele vorbesc mai mult imaginației ; raporturile ce se observă aici se înnoadă între termeni succesivi pe care îi vedem fără nici o greutate ; este ușor, adeseori chiar amuzant, să urmărești o serie de transformări. Dar lingvistica, mișcîndu-se între valori și raporturi coexistente, prezintă mult mai mari dificultăți.

În practică, o stare de limbă nu este un punct, ci o durată mai lungă sau mai scurtă, în timpul căreia suma modificărilor survenite este minimă. Acest răstimp poate să dureze zece ani, o generație, un secol și chiar mai mult. O limbă poate să se schimbe foarte puțin într-un interval lung de timp, pentru ca apoi, în cîțiva ani, să sufere transformări considerabile. Din două limbi ce coexistă în aceeași perioadă, una poate să evolueze mult și cealaltă aproape deloc ; în acest ultim caz, studiul va fi, în mod necesar, sincron, iar în primul caz, diacronic. O stare absolută se definește prin absența schimbărilor și, dat fiind că, oricum, limba se transformă, oricît de mici ar fi transformările, a studia o stare de limbă înseamnă, practic, a neglija schimbările puțin importante, așa cum matematicienii neglijează cantitățile infinitesimale în anumite operații, ca în calculul logaritmilor.

În istoria politică se distinge *epoca*, care este un punct al timpului, și *perioada*, care cuprinde o anumită durată. Cu toate acestea, istoricul vorbește despre epoca Antoninilor, despre epoca Cruciadelor etc., cînd consideră un ansamblu de caracteristici care au rămas constante în acest răstimp. S-ar mai putea spune că lingvistica statică se ocupă de epoci ; dar e preferabil să folosim termenul de *stare* ; începutul și sfîrșitul unei epoci sînt în general marcate printr-o revoluție mai mult sau mai puțin bruscă, ce tinde să modifice starea de lucruri stabilită. Cuvîntul *stare*

înlătură ideea că în limbă nu s-ar produce nimic asemănător. Termenul *epocă*, tocmai pentru că este împrumutat din istorie, nu ne face să ne gândim atît la limba însăși, cît la circumstanțele care o înconjoară și o condiționează ; într-un cuvînt, el evocă mai curînd ideea a ceea ce am numit *lingvistică externă* (vezi p. 45).

De altfel, delimitarea în timp nu este singura dificultate pe care o întîlnim în definirea unei stări de limbă ; aceeași problemă se pune în legătură cu spațiul. Pe scurt, noțiunea de *stare de limbă* nu poate fi decît aproximativă. În lingvistica statică, ca în majoritatea științelor, nici o demonstrație nu este posibilă fără o simplificare convențională a datelor*.

Entitățile concrete ale limbii

§ 1. Entități și unități. Definiții*

[203]

Semnele din care este compusă limba nu sînt niște abstracții, ci niște obiecte reale (vezi p. 40 și urm.); lingvistica le studiază pe ele și raporturile lor; ele pot fi numite *entitățile concrete* ale acestei științe.

Să ne amintim mai întîi două principii ce domină întreaga problemă :

1. Entitatea lingvistică nu există decît prin asocierea semnificantului și a semnificatului (vezi p. 86); de îndată ce nu reținem decît unul dintre aceste elemente, ea se prăbușește; în locul unui obiect concret, nu mai avem în fața noastră decît o pură abstracție. În orice moment riscăm să nu cuprindem decît o parte a entității, deși credem că o cuprindem în totalitatea sa; este lucrul ce s-ar întîmpla, de exemplu, dacă am împărți lanțul vorbit în silabe; silaba nu are valoare decît în fonologie. O suită de sunete nu este lingvistică decît dacă reprezintă suportul unei idei; luată în sine, ea nu mai este decît materia unui studiu fiziologic.

Același lucru se întîmplă și cu semnificatul, de îndată ce îl separăm de semnificantul său. Concepte ca „alb”, „casă”, „a vedea” etc., considerate în ele înseși, aparțin psihologiei; ele nu devin entități lingvistice decît prin asociere cu imagini acustice; în limbă, un concept este o calitate a substanței fonice*, după cum o sonoritate determinată este o calitate a conceptului. [204]

Această unitate cu două fețe a fost adeseori comparată cu unitatea persoanei umane, compusă din trup și suflet. Apropierea nu este prea satisfăcătoare. Mai exact ar fi să ne gîndim la un compus chimic, de exemplu la apă; ea este o combinație între hidrogen și oxigen; luat separat, nici unul dintre aceste elemente nu are vreuna din proprietățile apei*. [205]

2. Entitatea lingvistică nu este complet determinată decît atunci cînd este *delimitată*, separată de tot ceea ce o înconjoară în lanțul fonc*. În mecanismul limbii, aceste entități delimitate sau *unități* se opun unele altora*. [206]
[207]

La prima vedere, sîntem înclinați să asimilăm semnele lingvistice cu semnele vizuale, care pot coexista în spațiu fără să se confunde, și să ne închipuim că separarea elementelor semnificative poate să se facă în același fel, fără să fie necesară nici o operație a spiritului. Cuvîntul *formă*, de care ne folosim adeseori

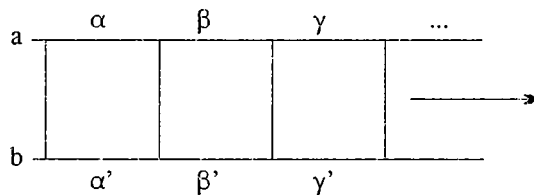
[208] pentru a le desemna – cf. expresiile *formă verbală*, *formă nominală* –, contribuie la menținerea acestei erori. Dar se știe că lanțul fonic are drept primă caracteristică aceea de a fi *linear* (vezi p. 88). Considerat în sine, el nu este decît o linie, o panglică continuă, în care urechea nu percepe nici o divizare suficientă și precisă ; iată de ce trebuie să facem apel la semnificații*. Cînd auzim o limbă necunoscută, nu sîntem în stare să spunem cum trebuie să fie analizată suita de sunete ; aceasta pentru că analiza nu poate fi făcută dacă nu se ține seama decît de aspectul fonic al fenomenului lingvistic. Dar atunci cînd știm ce sens și ce rol trebuie să-i atribuim fiecărei părți a lanțului, vedem cum aceste părți se detașează unele de altele și cum panglica amorfă se decupează în fragmente ; or, această analiză nu are în ea nimic material.

În rezumat, nu se prezintă ca un ansamblu de semne delimitate dinainte, ansamblu căruia ar fi de ajuns să i se studieze semnificațiile și alcătuirea ; limba este o masă indistinctă, unde numai atenția și obișnuința pot să ne facă să găsim elemente particulare. Unitatea nu are nici o caracteristică fonică specială și singura definiție ce i se poate da este următoarea : *o tranșă de sonoritate care este – excluzînd ceea ce precedă și ceea ce urmează în lanțul vorbirii – semnificantul unui anumit concept*.

[209] § 2. *Metoda de delimitare**

Cel ce posedă o limbă îi delimitează unitățile printr-o metodă foarte simplă – cel puțin în teorie. Ea constă în a se plasa în vorbire, privită ca document de limbă, și în a o reprezenta prin două lanțuri paralele, cel al conceptelor (*a*) și cel al imaginilor acustice (*b*).

O delimitare corectă cere ca diviziunile stabilite în lanțul acustic (α , β , γ , ...) să corespundă celor din lanțul conceptelor (α' , β' , γ' , ...).

[210] Fie, în franceză, *sižlapră* : oare pot tăia acest lanț după *l* și să pun *sižl* ca unitate ? Nu ; este de ajuns să considerăm conceptele, pentru a vedea că această împărțire este falsă. Tăierea în silabe : *siž - la - pră* nu are nici ea nimic lingvistic *a priori*. Singurele împărțiri posibile sînt : 1. *Si - ž - la - pră* (*si je la prends*) și 2. *Si - ž - l - apră* (*si je l'apprends*), și ele sînt determinate de sensul ce li se dă acestor cuvinte*.

Pentru a verifica rezultatul operației și a ne asigura că avem de-a face cu o unitate, trebuie ca, luând și comparând o serie de fraze în care se întâlnește aceeași unitate, să putem – în fiecare caz – să o separăm de restul contextului, constatând că sensul autorizează această delimitare. Fie două fragmente de frază: *laførsdÿvå* (*la force du vent*) și *abudførs* (*à bout de force*): atât în primul cit și în cel de al doilea, același concept coincide cu aceeași tranșă fonică **førs*; este deci o unitate lingvistică. Dar în *ilmåførsaparle* (*il me force à parler*), *førs* are un sens cu totul diferit; este deci o altă unitate. [211]

§ 3. Dificultățile practice ale delimitării*

Oare această metodă, atât de simplă în teorie, este ușor de aplicat? În cazul când plecăm de la ideea că unitățile de despărțit sînt cuvintele, putem fi înclinați să credem că da; căci ce este o frază dacă nu o combinație de cuvinte și ce poate fi mai ușor sesizabil? Astfel, pentru a relua exemplul de mai sus, vom spune că lanțul vorbit *sizlaprâ* se împarte în patru unități, pe care analiza noastră ne îngăduie să le delimităm și care sînt tot atîtea cuvinte: *si – je – l' – apprend*s. În același timp, devenim pe dată mai prudenți constatînd că natura cuvîntului a fost mult discutată și, reflectînd la acest lucru, vedem că ceea ce înțelegem prin ea este incompatibil cu noțiunea noastră de *unitate concretă**. [212]

Pentru a ne convinge, să ne gîndim la *cheval* și la pluralul său *chevaux*. Se spune curent că sînt două forme ale aceluiași nume; totuși, luate în totalitatea lor, ele sînt două lucruri distincte, atît în ceea ce privește sensul, cit și în ceea ce privește sunetele. În *mwa* (*le mois de décembre*) și *mwaz* (*un mois après*) avem de asemenea același cuvînt sub două aspecte distincte și nu poate fi vorba de o unitate concretă; sensul este același, dar tranșele de sonorități sînt diferite. Astfel, de îndată ce vrem să asimilăm unitățile concrete cu cuvintele, ne aflăm în fața unei dileme: sau ignorăm relația, totuși evidentă, ce unește *cheval* cu *chevaux*, *mwa* cu *mwaz* etc., și spunem că sînt cuvinte diferite, sau, în locul unor unități concrete, ne mulțumim cu abstracția care reunește diferitele forme ale aceluiași cuvînt. Unitatea concretă trebuie căutată în altă parte decît în cuvînt. De altfel, multe cuvinte sînt unități complexe, în care se disting ușor subunități (sufixe, prefixe, radicali); cuvinte derivate ca *désir-eux*, *malheur-eux* se împart în părți distincte, fiecare parte avînd un sens și un rol evident. Invers, există unități mai mari decît cuvintele: compușii (*porte-plume*), locuțiunile (*s'il vous plaît*), formele de flexiune (*il a été*) etc. Dar aceste unități prezintă la delimitare aceleași dificultăți ca și cuvintele propriu-zise, și este extrem de greu să discerni într-un lanț fonic jocul unităților ce se întîlnesc aici și să spui cu ce elemente concrete operează limba. [213]

Fără îndoială că subiecții vorbitori nu cunosc aceste dificultăți; tot ceea ce este oarecum semnificativ le apare ca un element concret, și ei îl disting în discurs fără să dea greș. Dar un lucru este să simți acest joc rapid și delicat al unităților și altceva este să-ți dai seama de el printr-o analiză metodică.

[214] O teorie destul de răspîndită pretinde că singurele unități concrete sînt frazele* : nu vorbim decît prin fraze, și apoi extragem din ele cuvintele. Dar, în primul rînd, pînă în ce punct fraza aparține limbii (vezi p. 136)? Dacă ea ține de vorbire, nu poate trece drept unitate lingvistică. Să admitem că am îndepărtat această dificultate. Dacă ne reprezentăm ansamblul frazelor susceptibile de a fi pronunțate, cea mai frapantă caracteristică a lor este aceea de a nu semăna deloc între ele. La prima vedere sîntem tentați să asimilăm uriașa diversitate a frazelor cu diversitatea la fel de uriașă a indivizilor ce compun o specie zoologică ; dar e o iluzie : la animalele dintr-o aceeași specie, caracterele comune sînt mult mai importante decît diferențele care le despart ; între fraze, dimpotrivă, domină diversitatea și, de îndată ce vrem să aflăm care este elementul ce le leagă pe toate în ciuda acestei diversități, găsim, fără să fi căutat, că acesta este cuvîntul cu caracteristicile sale gramaticale și ajungem din nou la aceleași dificultăți.

[215] § 4. *Concluzie**

În majoritatea domeniilor care constituie obiecte ale științei, problema unităților nici nu se pune : ele sînt date de la început. Astfel, în zoologie unitatea este animalul ce ni se oferă din prima clipă. Astronomia operează și ea asupra unor unități separate în spațiu : aștrii ; în chimie, putem studia natura și compoziția bicromatului de potasiu fără să ne îndoim vreo clipă că el este un obiect bine definit.

Cînd o știință nu prezintă unități concrete imediat recognoscibile, înseamnă că ele nu sînt esențiale. În istorie, de exemplu, unitatea este oare individul, epoca, națiunea ? Nu se știe, dar ce importanță are asta ? Putem face operă istorică fără să fim lămuriți asupra acestui punct.

Dar, după cum jocul de șah constă în întregime din combinarea diferitelor piese, tot astfel și limba are caracterul unui sistem bazat complet pe opoziția dintre unitățile sale concrete. Nu putem renunța la a le cunoaște și nici nu putem face vreun pas fără să recurgem la ele ; și totuși, delimitarea lor este o problemă atît de delicată, încît ne întrebăm dacă ele sînt cu adevărat date.

Limba prezintă caracteristica ciudată și izbitoare de a nu oferi niște entități perceptibile la prima vedere, fără ca totuși să încapă vreo îndoială că ele există și că funcționarea lor constituie limba. Este, desigur, o trăsătură ce o deosebește de toate celelalte instituții semiologice.

Constatarea făcută mai înainte ne plasează în fața unei probleme cu atât mai importante cu cât, în lingvistica statică, orice noțiune primordială depinde direct de ideea pe care ne-o vom face despre unitate și chiar se confundă cu ea. Este lucrul pe care am vrea să-l arătăm, succesiv, în legătură cu noțiunile de identitate, realitate și de valoare sincronică.

A. Ce este o *identitate** sincronică? Nu este vorba aici de identitatea ce unește negația *pas* de latinescul *passum*, ea este de ordin diacronic – despre asta va fi vorba în altă parte, la pagina 184 –, ci de aceea, nu mai puțin interesantă, în virtutea căreia declarăm că două fraze ca *je ne sais pas* și *ne dites pas cela* conțin același element. Se va zice că este o întrebare de prisos: există identitate pentru că, în amândouă frazele, aceeași tranșă de sonoritate (*pas*) îmbracă aceeași semnificație. Dar această explicație este insuficientă căci corespondența tranșelor fonice și a conceptelor dovedește identitatea (vezi mai înainte exemplul *la force du vent: à bout de force*), însă reciproca nu este adevărată: poate să existe identitate fără această corespondență. Cînd, într-o conferință, auzim repetindu-se de mai multe ori cuvîntul *Messieurs!* avem de fiecare dată impresia că este vorba de aceeași expresie, și totuși variațiile de debit și intonația o prezintă, în diferitele pasaje, cu diferențe fonice foarte mari – la fel de mari ca acelea ce ne servesc în alte locuri să distingem cuvintele diferite (cf. *pomme* și *paume*, *goutte* și *je goûte*, *fuir* și *fouir* etc.); acest sentiment al identității persistă, deși nici din punct de vedere semantic nu există identitate absolută între un *Messieurs!* și celălalt, tot așa cum un cuvînt poate să exprime idei destul de diferite fără ca identitatea lui să fie serios compromisă (cf. *adopter une mode* și *adopter un enfant*, *la fleur du pommier* și *la fleur de la noblesse* etc.).

Mecanismul lingvistic se bazează, în întregime, pe identități și diferențe, unele nefiind decît contraponderea celorlalte. Problema identităților se regăsește deci pretutindeni; dar, pe de altă parte, ea se confundă, într-o oarecare măsură, cu aceea a entităților și a unităților a căror complicație, de altfel fecundă, este. Această caracteristică reiese bine din comparația cu cîteva fapte luate din afara limbajului. Astfel, vorbim despre identitate în legătură cu două trenuri expres „Geneva – Paris, ora 8 și 45 de minute seara”, care pleacă la un interval de douăzeci și patru de ore. Pentru noi este același tren expres, deși, probabil, locomotiva, vagoanele, personalul, totul este diferit. Sau, dacă o stradă este demolată și apoi reconstruită,

spunem că e aceeași stradă, cînd, de fapt, materialmente poate că nu mai există nimic din cea veche. De ce oare, complet reconstruită, o stradă rămîne totuși aceeași? Pentru că entitatea pe care ea o constituie nu este pur materială; ea este întemeiată pe anumite condiții cărora materia sa ocazională le este străină, de exemplu situarea ei față de celelalte străzi; tot astfel, ceea ce caracterizează expresul este ora sa de plecare, itinerarul și, în general, toate circumstanțele care îl deosebesc de alte trenuri expres. Ori de cîte ori sînt realizate aceleași condiții, se obțin aceleași entități. Și totuși acestea nu sînt abstracte, pentru că o stradă sau un tren expres nu pot fi concepute în afara unei realizări materiale.

Să opunem cazurilor precedente cazul, cu totul diferit, al unei haine care mi-a fost furată și pe care o regăsesem în vitrina unui negustor de haine vechi. Aici este vorba despre o entitate materială, care constă numai în substanța inertă, stofa, căptușeala, manșetele etc. O altă haină, oricît de asemănătoare ar fi cu prima, nu va fi a mea. Dar identitatea lingvistică nu este aceea a hainei, ci aceea a trenului expres și a străzii. De fiecare dată cînd întrebuițez cuvîntul *Messieurs!*, îi reînnoiesc materialul; este un nou act fonice și un nou act psihologic. Legătura între cele două întrebuițări ale aceluiași cuvînt nu se bazează nici pe identitatea materială, nici pe perfecta asemănare a sensurilor, ci pe elemente pe care va trebui să le căutăm și care se vor apropia foarte mult de adevărata natură a unităților lingvistice.

[218] *B.* Ce este o *realitate* sincronică*? Ce elemente concrete sau abstracte ale limbii pot fi numite astfel?

Fie, de exemplu, caracterul distinct al părților discursului: pe ce se bazează clasificarea cuvintelor în substantive, adjective etc.? Oare se face în numele unui principiu pur logic, extralingvistic, aplicat din afară gramaticii precum gradele de longitudine și de latitudine globului terestru? Sau corespunde unui lucru ce își are locul în sistemul limbii și este condiționat de el? Într-un cuvînt, este o *realitate* sincronică? Pare probabilă cea de a doua presupunere, dar poate fi apărată și prima. În *ces gants sont bon marché, bon marché* este un adjectiv? Logic, el are sens de adjectiv, dar gramatical lucrul e mai puțin sigur, căci *bon marché* nu se comportă ca un adjectiv (este invariabil, nu este așezat niciodată în fața substantivului etc.); de altfel, el este compus din două cuvinte; or, caracterul distinct al părților discursului trebuie să servească tocmai la clasificarea cuvintelor limbii; cum poate fi atribuit uneia dintre aceste „părți” un grup de cuvinte? Dar nici cînd spunem că *bon* este un adjectiv și *marché* un substantiv, nu am definit bine expresia. Deci aici avem de-a face cu o clasificare defectuoasă sau incompletă; diferențierea cuvintelor în substantive, verbe, adjective etc., nu este o *realitate* lingvistică de netăgăduit*.

Astfel, lingvistica lucrează fără încetare cu concepte făcute de gramaticieni, concepte despre care nu se știe dacă într-adevăr corespund unor factori constitutivi ai sistemului limbii. Dar cum să o știm? Și dacă aceste concepte sînt niște fantome, ce realități să le opunem?

Pentru a scăpa de iluzii, trebuie mai întâi să ne convingem că entitățile concrete ale limbii nu se prezintă de la sine observației noastre. Să încercăm să le surprindem și vom lua contact cu realul ; pornind de aici, vom putea elabora toate clasamentele de care lingvistica are nevoie pentru a ordona faptele care țin de ea*. Pe de altă parte, a întemeia aceste clasamente pe altceva decât pe entitățile concrete – a spune, de exemplu, că părțile discursului sînt factori ai limbii numai pentru că ele corespund unor categorii logice – înseamnă a uita că nu există fapte lingvistice independente, decupate fonetic în elemente semnificative*.

C. În sfîrșit, toate noțiunile menționate în acest paragraf nu diferă în mod esențial de ceea ce am numit în altă parte *valori**. O nouă comparație cu jocul de șah ne va face să înțelegem cum stau lucrurile (vezi pp. 104 și urm.). Să luăm o piesă, de exemplu calul : este el, în sine, un element al jocului ? Desigur că nu, pentru că, în materialitatea sa pură, în afara pătratului pe care se află și a celorlalte condiții ale jocului, el nu reprezintă nimic pentru jucător, nedevenind element real și concret decît după ce și-a dobîndit valoarea sa, făcînd corp comun cu ea. Să presupunem că, în cursul unei partide, această piesă este distrusă sau pierdută : poate fi ea înlocuită cu o altă piesă echivalentă ? Desigur că da, și nu numai cu un cal ; orice figură, chiar lipsită de vreo asemănare cu calul, poate fi declarată identică, cu condiția să i se atribuie aceeași valoare. Vedem deci că în sistemele semiologice, precum limba de exemplu, unde elementele se mențin reciproc în echilibru după reguli determinate, noțiunea de *identitate* se confundă cu aceea de valoare și invers*.

Iată de ce noțiunea de *valoare* o acoperă pe aceea de *unitate*, de *entitate concretă* și de *realitate*. Dar dacă nu există nici o deosebire fundamentală între aceste diferite aspecte, înseamnă că problema poate fi pusă, succesiv, sub mai multe forme. Încercarea de a determina unitatea, realitatea, entitatea concretă sau valoarea, echivalează întotdeauna cu a pune aceeași problemă centrală care domină întreaga lingvistică statică.

Din punct de vedere practic, ar fi interesant să începem cu unitățile, să le determinăm și să ne dăm seama de diversitatea lor, clasificîndu-le. Ar trebui să cercetăm pe ce se bazează împărțirea în cuvinte – căci cuvîntul, în ciuda dificultății pe care o avem în a-l defini, este o unitate care se impune spiritului, ceva ce se află în centrul mecanismului limbii ; e un subiect cu care s-ar putea umple un volum întreg. Apoi ar urma să fie clasificate subunitățile, unitățile mai mari etc. Determinînd astfel elementele pe care le mînuiește, știința noastră și-ar îndeplini întreaga-i menire, căci ar aduce toate fenomenele din ordinea sa la primul lor principiu. Nu putem spune că ne-am situat vreodată în fața acestei probleme centrale și nici că i-am înțeles amploarea și dificultatea ; în materie de limbă, ne-am mulțumit întotdeauna să operăm cu unități prost definite.

Totuși, în ciuda importanței capitale a unităților, este preferabil să abordăm problema dinspre valoare, pentru că acesta este, după noi, aspectul său primordial.

Valoarea lingvistică

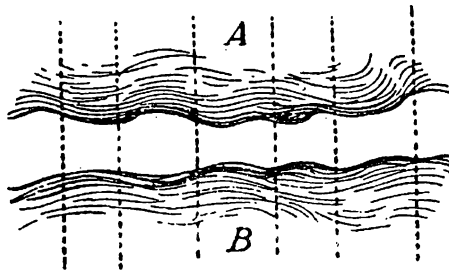
[224] § 1. *Limba ca gândire organizată în materia fonică**

Pentru a ne da seama că nu poate fi decît un sistem de valori pure, este de ajuns să luăm în considerare cele două elemente ce intră în joc în funcționarea sa : ideile și sunetele.

Din punct de vedere psihologic, făcînd abstracție de exprimarea sa prin cuvinte, gîndirea noastră nu este decît o masă amorfă și indistinctă. Filosofii și lingviștii au fost întotdeauna de acord că, fără ajutorul semnelor, am fi incapabili să distingem două idei în mod clar și constant. Luată în sine, gîndirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite și nimic nu e

[225] distinct înainte de apariția limbii*.

În fața acestui domeniu „plutitor”, oare sunetele pot oferi, prin ele însele, entități circumscrise dinainte ? Nicidecum. Substanța fonică nu este mai fixă și nici mai rigidă ; ea nu este un tipar a cărui formă trebuie luată de gîndire, ci o materie plastică, ce se împarte la rîndul ei în părți distincte, pentru a furniza semnificații de care gîndirea are nevoie. Putem reprezenta faptul lingvistic în ansamblul său, adică limba, ca pe o serie de subdiviziuni alăturate, desenate, în același timp, în planul nedefinit al ideilor confuze (*A*) și în cel, la fel de nedeterminat, al sunetelor (*B*) ; acest lucru poate fi reprezentat, în mod foarte aproximativ, prin schema de mai jos :

Rolul caracteristic al limbii față de gîndire nu este de a crea un mijloc fonic, material pentru exprimarea ideilor, ci de a servi drept intermediar între gîndire și sunet, în condițiile în care unirea lor duce, în mod necesar, la delimitări reciproce de unități. Gîndirea, haotică prin natura sa, este obligată să se precizeze,

descompunându-se. Nu există deci nici materializare a gândurilor, nici spiritualizare a sunetelor, ci e vorba doar de faptul oarecum misterios că „gîndirea-sunet” implică diviziuni și că limba își elaborează unitățile constituindu-se între două mase amorfe*. Să ne reprezentăm aerul în contact cu o întindere de apă : dacă presiunea atmosferică se schimbă, suprafața apei se descompune într-o serie de diviziuni, adică de valuri ; aceste undulații ne dau o idee despre unirea și, ca să spun așa, despre însoțirea gîndirii cu materia fonică. [226]

Limba ar putea fi numită domeniul articulărilor, luînd acest cuvînt în sensul definit la p. 37 : fiecare termen lingvistic este un mic membru, un *articulus*, unde o idee se fixează într-un sunet și unde un sunet devine semnul unei idei.

Limba mai poate fi comparată și cu o foaie de hîrtie : gîndirea este fața, iar sunetul dosul foii ; nu putem decupa fața foii fără să decupăm, în același timp, și dosul ei ; același lucru se întîmplă și în limbă : nu se poate izola nici sunetul de gîndire și nici gîndirea de sunet ; nu am ajunge aici decît printr-o abstractizare, al cărei rezultat ar fi să facem psihologie pură sau fonologie pură.

Lingvistica lucrează pe terenul limitrof unde elementele celor două ordine se combină ; *această combinație produce o formă, și nu o substanță**. [227]

Asemenea vederi ne fac să înțelegem mai bine cele spuse la pagina 87 despre caracterul arbitrar al semnului. Nu numai că cele două domenii legate prin faptul lingvistic sînt confuze și amorfe, dar alegerea unei anumite tranșe acustice pentru exprimarea unei anumite idei este perfect arbitrară. Dacă nu ar fi astfel, noțiunea de *valoare* și-ar pierde ceva din caracteristica sa, pentru că ar conține un element impus din afară. Dar, în fapt, valorile rămîn cu totul relative și iată pentru ce legătura dintre idee și sunet este în mod radical arbitrară*. [228]

La rîndul său, caracterul arbitrar al semnului ne ajută să înțelegem mai bine de ce numai faptul social poate să creeze un sistem lingvistic. Colectivitatea este necesară pentru a stabili valori a căror unică rațiune de a fi se află în folosire și în consimțămîntul general ; individul singur este incapabil să fixeze vreuna*. [229]

Ideea de *valoare*, astfel determinată, ne arată că e o mare iluzie să considerăm un termen numai ca unire a unui anumit sunet cu un anumit concept. A-l defini astfel, ar însemna a-l izola de sistemul din care face parte ; ar însemna să credem că putem începe prin termeni și că putem construi sistemul făcînd suma lor, cînd, dimpotrivă, trebuie să pornim de la întregul solidar pentru a obține, prin analiză, elementele pe care le cuprinde.

Pentru a dezvolta această teză, ne vom plasa, succesiv, din punctul de vedere al semnificatului sau conceptului (§ 2), al semnificantului (§ 3) și al semnului total (§ 4).

Neputînd sesiza direct entitățile concrete sau unitățile limbii, vom opera asupra cuvintelor. Acestea, fără să acopere exact definiția unității lingvistice (vezi p. 120), ne dau cel puțin o idee aproximativă despre ea, idee care are avantajul de a fi concretă ; le vom lua deci ca specimene echivalente ale termenilor reali ai unui sistem sincron, iar principiile privitoare la cuvinte vor fi valabile pentru entități în general.

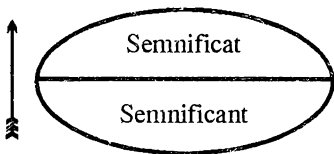
§ 2. Valoarea lingvistică considerată

[230] în aspectul său conceptual *

Cînd vorbim despre valoarea unui cuvînt, ne gîndim, în general și înainte de orice, la proprietatea sa de a reprezenta o idee, și acesta este, într-adevăr, unul dintre aspectele valorii lingvistice. Dar dacă este astfel, prin ce se deosebește această valoare de ceea ce numim *semnificație*? Aceste două cuvinte sînt oare sinonime? Nu credem, deși confuzia se poate face ușor, cu atît mai mult cu cît ea este provocată

[231]

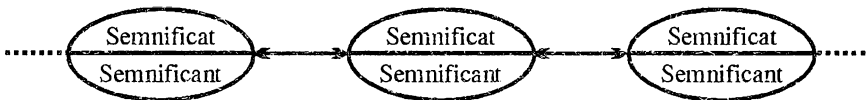
nu atît de analogia termenilor cît de finețea diferenței pe care ei o marchează*. Valoarea, luată în aspectul său conceptual, este, fără îndoială, un element al semnificației și este greu să știm cum se distinge de aceasta, fiind, în același timp, sub dependența ei. Totuși este necesar să lămurim această problemă, altfel există riscul de a reduce limba la o simplă nomenclatură (vezi p. 85).

Mai întii să luăm semnificația așa cum ne-o reprezentăm și așa cum am figurat-o la p. 86. Ea nu este, după cum arată săgețile din figură, decît contraponderea imaginii auditive. Totul se petrece între imaginea auditivă și concept, în limitele cuvîntului considerat ca un domeniu închis, existînd pentru sine însuși.

Dar iată aspectul paradoxal al problemei: pe de o parte, conceptul ne apare ca o contrapondere a imaginii auditive în interiorul semnului și, pe de altă parte, acest semn, adică raportul ce leagă cele două elemente ale sale, este el însuși, și în egală măsură, contraponderea celorlalte semne ale limbii.

Dat fiind faptul că limba este un sistem al cărui termeni sînt solidari și unde valoarea unuia nu rezultă decît din prezența simultană a celorlalți, după schema:

de ce oare valoarea, astfel definită, se confundă cu semnificația, adică cu contraponderea imaginii auditive? Pare cu neputință să asimilăm raporturile figurate aici prin săgeți orizontale cu acelea ce sînt reprezentate mai sus prin săgeți verticale. Altfel spus – pentru a reveni la comparația cu foaia de hîrtie pe care o decupăm (vezi p. 127) –, nu vedem de ce raportul constatat între diferite bucăți A, B, C, D etc., nu este diferit de cel care există între fața și dosul aceleiași bucăți A/A', B/B' etc.

Pentru a răspunde la această întrebare, să constatăm mai întii că, pînă și în afara limbii, toate valorile par conduse de acest principiu paradoxal. Ele sînt constituite întotdeauna din:

1. un lucru *neasemănător*, susceptibil de a fi *schimbat* cu cel a cărui valoare trebuie determinată ;
2. lucruri *similare* ce pot fi *comparate* cu cel a cărui valoare este în cauză.

Acești doi factori sînt necesari pentru existența unei valori.

Astfel, pentru a determina cît valorează o piesă de cinci franci, trebuie să știm : 1. că o putem schimba contra unei cantități determinate dintr-un lucru diferit, de exemplu pe pîine ; 2. că o putem compara cu o valoare similară din același sistem, de exemplu cu o piesă de un franc, sau cu o monedă dintr-un alt sistem (cu un dolar etc.). În același fel, un cuvînt poate fi schimbat pe ceva ce nu-i seamănă : pe o idee ; el poate fi comparat cu ceva de aceeași natură : cu un alt cuvînt. Valoarea sa nu este fixată, atîta vreme cît ne mărginim să constatăm că el poate fi „schimbat” pe un concept sau altul, că are, adică, o semnificație sau alta ; trebuie să-l comparăm și cu valorile similare, cu celelalte cuvinte care îi pot fi opuse. Conținutul său nu este determinat cu adevărat decît prin concursul a ceea ce există în afara lui. Făcînd parte dintr-un sistem, el are nu numai o semnificație, ci mai ales o valoare, și asta este cu totul altceva.

Cîteva exemple vor arăta că așa stau lucrurile. Cuvîntul franțuzesc *mouton* poate să aibă aceeași semnificație ca și cuvîntul englezesc *sheep*, dar nu și aceeași valoare, și asta pentru mai multe motive ; în primul rînd, pentru că atunci cînd vorbește despre o bucată de carne gătită și servită la masă, englezul spune *mutton* și nu *sheep*. Diferența de valoare între *sheep* și *mouton* ține de faptul că primul are alături de el un al doilea termen, ceea ce nu se întîmplă în cazul cuvîntului franțuzesc.

În interiorul aceleiași limbi, toate cuvintele care exprimă idei învecinate se limitează reciproc : sinonime ca *redouter*, *craindre*, *avoir peur* nu au valoare proprie decît prin opoziție ; dacă nu ar fi existat *redouter*, întreg conținutul său ar fi mers spre concurenții săi. Invers, există termeni care se îmbogățesc prin contact cu alții ; de exemplu, elementul nou introdus în *décrépit* (*un viellard décrépit*, vezi p. 100) rezultă din coexistența lui *décrépi* (*un mur décrépi*). Astfel, valoarea oricărui termen este determinată de ceea ce îl înconjoară ; nici chiar cuvîntului semnificînd „soare” nu i se poate fixa imediat valoarea, dacă nu ținem seama de ceea ce se află în jurul lui ; există limbi în care nu poți spune „s'asseoir au soleil”.

Ceea ce s-a spus despre cuvinte se aplică oricărui termen al limbii, de exemplu entităților gramaticale. Astfel, valoarea unui plural franțuzesc nu o acoperă pe cea a unui plural sanscrit, deși semnificația este, de cele mai multe ori, identică : și asta pentru că sanscrita posedă trei numere în loc de două (*mes yeux, mes oreilles, mes bras, mes jambes* etc. ar fi la dual) ; ar fi inexact să atribuim aceeași valoare pluralului în sanscrită și pluralului în franceză, pentru că sanscrita nu poate folosi pluralul în toate cazurile unde el se află de regulă în franceză ; valoarea sa depinde deci de ceea ce este în afara și în jurul lui.

Dacă cuvintele ar fi fost menite să reprezinte concepte date dinainte, ele ar fi avut fiecare, de la o limbă la alta, corespondenți exacti în ceea ce privește sensul ;

or, nu este astfel. Francezul zice *louer* (*une maison*) atît pentru „prendre à bail” cît și pentru „donner à bail”, acolo unde germanul folosește doi termeni: *mieten* și *vermieten*; deci nu există corespondență exactă a valorilor. Verbele *schützen* și *urteilen* prezintă un ansamblu de semnificații care corespund, în mare, celor ale cuvintelor franjuzești *estimer* și *juger*; totuși, în anumite puncte, această corespondență lipsește.

Flexiunea oferă exemple deosebit de frapante. Caracterul distinct al timpurilor, care ne este atît de familiar, este străin anumitor limbi; ebraica nu cunoaște nici chiar distincția, totuși fundamentală, dintre trecut, prezent și viitor. Protogermanica nu are formă proprie pentru viitor; cînd se spune că el este redat prin prezent, exprimarea este improprie, căci valoarea unui prezent nu este aceeași în protogermanică și în limbile care au un timp viitor alături de un timp prezent. În limbile slave există două aspecte ale verbului: perfectivul reprezintă acțiunea în totalitatea sa, ca un punct, în afara oricărei deveniri; imperfectivul o arată în curs de desfășurare și pe linia timpului. Francezii întîmpină greutăți în înțelegerea acestor categorii, pentru că limba lor nu le cunoaște: dacă ar fi fost predeterminate, le-ar înțelege. În toate aceste cazuri surprindem, în locul unor *idei* date dinainte, *valori* ce emană din sistem. Cînd spunem că ele corespund unor concepte, subînțelegem că aceste concepte sînt pur diferențiale, definite nu pozitiv prin conținutul lor, ci negativ prin raporturile lor cu ceilalți termeni ai sistemului. Caracteristica lor cea mai exactă este de a fi ceea ce celelalte nu sînt.

Acum vedem care este interpretarea reală a schemei semnului. Astfel

vrea să spună că, în franceză, un concept „juger” este unit cu imaginea acustică *juger*; într-un cuvînt, el simbolizează semnificația; dar se înțelege că acest concept nu are în el nimic inițial, că el nu este decît o valoare determinată de raporturile sale cu alte valori similare și că, fără ele, semnificația nu ar exista. Cînd afirm simplu că un cuvînt înseamnă ceva, cînd rămîn la asocierea imaginii acustice cu un concept, fac o operație care, într-o oarecare măsură, poate să fie exactă și să ne dea o idee despre realitate; dar în nici un caz nu exprim faptul lingvistic în esența și în amploarea sa*.

§ 3. Valoarea lingvistică considerată în aspectul său material*

[233]

Dacă partea conceptuală a valorii este constituită numai din raporturile și din diferențele față de ceilalți termeni ai limbii, același lucru se poate spune și despre partea sa materială. În cuvînt nu contează sunetul în sine, ci diferențele fonice care ne îngăduie să distingem acest cuvînt de toate celelalte, căci aceste diferențe poartă semnificația.

Poate că asta ne va mira ; dar cum ar putea fi altfel ? Pentru că nu există nici o imagine vocală care să corespundă mai mult decît o alta cu ceea ce trebuie să spună, este evident, chiar *a priori*, că niciodată un fragment de limbă nu va putea fi fondat, în ultimă analiză, pe altceva decît pe noncoincidența sa cu restul. *Arbitrarul și diferențialul sînt două calități corelative.*

Alterarea semnelor lingvistice arată bine această corelație ; fiecare dintre acești termeni rămîne liber să se modifice după legi străine de funcția lor semnificativă, tocmai pentru că termenii *a* și *b* sînt în mod radical incapabili de a ajunge, ca atare, pînă în zonele conștiinței, care nu percepe perpetuu decît diferența *a/b*. Genitivul plural ceh *žen* nu este caracterizat prin nici un semn pozitiv (vezi p. 103) ; totuși grupul de forme *žena* : *žen* funcționează la fel de bine ca și *žena* : *ženъ*, care l-a precedat ; și asta pentru că este în joc numai diferența dintre semne ; *žena* nu are valoare decît pentru că este diferit".

[234]

Iată un alt exemplu care ne arată și mai bine ce este sistematic în acest joc al diferențelor fonice : în greacă *éphēn* este un imperfect și *éstēn* un aorist, deși sînt formate identic ; primul aparține sistemului indicativului prezent *phēmi* „eu spun”, în timp ce nu există nici un prezent **stēmi* ; or, tocmai raportul *phēmi* – *éphēn* corespunde raportului dintre prezent și imperfect (cf. *deiknūmi* – *edeiknūn*) etc. Aceste semne nu acționează prin valoarea lor intrinsecă, ci prin poziția lor relativă.

De altfel, este cu neputință ca sunetul, element material, să aparțină prin el însuși limbii. El nu este pentru limbă decît un lucru secundar, o materie pe care o folosește. Toate valorile convenționale prezintă această caracteristică de a nu se confunda cu elementul tangibil care le servește drept suport. Astfel, valoarea unei monede nu este fixată de metal, o monedă care valorează nominal cinci franci nu conține în argint decît jumătate din această sumă ; ea va valora mai mult sau mai puțin, după cum poartă o efigie sau alta și după cum se află de o parte sau de alta a unei frontiere politice. Acest lucru este încă și mai adevărat pentru semnificantul lingvistic ; în esența sa, el nu este deloc fonic ; el este incorporeal, fiind constituit numai din diferențele ce-i separă imaginea acustică de toate celelalte și nu de substanța sa materială".

[235]

Acest principiu este esențial și se aplică tuturor elementelor materiale ale limbii, inclusiv fonemelor. Fiecare idiom își compune cuvintele pe baza unui sistem de elemente sonore, care formează, fiecare, o unitate net delimitată și al căror număr

este perfect determinat. Or, ceea ce le caracterizează nu este, după cum s-ar putea crede, calitatea lor proprie și pozitivă, ci doar faptul că nu se confundă între ele.

[236] Fonemele sînt, înainte de orice, niște entități opozitive, relative și negative*.

Acest lucru este dovedit de faptul că subiecții au latitudinea de a pronunța cuvintele, în limita în care sunetele rămîn distincte unele de celelalte. Astfel, în franceză, obișnuința generală de a graseia sunetul *r* nu-i împiedică pe mulți oameni să-l ruleze; limba nu e stînjenită în nici un fel; ea nu cere decît diferența și nu are pretenția, așa cum ne-am putea închipui, ca sunetul să aibă o calitate invariabilă. Pot să rostesc, *r* franțuzesc chiar și ca pe *ch* german din *Bach*, *doch* etc., în timp ce în germană nu-l pot folosi pe *r* ca pe *ch*, pentru că această limbă recunoaște cele două elemente și trebuie să le deosebească. La fel, în rusă nu există latitudinea de a alege între *t* sau *t'* (*t* muiat), pentru că s-ar confunda două sunete diferențiate de limbă (cf. *govorit'* „a vorbi” și *govorit* „el vorbește”), dar va exista o mai mare libertate în privința lui *th* (*t* aspirat), pentru că acest sunet nu este prevăzut în sistemul fonemelor din rusă*.

[237] Și, fiindcă se constată o stare de lucruri identică în sistemul de semne care e scrierea, îl vom lua drept termen de comparație pentru a lămuri întreaga problemă*.

Într-adevăr:

1. semnele scrierii sînt arbitrare; astfel, de exemplu, nu există nici un raport între litera *t* și sunetul pe care îl desemnează;
2. valoarea literelor este pur negativă și diferențială; astfel, aceeași persoană îl poate scrie pe *t* în diferite feluri ca:

Singurul lucru esențial este ca acest semn să nu se confunde cu semnul folosit pentru *l*, *d* etc.;

3. valorile scrierii nu acționează decît prin opoziția lor reciprocă în sinul unui sistem definit, compus dintr-un număr determinat de litere. Această caracteristică, fără să fie identică cu cea de la 2, este strîns legată de ea, pentru că amîndouă depind de prima. Semnul grafic fiind arbitrar, forma sa nu are mare importanță sau, mai bine spus, nu are importanță decît în limitele impuse de sistem;
4. mijlocul de producere a semnului este total indiferent, căci el nu interesează sistemul (această caracteristică decurge tot din prima). Faptul că scriu literele cu alb sau cu negru, cu linii săpate sau în relief, cu penița sau cu o daltă, nu are nici o importanță pentru semnificația lor.

§ 4. *Semnul considerat în totalitatea sa**

[239]

Tot ceea ce precedă vrea să spună că *în limbă nu există decît diferențe*. Mai mult încă: o diferență presupune, în general, niște termeni pozitivi între care ea se stabilește; dar în limbă nu există decît diferențe *fără termeni pozitivi*. Fie că luăm semnificatul, fie că luăm semnificantul, limba nu comportă nici idei și nici sunete care ar preexista sistemului lingvistic, ci numai diferențe conceptuale și diferențe fonice* [240] provenite din acest sistem. Ideea sau materia fonică dintr-un semn conțea mai puțin decît ceea ce există în jurul lui în celelalte semne. Dovadă că valoarea unui termen poate fi modificată *fără* să ne atingem nici de sensul și nici de sunetele sale, ci doar prin faptul că un anumit termen din vecinătate va fi suferit o modificare (vezi p. 129)*. [241]

Dar cînd spunem că în limbă totul este negativ, trebuie să ținem seama că acest lucru nu este adevărat decît pentru semnificat și semnificant luate separat: de îndată ce considerăm semnul în totalitatea sa, ne aflăm în prezența unui lucru pozitiv în ordinea sa. Un sistem lingvistic este o serie de diferențe de sunete combinate cu o serie de diferențe de idei; dar această punere față în față a unui anumit număr de semne acustice cu tot atîtea decupaje făcute în masa gândirii dă naștere unui sistem de valori; și acest sistem constituie legătura efectivă dintre elementele fonice și cele psihice în interiorul fiecărui semn. Deși semnificatul și semnificantul sînt, fiecare luat în parte, pur diferențiale și negative, combinarea lor este un fapt pozitiv; este singura specie de fapte pe care le comportă limba, pentru că proprietatea caracteristică a instituției lingvistice este tocmai aceea de a menține paralelismul dintre aceste două ordine de diferențe*. [242]

Anumite fapte diacronice sînt foarte caracteristice în această privință: sînt nenumăratele cazuri în care alterarea semnificantului duce la alterarea ideii, și în care vedem că, în principiu, suma ideilor distincte corespunde sumei semnelor distincte. Cînd doi termeni se confundă prin alterare fonetică (de exemplu *décrepit* din *decrepitus* și *décrépi* din *crispus*), ideile vor tinde să se contopească și ele, dacă se pretează la aceasta. Oare un termen se diferențiază (de exemplu *chaise* și *chaire*)? În mod infailibil diferența care s-a născut va tinde să devină semnificativă*, [243] fără să izbutească întotdeauna și nici dintr-o dată. Invers, orice diferență de idee percepută de spirit caută să se exprime prin semnificații distincte, și două idei pe care spiritul nu le mai distinge caută să se confunde în același semnificant.

De îndată ce comparăm între ele semnele – termeni pozitivi –, nu mai putem vorbi de diferență; expresia ar fi improprie, pentru că ea nu se aplică bine decît comparației dintre două imagini acustice, de exemplu *tată* și *mamă*, sau la cea dintre două idei, de exemplu ideea de „tată” și ideea de „mamă”; două semne ce comportă fiecare* un semnificat și un semnificant nu sînt diferite; ele sînt numai [244] distincte. Între ele nu există decît *opozitie*. Întreg mecanismul limbajului, despre care vom vorbi mai departe, se bazează pe opoziții de acest gen și pe diferențele fonice* și conceptuale pe care le implică ele. [245]

Ceea ce este adevărat pentru valoare este adevărat de asemenea pentru unitate (vezi p. 125). Este un fragment de lanț vorbit ce corespunde unui anumit concept ; amândouă sînt de natură pur diferențială.

Aplicat la unitate, principiul de diferențiere se poate formula astfel : *caracteristicile unității se confundă cu unitatea însăși*. În limbă, ca în orice sistem semiologic, ceea ce distinge un semn este și ceea ce îl constituie. Diferența dă caracteristica, și tot ea dă valoarea și unitatea.

O altă consecință, destul de paradoxală, a aceluiași principiu este următoarea : ceea ce se numește în mod obișnuit un „fapt de gramatică” corespunde în ultimă analiză definiției unității, căci exprimă, întotdeauna, o opoziție de termeni ; numai că această opoziție este deosebit de semnificativă, ca de exemplu formarea pluralului german de tipul *Nacht : Nächte*. Fiecare dintre termenii puși în evidență în faptul gramatical (singularul fără umlaut și fără *e* final, opus pluralului cu umlaut și *-e*) este constituit el însuși dintr-un întreg joc de opoziții în sînul sistemului ; luate izolat, nici *Nacht* și nici *Nächte* nu sînt nimic : deci totul este opoziție. Altfel spus, putem exprima raportul *Nacht : Nächte* printr-o formulă algebrică a/b , unde *a* și *b* nu sînt niște termeni simpli, ci fiecare rezultă dintr-un ansamblu de raporturi. Limba este, ca să spunem așa, o algebră care nu ar avea decît termeni complecși. Printre opozițiile pe care ea le cuprinde, există unele mai semnificative decît altele ; dar unitate și fapt de gramatică nu sînt decît nume diferite pentru a desemna aspecte diverse ale aceluiași fapt general : funcționarea opozițiilor lingvistice. Acest lucru este atît de adevărat, încît am putea foarte bine aborda problema unităților începînd cu faptele de gramatică. Luînd o opoziție ca *Nacht : Nächte*, ne putem întreba care sînt unitățile puse în joc în această opoziție. Sînt numai aceste două cuvinte sau întreaga serie a cuvintelor similare ? Sau *a* și *ă* ? Sau toate singularele și toate pluralele ? etc.

Unitatea și faptul de gramatică nu s-ar confunda dacă semnele lingvistice ar fi alcătuite din altceva decît din diferențe. Dar limba fiind ceea ce este, din orice parte am aborda-o, nu vom găsi în ea nimic simplu, ci doar pretutindeni și întotdeauna același echilibru complex de termeni care se condiționează reciproc. Altfel spus, limba este *o formă și nu o substanță* (vezi p. 127). Nu ne vom pătrunde niciodată îndeajuns de acest adevăr, căci toate erorile terminologiei noastre și toate modurile noastre incorecte de a desemna ceea ce se referă la limbă provin din această presupunere involuntară că în fenomenul lingvistic ar exista o substanță.

Raporturi sintagmatice și raporturi asociative

§ 1. Definiții*

[246]

Astfel, într-o stare de limbă, totul se bazează pe raporturi ; cum funcționează ele ?

Raporturile și diferențele dintre termenii lingvistici se derulează în două sfere distincte ; fiecare dintre ele generează o anumită ordine de valori ; opoziția dintre aceste două ordini ne face să înțelegem mai bine natura fiecăruia dintre ele. Ele corespund cu două forme ale activității noastre mentale, amândouă indispensabile vieții limbii.

Pe de o parte, în discurs, cuvintele contractează între ele, în virtutea înlănțuirii lor, raporturi bazate pe caracterul linear al limbii, care exclude posibilitatea de a pronunța două elemente în același timp (vezi p. 88). Acestea se orînduiesc unele în urma altora în lanțul vorbirii. Aceste combinații, care au drept suport întinderea, pot fi numite *sintagme*¹. Sintagma se compune deci, întotdeauna, din două sau mai multe unități consecutive (de exemplu : *re-lire ; contre tous ; la vie humaine ; Dieu est bon ; s'il fait beau temps, nous sortirons* etc.). Plasat într-o sintagmă, un termen nu-și dobîndește valoarea decît pentru că el este opus celui ce-l precedă sau celui ce-i urmează, sau amîndurora.

[247]

Pe de altă parte, în afara discursului, cuvintele ce au ceva în comun se asociază în memorie ; în acest fel, se formează grupuri în sinul cărora domnesc raporturi foarte diferite. Astfel, cuvîntul *enseignement* va face să se ivească inconștient în mintea noastră o mulțime de alte cuvinte (*enseigner, renseigner* etc., sau *armement, changement* etc., sau *éducation, apprentissage*) ; într-un fel sau altul, toate au ceva comun între ele.

Se vede că aceste coordonări sînt de o cu totul altă specie decît primele. Ele nu au drept suport întinderea ; sediul lor se află în creier ; ele fac parte din aceea comoară înteroară ce este, pentru fiecare individ, limba. Le vom denumi *raporturi asociative*².

[248]

1. Este inutil să atragem atenția că studiul *sintagmelor* nu se confundă cu *sintaxa* : aceasta, așa cum vom vedea la pp. 144 și urm., nu este decît o parte a aceleia (n.ed.).

Raportul sintagmatic este *in praesentia*; el se bazează pe doi sau mai mulți termeni, în egală măsură prezenți într-o serie efectivă. Dimpotrivă, raportul asociativ unește termeni *in absentia* într-o serie mnemonică virtuală.

Din acest dublu punct de vedere, o unitate lingvistică este comparabilă cu o parte determinată dintr-un edificiu, cu o coloană de exemplu; aceasta se află, pe de o parte, într-un anumit raport cu arhitrava pe care o susține; această îmbinare a două unități, în egală măsură prezente în spațiu, ne face să ne gândim la raportul sintagmatic; pe de altă parte, dacă această coloană este dorică, ea suscită comparația mentală cu celelalte ordine (ionic, corintic etc.), care sînt elemente nonprezente în spațiu: raportul este asociativ.

Fiecare dintre aceste două ordini de coordonare cere cîteva observații particulare.

[249] § 2. Raporturile sintagmatice*

Exemplele noastre de la pagina 135 ne dau de înțeles că noțiunea de sintagmă se aplică nu numai cuvintelor, ci și grupurilor de cuvinte, unităților complexe de orice dimensiune și de orice fel (cuvinte compuse, derivate, fragmente de frază, fraze întregi).

Nu e de ajuns să considerăm raportul ce unește între ele diferitele părți ale unei sintagme (de exemplu *contre* și *tous* în *contre tous* și *contre* și *maître* în *contremaître*; trebuie să ținem seama și de cel ce leagă întregul de părțile sale (de exemplu *contre tous* opus, pe de o parte, lui *contre*, și, pe de altă parte, lui *tous*, sau *contremaître* opus lui *contre* și lui *maître*).

Am putea face aici o obiecție. Fraza este, prin excelență, tipul sintagmei. Dar ea aparține vorbirii, nu limbii (vezi p. 40); oare nu rezultă de aici că sintagma ține de vorbire? Nu credem. Caracteristica vorbirii este libertatea combinațiilor; trebuie deci să ne întrebăm dacă toate sintagmele sînt la fel de libere.

Întîlnim mai întîi un mare număr de expresii care aparțin limbii; sînt locuțiunile gata făcute, în care uzajul îți interzice să schimbi ceva, chiar dacă putem distinge în ele părți semnificative (cf. *à quoi bon? allons donc!* etc.). Același lucru se întîmplă, deși într-un grad mai mic, cu expresii ca *prendre la mouche*, *forcer la main à quelqu'un*, *rompre une lance* sau *avoir mal à (la tête* etc.), *à force de (soins* etc.), *que vous en semble?*, *pas n'est besoin de...* etc., al căror caracter uzual reiese din particularitățile semnificației sau sintaxei lor*. Aceste construcții nu pot fi improvizate, ele sînt date ca atare de tradiție. Putem cita, de asemenea, cuvintele care, pretîndu-se perfect la analiză, sînt caracterizate prin vreo anomalie morfologică menținută doar prin puterea obișnuinței (cf. *difficulté* față de *facilité* etc., *mourrai* față de *dormirai* etc.).

Dar asta nu e totul; trebuie să-i atribuim limbii, și nu vorbirii, toate tipurile de sintagme construite pe forme regulate. Fiindcă în limbă nu există nimic abstract,

aceste tipuri nu există decît dacă limba a înregistrat specimene suficient de numeroase de sintagme. Cînd în vorbire apare un cuvînt ca *indécorable* (vezi pp. 172 și urm.), el presupune un tip determinat, iar acesta, la rîndul său, nu este posibil decît prin rememorarea unui număr suficient de cuvinte asemănătoare ce aparțin limbii (*impardonnable, intolérable, infatigable* etc.). Același lucru se întîmplă cu frazele și grupurile de cuvinte stabilite pe tipare regulate; combinații ca *la terre tourne, que vous dit-il?* etc. corespund unor tipuri generale care au, la rîndul lor, un suport în limbă sub formă de amintiri concrete*.

[251]

Dar trebuie să recunoaștem că în domeniul sintagmei nu există limită clară între faptul de limbă, marcă a uzajului colectiv, și faptul de vorbire, care depinde de libertatea individuală. În multe cazuri, este greu de clasificat o combinație de unități, pentru că amîndoi factorii au concurat în a o produce, și în proporții ce sînt cu neputință de determinat.

§ 3. Raporturile asociative*

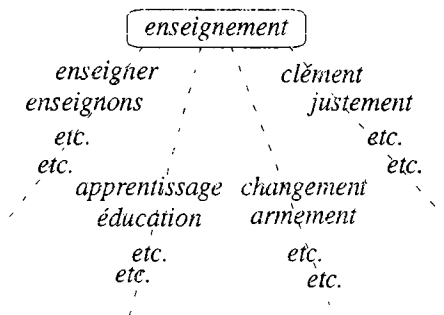
[252]

Grupurile formate prin asociere mentală nu se mărginesc să apropie termenii ce au ceva în comun; mintea noastră surprinde și natura raporturilor care îi leagă în fiecare caz și creează tot atîtea serii asociative cîte raporturi diferite există. Astfel, în *enseignement, enseigner, enseignons* etc., există un element comun pentru toți termenii, radicalul; dar cuvîntul *enseignement* poate să se afle implicat într-o serie bazată pe un alt element comun, sufixul (cf. *enseignement, armement, changement* etc.); asocierea se poate baza de asemenea doar pe analogia semnificațiilor (*enseignement, instruction, apprentissage, éducation* etc.), sau, dimpotrivă, pe simpla comunitate a imaginilor acustice (de exemplu *enseignement* și *justement*)¹. Deci există cînd comunitate dublă a sensului și a formei, cînd numai comunitate de formă sau de sens. Un cuvînt oarecare poate întotdeauna evoca tot ceea ce este susceptibil să-i fie asociat într-un fel sau altul.

În timp ce o sintagmă antrenează imediat ideea unei ordini de succesiune și a unui număr determinat de elemente, termenii unei familii asociative nu se prezintă

1. Ultimul caz este rar și poate trece drept anormal, căci mintea noastră îndepărtează, în mod firesc, asocierile ce pot tulbura înțelegerea discursului; dar existența sa este dovedită de o categorie inferioară de jocuri de cuvinte ce se bazează pe confuziile absurde ce pot rezulta dintr-o simplă omonimie, ca atunci cînd spunem: „Les musiciens produisent les sons et les grainetiers les vendent”. Acest caz trebuie distins de cel în care asocierea, de asemenea fortuită, se poate sprijini pe o apropiere de idei (cf. fr. *ergot : ergoter* și germ. *blau : durchbläuen* „a snopi în bătaie”); este vorba de o interpretare nouă a unuia dintre termenii cuplului; sînt cazuri de etimologie populară (vezi p. 178); faptul este interesant pentru evoluția semantică, dar, din punct de vedere sincron, el intră, pur și simplu, în categoria: *enseigner, enseignement*, menționată mai sus (n.ed.).

nici în număr definit și nici într-o ordine determinată. Dacă asociem *désir-eux*, *chaleur-eux*, *peur-eux* etc., nu putem spune dinainte care va fi numărul de cuvinte sugerate de memorie și nici în ce ordine vor apărea ele. Un termen dat este precum centrul unei constelații, punctul unde converg alți termeni coordonați, a căror sumă este nedefinită*.

Dintre aceste două caracteristici ale seriei asociative, ordinea nedeterminată și numărul nedefinit, numai prima se verifică întotdeauna ; a doua poate lipsi. Aceasta se întâmplă cu un tip caracteristic al acestui gen de grupări, paradigmele de flexiune. În latină, în *dominus*, *domini*, *domino* etc., avem un grup asociativ format dintr-un element comun, tema nominală *domin-*, dar seria nu este nedefinită ca pentru *enseignement*, *changement* etc. ; numărul de cazuri este determinat, însă succesiunea lor nu este ordonată spațial și gramaticianul le grupează într-un fel și nu în altul printr-un act pur arbitrar ; pentru conștiința subiecților vorbitori, nominativul nu este nicidecum primul caz al declinării, și termenii vor putea să apară într-o ordine sau într-alta, după împrejurări*.

Mecanismul limbii

§ 1. Solidaritățile sintagmatic*

[255]

Ansamblul diferențelor fonice* și conceptuale ce constituie limba rezultă deci din două feluri de comparații ; apropierile sînt uneori asociative, alteori sintagmatice ; grupările de un ordin sau altul sînt, într-o mare măsură, stabilite de limbă ; acest ansamblu de raporturi uzuale o constituie și îi conduce funcționarea.

[256]

Primul lucru care ne surprinde în această organizare sînt *solidaritățile sintagmatice* : aproape toate unitățile limbii depind fie de ceea ce le înconjoară în lanțul vorbit, fie de părțile succesive din care se compun ele însele.

Formarea cuvintelor o arată îndeajuns. O unitate ca *désireux* se descompune în două subunități (*désir-eux*), dar acestea nu sînt două părți independente adăugate, pur și simplu, una la cealaltă (*désir+eux*). Această unitate este un produs, o combinare de două elemente solidare, care nu au valoare decît prin acțiunea lor reciprocă într-o unitate superioară (*désir×eux*). Sufixul, luat izolat, este inexistent ; locul în limbă îi este conferit de o serie de termeni uzuali ca *chaleur-eux, chanc-eux* etc. La rîndul său, radicalul nu este autonom ; el nu există decît prin combinarea cu un sufix ; în *roul-is*, elementul *roul-* nu este nimic fără sufixul care îl urmează. Întregul are valoare prin părțile sale ; părțile, de asemenea, au valoare în virtutea locului lor în întreg și iată de ce raportul sintagmatic dintre parte și întreg este la fel de important ca și acela dintre părți*.

[257]

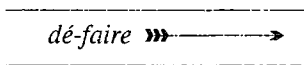
Este un principiu general, care se verifică în toate tipurile de sintagme enumerate mai sus, la pagina 136 ; este vorba întotdeauna de unități mai mari, ele însele compuse din unități mai restrînse, aflîndu-se atît unele cît și celelalte într-un raport de solidaritate reciprocă.

Limba prezintă, e adevărat, unități independente, fără raporturi sintagmatice nici cu părțile lor și nici cu alte unități. Echivalenți de fraze precum *oui, non, merci* etc. sînt niște exemple bune. Dar acest fapt, de altfel excepțional, nu poate compromite principiul general. De regulă, nu vorbim prin semne izolate, ci prin grupuri de semne, prin mase organizate ce sînt, ele însele, semne. În limbă, totui se reduce la diferențe, dar totul se reduce de asemenea la grupări. Acest mecanism, ce constă într-un joc de termeni succesivi, seamănă cu funcționarea unei mașini ale cărei piese au o acțiune reciprocă, deși sînt dispuse într-o singură dimensiune.

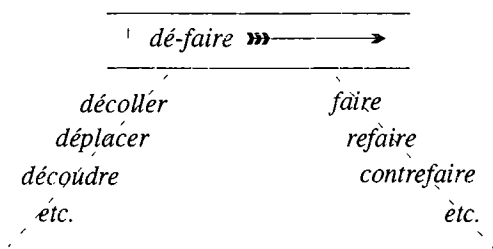
[258] § 2. *Funcționarea simultană a celor două ordine de grupări**

Între grupările sintagmatice astfel constituite există o legătură de interdependență ; ele se condiționează reciproc. Într-adevăr, coordonarea în spațiu contribuie la crearea coordonărilor asociative, iar acestea, la rândul lor, sînt necesare pentru analiza părților sintagmei.

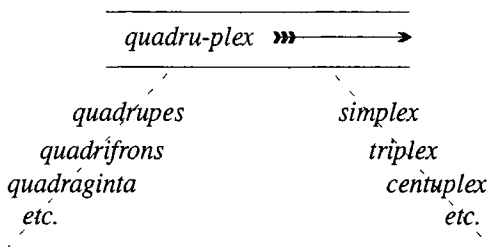
Fie compusul *dé-faire*. Îl putem reprezenta pe o fișie orizontală ce cuprinde lanțul vorbit :

Dar, simultan și pe o altă axă, există în subconștient una sau mai multe serii asociative care cuprind unități ce au un element comun cu sintagma, de exemplu :

La fel, latinescul *quadruplex* este o sintagmă pentru că și el se sprijină pe două serii asociative :

Cele două cuvinte, *défaire* și *quadruplex*, pot fi descompuse în subunități, altfel spus, sînt sintagme, în măsura în care aceste alte forme „plutesc” în jurul lor. *Défaire* nu ar putea fi analizat dacă celelalte forme ce conțin *dé-* sau *faire* ar dispărea din limbă ; acest cuvînt nu ar mai fi decît o unitate simplă și cele două părți ale sale nu ar mai fi opozabile una celeilalte.

Înțelegem astfel funcționarea acestui dublu sistem în discurs.

Memoria noastră păstrează în rezervă toate tipurile de sintagme mai mult sau mai puțin complexe, de orice fel și de orice întindere ar putea fi și, când vine momentul să le folosim, face să intervină grupurile asociative pentru a ne fixa alegerea. Când cineva spune *marchons !*, el se gîndește în mod inconștient la diferite grupuri de asocieri, la intersecția cărora se află sintagma *marchons !* Ea figurează, pe de o parte, în seria *marche ! marchez !* și este opusă lui *marchons !* împreună cu aceste forme care determină alegerea ; pe de altă parte, sintagma *marchons !* evocă seria *montons ! . mangeons !* etc., în sinul căreia este aleasă prin același procedeu ; în fiecare serie se știe ce trebuie să varieze pentru a se obține diferențierea proprie unității căutate. Dacă schimbăm ideea ce trebuie exprimată, vor fi necesare alte opoziții pentru a face să apară o altă valoare ; vom spune, de exemplu, *marchez !* sau *montons !*

Astfel, nu este de ajuns să afirmăm – plasîndu-ne dintr-un punct de vedere pozitiv – că spunem *marchons !* pentru că semnifică ceea ce vrem să exprimăm. În realitate, ideea cheamă nu o formă, ci un întreg sistem latent, datorită căruia se obțin opozițiile necesare constituirii semnului. Acesta nu ar avea, prin el însuși, nici o semnificație proprie. În ziua în care nu ar mai exista *marche ! marchez !* în fața lui *marchons !*, anumite opoziții ar cădea și valoarea lui *marchons !* s-ar schimba *ipso facto*.

Acest principiu se aplică sintagmelor și frazelor de toate tipurile, chiar și celor mai complexe. Când rostim fraza : *que vous dit-il ?*, facem să varieze un element într-un tip sintagmatic latent, de exemplu *que te dit-il ? – que nous dit-il ?* etc., și, prin aceasta, alegerea noastră se fixează pe pronumele *vous*. Astfel, în această operație, care constă în a elimina mental tot ceea ce nu aduce diferențierea dorită în punctul dorit, sînt în joc atît grupările asociative cît și tipurile sintagmatic.

Invers, acest procedeu de fixare și de alegere controlează unitățile cele mai mici și pînă și elementele fonologice*, cînd ele capătă o valoare. Nu ne gîndim numai la cazuri precum *pătît* (scris *petite*) față de *păti* (scris *petit*) sau la lat. *dominū* față de *dominō* etc., unde diferența se bazează din întîmplare pe un simplu fonem, ci la faptul mai caracteristic și mai delicat că un fonem joacă, prin el însuși, un rol în sistemul unei stări de limbă. Dacă, de exemplu, în greacă, *m*, *p*, *t* etc. nu pot să figureze niciodată la sfîrșitul unui cuvînt, aceasta înseamnă că prezența sau absența lor într-un anume loc contează în structura cuvîntului și în cea a frazei. Or, în toate cazurile de acest fel, sunetul izolat, ca toate celelalte unități, va fi ales în urma unei opoziții mentale duble : astfel, în grupul imaginar *anma*, sunetul *m* este în opoziție sintagmatică cu cele ce îl înconjoară și în opoziție asociativă cu toate cele pe care mintea poate să ni le sugereze, fie :

a n m a

v

d

[259]

[260] § 3. *Arbitrarul absolut și arbitrarul relativ**

Mecanismul limbii poate fi prezentat și sub un alt unghi, deosebit de important.

Principiul fundamental al caracterului arbitrar al semnului nu ne împiedică să distingem, în fiecare limbă, ceea ce este în mod radical arbitrar, adică nemotivat, de ceea ce nu este astfel decât în mod relativ. Numai o parte din semne este absolut arbitrară; la altele intervine un fenomen ce ne îngăduie să recunoaștem grade de arbitrar, fără să-l suprimăm: *semnul poate fi relativ motivat*.

Astfel, *vingt* este nemotivat, dar *dix-neuf* nu este nemotivat în același grad, pentru că el amintește de termenii din care se compune și de alții care îi sînt asociați, ca de exemplu *dix, neuf, vingt-neuf, dix-huit, soixante-dix* etc.; luați separat, *dix* și *neuf* se află la egalitate cu *vingt*, dar *dix-neuf* prezintă un caz de motivație relativă. Același lucru se poate spune și despre *poirier*, care amintește de cuvîntul simplu *poire* și al cărui sufix *-ier* ne face să ne gândim la *cerisier, pommier* etc.; în cazul lui *frêne, chêne*, nimic asemănător. Comparați, de asemenea, *berger*, complet nemotivat, și *vacher*, relativ motivat; la fel cuplurile *geôle* și *cachot, hâche* și *couperet, concierge* și *portier, jadis* și *autrefois, souvent* și *fréquemment, aveugle* și *boiteux, sourd* și *bossu, second* și *deuxième*, germ. *Laub* și fr. *feuillage*, fr. *métier* și germ. *Handwerk*. Pluralul englezesc *ships* amintește, prin formarea sa, de întreaga serie *flags, birds, books* etc., în timp ce *men, sheep* nu amintesc de nimic. În greacă *dōsō* exprimă ideea de viitor printr-un semn care trezește o asociere cu *lūsō, stēsō, tūsō* etc., în timp ce *eimi* este cu totul izolat.

Nu este aici locul să căutăm factorii care condiționează, în fiecare caz, motivația; dar aceasta este întotdeauna cu atât mai completă cu cît analiza sintagmatică este mai ușoară și sensul subunităților mai evident. Într-adevăr, dacă există elemente formative transparente, ca *-ier* în *poirier* față de *ceris-ier, pomm-ier* etc., există și altele a căror semnificație e neclară sau cu totul nulă; în ce măsură sufixul *-ot* [261] corespunde unui element de sens în *cachot*? Apropiind cuvinte ca *coutelas, fatras, platras, canevas*, avem vagul sentiment că *-as* este un element formativ propriu substantivelor, fără să-l putem însă defini mai exact. De altfel, nici chiar în cazurile cele mai favorabile, motivarea nu este niciodată absolută. Nu numai că elementele unui semn motivat sînt, ele înseși, arbitrar (cf. *dix* și *neuf* din *dix-neuf*), dar valoarea termenului total nu este niciodată egală cu suma valorilor părților; *poir* × *ier* nu este egal cu *poir* + *ier* (vezi p. 139).

Cît privește fenomenul în sine, el se explică prin principiile enunțate în paragraful precedent: noțiunea motivării relative implică: 1. analiza termenului dat, deci un raport sintagmatic; 2. apelul la unul sau la mai mulți alți termeni, deci un raport asociativ. Este mecanismul în virtutea căruia un termen oarecare se pretează la exprimarea unei idei. Pînă aici, unitățile ne-au apărut ca niște valori, ca elemente ale unui sistem, și le-am considerat mai ales în opozițiile lor; acum recunoaștem solidaritățile care le leagă; ele sînt de ordin asociativ și de ordin

sintagmatic și limitează arbitrarul. *Dix-neuf* este solidar, din punct de vedere asociativ, cu *dix-huit*, *soixante-dix* etc., și, din punct de vedere sintagmatic, cu elementele sale *dix* și *neuf* (vezi p. 142). Această dublă relație îi conferă o parte din valoarea sa.

Sînt convins că orice lucru ce are legătură cu limba ca sistem cere să fie abordat din această perspectivă ce nu reține deloc atenția lingviștilor : limitarea arbitrarului*. [262]
Este cea mai bună bază posibilă. Într-adevăr, întregul sistem al limbii se întemeiază pe principiul irațional al arbitrarului semnului care, aplicat fără restricție, ar duce la o foarte mare complicație ; dar mintea noastră izbuteste să introducă un principiu de ordine și de regularitate în anumite părți ale masei semnelor ; în aceasta constă rolul motivării relative. Dacă mecanismul limbii ar fi în întregime rațional, l-am putea studia în el însuși ; dar cum el nu este decît o corecție parțială a unui sistem în mod natural haotic, adoptăm punctul de vedere impus de însăși natura limbii, studiind acest mecanism ca o limitare a arbitrarului*. [263]

Nu există limbă în care nimic să nu fie motivat ; de asemenea, a concepe una în care totul să fie motivat este imposibil prin definiție. Între cele două limite extreme – minimum de organizare și minimum de arbitrar – găsim toate varietățile posibile. Diversele idiomuri cuprind întotdeauna elemente din cele două ordini – radical arbitrar și relativ motivate –, dar în proporții foarte variabile ; este o caracteristică importantă, de care poate să se țină seama în clasificarea lor.

Într-un anumit sens – pe care nu trebuie să-l luăm în înțelesul lui prea strict, dar care face simțită una din formele acestei opoziții –, s-ar putea spune că limbile în care caracterul nemotivat atinge un maximum sînt mai *lexicologice*, iar acelea în care ea coboară la minimum, mai *gramaticale*. Nu pentru că *lexic* și *arbitrar* pe de o parte, *gramatică* și *motivație relativă* pe de altă parte, ar fi întotdeauna sinonime ; dar există ceva comun în principiul lor. Sînt ca doi poli între care se mișcă întreg sistemul, ca doi curenți opuși care își împart mișcarea limbii : tendința de a folosi instrumentul lexicologic, semnul nemotivat, și preferința acordată instrumentului gramatical, adică regulii de construcție.

S-ar vedea, de exemplu, că engleza acordă un loc mult mai important nemotivatului decît germana ; dar tipul ultralexilogicului este chineza, în timp ce indo-europeana și sanscrita sînt specimene ale ultragramaticalului. În interiorul uneia și aceleiași limbi, întreaga mișcare a evoluției poate fi marcată printr-o trecere continuă de la motivat la arbitrar și de la arbitrar la motivat ; acest du-te-vino are adeseori ca rezultat faptul că deplasează sensibil proporțiile acestor două categorii de semne. Astfel, în raport cu latina, franceza este caracterizată și printr-o uriașă creștere a arbitrarului : în timp ce în latină *inimicus* amintește de *in-* și de *amīcus* și se motivează prin ele, *ennemi* nu se motivează prin nimic ; el a intrat în arbitrarul absolut, care este, de altfel, condiția esențială a semnului lingvistic. Constatăm această deplasare în sute de exemple : cf. *constăre* (*stăre*) : *colūter*, *fabrica* (*faber*) : *forge*, *magister* (*magis*) : *măitre*, *berbīcārius* (*berbīx*) : *berger* etc. Aceste schimbări dau francezei o fizionomie foarte specială*.

[264]

Gramatica și subdiviziunile sale

[265] § 1. Definiții; împărțiri tradiționale*

Lingvistica statică sau descrierea unei stări de limbă poate fi numită *gramatică*, în sensul foarte precis și, de altfel, foarte obișnuit pe care îl găsim în expresiile „gramatica jocului de șah”, „gramatica Bursei” etc., în care este vorba de un obiect complex și sistematic, ce pune în joc valori coexistente.

[266] Gramatica studiază limba ca sistem al mijloacelor de exprimare; cine spune gramatical, spune sincron și semnificativ și, cum nici un sistem nu se suprapune peste mai multe epoci în același timp, pentru noi nu există „gramatică istorică”; ceea ce numim astfel nu este, în realitate, decât lingvistică diacronică*.

Definiția noastră nu concordă cu aceea, mai restrânsă, ce i se dă în general gramaticii. Într-adevăr, s-a convenit să se numească gramatică *morfologia* și *sintaxa* reunite, *lexicologia* sau știința cuvintelor fiind exclusă din cadrul ei.

Dar oare aceste împărțiri corespund realității? Sînt ele în armonie cu principiile pe care le-am stabilit mai înainte?

Morfologia se ocupă cu diferite categorii de cuvinte (verbe, substantive, adjective, pronume etc.) și cu diferite forme ale flexiunii (conjugare, declinare). Pentru a separa studiul sintaxei, se invocă argumentul că aceasta din urmă are drept obiect funcțiile legate de unitățile lingvistice, în timp ce morfologia nu se ocupă decât de forma lor; ea se mulțumește, de exemplu, să spună că genitivul cuvîntului grecesc *phúlax* „paznic” este *phúlakos*, iar sintaxa ne învață cum să folosim aceste două forme.

Dar această distincție este iluzorie; seria formelor substantivului *phúlax* nu devine paradigmă de flexiune decât prin compararea funcțiilor atașate diferitelor forme; reciproc, aceste funcții nu țin de morfologie decât dacă fiecareia dintre ele îi corespunde un semn fonic determinat. O declinare nu este nici o listă de forme și nici o serie de abstracții logice, ci o combinație între aceste două lucruri: forme și funcții sînt solidare și este greu, ca să nu spunem cu neputință, să le separăm. Lingvistic, morfologia nu are obiect real și autonom; ea nu poate să constituie o disciplină distinctă de sintaxă.

Pe de altă parte, oare este logic să excludem lexicologia din gramatică? La prima vedere cuvintele, așa cum sînt înregistrate în dicționar, nu par a se preta la studiul gramatical, ce se limitează, în general, la raporturile existente între unități.

Dar constatăm pe dată că o mulțime dintre aceste raporturi pot fi exprimate atît prin cuvinte, cît și prin mijloace gramaticale. Astfel, în latină *fiō* și *faciō* se opun la fel ca *dīcor* și *dīcō*, forme gramaticale ale unuia și aceluiași cuvînt; în rusă distincția dintre perfectiv și imperfectiv este redată gramatical în *sprosit'*: *sprāšivat'* „a întreba” și lexicologic în *skazāt'*: *govorit'* „a zice”. În general, prepozițiile sînt atribuite gramaticii, totuși locuțiunea prepozițională *en considération de* este, în mod esențial, lexicologică, deoarece cuvîntul *considération* figurează aici cu sensul său propriu. Dacă se compară grecescul *peithō*: *peithomai* cu franțuzescul *je persuade*: *j'obéis*, vedem că opoziția este redată gramatical în primul caz și lexicologic în cel de-al doilea. Multe raporturi exprimate în anumite limbi prin cazuri sau prepoziții sînt rediate în altele prin cuvinte compuse, mai apropiate de cuvintele propriu-zise (fr. *royaume des cieux* și germ. *Himmerleich*), sau prin derivați (fr. *moulin à vent* și polon. *wiatr-ak*) sau, în sfîrșit, prin cuvinte simple (fr. *bois de chauffage* și rus. *drová*, fr. *bois de construction* și rus. *lès*). Schimbul dintre cuvintele simple și locuțiunile compuse în interiorul aceleiași limbi (cf. *considérer* și *prendre en considération*, *se venger de* și *tirer vengeance de*) este, de asemenea, foarte frecvent.

Se vede deci că, din punctul de vedere al funcției, faptul lexicologic se poate confunda cu faptul sintactic. Pe de altă parte, orice cuvînt care nu este o unitate simplă și ireductibilă nu se deosebește, în mod esențial, de un membru de frază, de un fapt de sintaxă; îmbinarea subunităților care îl compun ascultă de aceleași principii fundamentale ca și formarea grupurilor de cuvinte.

În rezumat, împărțirile tradiționale ale gramaticii pot avea utilitatea lor practică, dar nu corespund unor deosebiri naturale și nu sînt unite prin nici o legătură logică. Gramatica nu se poate construi decît pe un principiu diferit și superior.

§ 2. Împărțiri raționale*

[267]

Interpenetrația morfologiei, sintaxei și lexicologiei se explică prin natura, în fond identică, a tuturor faptelor de sincronie. Între ele nu poate exista nici o limită trasată dinainte. Doar distincția stabilită mai sus între raporturile sintagmatice și raporturile asociative sugerează un mod de clasificare care se impune de la sine, singurul ce poate fi pus la baza sistemului gramatical.

Tot ceea ce compune o stare de limbă trebuie să poată fi adus la o teorie a sintagmelor și la o teorie a asociațiilor. Anumite părți ale gramaticii tradiționale par a se grupa fără efort într-unul dintre aceste ordine: flexiunea este, evident, o formă tipică a asocierii formelor în mintea subiecților vorbitori; pe de altă parte, sintaxa, adică – după definiția cea mai curentă – teoria grupărilor de cuvinte, intră în sintagmatică, pentru că aceste grupări presupun întotdeauna cel puțin două unități distribuite în spațiu. Nu toate faptele de sintagmatică se clasifică în sintaxă, dar toate faptele de sintaxă aparțin sintagmaticii.

Orice punct din gramatică arată importanța studierii fiecărei probleme din acest dublu punct de vedere. Astfel, noțiunea de cuvânt pune două probleme distincte, după cum o considerăm, asociativ sau sintagmatic; adjectivul *grand* oferă în sintagmă o dualitate de formă (*grã garsõ* pentru *grand garçon* și *grãt ăfã* pentru *grand enfant*) și asociativ o altă dualitate (masc. *grã* pentru *grand*, fem. *grãd* pentru *grande*).

Ar trebui să putem aduce astfel fiecare fapt în ordinea sa sintagmatică sau asociativă, și să coordonăm întreaga materie a gramaticii pe cele două axe naturale ale sale; numai această repartiție ar arăta ce trebuie schimbat în raport cu cadrele uzuale ale lingvisticii sincronice. Această încercare nu poate fi întreprinsă aici, unde ne mărginim să expunem principiile cele mai generale.

Există un subiect important care nu a fost încă atins și care arată tocmai necesitatea de a examina orice problemă gramaticală din cele două puncte de vedere de mai sus. Este vorba despre entitățile abstracte din gramatică. Să le privim mai întâi sub aspectul asociativ.

A asocia două forme nu înseamnă numai a simți că ele au ceva comun, ci și a distinge natura raporturilor ce reglementează asociațiile. Astfel, subiecții au conștiința că relația care unește *enseigner* cu *enseignement* sau *juger* cu *jugement* nu este aceeași cu cea pe care ei o constată între *enseignement* și *jugement* (vezi pp. 135 și urm.). Prin aceasta, sistemul asociațiilor se leagă de cel al gramaticii. Se poate spune că suma clasificărilor conștiente și metodice făcute de gramaticianul care studiază o stare de limbă fără să recurgă la istorie, trebuie să coincidă cu suma asociațiilor, conștiente sau nu, puse în joc în vorbire. Ele fixează în mintea noastră familiile de cuvinte, paradigmele de flexiune, elementele formative: radicali, sufixe, desinențe etc. (vezi pp. 187 și urm.).

Dar oare asocierea degajă doar elemente materiale? Nu, fără îndoială; știm că ea apropie cuvinte legate numai prin sens (cf. *enseignement*, *apprentissage*, *éducation* etc.); la fel trebuie să fie și în gramatică: fie cele trei genitive latinești: *domin-ī*, *rēg-is*, *ros-ārum*; sunetele celor trei desinențe nu oferă nici o analogie care să se preteze la asociere; dar ele sînt totuși legate prin sentimentul unei valori comune care dictează o folosire identică; aceasta este de ajuns pentru a crea asocierea în absența oricărui suport material și astfel ia loc în limbă noțiunea de genitiv în sine. Desinențele de flexiune *-us*, *-i*, *-o* etc. (în *dominus*, *dominī*, *dominō* etc.) sînt legate în conștiință printr-un procedeu asemănător; ele degajă noțiunile mai generale de caz și de desinență casuală. Asocieri de același ordin, dar și mai largi încă, leagă toate substantivele, toate adjectivele etc. și fixează noțiunea părților de discurs.

Toate aceste lucruri există în limbă, dar cu titlu de *entități abstracte*; studiul lor e dificil, pentru că nu putem ști exact dacă conștiința subiecților vorbitori merge întotdeauna atît de departe ca analizele gramaticianului. Dar esențialul este că *entitățile abstracte se bazează întotdeauna, în ultimă analiză, pe entitățile concrete*. Nici o abstracție gramaticală nu este posibilă fără o serie de elemente materiale care îi servesc drept substrat; și pînă la urmă trebuie, întotdeauna, să revenim la aceste elemente.

Să ne plasăm acum din punct de vedere sintagmatic. Valoarea unui grup este adeseori legată de ordinea elementelor sale. Analizînd o sintagmă, subiectul vorbitor nu se mărginește să-i distingă părțile; el constată între ele o anumită ordine de succesiune. Sensul cuvîntului franțuzesc *désir-eux* sau al cuvîntului latinesc *signi-fer* depinde de locul respectiv al subunităților: nu se poate spune *eux-désir* sau *fer-signum*. Se poate chiar ca o valoare să nu aibă nici un raport într-un element concret (ca *-eux* sau *-fer*) și să rezulte numai din ordonarea termenilor; în franceză, cele două grupuri *je dois* și *dois-je?* au semnificații diferite numai din pricina ordinei cuvintelor. Uneori o limbă exprimă prin succesiunea termenilor o idee pe care o alta o va reda printr-unul sau mai mulți termeni concreți; engleza, în tipul sintagmatic *gooseberry wine* „vin de coacăze”, *gold watch* „ceas de aur” etc., exprimă numai prin ordinea termenilor raporturi pe care franceza modernă le marchează prin prepoziții; la rîndul său, franceza modernă redă noțiunea de complement direct numai prin poziția substantivului după verbul tranzitiv (cf. *je cueille une fleur* „eu culeg o floare”), în timp ce latina și alte limbi o fac prin folosirea acuzativului, caracterizat prin desinențe speciale etc.

Dar, dacă ordinea cuvintelor este incontestabil o entitate abstractă, este la fel de adevărat că ea nu-și datorează existența decît unităților concrete care o conțin și care se înșiruiesc pe o singură dimensiune. Ar fi o eroare să credem că există o sintaxă incorporală în afara acestor unități materiale distribuite în spațiu. În engleză *the man I have seen* (*l'homme que j'ai vu*) ne arată un fapt de sintaxă ce pare reprezentat prin zero, în timp ce franceza îl redă prin *que*. Dar tocmai compararea cu faptul de sintaxă franțuzesc produce iluzia că neantul poate să exprime ceva; în realitate, această valoare este creată numai de unitățile materiale aliniate într-o anumită ordine. În afara unei sume de termeni concreți nu am putea judeca un caz de sintaxă. Această suită de termeni este expresia adecvată a gîndirii, fie și numai prin faptul că înțelegem un complex lingvistic (de exemplu cuvintele englezești citate mai sus).

O unitate materială nu există decît prin scris, prin funcția cu care este investită; acest principiu este deosebit de important pentru cunoașterea unităților restrînse, fiindcă sîntem înclinați să credem că ele există în virtutea purei lor materialități, că, de exemplu, *aimer* nu-și datorează existența decît sunetelor care îl compun. Invers – cum am văzut mai sus – un sens, o funcție nu există decît prin suportul unei forme materiale; acest principiu a fost formulat în legătură cu sintagme mai extinse sau tipuri sintactice, pentru că sîntem înclinați să vedem aici niște abstracții imateriale ce planează deasupra termenilor frazei. Aceste două principii, completîndu-se, concordă cu afirmațiile noastre privitoare la delimitarea unităților (vezi p. 119).

PARTEA A TREIA

Lingvistica diacronică

Lingvistica diacronică nu studiază raporturile dintre termenii coexistenți ai unei stări de limbă, ci raporturile dintre termenii succesivi care se substituie unii pe alții în timp.

Într-adevăr, imobilitatea absolută nu există (vezi pp. 94 și urm.); toate părțile limbii sînt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluție mai mare sau mai mică. Aceasta poate să varieze ca rapiditate și intensitate, fără ca principiul să fie infirmat; fluviul limbii curge fără întrerupere; faptul că ar putea curge liniștit sau vijelios este ceva secundar.

Este adevărat că această evoluție neîntreruptă ne este ascunsă adeseori de atenția acordată limbii literare; aceasta – după cum vom vedea la pagina 198 –, se suprapune peste limba vulgară, adică peste limba naturală, și este supusă altor condiții de existență. O dată formată, ea rămîne în general destul de stabilă și tinde să se păstreze identică cu ea însăși; dependența sa de scriere îi asigură garanții speciale de conservare. Deci ea nu poate să ne arate în ce măsură sînt variabile limbile naturale, degajate de orice reglementare literară.

Fonetica, întreaga fonetică, este primul obiect al lingvisticii diacronice; într-adevăr, evoluția sunetelor este incompatibilă cu noțiunea de stare; a compara fonemele sau grupurile de foneme cu ceea ce au fost ele înainte înseamnă a stabili o diacronie. Epoca antecedentă poate fi mai apropiată sau mai îndepărtată; dar cînd cele două ipostaze se confundă, fonetica încetează să mai intervină; nu mai există decît descrierea sunetelor unei stări de limbă și această sarcină îi revine fonologiei.

Caracterul diacronic al foneticii se acordă foarte bine cu principiul că nimic din ceea ce este fonetic nu este semnificativ sau gramatical, în sensul larg al termenului (vezi p. 43). Pentru a face istoricul sunetelor unui cuvînt, putem să-i ignorăm sensul, neluîndu-i în considerare decît învelișul material, și să decupăm din el tranșe fonice, fără să ne întrebăm dacă ele au o semnificație; vom cerceta, de exemplu, ce devine în greaca atică un grup *-ewo-*, care nu înseamnă nimic. Dacă evoluția limbii s-ar reduce la aceea a sunetelor, opoziția obiectelor proprii celor două părți ale lingvisticii ar deveni imediat evidentă: s-ar vedea clar că diacronicul echivalează cu nongramaticalul, după cum sincronicul echivalează cu gramaticalul.

Dar oare numai sunetele se transformă în timp? Cuvintele își schimbă semnificația, categoriile gramaticale evoluează; vedem cum unele dispar o dată cu

formele care serveau la exprimarea lor (de exemplu dualul în latină). Dar, dacă toate faptele de sincronie asociativă și sintagmatică își au istoria lor, cum să menținem distincția absolută dintre diacronie și sincronie? Acest lucru devine foarte dificil de îndată ce ieșim din fonetica pură.

Să remarcăm totuși că multe schimbări considerate drept gramaticale se explică prin schimbări fonetice. Crearea tipului gramatical al cuvîntului german *Hand*: *Hände*, substituit lui *hant*: *hanti* (vezi p. 100), se explică în întregime printr-un fapt fonetic. Tot un fapt fonetic stă la baza tipului de cuvinte compuse *Springbrunnen*, *Reitschule* etc. ; în vechea germană de sus, primul element nu era verbal, ci era un substantiv ; *beta-hūs* însemna „casă de rugăciune” ; vocala finală căzînd fonetic (*beta-* → *bet-* etc.), s-a stabilit un contact semantic cu verbul (*beten* etc.) și *Bethaus* a sfîrșit prin a însemna „casă pentru a se ruga”.

Ceva foarte asemănător s-a produs în cuvintele compuse pe care vechea germanică le forma cu cuvîntul *lich* „aparență exterioară” (cf. *mannlich* „care are aparență de om”, *redolich* „care are aparența unui lucru rațional”). Astăzi, într-un mare număr de adjective (cf. *verzeihlich*, *glaublich* etc.), *-lich* a devenit un sufix, comparabil cu cel din *pardonn-able*, *croy-able* etc. ; în același timp, interpretarea primului element s-a schimbat : nu mai vedem în el un substantiv, ci o rădăcină verbală, și aceasta pentru că, într-un anumit număr de cazuri, prin căderea vocalei finale a primului element (de exemplu *redo-* → *red-*), acesta a fost asimilat cu o rădăcină verbală (*red-* de la *reden*).

Astfel în *glaublich*, *glaub-* este apropiat mai curînd de *glauben* decît de *Glaube*, și, cu toată diferența de radical, *sichlich* este asociat cu *sehen* și nu cu *Sicht*.

În toate aceste cazuri și în multe altele asemănătoare, distincția dintre cele două ordine rămîne clară ; trebuie să ne amintim mereu de acest lucru, pentru a nu afirma cu ușurătate că facem gramatică istorică, deși, în realitate, ne mișcăm succesiv în domeniul diacronic, studiind schimbarea fonetică, și în domeniul sincron, cercetînd consecințele ce decurg de aici.

Dar această restricție nu înlătură toate dificultățile. Evoluția unui fapt de gramatică oarecare, grup asociativ sau tip sintagmatic, nu este comparabilă cu aceea a unui sunet. Ea nu este simplă ; ea se descompune într-o mulțime de fapte particulare, din care numai o parte intră în fonetică. În geneza unui tip sintagmatic precum viitorul franțuzesc *prendre ai*, devenit *prendrai*, se deosebesc cel puțin două fapte, unul psihologic : sinteza celor două elemente ale conceptului, celălalt fonetic și care depinde de primul : reducerea celor două accente ale grupului la unul singur (*préndre ai* → *prendrai*).

Flexiunea verbului tare germanic (tip germ. mod. *geben*, *gab*, *gegeben* etc., cf. gr. *leipo*, *élipon*, *léloipa* etc.), este bazată în mare parte pe acțiunea ablautului vocalelor radicale. Aceste alternanțe (vezi pp. 165 și urm.), al căror sistem era destul de simplu la origine, rezultă, fără îndoială, dintr-un fapt pur fonetic ; dar

pentru ca aceste opoziții să capete o asemenea importanță funcțională, a trebuit ca sistemul primitiv al flexiunii să se simplifice printr-o serie de procese diverse : dispariția varietăților multiple ale prezentului și a nuanțelor de sens legate de acestea, dispariția imperfectului, a viitorului și a aoristului, eliminarea redublării perfectului etc. Aceste schimbări, ce nu au nimic esențial fonetic, au redus flexiunea verbală la un grup retrîns de forme, în care alternanțele radicale au dobîndit o valoare semnificativă de prim ordin. De exemplu, se poate afirma că opoziția *e : a* este mai semnificativă în *geben : gab* decît opoziția *e : o* în grecescul *leípō : léloipa*, din pricina absenței redublării în perfectul german.

Chiar dacă, de cele mai multe ori, fonetica intervine într-un fel oarecare în evoluție, ea nu poate să o explice în întregime ; o dată eliminat factorul fonetic, găsim un reziduu ce pare să justifice ideea „unei istorii a gramaticii” ; aici se află adevărata dificultate ; distincția – care trebuie menținută – între diacronic și sincron ic ar cere explicații delicate, incompatibile cu acest curs¹.

În cele ce urmează, vom studia succesiv schimbările fonetice, alternanța și faptele de analogie, pentru a termina prin cîteva cuvinte despre etimologia populară și aglutinare.

-
1. La acest argument didactic și exterior se adaugă poate un altul : F. de Saussure nu a abordat niciodată lingvistica vorbirii în lecțiile sale (vezi pp. 43 și urm.). Ne amintim că un nou uzaj începe întotdeauna printr-o serie de fapte individuale (vezi p. 112). S-ar putea admite că autorul refuza acestora caracterul de fapte gramaticale, în sensul că un act izolat este străin de limbă și de sistemul său, care nu depinde decît de ansamblul habitudinilor colective. Atîta timp cît faptele aparțin vorbirii, ele nu sînt decît moduri speciale și ocazionale de a utiliza sistemul stabilit. În momentul cînd o inovație, des repetată, se întipărește în memorie și intră în sistem, ea are drept efect deplasarea echilibrului valorilor și limba se pomenește *ipso facto* și spontan schimbată. Evoluției gramaticale i s-ar putea aplica ceea ce s-a spus la p. 43 și la p. 101 despre evoluția fonetică : devenirea sa este exterioară sistemului, căci acesta nu este niciodată văzut în evoluția sa, îl găsim schimbat de la un moment la altul. Această încercare de explicare este, de altfel, o simplă sugestie a noastră (n.ed.).

Schimbările fonetice

[270] § 1. *Regularitatea lor absolută**

Am văzut la pp. 108 și urm. că schimbarea fonică nu atinge cuvintele, ci sunetele. Cel care se transformă e fonemul: eveniment izolat, ca toate evenimentele diacronice, dar care are drept consecință faptul că alterează în mod identic toate cuvintele în care figurează fonemul considerat; acesta este sensul în care schimbările fonetice sînt absolut regulate.

În germană, orice *i* a devenit *ei*, apoi *ai*: *wīn, trīben, līhen, zīt* au dat *Wein, treiben, leihen, Zeit*; orice *ū* a devenit *au*: *hūs, zūn, rūch* → *Haus, Zaun, Rauh*; la fel *ū* s-a schimbat în *eu*: *hūsir* → *Hauser* etc. Dimpotrivă, diftongul *ie* a trecut la *i*, pe care continuăm să-l scriem *ie*: *biegen, lieb, Tier*. Paralel, orice *uo* a devenit *ū*: *muot* → *Mut* etc. Orice *z* (vezi p. 57) a dat *s* (scris *ss*): *wazer* → *Wasser, fliezen* → *fliessen* etc. Orice *h* median a dispărut dintre vocale: *līhen, sehen* → *leien, seen* (scrise *leihen, sehen*). Orice *w* s-a transformat în *v* labiodental (scris *w*): *wazer* → *wasr* (*Wasser*).

În franceză, orice *l* muiat a devenit *y* (iod): *piller, bouillir* se pronunță *piye, buyir* etc.

În latină, *s* intervocalic apare ca *r* într-o altă epocă: **genesis, *asēna* → *generis, arēna* etc.

Orice schimbare fonetică, văzută în adevărata sa lumină, ar confirma perfectă regularitate a acestor transformări.

§ 2. *Condițiile schimbărilor fonetice*

Exemplele precedente arată că fenomenele fonetice, departe de a fi întotdeauna absolute, sînt de cele mai multe ori legate de condiții determinate: altfel spus, nu se transformă specia fonologică, ci fonemul, așa cum se prezintă el în anumite condiții de vecinătate, accentuare etc. Astfel, *s* nu a devenit *r* în latină decît între vocale și în cîteva alte poziții; în alte locuri, el continuă să subziste (cf. *est, senex, equos*).

Schimbările absolute sînt extrem de rare; adeseori, ele nu par astfel decît prin caracterul ascuns sau prea general al condiției; astfel, în germană, *i* devine *ei, ai*, dar numai în silabă tonică; *k*, indo-european devine *h* în germanică (cf. i.-e. *k, p̥olsom*, lat. *collum*, germ. *Hals*); dar schimbarea nu se produce după *s* (cf. gr. *skótos* și got. *skadus* „umbră”).

De altfel, împărțirea schimbărilor în absolute și condiționale se bazează pe o vedere superficială a lucrurilor ; este mai rațional să vorbim, cum se face din ce în ce mai mult, despre fenomene fonetice *spontane și combinatorii**. Ele sînt spontane [271] cînd sînt produse de o cauză internă, și combinatorii cînd rezultă din prezența unuia sau mai multor foneme. Astfel, trecerea lui *o* indo-european în *a* germanic (cf. got. *skadus*, germ. *Hals* etc.) este un fapt spontan. Mutațiile consonantice sau „Lautverschiebungen” din germanică sînt tipul schimbării spontane : astfel, k_1 indo-european devine *h* în proto-germanică (cf. lat. *collum* și got. *hals*), proto-germanicul *t*, conservat în engleză, devine *z* (pronunțat *ts*) în vechea germană de sus (cf. got. *taihun*, engl. *ten*, germ. *zehn*). Dimpotrivă, trecerea latinescului *ct*, *pt* în italianescul *tt* (cf. *factum* → *fatto*, *captivum* → *cattivo*) este un fapt combinatoriu, pentru că primul element a fost asimilat cu al doilea. Umlautul german se datorează și el unei cauze externe, prezența lui *i* în silaba următoare : în timp ce *gast* nu se schimbă, *gasti* dă *gesti*, *Gäste*.

Să notăm faptul că, atît într-un caz cît și în celălalt, rezultatul nu intră în discuție și că nu contează dacă există sau nu vreo schimbare. Dacă, de exemplu, comparăm goticul *fisks* cu latinescul *piscis* și goticul *skadus* cu grecescul *skótos*, constatăm, în primul caz, persistența lui *i*, iar în celălalt caz, trecerea lui *o* în *a* ; dintre aceste două sunete, primul a rămas ca atare, iar al doilea s-a schimbat ; dar esențial este faptul că au acționat prin ele înseși.

Dacă un fapt fonetic este combinatoriu, el este întotdeauna condițional ; dacă e spontan, el nu este, în mod obligatoriu, absolut, căci poate fi condiționat negativ de absența anumitor factori de schimbare. Astfel k_1 indo-european devine spontan *qu* în latină (cf. *quattuor*, *inquināna* etc.), dar nu trebuie să fie urmat, de exemplu, de *o* sau de *u* (cf. *cottīdie*, *colō*, *secundus* etc.). La fel, persistența lui *i* indo-european în goticul *fisks* etc. este legată de o condiție : nu trebuie să fie urmat de *r* sau de *h*, în care caz devine *e*, notat *ai* (cf. *wair* = lat. *vir* și *mairhstus* = germ. *Mist*).

§ 3. Puncte metodice

Formulele care exprimă fenomenele trebuie să țină cont de distincțiile precedente, altfel riscă să le prezinte într-o lumină falsă.

Iată cîteva exemple de asemenea inexactități.

După vechea formulare a legii lui Verner, „în germanică orice *þ* neinițial s-a schimbat în *ð* dacă accentul se afla în urma lui” : cf. pe de o parte **faper* → **fader* (germ. *Vater*), **liþumé* → **lidumé* (germ. *litten*), pe de altă parte **þris* (germ. *drei*), **brōþer* (germ. *Bruder*), **liþo* (germ. *leide*), în care *þ* subzistă.

Această formulă atribuie un rol activ accentului și introduce o clauză restrictivă pentru *þ* inițial. În realitate, fenomenul este cu totul diferit : în germanică, ca și în latină, *þ* tindea să se sonorizeze spontan în interiorul cuvîntului ; numai accentul

plasat pe vocala precedentă a putut să-l împiedice să o facă. Astfel totul este răsturnat: faptul este spontan, nu combinatoriu, și accentul este un obstacol, în loc să fie cauza provocatoare. Trebuie să spunem: orice *h* interior a devenit *d*, cu condiția ca accentul plasat pe vocala precedentă să nu se fi opus la aceasta.

[272] Pentru a distinge ceea ce este spontan de ceea ce este combinatoriu, trebuie să analizăm fazele transformării și să nu luăm rezultatul mediat drept rezultat imediat. Astfel, pentru a explica rotacizarea (cf. lat. **genesis* → *generis*), este incorect să spunem că *s* a devenit *r* între două vocale, căci *s*, neavând sunet laringal, nu poate să dea *r* dintr-o dată. În realitate, există două acte: *s* devine *z* prin schimbare combinatorie; dar *z*, nefiind menținut în sistemul fonetic din latină, a fost înlocuit prin sunetul foarte învecinat *r*, și această schimbare e spontană. Astfel, printr-o gravă eroare, se contopeau într-un singur fenomen două fapte separate; greșeala constă, pe de o parte, din a lua rezultatul mediat drept imediat (*s* → *r* în loc de *z* → *r*) și, pe de altă parte, din a considera fenomenul total drept combinatoriu, atunci când el nu este astfel în prima sa parte. Este ca și cum am spune că în franceză *e* a devenit *a* înaintea unei nazale. În realitate, a existat, succesiv, o schimbare combinatorie, nazalizarea lui *e* de către *n* (cf. lat. *ventum* → fr. *vēnt*, lat. *fēmina* → fr. *femə*, *fēmə*), apoi o schimbare spontană a lui *ē* în *ā* (cf. *vānt*, *fāmə*, acum *vā*, *fam*). În zadar am obiecta că fenomenul nu a putut să se petreacă decît înaintea unei consoane nazale: nu e vorba să știm de ce *e* s-a nazalizat, ci numai dacă transformarea lui *ē* în *ā* este spontană sau combinatorie.

Cea mai gravă eroare de metodă pe care o amintim aici, deși nu se leagă de principiile expuse mai sus, constă în a formula o lege fonetică la prezent, ca și cum faptele pe care ea le cuprinde ar exista o dată pentru totdeauna, în loc să se nască și să moară într-un interval de timp. Este un adevărat haos, căci astfel se suprimă orice succesiune cronologică a evenimentelor. Am insistat asupra acestui punct la pagina 112 analizînd fenomenele succesive ce explică dualitatea *trikhes*: *thriksí*. Când spunem: „*s* devine *r* în latină”, facem să se creadă că rotacizarea este inerentă naturii limbii și rămînem încurcați în fața unor excepții precum *causa*, *rīsus* etc. Numai formularea: „*s* intervocalic a devenit *r* în latină într-o anumită epocă” ne autorizează să ne gîndim că, în momentul în care *s* trecea în *r*, *causa*, *rīsus* etc. nu aveau *s* intervocalic și erau la adăpost de schimbare; într-adevăr, încă se spunea *caussa*, *rīssus*. Dintr-un motiv analog trebuie să spunem: „*ā* a devenit *ē* în dialectul ionian (cf. *mātēr* → *mētēr* etc.)”, căci altminteri nu am ști ce să facem cu forme precum *pāsa*, *phāsi* etc. (care mai erau încă *pansa*, *phansi* etc., în epoca schimbării).

§ 4. Cauzele schimbărilor fonetice

Căutarea acestor cauze este una dintre problemele cele mai dificile ale lingvisticii. S-au propus mai multe explicații, dar nici una nu aduce o clarificare completă.

I. S-a spus că rasa ar avea predispoziții ce trasează dinainte direcția schimbărilor fonetice. Există aici o problemă de antropologie comparată : oare aparatul fonator variază de la o rasă la alta ? Nu, deloc mai mult decât de la un individ la altul ; un negru transplantat încă de la naștere în Franța vorbește franceza la fel de bine ca și indigenii. Mai mult, când ne folosim de expresii ca „organul fonator italian” sau „gura germanicilor nu admite asta”, riscăm să transformăm într-o caracteristică permanentă un fapt pur istoric ; este o eroare comparabilă cu aceea care formulează un fenomen fonetic la prezent ; a pretinde că organul vocal ionian este nepotrivit pentru *ā* lung și că îl schimbă în *ē*, este la fel de greșit ca a spune că : *ā* „devine” în ioniană *ē*.

Organul fonator ionian nu respingea pronunțarea lui *ā*, ba chiar, în anumite cazuri, îl admitea. Deci nu este vorba de o incapacitate antropologică, ci de o schimbare în deprinderile articulării. La fel, latina, care nu-l conservase pe *s* intervocalic (**genesis* → *generis*), l-a reintrodus puțin mai târziu (cf. **rissus* → *rīsus*) ; aceste schimbări nu indică o dispoziție permanentă a organului vocal latinesc.

Fără îndoială că, într-o epocă dată și la un anumit popor, există o direcție generală a fenomenelor fonetice ; monoftongările diftongilor în franceza modernă sînt manifestările uneia și aceleiași tendințe ; dar curente generale analoage s-ar putea găsi și în istoria politică, fără să fie pus la îndoială caracterul lor pur istoric și fără să se vadă aici o influență directă a rasei.

II. Adeseori, schimbările fonetice au fost considerate ca o adaptare la condițiile solului și ale climatului. Anumite limbi din nord acumulează consoanele, anumite limbi din sud folosesc mai mult vocalele, de unde vine și sunetul lor armonios. Climatul și condițiile de viață pot avea o mare influență asupra limbii, dar problema se complică de îndată ce intrăm în detalii : astfel, alături de idiomurile scandinave, atît de pline de consoane, cele ale laponilor și ale finlandezilor sînt mai vocalice decât însăși italiana. Vom mai nota și că acumularea consoanelor în germana actuală este, în multe cazuri, un fapt foarte recent, datorat unor căderi ale vocalelor posttonice ; că anumite dialecte din sudul Franței sînt mai puțin refractare decât franceza din nord față de grupurile consonantice, că sîrba prezintă tot aîtea cît și rusa moscovită etc.

III. A intervenit legea celui mai mic efort, care a făcut să fie înlocuite două articulări printr-una singură, sau o articulare dificilă printr-o alta mai comodă. Această idee, orice s-ar zice, merită să fie cercetată : ea poate să elucideze într-o oarecare măsură cauza fenomenului sau să indice cel puțin direcția în care trebuie să o cauți.

Legea celui mai mic efort pare a explica un anumit număr de cazuri, cum ar fi trecerea oclusivei la spirantă (*habēre* → *avoir*), căderea unor mase urișe de silabe finale în multe limbi, fenomenele de asimilare (de exemplu *ly* → *ll*, **alyos* → gr. *állos*, *tn* → *nn*, **atnos* → lat. *annus*), monoftongarea diftongilor, care nu este decât o varietate a asimilării (de exemplu *ai* → *ē*, fr. *maizōn* → *mezō* „maison”) etc.

Numai că am putea menționa tot atâtea cazuri în care se întâmplă exact contrariul. Monoftongării îi putem opune, de exemplu, schimbarea lui *ī ū ũ* german în *ei au eu*. Dacă pretindem că scurtarea în slavă a lui *ā, ē* în *ǣ, ě* se datorează celui mai mic efort, atunci trebuie să considerăm că fenomenul invers, prezentat de germană (*fāter* → *Vāter*, *gēben* → *gēben*) se datorează celui mai mare efort. Dacă socotim că sonora este mai ușor de pronunțat decât surda (cf. *opera* → prov. *obra*), faptul invers trebuie să necesite un efort mai mare, și totuși spaniola a trecut de la *ž* la *x* (cf. *hixo* „fiul” scris *hijo*), și germanica a schimbat *b d g* în *p t k*. Dacă pierderea aspirației (cf. i.-e. **bherō* → germ. *beran*) este considerată ca o diminuare a efortului, ce se poate spune despre germană, care o pune acolo unde nu exista (*Tanne*, *Pute* etc., pronunțate *Thanne*, *Phute*)?

Aceste observații nu pretind a combate soluția propusă. În fapt, nu putem determina, pentru fiecare limbă, ce este mai ușor sau mai greu de pronunțat.

E adevărat că prescurtarea corespunde unui efort mai mic în sensul duratei, dar este tot atât de adevărat că pronunțările neglijente pot duce la o formă lungă și că forma scurtă cere mai multă supraveghere. Astfel, presupunând predispoziții diferite, putem prezenta două fapte opuse în același fel. Tot astfel, acolo unde *k* a devenit *tš* (cf. lat. *cēder* → it. *cedere*), se pare că există, dacă nu luăm în considerație decât termenii extremi ai schimbării, o mărire a efortului; dar impresia ar fi poate alta dacă am restabili lanțul: *k* devine *k'* palatal prin asimilare cu vocala următoare: apoi *k'* trece la *ky*; pronunțarea nu devine, prin aceasta, mai dificilă: două elemente, strâns îmbinate în *k'* au fost net diferențiate; apoi de la *ky* se trece succesiv la *ty, tx', tš*, cu efort mai mic.

În acest domeniu ar trebui să se facă un studiu vast care, pentru a fi complet, ar trebui să ia în considerație atât punctul de vedere fiziologic (problema articulării), cât și punctul de vedere psihologic (problema atenției).

IV. O explicație ce se bucură de trecere de câțiva ani încoace atribuie schimbările de pronunțare educației fonetice primite în copilărie. Copilul izbuteste să pronunțe ceea ce aude în jurul său numai după multe încercări, exerciții și rectificări; aici s-ar afla gemenele schimbărilor: anumite inexactități necorectate s-ar impune individului și s-ar fixa în cadrul generației ce crește. Copiii noștri pronunță adeseori *t* în loc de *k*, fără ca limbile noastre să prezinte în istoria lor o schimbare fonetică corespunzătoare; dar nu același lucru se întâmplă cu alte deformări; astfel, la Paris, mulți copii pronunță *fl'eur bl'anc* cu *l* maiat; or, în italiană, *florem* a trecut la *fl'ore* și apoi la *flore* printr-un proces analog.

Aceste considerații merită toată atenția, dar lasă problema intactă; într-adevăr, nu înțelegem de ce o generație reține anumite inexactități, excluzând altele, ce sînt la fel de naturale; în fapt, alegerea pronunțărilor vicioase apare ca pur arbitrară și lipsită de rațiune. Oare de ce fenomenul a izbutit să se impună de data asta mai mult decât altădată?

De altfel, această observație se aplică tuturor cauzelor precedente, dacă acțiunea lor este admisă; influența climatului, predispoziția rasei, tendința spre cel mai mic efort există în mod permanent sau durabil; de ce oare acționează în mod intermitent, când într-un punct, când într-alt punct al sistemului fonologic? Un eveniment istoric trebuie să aibă o cauză determinantă; nu ni se spune însă ce va declanșa, în fiecare caz, o schimbare a cărei cauză generală există încă de mult timp. Acesta este punctul cel mai greu de clarificat.

V. Uneori se caută una dintre aceste cauze, determinante în starea generală a națiunii la un moment dat. Limbile traversează unele epoci mai agitate decât altele: se pretinde că aceste schimbări au o legătură cu perioadele agitate ale istoriei exterioare, descoperindu-se astfel un raport între instabilitatea politică și instabilitatea lingvistică; făcînd acest lucru, considerăm că putem aplica schimbărilor fonetice, concluziile privitoare la limbă în general. Se observă, de exemplu, că cele mai mari schimbări ale latinei în trecerea sa spre limbile romanice coincid cu epoca foarte agitată a năvălirilor barbare. Pentru a ne orienta mai bine, trebuie să accentuăm asupra a două distincții:

- a) Stabilitatea politică nu influențează limba în același mod ca instabilitatea; nu există aici nici o reciprocitate. Când echilibrul politic încetinește evoluția limbii, cauza este pozitivă, deși exterioară, în timp ce instabilitatea, al cărei efect este invers, nu poate acționa decât negativ. Imobilitatea, fixarea relativă a unui idiom, pot proveni din fapte exterioare limbii (influența unei Curți, a unei școli, a unei academii, a scrisului etc.), care, la rîndul lor, sînt favorizate pozitiv de echilibrul social și politic. Dimpotrivă, dacă o răsturnare exterioară survenită în starea națiunii grăbește evoluția lingvistică, aceasta se întîmplă pur și simplu pentru că limba revine la starea de libertate, în care își urmează cursul obișnuit. Imobilitatea limbii latine în epoca clasică se datorează unor fapte exterioare și nu se poate compara cu schimbările pe care le-a suferit mai tîrziu, pentru că ele s-au produs de la sine, în absența unor condiții exterioare.
- b) Aici nu este vorba decât de fenomene fonetice și nu de orice fel de modificări ale limbii. S-ar înțelege că schimbările gramaticale țin de asemenea cauze; faptele de gramatică țin întotdeauna de gîndire, printr-o anumită latură a lor, și suferă mai ușor influența schimbărilor exterioare, acestea avînd o repercusiune mai imediată asupra spiritului. Dar nimic nu ne îndreptățește să admitem că epocilor agitate ale istoriei unei națiuni le corespund evoluții precipitate ale sunetelor unui idiom.

[273]

De altfel, nu putem cita nici o epocă, nici chiar dintre acelea în care limba s-a aflat într-o imobilitate factice, care să nu fi cunoscut nici o schimbare fonetică.

VI. S-a recurs de asemenea la ipoteza „substratului lingvistic anterior”: anumite schimbări s-ar datora unei populații indigene, absorbite de noii veniți.

Astfel, diferența dintre *la langue d'oc* și *la langue d'oïl* ar corespunde unei proporții diferite a elementului celtic autohton în două părți ale Galiei; această teorie a fost aplicată și diversității dialectale a limbii italiene, explicată, după regiuni, prin influențele liguriene, etrusce etc. Dar această ipoteză presupune circumstanțe care se întîlnesc rar; printre altele, trebuie să facem o precizare: vrem să spunem că, adoptînd noua limbă, populațiile anterioare au introdus în ea ceva din deprinderile lor fonice? Acest fapt este admisibil și destul de firesc; dar, dacă facem iar apel la factorii imponderabili ai rasei etc., cădem din nou în neclaritățile semnalate mai sus.

VII. O ultimă explicație – care nu merită deloc acest nume – asimilează schimbările fonetice cu schimbările modei. Dar pe acestea din urmă nimeni nu a încercat să le explice: se știe numai că ele depind de legile imitației, ce-i preocupă mult pe psihologi. Totuși, deși această explicație nu rezolvă problema, ea are avantajul de a o introduce într-alta mai largă: principiul schimbărilor fonetice ar fi pur psihologic. Numai că misterul stă în a afla, atît în cazul schimbărilor fonetice, cît și în cazul schimbărilor modei, care este punctul de plecare al imitației.

§ 5. Acțiunea schimbărilor fonetice este nelimitată

Dacă încercăm să evaluăm efectul acestor schimbări, vedem foarte repede că el este nelimitat și incalculabil și că nu putem prevedea unde se vor opri schimbările. Este pueril să credem că un cuvînt nu se poate transforma decît pînă într-un anumit punct, ca și cum ar exista în el ceva ce ar putea să-l apere. Această caracteristică a modificărilor fonetice ține de calitatea arbitrară a semnului lingvistic, care nu are nici o legătură cu semnificația*.

Putem constata, la un moment dat, dacă sunetele unui cuvînt au avut de suferit și în ce măsură s-a întîmplat acest lucru, dar nu putem spune dinainte pînă la ce punct el a devenit sau va deveni de nerecunoscut.

Limba germanică a făcut ca indo-europeanul **aiwom* (cf. lat. *aevom*) să treacă la **aiwan*, **aiwa*, **aiw*, ca toate cuvintele ce prezintă aceeași finală; apoi **aiw* a devenit în germana veche *ew*, ca toate cuvintele ce cuprind grupul *aiw*; apoi, cum orice *w* final se schimbă în *o*, s-a ajuns la *ēo*; la rîndul său *ēo* a trecut la *eo*, *io*, după alte reguli, la fel de generale; *io* a dat apoi *ie*, *je*, pentru a ajunge, în germana modernă, la *jē* (cf. *das schönste, was ich je gesehen habe*).

Dacă nu luăm în considerație decît punctul de plecare și punctul de sosire, cuvîntul actual nu mai cuprinde nici măcar un singur element inițial; totuși, fiecare etapă, luată izolat, este absolut sigură și conformă unor reguli; fiecare dintre ele este limitată în efectul său, dar ansamblul dă impresia unei sume nelimitate de modificări. Putem face aceleași constatări cu privire la cuvîntul latinesc *calidum*, comparîndu-l mai întîi, fără tranziție, cu ceea ce a devenit în franceza modernă

(*șo*, scris *chaud*), și apoi restabilind etapele = *calidum, calidu, caldu, cald, calt, tșalt, tșaut, șaut, șot, șo*. Comparați de asemenea cuvântul din latina vulgară **waidanju* → *gē* (scris *gain*), *minus* → *mwē* (scris *moins*), *hoc illi* → *wi* (scris *oui*).

Fenomenul fonetic este nelimitat și incalculabil și în sensul că el atinge orice specie de semn, fără să facă deosebire între un adjectiv, un substantiv etc., între un radical, un sufix, o desinență etc. Trebuie să fie astfel *a priori*, căci, dacă ar interveni gramatica, fenomenul fonetic s-ar confunda cu faptul sincron, lucru radical imposibil. În aceasta constă ceea ce s-ar putea numi caracterul orb al evoluțiilor sunetelor*.

Astfel, în greacă, *s* a căzut după *n* nu numai în **khānses* „gîște”, **mēnses* „luni” [275] (de unde *khēnes, mēnes*), unde el nu avea valoare gramaticală, ci și în formele verbale de tipul **etensa, *ephansa* etc. (de unde *éteina, éphēna* etc.), unde folosea la caracterizarea aoristului. În perioada de mijloc a germanei de sus, vocalele posttonice *i ē ā ō* au dobîndit timbrul uniform *e* (*gibil* → *Giebel, meistar* → *Meister*), deși diferența de timbru a caracterizat multe desinențe; astfel, acuzativul singular *boton* și genitivul și dativul singular *boten* s-au contopit în *boten*.

Așadar, dacă fenomenele fonetice nu sînt oprite de nici o limită, ele trebuie să aducă o perturbare profundă în organismul gramatical. Le vom privi acum sub acest aspect.

Consecințele gramaticale ale evoluției fonetice

[276] § 1. *Ruperea legăturii gramaticale**

O primă consecință a fenomenului fonetic este ruperea legăturii gramaticale care unește doi sau mai mulți termeni. Astfel, un cuvânt ajunge să nu mai fie simțit ca derivat din celălalt. Exemple :

mansiō → **mansiōnāticus*
maison // *ménage*

Conștiința lingvistică vedea altădată în **mansiōnāticus* derivatul lui *mansiō*, apoi vicisitudinile fonetice le-au separat. De asemenea :

(*vervēx* – *vervēcārius*)
lat. pop. *berbīx* – *berbīcārius*
berbis // *berger*

Această separație are, în chip firesc, influența sa asupra valorii : așa se explică faptul că, în anumite graiuri locale, *berger* ajunge să însemne „păzitor de boi”.

De asemenea :

Grātiānopolis – *grātiānopolitānus* *decem* – *undecim*
Grenoble // *Grésivaudan* *dix* // *onze*

Un caz analog este acela al got. *bītan* „a mușca” – *bitum* „noi am mușcat” – *bitr* „mușcător, amar” ; ca urmare a schimbării *t* → *ts* (*z*), pe de o parte, și a conservării grupului *tr*, pe de altă parte, germanica occidentală a dat : *bīzgan*, *bīzum* // *bitr**.

Evoluția fonetică rupe și raportul normal ce exista între două forme ale aceluiași cuvânt. Astfel, *comes* – *comiten* devine în franceza veche *cuens* // *comte*, *barō* – *barōnem* → *ber* // *baron*, *presbiter* – *presbiterum* → *prestre* // *provoire*.

În alte părți, o desinență se scindează în două. Indo-europeana caracteriza toate formele de acuzativ singular prin aceeași finală *m*¹ (**ek₁wom*, **owim*, **podm*, **māterm* etc.). În latină nu există o schimbare radicală în această privință ; dar în greacă tratamentul foarte diferit al nazalei sonante și consonante a creat două serii de forme distincte : *híppon*, *ó(w)in* : *póda*, *mātera*. Acuzativul plural prezintă un fapt foarte asemănător (cf. *hippous* și *póidas*).

1. Sau -n? Cf. p. 107, nota.

§ 2. Ștergerea compunerii cuvintelor

Un alt efect gramatical al schimbării fonetice constă în aceea că părțile distincte ale unui cuvânt, care contribuiau la fixarea valorii lui, încetează să fie analizabile : cuvântul devine un tot indivizibil. Exemple : în franceză *ennemi* (cf. lat. *in-imīcus – amīcus*), în latină *perdere* (cf. mai vechiul *per-dare – dare*), *amiciō* (pentru **ambjaciō – jaciō*), în germană *Drittel* (pentru *drit-teil – teil*).

Vedem, de altfel, că acest caz se reduce la cel de la paragraful precedent ; dacă, de exemplu, *ennemi* este inanalizabil, aceasta înseamnă că nu-l mai putem apropia, ca pe *in-imīcus* de simplul *amīcus* ; formula

amīcus – inimīcus
ami || ennemi

este foarte asemănătoare cu

mansiō – mansiōnāticus
maison || ménage

Cf. de asemenea : *decem – undecim : dix || onze*.

Formele simple *hunc, hanc, hāc* etc., din latina clasică, venind din *hon-ce, han-ce, hā-ce*, așa cum arată formele epigrafice, sînt rezultatul aglutinării unui pronume cu particula *-ce* ; altădată *hon-ce* etc. putea fi apropiat de *ec-ce* ; dar, mai tîrziu, *-e* căzînd fonetic, acest lucru nu a mai fost posibil ; aceasta înseamnă că nu se mai deosebesc elementele lui *hunc, hanc, hāc* etc.

Evoluția fonetică începe prin a tulbura analiza, înainte de a o face cu totul imposibilă. Flexiunea nominală indo-europeană oferă un exemplu de acest fel.

Indo-europeana declina nom. sing. **pod-s*, ac. **pod-m*, dat. **pod-ai*, loc. **pod-i*, nom. pl. **pod-es*, ac. **pod-ns* etc. ; flexiunea lui **ek₁wo-s* a fost, mai întîi, perfect paralelă : **ek₁wo-s*, **ek₁wo-m*, **ek₁wo-ai*, **ek₁wo-i*, **ek₁wo-es*, **ek₁wo-ns* etc. În această epocă se distingea cu tot atîta ușurință **ek₁wo-* ca și **pod-*. Dar mai tîrziu, contracțiunile vocalice modifică această stare : dat. **ek₁wōi*, loc. **ek₁woi*, nom. pl. **ek₁wōs*. Din acest moment, caracterul distinct al radicalului **ek₁wo-* este compromis și analiza este adusă în situația de a nu vedea schimbarea. Mai tîrziu, noile schimbări intervenite, ca diferențierea acuzativelor (vezi p. 162), șterg ultimele urme ale stării originare. Contemporanii lui Xenophon aveau probabil impresia că radicalul era *hipp-* și că desinențele erau vocalice (*hipp-os* etc.), de unde separarea absolută a tipurilor **ek₁wo-s* și **pod-s*. În domeniul flexiunii, ca și în alte domenii, tot ceea ce tulbură analiza contribuie la slăbirea legăturilor gramaticale.

§ 3. Nu există dublete fonetice

În cele două cazuri considerate în paragrafele 1 și 2, evoluția separă radical doi termeni uniți gramatical la origine. Acest fenomen ar putea da loc unei grave erori de interpretare.

Cînd constatăm identitatea relativă a cuvîntului din latina tîrzie *barō* : *barōnem* și disparitatea din franceza veche *ber* : *baron*, nu sîntem oare înclinați să spunem că una și aceeași unitate inițială (*bar-*) s-a dezvoltat în două direcții divergente și a produs două forme? Nu, căci unul și același element nu poate fi supus simultan și în același loc la două transformări diferite; acest lucru ar fi contrar înseși definiției de schimbare fonetică. Prin ea însăși, evoluția sunetelor nu are virtutea de a crea două forme în loc de una.

Iată obiecțiile ce se pîot aduce tezei noastre; vom presupune că ele sînt introduse prin exemple :

Collocăre, se va spune, a dat *coucher* și *colloquer*. Ba nu, a dat numai *coucher*, *colloquer* nu este decît un împrumut savant al cuvîntului latinesc (cf. *rançon* și *rédemption* etc.).

Dar *cathedra* nu a dat *chaire* și *chaise*, două cuvinte autentic franțuzești? În realitate, *chaise* este o formă dialectală. Vorbirea pariziană îl schimba pe *r* intervocalic în *z*; se spunea, de exemplu : *pèse*, *mèse*, pentru *père*, *mère*; franceza literară nu a reținut, din această pronunțare locală, decît două specimene : *chaise* și *bésicles* (dublet al lui *béricles*, ce vine de la *béryl*). Cazul este absolut comparabil cu cel al cuvîntului picard *rescapé*, care a trecut în franceza comună și care contrastează cu *réchappé*. Avem *cavalier* și *chevalier*, *cavalcade* și *chevauchée* deoarece *cavalier* și *cavalcade* au fost împrumutate din italiană. Este, în fond, același lucru ca și în cazul lui *calidum*, ce a dat în franceză *chaud* și în italiană *caldo*. În toate aceste exemple este vorba de împrumuturi.

Dacă pretindem că pronumele latinesc *mē* este reprezentat în franceză prin două forme : *me* și *moi* (cf. „il me voit” și „c'est moi qu'il voit”), ni se va răspunde : latinescul *mē* aton a devenit *me*; *mē* accentuat a dat *moi*; or, prezența sau absența accentului nu depind de legile fonetice care au făcut să treacă *mē* la *me* și *moi*, ci de rolul acestui cuvînt în frază; este o dualitate gramaticală. La fel, în germană, **ur-* a rămas *ur-* sub accent și a devenit *er-* în protonică (cf. *urlaub* : *erlauben*); dar însuși acest joc de accent este legat de tipurile de compoziție în care intra *ur-* și, prin urmare, de o condiție gramaticală și sincronică. În sfîrșit, pentru a reveni la exemplul nostru de la început, diferențele de formă și de accent pe care le prezintă cuplul *bārō* : *barōnem* sînt, în mod evident, anterioare schimbării fonetice.

În fapt, nu se constată nicăieri dublete fonetice. Evoluția sunetelor nu face decît să accentueze anumite diferențe ce există înaintea ei. Peste tot unde aceste diferențe nu se datorează unor cauze exterioare, așa cum este cazul împrumuturilor, ele presupun dualități gramaticale și sincronice absolut străine fenomenului fonetic.

§ 4. Alternanța

În două cuvinte precum *maison : ménage*, nu sîntem prea tentați să căutăm ceea ce dă diferența dintre termeni, fie pentru că elementele diferențiale (-*ezō* și -*en-*) nu se pretează la comparație, fie pentru că nici un alt cuplu nu prezintă o opoziție paralelă. Dar se întîmplă adeseori ca acești doi termeni învecinați să nu difere decît printr-unul sau două elemente ușor de surprins și ca această diferență să se repete cu regularitate într-o serie de cupluri paralele ; în acest caz este vorba de cel mai vast și mai obișnuit fapt gramatical în care schimbările fonetice joacă un rol : *alternanța*.

În franceză, orice *ō* latinesc plasat în silabă deschisă a devenit *eu* sub accent și *ou* în protonică ; de aici cuplurile *pouvons : peuvent*, *oeuvre : ouvrier*, *nouveau : neuf* etc., în care putem surprinde fără efort un element de diferență și de variație regulată. În latină, rotacizarea face să alterneze *gerō* cu *gestus*, *oneris* cu *onus*, *maeror* cu *maestus* etc. În germanică *s* fiind tratat diferit după locul accentului, avem în perioada de mijloc a germanei de sus *ferliesen : ferloren*, *kiesen : gekoren*, *friesen : gefroren* etc. Căderea lui *e* indo-european se reflectă în germana modernă în opozițiile *beissen : biss*, *leiden : litt*, *reiten : ritt* etc.

În toate aceste exemple, este atins elementul radical ; dar bineînțeles că toate părțile cuvîntului pot prezenta opoziții asemănătoare. Nimic mai obișnuit, de exemplu, decît un prefix care apare sub diferite forme, după natura inițialei radicalului (cf. gr. *apo-dídōmi : ap-érchomai*, fr. *inconnu : inutile*). Alternanța indo-europeană *e : o* care, pînă la urmă, trebuie să aibă o cauză fonetică, se află într-un mare număr de elemente sufixale (gr. *hippos : hippe*, *phér-o-men : phér-e-te*, *gén-os : gén-e-os* pentru **gén-es-os* etc.). Franceza veche are un tratament special pentru *a* latinesc accentuat după palatale, de unde o alternanță *e : ie* în multe desinențe (cf. *chant-er : jug-ier*, *chant-é : jug-ié*, *chan-tez : jug-iez* etc.).

Alternanța poate fi deci definită astfel : *o corespondență între două sunete sau grupuri de sunete determinate, permutînd regulat între două serii de forme coexistente*.

Așa cum fenomenul fonetic nu explică prin el însuși dubletele, este ușor să vedem că el nu este nici cauza unică și nici cauza principală a alternanței. Cînd spunem că latinescul *nov-* a devenit, prin schimbare fonetică, *neuv-* și *nouv-* (*neuve* și *nouveau*), făurim o unitate imaginară și nu recunoaștem o dualitate sincronică preexistentă ; poziția diferită a lui *nov-* în *nov-us* și în *nov-ellus* este, în același timp, anterioară schimbării fonetice și eminentamente gramaticală (cf. *barō : barōnem*). Această dualitate se află la originea oricărei alternanțe și o face posibilă. Fenomenul fonetic nu a distrus o unitate ; prin distanța dintre sunete, el a pus în evidență o opoziție de termeni coexistenți. Este o greșeală, făcută de mulți lingviști, să crezi că alternanța e de ordin fonetic, numai pentru că materia ei e formată din sunete și pentru că alterările lor intervin în geneza sa. În fapt, fie că o considerăm în punctul de plecare sau în punctul de sosire, ea aparține întotdeauna gramaticii și sincroniei.

§ 5. Legile alternanței

Oare alternanțele pot fi reduse la legi, și de ce natură sînt aceste legi?

Fie alternanța *e : i*, atît de frecventă în germana modernă : luînd toate cazurile în bloc și de-a valma (*geben : gibt, Feld : Gefilde, Wetter : wittern, helfen : Hilfe, sehen : Sicht* etc.), nu putem formula nici un principiu general. Dar dacă din această masă extragem cuplul *geben : gibt* pentru a-l opune lui *schelten : schilt, helfen : hilft, nehmen : nimmt* etc., vedem că această alternanță coincide cu o distincție de timp, de persoană etc. ; în *lang : Länge, stark : Stärke, hart : Härte* etc., opoziția perfect asemănătoare *a : e* este legată de formarea unor substantive cu ajutorul unor adjective, în *Hand : Hände, Gast : Gäste* etc., de formarea pluralului și de toate cazurile, atît de frecvente, pe care germaniștii le desemnează prin numele de ablaut (vezi și *finden : fand, sau finden : Fund, binden : band sau binden : Bund, schiessen : schoss : Schuss, fließen : floss : Fluss* etc.). Ablautul, sau variația vocalică radicală ce coincide cu o opoziție gramaticală, este un exemplu capital de alternanță, dar nu se deosebește de fenomenul general prin nici o caracteristică particulară.

Vedem că alternanța este, de obicei, distribuită între mai mulți termeni în mod regulat și că ea coincide cu o opoziție importantă de funcție, de categorie, de determinare. Se poate vorbi despre legi gramaticale de alternanță, dar aceste legi nu sînt decît un rezultat fortuit al faptelor fonetice care le-au dat naștere. Acestea creînd o opoziție fonică regulată între două serii de termeni ce prezintă o opoziție de valoare, mințea noastră pune stăpînire pe diferența materială pentru a o face semnificativă și a o face să poarte diferența conceptuală (vezi pp. 101 și urm.). Ca toate legile sincronice, acestea sînt simple principii de dispoziție, fără forță imperativă. Este foarte incorect să spunem, cum se face adeseori, că *a* din *Nacht* se schimbă în *ä* în pluralul *Nächte* ; acest lucru dă iluzia că de la un termen la celălalt intervine o transformare reglată de un principiu imperativ. În realitate, avem de-a face cu o simplă opoziție de forme ce rezultă din evoluția fonetică. Este adevărat că analogia, [278] despre care vom vorbi, poate crea noi cupluri ce oferă aceeași diferență fonică (cf. *Kranz : Kränze* pe *Gast : Gäste* etc.). Legea pare atunci că se aplică precum o regulă ce comandă uzajului pînă la a-l modifica. Dar nu trebuie să uităm că în limbă aceste permutări rămîn la voia unor influențe analogice contrare, și aceasta e de ajuns pentru a marca faptul că regulile de acest ordin sînt întotdeauna precare și răspund în întregime definiției legii sincronice.

Se poate întîmpla, de asemenea, ca acea condiție fonetică provocatoare de alternanță să fie încă manifestă. Astfel, cuplurile citate mai sus aveau în vechea germană de sus forma : *geban : gibit, feld : gafildi* etc. În acea vreme, cînd radicalul era urmat de un *i'*, apăsarea el însuși cu *i* în loc de *e*, în timp ce prezenta *e* în toate celelalte cazuri. Alternanța latinească *faciō : conficiō, amīcus : inimīcus, facilis : difficilis* etc., este legată și ea de o condiție fonică pe care subiecții vorbitori

ar fi exprimat-o astfel : *a* dintr-un cuvânt de tipul *faciō*, *amīcus* etc., alternează cu *i* în cuvintele din aceeași familie în care acest *a* se află în silabă mediană.

Dar aceste opoziții fonice sugerează exact aceleași observații ca toate legile gramaticale : ele sînt sincronice ; de îndată ce uităm acest lucru, riscăm să comitem eroarea de interpretare semnalată la pagina III. În fața unui cuplu ca *faciō* : *conficiō*, trebuie să avem grijă să nu confundăm raportul dintre acești termeni coexistenți cu acela ce leagă termenii succesivi ai faptului diacronic (*confaciō* → *conficiō*). Sîntem înclinați să o facem pentru că pricina diferențierii fonetice este, la acest cuplu, încă vizibilă ; dar acțiunea sa aparține trecutului și, pentru subiecți, aici nu există decît o simplă opoziție sincronică.

Toate acestea confirmă ceea ce s-a spus despre caracterul strict gramatical al alternanței. Ne-am folosit, pentru a o desemna, de termenul, de altfel foarte corect, de permutare ; dar este mai bine să-l evităm, tocmai pentru că l-am aplicat adeseori schimbării fonetice și pentru că el trezește o falsă idee de mișcare acolo unde nu există decît o stare.

§ 6. Alternanță și legătură gramaticală

Am văzut cum evoluția fonetică, schimbînd forma cuvintelor, are drept efect ruperea legăturilor gramaticale ce pot să le unească. Dar acest lucru nu e adevărat decît pentru cupluri izolate precum *maison* : *ménage*, *Teil* : *Dritt* etc. De îndată ce e vorba de alternanță, lucrurile nu mai stau la fel.

Este evident, în primul rînd, că orice opoziție fonică, oarecum regulată, a două elemente tinde să stabilească o legătură între ele. *Wetter* este apropiat instinctiv de *wittern* pentru că sîntem obișnuiți să-l vedem pe *e* alternînd cu *i*. Cu atît mai mult, de îndată ce subiecții vorbitori simt că o opoziție fonică este reglementată de o lege generală, această corespondență obișnuită se impune atenției lor și contribuie mai curînd la stringerea legăturii gramaticale decît la slăbirea ei. Așa se face că ablautul german (vezi p. 166) accentuează percepția unității radicale prin variațiile vocalice.

Același lucru se întîmplă și cu alternanțele ne semnificative, dar legate de o condiție pur fonică. Prefixul *re-* (*reprendre*, *regagner*, *retoucher* etc.) este redus la *r-* în fața unei vocale (*rouvrir*, *racheter* etc.). La fel prefixul *in-*, foarte viu, deși de origine savantă, apare în aceleași condiții sub două forme distincte : *ē-* (în *inconnu*, *indigne*, *invertébré* etc.) și *in-* (în *inavouable*, *inutile*, *ineshétique* etc.). Această diferență nu rupe în nici un fel unitatea de concepție, pentru că sensul și funcția sînt concepute ca identice și pentru că limba este fixată asupra cazurilor în care ea va folosi o formă sau alta.

[279] § 1. *Definiție și exemple**

Din cele spuse mai înainte rezultă că fenomenul fonetic este un factor de perturbare. Peste tot unde nu creează alternanțe, el contribuie la slăbirea legăturilor gramaticale ce unesc cuvintele între ele; suma formelor este mărită inutil; mecanismul lingvistic devine din ce în ce mai obscur și se complică pe măsură ce iregularitățile născute din schimbarea fonetică prevalează asupra formelor grupate în tipuri generale, în alți termeni, în măsura în care arbitrarul absolut prevalează asupra arbitrarului relativ (vezi p. 142).

[280] Din fericire, efectul acestor transformări este contrabalansat de analogie*. De aici vin toate modificările normale ale aspectului exterior al cuvintelor, care nu sînt de natură fonetică.

Analogia presupune un model și imitația sa regulată. *O formă analogică este o formă făcută după modelul uneia sau mai multor forme conform unei reguli determinate.*

Astfel, nominativul latinesc *honor* este analogic. Mai întîi s-a spus *honōs* : *honōsem*; apoi, prin rotacizarea lui *s*, *honōs* : *honōrem*. Radicalul avea, de acum înainte, o formă dublă; această dualitate a fost eliminată de forma nouă *honor*, creată după modelul lui *ōrātor* : *ōrātōrem* etc., printr-un procedeu pe care îl vom studia mai departe și pe care îl folosim încă de pe acum la calculul celei de a patra proporționale:

$$\begin{aligned} \text{\textit{ōrātōrem}} : \text{\textit{ōrātor}} &= \text{\textit{honōrem}} : x \\ x &= \text{\textit{honor}} \end{aligned}$$

Vedem cum, pentru a contrabalansa acțiunea diversificatoare a schimbării fonetice (*honōs* : *honōrem*), analogia a unificat din nou formele și a restabilit regularitatea (*honor* : *honōrem*).

În franceză s-a spus mult timp : *il preuve, nous prouvons, ils prouvent*. Astăzi se spune *il prouve, ils prouvent*, forme ce nu se pot explica fonetic; *il aime* își are originea în latinescul *amat*, în timp ce *nous aimons* este analogic pentru *amons*; de asemenea, ar trebui să spunem *amable* în loc de *aimable*. În greacă, *s* dintre două vocale a dispărut; -*eso*- ajunge să fie -*eo*- (cf. *gēneos* pentru **genesos*).

Acest *s* intervocalic poate fi găsit la viitorul și la aoristul tuturor verbelor cu vocale : *lūsō, ēlūsā* etc. Și aceasta pentru că analogia formelor de tipul *tūpsō, étupsa*, în care *s* nu cădea, a păstrat amintirea viitorului și a aoristului în *s*. În germană, în timp ce *Gast : Gäste, Balg : Bälge* etc. sînt fonetice, *Kranz : Kränze* (forme mai vechi *kranz : kranza*), *Hals : Hälse* (formă mai veche *halsa*) etc. se datorează imitației.

Analogia se exercită în favoarea regularității și tinde să unifice procedeele de formare și de flexiune. Dar ea își are propriile-i capricii : alături de *Kranz : Kränze* etc., avem *Tag : Tage, Salz : Salze* etc., care au rezistat, dintr-un motiv sau altul, analogiei. Astfel, nu putem spune dinainte pînă unde va ajunge imitarea unui model și nici care sînt tipurile destinate să o provoace. Nu întotdeauna formele cele mai numeroase sînt acelea care declanșează analogia. În perfectul grecesc, alături de activul *pépheuga, pépheugas, pephéugamen* etc., flexiunea se produce fără *a* : *péphugmai, pephúgmetha* etc., iar limba lui Homer ne arată că acesta *a* lipsea în vechime din pluralul și dualul formei active (cf. formele omonime *idmen, éikton* etc.). Analogia a pornit numai de la prima persoană a singularului formei active și a cucerit aproape întreaga paradigmă a perfectului indicativ. Acest caz este demn de a fi remarcat, pentru că aici analogia atașează la radical un element *-a-*, flexionar la origine, de unde *pepheúga-men* ; situația inversă – element radical atașat la sufix – este, după cum vom vedea la pagina 175, mult mai frecventă.

Adeseori, două sau trei cuvinte izolate sînt de ajuns pentru a crea o formă generală, o desinență, de exemplu ; în germana străveche, verbele slabe de tipul *habēn, lobōn* etc. au un *-m* la prezent, persoana întii singular : *habēm, lobōm* ; acest *-m* își are originea în cîteva verbe analoage verbelor în *-mi* din greacă : *bim, stām, gēm, tuom*, care au impus această terminație întregii flexiuni slabe. De remarcat că aici analogia nu a șters o diversitate fonetică, ci a generalizat un mod de formare.

§ 2. Fenomenele analogice nu sînt schimbări

Primii lingviști nu au înțeles natura fenomenului analogiei, pe care îl numeau „falsă analogie”. Ei credeau că, inventînd *honor*, limba latină „se înșelase” cu privire la prototipul *honōs*. Pentru ei, tot ceea ce se îndepărtează de ordinea dată este o iregularitate, o infrafracțiune față de o formă ideală. Și aceasta pentru că, printr-o iluzie foarte caracteristică epocii, se vedea în starea originară a limbii un lucru superior și perfect, fără ca oamenii să se întrebe dacă această stare nu fusese precedată de o alta. Orice libertate luată în raport cu ea era deci o anomalie. Școala neogramatică a fost prima care i-a conferit analogiei locul ei adevărat, arătînd că ea este, împreună cu schimbările fonetice, factorul decisiv în evoluția limbilor, procedeul prin care ele trec de la o stare de organizare la alta.

Dar care este natura fenomenelor analogice? Oare sînt ele, așa cum se crede de obicei, schimbări?

Orice fapt analogic este o dramă cu trei personaje: 1. tipul transmis, legitim, ereditar (de exemplu *honōs*); 2. concurentul (*honor*); 3. un personaj colectiv, constituit de formele care au creat acest concurent (*honōrem*, *ōrātor*, *ōrātōrem* etc.). Se consideră *honor* ca o modificare, o „metaplasma” al lui *honōs*; cea mai mare parte din substanța sa și-a extras-o din acest ultim cuvînt. Or, singura formă care nu înseamnă nimic în generarea lui *honor* este tocmai *honōs*.

Fenomenul poate fi reprezentat prin schema:

FORME TRANSMISE	FORMĂ NOUĂ
<i>honōs</i> (care nu intră în calcul)	$\left. \begin{array}{l} \textit{honōrem} \\ \textit{ōrātor, ōrātōrem} \\ \textit{etc. (grup generator)} \end{array} \right\} \textit{honōs}$

Se vede că este vorba de o „paraplasma”, de instalarea unui concurent alături de o formă tradițională, adică de o creație. În timp ce schimbarea fonetică nu introduce nimic nou fără să anuleze ceea ce a fost înainte (*honōrem* înlocuiește *honōsem*), forma analogică nu aduce după sine, în mod necesar, dispariția aceleia pe care o dublează. *Honor* și *honōs* au coexistat un timp și au putut fi folosiți unul pentru altul. Totuși, cum limbii îi repugnă să mențină doi semnificați pentru o singură idee, cel mai adeseori forma originală, mai puțin regulată, cade în desuetudine și dispare. Acest rezultat ne face să credem într-o transformare: o dată terminată acțiunea analogică, vechea stare (*honōs* : *honōrem*) și noua stare (*honōr* : *honōrem*) sînt, în aparență, în aceeași opoziție ca aceea care rezultă din evoluția sunetelor. Totuși, în momentul în care se naște *honor*, nu s-a schimbat nimic, pentru că el nu înlocuiește nimic; dispariția lui *honōs* nu reprezintă nici ea o schimbare, pentru că acest fenomen este independent de primul. Peste tot unde putem urmări mersul evenimentelor lingvistice, vedem că inovația analogică și eliminarea formei vechi sînt două lucruri distincte și că nicăieri nu surprindem o transformare.

Analogia are într-o măsură atît de mică proprietatea de a înlocui o formă prin alta, încît o vedem adeseori producînd forme care nu înlocuiesc nimic. În germană putem forma un diminutiv în *-chen* de la oricare substantiv cu sens concret; dacă o formă *Elefantchen* s-ar introduce în limbă, ea nu ar înlocui nimic preexistent. La fel în franceză, după modelul *pension* : *pensionnaire*, *réaction* : *réactionnaire* etc., cineva poate crea *interventionnaire* sau *répressionnaire*, însemnînd „care este pentru intervenție”, „pentru represiune”. Acest proces este, evident, același cu cel care, înainte, a produs *honor*: amîndouă cer aceeași formulă:

$$\begin{array}{l} \textit{réaction} : \textit{réactionnaire} = \textit{répression} : x \\ x = \textit{répressionnaire} \end{array}$$

și în amîndouă cazurile nu există nici cel mai mic pretext pentru a vorbi de schimbare; *répressionnaire* nu înlocuiește nimic. Alt exemplu: pe de o parte, auzim spunîndu-se analogic *finaux* pentru *finals*, care trece drept mai regulat; pe de altă parte, cineva ar putea forma adjectivul *firmamental* și să-i atribuie ca plural *firmementaux*. Vom spune oare că există o schimbare în *finaux* și creație în *firmementaux*? În amîndouă cazurile există creație. După modelul lui *mur*: *emmurer*, s-a făcut *tour*: *entourer* și *jour*: *ajourer* (în *un travail ajouré*); acești derivați, relativ recenți, ne apar ca fiind creații. Dar dacă remarc faptul că într-o epocă anterioară existau *entorner* și *ajorner*, construite pe *torn* și *jorn*, ar trebui oare să-mi schimb părerea și să declar că *entourer* și *ajourer* sînt modificări ale acestor cuvinte mai vechi? Astfel iluzia „schimbării” analogice vine din aceea că se stabilește o relație cu un termen înlăturat de noul termen: dar e o eroare, pentru că formațiile calificate drept schimbări (tip *honor*) sînt de aceeași natură cu acelea pe care le numim creații (tip *répressionnaire*).

§ 3. Analogia, principiu al creațiilor limbii

Dacă, după ce am arătat ce nu este analogia, o studiem dintr-un punct de vedere pozitiv, vedem că principiul său se confundă pur și simplu cu acela al creațiilor lingvistice în general. Care este acesta?

Analogia este de ordin psihologic; dar asta nu-i de ajuns pentru a o distinge de fenomenele fonetice, pentru că acestea pot fi și ele considerate astfel (vezi p. 160). Trebuie să mergem mai departe și să spunem că analogia este de ordin gramatical: ea presupune conștiința și comprehensiunea unui raport ce unește formele între ele. În timp ce ideea nu înseamnă nimic în fenomenul fonetic, în materie de analogie intervenția sa este necesară.

În trecerea fonetică a lui *s* intervocalic la *r* în latină (cf. *honōsem* → *honōrem*), nu vedem intervenind nici compararea altor forme, și nici sensul cuvîntului: cadavrul formei *honōsem* trece la *honōrem*. Dimpotrivă, pentru a explica apariția lui *honor* în raport cu *honōs*, trebuie să facem apel la alte forme, așa cum arată formula celei de a patra proporționale:

$$\begin{aligned} \text{\textit{ōrātōrem}} &: \text{\textit{ōrātor}} = \text{\textit{honōrem}} : x \\ x &= \text{\textit{honor}}, \end{aligned}$$

și această combinație nu ar avea nici o rațiune de a fi dacă mintea noastră nu ar asocia prin sensul lor formele care o compun.

Astfel, totul este gramatical în analogic; dar să adăugăm pe dată că creația care reprezintă finalizarea acesteia nu poate aparține, la început, decît vorbirii; ea este opera ocazională a unui subiect izolat. Este bine să surprindem fenomenul mai întii în această sferă și din afara limbii. Totuși, trebuie să distingem aici două lucruri: 1. înțelegerea raportului care leagă între ele formele generatoare; 2. rezultatul

sugerat de comparație, forma improvizată de subiectul vorbitor pentru exprimarea gândirii. Numai acest rezultat aparține vorbirii.

Analogia ne învață, încă o dată, să separăm limba de vorbire (vezi pp. 43 și urm.); ea ne-o arată pe a doua depinzind de prima și ne face să vedem cu ochii noștri funcționarea mecanismului lingvistic, așa cum este ea descrisă la pagina 140. Orice creație trebuie să fie precedată de o comparație inconștientă a materialelor depuse în tezaurul limbii în care formele generatoare sînt orînduite după raporturile lor sintagmatice și asociative.

Astfel, o întreagă parte a fenomenului se săvîrșește înainte de apariția formei noi. Activitatea continuă a limbajului ce descompune unitățile care îi sînt date conține în sine nu numai toate posibilitățile unei vorbiri conforme obișnuinței, ci și pe toate cele ale formațiilor analogice. Este deci o eroare să credem că procesul generator nu se produce decît în momentul cînd apare creația; elementele ei sînt deja date. Un cuvînt pe care îl improvizez, ca *in-décor-able* există deja potențial în limbă; găsim toate elementele sale în sintagme ca *décor-er*, *décor-ation*; *pardonn-able*, *mani-able*: *in-connu*, *in-sensé* etc., și realizarea sa în vorbire este un fapt neînsemnat în comparație cu posibilitatea de a-l forma.

În rezumat, analogia, luată în sine, nu este decît un aspect al fenomenului de interpretare, o manifestare a activității generale ce deosebește unitățile pentru ca apoi să le utilizeze. Iată de ce spunem că ea este în întregime gramaticală și sincronică.

Această caracteristică a analogiei sugerează două observații care confirmă vederile noastre asupra arbitrarului absolut și relativ (vezi pp. 142 și urm.).

1. Cuvintele ar putea fi clasificate după capacitatea lor relativă de a da naștere altor cuvinte, după cum, ele însele, pot fi – mai mult sau mai puțin – descompuse. Cuvintele simple sînt, prin definiție, neproductive (cf. *magasin*, *arbre*, *racine* etc.). Cuvîntul *magasinier* nu a fost produs de cuvîntul *magasin*; el s-a format după modelul lui *prisonnier*: *prison* etc. La fel, *emmagasiner* își datorează existența analogiei cu *emmailloter*, *encadrer*, *encapuchonner* etc., care conțin *maillot*, *cadre*, *capuchon* etc. Există deci, în fiecare limbă, cuvinte productive și cuvinte sterile, dar proporția lor variază. Aceasta revine, în cele din urmă, la deosebirea făcută la pagina 143 între limbile lexicologice și limbile gramaticale. În chineză, majoritatea cuvintelor nu pot fi descompuse; dimpotrivă, într-o limbă artificială, aproape toate cuvintele sînt analizabile. Un esperantist are deplina libertate de a construi, pe o rădăcină dată, cuvinte noi.
2. Am remarcat la pagina 168 că orice creație analogică poate fi reprezentată ca o operație analoagă calculului celei de a patra proporționale. Foarte adeseori ne folosim de această formulă pentru a explica fenomenul în sine, în timp ce noi am căutat rațiunea sa de a fi în analiza și reconstruirea unor elemente furnizate de limbă.

Între aceste două concepții există un conflict. Dacă cea de a patra proporțională reprezintă o explicație suficientă, la ce mai servește ipoteza unei analize a elementelor? Pentru a forma *indécorable*, nu-i nici o nevoie să extragem de aici elementele (*in-décorable*); este de ajuns să luăm ansamblul și să-l plasăm în ecuația:

$$\begin{aligned} \textit{pardonner} &: \textit{impardonnable} \textit{ etc.} = \textit{décorer} : x \\ x &= \textit{indécorable} \end{aligned}$$

Astfel, nu presupunem la subiectul vorbitor o operație complicată foarte asemănătoare cu analiza conștientă a gramaticianului. Într-un caz precum *Krantz*: *Kränze* făcut după modelul lui *Gast*: *Gäste*, descompunerea pare mai puțin probabilă decât cea de a patra proporțională, pentru că radicalul modelului este când *Gast-*, când *Gäst-*; i s-a dat doar o caracteristică fonică lui *Kränze*, după modelul lui *Gäste*.

Care dintre aceste teorii corespunde realității? Să remarcăm mai întâi că în cazul lui *Kranz* nu se exclude, în mod obligatoriu, analiza. Am constatat alternanțe în rădăcini și prefixe (vezi p. 165), iar sentimentul unei alternanțe poate să existe, foarte bine, alături de o analiză pozitivă.

Aceste două concepții opuse se reflectă în două doctrine gramaticale diferite. Gramaticile noastre europene operează cu a patra proporțională; ele explică, de exemplu, formarea unui preterit german plecând de la cuvinte complete; i s-a spus elevului: formează preteritul lui *lachen* etc. după modelul lui *setzen*: *setzte*. Dimpotrivă, gramatica hindusă ar studia într-un capitol separat rădăcinile (*setz-*, *lach-* etc.) și într-un alt capitol terminațiile preteritului (*-te* etc.); ea ne-ar da elementele ce rezultă din analiză, urmînd să recompunem cuvintele complete. În orice dicționar sanscrit, verbele figurează în ordinea pe care le-o atribuie rădăcina lor.

În funcție de tendința dominantă a fiecărui grup lingvistic, teoreticienii gramaticii vor înclina spre una dintre aceste metode.

Vechea latină pare a favoriza procedeul analitic. Iată o dovadă evidentă: cantitatea nu este aceeași în *factus* și *actus*, în ciuda lui *faciō* și *āgō*; trebuie să presupunem că *actus* vine din **āgtos* și să atribuim sonorei care urmează lungirea vocalei; această ipoteză este confirmată din plin de limbile romanice; opoziția *spēcīō*: *spēctus* contra *tēgō*: *tēctus* se reflectă în franceză în *dépīt* (*despēctus*) și *toit* (*tēctum*), cf. *conficiō*: *confēctus* (→ fr. *confit*) contra *rēgō*: *rēctus* (*dīrēctus* → fr. *droit*). Dar **agtos*, **tegtos*, **regtos* nu sînt moștenite din indo-europeană, în care se spunea, cu siguranță, **āktos*, **tēktos* etc.; ele au fost introduse de latina preistorică, în ciuda dificultății de a pronunța o sonoră înaintea unei surde. Ea nu a putut ajunge aici decât luînd cunoștință de unitățile radicale *ag-*, *teg-*. Latina veche avea deci, într-o mare măsură, sentimentul părților cuvîntului (radicali, sufixe etc.) și al înlănțuirii lor. Probabil că limbile noastre moderne nu îl au într-o măsură atît de mare, dar poate că germana îl are mai mult decât franceza (vezi p. 189).

Analogie și evoluție

§ 1. Cum intră în limbă o inovație analogică

Nimic nu intră în limbă fără să fi fost mai întâi încercat în vorbire, și toate fenomenele evolutive își au rădăcina în sfera individului. Acest principiu, enunțat deja la pagina 112, se aplică mai ales inovațiilor analogice. Înainte ca *honor* să devină un concurent capabil de a-l înlocui pe *honōs*, a trebuit ca un prim subiect să-l improvizeze, ca alții să-l imite și să-l repete, pînă cînd acesta s-a impus în vorbirea curentă.

Nu toate inovațiile analogice au această șansă. În fiecare moment, se întîlnesc combinații fără viitor pe care limba probabil că nu le va adopta. Limbajul copiilor este plin de asemenea combinații, pentru că aceștia nu cunosc bine uzajul și nu-i sînt încă aserviți; ei spun *viendre* pentru *venir*, *mouru* pentru *mort* etc. Dar asemenea combinații se găsesc și în vorbirea adulților. Astfel, mulți oameni înlocuiesc *trayait* prin *traisait* (pe care îl întîlnim, de altfel, în Rousseau). Toate aceste inovații sînt, în sine, perfect regulate; ele se explică în același fel ca și acelea pe care limba le-a acceptat; astfel, *viendre* se bazează pe proporția :

$$\begin{aligned} \acute{e}teindrai : \acute{e}teindre &= viendrai : x \\ x &= viendre, \end{aligned}$$

iar *traisait* a fost făcut după modelul lui *plaire*, *plaisait* etc.

Limba nu reține decît o parte minimă din creațiile vorbirii; dar cele care durează sînt destul de numeroase pentru ca să constatăm, de la o epocă la alta, că suma formelor noi a dat vocabularului și gramaticii o cu totul altă fizionomie.

Întreg capitolul precedent arată limpede că analogia nu este, prin ea însăși, un factor de evoluție; nu-i mai puțin adevărat că această înlocuire constantă a unor forme vechi cu forme noi este unul din aspectele cele mai frapante ale transformării limbilor. De fiecare dată cînd o creație se instalează definitiv și își elimină concurentul, există într-adevăr ceva creat și ceva părăsit și, în acest sens, analogia ocupă un loc preponderent în teoria evoluției. Am vrea să insistăm asupra acestui punct.

§ 2. Inovațiile analogice ca simptome ale schimbărilor de interpretare

Limba nu încetează să interpreteze și să descompună unitățile care îi sînt date. Dar cum se face că această interpretare variază întruna de la o generație la alta ?

Trebuie să căutăm cauza acestei schimbări în masa uriașă de factori care amenință fără încetare analiza adoptată într-o stare de limbă. Vom aminti cîtiva

Primul și cel mai important este schimbarea fonetică (vezi cap. II). Făcînd ca unele analize să fie ambigue și altele imposibile, ea schimbă condițiile descompunerii, și totodată rezultatele sale, de unde deplasarea limitelor unităților și modificarea naturii lor. Vedeți ce s-a spus mai înainte, la pagina 152, despre compuși ca *beta-hûs* și *redo-lich* și, la pagina 163, despre flexiunea nominală în indo-europeană.

Dar nu există numai faptul fonetic. Există și aglutinarea, despre care va fi vorba mai departe, și care are drept efect faptul că reduce la o unitate o combinație de elemente ; apoi mai sînt și toate felurile de circumstanțe exterioare cuvîntului, dar capabile să modifice analiza. Într-adevăr, pentru că ea rezultă dintr-un ansamblu de comparații, este evident că depinde, în fiecare moment, de vecinătatea asociativă a termenului. Astfel, superlativul indo-european **swād-is-to-s* conținea două sufixe independente : *-is-*, ce marchează ideea de comparativ (exemplu lat. *mag-is*), și *-to-*, care desemna locul determinat al unui obiect într-o serie (cf. gr. *tri-to-s* „al treilea”). Aceste două sufixe s-au aglutinat (cf. gr. *héd-isto-s* sau, mai curînd, *héd-ist-os*). Dar, la rîndul său, această aglutinare a fost favorizată, în mare măsură, de un fapt străin de superlativ : comparativele în *is-* au ieșit din uz, înlocuite de formațiile în *-jōs* ; *-is-* nemaifiind recunoscut ca element autonom, nu a mai fost diferențiat în *-isto-*.

Să remarcăm în trecere că există o tendință generală de a diminua elementul radical în folosul elementului formativ, mai ales atunci cînd primul se termină printr-o vocală. Așa se face că în latină sufixul *-tāt-* (*vēri-tāt-em*, pentru **vēro-tāt-em*, cf. gr. *deinó-tēt-a*) l-a luat pe *i* din temă, de unde și analiza *vēr-itāt-em* ; la fei *Rōmā-nus*, *Albā-nus* (cf. *aēnus* pentru **aes-no-s*) devin *Rōm-ānus* etc.

Or, oricare ar fi originea acestor schimbări de interpretare, ele se manifestă întotdeauna prin apariția unor forme analogice. Într-adevăr, dacă unitățile vii, resimțite de subiecții vorbitori la un moment dat, pot singure să dea naștere unor formații analogice, reciproc, orice repartiție determinată de unități presupune posibilitatea de a le extinde folosința. Analogia este deci dovada peremptorie că un element formativ există la un moment dat ca unitate semnificativă. *Merīdiōnālis* (Lactanțiu) pentru *merīdiālis*, confirmă că se analiza *septentri-ōnālis*, *regi-ōnālis* și, pentru a arăta că sufixul *-tāt-* se mărise cu un element *i* împrumutat radicalului, nu avem decît să luăm drept argument *celer-itātem* ; *pāg-ānus* format de la *pāg-us*, ne ajunge drept exemplu pentru a demonstra că latinii analizau *Rōm-ānus* ; analiza lui *redlich* (p. 152) este confirmată de existența lui *sterblich*, format cu o rădăcină verbală etc.

Un exemplu deosebit de interesant ne va arăta cum analogia lucrează dintr-o epocă în alta asupra unor unități noi. În franceza modernă, *somnolent* este analizat *somnol-ent*, ca și cum ar fi un participiu prezent; dovadă că există un verb *somnoler*. Dar în latină se despărțea *somno-lentus*, ca *succu-lentus* etc.; și mai demult încă, *somn-olentus* „care miroase a somn”, de la *olēre*, ca *vīn-olentus* „care miroase a vin”.

Astfel, efectul cel mai palpabil și cel mai important al analogiei este acela de a substitui forme vechi, neregulate și caduce, prin altele mai normale, compuse din elemente vii.

[281] Fără îndoială că lucrurile nu se petrec întotdeauna atât de simplu: acțiunea limbii este traversată de o infinitate de ezitări, de aproximări, de semianalize. Niciodată un idiom nu posedă un sistem perfect fix de unități*. Să ne gândim la ceea ce am spus la pagina 163 despre flexiunea lui **ekwos* față cu aceea a lui **pods*. Aceste analize imperfecte dau loc, uneori, unor creații analogice tulburi. Formele indo-europene **geus-etai*, **gus-tos*, **gus-tis* ne îngăduie să desprindem o rădăcină *geus-*, *gus-* „gouț”; dar, în greacă, cade *s* intervocalic, și analiza lui *geúomai*, *geustós* este, prin aceasta, tulburată; rezultă de aici o oscilație: uneori se desprinde *geus-* și alteori *geu-*; la rîndul său, analogia arată că există această fluctuație, și vedem cum chiar unele baze în *eu-* iau acest *s* final (exemplu: *pneu-*, *pneûma*, adjectiv verbal *pneus-tós*).

[282] Dar, chiar și în aceste tatonări, analogia exercită o acțiune asupra limbii. Astfel, cu toate că nu este, în sine, un fapt de evoluție, ea reflectă, de la un moment la altul, schimbările intervenite în economia limbii, și le consacră prin combinații noi*. Ea este colaboratoarea eficace a tuturor forțelor ce modifică întruna arhitectura unui idiom, și, în această calitate, reprezintă un factor puternic de evoluție.

§ 3. Analogia, principiu de renovare și de conservare

Uneori sîntem tentați să ne întrebăm dacă analogia are, cu adevărat, importanța pe care i-o atribuie cele spuse anterior, și dacă acțiunea ei este la fel de extinsă ca și schimbările fonetice. Istoria fiecărei limbi ne îngăduie să descoperim o puzderie de fapte analogice acumulate de-a valma, și, luate în bloc, aceste remanieri continue joacă în evoluția limbii un rol considerabil, mai important chiar decît acela al schimbărilor de sunete.

Dar lingvistul este interesat mai ales de un lucru: în masa uriașă a fenomenelor analogice din cîteva secole de evoluție, sînt conservate aproape toate elementele; numai că ele sînt altfel distribuite. Inovațiile analogiei sînt mai mult aparente decît reale. Limba este o rochie acoperită de petice făcute din propria-i stofă. Patru cincimi din cuvintele din franceză sînt indo-europene, dacă ne gândim la substanța din care se compun frazele noastre, în timp ce cuvintele transmise în totalitatea lor, fără schimbare analogică, din limba mamă și pînă în franceza modernă, ar ocupa o

pagină (de exemplu: *est* = **esti*, numele numerelor, anumite vocabule, precum *ours*, *nez*, *père*, *chien* etc.). Imensa majoritate a cuvintelor sînt, într-un fel sau altul, combinații noi de elemente fonetice rupte din forme mai vechi. În acest sens, putem spune că analogia, tocmai pentru că folosește întotdeauna materia veche pentru inovațiile sale, este eminentemente conservatoare.

Dar ea nu acționează mai puțin profund ca factor de conservare propriu-zisă ; putem spune că analogia intervine nu numai cînd materialele preexistente sînt distribuite în unități noi, dar și cînd formele rămîn identice cu ele însele. În amîndouă cazurile este vorba de același proces psihologic. Pentru a ne da seama de acest lucru, este de ajuns să ne amintim că principiul său este, în fond, identic cu acela al mecanismului limbajului (vezi p. 171).

Latinescul *agunt* s-a transmis aproape intact din epoca preistorică (cînd se spunea **agonti*) și pînă în pragul epocii romane. În acest interval de timp, generațiile succesive l-au preluat fără ca vreo formă concurentă să fi venit să-l înlocuiască. Oare analogia nu are nici un rol în această conservare? Dimpotrivă, stabilitatea lui *agunt* este opera sa, ca și orice inovație. *Agunt* este încadrat într-un sistem ; el este solidar cu forme ca *dictum*, *legunt* etc., și cu altele ca *agimus*, *agitis* etc. Fără această vecinătate ar fi avut multe șanse să fie înlocuit printr-o formă compusă din elemente noi. Nu s-a transmis *agunt*, ci *ag-unt* ; forma nu se schimbă, pentru că *ag-* și *-unt* erau verificate, în mod regulat, în alte serii de forme, și acest cortegiu de forme asociate l-a păstrat pe *agunt* de-a lungul timpului. Comparați și *sex-tus*, care se sprijină și el pe serii compacte : pe de o parte *sex*, *sex-ăginta* etc., pe de altă parte *quar-tus*, *quin-tus* etc.

Astfel, formele se mențin pentru că, fără încetare, ele sînt refăcute analogic ; un cuvînt este înțeles ca unitat și totodată ca sintagmă și este conservat atîta vreme cît elementele sale nu se schimbă. Invers, existența lui nu este compromisă decît în măsura în care elementele sale ies din uz. Vedeți ce se întîmplă în franceză cu *dites* și *faites*, care corespund direct cuvintelor latinești *dic-itis*, *fac-itis*, dar nu mai au un punct de sprijin în flexiunea verbală actuală ; limba încearcă să le înlocuiască ; auzim spunîndu-se *disez*, *faisez*, după modelul lui *plaisez*, *lisez* etc., și aceste noi finale au devenit uzuale în majoritatea compușilor (*contredisez* etc.).

Singurele forme asupra cărora analogia nu are nici o influență sînt, în mod firesc, cuvintele izolate, precum numele proprii și, în mod special, numele de locuri (cf. *Paris*, *Genève*, *Agen* etc.), care nu îngăduie nici o analiză și, prin urmare, nici o interpretare a elementelor lor ; lîngă ele nu se naște nici o creație concurentă.

Astfel, conservarea unei forme poate să depindă de două cauze opuse : izolarea completă sau strînsa încadrare într-un sistem care, rămas intact în părțile sale esențiale, îi vine mereu în ajutor. Analogia novatoare poate să-și desfășoare efectele în domeniul intermediar al formelor insuficient sprijinite de vecinătatea lor.

Dar, fie că e vorba de conservarea unei forme compuse din mai multe elemente, fie de o redistribuire a materiei lingvistice în noi construcții, rolul analogiei este uriaș ; ea intră totdeauna în acțiune.

Etimologia populară*

Cîteodată ni se întîmplă să estropiem cuvintele a căror formă și sens nu ne sînt familiare și uneori uzanța consacră aceste deformații. Astfel, vechiul cuvînt franțuzesc *coule-pointe* (din *coule*, variantă a lui *couette* „cuvertură”, și *pointe* „a coase”, participiul trecut al lui *poindre*) a fost schimbat în *courte-pointe*, ca și cum ar fi un compus al adjectivului *court* și al substantivului *pointe*. Aceste inovații, oricît de ciudate, nu se fac cu totul la întîmplare; sînt încercări de a explica, în mod aproximativ, un cuvînt mai dificil, legîndu-l de ceva cunoscut.

Acestui fenomen i s-a dat numele de etimologie populară. La prima vedere, el nu se deosebește de analogie. Cînd un subiect vorbitor, uitînd de existența lui *surdité*, creează, în mod analogic, cuvîntul *sourdité*, rezultatul este același ca și cînd, înțelegînd greșit cuvîntul *surdité*, l-ar fi deformat, amintindu-și de adjectivul *sourd*; și singura diferență ar fi aceea că formele construite prin analogie sînt raționale, în timp ce etimologia populară procedează cam la întîmplare și nu ajunge decît la forme incoerente.

Totuși, această diferență, referindu-se numai la rezultate, nu este esențială. Diversitatea de natură este mai adîncă; pentru a vedea în ce constă ea, să începem prin a da cîteva exemple din principalele tipuri de etimologie populară.

Există, în primul rînd, cazul în care cuvîntul primește o interpretare nouă fără să-și schimbe forma. În germană, *durchbläuen* „a stîlci în bătaie”, vine, etimologic, din *bliuwan* „a bate cu biciul”; dar este asociat cu *blau* din pricina acelor „vînătăi produse de lovituri”. În Evul mediu, germana a împrumutat din franceză *aventure*, din care a făcut *ābentüre*, și apoi *Abenteuer*; fără a deforma cuvîntul, oamenii l-au asociat cu *Abend* „ceea ce se povestește seara la șezătoare”, într-o asemenea măsură încît în secolul al XVIII-lea fost scris *Abendteuer*. Vechiul cuvînt franțuzesc *soufrait* „privațiune” (= *suffracte* de la *subfrangere*) a dat adjectivul *souffreteux*, pe care îl asociem acum cu *souffrir*, cu care nu are nimic comun. *Lais* este substantivul verbal de la *laisser*; dar, în prezent, el este considerat ca venind de la *léguer* și este scris *legs*; unii îl pronunță *le-g-s*; aceasta ne-ar putea face să credem că avem aici o schimbare de formă ce rezultă din noua interpretare; de fapt, este vorba de o influență a formei scrise, prin care oamenii voiau, fără să schimbe pronunția, să marcheze ideea pe care și-o făceau despre originea cuvîntului. În același fel, *homard*, împrumutat din vechiul cuvînt nordic *humarr* (cf. dan. *hummer*), a primit un *d* final prin analogie cu cuvintele franțuzești în *-ard*; numai

că aici eroarea de interpretare scoasă în evidență de ortografie operează asupra părții finale a cuvîntului, care a fost confundată cu un sufix uzual (cf. *bavard* etc.)". [284]

Dar, de cele mai multe ori, oamenii deformează cuvîntul, pentru a-l apropia de unele elemente pe care cred că le recunosc în el ; este cazul cuvîntului *choucroute* (de la *Sauerkraut*) ; în germană, *dromedarius* a devenit *Trampeltier* „animalul care țopăie” ; compusul este nou, dar el conține cuvinte ce existau deja, *trampeln* și *Tier*. Vechea germană de sus a făcut din latinescul *margarita mari-greoz* „piatră de mare”, combinînd două cuvinte deja cunoscute”. [285]

Iată, în sfîrșit, un caz deosebit de instructiv : latinescul *carbunculus* „cărbune mic” a dat în germană *Karfunkel* (prin asociere cu *funkeln* „a scînteia”) și în franceză *escarboucle*, asociat cu *boucle*. *Calfeter*, *calfetere* a devenit *calfeturer* sub influența lui *feutre*. La prima vedere, în aceste exemple ne frapează faptul că fiecare dintre ele cuprinde, pe lîngă un element inteligibil existent, o parte ce nu reprezintă nimic vechi (*Kar-escar-*, *cal-*). Ar fi însă o greșeală să credem că în aceste elemente există o parte de creație, ceva care s-a născut în legătură cu fenomenul ; adevărul este tocmai invers : e vorba de fragmente ce nu au putut fi interpretate ; sînt, dacă vreți, etimologii populare rămase la jumătate de drum. *Karfunkel* se află pe picior de egalitate cu *Abenteuer* (dacă admitem că *-teuer* este un rest rămas fără explicație) ; el este comparabil și cu *homard* în care *hom-* nu înseamnă nimic.

Astfel, gradul de deformare nu creează diferențe esențiale între cuvintele maltratate de etimologia populară ; ele au toate caracteristica de a fi pur și simplu niște interpretări ale unor forme neînțelese prin forme cunoscute.

Putem vedea de aici care sînt asemănările și deosebirile dintre etimologie și analogie.

Aceste două fenomene nu au decît o singură caracteristică comună : în amîndouă se folosesc elemente semnificative furnizate de limbă ; în rest, ele sînt diametral opuse. Analogia presupune întotdeauna uitarea formei anterioare ; la baza formei analogice *il traisait* (vezi p. 174), nu există nici o analiză a formei vechi *il trayait* ; pentru ca rivala sa să apară, trebuie ca această formă să fie uitată. Analogia nu extrage nimic din substanța semnelor pe care le înlocuiește. Dimpotrivă, etimologia populară se reduce la o interpretare a formei vechi ; amintirea acesteia, chiar confuză, este punctul de plecare al deformării pe care o suferă. Astfel, la baza analizei, stă, într-un caz, amintirea, iar în celălalt, uitarea ; această deosebire este capitală.

Deci etimologia populară nu acționează decît* în condiții particulare și nu afectează decît cuvintele rare, tehnice sau străine, pe care subiecții le asimilează greșit. Analogia este, dimpotrivă, un fapt absolut general, ce ține de funcționarea normală a limbii. Aceste două fenomene, atît de asemănătoare în unele privințe, sînt opuse prin însăși esența lor ; ele trebuie diferențiate cu grijă. [286]

§ 1. Definiție

Pe lângă analogie, a cărei importanță a fost subliniată mai sus, în producerea unor unități noi intervine și un alt factor : aglutinarea.

Nici un alt mod de formare nu intră, cu adevărat, în discuție : cazul onomatopeelor (vezi p. 88) și cazul cuvintelor făurite de un individ fără intervenția analogiei (de exemplu *gaz*), chiar și acela al etimologiei populare nu au decît o importanță minimă sau nulă.

Aglutinarea constă în aceea că doi sau mai mulți termeni, la origine distincți, dar care se întâlneau frecvent într-o sintagmă în cuprinsul frazei, se sudează într-o unitate absolută sau greu analizabilă. Acesta este procesul aglutinativ : *proces*, spunem noi, și nu *procedeu*, pentru că acest ultim cuvînt implică o voință, o intenție, pe cînd caracteristica esențială a aglutinării este tocmai absența voinței.

Iată cîteva exemple. În franceză s-a spus, la început, *ce ci* în două cuvinte, și mai tîrziu *ceci* : este un cuvînt nou, deși materia și elementele sale constitutive nu s-au schimbat. Comparați de asemenea cuvintele franțuzești *tous jours* → *toujours*, *au jour d'hui* → *aujourd'hui*, *dès jà* → *déjà*, *vert jus* → *verjus*.

Aglutinarea poate să sudeze și subunitățile unui cuvînt, așa cum am văzut la pagina 175, cînd a fost vorba de superlativul indo-european **swād-is-to-s* și de superlativul grecesc *héd-isto-s*.

Privind mai îndeaproape, în acest fenomen deosebim trei faze :

1. combinarea mai multor termeni într-o sintagmă, comparabilă cu toate celelalte ;
2. aglutinarea propriu-zisă, adică sinteza elementelor sintagmei într-o unitate nouă. Această sinteză se face de la sine, în virtutea unei tendințe mecanice : cînd un concept compus este exprimat printr-un șir de unități semnificative foarte uzual, mintea noastră luînd-o, ca să spunem astfel, pe scurtătură, renunță la analiză și aplică conceptul în bloc asupra grupului de semne care devine, atunci, o unitate simplă ;
3. toate celelalte schimbări capabile să asimileze tot mai mult vechiul grup cu un cuvînt simplu : unificarea accentului (*vért-jús* → *verjús*), schimbări fonetice speciale etc.

Adeseori s-a spus că aceste schimbări fonetice și accentuale (3) precedau schimbările intervenite în domeniul ideii (2), și că sinteza semantică trebuia

explicată prin aglutinare și prin sinteza materială; dar probabil că nu-i așa: oamenii au făcut din *vert jus, tous jours* etc. niște cuvinte simple mai curînd pentru că au văzut în ele o singură idee; ar fi o greșeală să inversăm raportul.

§ 2. Aglutinare și analogie

Contrastul dintre analogie și aglutinare este izbitor:

1. În aglutinare două sau mai multe unități se confundă într-una singură prin sinteză (de exemplu *encore*, din *hanc horam*), sau două subunități nu mai formează decît una (cf. *héd-isto-s*, de la **swād-is-to-s*). Dimpotrivă, analogia pleacă de la unități inferioare pentru a forma cu ele o unitate superioară. Pentru a crea *pāg-ānus*, ea a unit un radical *pāg-* și un sufix *-ānus*.
2. Aglutinarea operează numai în sfera sintagmatică; acțiunea sa se exercită asupra unui grup dat; ea nu ia în considerare altceva. Dimpotrivă, analogia face apel atît la seriile asociative cît și la sintagme.
3. Aglutinarea nu are nimic voluntar, nimic activ; am mai spus-o: este un simplu proces mecanic, în care asamblarea se face singură. Analogia este, dimpotrivă, un procedeu care presupune analize și combinații, o activitate inteligentă, o intenție.

În legătură cu formarea cuvintelor se folosesc adeseori termenii de *construcție* și de *structură*; dar acești termeni au sensuri diferite după cum sînt aplicați în cazul aglutinării sau în acela al analogiei. În primul caz, ei amintesc de cimentarea lentă a unor elemente care, în contact într-o sintagmă, au suferit o sinteză ce poate merge pînă la ștergerea completă a unităților lor originare. În cazul analogiei, dimpotrivă, termenul de construcție desemnează îmbinarea obținută dintr-o dată, într-un act de vorbire, prin reuniunea unui număr oarecare de elemente împrumutate din diferite serii asociative.

Se vede bine cît este de important să diferențiem un mod de formare de celălalt. Astfel, în latină, *possum* nu este altceva decît sudura dintre două cuvinte *potis sum* „eu sînt stăpînul”: este un aglutinat; dimpotrivă, *signifer, agricola* etc. sînt produse ale analogiei, construcții făcute după modele furnizate de limbă. Termenii de *compuși și derivați*¹ trebuie rezervați numai creațiilor analogice.

1. Aceasta înseamnă că, în istoria limbii, cele două fenomene își combină acțiunea; dar aglutinarea precedă întotdeauna analogia și îi furnizează modele. Astfel, tipul de compuși care a dat în greacă *hippó-dromo-s* etc. s-a născut prin aglutinarea parțială într-o epocă a indo-europenei în care desinențele erau necunoscute (*ekwo dromo* echivala atunci cu un compus englezesc precum *country house*); dar, înainte de sudarea absolută a elementelor, analogia a făcut din el o formație productivă. Același lucru se poate spune și despre viitorul franțuzesc (*je ferai* etc.), născut, în latina vulgară, din aglutinarea

Adeseori este greu de spus dacă o formă analizabilă s-a născut prin aglutinare sau dacă a apărut ca o construcție analogică. Lingviștii au discutat foarte mult în legătură cu formele **es-mi*, **es-ti*, **ed-mi* etc. din indo-europeană. Oare elementele *es-*, *ed-* etc. au fost, într-o epocă foarte veche, cuvinte adevărate, aglutinate apoi cu altele: *mi*, *ti* etc., sau **es-mi*, **es-ti* etc., rezultă din combinările cu elemente extrase din alte unități complexe de același ordin, ceea ce ar face ca aglutinarea să-și aibă originea într-o epocă anterioară formării desinențelor în indo-europeană? În absența unor mărturii istorice, întrebarea este, probabil, insolubilă.

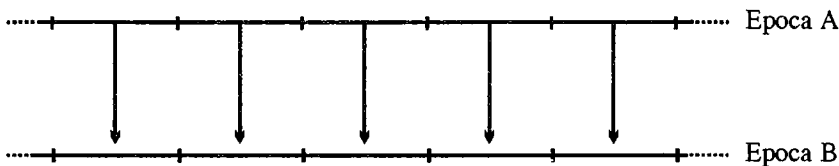
Doar istoria poate să ne lămurească. Ori de câte ori ea ne permite să afirmăm că un element simplu a constituit odinioară două sau mai multe elemente ale frazei, ne aflăm în fața unei aglutinări: de exemplu latinescul *hunc*, care își are originea în *hom ce* (*ce* este atestat epigrafic). Dar, de îndată ce lipsește informația istorică, ne este foarte greu să determinăm ce este aglutinare și ce vine din analogie.

infinitivului cu prezentul verbului *habēre* (*facere habeō* „j'ai à faire”). Astfel, aglutinarea creează tipuri sintactice și lucrează pentru gramatică prin intervenția analogiei; lăsată în voia sa, ea împinge sinteza elementelor pînă la unitatea absolută și nu produce decît cuvinte ce nu pot fi descompuse și neproductive (de tipul *hanc hōram* → *encore*), adică lucrează pentru lexic (n.ed.).

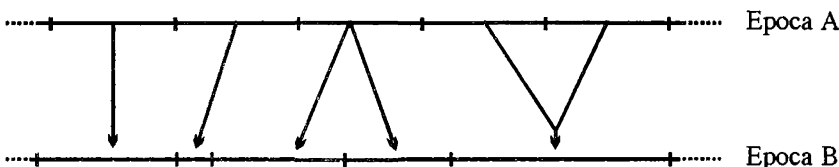
Unități, identități și realități diacronice*

[288]

Lingvistica statică operează cu unități care există conform înlănțuirii sincronice. Tot ceea ce s-a spus mai înainte dovedește că, într-o succesiune diacronică, nu avem de-a face cu elemente delimitate o dată pentru totdeauna, așa cum ar putea fi ele figurate în graficul ce urmează.

Dimpotrivă, ele se repartizează în alt fel de la un moment la altul, în virtutea evenimentelor al căror teatru este limba, în așa fel încât ar fi reprezentate, mai degrabă, prin figura :

Aceasta rezultă din tot ceea ce s-a spus despre urmările evoluției fonetice, ale analogiei, ale aglutinării etc.

Aproape toate exemplele citate pînă aici aparțin formării cuvintelor ; iată un altul, împrumutat din sintaxă. Indo-europeana nu cunoștea prepozițiile ; raporturile pe care ele le indică erau marcate prin cazuri numeroase și înzestrate cu o mare forță semnificativă. Nu existau nici verbe compuse cu ajutorul preverbelor, ci numai particule, cuvinte scurte care se adăugau la frază pentru a preciza și a nuanța acțiunea verbului. Astfel, nu exista nimic care să corespundă latinescului *ire ob mortem* „a întîmpina moartea”, și nici lui *obire mortem* ; s-ar fi zis : *ire mortem ob*. Este și starea vechii limbi grecești : 1. *óreos bainō káta* ; *óreos bainō* înseamnă „vin de la munte”, genitivul avînd valoare de ablativ ; *káta* adaugă nuanța de „coborînd”. Într-o altă epocă a existat 2. *katà óreos bainō*, în care *katà* joacă rolul de prepoziție, sau 3. *kata-bainō óreos* prin aglutinarea verbului și a particulei, devenită preverb.

Există aici două sau trei fenomene distincte, dar care se bazează, toate, pe o interpretare a unităților: 1. crearea unei noi specii de cuvinte, prepozițiile, și aceasta printr-o simplă deplasare a unităților primite. O ordine particulară, indiferentă la origine, datorată poate unei cauze fortuite, a îngăduit o nouă grupare: forma *kata*, la început independentă, se unește cu substantivul *óreos* și acest ansamblu se alătură lui *bainō* pentru a-i servi drept complement; 2. apariția unui tip verbal nou (*katabainō*); este o altă grupare psihologică, favorizată și ea de o distribuție specială a unităților și consolidată prin aglutinare; 3. ca o consecință naturală, slăbirea sensului desinenței genitivului (*óre-os*; *kata* va trebui să exprime ideea esențială pe care altădată o marca numai genitivul: importanța desinenței *-os* este, prin aceasta, diminuată. Dispariția sa viitoare se află în germene în acest fenomen.

În toate cele trei cazuri este vorba de o nouă repartizare a unităților. Este aceeași substanță cu alte funcții; căci – observație interesantă – pentru a provoca una sau alta dintre deplasări nu a intervenit nici o schimbare fonetică. Pe de altă parte, deși materia nu a variat, nu trebuie să credem că totul se petrece în domeniul sensului: nu există fenomen de sintaxă fără unirea unui anumit lanț de concepte cu un anumit lanț de unități fonice (vezi p. 148), și tocmai acest raport a fost modificat. Sunetele subzistă, dar unitățile semnificative nu mai sînt aceleași.

La pagina 93 am spus că alterarea semnului este o deplasare a raportului dintre semnificant și semnificat. Această definiție se aplică nu numai alterării termenilor sistemului, ci și evoluției sistemului însuși; fenomenul diacronic în ansamblul său nu este altceva.

Totuși, cînd am constatat o anumită deplasare a unităților sincronice, sîntem departe de a fi arătat ceea ce s-a petrecut în limbă. Există o problemă a *unității diacronice* în sine: ea constă în a te întreba, în legătură cu fiecare eveniment, care este elementul supus direct acțiunii transformatoare. Am întilnit înaintea o problemă de acest gen legată de schimbările fonetice (vezi p. 108); ele nu ating decît fonemul izolat, în timp ce cuvîntul, ca unitate, îi este străin. Cum există tot felul de evenimente diacronice, vom avea de rezolvat multe probleme analoage, și unitățile pe care le vom delimita în acest domeniu nu vor corespunde, neapărat, aceloră din domeniul sincron. În conformitate cu principiul expus în prima parte, noțiunea de unitate nu poate fi aceeași în amîndouă ordinele. În orice caz, ea nu va fi complet elucidată atîta timp cît nu va fi fost studiată sub cele două aspecte ale sale, static și evolutiv. Numai rezolvarea problemei unității diacronice ne va îngădui să depășim aparențele fenomenului de evoluție și să ajungem la esența sa. Pentru a deosebi iluzia de realitate (vezi p. 125), aici, ca și în sincronie, cunoașterea unităților este indispensabilă.

Dar o altă problemă deosebit de delicată este aceea a *identității diacronice*. Într-adevăr, ca să pot spune că o unitate a persistat identică cu ea însăși sau că, persistînd ca unitate distinctă, și-a schimbat forma sau sensul – căci toate aceste

cazuri sînt posibile – trebuie să știu pe ce să mă bazez pentru a afirma că un element luat dintr-o epocă, de exemplu cuvîntul franțuzesc *chaud*, reprezintă același lucru cu un element luat dintr-o altă epocă, de exemplu latinescul *calidum*.

La această întrebare vom răspunde, fără îndoială, că latinescul *calidum* a devenit probabil *chaud* prin acțiunea legilor fonetice și că, prin urmare, *chaud* = *calidum*. Aceasta se numește identitate fonetică. Același lucru, pentru *sevrer* și *sēparāre*; dimpotrivă, vom spune că *fleurir* nu este același lucru cu *flōrēre* (care ar fi dat **flouroir*) etc.

Acest gen de corespondență pare, la prima vedere, că acoperă noțiunea de identitate diacronică în general. Dar, de fapt, este cu neputință ca numai sunetul să dea seamă de identitate. Fără îndoială că avem dreptate să spunem că latinescul *mare* trebuie să apară în franceză sub forma de *mer*, pentru că orice *a* a devenit *e* în anumite condiții, pentru că *e* aton final cade etc. ; dar a afirma că aceste raporturi $a \rightarrow e$, $e \rightarrow zero$ etc. constituie identitatea ar însemna a inversa termenii, căci, dimpotrivă, considerăm că *a* a devenit *e* și că *e* final a căzut etc. tocmai în virtutea corespondenței *mare* : *mer*.

Dacă două persoane din două regiuni diferite ale Franței spun una *se fâcher* și cealaltă *se fôcher*, deosebirea este foarte neînsemnată în comparație cu faptele gramaticale care ne îngăduie să recunoaștem în aceste două forme distincte o singură unitate de limbă. Or, identitatea diacronică a două cuvinte atît de diferite precum *calidum* și *chaud* semnifică trecerea de la unul la celălalt printr-o serie de identități sincronice în vorbire, fără ca vreodată legătura care le unește să fi fost ruptă prin transformările fonetice succesive. Iată pentru ce am putut spune la pagina 123 că este la fel de interesant să știm cum *Messieurs* !, repetat de mai multe ori într-un discurs, este identic cu el însuși, ca și să știm de ce *pas* (negația) este identic cu *pas* (substantivul) sau, ceea ce înseamnă același lucru, de ce *chaud* este identic cu *calidum*. A doua problemă nu este decît o prelungire și o complicare a celei dintîi.

Apendice la părțile a treia și a patra*

A. Analiză subiectivă și analiză obiectivă

Analiza unităților limbii, făcută în toate momentele de către subiecții vorbitori, poate fi numită *analiză subiectivă*; trebuie să ne ferim să o confundăm cu *analiza obiectivă*, bazată pe istorie. Într-o formă precum grecescul *hippos*, gramaticianul distinge trei elemente: o rădăcină, un sufix și o desinență (*hipp-o-s*); grecul nu vedea aici decât două (*hipp-os*, vezi p. 163). Analiza obiectivă vede patru subunități în *amābās* (*am-ā-bā-s*); latinii despărțeau *amā-bā-s*; este probabil chiar ca ei să fi văzut în *-bās* un tot flexionar opus radicalului. În cuvintele franțuzești *entier* (lat. *in-teger* „intact”), *enfant* (lat. *infans* „cel ce nu vorbește”), *enceinte* (lat. *in-cincta* „fără centură”), istoricul va desprinde un prefix comun *en-*, identic cu privativul *in-* din latină; analiza subiectivă a subiecților vorbitori îl ignoră complet.

Gramaticianul este adeseori tentat să vadă erori în analizele spontane ale limbii; de fapt, analiza subiectivă nu este mai falsă decât „falsa analogie” (vezi p. 169). Limba nu se înșeală; punctul său de vedere este diferit, asta-i tot. Nu există o măsură comună între analiza indivizilor vorbitori și aceea a istoricului, deși amândouă se folosesc de același procedeu: confruntarea seriilor ce prezintă același element. Atît una cît și cealaltă își au justificarea și fiecare își păstrează propria valoare; dar pînă la urmă contează doar analiza subiecților, deoarece ea este bazată direct pe faptele de limbă.

Analiza istorică nu este decît o formă derivată a acesteia. Ea constă, în fond, din a proiecta pe un plan unic construcțiile diferitelor epoci. Ca și descompunerea spontană, ea urmărește să cunoască subunitățile ce intră într-un cuvînt, numai că face sinteza tuturor diviziunilor operate în cursul timpului, pentru a ajunge la cea mai veche. Cuvîntul este ca o casă căreia i s-a schimbat, de mai multe ori, aranjamentul interior și destinația. Analiza obiectivă totalizează și suprapune aceste distribuții succesive; dar pentru cei ce ocupă casa, ea e întotdeauna doar una. Analiza *hipp-o-s*, examinată mai înainte, nu este falsă, pentru că ea a fost stabilită de conștiința subiecților; este numai „anacronică”, raportîndu-se la o altă epocă decît aceea din care ia cuvîntul. *Hipp-o-s* nu contrazice forma *hipp-os* din greaca clasică, dar nu trebuie judecat în același mod. Aceasta înseamnă că facem încă o dată distincția radicală dintre diacronic și sincron.

Aceasta ne permite să rezolvăm și o problemă de metodă încă neelucidată în lingvistică. Vechea școală împărțea cuvintele în rădăcini, teme, sufixe etc., conferind acestor distincții o valoare absolută. Dacă îi citești pe Bopp și pe discipolii săi, îți vine să crezi că grecii aduseseră cu ei, din timpuri imemorabile, un bagaj de rădăcini și de sufixe și că își confecționau cuvintele vorbind, că *pāter*, de exemplu, era pentru ei rădăcina *pa* + sufixul *ter*, că *dōsō* reprezenta în gura lor suma lui *dō* + *sō* + desinența personală etc.

Trebuia neapărat să se reacționeze împotriva acestor erori, și cuvîntul de ordine, foarte corect, al acestei reacții, a fost : observați ce se întîmplă în limbile de azi, în limbajul de toate zilele și nu atribuiți perioadelor vechi ale limbii nici un proces, nici un fenomen care nu poate fi constatat acum. Și, cum de cele mai multe ori limba vie nu ne permite să surprindem analize de tipul celor pe care le făcea Bopp, neogramaticii, siguri pe principiul lor, declară că rădăcinile, temele, sufixele etc. sînt pure abstracții ale spiritului nostru și că, dacă le folosim, o facem doar pentru comoditatea expunerii. Dar dacă nu există o justificare pentru stabilirea acestor categorii, de ce să le stabilim ? Și cînd o facem, în numele cărui fapt declarăm că o despărțire ca *hípp-o-s*, de exemplu, este preferabilă altei despărțiri ca, de exemplu, *hípp-os* ?

Școala nouă, după ce a recunoscut defectele vechii doctrine, ceea ce era ușor, s-a mulțumit să o elimine în teorie, în timp ce în practică ea rămînea ca blocată de un aparat științific de care nu se putea debarasa. De îndată ce judecăm aceste „abstracții”, vedem partea de realitate pe care ele o reprezintă, și un corectiv foarte simplu este de ajuns pentru a da acestor artificii ale gramaticianului un sens legitim și exact. Este ceea ce am încercat noi să facem mai înainte, arătînd că, unită printr-o legătură interioară de analiza subiectivă a limbii vii, analiza obiectivă ocupă un loc legitim și bine determinat în metoda lingvistică.

B. Analiza subiectivă și determinarea subunităților

În materie de analiză, nu putem deci stabili o metodă și nici nu putem formula definiții decît după ce ne-am plasat în planul sincronic. Am vrea să arătăm acest lucru prin cîteva observații asupra părților cuvîntului : prefixe, rădăcini, radicali, sufixe, desinențe¹.

1. F. de Saussure nu a abordat – cel puțin nu din punct de vedere sincronic – problema cuvintelor compuse. Acest aspect al problemei trebuie deci lăsat la o parte ; desigur că distincția diacronică stabilită mai înainte între compuse și aglutinate nu poate fi transportată ca atare aici, unde este analizată o stare de limbă. Remarcăm că această expunere relativă la subunități nu are pretenția că rezolvă problema mai delicată, ridicată la pp. 121 și 125, a definirii cuvîntului considerat ca unitate (n.ed.).

Să începem cu *desinența*, anume cu caracteristica flexionară sau cu elementul variabil de la sfârșitul cuvântului care distinge formele unei paradigme nominale sau verbale. În *zeúgnū-mi, zeúgnū-s, zeúgnū-si, zeúgnu-men* etc. „eu înham” etc., desinențele *-mi, -s, -si, -men* etc., se delimitează simplu pentru că se opun între ele și părții anterioare a cuvântului (*zeúgnū-*). S-a văzut (pp. 103 și 131), în legătură cu genitivul ceh *žen*, prin opoziție cu nominativul *žena*, că absența desinenței poate juca același rol ca o desinență obișnuită. Astfel, în greacă, *zeúgnū!* „înhamă!” opus lui *zeúgnu-te!* „înhamăți!” etc. sau vocativul *rhētor!* opus lui *rhētor-os* etc., în franceză *marš* (scris *marche*) opus lui *maršō* (scris *marchons!*) sînt forme flexionate cu desinență zero.

Prin eliminarea desinenței, se obține *tema de flexiune* sau *radicalul*, care este, în mod general, elementul comun desprins spontan din comparația unei serii de cuvinte înrudite, flexionate sau nu, și care poartă ideea comună tuturor acestor cuvinte. Astfel, în franceză, în seria *roulis, rouleau, rouler, roulage, roulement*, descoperim, cu ușurință, un radical *roul-*. Dar analiza subiecților vorbitori distinge adeseori în aceeași familie de cuvinte, radicali de mai multe specii sau, mai bine zis, de mai multe grade. Elementul *zeugnū-*, desprins mai înainte din *zeúgnū-mi, zeúgnū-s* etc., este un radical de gradul unu; el nu este ireductibil, căci dacă îl comparăm cu alte serii (*zeúgnūmi, zeuktós, zeúksis, zeuktēr, zugón* etc., pe de o parte și *zeúgnūmi, deiknūmi, órñūmi* etc., pe de alta), împărțirea *zeug-nu* se va prezenta de la sine. Astfel, *zeug-* (cu formele sale alternante *zeug-, zeuk-, zug-*, vezi p. 167) este un radical de gradul al doilea; dar el este ireductibil, căci nu putem împinge mai departe descompunerea prin compararea formelor înrudite.

Numim *rădăcină* elementul ireductibil și comun tuturor cuvintelor din aceeași familie. În plus, cum orice descompunere subiectivă și sincronică nu poate separa elementele materiale decît luînd în considerație partea de sens care îi revine fiecăruia dintre ele, rădăcina este, în această privință, elementul în care sensul comun tuturor cuvintelor înrudite atinge cel mai înalt grad de abstracție și de generalitate. În mod firesc, această nedeterminare variază de la rădăcină la rădăcină; dar ea depinde, într-o oarecare măsură, și de gradul de reductibilitate al radicalului; cu cît acesta suferă mai multe transformări în direcția reductibilității, cu atît sensul său are mai mari șanse să devină abstract. Astfel *zeugmátion* desemnează un „mic atelaj”, *zeúgma* un „atelaj”, fără vreo precizare specială și, în sfârșit, *zeug-* cuprinde ideea nedeterminată de „a înhăma”.

Rezultă de aici că o rădăcină ca atare nu poate constitui un cuvînt și nu poate primi adjoncțiunea directă a unei desinențe. Un cuvînt reprezintă întotdeauna o idee relativ determinată, cel puțin din punct de vedere gramatical, ceea ce este contrar generalității și abstracției proprii rădăcinii. Ce trebuie atunci să gîndim despre cazul foarte frecvent în care rădăcina și tema de flexiune par a se confunda, după cum se vede în grecescul *phlóks*, gen. *phlogós* „flacăra”, comparat cu rădăcina *phleg-*: *phlog-* care se găsește în toate cuvintele din aceeași familie (cf. *phlég-ō* etc.)? Nu vine el în contradicție cu distincția pe care am stabilit-o mai

înainte? Nu, căci trebuie să deosebim *phleg-*: *phlog-* cu sens general și *phlog-* cu sens special, cu riscul de a nu considera decât forma materială, excluzând sensul. Același element fonetic are aici două valori diferite; el constituie deci două elemente lingvistice distincte (vezi p. 121). După cum, mai înainte, *zeúgnū!* „înhamă!”, ne apărea ca un cuvânt flexionat cu desinență zero, tot așa vom spune că *phlóg-* „flacăra” este o temă cu *suffix zero*. Nu este posibilă nici o confuzie: radicalul rămâne distinct de rădăcină, chiar dacă, fonetic, este identic cu aceasta.

Rădăcina este deci o realitate pentru conștiința subiecților vorbitori. Este adevărat că ei nu o despart întotdeauna cu aceeași precizie; sub acest raport există diferențe, fie în sinul aceleiași limbi, fie de la o limbă la alta.

În anumite idiomuri, există caracteristici precise, care atrag atenția subiecților asupra rădăcinii. Este cazul germanei, unde ea are un aspect destul de uniform; aproape întotdeauna monosilabică (cf. *streit-*, *bind-*, *haft-* etc.), ea se supune anumitor reguli de structură: fonemele nu apar într-o anumită ordine; unele combinații de consoane, precum oclusivă + lichidă nu sînt admise în finală: forma *werk-* este posibilă, *wekr-* nu; înțilnim *helf-*, *werd-*, dar nu înțilnim *hefl-*, *wedr-*.

Amintim că alternanțele regulate, mai ales între vocale, mai mult întăresc decât slăbesc sentimentul rădăcinii și al subunităților în general; și, în această privință germana, cu jocul variat al ablaturilor sale (vezi p. 166), se deosebește mult de franceză. Rădăcinile semitice au, într-o măsură și mai mare, caractere analoage. Aici alternanțele sînt foarte regulate și determină un mare număr de opoziții complexe (cf. ebr. *qāṭal*, *qāṭaltem*, *qṭōl*, *qṭilū* etc., sînt forme ale aceluiași verb ce înseamnă „a omori”); mai mult, ele prezintă o trăsătură care amintește de monosilabismul german, dar în forme mult mai frapante: ele cuprind întotdeauna trei consoane (vezi mai jos, pp. 232 și urm.).

În această privință, franceza este cu totul diferită. Are puține alternanțe și, pe lângă rădăcini monosilabice (*roul-*, *march-*, *mang-*), în franceză există multe rădăcini formate din două și chiar din trei silabe (*commenc-*, *hésit-*, *épouvant-*). Formele acestor rădăcini prezintă, mai ales în finalele lor, combinații prea diferite pentru a fi reductibile la reguli (cf. *tu-er*, *régn-er*, *guid-er*, *grond-er*, *souffl-er*, *tard-er*, *entr-er*, *hurl-er* etc.). Deci nu trebuie să ne mire faptul că sentimentul rădăcinii este foarte puțin dezvoltat în franceză.

Determinarea rădăcinii o aduce după sine pe aceea a prefixelor și a sufixelor. Prefixul precedă partea cuvîntului recunoscută ca radical, de exemplu *hupo-* în grecescul *hupo-zeúgnūmi*. Suffixul este elementul care se adaugă la rădăcină pentru a forma un radical (exemplu: *zeug-mat-*), sau la un prim radical, pentru a forma unul de gradul al doilea (exemplu: *zeugmat-io-*). Am văzut mai înainte că acest element, ca și desinența, poate fi reprezentat prin zero. Prin urmare, extragerea sufixului nu este decât o altă față a analizei radicalului.

Suffixul are uneori un sens concret, o valoare semantică, ca în *zeuk-tēr-*, în care *-tēr-* desemnează agentul, autorul acțiunii, iar alteori o funcție pur gramaticală, ca în *zeúg-nū (-mi)*, unde *-nū-* marchează ideea de prezent. Prefixul poate juca și un

rol sau altul, dar numai rareori limbile noastre îi acordă o funcție gramaticală; exemple : *ge-* de la participiul trecut german (*ge-setzt* etc.), prefixele perfective din slavă (rus. *na-pisát'* etc.).

Prefixul se mai deosebește de sufix printr-o caracteristică ce, fără să fie absolută, este aproape generală : e mai bine delimitat, pentru că se desprinde mai ușor din ansamblul cuvântului. Faptul ține de natura specifică a acestui element ; în majoritatea cazurilor, ceea ce rămîne după eliminarea unui prefix produce efectul unui cuvânt constituit (cf. *recommencer* : *commencer*, *indigne* : *digne*, *maladroit* : *adroit*, *contrepois* : *pois* etc.). Acest lucru este încă și mai izbitor în latină, în greacă, în germană. Să adăugăm că mai multe prefixe funcționează în calitate de cuvinte independente : cf. fr. *contre*, *mal*, *avant*, *sur* etc., germ. *unter*, *vor* etc., gr. *katá*, *pró* etc. Altfel stau lucrurile cu sufixele : radicalul obținut prin suprimarea acestui element este un cuvânt incomplet ; exemplu : fr. *organisation* : *organis-*, germ. *Trennung* : *trenn-*, gr. *zeugma* : *zeug-* etc., și, pe de altă parte, sufixul însuși nu are nici o existență autonomă.

Din toate acestea rezultă că radicalul este, de cele mai multe ori, dinainte delimitat în ceea ce privește începutul său : înainte de orice comparație cu alte forme, subiectul vorbitor știe unde trebuie să plaseze limita dintre prefix și ceea ce urmează după acesta. În ceea ce privește sfârșitul cuvântului, lucrurile stau altfel : aici nu se impune nici o limită, în afară de confruntarea unor forme ce au același radical sau același sufix, și aceste apropieri vor duce la delimitări variabile, după natura termenilor apropiați.

Din punctul de vedere al analizei subiective, sufixele și radicalii nu au valoare decât prin opozițiile sintagmatice și asociative : după caz, putem găsi un element formativ și un element radical în două părți opuse ale aceluiași cuvânt, oricare ar fi ele, cu condiția să dea loc unei opoziții. În latinescul *dictătorem*, de exemplu, vom considera un radical *dictătör-(em)*, dacă îl comparăm cu *consul-em*, *ped-em* etc., dar un radical *dictă-(torem)*, dacă îl apropiem de *lic-tō-rem*, *scrip-tōrem* etc., un radical *dic-(tātorem)*, dacă ne gândim la *pō-tātorem*, *cantă-torem*. În general, și în împrejurări favorabile, subiectul vorbitor poate ajunge să facă toate despărțirile imaginabile (de exemplu : *dictăt-orem*, după *am-orem*, *ard-orem* etc., *dict-ătorem*, după *ör-ătorem*, *ar-ătorem* etc.). Știm (vezi p. 175) că rezultatele acestor analize spontane se manifestă în formațiile analogice ale fiecărei epoci ; ele ne îngăduie să se distingă subunitățile (rădăcini, prefixe, sufixe, desinențe) de care limba are cunoștință și valorile pe care aceasta le-o atribuie.

[290] C. Etimologia*

Etimologia nu este nici o disciplină distinctă și nici o parte a lingvisticii evolutive ; este numai o aplicație specială a principiilor referitoare la faptele sincronice și diacronice. Ea urcă în trecutul cuvintelor, pînă cînd găsește ceva care le explică.

Cînd se vorbește despre originea unui cuvînt și se spune că el „vine” de la un altul, prin aceasta se pot înțelege mai multe lucruri diferite: astfel *sel* vine din latinescul *sal* prin simpla alterare a sunetului; *labourer* „a lucra pămîntul” vine din franceza veche *labourer* „a lucra (în general)”, numai prin alterarea sensului; *couver* vine din latinescul *cubāre* „a fi culcat”, prin alterarea sensului și a sunetului; în sfîrșit, cînd spunem că *pommier* vine de la *pomme*, marcăm un raport de derivare gramaticală. În primele trei cazuri se operează asupra unor identități diacronice, al patrulea se bazează pe raportul sincron al mai multor termeni diferiți; or, tot ceea ce s-a spus în legătură cu analogia arată că aceasta este partea cea mai importantă a cercetării etimologice.

Etimologia lui *bonus* nu este fixată pentru că se ajunge pînă la *dvenos*; dar dacă găsim că *bis* se trage din *divis* și că, astfel, se poate stabili un raport cu *duo*, aceasta poate fi numită o operație etimologică; același lucru este valabil pentru apropierea lui *oiseau* de *avicellus*, căci ea permite să se găsească legătura care unește *oiseau* cu *avis*.

Prin urmare, etimologia este, înainte de orice, explicarea cuvintelor prin căutarea raporturilor lor cu alte cuvinte. A explica înseamnă: a reda în termeni cunoscuți; în lingvistică, *a explica un cuvînt înseamnă a-l reda prin alte cuvinte*, pentru că nu există raporturi necesare între sunet și sens (principiul caracterului arbitrar al semnului, vezi p. 87).

Etimologia nu se mulțumește să explice cuvinte izolate; ea face istoricul familiilor de cuvinte, după cum îl face și pe cel al elementelor formative, prefixe, sufixe etc.

Ca și lingvistica statică și evolutivă, ea descrie fapte, dar această descriere nu este metodică, pentru că nu se face în nici o direcție determinată. Pentru a studia un cuvînt luat ca obiect al cercetării, etimologia își ia elementele de informație, pe rînd, din fonetică, morfologie, semantică etc. Pentru a-și atinge scopurile, ea se servește de toate mijloacele pe care lingvistica i le pune la dispoziție, dar nu-și oprește atenția asupra naturii operațiilor pe care e obligată să le facă.

PARTEA A PATRA

Lingvistica geografică

Abordînd problema raporturilor fenomenului lingvistic cu spațiul, părăsim lingvistica internă pentru a intra în lingvistica externă, a cărei extindere și varietate au fost prezentate în capitolul V din *Introducere*.

În studiul limbilor, sîntem în primul rînd frapați de diversitatea lor, de diferențele lingvistice ce apar de îndată ce trecem dintr-o țară în alta, sau chiar dintr-un district într-altul. Dacă divergențele în timp scapă adeseori observatorului, divergențele în spațiu sar în ochi imediat; le văd chiar și sălbaticii, datorită contactelor cu alte triburi ce vorbesc o altă limbă. Un popor capătă conștiința idiomului său tocmai prin asemenea comparații.

Să facem, în trecere, observația că acest sentiment trezește în oamenii primitivi ideea că limba este un obicei, o deprindere analoagă cu aceea a îmbrăcăminteii sau a armamentului. Termenul de *idiom* desemnează limba, în mod foarte corect, ca reflectînd trăsăturile proprii ale unei comunități (grecescul *idiōma* avea deja sensul de „obicei special”). Există aici o idee corectă, dar care devine o eroare atunci cînd ajungem să vedem în limbă un atribut, nu al națiunii, ci al rasei, la fel precum culoarea pielii sau forma capului.

Să mai adăugăm și că fiecare popor crede în superioritatea idiomului său. Un om care vorbește o altă limbă este considerat ca incapabil să vorbească; astfel, cuvîntul grecesc *bárbaros* pare că a însemnat „gîngav” și că s-a înrudit cu latinescul *balbus*; în rusă, germanii sînt numiți *němtsy*, adică „mușii”.

Prima constatare făcută în lingvistică a fost diversitatea geografică; ea a determinat forma inițială a cercetării științifice în materie de limbă, chiar și la greci; este adevărat că ei nu s-au ocupat decît de varietatea diferitelor dialecte elenice, căci, în general, interesul lor nu depășea granițele Greciei.

După ce constatăm că două idiomuri se deosebesc între ele, ajungem instinctiv să descoperim unele analogii. Este o tendință naturală a subiecților vorbitori. Țăranilor le place să-și compare graiul lor cu acela din satul vecin; persoanele care vorbesc mai multe limbi remarcă trăsăturile lor comune. Dar, lucru ciudat, știința a avut nevoie de un timp uriaș pentru a utiliza constatările de acest fel; grecii, care observaseră multe asemănări între vocabularul latinesc și al lor, nu au știut să tragă de aici o concluzie lingvistică.

Observarea științifică a acestor analogii ne îngăduie să afirmăm în anumite cazuri că două sau mai multe idiomuri sînt unite printr-o legătură de rudenie, adică au o origine comună. Un grup de limbi apropiate astfel se numește familie;

lingvistica modernă a recunoscut, succesiv, familiile indo-europeană, semitică, bantu¹ etc. Aceste familii, la rindul lor, pot fi comparate între ele și uneori ies la iveală filiații mai vaste și mai vechi. S-au căutat analogii între fino-ugrică² și indo-europeană, între aceasta din urmă și grupa semitică etc. Dar comparațiile de acest fel se lovesc repede de obstacole de netrecut. Nu trebuie să confundăm ceea ce poate fi cu ceea ce este demonstrabil. Înrudirea universală a limbilor nu este posibilă, dar chiar dacă ar fi adevărată – după cum crede un lingvist italian, Trombetti³ –, ea n-ar putea fi dovedită, din pricina numărului prea mare de schimbări intervenite.

Astfel, pe lângă diversitatea din cadrul limbilor înrudite, există o diversitate absolută, fără vreo înrudire recognoscibilă sau demonstrabilă. Care trebuie să fie metoda lingvisticii în cele două cazuri? Să începem prin cazul al doilea, care este cel mai obișnuit. După cum am spus mai înainte, există o multitudine infinită de limbi și de familii de limbi ce nu pot fi reduse unele la celelalte. Așa este, de exemplu, chineza față de limbile indo-europene. Asta nu înseamnă că trebuie să se renunțe la comparație, ea este întotdeauna posibilă și folositoare; ea se va aplica atît organismului gramatical, cît și la tipurile generale de exprimare a gândirii și la sistemul de sunete; de asemenea, se vor face comparații privind faptele de ordin diacronic, evoluția fonetică a celor două limbi etc. În această privință, posibilitățile, deși incalculabile ca număr, sînt limitate de anumite date constante, fonice și psihice, în interiorul cărora trebuie să se constituie orice limbă; și, reciproc, scopul principal al oricărei comparații făcute între limbi ireductibile unele la altele constă tocmai în descoperirea acestor date constante.

În ceea ce privește cealaltă categorie de diversități, cele ce există în sînul familiilor de limbi, ele oferă comparației un cîmp nelimitat. Două idiomuri se pot deosebi în diferite grade: se pot asemăna în mod uluitor, ca zenda și sanscrita, sau pot să pară cu totul diferite, ca sanscrita și irlandeza; sînt posibile toate nuanțele intermediare: astfel, greaca și latina sînt mai apropiate între ele decît e fiecare dintre ele de sanscrită etc. Idiomurile care nu se deosebesc decît într-o foarte mică măsură sînt numite *dialecte*; dar nu trebuie să dăm acestui termen un sens riguros exact; vom vedea la pagina 206 că, între dialecte și limbi, există o diferență de cantitate și nu de natură.

-
1. Bantu cuprinde un ansamblu de limbi vorbite de populații ale Africii sud-ecuatoriale, mai ales de cafri (n.ed.).
 2. Grupa fino-ugrică, care cuprinde, printre altele, finlandeza propriu-zisă sau suomi, mordvina, lapona etc., este o familie de limbi vorbite în Rusia de nord și în Siberia și care au, cu siguranță, un strămoș primitiv comun; grupa fino-ugrică este atașată grupei foarte vaste a limbilor numite uralo-altaice, a căror origine comună nu este dovedită, în ciuda anumitor trăsături ce se regăsec în toate (n.ed.).
 3. Vezi lucrarea sa *L'unita d'origine del linguaggio*, Bologna, 1905 (n.ed.).

§ 1. Coexistența mai multor limbi în același loc

Diversitatea geografică a fost prezentată pînă aici sub forma sa ideală : cîte teritorii, atîtea limbi diferite. Eram îndreptățiti să procedăm astfel, căci separația geografică rămîne factorul cel mai general al diversității lingvistice. Să abordăm acum faptele secundare care tulbură această corespondență și al căror rezultat este coexistența mai multor limbi pe același teritoriu.

Nu ne referim la amestecul real, organic, de întrepătrundere a două idiomuri ce ajung la o schimbare în sistem (cf. engleza după cucerirea normandă). Nici la cazul mai multor limbi distinct separate din punctul de vedere al teritoriului, dar cuprinse între frontierele aceluiași stat politic, cum este cazul Elveției. Ne referim numai la faptul că două idiomuri pot viețui unul lingă altul în același loc și pot coexista fără să se contopească. Acest lucru se întîlnește foarte des, dar trebuie să deosebim două cazuri.

Se poate întîmpla ca limba unei noi populații să se suprapună peste aceea a populației indigene. Astfel, în Africa de Sud, alături de mai multe dialecte ale negrilor, se constată prezența olandezei și a englezei, rezultat a două colonizări succesive ; spaniola s-a implantat în Mexic în același fel. Nu trebuie să credem că suprapunerile lingvistice de acest gen sînt specifice epocii moderne. Dintotdeauna au existat națiuni care s-au amestecat fără să-și contopească idiomurile. Pentru a ne da seama de acest lucru este de ajuns să ne aruncăm privirea pe harta Europei de astăzi : în Irlanda se vorbește celtica și engleza ; mulți irlandezi știu amîndouă limbile. În Bretania se vorbește bretona și franceza ; în regiunea bască se folosește franceza sau spaniola, precum și basca. În Finlanda, suedeza și finlandeza coexistă de multă vreme ; mai recent li s-a mai adăugat și rusa ; în Curlanda și în Livonia se vorbește letona, germana și rusa ; germana, adusă de colonii veniți în Evul mediu sub auspiciile Ligii hanseatice, aparține unei clase speciale a populației ; rusa a fost adusă apoi pe calea cuceririi. În Lituania s-au implantat, alături de lituaniană, poloneza, consecință a vechii sale uniri cu Polonia, și rusa, rezultat al încorporării țării în imperiul moscovit. Pînă în secolul al XVIII-lea, slava și germana erau folosite în toată partea de răsărit a Germaniei, începînd de la Elba. În anumite țări, amestecul limbilor este și mai mare încă ; în Macedonia se întîlnesc toate limbile imaginabile : turca, bulgara, sîrba, greaca, albaneza, româna etc., amestecate în diferite feluri după regiune.

Aceste limbi nu sînt întotdeauna amestecate la modul absolut ; coexistența lor într-o regiune dată nu exclude o relativă repartitie teritorială. Se întîmplă, de exemplu, ca, din cele două limbi, una să fie vorbită în orașe și cealaltă în sate ; dar această repartizare nu este întotdeauna clară.

În antichitate se întîlnesc aceleași fenomene. Dacă am avea harta lingvistică a Imperiului roman, am constata fapte întru totul asemănătoare cu acelea din epoca modernă. Astfel, în Campania, pe la sfîrșitul Republicii, se vorbeau : osca, după cum arată inscripțiile din Pompei ; greaca, limba colonilor ce-au întemeiat orașul Napoli etc. ; latina ; poate chiar și etrusca, dominantă în această regiune înainte de venirea romanilor. În Cartagina, punica sau feniciană persistase alături de latină (ea mai exista încă în epoca invaziei arabe), fără să mai socotim că pe teritoriul cartaginez se vorbea, în mod sigur, numida. Aproape că putem spune că, în antichitate, în jurul bazinului Mediteranei, țările monolingve erau o excepție.

De cele mai multe ori, această suprapunere de limbi a fost rezultatul invadării unui popor de către altul, superior ca forță ; mai există și colonizarea, penetrația pașnică, dar și cazul triburilor nomade, care aduc cu ele felul lor de a vorbi. Așa au făcut țigani, fixați mai ales în Ungaria, unde alcătuiesc sate compacte ; studiul limbii lor a arătat că au venit, probabil, din India, într-o epocă necunoscută. În Dobrogea, la gurile Dunării, se află risipite sate de tătari, ce marchează mici pete pe harta lingvistică a acestei regiuni.

§ 2. *Limba literară și idiomul local*

Dar nu am spus încă totul : unitatea lingvistică poate fi distrusă atunci cînd un idiom natural suferă influența unei limbi literare. Acest lucru se produce întotdeauna ori de cîte ori un popor ajunge la un anumit grad de civilizație. Prin limbă literară înțelegem nu numai limba literaturii, ci, într-un sens mai general, orice fel de limbă cultivată, oficială sau nu, aflată în serviciul întregii comunități. Lăsată în voia sa, limba nu cunoaște decît dialecte, dintre care nici unul nu se extinde asupra celorlalte, și prin aceasta ea este hărăzită unei fracționări indefinite. Dar, cum civilizația, dezvoltîndu-se, extinde comunicațiile, este ales, printr-un fel de convenție tacită, unul dintre dialectele existente, făcîndu-se din el vehiculul a tot ceea ce interesează națiunea în ansamblul ei. Motivele acestei alegeri sînt diferite : uneori se preferă dialectul regiunii cu civilizația cea mai avansată, alteori se preferă dialectul provinciei care deține hegemonia politică și unde își are sediul puterea centrală ; iar alteori o Curte impune națiunii vorbirea sa. După ce a fost ridicat la rangul de limbă oficială și comună, dialectul privilegiat rămîne rareori așa cum era înainte. În el se amestecă elemente dialectale din alte regiuni ; el devine din ce în ce mai compozit, dar fără să-și piardă cu totul caracterul său original : astfel, în franceza literară recunoaștem dialectul din Île de France, iar în italiana vorbită toscana. Oricum, limba literară nu se impune de la o zi la alta, și o

mare parte a populației se trezește bilingvă, vorbind în același timp atât limba tuturor cît și graiul local. Acest fapt se constată în multe regiuni ale Franței, ca în Savoia, unde franceza este o limbă importată, care nu a sufocat încă graiurile din regiune. Această situație este generală în Germania și în Italia, unde dialectul persistă peste tot alături de limba oficială.

Aceleași fapte s-au petrecut în toate timpurile, la toate popoarele ajunse la un anumit grad de civilizație. Grecii au avut acel *koinè*, rezultat din atică și din ioniană, alături de care au continuat să existe dialectele locale. Chiar și în vechiul Babilon se crede că a existat o limbă oficială alături de dialectele regionale.

Oare o limbă generală presupune, în mod obligatoriu, folosirea scrierii? Poemele homerice par a dovedi contrariul; cu toate că s-au născut într-o epocă în care aproape că nu se făcea uz de scriere, limba lor este convențională și prezintă toate caracteristicile unei limbi literare.

Faptele despre care am vorbit în acest capitol sînt atât de frecvente, încît ele ar putea trece drept un factor normal în istoria limbilor. Vom face abstracție de tot ceea ce tulbură vederea diversității geografice naturale, pentru a considera fenomenul primordial, în afara oricărui import al vreunei limbi străine și în afara oricărei formări a unei limbi literare. Această simplificare schematică pare a ne îndepărta de realitate; dar mai întîi trebuie să fie studiat faptul natural în sine.

Conform principiului pe care îl adoptăm, vom spune, de exemplu, că orașul Bruxelles este german, pentru că se află situat în partea flamandă a Belgiei; aici se vorbește franceza, dar singurul lucru care ne interesează este linia de demarcație dintre domeniul flamandei și domeniul walonei. Pe de altă parte, din același punct de vedere, orașul Liège va fi romanic pentru că se află pe teritoriul walon; franceza nu este aici decît o limbă străină suprapusă pe un dialect de aceeași origine. De asemenea, orașul Brest aparține, lingvistic, bretonei; franceza ce se vorbește aici nu are nimic în comun cu idiomul indigen din Bretania; orașul Berlin, unde auzim aproape numai germana clasică, va fi atribuit limbii germane din nord etc.

Cauzele diversității geografice*

§ 1. *Timpul, cauză esențială*

Diversitatea absolută (vezi p. 196) pune o problemă pur speculativă. Dimpotrivă, diversitatea în înrudire ne plasează pe terenul observației și ea poate fi redusă la unitate. Astfel, franceza și provensala își au amândouă originea în latina vulgară, a cărei evoluție a fost diferită în nordul și sudul Galiei. Originea lor comună rezultă din materialitatea faptelor.

Pentru a înțelege bine cum se petrec faptele, să ne imaginăm niște condiții teoretice cât se poate de simple, care ne permit să desprindem cauza esențială a diferențierii în spațiu și să ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă o limbă vorbită într-un loc bine delimitat – o insuliță, de exemplu – ar fi transportată de către coloni într-un alt punct, bine delimitat și el, de exemplu o altă insulă. După un timp, vom vedea că, între limba primului focar (F) și cea a celui de-al doilea (F'), apar diferențe variate, ce afectează vocabularul, gramatica, pronunțarea etc.

Nu trebuie să ne închipuim că se va modifica numai idiomul transplantat, în timp ce idiomul original va rămâne neschimbat; nici faptul invers nu se produce în mod absolut; o inovație poate să ia naștere de o parte, sau de cealaltă parte, sau în amândouă idiomurile deodată. Fiind dată o caracteristică lingvistică *a*, ce poate fi înlocuită printr-o alta (*b*, *c*, *d* etc.), diferențierea se poate produce în trei moduri diferite:

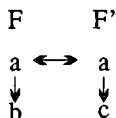
$$\frac{a \text{ (Focar F)}}{a \text{ (Focar F')}} \left\{ \begin{array}{l} \rightarrow \frac{b}{a} \\ \rightarrow \frac{a}{c} \\ \rightarrow \frac{b}{c} \end{array} \right.$$

Prin urmare, studiul nu poate fi unilateral; inovațiile celor două limbi au o importanță egală.

Ce a creat aceste diferențe? Când considerăm că ele au fost create doar de spațiu, sîntem victimele unei iluzii. Spațiul în sine nu poate exercita nici o influență asupra limbii. A doua zi după debarcarea lor în F', colonii plecați din F vorbeau

exact aceeași limbă ca în ajun. Uităm de factorul timp, pentru că acesta este mai puțin concret decât spațiul ; dar, în realitate, de aici vine diferențierea lingvistică. Diversitatea geografică trebuie tradusă în diversitate temporală.

Fie două caracteristici diferențiale b și c ; nu s-a trecut niciodată de la prima la a doua și nici de la a doua la prima ; pentru a găsi trecerea de la unitate la diversitate, trebuie să ne întoarcem la inițialul a , care a fost înlocuit de b și c ; el a lăsat locul formelor posterioare ; de unde și schema de diferențiere geografică, valabilă pentru toate cazurile analoage :

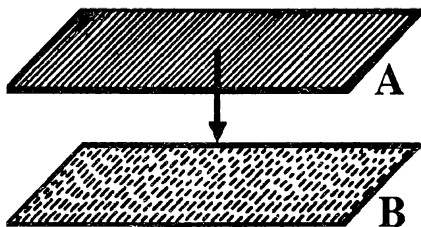
Separarea celor două idiomuri este forma tangibilă a fenomenului, dar ea nu îl explică. Fără îndoială, acest fapt lingvistic nu s-ar fi diferențiat fără diversitatea locurilor, oricât de mică ar fi ea ; dar, prin ea singură, depărtarea nu creează diferențele. După cum nu putem judeca un volum după suprafață, ci numai cu ajutorul unei a treia dimensiuni, adâncimea, tot astfel schema diferenței geografice nu este completă decât proiectată în timp.

Ni se va obiecta că variațiile de mediu, de climat, de configurație a solului, obiceiurile specifice (diferite, de exemplu, la un popor ce trăiește la munte față de acelea ale unui popor de la malul mării), pot să influențeze limba și că, în acest caz, variațiile studiate ar fi condiționate geografic. Aceste influențe sînt contestabile (vezi p. 157) ; chiar dacă ar fi dovedite, tot ar trebui să operăm o distincție. *Direcția mișcării* poate fi atribuită mediului ; ea este determinată de imponderabile ce acționează în fiecare caz, fără a putea fi demonstrate și descrise. Un u devine, la un moment dat, și într-un mediu dat, \ddot{u} ; oare de ce s-a schimbat în acel moment și în acel loc și de ce a devenit \ddot{u} și nu o , de exemplu ? Nu putem spune. Dar *schimbarea în sine*, dacă facem abstracție de direcția sa specială și de manifestările sale particulare, într-un cuvînt, de instabilitatea limbii, ține numai de timp. Prin urmare, diversitatea geografică este un aspect secundar al fenomenului general. Unitatea idiomurilor înrudite nu se regăsește decât în timp. Este un principiu de care comparatistul trebuie să se pătrundă, dacă nu vrea să fie victima unor iluzii supărătoare.

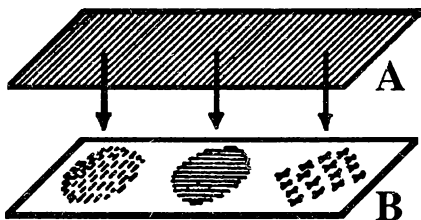
§ 2. Acțiunea timpului asupra unui teritoriu continuu

Să considerăm acum o țară unilingvă, adică în care se vorbește peste tot aceeași limbă și a cărei populație este fixă, ca de exemplu Galia de prin anii 450 după Cristos, unde latina era pretutindeni prezentă și bine înrădăcinată. Ce se va întâmpla aici ?

1. Imobilitatea absolută neexistând în materie de limbaj (vezi p. 94), după un anumit interval de timp limba nu va mai fi identică cu ea însăși.
2. Evoluția nu va fi uniformă pe toată suprafața teritoriului, ci va varia ; nu s-a constatat niciodată că o limbă se schimbă în același fel pe întreg domeniul său. Deci nu este valabilă schema :

ci schema :

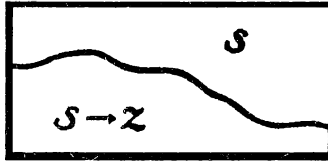
care reprezintă realitatea.

Cum debutează și se desenează diversitatea care va duce la crearea formelor dialectale de orice fel? Lucrul este mai puțin simplu decât pare la prima vedere. Fenomenul prezintă două caracteristici principale :

1. Evoluția ia forma unor inovații succesive și precise, ce constituie tot atâtea fapte parțiale, pe care le vom putea enumera, descrie și clasifica după natura lor (fapte fonetice, lexicologice, morfologice, sintactice etc.).
2. Fiecare inovație se săvârșește pe o suprafață determinată, cu o arie distinctă. Din două lucruri, unul : sau aria unei inovații acoperă întreg teritoriul și nu creează nici o diferență dialectală (este cazul cel mai rar) ; sau, cum se întâmplă de obicei, transformarea nu atinge decât o porțiune a domeniului, fiecare fapt dialectal având aria sa specială. Ceea ce vom spune mai jos despre schimbările fonetice, trebuie spus despre orice inovație. Dacă, de exemplu, o parte a teritoriului este afectată de schimbarea lui *a* în *e* :

se poate întâmpla ca o schimbare a lui *s* în *z* să se producă pe același teritoriu, dar între alte limite :

Diversitatea graiurilor în toate punctele domeniului unei limbi, când ea este lăsată în voia evoluției sale naturale, se explică tocmai prin existența acestor arii distincte. Aceste arii nu pot fi prevăzute ; nimic nu ne îngăduie să determinăm dinainte întinderea lor ; trebuie să ne mărginim să le constatăm. Suprapunându-se pe hartă, unde granițele lor se întretaie, ele formează combinații extrem de complicate. Uneori, configurația lor este paradoxală ; astfel, *c* și *g* latinești în fața lui *a* s-au schimbat în *tș*, *dž*, apoi în *š*, *ž* (cf. *cantum* → *chant*, *virga* → *verge*), în tot nordul Franței, cu excepția Picardiei și a unei părți din Normandia, unde *c*, *g* au rămas intacte (cf. picardul *cat* pentru *chat*, *rescapé* pentru *réchappé*, care a trecut recent în franceză, *vergue* de la *virga* citat mai sus etc.).

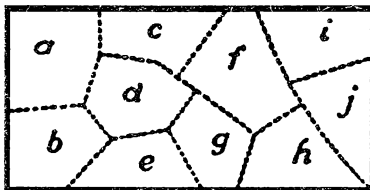
Ce trebuie să rezulte din ansamblul acestor fenomene ? Dacă, la un moment dat, una și aceeași limbă domnește pe toată întinderea unui teritoriu, probabil că după cinci sau zece secole, locuitorii din două puncte extreme nu se vor mai înțelege între ei ; în schimb, cei dintr-un punct oarecare vor continua să înțeleagă graiul din regiunile învecinate. Un călător ce străbate acest ținut dintr-un capăt în celălalt nu constată, de la o localitate la alta, decît varietăți dialectale foarte mici ; dar aceste diferențe acumulîndu-se pe măsură ce el înaintează, călătorul va sfîrși prin a întîlni o limbă de neînțeles pentru locuitorii din regiunea de unde a pornit. Sau, dacă plecăm dintr-un punct al teritoriului, și ne îndreptăm în toate sensurile, vom vedea cum suma divergențelor se mărește în fiecare direcție, deși în mod diferit.

Particularitățile din graiul dintr-un sat se vor regăsi în localitățile vecine, dar este imposibil să se prevadă pînă la ce distanță se extinde fiecare dintre ele. Astfel, la Douvaine, un orașel din departamentul Haute-Savoie, numele Genève se pronunță *đenva* ; această pronunțare se întinde pînă foarte departe în est și în sud ; dar de cealaltă parte a lacului Lemane, se pronunță *dzenva* ; totuși nu este vorba de două dialecte net distincte, căci, pentru un alt fenomen, granițele sînt diferite ; astfel, la

Douvaine se pronunță *daue* pentru *deux*, dar această pronunție are o arie mult mai restrânsă decât aceea a lui *dēnva*; la poalele lui Salève, la câțiva kilometri distanță, se pronunță *due*.

§ 3. *Dialectele nu au granițe naturale*

Ideea pe care ne-o facem în mod curent despre dialecte este cu totul alta. Ni le reprezentăm ca pe niște tipuri lingvistice perfect determinate, circumscrise în toate sensurile și acoperind pe hartă teritorii juxtapuse și distincte (*a, b, c, d* etc.). Dar transformările dialectale naturale duc la un rezultat cu totul diferit. De îndată ce am început să studiem fiecare fenomen în sine și să-i determinăm aria de extindere, a fost nevoie să înlocuim vechea noțiune cu alta, ce poate fi definită – după cum urmează: nu există dialecte naturale, ci numai caracteristici dialectale naturale; sau, ceea ce înseamnă același lucru, există tot atâtea dialecte câte locuri.

Astfel, noțiunea de dialect natural este în principiu incompatibilă cu aceea de regiune mai mult sau mai puțin întinsă. Așadar, sau definim un dialect prin totalitatea caracteristicilor sale, și atunci trebuie să ne fixăm într-un punct al hărții și să ne oprim la graiul dintr-o singură localitate, căci, de îndată ce ne vom îndepărta de ea, nu vom mai găsi aceleași particularități; sau definim dialectul numai printr-una dintre caracteristicile sale, și atunci, cu siguranță, obținem o suprafață, aceea pe care o acoperă aria de propagare a faptului luat în discuție; dar aproape că nu mai e nevoie să spunem că acesta este un procedeu artificial și că limitele astfel trasate nu corespund nici unei realități dialectale.

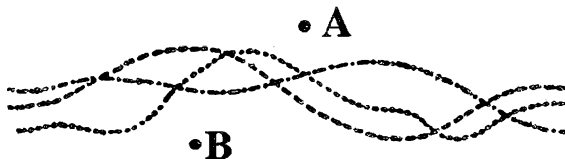
[294] Cercetarea caracteristicilor dialectale a fost punctul de plecare al lucrărilor de cartografie lingvistică, al căror model este *Atlasul lingvistic al Franței* al lui Gilliéron; trebuie, de asemenea, să-l cităm pe cel al Germaniei, alcătuit de Wenker¹. Forma atlasului e întru totul indicată, căci sîntem obligați să studiem țara regiune cu regiune și pentru fiecare dintre ele o hartă nu poate cuprinde decât un număr mic de caracteristici dialectale; aceeași regiune trebuie să fie reluată de multe ori pentru a ne putea da o idee despre particularitățile ei fonetice, lexicologice,

1. Cf. și Weigand, *Linguistischer Atlas des dakorumänischen [Sprach]gebietes* (1909) și Millardet, *Petit atlas linguistique d'une région des Landes* (1910).

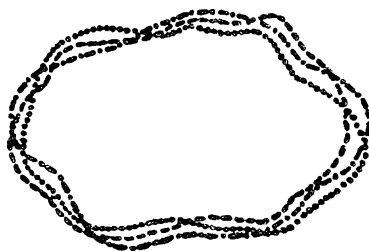
morfologice etc., care se suprapun. Asemenea cercetări presupun o întregă organizare, anchete sistematice făcute cu ajutorul unor chestionare, cu sprijinul corespondenților locali etc. Putem astfel cita ancheta făcută asupra graiurilor din Elveția romandă. Unul dintre avantajele atlaselor lingvistice este acela că oferă materiale pentru lucrări de dialectologie : numeroase monografii apărute recent se bazează pe *Atlasul* lui Gilliéron.

Se numesc *linii izoglose* sau *izoglose* frontierele caracteristicilor dialectale ; acest termen a fost format după modelul : *izoterm* ; dar el este obscur și impropriu, căci vrea să spună : „care are aceeași limbă” ; dacă admitem că *glosem* înseamnă „caracter idiomatic”, am putea vorbi, mai corect, despre *linii izoglosematische*, dacă acest termen este utilizabil ; dar preferăm să spunem : *unde de inovație*, reluând o imagine care ne duce la J. Schmidt și pe care cele spuse în capitolul următor o vor justifica.

Cînd ne aruncăm ochii pe o hartă lingvistică, vedem uneori cum două sau trei unde aproape că se suprapun, confundîndu-se chiar pe o anumită porțiune :

Este evident că două puncte A și B, separate printr-o zonă de acest fel, prezintă o anumită sumă de divergențe și constituie două graiuri destul de clar diferențiate între ele. Se poate întîmpla, de asemenea, ca, în loc să fie parțiale, aceste concordanțe să cuprindă întregul perimetru a două sau mai multe arii.

Cînd aceste concordanțe sînt suficient de numeroase, putem vorbi, prin aproximare, de dialect. Ele se explică prin fapte sociale, politice, religioase etc., de care facem aici totală abstracție ; ele voalează faptul primordial și natural al diferențierii prin arii independente, fără să-l ștergă complet niciodată.

§ 4. *Limbile nu au granițe naturale*

Este greu de spus în ce constă diferența dintre o limbă și un dialect. Adeseori un dialect poartă numele de limbă pentru că a produs o literatură; este cazul portughezei și al olandezei. Joacă, de asemenea, un rol și problema inteligibilității; despre persoane care nu se înțeleg între ele vom spune că vorbesc limbi diferite. Oricum, limbile care s-au dezvoltat pe un teritoriu continuu în sînul unor populații sedentare permit să se constate aceleași fapte ca și dialectele, numai că la o scară mai mare; găsim aici unde de inovație, numai că ele cuprind un teren comun mai multor limbi.

În condițiile ideale pe care le-am presupus, nu mai putem stabili frontiere între limbile înrudite și nici între dialecte; întinderea teritoriului este indiferentă. Așa cum nu putem spune unde sfîrșește germana de sus și unde începe Plattdeutsch, tot astfel este cu neputință să trasăm o linie de demarcație între germană și olandeză, între franceză și italiană. Există puncte extreme unde vom putea spune cu siguranță: aici stăpînește franceza, aici italiana; dar, de îndată ce intrăm în regiunile intermediare, vedem cum această distincție se șterge; existența unei zone compacte mai restrînse, pe care ne-am putea-o imagina servind de tranziție între cele două limbi, ca, de exemplu, provensala între franceză și italiană, nu e nici ea mai reală. De altfel, cum ne-am putea reprezenta, sub o formă sau alta, o limită lingvistică precisă pe un teritoriu în care există, de la un capăt la celălalt, dialecte diferențiate în mod gradat? Delimitările limbilor se estompează, ca și cele ale dialectelor, prin multiple tranziții. Așa cum dialectele nu sînt decît subîmpărțiri arbitrare ale suprafeței totale a limbii, tot astfel limita ce este considerată a separa două limbi nu poate fi decît convențională.

Și totuși, trecerile bruște de la o limbă la alta sînt foarte frecvente: oare de unde provin? Ele provin din faptul că unele împrejurări nefavorabile au împiedicat subzistența acestor treceri insesizabile. Factorul cel mai perturbator este deplasarea populațiilor. Popoarele au cunoscut întotdeauna tot felul de mișcări de du-te-vino. Acumulîndu-se în decursul secolelor, aceste migrații au încurcat lucrurile și, în multe puncte, amintirea tranzițiilor lingvistice s-a șters. Familia indo-europeană este un astfel de exemplu caracteristic. Aceste limbi au fost, probabil, la început în raporturi foarte strînse între ele și au format un lanț neîntrerupt de arii lingvistice, dintre care cele mai importante pot fi reconstituite în linii mari. Prin caracteristicile sale, slava se suprapune parțial pe iraniană și pe germanică, ceea ce este în conformitate cu repartitia geografică a acestor limbi; la fel, germanica poate fi considerată ca un inel intermediar între slavă și celtică, limbă care, la rîndul ei, are raporturi foarte strînse cu italice; aceasta este intermediară între celtică și greacă, astfel că, fără să cunoască poziția geografică a tuturor acestor idiomuri, un lingvist ar putea, fără să ezite, să o pună pe fiecare la locul ce-i revine. Și totuși, de îndată ce considerăm o frontieră dintre două grupuri de idiomuri, de exemplu frontiera

germano-slavă, există un salt brusc, fără nici o tranziție ; cele două idiomuri se resping în loc să se contopească unul în celălalt. Pentru că dialectele intermediare au dispărut. Nici slavii și nici germanii nu au rămas nemișcați ; ei au emigrat și au cucerit teritorii, unii în detrimentul celorlalți ; populațiile slave și germanice ce se învecinează astăzi nu sînt identice cu cele ce se aflau în contact altădată. Presupuneți că italienii din Calabria vin să se fixeze la frontierele Franței ; această deplasare ar distruge, în mod firesc, trecerea, aproape nesimțită, de la italiană la franceză ; indo-europeana ne prezintă un ansamblu de fapte analoage.

Dar mai sînt și alte cauze care contribuie la ștergerea tranzițiilor, ca de exemplu extinderea limbilor comune în detrimentul graiurilor (vezi p. 198). Astăzi franceza literară (vechea limbă din Île-de-France) se ciocnește la graniță cu italiana oficială (dialectul toscan generalizat), și e o mare șansă că, în Alpii occidentali, mai putem găsi încă graiuri de tranziție, în timp ce la alte granițe lingvistice a fost ștearsă orice amintire despre existența unor graiuri intermediare.

Propagarea undelor lingvistice

[295] § 1. „Forța intercourse”¹ și „spiritul particularist”*

Propagarea faptelor de limbă este supusă aceluiași legi ca oricare obicei, ca, de exemplu, moda. În orice masă umană acționează fără încetare, simultan și în sens contrar, două forțe: pe de o parte „spiritul particularist”, pe de alta, „forța *intercourse*”, care creează comunicările între oameni.

Prin „spiritul particularist”, o comunicare lingvistică restrânsă rămîne credincioasă tradițiilor care s-au dezvoltat în sinul ei. Aceste deprinderi sînt primele pe care fiecare individ le contractează în copilăria sa; de aici vine puterea și persistența lor. Dacă ar lucra singure, ele ar crea, în materie de limbaj, particularități infinite.

Dar efectele lor sînt corectate de acțiunea forței opuse. Dacă „spiritul particularist” îi face pe oameni sedentari, „forța *intercourse*” îi obligă să comunice între ei. Ea îi aduce într-un sat pe trecătorii din alte localități, deplasează o parte din populație cîm prilejul unei serbări sau al unui târg, unește sub același drapel oameni din ținuturi diferite etc. Într-un cuvînt, este un principiu unificator care contracarează acțiunea dizolvantă a „spiritului particularist”.

Extinderea și coeziunea unei limbi se datorează „forței *intercourse*”. Ea acționează în două moduri, uneori negativ: previne fărîmițarea dialectală, înăbușind o inovație în momentul în care ea apare într-un punct; alteori pozitiv: favorizează unitatea, acceptînd și propagînd această inovație. Această a doua formă a „forței *intercourse*” justifică folosirea cuvîntului *undă* pentru a desemna limitele geografice ale unui fapt dialectal (vezi p. 205); linia izoglosematică este precum marginea extremă a unei inundații care se extinde, dar care poate și să se retragă.

Uneori constatăm cu mirare că două graiuri ale aceleiași limbi, în regiuni foarte îndepărtate una de cealaltă, au o caracteristică lingvistică comună, înseamnă că schimbarea apărută mai întîi într-un loc din regiune nu a întîlnit nici o piedică în propagarea sa și s-a extins, din aproape în aproape, pînă foarte departe de punctul

1. Am considerat că putem păstra această pitorească expresie a autorului, cu toate că este împrumutată din engleză (*intercourse* – a se pronunța *interkors* – „relații sociale, comerț, comunicații”) și cu toate că ea se justifică mai mult în explicația orală decît în expunerea teoretică (n.ed.).

de plecare. Într-o masă lingvistică în care nu există tranziții treptate, nimic nu se opune acțiunii „forței *intercourse*”.

Această generalizare a unui fapt particular, oricare ar fi limitele sale, cere timp, și acest timp poate fi câteodată măsurat. Astfel transformarea lui *þ* în *d*, pe care „forța *intercourse*” a răspîndit-o în întreaga Germanie continentală, s-a propagat mai întii în sud, între anii 800 și 850, excepție făcînd limba franceză unde *þ* persistă sub forma mai puțin dură *ð* și nu cedează în favoarea lui *d* decît mai tîrziu. Schimbarea lui *t* în *z* (pronunțat *ts*) s-a produs în limite mai restrînse și a început într-o epocă anterioară primelor documente scrise; ea a pornit probabil din Alpi, prin anul 600, și s-a extins în același timp spre nord și spre sud, în Lombardia. Într-un text thuringian din secolul al VIII-lea mai întîlnim încă *t*. Într-o epocă mai recentă, *i* și *u* germanici au devenit diftongi (cf. *mein* pentru *mīn*, *braun* pentru *brūn*); pornit din Boemia prin anul 1400, fenomenul a avut nevoie de 300 de ani ca să ajungă la Rin și să acopere aria sa actuală.

Aceste fapte lingvistice s-au propagat prin contagiune și este probabil că același lucru s-a întîmplat cu toate undele; ele pornesc dintr-un punct și se extind în jur ca niște raze. Aceasta ne duce la o a doua constatare importantă.

Am văzut că factorul timp este suficient pentru a explica diversitatea geografică. Dar acest principiu nu se verifică în întregime decît dacă luăm în considerație locul în care s-a născut inovația.

Să reluăm exemplul mutației consonantice germane. Dacă un fonem *t* devine *ts* într-un punct al teritoriului germanic, noul sunet tinde să se extindă în jurul punctului său de origine; prin această propagare spațială, el intră în luptă cu *t* inițial sau cu alte sunete care au putut să se nască din acesta în alte puncte ale teritoriului. În locul în care ia naștere, o inovație de acest gen este un fapt fonetic pur; dar în alte părți ea nu se stabilește decît geografic și prin contagiune. Astfel, schema

$$\begin{array}{c} t \\ \downarrow \\ ts \end{array}$$

nu este valabilă în toată simplitatea ei decît în centrul de inovație; aplicată propagării, ea ar da o imagine inexactă.

Foneticianul va distinge deci cu grijă centrul de inovație, în care un fonem evoluează numai pe axa timpului, și ariile de contagiune care, determinate fiind atît de timp cît și de spațiu, nu pot interveni în teoria faptelor foneticii pure. Atunci cînd un *ts*, venit din afară, îl înlocuiește pe *t*, nu este vorba de modificarea unui prototip tradițional, ci de imitarea unui grai învecinat, fără să se țină seama de acest prototip; cînd o formă *herza* „inimă”, venită din Alpi, înlocuiește în Thuringia forma mai veche *herta*, nu trebuie să vorbim de schimbare fonetică, ci de împrumut de fonem.

§ 2. Cele două forțe reduse la un principiu unic

Într-un punct dat al teritoriului – înțelegem prin aceasta o suprafață minimală asimilabilă cu un punct (vezi p. 204), un sat de exemplu –, este foarte ușor să distingem ceea ce este determinat de fiecare dintre cele două forțe care se înfruntă, „spiritul particularist” și „forța *intercourse*”; un fapt nu poate depinde decât de una, cealaltă fiind exclusă; orice caracteristică comună cu un alt grai se datorează „forței *intercourse*”; orice caracteristică ce nu aparține decât graiului din punctul considerat se datorează forței „spiritului particularist”.

Dar, de îndată ce este vorba de o suprafață, de un canton de exemplu, apare o dificultate nouă: nu mai putem spune la care dintre cei doi factori se raportează un fenomen dat; amândoi, deși opuși, sint implicați în fiecare caracteristică a idiomului. Ceea ce este specific pentru un canton A este comun tuturor părților sale; aici acționează forța particularizatoare, pentru că ea interzice acestui canton să imite ceva din cantonul învecinat B, și – invers – îi interzice cantonului B să-l imite pe A. Dar se află în joc și forța unificatoare, adică „forța *intercourse*”, care se manifestă între diferitele părți ale lui A (A¹, A² etc.). Astfel, în cazul unei suprafețe, cele două forțe acționează simultan, deși în proporții diferite. Cu cât „forța *intercourse*” favorizează o inovație, cu atât aria sa se extinde; în ceea ce privește „spiritul particularist”, acțiunea sa constă în a menține un fapt lingvistic în limitele pe care le-a dobândit, apărându-l contra concurențelor din afară. Este cu neputință de prevăzut ce va rezulta din acțiunea acestor două forțe. Am văzut la pagina 209 că, în domeniul limbilor germanice, care se extind de la Alpi și pînă la Marea Nordului, trecerea de la *b* la *d* a fost generală, în timp ce schimbarea lui *t* în *ts* (*z*) nu a atins decât sudul; „spiritul particularist” a creat o opoziție între sud și nord; dar, în interiorul acestor granițe, datorită „forței *intercourse*”, există o solidaritate lingvistică. Astfel, în principiu, nu există o deosebire fundamentală între al doilea fenomen și primul. Se află aici prezente aceleași forțe; nu variază decât intensitatea acțiunii lor.

Aceasta înseamnă că, practic, în studiul evoluțiilor lingvistice produse pe o suprafață, putem face abstracție de forța particularistă sau, ceea ce înseamnă același lucru, să o considerăm ca fiind aspectul negativ al forței unificatoare. Dacă aceasta este destul de puternică, ea va stabili unitatea pe întreaga suprafață; dacă nu, fenomenul se va opri, neacoperind decât o parte a teritoriului; această arie restrînsă va reprezenta un tot la fel de coerent în raport cu propriile sale părți. Iată de ce putem reduce totul numai la forța unificatoare, fără să facem să intervină „spiritul particularist”, acesta nefiind altceva decât „forța *intercourse*” proprie fiecărei regiuni.

§ 3. Diferențierea lingvistică pe teritorii separate

Numai după ce ne-am dat seama că, într-o masă unilingvă, coeziunea variază după fenomene, că nu toate inovațiile se generalizează, iar continuitatea geografică nu împiedică diferențierile continue, putem aborda cazul unei limbi care se dezvoltă în paralel pe două teritorii separate.

Acest fenomen este foarte frecvent : astfel, de îndată ce germanica a pătruns de pe continent în Insulele Britanice, evoluția sa s-a dedublat ; pe de o parte, s-au dezvoltat dialectele germane ; pe de altă parte, anglo-saxona, din care s-a născut engleza. Putem cita, de asemenea, franceza transplantată în Canada. Discontinuitatea nu este întotdeauna efectul colonizării sau al cuceririi : ea se poate produce și prin izolare : româna a pierdut contactul cu masa latină prin interpunerea populațiilor slave. De altfel, cauza nu are importanță ; problema este, în primul rînd, să vedem dacă separarea joacă un rol în istoria limbilor și dacă ea produce alte efecte decît cele care apar în continuitate.

Mai înainte, pentru a evidenția acțiunea preponderentă a factorului timp, am imaginat un idiom care s-ar dezvolta, în paralel, în două puncte fără o întindere apreciabilă, de exemplu în două mici insule, unde putem face abstracție de propagarea din aproape în aproape. Dar, de îndată ce ne plasăm în două teritorii cu o anumită suprafață, acest fenomen reapare și aduce după sine diferențieri dialectale, așa că problema nu se simplifică nicidecum ca urmare a faptului că domeniile sînt discontinue. Trebuie să ne ferim să atribuim separării ceea ce se poate explica fără ea.

Aceasta este eroarea pe care au făcut-o primii indo-europeniști (vezi p. 29). Aflați în fața unei mari familii de limbi devenite foarte diferite unele de altele, ei nu s-au gândit că această diferențiere s-a putut produce și altfel decît prin fracționare geografică. Imaginația își reprezintă mai ușor existența unor limbi distincte în locuri separate și, pentru un observator superficial, explicația necesară și suficientă a diferențierii este chiar aceasta. Și asta nu e totul : noțiunea de limbă se asocia cu aceea de naționalitate, una explicînd-o pe cealaltă ; astfel, slavii, germanii, celții etc. erau văzuți ca tot atîtea roieri ieșite din același stup ; aceste populații, desprinse prin migrație din rădăcina originală, ar fi adus cu ele indo-europeana comună pe tot atîtea teritorii diferite.

Această eroare nu s-a corectat decît foarte tîrziu ; numai în 1877, o lucrare a lui Johannes Schmidt : *Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen*, a deschis ochii lingviștilor, inaugurînd teoria continuității sau a undelor (*Wellentheorie*). [296] S-a înțeles că fracționarea la fața locului este de ajuns pentru a explica raporturile reciproce dintre limbile indo-europene, fără să fie necesar să admitem că diferitele popoare și-au părăsit pozițiile (vezi p. 206) : diferențierile dialectale au putut, probabil, să se producă înainte ca națiunile să se fi răspîndit în direcții divergente. Astfel, teoria undelor nu numai că ne oferă o vedere mai exactă asupra preistoriei

indo-europenei, dar ne dă și lămuriri asupra legilor primordiale ale tuturor fenomenelor de diferențiere și asupra condițiilor care reglementează înrudirea limbilor.

Dar această teorie a undelor se opune teoriei migrațiilor, fără ca, în mod obligatoriu, să o excludă. Istoria limbilor indo-europene ne oferă multe exemple de popoare care s-au desprins din marea familie prin deplasare, și această împrejurare a avut – desigur – efecte speciale; numai că aceste efecte se adaugă la acelea ale diferențierii în continuitate; este foarte greu de spus în ce constau ele și așa ajungem la problema evoluției unui idiom pe teritorii separate.

Să luăm vechea engleză. Ea s-a desprins din trunchiul germanic în urma unei migrații. Probabil că nu ar avea forma de astăzi dacă, în secolul al V-lea, saxonii ar fi rămas pe continent. Dar care au fost efectele specifice ale separării? Pentru a da un răspuns, trebuie mai întâi să ne întrebăm dacă o schimbare sau alta nu s-ar fi putut produce la fel de bine și în condițiile continuității geografice. Să presupunem că englezii ar fi ocupat, în locul Insulelor Britanice, ținutul Jutland; oare putem afirma că nici una dintre faptele atribuite separării absolute nu s-ar fi produs în ipoteza teritoriului învecinat? Când spunem că discontinuitatea a îngăduit englezei să conserve vechiul *þ*, în timp ce acest sunet a devenit *d* pe întreg continentul (exemplu: engl. *thing* și germ. *Ding*), este ca și cum am pretinde că în germanica continentală această schimbare s-a generalizat datorită continuității geografice, când de fapt această generalizare ar fi putut foarte bine să nu aibă loc, în ciuda continuității. Eroarea provine, ca întotdeauna, din aceea că opunem dialectelor continue dialectul izolat. Or, nimic nu dovedește că o colonie engleză pe care o presupunem stabilită în Jutland ar fi suferit, în mod obligatoriu, contagiunea lui *d*. Am văzut, de exemplu, că în domeniul lingvistic franțuzesc *k (+a)* s-a păstrat într-un unghi format din Picardia și Normandia, în timp ce în toate celelalte locuri el s-a schimbat în șuierătoarea *ç (ch)*. Astfel că explicația prin izolare rămîne insuficientă și superficială. Nu este niciodată nevoie să facem apel la ea pentru a explica o diferențiere; ceea ce poate face izolarea, poate face la fel de bine și continuitatea geografică; dacă există cumva vreo diferență între aceste două ordine de fenomene, noi nu o putem sesiza.

Totuși, considerînd două idiomuri înrudite, nu sub aspectul negativ al diferențierii lor, ci sub aspectul pozitiv al solidarității, constatăm că, în condițiile izolării, orice raport este virtual rupt începînd din momentul separării, în timp ce în condițiile continuității geografice subzistă o anumită solidaritate, chiar și între idiomuri net diferite, cu condiția să fie legate prin dialecte intermediare.

De aceea, pentru a stabili gradele de înrudire dintre limbi, trebuie să facem o distincție riguroasă între continuitate și izolare. În ultimul caz, cele două idiomuri păstrează din trecutul comun un anumit număr de trăsături ce atestă înrudirea dintre ele, dar, cum fiecare a evoluat în mod independent, caracteristicile noi apărute într-unul nu se vor putea regăsi în celălalt (cu excepția cazului cînd, din întîmplare,

anumite caracteristici născute după separare sînt identice în cele două idiomuri). În orice caz este exclusă comunicarea acestor caracteristici prin contagiune. În general, o limbă care a evoluat în discontinuitate geografică prezintă, față de limbile înrudite, un ansamblu de trăsături ce nu-i aparțin decît ei ; iar cînd, la rîndul său, această limbă s-a fracționat, diferitele dialecte ce s-au născut din ea atestă, prin trăsături comune, înrudirea mai strînsă care le leagă între ele, cu excluderea dialectelor de pe celălalt teritoriu. Ele formează, cu adevărat, o ramură diferită desprinsă din trunchiul comun.

Cu totul altele sînt raporturile dintre limbile de pe un teritoriu continuu ; trăsăturile comune pe care ele le prezintă nu sînt neapărat mai vechi decît cele care le diversifică ; într-adevăr, în orice moment, o inovație pornită dintr-un punct oarecare a putut să se generalizeze și chiar să cuprindă întreg teritoriul. Printre altele, din moment ce ariile de inovație variază ca întindere de la un caz la altul, două idiomuri învecinate pot avea o particularitate comună, fără să formeze o grupă separată în ansamblu, și fiecare dintre ele poate fi legată de idiomuri alăturate prin alte caracteristici, după cum o demonstrează limbile indo-europene.

PARTEA A CINCEA

Probleme de lingvistică retrospectivă

Concluzie

Cele două perspective ale lingvisticii diacronice*

[297]

În timp ce lingvistica sincronică nu admite decît o singură perspectivă, aceea a subiecților vorbitori, și, prin urmare, o singură metodă, lingvistica diacronică presupune în același timp o perspectivă prospectivă, ce urmează cursul timpului, și o perspectivă retrospectivă, îndreptată spre trecut (vezi pp. 105 și urm.).

Prima corespunde mersului real al evenimentelor ; este perspectiva de care ne folosim, în mod obligatoriu, pentru a scrie un capitol de lingvistică istorică și pentru a dezvolta orice punct al istoriei unei limbi. Metoda constă numai din a cerceta documentele de care dispunem. Dar, într-o mulțime de cazuri, acest mod de a practica lingvistica diacronică este insuficient sau inaplicabil.

Pentru a putea fixa istoria unei limbi în toate detaliile sale urmărind cursul timpului, ar trebui să avem o infinitate de fotografii ale limbii, luate clipă de clipă. Or, această condiție nu poate fi îndeplinită niciodată : chiar și romanștii, de exemplu, care au privilegiul de a cunoaște latina, punct de plecare pentru cercetarea lor, și de a avea o masă impozantă de documente ce aparțin unui lung șir de secole, constată în fiecare clipă lacunele uriașe ale documentării lor. În acest caz trebuie să se renunțe la metoda prospectivă, la documentul direct, și să se procedeze în sens invers, urcînd în timp prin retrospecție. În această a doua perspectivă ne plasăm într-o epocă dată, pentru a căuta nu ceea ce rezultă dintr-o formă, ci care este forma cea mai veche care a putut să-i dea naștere.

În timp ce prospecția se reduce la o simplă narațiune și se bazează, în întregime, pe critica documentelor, retrospecția cere o metodă reconstructivă, care se sprijină pe comparație. Nu putem stabili forma originară a unui semn unic și izolat, în timp ce două semne diferite, chiar de aceeași origine, precum latinescul *pater* și sanscritul *pitar-*, sau radicalul latinesc *ger-ō* și radicalul lui *ges-tus* lasă să se întrevadă, prin compararea lor, unitatea diacronică care le leagă, atît pe unul cît și pe celălalt, de un prototip ce poate fi reconstituit prin inducție. Cu cît sînt mai numeroși termenii de comparație, cu atît aceste inducții vor fi mai precise și vor conduce, dacă datele sînt suficiente, la adevărate reconstrucții.

Același lucru se poate spune și despre limbi în ansamblul lor. Nu putem trage nici o concluzie cu privire la limba bască pentru că, fiind izolată, nu se poate face nici o comparație. Dar dintr-un mănunchi de limbi înrudite, ca greaca, latina, slava veche etc., s-au putut desprinde, prin comparație, elementele primitive comune pe

care aceste limbi le conțin și s-a putut reconstitui esențialul limbii indo-europene, așa cum era ea înainte de a fi diferențiată în spațiu. Și ceea ce am făcut pentru familia întreagă, s-a repetat în proporții mai restrânse, și tot prin același procedeu, pentru fiecare dintre părțile sale, peste tot unde a fost necesar și posibil. Dacă, de exemplu, numeroase idiomuri germanice sînt atestate direct de documente, limba germanică comună din care s-au născut aceste diferite idiomuri nu ne este cunoscută decît indirect, prin metoda retrospectivă. Lingviștii au căutat în același fel, cu rezultate mai bune sau mai puțin bune, și unitatea primitivă a celorlalte familii (vezi p. 196).

Metoda retrospectivă ne face deci să pătrundem în trecutul unei limbi, dincolo de cele mai vechi documente. Astfel, istoria prospectivă a latinei nu începe decît cu secolul al III-lea sau al IV-lea înaintea erei creștine; dar reconstituirea indo-europenei ne-a îngăduit să ne facem o idee despre ceea ce s-a petrecut, probabil, în perioada care se întinde între unitatea primitivă și primele documente latine cunoscute, și numai după aceea s-a putut trasa tabloul prospectiv.

Sub acest raport, lingvistica evolutivă este comparabilă cu geologia care, și ea, este o știință istorică; i se întîmplă să descrie stări stabile (de exemplu starea actuală a bazinului lacului Lemán), făcînd abstracție de ceea ce s-a putut întîmpla înainte, dar ea se ocupă mai ales de evenimente, de transformări, a căror înlănțuire formează diacronii. Or, în teorie putem concepe o geologie prospectivă, dar, în fapt și de cele mai multe ori, privirea nu poate fi decît retrospectivă; înainte de a povesti ce s-a întîmplat într-un punct de pe pămînt, sîntem obligați să reconstituim lanțul evenimentelor și să vedem ce a dus această parte a globului la starea sa actuală.

Dar nu numai metodele celor două perspective se deosebesc în mod izbitor; nici chiar din punct de vedere didactic nu este avantajos să le folosim simultan în aceeași expunere. Astfel, studiul schimbărilor fonetice oferă două tablouri foarte diferite, după cum se procedează într-un fel sau altul. Operînd în mod prospectiv, ne vom întreba ce a devenit în franceză *ē* din latina clasică; vom vedea atunci cum un sunet unic se diversifică, evoluînd în timp și dînd naștere mai multor foneme: cf. *pēdem* → *pye* (*piéd*), *vēntum* → *vā* (*vent*), *lēctum* → *li* (*lit*), *nēcāre* → *nwaye* (*noyer*) etc.; dacă cercetăm, dimpotrivă, retrospectiv ce reprezintă în latină un *ē* deschis franțuzesc, vom constata că un sunet unic reprezintă rezultatul final al mai multor foneme distincte la origine: cf. *tēr* (*terre*) = *tērram*, *vērġ* (*verge*) = *vīrgam*, *fē* (*fait*) = *factum* etc. Evoluția elementelor formative ar putea fi prezentată la fel de bine în două feluri, și cele două tablouri ar fi și ele diferite; tot ceea ce s-a spus la pagina 175 și urm. despre formațiile analogice o dovedesc *a priori*. Dacă cercetăm, de exemplu (retrospectiv), originile sufixului participiului franțuzesc în *é* ajungem la latinescul *-ātum*; acesta, prin originile sale, este legat, mai întîii, de verbele denominative latinești în *-are*, care la rîndul lor vin, în mare parte, din substantivele feminine în *-a* (cf. *plantāre*: *planta*, gr. *tīmáō*: *tīmă* etc.);

pe de altă parte, *-ātum* nu ar exista dacă sufixul indo-european *-to-* nu ar fi fost el însuși viu și productiv (cf. gr. *klu-tó-s*, lat. *in-clu-tu-s*, sansc. *çru-ta-s* etc.); *-ātum* mai cuprinde și elementul formativ *-m* de la acuzativul singular (vezi p. 162). Dacă, dimpotrivă, ne întrebăm (prospectiv) în ce formații franceze se regăsește sufixul primitiv *-to-*, am putea menționa nu numai diferitele sufixe, productive sau nu, ale participiului trecut (*aimé* = lat. *amātum*, *fini* = lat. *finītum*, *clos* = lat. *clausum* pentru **claudtum* etc.), ci și multe altele, ca *-u* = lat. *-ūtum* (cf. *cornu* = *cornūtum*), *-tif* (sufix savant) = lat. *-tīvum* (cf. *fugitif* = *fugitīvum*, *sensitif*, *négatif* etc.), ca și multe cuvinte pe care nu le mai analizăm, precum *point* = lat. *punctum*, *dé* = lat. *datum*, *chétif* = lat. *captīvum* etc.

Limba cea mai veche și prototipul*

La începuturile sale, lingvistica indo-europeană nu a înțeles adevăratul scop al comparației, nici importanța metodei reconstitutive (vezi p. 30). Așa se explică una din erorile sale cele mai frapante : rolul exagerat și aproape exclusiv pe care îl acordă sanscritei în comparație ; fiind cel mai vechi document al indo-europenei, acest document a fost ridicat la rangul de prototip. Altceva este să presupui că din indo-europeană se nasc sanscrita, greaca, slava, limba celtă, limba italică, și altceva este să pui una dintre aceste limbi în locul indo-europenei. Această confuzie grosolană a avut consecințe diferite și profunde. Fără îndoială că această ipoteză nu a fost formulată niciodată atât de categoric cum am făcut-o noi, dar în practică ea era admisă în mod tacit. Bopp scria că „nu crede că sanscrita poate fi sursa comună”, ca și cum s-ar fi putut formula o asemenea presupunere, chiar și dubitativ.

Aceasta ne face să ne întrebăm ce se înțelege când se vorbește despre o limbă care e mai veche sau mai bătrână decât o alta. În teorie, sînt posibile trei interpretări :

1. Ne putem gîndi, mai întîi, la originea primă, la punctul de plecare al unei limbi ; dar cel mai simplu raționament arată că nu există nici o limbă căreia să-i putem atribui o vîrstă, pentru că orice limbă este continuarea a ceea ce se vorbea înainte ea. Cu limbajul nu-i la fel ca și cu umanitatea : continuitatea absolută a dezvoltării sale ne împiedică să distingem generații ; și Gaston Paris avea dreptate cînd se ridica împotriva concepției conform căreia există limbi fiice și limbi mame, pentru că ea presupune întreruperi. Deci nu în acest sens se poate spune că o limbă este mai veche decât alta.
2. Putem, de asemenea, să lăsăm să se înțeleagă că o stare de limbă a fost surprinsă într-o epocă mai veche decât alta : astfel, persana din inscripțiile achemenide este mai veche decât persana din Firdusi. Atîta timp cît este vorba, ca în acest caz particular, de două idiomuri, dintre care unul s-a născut indiscutabil din celălalt și amîndouă la fel de bine cunoscute, cu siguranță că singurul care trebuie luat în considerație este cel mai vechi. Dar dacă aceste două condiții nu sînt îndeplinite, vechimea nu are nici o importanță ; astfel, lituaniana, atestată numai după anul 1540, nu este mai puțin prețioasă, în această privință, decât paleoslava, consemnată încă din secolul al X-lea, sau chiar decât sanscrita din *Rigveda*.
3. Cuvîntul *vechi* poate să desemneze o stare de limbă mai arhaică, adică ale cărei forme au rămas mai aproape de modelul primitiv, în afara oricărei probleme de

dată. În acest sens, am putea spune că lituaniana din secolul al XVI-lea este mai veche decât latina din secolul al III-lea înaintea erei noastre.

Dacă atribuim sanscritei o vechime mai mare decât a altor limbi, nu o putem face decât în sensul al doilea sau al treilea ; or, vedem că sanscrita este mai veche în amîndouă sensurile. Pe de o parte se știe că imnurile vedice depășesc în vechime chiar și cele mai vechi texte grecești ; pe de altă parte – și acesta este lucrul cel mai important –, totalitatea caracteristicilor arhaice ale sanscritei este mare în comparație cu ceea ce au păstrat alte limbi (vezi p. 30).

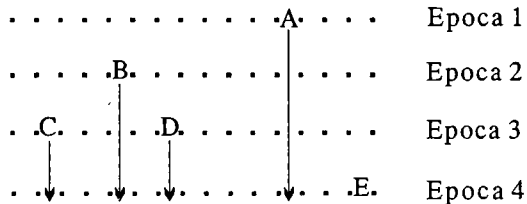
Ca urmare a acestei idei destul de confuze despre vechime, idee care face din sanscrită o limbă anterioară întregii familii, lingviștii, chiar cînd s-au vindecat de ideea că sanscrita este o limbă mamă, au continuat să dea o importanță prea mare mărturiei pe care ea o furnizează ca limbă colaterală.

În lucrarea sa *Origini indo-europene* (vezi p. 227), Ad. Pictet, deși recunoaște explicit existența unui popor străvechi care vorbea propria-i limbă, este convins că, înainte de orice, trebuie consultată sanscrita și că mărturia ei o depășește în valoare pe cea a mai multor alte limbi indo-europene reunite*. Această iluzie a ocoltat ani în șir unele probleme de primă importanță, precum aceea a vocalismului primitiv. [299]

Această eroare s-a repetat în mic și în detaliu. Studiind ramurile particulare ale indo-europenei, lingviștii erau înclinați să vadă în cel mai vechi idiom cunoscut reprezentantul adecvat și suficient al întregului grup, fără să încerce să cunoască mai bine starea primitivă comună. De exemplu, în loc să vorbească despre limba germanică, ei se grăbeau să citeze gotica, pentru că aceasta este anterioară, cu cîteva secole, celorlalte dialecte germanice ; ea devenea, prin uzurpare, prototipul, izvorul celorlalte dialecte. În ceea ce privește slava, totul se baza în exclusivitate pe slavonă sau paleoslavă, cunoscută încă din secolul al X-lea, pentru că celelalte limbi slave sînt cunoscute începînd cu o dată mai recentă.

De fapt se întîmplă foarte rar ca două forme de limbă fixate prin scris la date succesive să reprezinte exact același idiom în două momente ale istoriei sale. De cele mai multe ori ne aflăm în prezența a două dialecte care nu urmează lingvistic unul altuia. Excepțiile confirmă regula : cea mai ilustră este aceea a limbilor romanice față de latină : urcînd de la franceză spre latină, ne aflăm cu adevărat pe verticală ; teritoriul acestor limbi este, din întîmplare, cel în care se vorbea latina, și fiecare dintre ele nu reprezintă decât o latină evoluată. De asemenea, am văzut că persana din inscripțiile de pe vremea lui Darius este același dialect ca și persana din Evul mediu. Dar situația inversă este mult mai frecventă : mărturiile din diverse epoci aparțin unor dialecte diferite ale aceleiași familii. Astfel, germanica apare, succesiv, în gotica lui Ulfilas, căreia nu-i cunoaștem urmarea, apoi în textele din vechea germană de sus, mai tîrziu în textele din anglo-saxonă, din germanica nordică etc. ; or, nici unul dintre aceste dialecte sau grupuri de dialecte nu este continuarea celui ce a fost atestat anterior. Această stare de lucruri poate fi

reprezentată prin schema următoare, în care literele reprezintă dialectele, iar liniile punctate epocile succesive :

Lingvistica trebuie să se felicite pentru această stare de lucruri ; altfel, primul dialect cunoscut (A) ar conține dinainte tot ceea ce am putea deduce din analiza stărilor următoare, în timp ce, căutînd punctul de convergență al tuturor acestor dialecte (A, B, C, D etc.), vom găsi o formă mai veche decît A, un prototip X, și confuzia dintre A și X va fi imposibilă.

Capitolul III

Reconstrucțiile

§1. *Natura și scopul lor**

[300]

Dacă singurul mijloc de a reconstrui este a compara, pe de altă parte, comparația nu are alt scop decât de a fi o reconstrucție. Pentru a nu fi sterile, corespondențele constatate între mai multe forme trebuie să fie plasate în perspectiva timpului și să ducă la restabilirea unei forme unice ; am insistat asupra acestui punct în mai multe rînduri (p. 30 și 201). Astfel, pentru a explica latinescul *medius* în raport cu grecescul *mésos*, a trebuit, fără să ne întoarcem la indo-europeană, să ne oprim la un termen mai vechi **methyos*, ce poate fi legat istoricește de *medius* și de *mésos*. Dacă, în loc să se compare două cuvinte din limbi diferite, se confruntă două forme luate dintr-una singură, se impune aceeași constatare : astfel, în latină, *gerō* și *gestus* ne duc spre un radical **ges-*, comun odinioară celor două forme.

Să remarcăm, în trecere, că această comparație privitoare la schimbări fonetice trebuie să se sprijine constant pe considerații morfologice. În cercetarea cuvintelor latinești *patior* și *passus*, fac să intervină *factus*, *dictus* etc., pentru că *passus* este o formație de aceeași natură ; bazîndu-mă pe raportul morfologic dintre *faciō* și *factus*, *dīcō* și *dictus* etc., pot stabili același raport, dintr-o epocă anterioară, între *patior* și **pat-tus*. Reciproc, în cazul în care comparația e morfologică, trebuie să o clarific cu ajutorul foneticii : latinescul *melīōrem* poate fi comparat cu grecescul *hēdiō* pentru că, din punct de vedere fonetic, unul vine din **meliosem*, **meliosm* și celălalt din **hādioa*, **hādiosā*, **hādiosm*.

Comparația lingvistică nu este o operație mecanică ; ea implică asocierea tuturor datelor ce pot furniza o explicație. Dar ea va trebui întotdeauna să ducă la o ipoteză cuprinsă într-o formulă oarecare și care urmărește să restabilească ceva anterior ; comparația va însemna totdeauna o reconstrucție de forme.

Dar oare studierea trecutului urmărește reconstrucția formelor complete și concrete dintr-o stare anterioară ? Sau, dimpotrivă, se mărginește la afirmații abstracte, parțiale și referitoare la părțile de cuvinte, ca de exemplu la constatarea că *f* latinesc din *fūmus* corespunde unui italic comun *β*, sau că primul element din grecescul *állo*, în latină *aliud*, era deja în indo-europeană un *a*. Ea poate foarte bine să se limiteze la acest al doilea mod de a cerceta ; putem spune chiar că metoda sa analitică nu are alt scop decât aceste constatări parțiale. Numai că, din totalitatea acestor fapte izolate, putem trage concluzii mai generale : de exemplu, o serie de fapte anologice cu cele privitoare la latinescul *fūmus* ne îngăduie să spunem

cu certitudine că *b* figura în sistemul fonologic din italia comună ; la fel, afirmația că indo-europeana prezintă în flexiunea numită pronominală o terminație de neutru singular *-d*, diferită de aceea a adjectivelor *-m*, este un fapt morfologic general dedus dintr-un ansamblu de constatări izolate (cf. lat. *istud, aliud* față de *bonum*, gr. *tó* = **tod*, *állo* = **allod* față de *kalón*, engl. *that* etc.). Putem merge mai departe : odată reconstituite aceste fapte diverse, se procedează la sinteza tuturor celor care se referă la o formă totală, pentru a reconstrui cuvinte complete (de exemplu, i.-e. **alyod*), paradigme de flexiune etc. În acest scop, adunăm într-un mănunchi afirmații perfect izolabile ; dacă, de exemplu, comparăm diferitele părți ale unei forme reconstruite ca **alyod*, se remarcă o mare diferență între *-d*, care ridică o problemă de gramatică, și *a-*, care nu are nici o semnificație de acest fel. O formă reconstruită nu este un tot solidă, ci o sumă mereu decompozabilă de raționamente fonetice ; fiecare dintre părțile sale este revocabilă și rămîne supusă examinării. De aceea, formele restituite au fost întotdeauna reflectarea fidelă a concluziilor generale ce le pot fi aplicate. Pentru „cal” în indo-europeană s-au format succesiv supozițiile : **akvas*, **ak₁vas*, **ek₁vos* și, în sfârșit, *ek₁wos* ; numai *s* a rămas necontestat, ca și numărul fonemelor.

Scopul reconstrucțiilor nu este deci acela de a restitui o formă pentru ea însăși – lucru ce ar fi de altfel destul de ridicol –, ci de a cristaliza și de a condensa un ansamblu de concluzii pe care le considerăm corecte, ținînd seama de rezultatele pe care le-am putut obține în fiecare moment ; într-un cuvînt, de a înregistra progresele științei noastre. Nu e cazul să-i justificăm pe lingviști cu privire la ideea, destul de ciudată, ce li se atribuie, de a restaura, de la un capăt la altul, indo-europeana, ca și cum ar dori să se folosească de ea. Ei nu gîndesc astfel nici chiar atunci cînd abordează limbi cunoscute istoric (nu studiază latina din punct de vedere lingvistic pentru a o vorbi bine), și o fac cu atît mai puțin în cazul cuvintelor separate din limbi preistorice.

De altfel, chiar dacă reconstrucția ar rămîne supusă revizuirii, nu ne putem lipsi de ea pentru a avea o vedere de ansamblu asupra limbii studiate și asupra tipului lingvistic căruia ea îi aparține. Este un instrument indispensabil pentru a reprezenta cu oarecare ușurință o mulțime de fapte generale, sincronice și diacronice. Marile linii ale indo-europenei se clarifică pe dată prin ansamblul reconstrucțiilor : de exemplu, aflăm astfel că sufixele erau formate din anumite elemente (*t*, *s*, *r* etc.), cu excluderea altora, că varietatea complicată a vocalismului verbelor germane (cf. *werden*, *wirst*, *ward*, *wurde*, *worden*) ascunde aceeași alternanță primitivă : *e – o – zero*. În schimb, istoria perioadelor ulterioare este prin aceasta mult ușurată : fără reconstrucție prealabilă, ar fi cu mult mai greu de explicat schimbările survenite în decursul timpului, începînd cu perioada anteistorică.

§ 2. Gradul de certitudine a reconstituirilor

Există forme reconstituite absolut sigure și altele care rămân contestabile sau de-a dreptul problematice. Or, după cum am văzut, gradul de certitudine a formelor totale depinde de certitudinea relativă pe care o putem atribui restituțiilor parțiale ce intervin în această sinteză. În această privință, două cuvinte nu se află aproape niciodată pe picior de egalitate; între forme indo-europene atît de evidente precum **esti* „el este” și **didōti* „el dă”, există o diferență; căci, în cea de a doua, vocala de dublare lasă loc unei îndoieli (cf. sansc. *dadāti* și gr. *didōsi*).

În general, sîntem înclinați să considerăm reconstituirile mai puțin sigure decît sînt în realitate. Încrederea noastră este întărită de trei fapte* :

[301]

Primul, care este capital, a fost semnalat la pagina 62: fiind dat un cuvînt, putem distinge bine sunetele ce îl compun, numărul și delimitarea lor; la pagina 73, am văzut ce trebuie să gîndim despre obiecțiile pe care le-ar aduce anumiți lingviști aplecați asupra microscopului fonologic. Într-un grup precum *-sn-* există, fără îndoială, sunete de tranziție; dar este antilingvistic să ținem seama de ele; urechea obișnuită nu le deosebește și subiecții vorbitori sînt întotdeauna de acord asupra numărului elementelor. Astfel, putem spune că în forma indo-europeană **ek₁wos* nu existau decît cinci elemente distincte, diferențiale, la care subiecții trebuiau să fie atenți.

Al doilea fapt se referă la sistemul acestor elemente fonologice în fiecare limbă. Orice idiom operează cu o gamă de foneme al căror total este perfect delimitat (vezi p. 57). Or, în indo-europeană, toate elementele sistemului apar cel puțin într-o duzină de forme atestate prin reconstrucție, ba chiar uneori în mii de forme. Sîntem deci siguri că le cunoaștem pe toate.

În sfîrșit, pentru a cunoaște unitățile fonice ale unei limbi nu este neapărat nevoie să caracterizăm calitatea lor pozitivă; trebuie să le considerăm ca pe niște entități diferențiale a căror caracteristică este aceea că nu se confundă unele cu altele (vezi p. 132). Acest lucru este în asemenea măsură esențial, încît am putea desemna elementele fonice ale unui idiom ce trebuie reconstituit, prin cifre sau prin anumite semne. În **ek₁wos*, este inutil să determinăm calitatea absolută a lui *ē*, să ne întrebăm dacă e deschis sau închis, articulat mai mult sau mai puțin în față etc.; atîta timp cît nu vom recunoaște mai multe feluri de *ē*, acest lucru rămîne fără importanță, cu condiția ca să nu-l confundăm cu un altul dintre elementele diferențiate ale limbii (*ā*, *ō*, *ē* etc.). Aceasta înseamnă că primul fonem din **ek₁wos* nu se deosebea de cel de al doilea din **mēdhyōs*, de cel de-al treilea din **āgē* etc., și că am putea, fără să-i specificăm natura fonică, să-l catalogăm și să-l reprezentăm prin numărul său în tabloul fonemelor indo-europene. Astfel, reconstruirea lui **ek₁wos* arată că corespondentul indo-european al cuvîntului latinesc *equos*, în sanscrită *açva-s* etc., era format din cinci foneme determinate luate din gama fonologică a idiomului primitiv.

În limitele pe care le-am trasat, reconstituirile noastre își păstrează deci întreaga lor valoare.

Mărturia limbii în antropologie și în preistorie

[302] § 1. *Limba și rasa**

Datorită metodei retrospective, lingvistul se poate întoarce în timp și poate reconstitui limbi vorbite de unele popoare cu mult înainte de intrarea lor în istorie. Dar oare asemenea reconstituiri nu ar putea să ne furnizeze informații despre aceste popoare, despre rasa și filiația lor, despre raporturile sociale, obiceiurile, instituțiile lor etc.? Într-un cuvânt, aduce oare limba informații în domeniul antropologiei, etnografiei, preistoriei? Așa se crede, în general; eu consider că e o mare iluzie. Să cercetăm pe scurt câteva aspecte ale acestei probleme generale.

Mai întâi rasa: ar fi o greșeală să credem că unitatea de limbă înseamnă și consangvinitate și că o familie de limbi acoperă o familie antropologică. Realitatea nu este atât de simplă. Există, de exemplu, o rasă germanică, ale cărei caracteristici antropologice sînt foarte nete: păr blond, craniu prelung, statură înaltă etc.; tipul scandinav reprezintă forma sa cea mai perfectă. Dar nu toate populațiile ce vorbesc limbi germanice corespund acestor semnalmente: astfel, alemanii, ce locuiesc la poalele Alpilor, au un tip antropologic foarte diferit de acela al scandinavilor. Oare putem admite că un idiom aparține unei rase și că, atunci cînd e vorbit de popoare alogene, aceasta se explică prin faptul că le-a fost impus prin cucerire? Fără îndoială, constatăm adeseori că unele națiuni adoptă sau sînt nevoite să adopte limba cuceritorilor, așa cum s-a întîmplat cu galii după victoria romanilor; dar acest lucru nu explică totul: în cazul germanilor, de exemplu, chiar admițînd că au subjugat atîtea populații diferite, ei nu le-au putut asimila pe toate; pentru asta ar trebui să presupunem o lungă dominație preistorică și alte circumstanțe pe care nimic nu le atestă.

Astfel, consangvinitatea și comunitatea lingvistică par a nu avea între ele un raport necesar și este cu neputință să tragem concluzii pe baza lor; prin urmare, în foarte numeroase cazuri în care mărturiile antropologiei și ale limbii nu concordă între ele, nu trebuie neapărat să le punem în opoziție și nici să alegem între ele; fiecare își are propria sa valoare.

§ 2. *Etnismul*

Ce ne învață această mărturie a limbii? Unitatea de rasă nu poate fi, în ea însăși, decît un factor secundar și nu reclamă în nici un fel o comunitate de limbă, dar există o altă unitate, infinit mai importantă, singura esențială, cea care este constituită din legătura socială: o vom numi *etnism*. Prin aceasta înțelegem o unitate ce se bazează pe multiple legături religioase, de civilizație, de apărare comună etc., care se pot stabili chiar între popoare de rase diferite și în lipsa oricărei legături politice.

Acest raport de reciprocitate, constatat deja la pagina 45, se stabilește între etnism și limbă: legătura socială tinde să creeze comunitatea de limbă și imprimă poate idiomului comun anumite caracteristici; invers, comunitatea de limbă constituie, într-o oarecare măsură, unitatea etnică. În general, aceasta este de ajuns pentru a explica comunitatea lingvistică. De exemplu, la începutul Evului mediu, a existat un etnism romanic ce unea, fără vreo legătură politică, popoare de origini foarte diferite. Reciproc, în ceea ce privește unitatea etnică, prima care trebuie întrebată este limba; mărturia sa este mai importantă decît toate celelalte. Iată un exemplu: în vechea Italie, alături de latini se află etruscii; cînd încercăm să vedem ce au aceste popoare în comun, cu speranța de a le descoperi o origine comună, putem face apel la tot ceea ce au lăsat în urma lor cele două popoare: monumente, rituri religioase, instituții politice etc.; dar nu vom ajunge niciodată la certitudinea pe care ne-o dă pe dată limba: patru rînduri în etruscă sînt suficiente pentru a ne demonstra că poporul care vorbea această limbă era complet deosebit de grupul etnic care vorbea latina.

Astfel, sub acest raport și în limitele indicate, limba este un document istoric; de exemplu, faptul că limbile indo-europene formează o familie ne face să tragem concluzia că există un etnism primitiv ale cărui moștenitoare, mai mult sau mai puțin directe, prin filiație socială sînt toate națiunile ce vorbesc astăzi aceste limbi.

§ 3. *Paleontologia lingvistică*

Dar în cazul în care comunitatea de limbă de îngăduie să afirmăm comunitatea socială, oare limba ne face să cunoaștem natura acestui etnism comun?

Mult timp s-a crezut că limbile sînt o sursă inepuizabilă de documente privitoare la popoarele care le vorbesc și la preistoria lor. Adolphe Pictet, unul dintre pionierii celtismului, este cunoscut mai ales prin cartea sa *Origini indo-europene* (1859-1863). Această lucrare a folosit drept model multora; ea a rămas cea mai „atrăgătoare” dintre toate. Pictet vrea să regăsească în mărturiile furnizate de limbile indo-europene trăsăturile fundamentale ale civilizației „arienilor”, și crede că poate stabili pe baza lor cele mai diferite aspecte ale acesteia: lucruri materiale (unelte, arme, animale domestice), viață socială (era un popor nomad sau unul

agricol?), familie, formă de guvernare. Pictet încearcă să cunoască leagănul arienilor, pe care îl situează în Bactriana; el studiază flora și fauna ținutului în care aceștia trăiau. Este încercarea cea mai importantă care s-a făcut în această direcție; știința inaugurată astfel a primit numele de paleontologie lingvistică.

În același sens s-au mai făcut apoi și alte tentative; una dintre cele mai recente este aceea a lui Hermann Hirt (*Die Indogermanen*, 1905-1907)¹. Hirt s-a bazat pe teoria lui J. Schmidt (vezi p. 211) pentru a determina ținutul locuit de indo-europeni; dar el recurge și la paleontologia lingvistică: fapte de vocabular îi arată că indo-europenii erau agricultori și el refuză să-i situeze în Rusia meridională, aceasta fiind mai potrivită pentru viața nomadă; frecvența numelor de arbori și mai ales a numelor anumitor esențe (brad, mesteacăn, fag, stejar) îl fac să creadă că ținutul lor era împădurit și că se afla între Harz și Vistula, mai ales în regiunea Brandenburg și Berlin. Să anuntim că, chiar înainte de Pictet, Adalbert Kuhn și alții folosiseră lingvistica pentru a reconstitui mitologia și religia indo-europenilor.

Or, se pare că nu putem cere unei limbi informații de acest fel; faptul că ea nu ni le poate furniza ține, după părerea noastră, de următoarele cauze:

Mai întâi de incertitudinea etimologiei; treptat s-a înțeles cât de rare sînt cuvintele a căror origine este bine stabilită și lumea a devenit mai precaută; iată un exemplu de temeritate de odinioară: fiind date *servus* și *servăre*, facem o legătură între ele – și poate că nu avem dreptul să o facem; dăm primului termen semnificația de „paznic”, pentru a trage concluzia că sclavul a fost, la început, paznicul casei. Or, nu putem afirma nici măcar că *servăre* a avut, la început, sensul de „a păzi”. Și aceasta nu e totul: sensul cuvintelor evoluează: semnificația unui cuvînt se schimbă adeseori atunci cînd un popor își schimbă locul. Oamenii au considerat că absența unui cuvînt este o dovadă că civilizația primitivă nu cunoștea lucrul desemnat prin acel cuvînt; este o eroare. Astfel, în idiomurile asiatice, lipsește cuvîntul care să denumească acțiunea de „a ara pămîntul”, dar asta nu înseamnă că această ocupație era necunoscută la origine: aratul pămîntului a putut să cadă în desuetudine sau să se facă prin alte procedee desemnate prin alte cuvinte.

Possibilitatea împrumuturilor este un al treilea factor care ne tulbură certitudinea. Un cuvînt poate intra mai tîrziu în limbă, o dată cu introducerea lucrului desemnat prin el; astfel, cînepa n-a fost cunoscută în bazinul Mediteranei decît foarte tîrziu, și încă și mai tîrziu în țările din nord; de fiecare dată numele cînepii venea odată cu planta. În multe cazuri, absența unor date extralingvistice nu ne îngăduie să știm dacă prezența aceluiași cuvînt în mai multe limbi se datorează împrumutului sau dovedește o tradiție primitivă comună.

1. Cf. și d'Arbois de Jubainville: *Les premiers habitants de l'Europe* (1877); O. Schrader: *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, id., *Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde* (opere puțin anterioare lucrării lui Hirt); S. Feist, *Europa im Lichte der Vorgeschichte* (1910).

Asta nu înseamnă că nu putem desprinde de aici câteva trăsături generale și chiar unele date precise : astfel, termenii comuni ce indică înrudirea sînt numeroși și ei s-au transmis cu o mare precizie ; ei ne îngăduie să afirmăm că, la indo-europeni, familia era o instituție pe cît de complexă pe atît de bine reglementată : căci limba lor cunoaște în acest domeniu nuanțe pe care nu le putem reda. La Homer, *eináteres* înseamnă „cumnată” în sensul de „soții ale fraților” și *galóōi* „cumnată” în sensul de grad de rudenie între „soția și sora soțului” ; or, latinescul *janitrīcēs* corespunde lui *eináteres*, atît ca formă cît și ca semnificație. De asemenea, „cumnatul, soț al surorii” nu poartă același nume cu „cumnații, soți ai mai multor surori”. Putem verifica aici un detaliu, dar de obicei trebuie să ne mulțumim cu anumite informații generale. Același lucru se poate spune și despre animale : pentru anumite specii importante, ca specia bovină, nu numai că putem fi aproape siguri de coincidența dintre grecescul *boûs*, germanul *Kuh*, sanscritul *gau-s* etc., și că putem reconstitui un cuvînt indo-european **g₂ōu-s*, dar flexiunea are aceleași caracteristici în toate limbile, lucru ce nu ar fi cu puțință dacă ar fi vorba de un cuvînt împrumutat după aceea dintr-o altă limbă.

Să ne fie îngăduit să adăugăm aici, dînd ceva mai multe detalii, încă un fapt morfologic care are dubla caracteristică de a fi limitat la o zonă determinată și de a avea un raport cu organizarea socială.

În ciuda a tot ceea ce s-a spus despre legătura dintre *dominus* și *domus*, lingviștii nu sînt pe deplin satisfăcuți, pentru că e lucru cu totul neobișnuit să vezi că un sufix *-no-* formează derivați secundari ; niciodată nu s-a auzit vorbindu-se despre o formație cum ar fi în greacă **oiko-no-s* sau **oike-no-s* de la *oikos* sau în sanscrită **açva-na-* de la *açva-*. Dar tocmai această raritate îi dă sufixului de la *dominus* valoarea și relieful. Cîteva cuvinte germanice sînt, după părerea mea, absolut revelatoare :

1. **þeudā-na-z* „cel care conduce **þeudō*, regele”, got. *þiudans*, în vechea saxonă *thiodan* (**þeudō*, got. *þiuda* = oscă *touto* „popor”).
2. **druhtī-na-z* (schimbat parțial în **druhtī-na-z*) „conducătorul armatei, *druhtī-z*”, de unde și numele creștin pentru „Dumnezeu”, vezi cuvîntul din germanica nordică *Dróttinn*, anglo-saxonul *Dryhten*, amîndoi termenii avînd finala *-īna-z*.
3. **Kindi-na-z* „conducătorul neamului”, **Kindi-z* = lat. *gens*. Cum șeful unei *gens* era, în raport cu cel al unei **þeudō*, un vicerege, acest termen germanic de *kindins* (de altfel cu totul dispărut) este utilizat de Ulfilas spre a-l desemna pe guvernatorul roman al unei provincii, pentru că reprezentantul împăratului era, în ideile sale germanice, ceea ce era un șef de clan față de un *þiudans* ; oricît de interesantă ar fi această asimilare din punct de vedere istoric, fără îndoială că termenul *kindins*, străin de rînduiețile romane, este mărturia unei împărțiri a populațiilor germanice în *kindi-z*.

Astfel, sufixul secundar *-no-* se adaugă, în germanică, oricărei teme, pentru a da sensul de „șef al unei comunități”. Nu ne mai rămîne decît să constatăm că latinescul *tribūnus* înseamnă, literal, „șeful tribului”, după cum *þiudans* înseamnă

șeful unei *piuda* și, în sfârșit, *domi-nus*, „șeful unui *domus*”, ultima diviziune a acelei *touta* = *piuda*. *Dominus*, cu sufixul său singular, ni se pare că este dovada, greu de contestat, nu numai a unei comunități lingvistice, dar și a unei comunități de instituții existente între etnismul italiot și etnismul german.

Dar trebuie să ne amintim încă o dată că apropierea dintre o limbă și alta oferă doar areorei indicii atât de caracteristice.

[303] § 4. *Tip lingvistic și mentalitate a grupului social**

Dacă limba nu oferă multe informații precise și autentice despre obiceiurile și instituțiile poporului care o utilizează, oare caracterizează ea tipul mental al grupului social care o vorbește? Opinia general admisă este că o limbă reflectă caracterul psihologic al unei națiuni; dar acestei păreri i se opune o obiecție foarte importantă: un procedeu lingvistic nu este determinat, în mod necesar, de cauze psihice.

Limbile semitice exprimă raportul dintre substantivul determinant și substantivul determinat (cf. fr. *la parole de Dieu*), prin simpla juxtapunere, care aduce cu sine, e adevărat, o formă specială, numită „stare construită”, a determinatului așezat înaintea determinantului. Fie în ebraică *dābār* „cuvînt” și *'elōhīm* „Dumnezeu”: *dbar*, *'elōhīm* înseamnă „cuvîntul lui Dumnezeu”. Putem oare spune că acest tip sintactic arată ceva din mentalitatea semitică? Afirmarea ar fi foarte hazardată, pentru că franceza veche a folosit în mod regulat o construcție analoagă: cf. *le cor Roland*, *les quatre fils Aymon* etc. Or, acest procedeu s-a născut în romanică din pură întâmplare, morfologică și fonetică: reducerea extremă a cazurilor, care a impus limbii această nouă construcție. De ce un hazard analog n-ar fi condus limba protosemită pe aceeași cale? Astfel, un fapt sintactic, ce pare a fi una dintre trăsăturile sale de neșters, nu oferă nici un indiciu sigur al mentalității semite.

Un alt exemplu: indo-europeana primitivă nu cunoștea compuși avînd un prim element verbal. Dacă germana are asemenea compuși (cf. *Bethaus*, *Springbrunnen* etc.), trebuie oare să credem că, la un moment dat, germanii au modificat un mod de gîndire moștenit de la străbunii lor? Am văzut că această inovație se datorează unui hazard nu numai material, ci și negativ: suprimarea lui *a* din *betahūs* (vezi p. 152). Totul s-a petrecut în afara spiritului, în sfera mutațiilor de sunete, care impun un jug absolut gîndirii și o forțează să intre pe calea specială care îi este deschisă de starea materială a semnelor. Această opinie este confirmată de o mulțime de observații; caracterul psihologic al grupului lingvistic cîntărește puțin față de un fapt ca suprimarea unei vocale sau o modificare de accent și ca multe alte lucruri analoage, capabile să revoluționeze în fiecare moment, raportul dintre semn și idee în orice formă de limbă.

Nu este lipsit de interes să determinăm tipul gramatical al limbilor (fie că sînt istoric cunoscute, fie că sînt reconstruite) și să le clasificăm după procedeele pe care ele le utilizează pentru exprimarea gîndirii; dar din aceste determinări și clasificări nu putem trage cu certitudine nici o concluzie în afara domeniului pur lingvistic.

Am văzut mai înainte că limba nu este nemijlocit supusă spiritului subiecților vorbitori ; să insistăm, în final, asupra uneia dintre consecințele acestui principiu ; nici o familie de limbi nu aparține de drept și o dată pentru totdeauna unui tip lingvistic.

A ne întreba cărui tip lingvistic îi aparține un grup de limbi înseamnă a uita că limbile evoluează ; înseamnă a subînțelege că, în această evoluție, ar exista un element de stabilitate. În numele cărui principiu am pretinde să impunem limite unei acțiuni care nu are nici o limită ?

E adevărat că mulți lingviști, vorbind despre caracteristicile unei familii de limbi, se gândesc mai ales la acelea ale idiomului primitiv, și această problemă nu este insolubilă, pentru că e vorba despre o limbă și despre o epocă. Dar, de îndată ce presupunem că există niște trăsături permanente pe care timpul și spațiul nu le pot schimba întru nimic, ne lovim în plin de principiile fundamentale ale lingvisticii evolutive. Nici o caracteristică nu este de drept permanentă ; ea nu poate persista decât din întâmplare.

Fie, de exemplu, familia indo-europeană ; se cunosc caracteristicile distinctive ale limbii din care a provenit ; sistemul sunetelor este de o mare sobrietate ; nu există grupuri complicate de consoane și nici consoane duble ; un vocalism monoton, dar care dă loc unui joc de alternanțe extrem de regulate și profund gramaticale (vezi pp. 165, 224) ; un accent de înălțime, care se poate pune, în principiu, pe orice silabă a cuvântului și care în consecință contribuie la jocul opozițiilor gramaticale ; un ritm cantitativ, ce se sprijină numai pe opoziția dintre silabele lungi și cele scurte ; o mare facilitate de formare a compușilor și a derivațiilor ; flexiunea nominală și verbală este foarte bogată ; cuvântul flexionat, purtându-și în sine determinările, este autonom în frază, de unde și marea libertate de construire și raritatea cuvintelor gramaticale cu valoare determinativă sau relațională (preverbe, prepoziții etc.).

Or, se vede cu ușurință că nici una dintre aceste caracteristici nu s-a păstrat integral în diferitele limbi indo-europene și că multe caracteristici (de exemplu rolul ritmului cantitativ și al accentului de înălțime) nu se regăsesc în nici o limbă ;

1. Deși acest capitol nu se ocupă de o lingvistică retrospectivă, îl așezăm aici pentru că poate servi drept concluzie întregii lucrări (n.ed.).

în unele limbi aspectul primitiv al indo-europenei s-a alterat în așa măsură, încît ne putem gîndi la un tip lingvistic cu totul diferit (de exemplu, în engleză, armeană, irlandeză etc.).

Am fi mai îndreptățiți să vorbim despre anumite transformări mai mult sau mai puțin comune diferitelor limbi ale unei familii. Astfel, slăbirea progresivă a mecanismului flexionar, semnalată mai sus, este generală în limbile indo-europene, cu toate că ele prezintă, și sub acest raport, diferențe notabile: slava a rezistat cel mai bine, în timp ce engleza a redus flexiunea aproape la zero. În schimb, am văzut stabilindu-se, în general, o ordine mai mult sau mai puțin fixă pentru construcția frazelor, iar procedeele analitice de exprimare au tins să înlocuiască procedeele sintetice, valori cazuale redade prin prepoziții (vezi p. 183), forme verbale compuse cu ajutorul unor auxiliare etc.

Am văzut că o trăsătură a prototipului poate să nu se regăsească într-una din limbile derivate; situația inversă este și ea posibilă. Nu arareori se constată că trăsăturile comune tuturor reprezentanților unei familii de limbi sînt străine de idiomul primitiv; este cazul armoniei vocalice (adică a unei anumite asimilări a timbrului tuturor vocalelor din sufixele unui cuvînt cu ultima vocală a elementului radical). Acest fenomen se întîlnește în uralo-altaică, un mare grup de limbi vorbite în Europa și în Asia, începînd din Finlanda și pînă în Manciuria; dar această caracteristică remarcabilă se datorează, după toate probabilitățile, unor dezvoltări ulterioare; ar fi deci vorba despre o trăsătură comună, dar care nu este una originară, așa că nu poate fi invocată pentru a dovedi originea comună (foarte contestată) a acestor limbi, și nici caracterul lor aglutinativ. S-a recunoscut de asemenea că limba chineză n-a fost întotdeauna monosilabică.

Cînd comparăm limbile semitice cu protosemita reconstituită, sîntem frapați, la prima vedere, de persistența anumitor caracteristici; mai mult ca toate celelalte familii de limbi, aceasta dă iluzia unui tip imuabil, permanent, inerent familiei. O recunoaștem după următoarele trăsături, dintre care unele se opun în mod șocant celor ale indo-europenei: absența aproape totală a compușilor, folosirea restrînsă a derivației; flexiunea puțin dezvoltată (totuși, dezvoltată mai mult în protosemită decît în limbile-fiice), de unde și derivă o ordine a cuvintelor controlată de reguli stricte. Trăsătura cea mai importantă se referă la constituirea rădăcinilor (vezi p. 189); ele cuprind, de regulă, trei consoane (de exemplu *q-ʔ-l* „a omori”), care persistă la toate formele din interiorul aceluiași idiom (cf. ebr. *qāṭal*, *qāṭlā*, *qīṭl*, *qīṭlī* etc.) și de la un idiom la altul (cf. ar. *qatala*, *qutilla* etc.). Altfel spus, consoanele exprimă „sensul concret” al cuvintelor, valoarea lor lexicologică, în timp ce vocalele, cu ajutorul anumitor prefixe și sufixe, marchează, prin jocul alternanțelor, exclusiv valorile gramaticale (de exemplu ebr. *qāṭal* „el a omorît”, *qīṭl* „a omori”, cu sufix *qīṭl-ū* „ei au omorît”, cu prefix *ji-qīṭl* „el va omori”, cu sufix și cu prefix *ji-qīṭl-ū* „ei vor omori” etc.).

În fața acestor fapte și în ciuda afirmațiilor cărora acestea le-au dat loc, trebuie să ne menținem următorul principiu: nu există caracteristici imuabile, permanența

este un efect al hazardului ; dacă o caracteristică se menține în timp, ea poate tot atât de bine să dispară cu timpul. Rămânând la familia limbilor semite, constatăm că „legea” celor trei consoane nu este atât de caracteristică pentru această familie, pentru că și alte familii de limbi prezintă fenomene cu totul asemănătoare. Și în indo-europeană, consonantismul rădăcinilor este supus unor legi precise ; de exemplu, ele nu au niciodată două sunete din seria *i, u, r, l, m, n* după *e* ; o rădăcină ca **serl* este imposibilă etc. Același lucru se poate spune, într-un grad și mai înalt, despre jocul vocalelor în semită ; indo-europeana prezintă un joc al vocalelor la fel de precis, deși mai puțin bogat ; opoziții ca acelea din ebraică *dabar* „cuvînt”, *dbār-îm* „cuvinte”, *dibrē-hem* „cuvintele lor” amintesc de cele din germană *Gast* : *Gäste*, *flossen* : *floss* etc. În amîndouă cazurile, geneza procedurii gramaticale e aceeași. Este vorba de modificări pur fonetice, datorate unei evoluții oarbe ; dar alternanțele care au rezultat de aici au fost luate în posesie de spiritul nostru, care le-a conferit valori gramaticale și a propagat, prin analogie, modele furnizate de hazardul evoluției fonetice. Cît privește imutabilitatea celor trei consoane din familia limbilor semite, ea este aproximativă și nu are în ea nimic absolut. Am putea fi siguri de asta *a priori* ; dar faptele întăresc această opinie : în ebraică, de exemplu, dacă rădăcina de la *'anās-îm* „bărbați” prezintă cele trei consoane așteptate, singularul *'îš* nu prezintă decît două ; avem de-a face cu reducerea fonetică a unei forme mai vechi, care conținea trei. De altfel, chiar admițînd această cvasiimutabilitate, trebuie oare să vedem în ea o caracteristică inerentă rădăcinilor ? Nu ; constatăm, pur și simplu, că limbile semitice au suferit mai puține alterări decît multe altele și că aici consoanele s-au păstrat mai bine decît în alte limbi. Este vorba de un fenomen evolutiv, fonetic, și nu gramatical, și nu permanent. A proclama imutabilitatea rădăcinilor înseamnă a spune că ele nu au suferit schimbări fonetice, și nimic mai mult ; și nu putem jura că aceste schimbări nu se vor produce niciodată. În general vorbind, tot ceea ce a făcut timpul, tot timpul poate desface sau altera.

Recunoscînd că Schleicher forța realitatea vorbind în limbă un lucru organic care își poartă în sine însuși legea de evoluție, continuăm să credem că avem vreo îndoială, să vrem a face din ea un lucru organic, dar într-un alt sens, presupunînd că „geniul” unei rase sau al unui grup etnic tinde, fără încetare, să ducă limba pe anumite căi determinate.

Din unele incursiuni pe care le-am făcut în domeniile limitrofe științei noastre, se desprinde o idee negativă, dar cu atât mai interesantă cu cît ea concordă cu ideea fundamentală a acestui curs : *lingvistica are drept unic și adevărat obiect limba, considerată în sine însăși și pentru sine însăși*.

NOTE BIOGRAFICE ȘI CRITICE ASUPRA LUI F. DE SAUSSURE

1. Familia

Ferdinand de Saussure s-a născut la Geneva, la 26 noiembrie 1857¹. Familia sa era una dintre cele mai cunoscute și mai vechi din oraș: fondatorul ei era Mongin sau Mengin Schouel, originar din burgul Saulxsure-sur-Moselotte (Lorena), consilier și „mare șoimar” al ducelui de Lorena. Fiul său Antoine (1514-1569) a moștenit slujbele și bunurile părintești, dar devenind mai târziu partizan al lui Calvin și fiind acuzat de regenta Christine că l-a inițiat pe tânărul duce Charles în dogmele religiei reformate, a

-
1. Burnet 1930. Nu există o biografie detaliată a lui Saussure. Sursele notelor biografice, cu excepția repertoriilor biografice elvețiene, sînt, în ordine cronologică: Bally 1913 *b*; *F.d.S.* (= *Ferdinand de Saussure* [1857-1913], ediție care nu a fost pusă în vânzare, fără dată, realizată la inițiativa doamnei Marie de Saussure, martie 1915, Geneva, ediție retipărită în 1962 de Jacques și Raymond de Saussure), cu articole și discursuri comemorative (vezi *infra* *Lista abrevierilor bibliografice*); Streitberg 1914 (vedem la p. 204 că el trimite la o redactare diferită a textului *Souvenirs*: cf. *infra*); Duchosal 1950, Benveniste 1965, Fleury 1965 (ultimele două lucrări fiind fundamentale pentru perioada pariziană). Găsim mici note în *Rec.* (= *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure*, Geneva 1922, cu o prefață de Ch. Bally și L. Gautier) și în notele și scrisorile lui Saussure însuși (inventar complet în R. Godel 1960), din care, pînă acum, au fost editate: *Notes* (= *Notes inédites de F.d.S.*, editate de R. Godel, C.F.S. 12, 1954. 49-71), *Souvenirs (Souv. de F.d.S. concernant sa jeunesse et ses études*, editate de R. Godel, C.F.S., 1960. 12-25), *Lettres (Lettres de F.d.S. à Antoine Meillet*, editate de Benveniste, C.F.S. 21, 1964. 89-130). Notele elevilor prezenți la cursurile de lingvistică generală au o importanță evidentă: caietele de note pentru cel de-al doilea curs sînt editate cu începere din 1957 (*F.d.S.*, *Cours de linguistique générale [1908-1909]. Introduction*, C.F.S. 15, 1957. 3-103; o traducere în italiană, cu o introducere, a fost editată de R. Simone, Roma, 1970; traducerea ține seama de cele mai bune lecturi ale manuscriselor datorate lui R. Godel însuși), iar caietele lui E. Constantin cu începere din 1959 (R. Godel, *Nouveaux documents saussuriens. Les cahiers E.C.*, C.F.S. 18, 1959. 23-32). Tot materialul alcătuit din note autografe de lingvistică generală și din note ale studenților se află astăzi în ediția critică a *C.L.G.* de R. Engler (Wiesbaden 1967 și urm.). Informații provenind din materiale inedite sau din surse orale se găsesc în principală operă a filologiei saussuriene: S.M. (= R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F.d.S.*, Geneva-Paris 1957; opera a fost retipărită în 1969). Alte texte saussuriene au fost publicate recent: texte despre anagrame în Starobinski 1964, 1967, 1969; corespondența cu Ascoli în Gazdaru 1967; *Morphologie* (trei lecții ale cursului ținut la Geneva în 1894-1895) în Godel 1969. 26-38; texte despre noțiunea de *simbol* de despre *expresie* în acest comentariu (vezi *infra*). Se găsesc fragmente inedite și în Engler 1969.

Să adune ceea ce mai rămîne din corespondența lui Saussure și să exploreze cu atenție caietele cuprinzînd lecții de indo-europeană, de filologie germanică etc. – iată tot aștepta îndatoriri ce stau în fața filologiei saussuriene. Pentru iconografia saussuriană cf. Benveniste 1965 *ad.* 21 (fotografie din aceeași perioadă ca *Mémoire*, de Boissonnas, aparținînd domnului Jacques de S.); Benveniste 1965. 34-Fleury 1965. 35 (reproducere după portretul în ulei

fost închis în anul 1550. Evadînd, a părăsit în 1552 Lorena cu toți ai lui și, după ani de peregrinări între Neuchâtel, Strasbourg, Lausanne și Geneva, a găsit în ultimele două orașe (devenind *burghez* în cel de al doilea în 1556) acea ospitalitate pe care mai ales Geneva o acorda minorităților oprimate din întreaga Europă. Ramura principală a familiei, din care făcea parte Élie de Saussure (1635-1662), fiul lui Jean-Baptiste (mort în 1647), a venit la Geneva, unde Antoine murise în 1569; numele de Saussure a fost astfel legat de cel de Geneva, „Sparta protestantă”, „sufletul a ceea ce era puternic, fidel, orgolios intolerant în mișcarea evanghelică” (Fischer).

La începutul secolului al XVIII-lea, familia Saussure a cumpărat de la J.A. Lullin o casă frumoasă pe strada Cité; cîțiva ani mai târziu, în 1723, poseda și o reședință de vară, în cătunul Genthod, pe malul împădurit al lacului Lemán. În acea vreme s-a născut primul Saussure care s-a remarcat prin studiile sale: Nicolas (1709-1791), avocat, specialist de reputație europeană în agronomie, colaborator în acest domeniu la *Encyclopédie* (de unde este extrasă lucrarea *Vignes, raisins, vendanges et vins*, Lausanne 1778). Fiul său, Horace-Bénédict (17 februarie 1740-22 ianuarie 1799), nu este depășit, printre intelectualii genevezi din secolul al XVIII-lea, decît poate de Jean-Jacques Rousseau; înzestrat cu o deosebită precocitate de care, printr-o apropiere firească, biografii strănepotului său își vor aminti adeseori, el ajunge la 22 de ani profesor de filosofie și de științe naturale la Academia din Geneva, al cărei rector va fi între anii 1774-1775; este interesat de botanică, electricitate, mecanică, mineralogie, hidrologie, geologie; la 3 august 1787, face o ascensiune vestită pe Mont-Blanc; observațiile sale științifice sînt consemnate, sub o formă nesistematică, în lucrarea *Voyages dans les Alpes précédés d'un Essai sur l'histoire naturelle des environs de Genève*, 4 vol., Neuchâtel-Geneva-Paris 1779-1796. Doi dintre copiii săi vor urma tradiția paternă: Albertine-Adrienne (1766-1841), autoare a lucrării *L'Éducation progressive*, soție a lui Jacques Necker (profesor de botanică la Geneva), vară și prietenă a doamnei de Staël, traducătoare a lucrării *Littérature dramatique* de W. von Schlegel, prietenă a celor mai mari personalități din Germania idealistă și romantică și, la Geneva, a lui Adolphe Pictet, primul mentor al lui Ferdinand (cf. A.M. Bernardinis, *Il pensiero educativo di A.N. de S.*, Florența 1965. XXXIV, scrisoarea către Pictet (1822) asupra raportului dialectic dintre necesitatea de a culege „un mare număr de fapte” și construirea unui „sistem”); Nicolas-Théodore (1767-1845), bunicul lui Ferdinand, fizician, chimist, naturalist, profesor și el la Geneva, de geologie și de mineralogie (lui îi datorăm, printre altele, identificarea și, în onoarea tatălui său, denumirea saussuritei și a procesului de formare a acestui mineral).

Fiul cel mai mare al lui Nicolas-Théodore a fost Théodore (1824-1903); primar în Genthod timp de o jumătate de secol (1850-1900), de două ori deputat în Marele Consiliu, colonel în artileria elvețiană, patriot (poate că a contribuit la întoarcerea

pictat pe pînză de Horace de S., aparținîndu-i lui Jacques de S., păstrat la Vufflens, portret din perioada pariziană); Fleury 1965. 52-53 (fotografie din „Gazette de Lausanne”, din ultimii ani de viață, față și bust văzute din profil); Streitberg 1914 (fotografie din ultimii ani de viață, profil întors spre stînga, cu semnătură autografă; poate identică cu clișeu F.H. Jullien în Oltramare 1916. 257); Duchosal 1950 (profil întors spre dreapta, clișeu Amor, tot din ultima perioadă a vieții).

nepotului său de la Paris în patrie), președinte al Societății Elvețiene de Arte, fondator și președinte al Societății Elvețiene a Monumentelor istorice, autor a două drame, ca și al lucrării *Études sur la langue française. De l'orthographe des noms propres*; soția lui Théodore, „decană de vîrstă a familiei”, a transmis nepoților săi, „o dată cu tradițiile, cultul strămoșilor”.... Cel de al doilea fiu, Henri (27 noiembrie 1829-20 februarie 1905), avînd vocație pentru studiile de geologie, doctor la Giessen și apoi doctor *honoris causa* la Geneva, a făcut, la vîrsta de 25-27 de ani, o lungă călătorie de cercetare în Antile, Mexic, Statele Unite, de unde a adus colecții prețioase de minerale și colecții entomologice; întors în patrie, se căsătorește cu o tînără dintr-o altă familie aristocrată din Geneva, familia Pourtalès. Din căsătoria lor s-au născut, după Ferdinand, Horace (1859-1926), gravor, portretist și peisagist (un portret al lui Ferdinand, făcut de el, se păstrează la castelul din Vuflens: vezi nota de la pp. 237-238); Léopold (1866-1925), ofițer în marina franceză cu începere din 1881 (Valois 1913.127) și pînă în 1899, care s-a consacrat apoi studiilor de anamită și chineză și de astronomie chinezească veche; René (născut în 1868), matematician, profesor la 27 de ani la Universitatea catolică din Washington, *privat-docent* la Geneva și apoi la Berna, din 1904 și pînă în 1924, autor al unor studii de filosofie și de logică a limbilor artificiale și naturale.

Tînărul Saussure se formează în acest mediu, „în care cea mai înaltă cultură intelectuală este de mult timp o tradiție” (Meillet).

„Avea cu cine să semene. Străbunul său, Horace-Bénédict, a fost părintele geologiei, al mineralogiei și al meteorologiei alpestre [...] Tatăl său [...], și el naturalist, le inocula copiilor săi, prin propriul exemplu, disciplina cerută de o muncă metodică și dorința de a obține mereu rezultate tot mai bune [...] Se pare că mama sa avea toate darurile științului și ale bunului gust, fiind, printre altele, o foarte bună muziciană. Eleganța sobră a casei de la Genthold, cu frumoasa sa peluză înconjurată de două rînduri de copaci centenari, oglinda lacului, Alpii, ce se vedeau la orizont, vara; iarna, vastul apartament din Tertasse, la Geneva, cu vitrine pline cu tot felul de colecții, cărțile, albumele, gravurile, iată mediul în care a crescut Ferdinand de Saussure” (David).

„Sentimentele sale se confundau cu aceste peisaje, pe care le iubea și pe care le-a străbătut în lung și-n lat. Cătunul Genthold, unde nenumărați castani proiectează o umbră misterioasă de străveche mănăstire, cu alei deasupra cărora ochiul primește albastrele orizonturi ale lacului și, mai sus, vîrfurile Mont-Blanc, cucerit pentru prima oară de un strămoș savant, îi aminteau, o dată cu gloria familiei, de jocurile și de amintirile din copilărie, petrecută, împreună cu îndrăgiții săi frați și surori, într-un fel de paradis terestru. Și apoi mai era și înalta terasă de la Tertasse, și aristocratica-i casă, unde grațioasa decană de vîrstă a familiei [...] menținuse, o dată cu tradițiile, cultul străbunilor [...]” (F. de Crue)².

2. Cu privire la familia lui S. și la mediul în care acesta s-a format, cf. Champion, Cuvier și Anon.: *Saussure (Nicolas de)*, S. (Horace-Bénédict de), S. (Nicolas-Théodore de), în *Biographie universelle ancienne et moderne*, Paris s.a., vol. 38, pp. 75-79; *Nouvelle biographie générale*, vol. 43, Paris 1867, Saussure; Meillet 1913. CLXV (= F.d.S. 69; în loc de „bunic” să se citească „străbunic”), David 1913, De Crue în F.d.S. 15-23, Streitberg 1914. 204, Burnet 1930. Informații despre cele două case ale familiei Saussure pot fi găsite în orice *Ghid* al Genevei, oricât de succint. Citatele din H.A.L. Fischer provin din *Storia d'Europa*, vol. II, ed. 1, Bari 1938. 125, 129.

2. Primele studii

Saussure își face primele studii la colegiul din Hofwyl, în apropiere de Berna, unde fusese elev și A. Pictet : acesta, autor al lucrării *Origines indo-européennes. Essai de paléontologie linguistique* (2 vol., Geneva 1859-1863), a fost unul din zeii tutelari ai copilăriei lui Saussure, care l-a întâlnit la vârsta de 12-13 ani, în timpul vilegiaturilor sale estivale la Malagny (Versoix). Saussure vorbește despre convorbirile pe care le-a avut cu bătrînul savant, despre entuziasmul său, încă în copilărie, pentru paleontologia lingvistică și pentru etimologie, entuziasm încurajat de bunicul său dinspre mamă, contele Alexandre-Joseph de Pourtalès, constructor amator de iahturi după subtile principii matematice și, după spusele lui Saussure, autorul unor etimologii nu mult mai sigure decît iahturile care, abia puse pe apa lacului Lemán, dispăreau repede sub valuri. Oricum, atras spre lingvistică de Pictet și de bunicul său, Saussure intră în 1870 la Institutul Martine, unde profesorul Millenet, mort la nouăzeci de ani, cu puțin înainte de 1913, îl inițiază în greacă, pe baza gramaticii lui Haas. După ce a învățat această limbă (știa deja franceza, germana, engleza și latina), Saussure se hotărăște să încerce să elaboreze „un sistem general al limbajului”, și termină, în 1872, manuscrisul intitulat *Essai sur les langues*, închinat lui Pictet. Teza centrală este că, pornind de la analiza oricărei limbi, putem urca spre rădăcini bi și tri-consonantice, cu condiția de a postula că $p=b=f=v$, $k=g=ch$, $t=d=th$. „Dovezile” erau numeroase ; de exemplu, R-K era „semn universal de prepotență sau de putere violentă : *rex, regis* ; ῥᾶγνονι ; *Rache, rügen* etc.”, după cum își va aminti Saussure, mai târziu, în *Souvenirs*.

Pictet i-a răspuns băiatului cu amabilitate, invitîndu-l să persevereze în studiile sale asupra limbii, dar sfătuiindu-l să renunțe la ideea unui „sistem universal al limbajului”. Desigur că influența savantului – ce avea mai mult de șaptezeci de ani – asupra tînărului a fost mult mai mare și nu s-a limitat la acest episod. Pictet i-a vorbit despre studiile și preocupările sale ; pentru că fusese prieten și colaborator al lui Cousin și prieten al lui W. von Schlegel (pe care l-a făcut cunoscut culturii franceze și elvețiene cu ajutorul prietenei sale Albertine-Adrienne, mătușa lui Ferdinand) și pentru că se ocupase de estetică conform teoriilor mentorilor și prietenilor săi idealişti, Hegel și mai ales Schelling, nu este neverosimil să vedem în Pictet un prim intermediar între Saussure și cultura romantică și idealistă. E o ipoteză. Sigur este că Saussure a găsit în el un model de viață : în 1878, cînd autorul era mort de trei ani, a apărut a doua ediție a lucrării *Origines* și Saussure i-a făcut o cronică („*Journal de Genève*”, 17, 19 și 21 aprilie 1878 = *Rec.* 391-402), în care se pare că putem descoperi secretul vocației celui pe care Benveniste l-a numit „omul fundamentelor”.

„Date fiind asemenea preocupări atît de diverse, dintre care nu le-am enumerat decît pe cele mai importante, se pare că trebuie să renunțăm a căuta firul tainic, ideea comună care leagă toate produsele unui spirit. Și totuși, dacă privim mai îndeaproape, vom recunoaște cu ușurință că toate operele lui Pictet s-au născut din aceeași gîndire. Avea, în primul rînd, o curiozitate nesățioasă, o mare dragoste pentru explorările noi, duse pînă la limitele extreme ale științei umane. Pictet s-a oprit în fața tuturor sfîncișilor

și a meditat la toate enigmele [...]. Se pare că faptele cunoscute nu sînt decît o bază pentru a înțelege necunoscutul, termenii unei ecuații pe care trebuie să ți-o propui și – dacă e cu putință – să o rezolvi [...]. Gîndirii sale îi plăcea să se miște mereu la granițele dintre imaginație și știință” (Rec. 394-395).

În toamna anului 1872, părinții consideră că băiatul lor nu este destul de „copt” pentru gimnaziu și îl obligă să mai rămînă un an la Colegiul public. În realitate, iată cum este descris tînărul Saussure de la acea vîrstă :

„Îl fascina orice problemă : o întorcea pe toate fețele, o aprofunda și nu o părăsea pînă ce nu formula, pentru el și pentru prietenii săi, o soluție, pe care o exprima cu o rigoare care surprindea la un adolescent. Apoi declara că adevărul poate fi altul, chiar la polul opus. Căci, dacă Saussure avea nevoie de mare rigoare în exprimare, el respecta încă și mai mult adevărul, așa că o clipă după ce afirmase o idee, puteai crede că nu vroise decît să construiască, spre a-i arăta și mai bine fragilitatea, o teză bazată pe argumente incomplete” (David).

Gustul lui pentru antiteze pare mai curînd înnăscut decît dobîndit prin ascendențe culturale.

Într-o zi, în clasa de la Colegiu s-a citit un pasaj din Herodot, și băiatul, încă nu îndeajuns de „copt”, se trezește în fața unei forme a persoanei a treia a pluralului, una dintre numeroasele „exceptii” ale gramaticii grecești : τετάχεται.

„În clipa în care am văzut această formă [...] atenția mea, extrem de distrată în general, așa cum era și firesc în acel an de repetare, a fost atrasă, subit, căci am făcut următorul raționament [...] : λέγομεθα : λέγονται și prin urmare τετάχμεθα : τετάχεται și, prin urmare $N = \alpha$.”

La șaisprezece ani, cu trei ani înaintea lui Brugmann, Saussure descoperă, în preistoria formelor grecești, acea *nasalis sonans*.

În 1873, Saussure se înscrie la Gimnaziu și, urmînd sfaturile lui Pictet, începe, în 1874, să studieze sanscrita, folosind gramatica lui Bopp, găsită la biblioteca publică din Geneva. Poate că în acești ani a avut loc prima sa întîlnire cu Paul Oltramare, indianist și profesor de limba și literatura latină la Universitatea din Geneva³. În biblioteca Facultății de Litere, Saussure găsește cea de a doua ediție a lucrării *Grundzüge der griechischen Etymologie* de Curtius.

În 1875, la vîrsta de 18 ani, Saussure părăsește Gimnaziul ; pentru a se supune dorințelor părinților săi și conform cu tradiția din familie, se înscrie la cursurile de fizică și de chimie ale Universității din Geneva. Dar îl interesează cu totul alte lucruri, și anume domeniile explorate de mentorul său Pictet, ce murise de curînd ; așa se face

3. Trebuie probabil să-l identificăm pe P. Oltramare în personajul la care face aluzie F. De Crue în discursul său (F.d.S. 16) : „Acest vrednic descendent din savanți iluștri [Saussure]... după ce s-a format la Geneva, și anume datorită lecțiilor unei călăuze benevole, ale unui distins prieten pe care-l văd aici etc.” Profesorul Godel îmi scrie cu amabilitate (scrisoare privată din 20 ianuarie 1967) : „L-am consultat pe domnul Léopold Gautier care, conform propriilor sale amintiri și amintirilor profesorului Paul-E. Martin, îmi spune că personajul desemnat de către Decanul De Crue este *probabil* Paul Oltramare”.

că, în același timp, el frecventează cursurile de filosofie și de istorie a artei și, mai ales, continuă să se ocupe de lingvistică. De doi ani, la Facultatea de Litere este profesor de „lingvistică și filologie” Joseph Wertheimer; el îi succede unui oarecare Krauss care, între 1869 și 1873, predase aceeași materie sub titlurile de „filologie” și apoi de „lingvistică comparată”. Wertheimer (Soulz 1833 – Geneva 1908) avea să fie titular al catedrei până în 1905, an în care îi urmează Ferdinand de Saussure; teolog, mare rabin al Genevei mai bine de o jumătate de secol, Wertheimer era aproape total ignorant în lingvistică, unica sa lucrare elaborată în timpul celor treizeci de ani de învățămînt fiind un opuscul intitulat : *La linguistique. Discours prononcé le 30 octobre 1877, à l'ouverture du cours de linguistique* (Geneva 1877), plagiat prost camuflat (SM 29) după lecția lui Bréal, *De la forme et la fonction des mots* (Paris 1866). Saussure, cu o judecată foarte sigură, îl evită pe profesorul de lingvistică și frecventează, dimpotrivă, lecțiile de gramatică greacă și latină ținute de un *privat-docent* Louis Morel, care repeta de fapt ceea ce Saussure învățase cu un an înainte la Leipzig, la lucrările practice și la seminariile lui Georg Curtius. Saussure are discuții lungi cu Morel, în special despre problema care îl preocupă de trei ani : Curtius, în lucrarea sa *Grundzüge*, trimite la rădăcini în *-n-*, cazuri ca $\mu\epsilon\mu\omega\varsigma$; dar ce zice el despre alfa din $\tau\epsilon\tau\acute{\alpha}\chi\alpha\tau\alpha\iota$ și din $\tau\alpha\tau\acute{o}\varsigma$? Dar Morel nu-i dă răspunsuri satisfăcătoare. Saussure își procură lucrarea *Vergleichende Grammatik* de Bopp; descoperirea lui *-r-* vocalic din vechea indiană îl pune repede pe calea cea bună (dacă *bhṛtās* este posibil, de ce nu am putea postula și pe **tṛtās?*); dar Saussure este indus în eroare de teoria eronată a lui Bopp asupra faptului că tipul *bhṛtās* este recent în raport cu grecescul $\phi\epsilon\rho\tau\acute{o}\varsigma$. Pentru tînărul genevez, Bopp reprezintă cea mai mare autoritate: teza sa îl determină să nu mai caute alte dovezi despre existența unei *nasalis sonans* originară. Oricum, Saussure își alesese drumul. În primăvara anului 1876, prin intermediul prietenului său Léopold Faure, el îi cere lui Abel Bergaigne să-l înscrie în Societatea de lingvistică din Paris, fondată cu puțin timp înainte. La 13 mai 1876, este admis (și astfel, la 1 ianuarie 1878, figurează pe lista societarilor ca student la filosofie, domiciliat la Leipzig, Hospitalstr. 12 : M.S.L. 3, 1878). În 1876, mulți dintre prietenii săi genevezi (Édouard Favre, Lucien Raoul, Edmond Gautier) studiază teologia și dreptul la Leipzig; părinții lui Saussure sînt de acord cu alegerea tînărului. El se va putea duce la vestita universitate germană și, mai ales, va putea studia aici lingvistica.⁴

4. Pentru acest paragraf, cf. Saussure *Souvenirs* 16-20, precum și Streitberg 1914. 204, Favre în *F.d.S.* 27-28, David 1913. 37, Meillet 1913 (= *F.d.S.* 70-71 ; a se înlocui „gimnaziu” prin „colegiu public” și $\tau\alpha\tau\acute{o}\varsigma$ prin $\tau\epsilon\tau\acute{\alpha}\chi\alpha\tau\alpha\iota$; dar mărturia este importantă, căci ea pune în evidență importanța acordată de Saussure însuși acestui episod), Bally 1913. Pentru Wertheimer cf. și *Diction. hist. et biograph. de la Suisse*; pentru Pictet, recenzia din 1878 este esențială, mai ales în paginile 391, 394, 395 din *Recueil. L'Essai sur les Langues* este citat în *Souvenirs* 16 ca *Système général du langage*, dar este intitulat *ibid.* 19 *Essai* și astfel îl numește Bally 1913 (= *Le langage* etc. ed. a 3-a, 147), care a văzut manuscrisul, apoi pierdut; cit privește data, B. vorbește de șaptesprezece ani, adică de 1874, dar în acest episodul reconstrucției așa-numitei *nasalis sonans* și cunoașterea sanscritei ne arată un Saussure mai matur sub raport teoretic și tehnic, astfel încît data de 1872 indicată în *Souvenirs* este preferabilă; de altfel, sanscrista nu pare a fi fost utilizată în *Essai*, astfel încît cunoașterea acestei limbi (1874) este un bun *terminus ante quem*.

3. Leipzig și *Mémoire*

Saussure va rămâne la Leipzig timp de patru ani, cu o lungă întrerupere, în care timp locuiește la Berlin: din toamna anului 1876 pînă în primul semestru al anului 1880. În cursul anului 1876 (Streitberg 1914. 204), înainte deci de a sosi la Leipzig, el își pregătește primele lucrări pentru Societate: prima este citată la Paris, în ședința din 13 ianuarie 1877 și M.S.L. 3, 1877 conține diferite note ale studentului de 19 ani; *Le suffixe -t-* (197 și urm.=Rec. 339-352) și *Sur une classe de verbes latins în -eo* (179-192=Rec. 353-369) sînt „încă, în parte, angajate în unele teorii ale epocii anterioare” (Meillet), „Zeigen die Klaue des Löwen nicht” (Streitberg); totuși transpar deja unele tendințe de independență: el „invocă autoritatea” lui Bopp, dar citează lucrarea *Compendium* a lui Schleicher (Rec. 352), distanțîndu-se de acesta și conformîndu-se, poate, poziției critice luate de Bréal (Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, 2. 218).

În toamna lui 1876, Saussure se află la Leipzig. El se duce la H. Hübschmann, pentru a frecventa un *privatissimum* de persană veche și, în timpul discuțiilor, marele iranist îi cere părerea asupra ipotezei pe care K. Brugmann o formulase de curînd, ipoteză conform căreia $-\alpha-$ în forme ca $\tau\alpha\tau\acute{o}\varsigma$ ar urca la o *nasalis sonans*, originară, devenită *-un-* în germanică. Această revelație are, pentru tînărul genevez, efecte opuse: decepția lui (se vede din prezentarea făcută cu ironie în *Souvenirs* 20-21) de a fi pierdut beneficiul descoperirii, dar, în același timp, și o nouă încredere în propriile-i capacități. O primă dovadă a acestora este cea de a treia lucrare redactată pentru Societate (*La transformation latine de tt en ss suppose-t-elle un intermédiaire st?* [M.S.L. 3, 1877. 293-298=Rec. 379-390]) și mai ales cea de a patra lucrare, redactată în noiembrie-decembrie 1876 (Streitberg 1914. 204). Rezultatul cel mai sigur al acesteia (*Essai d'une distinction des différents a indo-européens*, M.S.L. 3, 1877, 359-370=Rec. 379-390) apărînd în același timp și la alții (ceea ce va constitui baza insinuărilor lui Osthoff, *Die neueste Sprachforschung*, p. 14, a căror lipsă de fundament este demonstrată de Streitberg, 1914. 204-206), este atribuirea vocalelor cu timbru *e* indo-europenei, pe baza tratamentului diferit al velarelor din vechea indiană în fața acelor *ā*, ce corespund unor *ā* și *ō* grecești și latinești și în fața acelor *ã* care corespund unor *ẽ* grecești și latinești. Tînărul autor se scuză de la prima pagină pentru lacunele sale și anunță un „studiu subsidiar și mai extins cu același subiect”. În vreme ce studiul său este citit la Paris (21 iulie 1877), Saussure se consacră redactării lucrării sale *Mémoire* și, de un an, frecventează cu asiduitate mediul științific din Leipzig.

În afară de cursurile de persană veche ținute de Hübschmann, Saussure frecventează cursurile de irlandeză veche ale lui Windisch (el păstrează note de la aceste cursuri în cele zece caiete intitulate *Altirische Grammatik*: SM, 15), cursurile de istorie a limbii germane ale lui Braune, cursurile de slavă și de lituaniană ale lui A. Leskien: legăturile sale cu Leskien sînt importante, căci primul partizan al tezei neogrammatice a caracterului orb al legilor fonetice (Bolelli, 1965. 160, 171) a fost și traducătorul lui Whitney (a se vedea *infra*), precum și prietenul lui Noreen (*infra*). Saussure poate, în sfîrșit, să audieze cursurile lui G. Curtius, la seminariile căruia face două *Vorträge*, dintre care unul despre un ablaut „ocult” de tipul $\lambda\acute{\alpha}\theta\epsilon\tilde{\iota}$: $\lambda\acute{\epsilon}\acute{\alpha}\theta\alpha$, $\delta\acute{\alpha}\mu\tilde{\nu}\acute{\alpha}-\mu\epsilon\nu$: $\delta\acute{\alpha}\mu\tilde{\nu}\acute{\alpha}-\mu\iota$. Brugmann

(Saussure declară în *Souvenirs* că nu a fost decît la o lecție de a sa și numai la două lecții ale lui Osthoff), ce lipsise de la seminar, îl acostează pe Saussure în ziua următoare și-i cere indicații asupra altor cazuri de alternanță de tipul *stātus: stātor*, ceea ce dovedește – după Saussure (*Souvenirs*, 21-23) – cît de confuze erau încă ideile lui Brugmann despre ablaut.

Curînd, între Saussure și profesorii tineri de la Leipzig apare o anumită tensiune : persistentul regret legat de problema *nasalis sonans*, primele insinuări ale lui Osthoff, dura polemică angajată de acesta și dusă pînă la insultă împotriva lui Saussure și a lui Moller (vezi *infra*), conjurația tăcerii cu care este primită lucrarea *Mémoire* sînt tot atîtea simptome. Nu-i deci întîmplător că, în afară de epigrafistu! Theodor Baunack, singurul său prieten din Leipzig este Rudolf Kögel, elev al lui Braune și adversar al lui Brugmann. Saussure își petrece cele două semestre ale anului 1877 și primul semestru din anul 1878 redactînd cîteva lucrări minore (*Exceptions au rhotacisme*, M.S.L. 3, 1877. 299, I, U = ES, OS, M.S.L. 3, 1877. 299 = *Rec.* 376, 377-378 și *Mémoire*. În iulie 1878, Saussure se duce la Berlin, unde urmează cursurile specialistului în sanscrită Hermann Oldenberg și ale celtologului și indianistului Heinrich Zimmer, traducătorul lui Whitney, în acea vreme aceștia fiind *Privatdozenten*. Saussure se întoarce la Leipzig la sfîrșitul anului 1879 (*Souvenirs*, 15, Streitberg 1914. 210). *Mémoire* apăruse de un an și, în ciuda manifestărilor de ostilitate, numele lui Saussure era deja cunoscut ; cu puțin înainte de a-și susține teza de diplomă, tînărul Saussure se prezintă la lecțiile unui germanist din Leipzig, F. Zarncke, care îl întrebă cu bunăvoință dacă, din întîmplare, nu este rudă cu autorul lucrării *Mémoire*, vestitul lingvist elvețian Ferdinand de Saussure (*De Crue* în F.d.S. 16, Wackernagel 1916. 165).

Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes apare la Leipzig în decembrie 1878 (data de pe frontispiciu este 1879 ; e retipărit la Paris în 1887). Preambulul scoate în evidență unele trăsături ce vor rămîre caracteristice pentru comportarea științifică a lui Saussure :

„Obiectul imediat al acestui opuscul este studiul formelor multiple sub care se manifestă ceea ce numim *a* indo-european ; restul vocalelor nu vor fi luate în considerație decît în măsura în care fenomenele legate de *a* ne vor da prilejul. Dar dacă, ajunși la capătul domeniului astfel circumscriș, tabloul vocalismului indo-european s-a modificat treptat sub ochii noștri și îl vedem grupîndu-se în întregime în jurul lui *a* și luînd față de el o nouă atitudine, este limpede că, de fapt, în raza noastră de observație a intrat întreg sistemul vocalelor și acest lucru trebuie să fie scris pe prima pagină.

Nici o materie nu este mai controversată ; părerile sînt divizate la nesfîrșit, și diferiții autori nu au făcut decît arareori o aplicație perfect riguroasă a ideilor lor. La aceasta se adaugă și faptul că problema lui *a* se află în conexiune cu o serie de probleme de fonetică și de morfologie, dintre care unele își așteaptă încă rezolvarea, iar altele nu au fost nici măcar puse. De aceea, în cursul peregrinării noastre, va trebui adeseori să străbatem regiunile cele mai nedefrișate ale lingvisticii indo-europene. Dacă, totuși, ne vom aventura spre ele, deși sînt convins dinainte că lipsa noastră de experiență ne va face de multe ori să ne rătăcim în acest labirint, vom porni totuși la drum, căci, pentru oricine se ocupă de asemenea studii, abordarea acestor probleme nu este o temeritate, așa cum se spune adeseori, ci o necesitate, prima școală prin care trebuie să trecem ;

căci aici e vorba nu de speculații de ordin transcendent, ci de studiul unor date elementare, fără de care totul plutește în vag, totul e arbitrar și nesigur” (*Mémoire* 1-2 = *Rec.* 3).

Concluziile din *Mémoire* au fost sintetizate de mai multe ori (Meillet 1913, Streitberg 1914, Meillet 1937. 473-475, Waterman 1963. 43-48, Birnbaum 1957. 7-8, Leroy 1965. 56-59, Vallini 1969): cadrul corespondențelor dintre fonemele vocalice din limbile istorice este definitiv fixat; e degajată dubla funcție, vocalică și consonantică, a unei serii de articulații: este vorba de sonantele *i, *u, *l, *r, *m, *n; indo-europenei comune îi sînt atribuite două formule de alternanță vocalică (*zero, e/o, ē/ō* și *A/ā, ē, ō*), a doua fiind adusă la prima formulă, atribuindu-i-se elementului A (definit prin corespondența lat., gr., *a = a* din indiana veche, și *i* din iraniană) o funcție de „coeficient sonantic” care are proprietatea de a se contracta cu vîrfur silabic precedent, pentru a da corespondența lungă (astfel *ā < *āA, *ē < *ēA etc.), ceea ce clarifică structura rădăcinilor disilabice și îngăduie degajarea sonantelor lungi.

Soarta lucrării *Mémoire* este făcută din contraste: anecdota lui Zarncke arată, în mod cert, că această lucrare, cu a sa „glänzende Entdeckung” a atras asupra tînărului atenția admirativă a specialiștilor, exprimată – de exemplu – de L. Havet, pe atunci profesor la Collège de France, într-un articol apărut în „Journal de Genève”, 25 februarie 1879, sau, la celălalt capăt al Europei, de Kruszewski (vezi *infra* n. 6). Dar somitățile lingvisticii germane din epocă au reacționat defavorabil. Un tînăr din Nord, H. Möller, căruia îi datorăm, pentru elementul A, denumirea de *šva indogermanicum*, a acceptat teza lui Saussure. Osthoff a formulat împotriva lui și a lui Saussure critici din ce în ce mai dure: „Ich muss aber das ganze princip de Saussure’s, den laut *e* (*a*₁) in allen wurzeln ohne unterschied hineinzubringen, obwohl ich den grossen scharfsinn in der aufstellung und durchführung anerkenne, dennoch in der sache für verfehlt und ein wenig zu sehr von der starren consequenzmacherei eingegeben erachten” (*Morphol. Untersuch. auf d. Gebiete der idg. Sprachen*, vol. II, Leipzig 1879. 125-126); în vol. IV al aceleiași opere (Leipzig 1881), Osthoff își reia criticile împotriva „nevoii de sistem” exprimată de Saussure (*Mémoire* 163) și își definește opera ca „mislungene”, „avortată”, „ein radikaler irrthum” (*op. cit.* 215 n. 1, 279, 331, 346-348).

În contrast numai aparent cu aceste critici, anumite puncte din *Mémoire* se strecoară, fără ca autorul lui să fie menționat, în tratatele anumitor neogramatici, ca în *Griechische Grammatik* (Leipzig 1880) a lui Gustav Meyer, primul care ține seama de lucrările și de descoperirile din ultimii zece ani, conform spuselor lui Meillet (1937. 477), dar și „primul care îmi ignoră numele”, după cum va scrie Saussure cu amărăciune (*Souvenirs* 23) în 1903⁵. Aceste însușiri de idei, tocmai pentru că sînt parțiale, arată

5. Întîlnim rezistență și tăcere mai ales în legătură cu teoria lui *a*, în calitate de coeficient sonantic al lui *ā ē ō* (*Mém.* 135 = *Rec.* 127 și urm.), datorită căreia cele două tipuri de alternanțe au fost aduse la o formulă unică. Printre excepții trebuie să amintim numele celor care au încercat mai întîi interpretarea lui *a* ca laringal: N. Fick, in „Gött. Gelehrt. Anzeig.” 1880. 437, H. Möller, *Zur Conjugation... Die Entstehung des o*, „Paul und Braune’s Beiträge, zur Gesch.d. deutschen Sprache und Lit.” 7, 1880. 492 n. 2, H. Pedersen, *Das Präsens-infix n*,

mai bine decât orice cît de neînțeleasă era, pentru reprezentanții oficiali ai lingvisticii din acea epocă, substanța teoriei și poziția lui Saussure (Meillet 1913 în *F.d.S.* 74, De Crue în *F.d.S.* 16, Streitberg 1914. 208, Sommerfelt 1962. 297). Pentru ca ansamblul teoriei saussuriene să fie discutat într-o lucrare germană importantă, va trebui să așteptăm apariția lucrării *Ablaut* a lui Hirt (1900). Dar ideile lui Saussure nu vor fi reluate efectiv (cu excepția lui A.G. Noreen) înainte de *S indo-européen et h hittite* (*Symbolae in honorem J. Rozwadowski*, I, Cracovia 1927. 95-104), înainte de *Etudes indo-européennes* (I, Cracovia 1927, mai ales pp. 27-76) de Jerzy Kuryłowicz, și mai ales înainte de *Origines de la formation des noms indo-européen* (I, Paris 1935) a lui Émile Benveniste, care subliniază cît de neglijată a fost, după Saussure, problema structurii formelor indo-europene (*Origines* I).

Experiența lucrării *Mémoire* a fost importantă în multe privințe. Date fiind rezistențele înfîlnite, Saussure, ca și prietenul său H. Möller, au fost înclinați să părăsească studiile lingvistice pentru a se consacra epopeii germanice (A. Cuny, *Chamito-Sémitique et indo-européen*, în *Mélanges de linguistique ecc. Ginneken*, Paris, 1937. 141-147, p. 142): acest lucru este confirmat de Möller, cel puțin în ceea ce îi privește pe el și pe Karl Verner; Möller situează cam în jurul anului 1880 criza care l-a făcut să părăsească lingvistica indo-europeană pentru a se consacra studiului comparat al indo-europenei și al semitei (H. Möller, *Semitisch und indogermanisch*, I.T., *Konsonanten*, Copenhaga, 1906 [dar de fapt 1907]. VIII-IX). După Godel (introducere la Saussure, *Souvenirs* 14), nu deținem date precise în privința lui Saussure, căci numai în 1894 apar la Saussure simptome sigure de descurajare, dar în legătură cu unele probleme de lingvistică generală (vezi *infra* 266), și nu e sigur că Saussure s-a ocupat de *Nibelungen* înainte de 1900 (în același timp, în programele cursurilor pariziene –, așa cum reiese din Fleury 1965. 54-66, interesul său pentru documentele literare din germana veche și din perioada de mijloc a germanei de sus este evident: vezi *infra* 253). Cu siguranță că simpatia nu prea mare afișată în repetate rînduri de Saussure față de „monstruoasa stupiditate a germanilor” (*Souvenirs, Lettres* 121-123, *Notes* 59), a fost în mare parte o reacție împotriva atitudinii savanților din Leipzig.

Mémoire a marcat profund formarea lui Saussure (Grammont 1933. 153-154, Birnbaum 1957. 8, Lepschy 1966. 42-43, 48): cercetarea sa îl angajează într-un efort de sinteză (Havet 1908), și îl îndeamnă să desprindă „datele elementare”, transformîndu-l în „om al fundamentelor” (Benveniste 1963. 8). Printre altele, punîndu-l în

I.F.2, 1893. 285-332, mai ales 292, A. Cuny, *Notes de phonétique historique. Indoeuropéen et sémitique*, „Revue de phonétique” 2, 1912. 101-132, H. Pedersen, *Vergleich. Gramm. d. keltischen Spr.*, 2 vol. Göttingen 1903, I. 173, 177. Pentru alte excepții, printre care se remarcă numele lui Noreen, cf. J. Wackernagel, *Altindische Gramm.*, I, Göttingen 1897. 81, A. Debrunner în J. Wackernagel, *op. cit.*, *Nachträge zu B.I.*, Göttingen 1957. 46-47, E. Polomé, *The Laryngeal Theory So Far: A Critical Bibliographical Survey*, în *Evidence for Laryngeals*, Haga 1965. 9-78. Dar, pentru *Mémoire*, ca și, mai tîrziu, pentru *C.L.G.*, atitudinea comună a lingviștilor este bine redată de fraza adresată de C.J.S. Marstrandler împotriva primelor lucrări ale lui Kuryłowicz: „Lingvistica nu este matematică, sistemul unei limbi nu poate fi totdeauna definit prin ecuații” („Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap” 3, 1929. 290-296).

contact cu probleme de reconstruire a unui sistem lingvistic în mod necesar a-substanțial, în măsura în care realizarea sa în cuvinte nu este cunoscută, el ajunge să considere unitățile lingvistice ca pure entități opozitive și relaționale și, prin urmare, în cofuncționalitatea lor „sistemică”, și nu ca pe niște atomi izolați (Hjelmslev 1942. 37 ; 1944. 141 ; 1947. 72 ; 1951. 59-60 ; 1961. 79 ; Buysens 1961. 20 și urm. ; Kukenheim 1962. 68 ; Derossi 1965. 9 și urm., idee care „plutea în aer”, după Collinder 1962. 13 (dar și cf. Buysens 1961. 18).

În februarie 1880 (Meillet 1913) Saussure își susține teza *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit* (Geneva, 1881, retipărită în *Rec.* 269-338). Cei care au fost cucerțiți de „plăcerea estetică” (*Wackernagel*) oferită de *Mémoire* au considerat teza ca fiind o probă de măiestrie filologică, excepțională în acest sens, dar fără vreo importanță deosebită din punct de vedere conceptual sau metodologic. Acest lucru nu este exact. În primul rând, trebuie să punem în evidență meritul lui Saussure de a fi ales o temă din domeniul sintaxei, adică dintr-un domeniu neglijat de Bopp și de lingvistica boppiană, schleicheriană, neogramatică și, mai târziu, de o bună parte a lingvisticii structurale euro-americane (Meillet 1937. 477 ; De Mauro 1966. 177 și urm.). În al doilea rând, spre deosebire de literatura specializată anterioară, care consacra genitivului absolut doar observații făcute în trecut dintr-o perspectivă comparatistă (*Rec.* 271-272), Saussure își propune să determine valoarea construcției, reinserind-o într-o stare precisă de limbaj, conform unei direcții de cercetare anticipate de Whitney (citată de altfel la începutul lucrării : *Rec.* 272). În această perspectivă, valoarea genitivului absolut este determinată punându-se în lumină „particularitatea sa caracteristică” (*Rec.* 275), „caracteristica sa distinctivă” (278) „față de folosirea locativului absolut” (275). Constatăm deci că, chiar și pe un teren lingvistic alcătuit din manifestări concrete, și nu numai în atmosfera materializată a indo-europenei reconstruite (ceea ce ne face să-l corectăm parțial pe Buysens 1961. 20 și urm.), Saussure își fructifică noul său punct de vedere conform căruia valoarea unei entități lingvistice este relațională și opozitivă. Prezența unui cuvânt-cheie al lingvisticii post-saussuriene (*caracter distinctiv*) și observațiile asupra termenilor folosiți în descriere (*Rec.* 273) demonstrează cât de timpuriu și-a îndreptat Saussure atenția spre problemele de terminologie.

Susținerea strălucită a tezei (Favre în *F.d.S.* 30) s-a încheiat cu atribuirea titlului de doctor cu *Summa cum laude et dissertatione egregia* (De Crue în *F.d.S.* 16).

É. Favre, un prieten de studii, ne-a lăsat o amintire legată de această susținere : „Dacă nu ar fi fost atât de modest, rolurile ar fi putut fi inversate : tânărul examinat ar fi putut să-i pună la mare încurcătură pe savanții săi examinatori” (*F.d.S.* 30) și apoi mai adaugă :

„Cunoștințele sale erau universale : nici poezia, nici literatura, nici politica, nici artele frumoase, nici istoria, nici științele naturale nu îi erau străine. Făcea versuri, desena. Nu cunoștea *bluff*-ul, nume urât pentru un lucru urât ; era modest, conștiincios, sincer și drept. Noi ceilalți, colegii săi de studii (*Souvenirs* 20) o știm din experiență”.

Nu cunoaștem, dar putem ghici motivele care l-au determinat pe tânărul doctor în filologie de la Leipzig (ce se afla în raporturi proaste cu unii specialiști germani și care

se legase de Societatea de lingvistică din Franța) să-și continue studiile la Paris. Dar înainte de a se duce la Paris, Saussure își face timp pentru o altă experiență decisivă : călătoria în Lituania. Benveniste 1965. 23 arată că aici se află „un punct obscur din biografia sa”⁶. Ne lipsesc multe date precise : epoca exactă (s-a considerat că între martie și septembrie 1880), locurile vizitate. Nu-i deloc adevărat că nu știm „ce a studiat acolo”. Putem presupune, pe de o parte, că, *in loco*, Saussure și-a însușit noțiunile folosite apoi fie pentru cele două cursuri consacrate limbii lituaniene, ținute în 1888-1889 la Paris (Fleury 1965. 66) și în 1901-1902 la Geneva (vezi *infra*), fie pentru redactarea hărții dialectelor lituaniene, promisă dar – se pare – niciodată trimisă lui R. Gauthiot (*Lettres* 100). Dar, pe de altă parte, deținem asupra acestei călătorii trei mărturii de mare interes :

a) „În ceea ce privește lituaniana, idiom atât de prețios pentru cunoașterea indo-europenei, el s-a dus s-o studieze la fața locului și în acest sens a făcut cele mai aprofundate cercetări” (Bally în *F.d.S.* 53);

b) „Foarte tânăr fiind, el a creat o metodă ; a înlocuit în studiul lingvisticii proba scrisă prin mărturia vorbită și, într-o bună zi, s-a dus în Lituania pentru a studia dialecte care și-au păstrat, pînă astăzi, un aspect indo-european foarte arhaic” (Favre în *F.d.S.* 31) ;

c) [...] „Tînărul doctor al Universității din Leipzig s-a dus în Lituania pentru a studia, în variantele lor vorbite, dialectele care și-au păstrat, pînă în zilele noastre, un aspect indo-european foarte arhaic și ale căror inflexiuni nuanțate aveau să-i reveleze cîteva dintre tainele istoriei vorbirii omenești. El era astfel unul dintre primii lingviști ce aborda studiul direct al limbii, studiu care, de atunci, a îmbinat atât de complet metodele și problemele lingvisticii. După cîtva timp, Saussure ajungea la Paris” [...] (Muret 1913 în *F.d.S.* 43).

Întrevedem, de asemenea, ca sursă, însăși opinia lui Saussure asupra experienței sale datorată corespondențelor dintre cele trei mărturii : 1) lituaniana era importantă pentru aspectul ei arhaic și deci în raport cu indo-europeana (a, b, c) ; 2) mai important încă este faptul că Saussure s-a dus la fața locului (a) ; 3) în acest fel, el este unul dintre

6. Datarea în perioada cuprinsă între martie și septembrie 1880 se întemeiază pe mărturia lui Muret (*F.d.S.* 43), citată în întregime ceva mai jos. Ea este acceptată de Benveniste. Dar alții au îndoieli. G. Redard (într-un articol din „Journal de Genève”, datat 22 februarie 1963, pe care mi l-a semnalat cu amabilitate R. Godel) situează călătoria nouă ani mai tîrziu, în 1888-1889, cînd Saussure „a cerut și a obținut pe dată, pentru motive de sănătate, un concediu de un an” (Fleury 1965. 41, cu referire la documente din arhivă). După Godel (scrisoare privată din 1 iulie 1970), deducția lui Redard este „extrem de probabilă”, căci „este improbabil ca Saussure să fi rămas inactiv timp de un an”. Acest argument pare totuși prea slab pentru a pune la îndoială mărturia explicită a lui Muret. Să mai adăugăm și că, încă din anii 1888-1889, Saussure predă lecții unor „elevi, ciinci la număr, care își exprimaseră dorința de a se iniția în studierea limbii lituaniene” (Fleury 1965. 66) : el posedă așadar limba lituaniană îndeajuns de direct și de complet pentru a-și îngădui (să ne amintim de rigoarea sa) să dea lecții de „inițiere” în această limbă. Perioada 1888-1889 este deci un bun *terminus ante quem* pentru călătoria de studii în Lituania, pe care se pare că este așadar potrivit să continuăm a o situa în 1880, cum afirma Muret.

primii (c) care a creat o metodă (b) ce înlocuiește proba scrisă cu proba vorbită (b), studiul indirect al limbii cu studiul direct (c), adică pune la baza studiului limbii mărturia vorbită (b), vorbirea umană (c).

În fața acestui mod de interpretare și lăsând la o parte îndoielile lui Benveniste peste care s-ar putea trece, găsim poziția foarte diferită a celui mai autorizat specialist în studiile saussuriene. Godel (S.M. 33) consideră în general că fraza cu care începe prefața la *C.L.G.*, după care problemele de lingvistică generală l-ar fi preocupat pe Saussure „cu încăpăținare” și „toată viața”, este exagerată; el susține că critica radicală a metodelor în curs și că problemele de lingvistică generală nu au fost abordate de Saussure decât după sosirea sa la Paris. Analiza lucrării *Mémoire*, a tezei de doctorat și a mărturiilor asupra călătoriei în Lituania ne face totuși să ne îndoim de opinia lui R. Godel. Mai rămîne de discutat un punct. Saussure însuși a subliniat importanța pe care o avea în ochii săi „americanul Whitney” în materie de orientări fundamentale ale lingvisticii; Godel a subestimat o mărturie precisă a lui Sechehaye asupra datei întîlnirii lui Saussure cu Whitney. După Sechehaye (1917. 9) „fără îndoială în acea perioadă (în timpul anilor petrecuți la Leipzig) o carte exercitase o profundă influență asupra gândirii sale, pe care o orientase în direcția cea bună: este vorba de lucrarea specialistului american în sanscrită Whitney, *Viața limbajului* (publicată în 1875)”. După Godel, „cuvintele arată că este vorba mai curînd de o presupunere decît de o informație dată de Saussure” și, adaugă Godel, nu-i sigur că lucrările lui Whitney au făcut mult zgomot la Leipzig: „Poate că Saussure nu le-a cunoscut decît puțin mai tîrziu”. În această privință ne permitem să nu fim de părerea lui Godel.

Whitney (1827-7 iunie 1894; cf. despre el H.H. Bender, în *Dictionary of American Biography*, vol. 20, Londra-New York 1936, și amplul portret al lui Terracini 1949. 73-121) era bine cunoscut, ca specialist în sanscrită, în Germania, unde, în 1850, își perfecționase studiile la Berlin cu Bopp și la Leipzig cu Rudolph Roth; el pregătise, împreună cu Roth, o ediție a operei *Atharva Veda Samhita* (Berlin 1856), urmată de *Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge der Atharva-Samhitā* („Indische Studien” 4, 1857). Activitatea indianistă a lui Whitney, mult apreciată în Germania (cf. de exemplu H. Schweizer-Siedler în KZ, n.F., I, 1873. 269-272), a fost oficial recunoscută prin atribuirea, în 1870, a premiului Bopp, decernat de Academia din Berlin. În cursul anilor în care Saussure se află la Leipzig, apare lucrarea lui Whitney, *A Sanscrit Grammar, Including both the Classical Language and the Older Dialects of Veda and Brahmana* („Bibliothek indogermanischer Grammatiken”, vol. II, ed. Breitkopf și Härtel, Leipzig 1879). Lucrarea e publicată în același timp cu traducerea germană pe care i-a făcut-o Zimmer, mentorul berlinez al lui Saussure. Dintr-un pasaj deja menționat în teză (*Rec.* 272), reiese cu certitudine că Saussure cunoștea lucrarea *Sanscrit Grammar* care, în mediile germane, făcea mare vîlvă, mai ales prin originalitatea orientării sale metodologice: A. Hillebrandt, care o prezintă foarte favorabil („Bezenberger Beiträge” 5, 1880. 328-345), o definește ca un „Markstein in der Geschichte der altindischen Grammatik”, lăudînd-o pentru că, spre deosebire de lucrările comparatiste obișnuite, vrea să fie și este o „Erforschung des Sprachzustandes” (p. 338). E cu neputință să credem că această caracteristică a scăpat teoreticianului sincroniei. Și, de altfel, faptul

că influența lui Whitney asupra lui Saussure s-a exercitat încă din anii petrecuți la Leipzig este recunoscut, cu probitatea-i obișnuită, chiar de Robert Godel în „Journal de Genève. Samedi littéraire” 110 (11-12 mai 1968).

Nu avem dovezi (în afară de mărturia lui Sechehaye) la fel de sigure pentru a spune că Saussure cunoștea deja scrierile teoretice ale lui Whitney. Să ne îngăduim, totuși, să mai abordăm această problemă. Lucrările teoretice ale lui Whitney (referințele la ele, în diferitele surse și tratate, sînt adeseori deformatate), sînt :

1. *Language and the Study of Language. Twelve Lectures on the Principles of Linguistic Science* by W.D.W., Londra 1867 (conferințe ținute în 1863);
2. *Life and Growth of Language*, Londra 1875;
3. *Language and its Study with Special Reference to the Indo-European Family of Languages. Seven Lectures* by W.D.W., Londra 1876, 2 ed., 1880 (ediție redusă a lucrării 1.).

1. Nu pare că a fost tradusă în germană (dar a fost amplu comentată de W. Clemm, KZ 18, 1869. 119-125); 2. A apărut chiar în anul publicării o traducere în franceză (*La vie du langage*, Paris 1875) și în anul următor în italiană, în traducerea lui F.D'Ovidio (Milano 1876) și în germană (*Leben und Wachstum der Sprache*, Leipzig 1876), în traducerea mentorului lui Saussure, Auguste Leskien; o reluare a lucrării 1., analoagă cu 3., a fost redactată de Julius Jolly, în 1874: *Die Sprachwissenschaft W.D.W's Vorlesungen über die Principien der vergleichenden Sprachforschung, für das deutsche Publikum bearbeitet und erweitert von J.J.* (München 1874, cu o introducere despre Whitney și teoriile sale, pp. III-XVII). În același an a apărut în G.G.A., la 18 februarie 1874. 205-218, un lung articol al lui Jolly despre Whitney ca orientalist și specialist în lingvistică generală.

Este de necrezut că lucrări atît de difuzate, despre un subiect atît de important, scrise de un autor pe care profesorii lui Saussure și însuși Saussure îl cunoșteau și îl admirau, să nu fi fost cunoscute de acesta din urmă. Pentru a afirma că ele nu erau cunoscute, ar trebui, printre altele, să refuzăm mărturia explicită a lui Sechehaye. Chiar dacă nu admitem vreo legătură cu Whitney teoreticianul, preocupările teoretice ale tînărului Saussure par pe deplin dovedite; dar avem destule motive să-i dăm crezare lui Sechehaye și să admitem că, încă din anii petrecuți în Germania, aceste preocupări pentru teoria generală a limbii (în 1894 Saussure va declara că ele există în mintea sa „de multă vreme”), își găsiseră punctul de referință în opera orientalistului american creator al lingvisticii statice.

4. Paris: „l'École” și „la Société”

Saussure se stabilește la Paris în toamna anului 1880 (în 1881 el locuiește pe strada Odéon la nr. 3). Francis de Crue este, printre alții, colegul său de studii (*F.d.S.* 21). El frecventază cursurile lui Michel Bréal și (începînd din februarie 1881), la École des Hautes Études, pe cele de iraniană ținute de J. Darmesteter, pe cele de sanscrită

ținute de A. Bergaigne (amândoi cam reci în raportul lor anual atunci când vorbesc despre noul venit) și, în sfârșit, lecțiile de filologie latină ale lui Louis Havet, care își exprimase admirația față de Saussure și care își reînnoiește cu căldură afirmațiile în raportul său din 1881 (Fleury 1965. 39). Édouard Favre povestește : „Într-o zi – mi s-a spus –, un profesor, abordând un subiect studiat deja de Saussure, l-a invitat pe acesta să vină în locul lui și, în acea zi, studentul genevez a ținut lecția” (F.d.S. 31) ; profesorul era probabil Havet. Într-adevăr, în timpul cursurilor lui Havet, Saussure a vorbit despre *n* și *m* „vocale” și despre velare (Fleury 1965. 40). Saussure se afirmă foarte repede. Bréal îi cedează cursul său la École : la 30 octombrie 1881, la 24 de ani, el este numit în unanimitate „conferențiar la cursul de gotică și de vechea germană de sus” (M.S.L. 5, 1884. XIII, Gauthiot in F.d.S. 75). Cursul începe la 5 noiembrie (Muret in F.d.S.). Este vorba, la început, de un „curs de germanică” (Gauthiot 90 ; Meillet in F.d.S. 75). Remunerarea (aprobată, după câteva piedici puse de Curtea de conturi, căci Saussure ar fi trebuit să ia – și nu a luat – naționalitatea franceză) este la început de 2000 de franci. Apoi, când programul cursului se amplifică și când, începând din 1888, Saussure figurează cu titlul de „conferențiar” fără alte detalii, remunerarea sa crește la 2500 și apoi la 3000 de franci (Fleury 1965. 40-41).

S-a insistat de multe ori asupra numărului și calității studenților de la cursurile pariziene (Meillet 1913 = F.d.S. 76, Muret 1913 = F.d.S. 43-44, Gauthiot 1914 = F.d.S. 90-92). Și totuși, aprecierile făcute sînt inferioare celor ce rezultă din cercetările cele mai recente (Fleury 1965. 53-67). În nouă ani, numărul studenților ajunge la 112, cifră foarte ridicată, dacă ținem seama de faptul că era pentru prima oară cînd se preda lingvistica istorică și comparată într-o universitate franceză (Benveniste 1965. 22) și că tînrul savant, așa cum vom vedea, nu se mulțumea să-i fie audiență cursurile, ci cerea de la studenți lucrări personale săptămînale. Dar calitatea studenților contează la fel de mult ca și numărul lor. 40 de studenți sînt străini : 16 germani, 9 elvețieni (printre care lingviștii și filologii H. Meylan, H. Micheli, E. Muret, G. de Blonay), 4 români (M. Caloianu, M. Demetrescu, J. Dianu, D. Evolveanu), 4 belgieni (printre care unul dintre studenții cei mai dotați, dispărut prematur, F. Möhl, L.J. Parmentier și indianistul L. de La Vallée-Poussin), 2 ruși (F. Braun, I. Goldstein), 2 unguri (Ch. Gerecz, I. Kont), 2 olandezi (G.B. Huet, A.G. van Hamel), suedezul A. Enander, austriacul J. Kirste. Dintre francezi, alături de personalități din lumea literară ca poetul Pierre Quillard și Marcel Schwob, de profesori de liceu și de numeroși „agregați” ai Universității, se detașează vreo douăzeci de nume de profesori de lingvistică, de filologie clasică, de celtologie, de indianistică, de slavistică : E.M. Audouin, P. Boyer (1887-1891), Arsène Darmesteter (1881-1882), H.G. Dottin (1886-1891), E. Ernault, A. Jacob (1887-1888), E. Ch. Lange, H. Lebègue, L. Léger (1881-1891), P. Lejay, S. Lévi, H. Lichtenberger (1883-1884), F. Lot (1890-1891), H. Pernot (1890-1891), J. Psichari (1887-1888). Note erudite despre Braun – care s-a născut la Petersburg, avînd prenumele de Fedor, cunoscut mai întîi în Rusia ca germanist, și apoi ca slavist sub prenumele de Friedrich în Germania, unde a și murit – au fost adunate de G. Lepschy în *Contributo all' identificazione degli ascoltatori di Saussure a Parigi : Fedor-Friedrich Braun*, „Studi di saggi linguistici”, 32, 1969. 206-210.

În afară de G.E. Guieysse, care a frecventat cursurile începînd din 1887 și care se pare că a fost studentul preferat al lui Saussure, ce îi deplînge pierderea în 1889, trebuie să-i menționăm pe L.L. Duvau (mort la 14 iulie 1903) care, la propunerea lui Saussure, avea să-i urmeze la catedră la École des Hautes Études, pe Maurice Grammont (care a asistat la cursuri în ultimul an), pe Paul Passy (care a asistat la cursuri între 1885 și 1887) și pe Antoine Meillet care, înscris la École încă din 1885, frecventează conferințele cu începere din 1887; Saussure obținînd un concediu din motive de boală (sau pentru a se duce în Lituania? [Redard]), Meillet îl înlocuiește, în 1889-1890.

Nu putem arăta ce a însemnat Saussure pentru școala lingvistică franceză și deci pentru cultura mondială, fără să scoatem în evidență darurile sale pedagogice.

„Își ținea conferințele la École des Hautes Études. [...] Prin firea sa, respingea formulele solemne, ca și certurile, adeseori neacademice, din lumea savantă”. [...] (De Crue în *F.d.S.* 17).

„A predat cursuri timp de vreo zece ani, în chip strălucit și cu o autoritate incomparabilă; printre atîția profesori eminenți, a fost unul dintre cei mai ascultați și mai iubiți. Admiram în cursurile sale informația vastă și temeinică, metoda riguroasă, vederile generale îmbinate cu detaliul precis și expunerea ce era de o claritate, de o cursivitate și de o eleganță suverane. Deși au trecut treizeci de ani, îmi amintesc de aceste cursuri ca de una dintre cele mai mari bucurii intelectuale pe care le-am simțit în viață” (Muret în *F.d.S.* 43-44).

„F. de Saussure era un adevărat profesor: pentru a fi profesor nu este de ajuns să reciti în fața studenților un manual corect și adus la zi; trebuie să ai o doctrină și o metodă și să prezinți știința cu un accent personal. Învățătura pe care studentul o primea de la F. de S. avea o valoare generală, ea îl pregătea să lucreze și îi forma mintea; formulele și definițiile sale se fixau în memorie ca niște îndreptare și modele. El îi făcea pe studenți să iubească și să simtă știința pe care le-o preda; gîndirea sa de poet dădea adeseori expunerii o formă plină de imagini, pe care nu o mai puteai uita. În spatele detaliului pe care îl arăta, ghiceai o întreagă lume de idei generale și de impresii; de altfel, părea că nu vine niciodată la curs cu un adevăr gata fabricat; pregătea cu grijă tot ce avea să spună, dar nu dădea ideilor sale un aspect definitiv decît vorbind; își definitiva forma în clipa cînd se exprima; ascultătorul stătea ca atîrnat de această gîndire în formare, care se mai crea încă în fața lui și care, chiar și în momentul cînd se formula în modul cel mai riguros și mai pregnant, lăsa impresia că așteaptă o formulare încă și mai precisă și mai pregnantă. Persoana sa te făcea să-i iubești știința; te mirai văzînd cum ochii lui albaștri, plini de mister, percep realitatea cu o exactitate atît de riguroasă; vocea sa armonioasă și voalată făcea ca faptele gramaticale să-și piardă uscăciunea și asprimea; în fața grației sale aristocratice și tinerești, nu-ți puteai imagina că cineva ar putea reproșa lingvisticii că-i lipsită de viață” (Meillet în *F.d.S.* 76-77).

Saussure are cu discipolii săi legături directe: de la o lecție la alta, ei trebuie să facă „exerciții practice”, „să compună [...] o gramatică după un text determinat”, „să interpreteze, pe rînd, texte”, să facă „exerciții de lectură” etc. (rapoartele lui Saussure

în Fleury 1965. 56, 57, 58, 59 etc.). Așa se face că, după treizeci sau patruzeci de ani, elevii săi, chiar dacă nu sînt lingviști, păstrează intactă amintirea acestor lecții (Benveniste 1965. 27).

Între 1881 și 1887, cursurile sale se ocupă de gotică și de vechea germană de sus ; în 1887-1888, cursul se extinde, cuprinzînd gramatica comparată a limbilor greacă și latină ; în anul următor se adaugă lituaniana și lecțiile devin astfel lecții de lingvistică indo-europeană (Gauthiot în *F.d.S.* 90 și Fleury 1965. 53-67).

Saussure redacta, în fiecare an, scurte rapoarte despre cursurile sale (editate de Fleury, *op. cit.*), rapoarte din care se vede „doctrina ce stătea la baza pedagogiei sale” (Benveniste 1965. 29). Dualitatea „punctul de vedere fiziologic” și cel „istoric” este afirmată clar și este dominantă în cursul din 1881 (Fleury 1965. 55). Aici, și în cursurile următoare, obiectivul ultim este „de a face să reiasă trăsăturile distinctive ale limbii gotice în mijlocul familiei germanice” (*ibid.* 56). Benveniste (*op. cit.* 29) notează drept „ciudat de modernă” expresia „trăsături distinctive” : în realitate, Saussure folosise deja în mod adecvat expresia „caracter distinctiv” în teza sa (*supra* 247). De altfel, însuși Benveniste atrage atenția asupra raportului care încheie cel de-al doilea curs ținut la Paris.

„Asemănarea dialectelor, fie între ele, fie cu germana modernă, ascunde un pericol ; sensul frazelor se lasă ghicit destul de ușor pentru ca particularitățile gramaticale să scape atenției ; de aici decurge adeseori o idee confuză asupra formelor și regulilor [...] Începătorul trebuie să-și compună el însuși gramatica după un text determinat, și să-și facă o lege din a nu ieși din ea. De aceea interpretarea s-a făcut exclusiv pe extrasele, destul de extinse, din poemul lui Otfrid [...] Numai la sfîrșitul anului, și după ce studenții s-au familiarizat cu gramatica lui Otfrid, ei au fost puși în fața textului lui Tatianos și al lui Isidor, fiind invitați să semnaleze fiecare abatere față de dialectul cunoscut” (Fleury 1965. 57).

Și Benveniste face următorul comentariu (1965. 30-31) :

„Discernem aici, implicit, principiul descrierii sincronice aplicat unei stări de limbă sau unui text dat : aceasta presupune, și aici, o definiție diferențială a stărilor de limbă sau a dialectelor ; aceasta implică și că particularitățile unei limbi sînt în relație unele cu altele și că ele nu trebuie privite izolat [...] Cu mult mai mult decît în gramatica comparată de tip vechi – în care nu se comparau decît forme disjuncte, în corespondențe fără coeziune –, Saussure își inițiază studenții în metoda descriptivă, pe care o deosebea deja de analiza istorică”. [...]

Probabil că această voință de a experimenta analiza lingvistică în relație cu problemele generale l-a scos pe Saussure din „criza” pe care am semnalat-o (*supra* 246) ; desigur, din cursurile sale nu lipsește interesul pentru literatură (de exemplu pentru *Hildebrandslied*, citit în 1883-1884), dar rapoartele se mărginesc de cele mai multe ori să exprime regretul că, în timpul anului, nu s-a putut aborda lectura textelor literare nordice (Fleury 1965. 61) sau a celor în *Mittelhochdeutsch* (puse în program relativ tîrziu, pentru 1887-1888 : Fleury 1965. 65).

Interesul pentru cursul de lingvistică generală nu venea numai din formulele descriptive clare, din profundele analize istorice, din tonul personal al lecțiilor pariziene. Meillet va scrie (1916. 33) :

„Eu nu am auzit niciodată cursurile de lingvistică generală ale lui F. de Saussure. Dar gândirea lui F.d.S. se formase foarte devreme. [...] Doctrinile pe care le-a predat la cursurile de lingvistică generală (la Geneva) sînt cele din care se inspiră cursul de gramatică comparată ținut de el cu douăzeci de ani mai înainte la École des Hautes Études, curs pe care l-am auzit. Le regăsesc aici, așa cum adeseori era cu puțință să le ghicești dinainte.”

Dar în 1885-1886, cu doi ani înainte ca Meillet să înceapă să frecventeze cursurile lui Saussure, cursul are un caracter de excepție :

[...] „dat fiind că majoritatea discipolilor urmăriseră conferințele din ultimul an, studiul gramaticii limbii gotice a putut fi dus mult mai departe decît de obicei și într-un sens mai științific. Acest studiu [...] și cîteva cursuri consacrate unor generalități asupra metodei lingvistice și vieții limbajului, au ocupat tot semestrul întîi și o parte din al doilea” (in Fleury 1965. 62).

Printre alții, asistă la cursuri și viitorul fonetician Paul Passy, a cărui lucrare *Études sur les changements phonétique et leurs caractères généraux* (Paris 1890, cf. în special p. 227), bine apreciată de Noreen (*infra* 302), a fost considerată ca fiind „cea mai lucidă expunere a teoriei funcționaliste a schimbărilor fonetice” (Martinet 1955. 42).

În afara cursurilor sale la Sorbona, Saussure se consacră Societății de Lingvistică. Înscriș și cunoscut de mult (*supra* 242), el participă personal la ședințe, cu începere din 4 decembrie 1880 (Meillet in *F.d.S.* 75), asumîndu-și curînd unele sarcini administrative (Benveniste 1965. 24), și ține comunicări în ședințele din 22 ianuarie și 28 mai 1881, despre „rădăcinile ario-europene în *eiua*” (*Rec.* 600), despre „fonetica dialectului friburghez” în ședința din 3 decembrie 1881 (*Rec.* 600-601 ; la această ședință este prezent Baudoin, vezi *infra*), tot despre dialectul din Friburg la 4 februarie 1882 (*Rec.* 601). Nota M.S.L. 4, 1881. 432 (*Rec.* 403) despre ἄγασμένων < ἄγασ-μενων (în raport cu sanscritul *man-ma* „gîndire”) datează din primul an de ședere la Paris. În ședința din 16 decembrie 1882, L. Havet părăsește funcția de „secretar adjunct”. El este înlocuit de Saussure.

„Pînă la plecarea din Paris, procesele verbale au fost redactate de Saussure, cu eleganța fermă care îi era proprie ; dar aceste procese verbale nu amintesc decît arareori de observațiile prin care, cu o discreție și o politețe cu totul deosebite, F. de Saussure arăta punctele slabe ale comunicărilor pe care le ascultase sau scotea în evidență interesul prezentat de lucrări” (Meillet in *F.d.S.* 75-76).

În același timp, Saussure face oficiul de director al revistei „Mémoires de la Société de Linguistique” (M.S.L.), supraveghînd redactarea și asigurînd, cu cea mai mare grijă, corectura. Ședințele Societății, cu Bréal, Bergaigne, Havet și membrii străini, sînt locul unde se formează stilul școlii saussuriene. Dintre străini, trebuie să-l

menționăm în mod deosebit pe J. Baudouin de Courtenay, care l-a întâlnit pe Saussure de mai multe ori și i-a făcut cunoscute scrierile lui M.H. Kruszewski⁷.

7. Jan Ignacy (sau, după cum spun rușii, Ivan Aleksandrovici) B. de C. s-a născut în 1845, în apropiere de Varșovia, unde și-a făcut studiile, perfecționându-se apoi la Praga, Iena, Berlin, Sankt-Petersburg. Este profesor la Kazan începând din 1847, unde l-a avut ca elev, influențat fiind de el, pe Kruszewski. Baudouin s-a consacrat mai ales fonologiei. Trei texte saussuriene se referă direct la Baudouin de Courtenay: 1) O scrisoare a lui S., din 16 octombrie 1889, adresată lui B.d.C., parțial editată de N. Slusareva 1963. 28, ce pare a fi fost scrisă după o lungă întrerupere a relației, urmînd „epistolofobiei” lui S.: „Nu știu [*Je ne sais*, corectură făcută de Benveniste; Slusareva citise *vais*] dacă pot spera că ați păstrat amintirea ocaziei atît de plăcute pentru mine de a vă fi întâlnit la Paris acum șapte ani” (cf. *infra*); 2) În lecția de deschidere (din 1891) a cursului din Geneva (S.M. 37, 51 n. 42 și Saussure *Notes* 66): „Nu lingviști ca Friedrich Müller de la Universitatea din Viena, care se ocupă de aproape toate idiomurile globului, au făcut să progreseze măcar cu un pas cunoașterea limbajului; numele care ar putea fi citate în acest sens ar fi numele unor romaniști ca domnul Gaston Paris, domnul Paul Meyer și domnul Schuchardt, numele unor germaniști ca domnul Hermann Paul, nume din școala rusă ca M.N. Baudouin de Courtenay și Kruszewski, ce se ocupă mai cu seamă de rusă și de slavă”; 3) În notele din 1908 pentru o recenzie la *Programmes et Méthodes* de Secheyaye: „Baudouin de Courtenay și Kruszewski s-au aflat mai aproape decît oricine de a vedea teoretică a limbii, și aceasta fără a ieși din domeniul purelor considerații lingvistice; ei sînt de altfel ignorați de majoritatea savanților occidentali (S.M. 51)”.

Slusareva dă o altă dovadă de cunoaștere a genevezului și a lingvistului polonez cu un fragment dintr-o scrisoare a lui B. de C. către J. Karlowitch din 21 noiembrie 1881, în care, referindu-se la ședința în cursul căreia fusese ales membru al Societății, Baudouin scrie că „Saussure era de asemenea prezent”. Benveniste 1964. 129-130 aduce cîteva precizări importante: în 19 noiembrie 1881, B. a fost în realitate doar prezentat (de A. Chodzko și H. Gaidoz) membrilor Societății și a luat parte la ședința ca „asistent străin”, Saussure fiind absent; dimpotrivă, a fost ales membru pe 3 decembrie 1881, Saussure fiind prezent (M.S.L. 5. 1884. vi); în cursul acestor două prime ședințe și al următoarelor, din 17 decembrie 1881, 7 ianuarie, 4 martie și 4 noiembrie 1882, Baudouin a prezentat Societății propriile-i publicații precum și pe cele ale lui Kruszewski (lista lor se află în B.S. L. 5, 1881. LI). Scrisoarea către Karlowitch implică faptul că Saussure era deja foarte cunoscut în anturajul lui Baudouin. Acesta a ascultat cu siguranță analiza fonologică a dialectului din Friburg prezentată de Saussure pe 3 decembrie 1881, iar Saussure a ascultat pe 17 decembrie 1881 și pe 7 ianuarie 1882 comunicarea lui Baudouin despre „diferite aspecte ale foneticii slave”.

Noțiunea de *fonem*, introdusă în 1873 de A. Dufriche-Desgenettes și cunoscută de Saussure prin L. Havet, le-a fost transmisă celor doi savanți ruși (Trubeckoj 1933. 229, Jakobson 1967. 14, 17, 19) în primul rînd prin *Mémoire* (despre care Kruszewski scrie pozitiv – ca și despre lucrările lui Brugmann și chiar mai mult decît despre acestea mai ales din punctul de vedere al metodei: N. Kruszewski, *Novejšija otkrytija v oblasti ario-evropejskago vokalizma*, „Russkij filologičeskij vestnik” 4, 1880. 33-45). Pe de altă parte nu-i improbabil ca *Versuch einer Theorie phonetischer Alternationem. Ein Kapitel aus der Psychophonetik* (Strasbourg 1895) de Baudouin să-l fi întărit pe Saussure în convingerea lui (care apare deja, așa cum am spus, în cursul parizian din 1881: vezi *supra* 253) relativă la separarea în două discipline, una a sunetelor și cealaltă a entităților diferențiale (pentru a-l accepta deci, dar atenuîndu-l, pe Lepschy 1966. 60-61) și ca o serie de sugestii (relative la sintagmatică și la asociativitate, la aspectul sistematic al faptelor lingvistice etc.) să-i fi

Cei zece ani petrecuți la Paris sînt de asemenea relativ fecunzi, în note și memorii, uneori foarte scurte, dar care reprezintă toate „ein Kabinettsstück” (Wackernagel).

1884: *Une loi rythmique de la langue grecque* (este *lex Saussure* cu privire la tribrah, „Mélanges graux”, 737-748 = *Rec.* 464-476); *Lettre sur les noms de parenté aryens*, publicată în A. Giraud-Teulon, *Les origines du mariage et de la famille*, Geneva 1884. 494-503 (*Rec.* 477-480); note în M.S.L. 5, 1884: *Védique libuja-paleoslave lo būzati, Sūdo, vieux-haut-allemand* murg murgi (respectiv 232, 418, 449 = *Rec.* 404, 405, 406-407).

1885: la 5 decembrie, comunicare despre *lex βοικόλος* (*Rec.* 417-418).

1887: *Comparatifs et superlatifs germaniques de la forme inferus, infimus* (*Mél. Renier* 383 = *Rec.* 481-489); comunicare la Societatea de Lingvistică (17 decembrie)

fost făcute lui Saussure de lectura scrierilor lui Kruszewski: teza sa de doctorat (criticată de revistele germane și tocmai pentru asta cu siguranță și mai admirată de Saussure!) *Über die Lautabwechslung*, Kazan 1881, și poate *Očerck nauki o jazyke*, Kazan 1883; (trad. în germană de F. Techmer, *Prinzipien der Sprachentwicklung*, „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft”, 1, 1884. 11, 22, 2, 1885. 33-44, 3, 1886.555-566, 5, 1890. 77-88: vezi *infra* 307). Această chestiune a fost mai mult decît discutată, accentuîndu-se sau minimalizîndu-se datoria praghezilor față de predecesorii lor slavi în detrimentul sau în avantajul datoriei lor față de Saussure (Trubeckoj 1933. 243 și urm., Jakobson 1953, Jakobson 1962. 232-33, Jakobson 1967; și cf. de asemenea Vendryes 1950. 446, Hjelmslev 1951.60, Martinet 1953. 577, Malmberg 1954. 22, Ščerba 1957. 94-95, Belardi 1959.66 și urm., Čikobava 1959.86-87, Leontev 1961, Collinder 1962. 13, Benveniste 1964.129-130, Pisani 1966.297, Lepschy 1966.60-62).

Ea ar merita să fie rediscuțată în profunzime, dezvoltînd comparația dintre poziția saussuriană și pozițiile celor doi lingviști slavi, comparație începută de H.G. Schogt (1966.18, 29) pentru Baudouin de Courtenay, și pentru Kruszewski de către Jakobson (1967), care consideră că Kruszewski îi era cu mult superior maestrului său Baudouin de Courtenay. În afară de eventualele sugestii particulare, Saussure a dobîndit prin cunoașterea lui Baudouin de Courtenay și a lui Kruszewski conștiința că nu este singurul care simte importanța unei teorii generale a limbii și a unei teorii a lingvisticii. Scrisoarea trimisă pe 2 mai 1882 de către Kruszewski lui Baudouin în Franța ar fi putut fi scrisă, ca să spunem așa, de însuși Saussure. Anunțîndu-și maestrul de existența a ceea ce va fi mai tîrziu lucrarea *Očerck*, Kruszewski scria: „Nu știu cum se va numi lucrarea mea; subiectul ei este următorul: 1) Alături de actuala știință a limbii, ar mai trebui o alta mai generală, asemănătoare cu fenomenologia limbii; 2) Se poate vedea o prefigurare (inconștientă) a acestei științe în grupul recent creat de Junggrammatiker, dar principiile pe care aceștia le susțin sînt fie neadaptate pentru a se putea construi pe baza lor o știință de acest tip, fie insuficiente; 3) Este posibil să fie găsite baze solide pentru această știință în limba însăși” (Baudouin de Courtenay, *Szkice językozawncze*, Varșovia 1904, pp. 134-135. citat în Jakobson 1967.7). Confirmînd opinia exprimată aici, Saussure, în 1891 ca și în 1908, insistă mai ales asupra faptului că Baudouin de Courtenay și Kruszewski au avut drept principai merit faptul de a fi elaborat o „vedere teoretică” de ansamblu. Lucrul e de cea mai mare importanță. Kruszewski venea în lingvistică dintr-o importantă școală de studii filosofice condusă de M. Troicki, „specialist fanatic al gîndirii engleze de la Bacon la Locke, Hume și Mill” (Jakobson 1967. 2), și știm prin intermediul lui Baudouin că Kruszewski s-a format printr-o răbdătoare muncă de lectură, de rezumare și regîndire a marilor empiriști ai secolului al XVIII-lea. Kruszewski este veriga care leagă concepția structurală a lui Saussure cu marile concepții lingvistice ale filosofiei europene de dinainte de Kant.

despre afinitatea dintre cuvîntul latinesc *callis* și cuvîntul din vechea germană de sus *holz* (Rec. 601); la 8 ianuarie și la 2 aprilie 1887, comunicarea *Sur un point de la phonétique des consonnes en indo-européen* (M.S.L. 6, 1889. 246-257 = Rec. 420-432).

1888: comunicare despre gerundivul latinesc (14 ianuarie 1888 = Rec. 601).

1889: volumul VI din M. S.L. conține note, în parte citate deja, căci au fost făcute în anii de dinainte, despre ἀδῆν, *lūdus*, ἀλκυών: germ. *Schwalbe*, νυστάζω, λύθρον, ἴμβροις, κρήνη, sanscr. *stōká-s*, despre comparativul lui ὠφρων, despre got. *wilwan* (Rec. 408-419, 433-434). Din același an datează notele din M.S.L. 7, 1892. 73-93 asupra numărului „șase” în indo-europeană, despre φρυτός, λιγύς, despre cuvîntul din prusiana veche *siran*, despre *u* și despre femininele în *u* în prusiana veche, despre cuvîntul gotic *paurban*, despre ἀκέων, ἐπιτηδές, περί < *ὄπερι, ἦνία, ὄκρουοίς, ὕγιής, X, Φ pentru KS, PS, despre - ομνο - pentru - ομνο -, despre aticul - ρο - pentru - πᾶ -, despre lituanianul *kūmste* (Rec. 435-463). Tot în 1889, Saussure face câteva comunicări în cadrul Societății: la 26 ianuarie, despre particularitățile versificării homerice (Rec. 602), la 9 februarie despre πολλός, la 8 iunie despre accentul lituanian (reelaborat pentru M.S.L. 8, 1894. 425-448 = Rec. 490-512, ca prim articol dintr-o serie care, în realitate, nu va mai fi niciodată continuată: Meillet in *F.d.S.* 82).

1891: La trei ședințe ale Societății, Saussure vorbește despre numele german al Vistulei, despre etimologia lui *Hexe* și, în sfîrșit, despre unele aspirate surde ca *th* din *prthús* „larg”, în care am avea $h < \theta$; cu această notă, care reia problemele din *Mémoire*, se încheie perioada pariziană (S.M. 23 n. 1).

Notele pariziene sînt dominate, mult mai mult decît le arată titlurile, de frecvențele aluzii și comparații germanice (etimoni de la ἀδῆν *lūdus* κρήνη, φρυκτός, ἀκέων) și baltice (νυστάζω, ἴμβροις, ἀκέων, περί, ἦνία, ὕγιής). Limbile baltice, mai ales, îl preocupă mult pe Saussure în timpul ultimilor ani petrecuți la Paris, ca și în primii ani petrecuți la Geneva: el își rescrie comunicarea despre accentul lituanian și consacră aceluiași subiect comunicarea citită la cel de al X-lea Congres Internațional al Orientaliștilor din septembrie 1894 (*Actes I 89* și apoi *Anzeiger* din IF6, 1896. 157-166). Își consacră limbii lituaniene eseul pentru volumul IF4, 1894, redactat în onoarea lui Leskien, *Sur le nominatif pluriel et le génitif singulier de la declivasion consonantique en lituanien* (pp. 456-470 = Rec. 513-525). Amintindu-și de scrisoarea din 4 ianuarie 1894 (vezi *infra* 269), Meillet va scrie, în legătură cu aceste cercetări cu privire la lituaniană, următoarele:

„F.d.S. se temeă mai mult decît de orice de abordarea greșită a problemelor de acest fel, prin indicații parțiale, care, aplicîndu-se doar asupra unor detalii ale subiectului, prezintă totul într-o lumină falsă. Nu există adevăr științific în afara unui sistem complet, în care toate faptele să fie puse la locul lor” [...] (*F.d.S.* 82).

De altfel, însuși Saussure scrisese, în eseul său despre nominativ (*op. cit.* 457 = Rec. 514), următoarele:

„Înainte de orice, nu trebuie să ne îndepărtăm de principiul conform căruia valoarea unei forme se află în întregime în textul din care o luăm, adică în ansamblul circumstanțelor morfologice, fonetice, ortografice, care o înconjoară și o lămuresc”.

Reflecțiile făcute în epoca lucrării *Mémoire* și a tezei despre diferențialitatea și sistematicitatea unităților lingvistice găsesc un ecou în aceste cuvinte, ca – poate – și discuțiile cu Baudouin și lectura lucrării *Prinzipien* a lui Kruszewski. Astăzi știm că ele sînt reflectarea meditațiilor din primii ani petrecuți în Geneva și vedem aici germenele vital al *Cursului de lingvistică generală*.

În 1891, din motive care nu sînt pe deplin clare, Saussure se hotărăște să părăsească Parisul. În legătură cu acest lucru, F. de Crue scrie următoarele (*F.d.S.* 18-19) :

„Sentimentul patriotic este și el o religie. Așa se face că, în momentul în care F.d.S. urma să ocupe un loc important la una din marile catedre de la Paris și la ilustrul Collège de France [...], el a renunțat la o asemenea onoare ca să-și păstreze naționalitatea elvețiană”.

É. Favre spune și mai limpede (*F.d.S.* 33-34) : „dacă s-ar fi făcut francez, el ar fi putut să-i urmeze lui M. Bréal la Collège de France”, dar „acest savant rămăsese foarte genevez și patriot” și din acest motiv el s-a întors la Geneva unde i se crease, la universitate, o catedră de lingvistică (vezi *infra*). Saussure părăsește deci Parisul. La Arhivele Naționale se păstrează expunerea motivelor (inspirată, se pare, de Gaston Paris) pentru care i se decernează *Legiunea de Onoare* „pentru străini” :

„Domnul de Saussure avea o reputație bine stabilită de lingvist și de filolog cînd, la invitația noastră, a venit la Paris, unde a acceptat funcțiile de conferențiar la Secția de istorie și de filologie de la École des Hautes Études. El va ocupa acum, la Geneva, o catedră de profesor creată pentru el. Părăsindu-ne, ia cu sine regretele tuturor colegilor săi ; domnii Michel Bréal și Gaston Paris, membri ai Institutului, sînt interpreții dorinței tuturor celor din École ca domnul de Saussure, prin numirea sa în *Legiunea de Onoare*, să ia cu sine dovada palpabilă a stimei și recunoștinței noastre” (cit. in Fleury 1965. 41-42).

5. Geneva: predarea cursurilor și studiile

La Geneva, Saussure își începe cursurile la începutul semestrului din iarna anului 1891 (*S.M.* 24 și Muret in *F.d.S.* 44, 47). Profesor extraordinar de la 1981 și pînă la 1896, este numit apoi, profesor ordinar de sanscrită și de limbi indo-europene (De Crue și Favre in *F.d.S.* 17, 31). La sarcinile sale pedagogice se adaugă acelea de director al bibliotecii Facultății de Litere și Științe Sociale și el se achită de această muncă, „reglementînd zilnic achiziția cărților și clasificarea lor” (De Crue in *F.d.S.* 18). Din semestrul de vară al anului 1899 și pînă în semestrul de iarnă al anului 1908, Saussure ține în fiecare an un curs asupra fonologiei francezei moderne și, începînd din 1900-1901, și un curs de versificație franțuzească („studiuil legilor sale, începînd din sec. al XVI-lea și pînă în zilele noastre”), amîndouă la Seminarul de franceză modernă (*S.M.* 13 și 26). În timpul semestrului din vara anului 1904, Saussure îl înlocuiește pe Émile Redard la catedra de limba și literatura germană și ține un curs despre *Nibelungen* ; începînd din 1907 (vezi *infra*), el va preda și lingvistica generală.

Timp de 21 de ani, adică pînă la moartea sa, Saussure ține în fiecare an un curs complet de sanscrită. Pregătește el însuși, cu mare grijă, exercițiile pentru studenți, care-i trimit apoi lucrările acasă, pentru ca ele să fie corectate pînă la cursul următor :

„Nimic mai puțin obișnuit decît felul său de a ne aprecia lucrările. Dacă observa că o anumită dificultate specială a fost evitată, se arăta generos în laude, în ciuda numeroaselor greșeli. Dar se întîmpla și invers, căci anumite greșeli aveau darul să-l exaspereze. Într-o zi, după ce-mi spusese – lucru foarte rar – că nu făcusem decît o greșeală pe o pagină întreagă, m-a anunțat pe un ton trist că-mi pusese totuși nota zero, pentru că, într-un caz inadmisibil, confundasem un *a* scurt cu un *a* lung (Duchosal 1950. D. a urmat cursurile în perioada 1896-1898)”.

„Prin autoritatea pe care a avut-o de la început asupra noastră, acest profesor ne-a impus o disciplină intelectuală pe care pînă atunci – vorbesc în ceea ce mă privește – o ignoram cu desăvîrșire. Îmi amintesc că într-o bună zi mi-a înapoiat o lucrare de sanscrită – căci își dădea strădania să ne propună exerciții și să le corecteze –, în care confundam de multe ori pe *a* lung cu *a* scurt și uitasem de multe ori să pun punct sub *s* și sub *n*. Făcuse următoarea adnotație : «Trebuie să vă atrag atenția, încă de pe acum, că sanscrita nu se studiază cu aproximație...» (Sechehaye în *F.d.S.* 64).

S. Karcevskij, care a urmat cursurile de sanscrită între 1911-1912, a lăsat 40 de pagini de asemenea exerciții, toate scrise de mîna lui Saussure (S.M. 26 n. 13).

În afară de sanscrită și de cursurile deja semnalate de fonologie și de versificație franceză, Saussure își concentrează cursurile mai ales asupra limbilor greacă și latină și, într-o măsură mai mică, în primii ani mai ales, asupra limbilor germanice⁸. Unele

-
8. La începutul fiecărui curs, cu un anumit optimism pedagogic, Saussure își avertiza elevii că el consideră că ei știu deja latina, greaca, engleza, franceza, germana, italiana, „ceea ce, bineînțeles, îi descumpănea pe loc adeseori” (Duchosal 1950). Temele cursurilor au fost următoarele (între paranteze sursa sau numele studenților ale căror notițe sînt depuse la Biblioteca publică și universitară din Geneva : S.M. 16-17) : 1891-1892 Istoria limbilor indo-europene (SM 24, 39) ; 1892-1893 Fonetica greacă și latină. Istoria verbului indo-european (SM 24) ; 1893-1894 Studii de etimologie greacă și latină (Bally) ; Verbul grecesc (SM 24) ; 1894-1895 Studii pe un corpus de inscripții din greaca arhaică. Studierea declinării grecești (Bally ; SM 25) ; 1895-1896 Dialectele grecești și inscripții grecești arhaice. Studii etimologice și gramaticale pe Homer. Inscriptii persane din epoca regilor achenenizi (Bally) ; 1896-1897 Lectura lexicului lui Hesychius, cu studierea formelor importante pentru gramatică și dialectologie (Bally) ; 1897-1898 Gramatica gotică (Bally, Duchosal) ; 1898-99 Germana veche (Bally) ; Gramatica comparată a limbii grecești și a latinei (Bally, P. Bovet) ; 1899-1900 Anglo-saxona (Bally) ; 1900-1901 Studiul dialectului homerici și al principalelor probleme legate de el (Bally, Bovet) ; 1901-1902 Lituaniană (Bally) ; 1902-1903 Lingvistica geografică a Europei (veche și modernă), cu o introducere despre obiectele lingvisticii geografice ; 1903-1904 Dialectologie greacă ; 1904-1905 Vechea gramatică septentrională (Bally) ; 1905 Gramatica istorică a englezei și a germanei (în timpul iernii Saussure se află la Napoli și la Roma) ; 1906-1907 Gramatica istorică a germanei ; 1907-1908 Gramatica istorică a limbilor greacă și latină (Riedlinger) ; 1908-1909 Gramatica istorică a limba greacă și latină (cu studierea mai specială a latinei). Gotica și saxona veche, studiate ca introducere la

motive, în primul rînd pedagogice, l-au îndepărtat pe Saussure de la temele mai tehnice abordate la Paris, în fața unui auditoriu cu nivel mai ridicat. Numai din anul 1897, atunci cînd începe să se creeze la Geneva un grup de discipoli fideli de un înalt nivel, cursurile devin mai specifice, mai variate și mai dense. În 1897, Bally îi cere lui Saussure să țină primul curs de gotică ; peste patru ani, îi cere să țină și un curs de lituaniană (Duchosal 1950, S.M. 26). Studenții sînt foarte puțin numeroși (Gautier 1916) : Bally, unul dintre cei mai fideli, urmează cursurile din 1893 și pînă în 1906 (S.M. 16) ; timp de un an, unicul student la sanscrită este Duchosal ; primul curs de gotică este frecventat, în afară de Bally, de Tojetti și de Duchosal ; ceilalți discipoli sînt A. Sechehaye, care-i frecventează cursurile între 1891 și 1893, și V. Tojetti, care vine la primele cursuri și apoi la cele de gotică (Sechehaye în *F.d.S.* 61). În ultimii ani, L. Gautier, A. Riedlinger, P.F. Regard frecventează și ei cu asiduitate cursurile lui Saussure. Rarele manuscrise păstrate (Saussure rupea de obicei notele pregătite pentru cursuri) arată cu cîtă grijă minuțioasă își pregătea cursurile la Geneva (S.M. 26), în ciuda diferenței inițiale evidente „dintre studenții săi de la Paris și cei de la Geneva” :

„Dar asta nu-l descuraja. Cu creta în mînă, încă de la intrarea în clasă, rereu în picioare, neajutîndu-se niciodată de note, acoperea table întregi cu tot felul de vocabule, cu adnotări uimitoare, și, fără să se oprească sau să se întoarcă, uneori cu privirea pierdută spre cerul ce se zărea prin fereastra înaltă, el dădea explicații cu o voce blîndă și monocordă. Nu întotdeauna era ușor să-l urmărești...” (Duchosal 1950).

Ca și discipolii săi din Franța, cei din Geneva sînt impresionați de claritatea expunerii, sub care întrevăd o metodă generală :

„Modul dumneavoastră de expunere nu poate fi descris, pentru că el este unic : presupune cea mai fecundă imaginație științifică la care am putea visa, din care țînesc ideile creatoare ; este o metodă suplă și totodată severă... ; o claritate de viziune uimitoare...” (Bally 1908 în *F.d.S.* 32-33 ; cf. tot Bally 1913, Sechehaye în *F.d.S.* 62-63, S.M. 26-27).

În afară de angajamentele universitare, asumate cu atîta zel, viața lui Saussure pare că se scurge liniștit : se căsătorește cu Marie Faesch, ce face parte dintr-o altă veche familie geneveză, iar din căsătoria lor se nasc Raymond și Jacques. În timpul iernii, locuiește de cele mai multe ori în oraș, în casa de la Tertasse, iar vara la Malagny, în apropiere de Versoix, reședința de vară din copilăria sa, apoi, la început sporadic și mai tîrziu (cu începere din 1903) mai regulat, la Creux de Genthod (David în *F.d.S.* 36 și Saussure în *Lettres* 94, 98, 99 și scrisoarea din 26 februarie 1903). Începînd din 1907, unele scrisori sînt datate din Vufflens sur Morges (*Lettres* 107), unde familia Faesch avea un castel (conform unei legende, un donjon ar fi cel al reginei Berthe). Călătoriile despre care avem mărturii sînt rare : în Franța și la Paris în 1893 (*Lettres* 93), în

gramatica limbilor germanice (A. Riedlinger, L. Gautier) ; 1910-1911 Urgermanisch. Introducere la gramatica istorică a germanei și a englezei (Riedlinger, Degallier, doamna P. Laufer-Gautier) ; 1911-1912 Gotica (Riedlinger). Etimologie greacă și latină : familiile de cuvînte și procedeele de derivare (Brütsch).

Italia, unde stă, cu soția sa, la Napoli, în decembrie 1905, și la Roma, începând din ianuarie 1906, la hotelul Pincio de pe via Gregoriana (*Lettres* 105-106), din nou la Paris, în tovărășia soției și cumnatei sale, în 1909 (*Lettres* 120-121), în Anglia și la Paris în 1911 (scrisoarea către Meillet, din 11 octombrie 1911). După Congresul orientaliștilor din 1894 (vezi *infra*), legăturile sale cu exteriorul sînt rare, filtrate printr-o corespondență lentă și neregulată. Însuși Saussure face glume pe socoteala *epistologobiei* sale (*Lettres* 93); o astfel de glumă se află în scrisoarea sa către Meillet, din 27 noiembrie 1900: „Am început să-ți scriu o scrisoare care n-a plecat încă. O voi trimite curînd”; acest „curînd” va fi în 28 octombrie 1902, data scrisorii următoare. În afară de Meillet (scrisorile pe care le-a primit de la Saussure au fost editate de Benveniste în 1963), printre cei cu care poartă corespondență se numără Streitberg care, în 1903, îi cere informații asupra originii lucrării *Mémoire*. De aici se va naște volumul *Souvenirs* (vezi *supra* n. 1), pe care Streitberg nu le-a avut prin Saussure ci, după moartea acestuia, de la doamna Saussure (Streitberg 1914, 203 n. 1).

În perioada geneveză, publicațiile și activitatea științifică se răresc. Saussure se consacră într-o oarecare măsură organizării celui de-al X-lea Congres al orientaliștilor, care se ține la Geneva în septembrie și în cadrul căruia, în ziua de 8, ține o comunicare despre accentul lituanian (scrisoarea către Meillet din 4 ianuarie 1894, *Lettres* 94, 95, Meillet 1913 = *F.d.S.* 79, 81-82, Bally în *F.d.S.* 55, *Rec.* 603-604). „Începînd de la această dată, publică din ce în ce mai rar...” (Meillet 1913). De abia în 1897 apare din nou o scurtă notă (IF7, 1897. 216 = *Rec.* 539-541), o prezentare a lucrării lui J. Schmidt, *Kritik der Sonantentheorie, Eine Sprachwissenschaftliche Untersuchung* (Weimar 1895). În 1898, el publică două inscripții frigiene în E. Chantre, *Mision en Capadoce* (Paris 1898. 165 și urm. = *Rec.* 542-575). În 1897-1898, stenogramele a trei conferințe despre teoria silabei, rostite la un curs de vară al Universității și transcrise de Bally, nu sînt publicate pentru că Saussure nu-și dă consimțămîntul (Bally în *F.d.S.* 56 și cf. *C.L.G.* 63). Saussure ține trei comunicări la Societatea de Istorie și Arheologie, al cărei membru este începînd din 14 februarie 1892 (Favre în *F.d.S.* 33): la 28 martie 1901, despre numele de Oron în epoca romană („Journal de Genève”, 7 aprilie 1901 = *Rec.* 604-605; editată cu note de L. Gauchat în „Indicateur d’histoire suisse”, 1920. 286-298); la 29 ianuarie 1903, despre toponimele *Joux, Jura* (despre care îi vorbește lui J. Loth, cf. „Revue celtique” 28, 1907. 340 = *Rec.* 607), *Genthod* etc. (*Origines de quelques noms de lieux de la région genevoise*, „Bull. de la Soc. d’histoire et d’archéologie de Genève”, 2, p. 342 = *Rec.* 605); la 17 decembrie 1904, despre burgunzii din teritoriul roman (*Les Burgondes et la langue burgonde en pays roman* = *Rec.* 606). În ultimii nouă ani ai vieții sale, Saussure publică mai rar: De la ὠμήλοσις la Τριπτόλεμος (*Mélanges Nicole*, Geneva 1905. 503-514 = *Rec.* 576-584), *Sur les composés latins de type agricola* (*Mélanges Havet*, Paris 1909. 59-71 = *Rec.* 585-594), *Adjectifs indo-européens du type caecus „orb”* (*Festschrift f. W. Thomsen*, Leipzig 1912. 202-206 = *Rec.* 595-599). La aceste trei texte trebuie să adăugăm recenzia asupra lucrării lui P. Oltramare, *Histoire des idées théosophiques dans l’Inde* („Journal de Genève”, 29 iulie 1907) și articolul *Alamans* din *Dictionnaire historique, géographique et statistique du canton de Vaud*, publicat de E. Mottaz, 1911. I. 54-56. După moartea sa, se va

publica, datorită lui P.E. Martin, *La destruction d'Avenches dans les sagas scandinaves, d'après des traductions et des notes de F.d.S.*, „Indicateur d'histoire suisse”, 1915. 1-13.

Meillet, în necrologul făcut la moartea profesorului său, propune două motive care ar explica mica întindere a producției saussuriene după 1894: un fel de manie perfecționistă („F.d.S. nu a mai considerat că a dus îndeajuns de departe teoria vreunui fapt lingvistic pentru a-l expune publicului... Avînd o prea mare grijă să facă o operă definitivă, el nu a mai rupt tăcerea decît pentru a publica scurte note...”) și interesul pentru „subiecte noi, în parte străine de lingvistică, precum poemul *Nibelungen...*” (F.d.S. 78-79). Pentru interpretarea biografiei și a procesului de formare a ideilor lui Saussure este deosebit de important să vedem ce valoare trebuie acordată acestor două motive propuse de Meillet.

Cercetarea unor texte inedite a confirmat faptul că Saussure s-a interesat mult de *Nibelungen*: există (S.M. *Inv. A. V.*) 150 de foi despre *Nibelungen*, 14 caiete și 22 de pagini despre Tristan; o notă se află pe o scrisoare datată din 1903 și un caiet poartă data de 1910: Meillet (*loc. cit.*) pare că face referință la o dată anterioară lui 1903, nu foarte îndepărtată de 1894. Teza lui Saussure este că „o carte care conține aventurile lui Tezeu și numai aventurile lui Tezeu, a stat la baza uneia dintre marile ramuri ale legendei eroice germane”, ceea ce s-a datorat probabil „unei circulații a mitologiilor clasice spre nord prin intermediul marinarilor... și în legătură cu constelațiile” (S.M. 14 și 28). Intensificarea cursurilor de germană veche, cu începere din 1898 (opt cursuri în doisprezece ani), cursul despre *Nibelungen*, ținut în locul lui E. Redard, sînt fapte legate de acest interes, pe care îl ghicim, de altfel, și din comunicarea despre burgunzi: „ar fi de văzut care este contribuția Elveției burgunde la geneza și propagarea legendei epice a Nibelungilor” („Bull.” cit. = *Rec. cit.*).

Acest interes contrastează, desigur, cu imaginea tradițională a lui Saussure, campion al separării dintre lingvistica internă și lingvistica externă și al necesității de a nu studia limba decît „în ea însăși și pentru ea însăși”, în afara contextului ei socio-istoric. Fără să ne propunem să discutăm – pentru moment – validitatea acestei imagini, să ne amintim că Saussure, încă din 1894, îi scria lui Meillet următoarele: „în ultimă analiză, ceea ce mă interesează pe mine este numai partea pitorească a unei limbi, ceea ce o deosebește de toate celelalte, ca aparținînd unui anumit popor, care are anumite origini, acea latură aproape etnografică” (*Lettres* 95). Unul dintre elevii săi genezezi declară:

„Punctul slab al lucrării pe care au publicat-o Bally și Sechehay, în general excelentă, este că lasă să se creadă că F.d.S. a separat schimbarea lingvistică de condițiile exterioare de care ea depinde [...] Dar autorul prefeței de față l-a auzit de multe ori pe F.d.S. explicînd prin condițiile exterioare nu numai schimbările lingvistice, ci și păstrarea anumitor caracteristici. Așa se explică faptul că el atribuia miraculosul arhaism al limbii lituaniene perioadei lungi de persistență a păgînismului în ținuturile de limbă lituaniană...” (Regard 1919. 10-11).

Interesul lui Saussure pentru fenomenele inerente contextului cultural al limbilor germanice își găsește justificarea tocmai în acest cadru (care, după cum vom vedea, are o elaborare teoretică lucidă în lingvistica generală saussuriană).

Această legătură dintre cercetările externe, filologice și interesele teoretice, face să nu ne surprindă faptul că găsim prețioase considerații teoretice în unele note consacrate unor probleme filologice. Vom vedea acest lucru și în legătură cu cercetările despre anagrame. Dar o constatăm și în caietele despre *Nibelungen*. Într-unul dintre ele (păstrat la Biblioteca publică și universitară din Geneva, *Ms. fr.* 3958 4) citim, de exemplu, următoarele observații importante despre caracterul semiologic al simbolului (p. 4 de copertă și p. 1) :

„- Legenda se compune dintr-o serie de simboluri, într-un sens ce urmează să fie precizat.

- Aceste simboluri, fără nici o îndoială, sînt supuse aceluiași vicisitudini și aceluiași legi ca toate celelalte scrii de simboluri, de exemplu simbolurile care sînt cuvintele limbii.

- Ele fac parte, toate, din *semiologie*.

- Nu există nici o metodă prin care să se presupună că simbolul trebuie să rămînă fix, sau că el trebuie să varieze la infinit ; probabil că el trebuie să varieze între anumite limite.

- Identitatea unui simbol nu poate fi fixată niciodată din clipa cînd el este simbol, adică vărsat în masa socială care îi fixează, în fiecare moment, valoarea.

Astfel, runa *Y* este un „simbol”. *Identitatea* sa pare un lucru foarte palpabil, atît de tangibil, și aproape ridicol ; o putem defini mai bine în felul următor : are forma *Y* ; se citește *z* ; este a opta literă a alfabetului ; este numită, mistic, *zann* și uneori este citată ca fiind prima din cuvînt.

După cîtva timp [...] *ea* este a zecea din alfabet [...] dar aici *ea* începe să presupună ideea de unitate. Unde se află acum identitatea ? În general, se răspunde printr-un suris, fără să se observe importanța filosofică a faptului, care nu vrea altceva decît să spună că *orice simbol*, o dată pus în circulație – or, orice simbol există numai *pentru că este* pus în circulație – este, chiar din acea clipă, într-o stare de incapacitate absolută de a spune în ce va consta identitatea sa în momentul următor.

O problemă legată de o legendă oarecare este abordată de noi în acest spirit general, pentru că fiecare dintre personaje este un simbol ce-și poate varia – exact ca și în cazul runei – a) numele, b) poziția față de celelalte, c) caracterul, d) funcția, actele ; dacă un nume este transpus, de aici poate urma faptul că o parte din acte sînt transpuse, și reciproc, sau că întreaga dramă se schimbă printr-un accident de acest fel.”

Altă cercetare cu care se ocupă Saussure în primii ani ai acestui secol este studiul „anagramelor” (Starobinski 1964). Probabil că i-a vorbit sau i-a scris despre asta lui Meillet înainte de 23 septembrie 1907, dată la care, într-o scrisoare adresată discipolului său de la Paris, Saussure îi mulțumește că i-a făgăduit să-i citească textele despre anagramele homerice și îi spune că își extinde cercetările, de la Homer, la alte medii lingvistice indo-europene. Ipoteza lui Saussure este că, pe lângă normele metrice cunoscute, versificarea în limbile indo-europene arhaice respectă și anumite reguli fundamentale legate de distribuția elementelor fonice în versuri : 1) elementele fonice trebuie să fie în număr par la sfîrșitul versurilor 6, 8 ; acest lucru se produce pentru că 2) secvențele difone și trifone se repetă ; 3) independent de verificarea lui 1 și 2, putem avansa ipoteza că polifonele (di- și trifone) reproduc în versuri fonemele „unui cuvînt

important” (nume de divinități și altele) și deci sînt polifone anagramice (*Lettres* 110-112). După Saussure, aceste norme se întîlnesc nu numai la Homer și în saturnianul latin, ci și în *Hildebrandslied* și în *Veda* (*Lettres* 113), așa că încă „din timpurile indo-europene, cel care compunea un *carmen* trebuia să se *gîndească* la silabele ce intrau în acest *carmen* și la rimele pe care acestea le formau între ele sau cu un nume dat. Orice *văter* era, înainte de orice, un specialist în materie de foneme...” (*Lettres* 114). Interesul pe care Saussure îl acordă acestei cercetări se poate vedea din faptul că în cîteva luni, de la 23 septembrie 1907 pînă la 8 ianuarie 1908, el îi scrie elevului său de la Paris patru scrisori lungi, care reprezintă jumătate dintr-o corespondență ce s-a prelungit timp de 17 ani. Scrisorile pe această temă se intrerup brusc în ianuarie 1908; poate că cei doi savanți au vorbit despre această problemă atunci cînd Meillet s-a dus la Geneva, în iulie 1908. Din scrisorile lui Saussure se poate deduce că discipolul său de la Paris ezită să răspundă deschis și că are probabil o părere negativă despre ansamblul cercetării. Din faptele adunate de Starobinski (1964, 1967, 1969) și din amintirile lui L. Gautier, discipol foarte apropiat de Saussure în acești ani (cf. pp. 344, 354, 358), se pare că cercetarea asupra anagramelor s-a prelungit pînă în toamna lui 1908: „Studierea versificatorilor latini moderni l-a făcut să se intereseze de laureații concursului Certamen Hoefftianum ai Academiei din Amsterdam. A studiat îndeaproape poemele latine ale lui Giovanni Pascoli, ce fusese premiat de mai multe ori la acest concurs; aceste texte par a recurge la procedeul *hipogramei*. La o dată pe care Léopold Gautier o situează la sfîrșitul lui 1908, Saussure i-a scris lui Pascoli ca să-l întrebe dacă folosise în mod conștient această metodă de compoziție. Scrisoarea a rămas fără răspuns. Saussure a luat tăcerea lui Pascoli drept un semn de dezaprobare și a părăsit anagrama”. Mai mult decît reticențele lui Meillet, tăcerea lui Pascoli l-a determinat să pună capăt cercetărilor sale: Rossi, în 1968, insistă și el asupra acestui punct. După R. Jakobson (conferință inedită, Roma, ianuarie 1967), studiile lui Saussure ar merita să fie integral publicate și verificate. În realitate, acest lucru pare discutabil. Deși reticențele lui Meillet (sau, după cum alții preferă să creadă, tăcerea poetului italian Pascoli) l-au determinat pe Saussure să se oprească din cercetări, aceasta s-a întîmplat și pentru că Saussure însuși avea multe îndoieli cu privire la validitatea lucrărilor sale. Starobinski, principalul editor al pasajelor referitoare la anagrame, pare că împărtășește și el aceste îndoieli, ce ni se par mai mult decît justificate. Motivele pentru care aceste manuscrite saussuriene rămîn interesante constau, în afară de interesul biografic, în faptul că în ele se află – pe alocuri – unele indicații teoretice prețioase: de exemplu, ideea „consecutivității” și a linearității semnelor lingvistice este atestată pentru prima oară tocmai în caietele despre anagrame (Starobinski 1964. 254 și urm., Rossi 1968. 113-127; cf. G. Nava, *Lettres de F.d.S. à G. Pascoli*, CFS 24, 1968. 73-81 și P. Wunderli, *Saussures Anagramm-Studien*, „Neue Zürcher Zeitung”, Nr. 73, 13, 2, 1972. 51-52).

Rămîne să ne întrebăm de ce aceste cercetări și altele posterioare datei de 1894 nu au fost făcute publice niciodată. Meillet, așa cum am văzut, răspunde în termeni psihologici: pe Saussure l-a inhibat dorința de perfecțiune. În realitate, este vorba despre altceva. Numeroasele mărturii ale discipolilor săi de la Paris și Geneva arată că Saussure cerea și de la elevii săi cea mai mare rigoare. Benveniste a înțeles bine sensul acestui lucru:

„Mai mult decît în oricare altă disciplină, în lingvistică este indispensabilă deprinderea rigorii. Studenții trebuie învățați că o limbă este constituită dintr-un anumit număr de elemente specifice și că fiecare dintre aceste elemente trebuie recunoscut în mod exact ; dacă ne mulțumim cu aproximarea, greșim analiza. Este în joc însăși baza descrierii și a comparației ; o corespondență sau o restituire nu pot fi corecte dacă sînt bazate pe forme greșit stabilite sau neglijent reproduse [...] Gramatica comparată de atunci nu era [...] decît o asamblare de corespondențe între forme luate la întîmplare din toate limbile ce alcătuiau o familie. Saussure, dimpotrivă, nu confruntă dialectele decît pentru a desprinde din ele caracteristicile proprii *unei* limbi [...] El restaurează [...] individualitatea limbii [...] Asta implică faptul că particularitățile unei limbi sînt în relație unele cu altele și că ele nu trebuie studiate izolat” [...] (Benveniste 1965. 28-29, 30).

O viziune care a dominat prea multă vreme a considerat lingvistica structurală în general, și pe cea saussuriană în particular, ca pe o lingvistică antifilologică. Adevărul este la polul opus. „Dacă ne-am propune să determinăm ce trăsătură caracterizează cel mai bine lingvistica secolului al XX-lea în raport cu cea a secolului precedent, ar trebui să reținem [...] preocuparea celei dintîi de a merge pînă la faptele concrete pentru ca, pornind de la ele, să definească entitățile lingvistice” (Prieto 1964. 11). Dacă valoarea entităților lingvistice nu este determinată cînd se arată, ca în gramatica comparată, corespondenții mai mult sau mai puțin asemănători din alte medii lingvistice, ci este, dimpotrivă, stabilită cînd se are în vedere funcționalitatea și elementele co-funcționale ale sistemului însuși, dacă – așa cum scrie Saussure în comunicarea sa despre nominativul lituanian (*Rec. 514 = Sur le nom*, cit. 457), „valoarea unei forme se află în întregime în textul din care se trage, adică în ansamblul circumstanțelor morfologice, fonetice, ortografice care o înconjoară și o clarifică”, atunci cercetarea filologică (în cazul limbilor moarte) și ancheta aprofundată pe teren (în cazul limbilor vii) nu mai sînt un lux, ci o necesitate vitală, intrinsecă. Călătoria în Lituania, măiestria filologică a tezei, gustul pentru „partea pitorească a unei limbi, cea care face ca ea să se deosebească de toate celelalte”, își pierd astfel caracterul lor de curiozități biografice pentru a se clarifica în lumina care vine din conceptul central al noii lingvistice : conceptul de sistemacitate a entităților lingvistice, care comportă conceptul particularității istorice radicale a oricărei realități lingvistice atît în planul conținutului semantic cît și în acela al expresiei. Încă din anii petrecuți la Leipzig și apoi în mod tot mai limpede, Saussure a simțit „zădărnicia” (*Lettres 95*) unei abordări parcelare a faptelor lingvistice, necesitatea de a reîncepe totul în lumina conceptului operator de sistem. G. Mounin (1966) a arătat că acest concept i-a rămas lui Meillet în mare măsură străin. Saussure, zdrobit de conștiința „imensității muncii” ce trebuia săvîrșită pentru a instaura, în mod eficace, noua lingvistică (*Lettres 95*), nu îi apărea discipolului său de la Paris decît ca un om tulburat de complexe hipercritice. În realitate, conștient de excepționala dificultate a acestei sarcini, pentru care se pregătea în 1894 (vezi *infra*), el a preferat să o proiecteze într-un viitor îndepărtat și să o considere ca pe o sarcină colectivă. În recenzia sa la lucrarea *Kritik* a lui Schmidt, Saussure scrie :

„Cînd se va face pentru prima oară o teorie a limbii, unul dintre primele principii [...] va fi că niciodată, și în nici un caz, o regulă care are drept caracteristică să se miște într-o *stare de limbă* (= între 2 termeni contemporani) și nu într-un *eveniment fonetic* (= 2 termeni succesivi) nu poate avea decît o validitate întîmplătoare” (*Rec. 540*).

La întrebarea pusă de Godel („Ce loc a ocupat, de fapt, lingvistica generală în cariera și activitatea științifică a lui F.d.S?” [S.M. 24]), se pare că trebuie să răspundem confirmând ceea ce Bally și Sechehaye scriau la începutul prefeței la *C.L.G.* :

„L-am auzit adeseori pe Ferdinand de Saussure deplângând insuficiența principiilor și a metodelor care caracteriza lingvistica în mijlocul căreia s-a format geniul său; întreaga lui viață el a căutat cu îndărătnicie legile directe care ar fi putut să-l orienteze gândirea prin acel haos” (*C.L.G.* 23).

Dar afirmația care urmează pe dată nu este cu totul exactă: „Numai în 1906, când i-a succedat lui Joseph Wertheimer la Universitatea din Geneva, a putut să-și facă cunoscute ideile personale la care reflectase timp de atîția ani”. În realitate, așa cum am subliniat de mai multe ori, Saussure făcuse publice o serie de idei generale încă din perioada lucrării *Mémoire* și a tezei. La cele spuse mai înainte se adaugă mărturia lui Adrien Naville, decanul Facultății de Litere și Științe Sociale din Geneva⁹. Ea se potrivește cu celelalte manifestări publice ale gândirii saussurienne și cu notele manuscrise pe care le cunoaștem astăzi și care arată că Saussure a ajuns foarte repede la câteva idei fundamentale și că apoi, mai încet sau mai cu greutate, s-a preocupat de elaborarea legăturilor reciproce, a țesăturii argumentelor justificative, a nenumăratelor corolare. Gîndirea saussuriană este necunoscută sub aspectul acestei elaborări, înainte

9. În *Nouvelle classification des sciences. Étude philosophique* (Paris 1901), A. Naville reelabora în întregime o scriere anterioară (*De la classification sciences. Étude logique*, Geneva-Basel 1888); în capitolul V (dedicat științelor psihologice), paragraful B, consacrat sociologiei, el scrie (pp. 103-106) :

„Sociologia este știința legilor vieții ființelor conștiente – mai ales a oamenilor – în societate. Ea trebuie să admită ca date toate condițiile fără de care noi nu ne putem reprezenta viața socială. Care sînt aceste condiții? Nu știu dacă știința le-a deslușit și le-a enumerat îndeajuns.

Una dintre cele mai aparente este existența semnelor prin care ființele asociate își fac cunoscute unele altora sentimentele, gândurile, dorințele.

Domnul de Saussure insistă asupra importanței unei științe foarte generale, pe care o numește *semiologie* și care ar avea drept obiect legile de creare și de transformare a semnelor și a sensurilor lor. Semiologia este o parte esențială a sociologiei. Și pentru că cel mai important sistem de semne este limbajul convențional al oamenilor, știința semiologică cea mai avansată este *lingvistica* sau știința legilor vieții limbajului. *Fonologia* și *morfologia* tratează mai ales despre cuvinte, *semantica* despre sensul cuvintelor. Dar există cu siguranță o acțiune a cuvintelor asupra sensurilor lor și a sensului asupra cuvintelor; a vrea să separi aceste studii unul de celălalt ar însemna să le înțelegi în mod greșit obiectul. Lingviștii actuali au renunțat la explicațiile pur biologice (fiziologice) în fonologie, și consideră pe bună dreptate lingvistica drept o știință psihologică.

Lingvistica este, sau cel puțin tinde să devină din ce în ce mai mult, o știință a unor legi; ea se va deosebi tot mai net de istoria limbajului și de gramatică.

O altă condiție a vieții sociale este [...] *constrîngerea*. Însăși dezvoltarea limbajului presupune constrîngere.

Din nenumăratele științe sociologice dezirabile, una singură, în afara lingvisticii, pare a se apropia de o constituire cu adevărat științifică – știința *economicului*”.

de cursurile ținute la Geneva; acest aspect ne îngăduie să spunem că problemele teoretice l-au preocupat mereu pe Saussure, cu o intensitate variabilă. Dar, repet, la anumite idei centrale ale gândirii saussuriene – ideea de valoare relațională, opozitivă a entităților lingvistice, ideea conexă de sistem, necesitatea consecventă de a distinge o lingvistică a stărilor de o lingvistică a realizărilor și a evoluțiilor – genevezul a ajuns de timpuriu.

6. Cursurile de lingvistică generală. Ultimii ani

Cînd Wertheimer iese la pensie (*supra* 242), Facultatea de Litere și Științe Sociale din Geneva îi încredințează lui Saussure, prin actul din 8 decembrie 1906, predarea cursului de „lingvistică generală și de istorie și comparație a limbilor indo-europene”, adăugînd la cele patru ore săptămînale de gramatică comparată și de sanscrită, două ore de lingvistică generală (S.M. 34). Muret scrie, în legătură cu aceasta (confirmîndu-l pe Bally *C.L.G.* 23), următoarele:

„Cu toate că nu le abordase direct în scrierile sale, problemele generale ale evoluției și ale psihologiei limbajului îi preocupau fără încetare spiritul înalt, capabil de profunde și originale meditații. Astfel, cînd profesorul Wertheimer a ieșit la pensie, am fost fericiți că Saussure a acceptat să țină cursul de lingvistică generală” (*F.d.S.* 45-46).

L. Gautier a reconstituit, în 1949, lista celor înscriși, care au fost mai numeroși decît la cursurile precedente (Favre și Muret în *F.d.S.* 31 și 47): cinci în primul an, printre care A. Riedlinger (S.M. 15), sau șase cu Louis Caille (Godel 1959. 23 notă și S.M. 53); unsprezece la cel de al doilea curs, printre care A. Riedlinger, L. Gautier, F. Bouchardy (S.M. 15), E. Constantin (Godel 1959. 23-24); doisprezece la al treilea, printre care G. Degallier, F. Joseph, doamna Secheyay (S.M. 15), E. Constantin (Godel 1959). Un discipol conștiincios este Paul F. Regard, care a lăsat mărturie importante asupra cursurilor (Regard 1919. 3-11). Cele trei cursuri se desfășoară de la 16 ianuarie 1907 pînă la 3 iulie 1907, din prima săptămînă a lunii noiembrie 1908 pînă la 24 iunie 1909, de la 29 octombrie 1910 pînă la 4 iulie 1911 (S.M. 15, 66, 77, 91; Godel 1959. 23-24).

În primul curs, de factură analitică, Saussure se ocupă, înainte de toate, de „fonologie” sau de *Lautphysiologie*, apoi de lingvistica evolutivă, de schimbările fonetice și analogice, de raportul dintre unitățile percepute de locutor în sincronie (analiză „subiectivă”) și rădăcini, sufixe și alte unități izolate ale gramaticii istorice (analiză „obiectivă”), de etimologia populară, de problemele reconstrucției. Sînt subiectele trecute de editori în părțile marginale (apendice, ultimele capitole) ale *C.L.G.*

În cel de al doilea curs (1908-1909), Saussure abordează foarte repede și cu decizie problema raportului dintre teoria semnelor și teoria limbii și dă, la început, definițiile de sistem, unitate, identitate și valoare lingvistică. Din acest *corpus* de definiții

fundamentale, el deduce existența a două perspective metodologice diferite pentru studiul faptelor lingvistice : descrierea sincronică și descrierea diacronică, ale căror probleme le trasează cu rapiditate. Cel de al doilea curs reflectă, în general, preocuparea manifestată față de Riedlinger în cursul convorbirii avute la 19 ianuarie 1919 (S.M. 29-30) :

„Limba este un sistem riguros, și teoria trebuie să fie un sistem la fel de riguros ca și limba. Acesta e punctul dificil, căci a pune, una după alta, tot felul de afirmații și opinii despre limbă nu înseamnă nimic : important este să le coordonezi într-un sistem”.

În timpul aceleiași convorbiri, Saussure își manifestă de mai multe ori nemulțumirea față de factura cursului, față de caracterul provizoriu al ideilor sale și își prezintă lecțiile din acel an ca pe „o pregătire pentru un curs filosofic de lingvistică”.

Cel de al treilea curs merge tocmai în această direcție : el integrează ordinea deductivă din cursul al doilea bogăției analitice a primului curs. La început, dezvoltă tema „limbilor”, adică lingvistica externă. Aici se află un vechi postulat al lui Saussure : încă în 1891, în cele trei lecții de deschidere a cursului ținut la Geneva, el susținea că :

„cele mai elementare fenomene ale limbajului nu vor fi bănuite sau clar percepute, clasificate și înțelese, dacă nu se recurge în primă și ultimă instanță la studiul *limbilor* [...] Pe de altă parte, a vrea să studiezi limbile uitînd că aceste limbi sînt în mod primordial conduse de anumite principii care sînt rezumate în ideea *limbajului*, este o muncă încă și mai lipsită de orice semnificație serioasă și de orice adevărată bază științifică. Prin urmare, studiul general al limbajului se va alimenta, fără încetare, din observațiile de toate felurile făcute în cîmpul particular al unei limbi sau al alteia...” (*Notes* 65).

O dialectică continuă leagă între ele studiul general și studiul istorico-descriptiv : dar dintr-un punct de vedere didactic, *prius*-ul revine „limbilor”, căci „exercitarea acestei funcții (limbajul) nu este abordabilă decît [...] prin limbile existente” (*ibid.*). Acest plan, conform căruia teoria pleacă de la „limbi” pentru a ajunge apoi la „limbă” în universalitatea ei și, în sfîrșit, la „exercițiul și facultatea limbajului la indivizi” (*Godel Notes* 65), este testamentul lingvistic saussurian. El nu apare însă în mod foarte clar în organizarea *C.L.G.* (vezi *C.L.G.* 24 n. 11). De altfel, Regard făcea observația următoare (1919. 10-11) :

„punctul slab al lucrării, în general excelentă, pe care au publicat-o domnii Bally și Sechehayé, este acela că lasă să se creadă că F.d.S. a separat schimbarea lingvistică de condițiile exterioare de care depinde și că a lipsit-o de realitate, reducînd-o la o abstracție în mod necesar inexplicabilă”.

În cel de al treilea curs, caracteristicile generale ale „limbii” sînt extrase din studiul „limbilor”, dar studiul facultății de limbaj „la indivizi” e de abia schițat.

În timpul convorbirii cu L. Gautier, la 6 mai 1911, Saussure se declară din nou nemulțumit :

„Mă aflu în fața unei dileme : să expun subiectul în toată complexitatea lui și să-mi mărturisesc îndoielile, fapt care nu este potrivit pentru un curs ce urmează să fie materie

de examen, sau să țin un curs simplificat, mai bine adaptat la un auditoriu format din studenți care nu sînt lingviști. Dar, la fiecare pas, sînt oprit de numeroase scrupule..." (S.M. 30).

„Primul adevăr” („limba este deosebită de vorbire”), „ceea ce este esențial”, sau „problema unităților” îi apar cu claritate; dar afirmă că pentru a ajunge la o concluzie sigură i-ar trebui „luni de zile în care să nu mediteze decît la asta”; Saussure ezită să-și reia „notele mai vechi [...] pierdute prin vrafuri de hirtii” și să „reînceapă lungi cercetări pentru publicarea” unor lucrări privitoare la „subiecte care m-au preocupat mai ales înainte de 1900”.

Această ultimă aluzie este confirmată din plin prin materialul inedit, pe baza căruia se poate spune că perioada celei mai intense preocupări pentru elaborarea unei teorii generale a limbii se situează între 1890 și 1900. În 1891, lecțiile inaugurale de la Geneva abordează problemele raportului dintre evoluție și conservare lingvistică (care este privit ca un raport dialectic) și între lingvistica generală, lingvistica istorică și filologie (S.M. 37-39, Sechehaye în *F.d.S.* 62). Bally (1913. 9) vorbește de cercetări generale făcute cu „douăzeci de ani înainte”, deci pe la 1893. Cel mai important document privat care trimite la acest punct este scrisoarea adresată lui Meillet la 4 ianuarie 1894 :

„Începutul articolului meu despre intonație va apărea [...] Dar sînt cu adevărat dezgustat de toate acestea, și de dificultatea ce există în general în a scrie fie și numai zece rînduri cu sens în materie de fapte de limbaj. Preocupat încă de mult timp mai ales de clasificarea logică a acestor fapte și de clasificarea punctelor de vedere din care le tratăm, văd din ce în ce mai bine imensitatea muncii de care ar fi nevoie pentru a arăta lingvistului *ceea ce face*, reducînd fiecare operație la categoria prevăzută, și în același timp marea zădărnicie a tot ce se poate face în lingvistică.

În ultimă analiză, ceea ce îmi reține interesul este numai latura pitorească a unei limbi, aceea care o face să se deosebească de toate celelalte, ca aparținînd unui anumit popor ce are anumite origini, acea latură aproape etnografică; și nu mai am plăcerea să mă pot dedica acestui studiu fără un gînd ascuns și nici să mă bucur de faptul particular ce ține de un mediu particular.

Inepția absolută a terminologiei curente, necesitatea de a o reforma și de a arăta ce fel de obiect este limba în general, îmi strică mereu plăcerea abordării istorice, deși nu am dorință mai mare decît aceea de a nu trebui să mă ocup de limbă în general.

Aceasta va duce, fără voia mea, la o carte în care, fără entuziasm și fără pasiune, voi explica de ce nu există nici măcar un singur termen folosit în lingvistică căruia să-i acord un sens anume. Numai după aceasta îmi voi putea relua munca din punctul în care am lăsat-o.

Iată o dispoziție, poate stupidă, care i-ar explica lui Duvau de ce, de exemplu, am amînat mai bine de un an publicarea unui articol care nu ridică, materialmente, nici o problemă, fără să izbutesc, de altfel, să evit expresiile logic odioase, pentru că pentru asta ar fi necesară o reformă cu adevărat radicală” (*Lettres* 95-96).

Din această lucrare de „reformă cu adevărat radicală”, încercată între 1893 și 1894, nu rămîn decît puține note manuscrise. Cea redactată sub formă definitivă este nota 9 (S.M. 36, *Notes* 55-59 și *infra* C.L.G. 127, 134), în care el precizează de ce limba este

o formă și nu o substanță. Această idee a fost probabil fundamentală în biografia intelectuală a lui Saussure. Ea pregătește îndepărtarea de convenționalismul whitneyan care, fără îndoială, îl dominase la început ; într-adevăr, redactarea cărții proiectate în scrisoarea către Meillet a fost probabil întreruptă atunci când, după moartea lui Whitney (17 iunie 1894), Asociația Filologică Americană l-a invitat să participe la comemorarea lingvistului cu prilejul primului Congres al lingviștilor americani, ce urma să se țină la sfârșitul lui decembrie 1894, la Philadelphia. În noiembrie, Saussure scrie repede vreo șaptezeci de pagini (S.M. 32) ; dar această lucrare nu a mai fost terminată și Saussure nu a trimis în America nici măcar un mesaj (S.M. 32). Notele păstrate (S.M. 43-46 și *Notes* 59-65) sînt totuși prețioase : în ele, Saussure acceptă ideea lui Whitney conform căreia limba este o „instituție umană” (S.M. 43), dar subliniază că ea se caracterizează – față de alte tipuri de instituții – prin faptul că nu există nici o „legătură internă” între elementele pe care le pune în joc și nici o necesitate logică sau naturală care să le lege. Din această pricină, „limbajul, nefondat pe raporturi naturale, nu poate fi corectat de rațiune”. După Saussure, limita convenționalismului whitneyan și filosofic constă în credința că realitatea fonică și semnificația sînt ceva dat, ceva sesizabil, în afara sistemului lingvistic și anterior lui, în așa fel încît apoi s-ar putea stabili între una și cealaltă niște legături convenționale. În realitate, înainte de a fi puse în legătură, entitățile în joc nu au nici o consistență, nici o individualitate : „o limbă este formată dintr-un anumit număr de obiecte exterioare, pe care spiritul le folosește drept semne. Obiectul exterior face parte din limbaj într-o calitate oarecare numai în măsura exactă în care acest obiect exterior este semn (este perceput ca semn)” (S.M. 43). Expresia și noțiunea de „arbitrar al semnului” nu apar totuși explicit în aceste pagini (vezi *infra* 274-277).

Imposibilitatea de a determina individualitatea unei entități lingvistice pe baza consistenței sale „fonologice” (sau, cum se spune astăzi, fonetice), este tema de fond a notelor manuscrise din 1897 (*Notes* 49-54) și a celor trei conferințe utilizate în *C.L.G.* 63 și urm. Referirea la caracterul diferențial și opozitiv al entităților lingvistice și la „dualitatea fundamentală” consecventă limbii, care se naște pe terenul accidentului istoric, dar care funcționează fără ca istoria anterioară să aibă vreo importanță (amîndouă fețele antinomice depind de arbitrarul constitutiv al semnului lingvistic), este comună în conversațiile private (Muret în *F.d.S.* 47, Meillet în *F.d.S.* 84, Sechehaye în *F.d.S.* 65) :

„Se întîmpla uneori, de asemenea, să dezvolte în fața noastră ideea care l-a preocupat fără încetare și din care a făcut cheia de boltă a gîndirii sale în materie de organizare și de funcționare a limbilor, adică ideea că importante nu sînt atît semnele însele, cît diferențele dintre semne, care constituie un joc de valori opozitive”.

Chiar dacă Saussure se ocupase și înainte de teme asemănătoare (în notele despre Whitney, el se declară convins „de mai mulți ani” de „dualitatea fundamentală a lingvisticii” [S.M. 45]; citim o expresie analoagă, „preocupat încă de mult timp”, în scrisoarea către Meillet din ianuarie 1894, și aceste două afirmații sînt, după cum am văzut, pe deplin confirmate), perioada de meditație cea mai mare și mai intensă este, așa cum a susținut Godel, ultimul deceniu al secolului.

În același timp, cursurile ținute de Saussure arată că în gîndirea sa mai persistă încă oscilații și incertitudini (Regard 1919. 11). Ele nu pot fi explicate decît într-un singur

fel : în lingvistică, a fost nevoie de o jumătate de secol pentru a se înțelege ce însemna cu adevărat caracterul arbitrar al semnului lingvistic despre care vorbește Saussure, pentru a se asimila noțiunea de valoare, a se redescoperi noțiunea de economie și caracterul discret al entităților lingvistice în planul conținutului și al expresiei, a se repune problema așa-numitelor *universals of language* și a definiției explicite a exigențelor unei teorii a descrierii lingvistice. Ca și Peirce, Kruszewski, Baudouin, Marty și Noreen, Saussure se află în avans față de timpul său cu o jumătate de secol, ba chiar cu un secol, dacă ținem seama de faptul că ideile directoare ale gândirii sale existau încă de pe vremea lucrărilor din anii petrecuți la Leipzig. S-a spus că-i o mare nefericire pentru un savant să „descopere America”, adică să descopere un lucru care, în realitate, este cunoscut încă de mult timp ; dar o dramă și mai mare este aceea a vikingilor, ce au descoperit America prea devreme. Saussure a trăit această dramă, această sciziune între sensul de evidență și de trivialitate pe care îl degajă un adevăr fundamental, după ce a fost descoperit, și sensul dureros al izolării sale în elaborarea și dezvoltarea acestui adevăr.

„Impresia generală [...] este că e de ajuns să ai bun simț [...] pentru a înlătura toate fantomele [...] Or, această convingere nu este și a mea. Dimpotrivă, sînt adînc convins că oricine pune piciorul pe terenul *limbii* poate să își spună că este părăsit de toate angoașiile cerului și ale pămîntului” [...] (*Notes* 64).

În ultimii ani, el a început totuși să fie recunoscut : știința germană îi este încă ostilă (*Lettres* 108), dar în *Ablaut*, Hirt reia totuși discuția din *Mémoire* ; Meillet care, după moartea lui Duvau, este cel mai bun dintre discipolii săi, îi dedică *Introduction*, capodopera sa ; în ziua de 14 iulie 1908, același Meillet și studenții genezezi îi oferă, în cursul unei ceremonii afectuoase, o culegere de studii (Muret, De Crue, Bally în *F.d.S.* 47-48, 23, 51 și Bally 1908) ; în 1909, el este numit membru al Academiei Daneze de Științe și, un an mai târziu, membru corespondent al Academiei Franceze (*Lettres* 120-121, De Crue și Muret în *F.d.S.* 23 și 48). Totuși, va scrie Gautier în 1916, „acest om [...] a trăit singur”. „Ultima sa imagine” este aceea a unui „gentilom care îmbătrînește, cu ținută demnă, puțin obosit, purtînd, în privirea-i vișătoare și neliniștită, întrebarea ce-l va obseda pînă la sfîrșitul vieții” (Benveniste 1966. 34). O tristețe difuză domină convorbirile sale cu Riedlinger (S.M. 29) și cu Gautier (S.M. 30). În timpul verii anului 1912, Saussure este nevoit, din pricina bolii, să-și suspende cursurile ; se retrage la castelul familiei Faesch din Vuflens, încearcă să se aplece asupra unor noi cercetări, ca sinologia (poate că pe urmele fratelui său Léopold), dar starea sănătății sale se înrăutățește întruna și, în seara zilei de 22 februarie 1913, moare. În „Gazette de Lausanne” din 27 februarie citim :

„I s-au adus ultimele onoruri celui ce a fost Ferdinand de Saussure. Ceremonia de înmormîntare a avut loc la Genthod. Ea a început în biserică unde, în fața unei adunări numeroase, domnul Lucien Gautier, pastor și profesor, a rostit [...] o alocuțiune [...] Decanul Facultății de Litere și Științe Sociale de la Universitatea din Geneva profesorul Francis De Crue, a prezentat apoi cariera defunctului. La mormînt, pastorul Georges Berger a rostit rugăciunea de despărțire”.

După un timp, Meillet va scrie :

„El a creat cea mai frumoasă carte de gramatică comparată din câte s-au scris până acum, plină de idei și sprijinită pe teorii ferme, și-a pus amprenta pe numeroși discipoli, și totuși nu și-a împlinit întreg destinul”.

Pentru a desăvârși acest destin, trebuia să vină publicarea *C.L.G.*, operă critică a două generații de lingviști, amplă și fecundă expansiune a gândirii sale, „ca o a doua viață, care se contopește de acum încolo cu a noastră” (Benveniste 1963. 21).

7. Formarea lingvisticii generale a lui Saussure

Așa cum a scris R. Engler (1966. 35), „sistemul nu s-a născut pe de-a-ntregul din mintea lui Saussure”. El este rezultatul, rămas, de altfel, fără o ultimă reorganizare, al unor descoperiri succesive, dintre care unele au fost – după cum am văzut – foarte precoce. Dar, chiar înainte de aceste descoperiri, trebuie să amintim de învățătura primită de la primii săi profesori și, mai mult încă, în procesul de formare a unei teorii, de trăsăturile înnăscute ale unei personalități atât de deosebite, trăsături care nu se pot separa de cele obiectiv observabile în opera teoretică și în avaturile formației sale.

Pentru Saussure, deprinderea meditației științifice este, așa cum am mai spus, ereditară (*supra* 238) ; ca și, poate, gustul pentru „toți sfîncșii” (*supra* 240), întărit de contactul precoce cu Pictet, și gustul pentru cercetare, în toate domeniile, a faptelor fundamentale (*supra* 246). Nici urmă de misticism, ci, dimpotrivă, nevoia de a evita „formulele solemne”, de a înțelege lucrurile bine și în profunzime și de a le face înțelese de către alții (*supra* 252). Aici se află rădăcina atitudinii sale dialectice și problematice, care îi surprinde pe contemporanii săi (*supra* 241). În sfîrșit, dacă ne gândim că intuirea caracterului obiectiv structurat, „sistemic”, al entităților lingvistice, este preliminară în raport cu precocia descoperire a lui *nasalis sonans* (*supra* 241) și cu „sistemul general al limbajului” (*supra* 240), și el anterior și cvasiinfanțil, putem să ne întrebăm dacă ideea de sistem nu este un fel de entelehie a vieții intelectuale a lui Saussure, un principiu final, un punct culminant al meditației sale teoretice legat de înseși originile geniului său.

Așa cum am mai spus (*supra* 240-241), dintre cei care au contribuit direct la formarea lui Saussure, se pare că cea mai mare influență a exercitat-o Pictet. Întîlnirea cu savanții din Leipzig și din Berlin a contribuit – cu siguranță – la a-l face pe Saussure să stăpînească pe deplin tehnicile analizei comparative a limbilor. Dar, în absența unor documente mai precise, e cu neputință să-i recunoaștem vreunui dintre ei un rol comparabil cu cel al lui Pictet, sau al mentorilor săi spirituali, ca Bopp (*supra* 242) și mai ales Whitney (*supra* 249 și urm.). În perioada petrecută la Paris, Saussure s-a apropiat, printre alții, de G. Paris (*supra* 258) ; acesta (și nu Bréal) este menționat împreună cu H. Paul, P. Meyer, H. Schuchardt, Baudouin și Kruszewski (pentru care

vezi *supra* 258 și 255 n. 7), pe lista scurtă a celor „care au contribuit cu ceva la cunoașterea limbajului” (*Notes* 66), în cadrul lecției inaugurale a cursurilor de la Geneva.

Printre primele descoperiri teoretice conștiente ale lui Saussure se află noțiunea de natură opozitivă și relațională a entităților lingvistice, noțiune prezentă deja în *Mémoire* (*supra* 247) și în teza asupra genitivului absolut (247), reluată apoi în cursurile de la Paris (253) și în studiile asupra limbii lituaniene (Meillet în *F.d.S.* 82 și *supra* 248). În *Mémoire* (*supra* 247), ca și în cursurile de la Paris și în studiile asupra limbii lituaniene (*Rec.* 51 și *supra* 248) domină și noțiunea de sistem, complementară celei anterioare.

Aceste două descoperiri s-au reflectat de timpuriu în planul metodei de cercetare și al teoriei acestei metode: datorită lor, analiza unei entități lingvistice devine o cercetare a „caracterului său distinctiv” în raport cu celelalte entități ce coexistă cu ea (*supra* 247); descrierea unei limbi este în primul rând „lingvistica unei stări”, deja distinctă de lingvistica evolutivă în lecțiile de la Paris din 1882 (*supra* 253) și apoi în recenzia lui Schmidt din 1897 (*supra* 265-266).

Din acest prim nucleu de idei decurg diferite consecințe: înainte de orice o grijă filologică în descrierea unei limbi, grijă care se traduce printr-o pedagogie atentă și severă (*supra* 259, 265); în compararea limbilor vorbite, aceasta ne îngăduie să înlocuim cunoașterea datorată schematizărilor livrești prin cunoașterea directă, concretă, dobândită prin cercetarea pe teren (*supra* 248). Ideea de sistem, care ne face să distingem între lingvistica statică și lingvistica evolutivă, ne face – de asemenea – să percepem distincția și legătura dintre sistem și realizarea sistemului, dintre *limbă* și *vorbit*, percepție care datează din vremea călătoriei în Lituania (*supra* 248) și care a fost apoi întărită prin întâlnirea cu Baudouin și prin descoperirea lui Kruszewski (*supra* 255 și n. 7). Un corolar al acestei distincții este distincția dintre studiul fiziologic și studiul „istoric” al sistemului fonematic al unei limbi, distincție afirmată deja în raportul asupra cursului parizian din 1881 (*supra* 253).

Aceste idei noi se situează inițial în cadrul convenționalismului lui Whitney; aluzia făcută la acesta este transparentă în prima încercare de sinteză a vederilor generale asupra „vieții limbajului” întreprinsă de Saussure în 1885 (*supra* 254). Dar concepția lui Whitney nu l-a mulțumit întru totul pe Saussure care, după 1885, reflectează continuu asupra teoriei generale. Această exigență, afirmată în prezentarea făcută lui Schmidt în 1897 (*supra* 265), fusese deja justificată în lecțiile inaugurale din 1891, în care, așa cum am spus (*supra* 268), Saussure apără necesara complementaritate a analizelor particulare și a teoriei generale. Factualismul lingvisticii pozitivistice contemporane, factualism plin de postulate inconștiente legate de terminologia adoptată, îi repugnă lui Saussure tocmai în numele acestei exigențe; exigența unei reconstrucții a aparatului terminologic (și deci conceptual), datorită căruia lingvistica va putea cuprinde fenomenele, este prezentă încă din epoca tezei (*supra* 247), dar ea devine dominantă prin 1894, așa cum se vede din prima scrisoare adresată lui Meillet, în 1894, și din nota manuscrisă, datînd tot din 1894, citată mai jos.

În cursul acestor ani, în mintea lui Saussure se coc ideile cele mai originale, cele în care nu s-au văzut decât cu mare înetință ideile centrale ale gândirii saussuriene: ideea limbii ca formă, ideea relativității, a arbitrarului și a istoricității radicale a întregii organizări lingvistice. În legătură cu aceasta, Sechehaye ne-a lăsat o mărturie prețioasă:

„Cu mai multe prilejuri, el a vrut să ne inițieze în modul său de gândire. Aborda, în convorbiri amicale, problemele de metodă și problemele teoretice pe care le-a prezentat mai târziu [...] în cursurile sale de lingvistică generală [...] I se întâmpla să dezvolte în fața noastră ideea ce l-a preocupat fără încetare și din care a făcut cheia de boltă a gândirii sale în materie de organizare și funcționare a limbilor, adică ideea că importante nu sînt atît semnele în sine, cît diferențele dintre semnele care constituie un joc de valori opozitive” (Sechehaye în *F.d.S.* 65).

Regăsim această „cheie de boltă” în notele din 1893 și 1894, care reprezintă însemnări pentru cartea despre care vorbește Saussure în scrisoarea adresată lui Meillet în 1894 și pentru articolul despre Whitney :

„Cîțiva iluminați au spus : «Limbajul este un lucru cu totul extraomenesc, și organizat în sine, așa cum ar fi o vegetație parazită răspîdită pe suprafața speciei noastre». Alții au spus : «Limbajul e un lucru omenesc, dar ca o funcție naturală». Whitney a spus : «Limbajul este o *instituție* omenească». Această afirmație a schimbat axa lingvisticii.

Credem că, în viitor se va spune : «Este o instituție omenească, dar o instituție de o asemenea natură, încît toate celelalte instituții omenești, *în afară de aceea a scrierii*, nu pot decît să ne inducă în eroare în privința veritabilei sale esențe, dacă ne încredem în analogia dintre ele».

Celelalte instituții sînt bazate toate (în grade diferite) pe raporturile *naturale* dintre lucruri [...] De exemplu, *dreptul* unei națiuni, sau sistemul politic – chiar și moda capricioasă care ne fixează îmbrăcămintea ce nu se poate îndepărta nici o clipă de la datele privitoare la proporțiile trupului omenesc.

Dar limbajul și scrierea *nu sînt bazate* pe raportul natural dintre lucruri. Nu există nici un raport, în nici un moment, între un anumit sunet siflant și forma literei S, după cum cuvîntul *cow* desemnează o vacă la fel de bine ca și cuvîntul *vacca*.

Whitney nu a încetat niciodată să repete această idee, pentru a scoate mai bine în evidență faptul că limbajul este o instituție pură. Numai că asta dovedește mult mai mult, și anume că limbajul este o instituție *ce nu seamănă cu nici o alta* (dacă îi asociem scrierea) și ar fi hazardat să credem că istoria limbajului ar trebui să semene – chiar aproximativ – cu aceea a unei alte instituții” (*Notes* 59-60).

Această explicație a caracterului particular al instituțiilor lingvistice, acest „mult mai mult” în raport cu convenționalismul lui Whitney, se află în nota amplă scrisă pentru prefața la cartea de lingvistică generală pe care o creează în 1893-1894 : în limbă nimic nu e substanță sau nimic nu există în lingvistică în mod autonom, ci dimpotrivă, totul este rezultatul unor „acțiuni combinate sau izolate ale unor forțe fiziologice, psihice, mentale”. Adică : limba nu este punctul de întîlnire, determinat prin convenție, dintre o anumită substanță acustică și o anumită substanță mentală („concepțiile”) :

„Pe măsură ce aprofundăm materia propusă pentru studiul lingvistic, ne convingem tot mai mult de următorul adevăr, care ne dă – ar fi inutil să o ascundem – foarte mult de gîndit : legătura care se stabilește între lucruri este preexistentă, în acest domeniu, *înseși lucrurilor* servește la determinarea lor” (*Notes* 56).

Distincțiile limbii nu au justificare decît în ele însele și nu în natura materialului acustic sau conceptual în care operează.

De aici decurge necesitatea : în teoria faptelor lingvistice se impune cea mai mare rigoare formală. Dat fiind că nu e un domeniu în care lucrurile pot fi considerate dintr-un punct de vedere sau dintr-altul, ci – dimpotrivă – un domeniu țesut din distincții arbitrare, este nevoie de o muncă preliminară de definire a acestor prime distincții :

„Teoria limbajului va avea drept sarcină esențială să determine care sînt principalele noastre distincții. Nu putem accepta că avem dreptul să facem o teorie fără această muncă de definire, deși o asemenea manieră comodă a părut – pînă în prezent – să satisfacă publicul lingvistic” (*Notes 55-56*).

Caracterul corelativ al oricărei entități lingvistice este confirmat – ulterior – în următorul pasaj :

„Nu avem dreptul niciodată să considerăm o latură a limbajului ca fiind anterioară și superioară celorlalte și ca trebuind să servească drept punct de plecare. Am avea dreptul să o facem dacă ar exista vreo latură care să fie dată în afara celorlalte, adică în afara oricărei operații de abstractizare și generalizare din partea noastră ; dar e de ajuns să reflectăm puțin pentru a vedea că nu există nici una în această situație” (*Notes 56*).

Colarul extrem al acestui șir de reflecții are un ciudat caracter hegelian¹⁰ :

„La fiecare dintre lucrurile pe care le-am considerat drept un adevăr, am ajuns pe atîtea căi diferite încît mărturisesc că nu știu pe care să o prefer. Pentru a prezenta în mod convenabil ansamblul propunerilor noastre, ar trebui să adoptăm un punct de plecare fix și bine definit. Dar tot ceea ce tindem să stabilim se rezumă la faptul că, în lingvistică, este greșit să admitem că ar exista vreun fapt definit prin el însuși. Există deci o absență necesară a oricărui punct de plecare, și dacă vreun cititor vrea să urmărească atent gîndirea noastră de la un capăt la celălalt al acestui volum, el va recunoaște, sîntem convingși, că era cu neputință să urmărim o ordine foarte riguroasă” (*Notes 56-57*).

10. Cf. G.W.F. Hegel, *Précis de l'Encyclopédie des sciences philosophiques*, trad. în franceză de J. Gibelin, Paris 1970. 29 (§ 1) : „Filosofia este lipsită de privilegiul de care profită celelalte științe și anume de privilegiul de a-și putea presupune obiectele ca fiind date nemijlocit prin reprezentare, precum și metoda de cunoaștere pentru a-și începe și continua cercetările, ca fiind dinainte adoptată. Este adevărat că obiectul ei este comun cu cel al religiei... Fără îndoială, filosofia poate prezuma o cunoaștere a obiectului său, ea trebuie chiar să o prezume, precum și un interes pentru acest obiect, pentru bunul motiv potrivit căruia conștiința are reprezentări ale obiectelor înainte de a avea noțiunile lor (*Begriffe*) și că spiritul *care gîndește* nu ajunge la reflecția care cunoaște și înțelege decît trecînd *prin* reprezentare și raportîndu-se la ea.

Or, gîndul care observă vede curînd că acest studiu cere să se arate *necesitatea* conținutului său și să se *demonstreze* atît ființa cît și determinările obiectelor sale. Simpla cunoaștere a acestor obiecte apare deci ca insuficientă, după cum și faptul de a avansa sau de a admite *supoziții* și *afirmații* apare ca inadmisibil. Dificultatea începutului totuși se prezintă în același timp, căci un început, ca *nemijlocire*, stabilește o prezumție sau, și mai mult, este una”.

Problema ordinii ce trebuie conferită tezelor teoriei lingvistice a continuat să-l preocupe pe Saussure pînă în ultimii săi ani de viață, după cum se vede din pasajul – citat mai înainte – din convorbirile avute cu Riedlinger (*supra* 267) și din schimbările planului celor trei cursuri. Probabil concepția unei semiologii ca teorie generală a semnelor, anterioară datei de 1901 (data de publicare a lucrării lui Naville *Classification des sciences*, care face referire la noua știință saussuriană : *supra* n. 9), și formularea, conexă acestei concepții, a „primului principiu”, adică a principiului arbitrarului, au reprezentat, timp de cîțiva ani, o soluție satisfăcătoare pentru Saussure, așa cum se vede din faptul că pe ele se bazează incipitulul și factura generală ale celui de al doilea curs. Și totuși planul se schimbă la trecerea de la al doilea la al treilea curs (*supra* 268) ; de abia în lecția din 19 mai 1911, cînd se află la sfîrșitul celui de al treilea și ultim curs al său, Saussure introduce termenii de *semnificat* și *semnificant* (S.M. 85), necesari pentru a formula în mod mai riguros principiul arbitrarului expus în alți termeni cu douăsprezece zile înainte (S.M. 82) și reluăți sub această formă mai profundă numai în ultimele două lecții ale cursului, ținute la 30 iunie și la 4 iulie (S.M. 90-92). La sfîrșitul cursurilor sale, Saussure vede cu mare claritate că, istoricizîndu-l în mod radical, arbitrarul semnelui se referă nu numai la fața semnificantă, ci și la fața semnificată a semnelui și a limbilor, căci semnificațiile nu au, de asemenea, valoare decît în raport cu ceea ce le înconjoară (S.M. 91 n. 150 și 151), iar lumea conținuturilor, ca și aceea a sunetelor, este amorfă înainte de a interveni înlănțuirea, arbitrară și prin urmare „sistemică” (și prin urmare istorică), a limbii (S.M. 91, 152). Numai la sfîrșit Saussure a descoperit principiul unificator al teoriei limbii (sau, cel puțin, numai la sfîrșitul carierei sale de profesor Saussure a considerat că îl poate expune elevilor săi).

După cele două mari concepții tradiționale ale fenomenelor lingvistice, se poate identifica o entitate lingvistică dată ca fiind o entitate particulară fie prin sens, fie prin sunet. Există nenumărate moduri de a realiza cuvîntul *Messieurs* ! dar aceste nenumărate realizări diferite își găsesc identificarea în faptul că exprimă un sens care este „același pentru toți”, după vechea afirmație aristotelică ce stă la baza acestui punct de vedere. Critica acestui punct de vedere, descoperirea fluctuațiilor în lumea semnificațiilor, a împins lingvistica postboppiană spre sunet, „ghid mai sigur” (după expresia lui Pott) pentru studiul entităților lingvistice decît semnificații fluctuanți. *Messieurs* ! poate avea o infinită pluralitate de sensuri, dar aceste nenumărate realizări se aseamănă fonice.

Saussure pleacă de la o conștiință acută a argumentelor celor două puncte de vedere, adică de la acceptarea următoarelor două fapte : formele fonice variază la infinit, sensurile variază la infinit. Între o articulare a cuvîntului *Messieurs* ! și o alta există un abis, în care se pot insera un număr nedefinit de articulări intermediare, după cum există un abis între un sens și un altul, legate de una dintre realizările posibile ale cuvîntului, între care pot, întotdeauna, să existe noi sensuri intermediare. Saussure notează că sensurile intermediare și formele fonice intermediare pot să se insereze, de asemenea, între sensurile și sunetele unor cuvinte considerate ca fiind diferite. Altfel spus, el percepe caracterul de continuitate pe care îl prezintă manifestările concrete, actele concrete de *vorbitre*. Nu e o întîmplare că H. Schuchardt este citat printre cei care au făcut să progreseze cunoașterea limbajului. Și dacă Saussure ar fi cunoscut-o, el ar fi putut cita ca incipit al reflecțiilor sale *Estetica* lui Croce.

Totuși, în această lume de sensuri și de articulări asemănător fluctuante, în care continuitatea pare a fi singura regulă în vigoare în mod obiectiv, locutorii unei comunități introduc discriminări și identificări: seria nenumerată a articulărilor și a sensurilor degradate provenite din *Messieurs!* este redusă la o unitate și separată de articulările învecinate (*Monsieur!* de exemplu, sau *Mes soeurs!* etc.) și de sensurile învecinate („Chers amis” de exemplu, sau „Honorable public” etc.). Asemănarea sau deosebirea articulatorie și asemănarea sau deosebirea psihologică și logică nu izbutesc să justifice astfel de regrupări. Încă o dată (și cu toate că riscă să-i scandalizeze pe habotnicii istoricismului ca și pe cei ai structuralismului), reflecțiile lui Saussure merg exact pe drumul urmat de Schuchardt sau, mai târziu, de Croce.

Și totuși (și acesta este începutul divergenței) aceste regrupări sînt reale: discursul nostru, în care aceste discriminări și aceste identificări complementare operează concret și efectiv, se bazează, în fiecare clipă, tocmai pe ele. Pe ce se sprijină aceste regrupări?

Un număr de ani (între șederea sa la Paris și primii ani petrecuți la Geneva), Saussure a considerat drept acceptabil răspunsul convențional al lui Whitney: numai o convenție ne îngăduie să reducem la unități diferitele articulări și diferitele sensuri (sau discriminarea dintre aceste articulări și aceste sensuri și articulările și sensurile apropiate din punct de vedere fonetic și psihologic). Dar convenționalismul (lăsînd la o parte slăbiciunea sa din punct de vedere istoric concret, căci nu vedem unde, cînd și prin ce mijloace se stabilește convenția) prezintă o lipsă teoretică radicală: el presupune că termenii prin care se spune, prin convenție, că se stabilește identitatea, sînt deja identificați. Limba, ca mecanism ce conduce identificările și diversificările, precedă orice convenție. Este motivul pentru care cel ce o analizează se simte „părăsit de toate analogiile cerului și ale pămîntului”.

Ultimul răspuns al lui Saussure este centrat pe teoria arbitrarului. În seria infinită a diferitelor produse fonice ca și în seria infinită a diferitelor sensuri, amîndouă constituind două țesături continue, limbajul separă entități diferite, ce introduc limite între care sînt identificate fenomenele diferite din punct de vedere psihologic sau fonetic. Limba este mecanismul care (dincolo de voința individului) conduce aceste identificări și discriminări. Ea este un ansamblu de articulări, de limite care fac să fie discontinue (astăzi am spune discrete) atît masa realizărilor fonice cît și masa semnificațiilor. Grație limbii, locutorul categorizează o entitate fonetică particulară drept o anumită entitate semnificativă și o entitate perceptivă sau conceptivă sau conceptuală drept o anumită entitate semnificativă. În aceste categorizări nu există nici o rațiune intrinsecă naturii substanței fonico-acustice sau conceptuale. [a] și [a:] sînt clasate ca manifestări distincte ale aceleiași entități simbolizate prin /a/ în italiană sau în dialectul napolitan, ca manifestări distincte a două entități distincte simbolizate prin /a/ și /a:/ (sau prin \bar{a} și \bar{a}) în franceză sau în latină. După cum a văzut Saussure, cu o claritate din ce în ce mai mare, același lucru se petrece în ceea ce privește semnificațiile (sensurile) și semnificații. O ființă tînăra de sex feminin și o alta de sex masculin sînt reduse la un singur semnificativ în germană (*Kind*) sau în greacă (*τέκνον*), în timp ce în alte idiomuri le corespund doi semnificații diferiți: în italiană (*bambino* și *bambina*) sau în latină (*puer* și *puella*).

Asemănările și diferențele fonico-acustice sau conceptuale și psihologice nu explică cauza acestor identificări și a acestor discriminări. Ele nu aparțin domeniului naturalului, al cauzatului, ci domeniului accidentului istoric. Cu alte cuvinte, ele sînt arbitrare.

În cel mai profund grad (asupra legitimității de a cerceta acest grad, vezi Martinet 1957. 115-116 și Godel 1959. 32), sensul *arbitrarului semnului* nu este cel care reiese din pagina 87 din *C.L.G.*, ci acela din Capitolul IV al părții a doua, consacrată *valorii lingvistice* (*C.L.G.* 124-134): semnul lingvistic este arbitrar pentru că este o combinație (arbitrară, dar nu mai prezintă interes să o spunem) de două fețe, *semnificat* și *semnificant*, care sînt arbitrare în măsura în care ele unifică (și discriminează) în mod arbitrar, fără a ține seama de motivările de ordin logic sau natural, sensuri disparate și tipuri disparate de realizări fonice.

Natura „sistemică” a semnului lingvistic vine din arbitrar. Delimitarea semnelor, eliberată de orice motivare legată de substanța conceptuală sau fonică, este lăsată în seama delimitării semnelor prin ele înseși. Deoarece această delimitare nu are altă bază decît acel *usus loquendi* al comunității lingvistice, sistemul lingvistic este de natură radical socială sub toate aspectele sale, sub aspect semantic ca și sub aspect fonematic sau morfologic (Frei).

Din arbitrar decurge și o metodologie renovată a descrierii semnelor, pe care nu trebuie s-o mai folosim în termeni fonico-acustici sau ontologico-logico-psihologici, ci în termenii diferențelor fonico-acustice și ontologico-logico-psihologice utilizate într-o limbă dată pentru a constitui diferite semne posibile. Principiile acestei metodologii nu sînt decît schițate, în *C.L.G.*; ele nu au fost dezvoltate pe deplin decît mult mai tîrziu, în cadrul cercetărilor făcute de școlile pragheză, franceză și glosematică, și în construcția unei semantici funcționale datorită lucrărilor savanților elvețieni (Frei, Burger, Godel), ale lui Lamb și Prieto.

8. Soarta *Cursului de lingvistică generală* în diferite țări

C.L.G. a fost editat în 1916 (337 de pagini); apoi, cu o nouă paginație rămasă neschimbată (331 de pagini), în 1922, 1931, 1949, 1955, 1962 etc. Prima ediție este prezentată în numeroase recenzii (în general mai curînd critice): Bourdon 1917, Gautier 1916, Grammont 1917, Jaberg 1937. 123-136 (publicată în decembrie 1916), Jespersen 1917, Lommel 1921, Meillet 1916, Meillet 1917, Niedermann 1916, Oltramare 1916, Ronjat 1916, Schuchardt 1917, Sechehaye 1917, Terracini 1919, Wackernagel 1916. Cea de a doua ediție s-a bucurat și ea de recenzii: Abegg 1923, Gombocz 1925, Grégoire 1923, Lommel 1922, Lommel 1924, Marouzeau 1923, Uhlenbeck 1923. Traducerile au fost și ele numeroase: în japoneză (*Gengogakugenron*, trad. de H. Kobayashi, Tokio 1928; ed. a 2-a, 1940, cu o bibliografie la pp. 1-10;

ed. a 3-a, 1941, cu o nouă prefață; ed. a 4-a, 1950); în germană (*Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Berlin-Leipzig 1931, trad. de H. Lommel, cu un scurt *Vorwort* de mulțumire adresat lui Gautier, Bally, Secheyay; lucrarea, pe care au recenzat-o Herman în 1931, Ammann în 1934 *b*, a fost retipărită „după douăzeci și șase de ani, la Berlin 1967, „mit neuem Register und einem Nachwort von Peter von Pohlenz”); în rusă (*Kurs obščej lingvistiki*, Moscova 1933, trad. de H.M. Suhotin, comentarii de R.J. Šor, prefață de D.N. Vvedenskij, citată aici ca Vvedenskij 1933; primul număr al colecției „Jazykovedy zapada”, niciodată retipărit, puțin cunoscut în Europa occidentală: cf. S.M. 24 n. 3, Slusareva 1963. 34); în spaniolă (*Curso de lingüística general*, trad. de Amado Alonso, a cărui prefață este citată aici ca Alonso 1945, ed. a 2-a, 1955, ed. a 3-a, 1959, ed. a 4-a, 1961); în engleză (*Course in General Linguistics*, New York, Toronto, Londra 1959, retipărit în *paperback* în 1966, trad. de W. Baskin, cu o *translator's introduction*, pp. XI-XII; recenzie de H.-Frei C.F.S. 17, 1960. 72-73; *langue – parole – langage* este tradus prin *language – speaking* [ca și *speech*] – [human] *language*; în poloneză (*Kurs językoznawstwa ogólnego*, trad. de Krystina Kasprzyk, Varșovia 1961); în magiară (vezi *infra* 284); în italiană (trad. de autorul acestei lucrări, ed.1, Bari 1967, ed. a 4-a *paperback*, Bari 1972).

Toate cele spuse mai înainte nu izbutesc totuși să ne dea o idee despre marea influență pe care a avut-o *C.L.G.*, dar ne îngăduie să amintim că, începînd din 1930, „puține sînt lucrările de lingvistică generală care nu încep printr-o trimitere la *Curs*” (Malmberg 1954. 9 și cf. Secheyay 1940. 1). Există și tăceri: opere în care sînt citați savanții cărora lingvistica le datorează unele idei esențiale, tac în ceea ce îl privește pe Saussure. Este cazul cărții de popularizare a lui M. Pei (*The Story of Language*, ed. 1, Londra 1952, ed. a 2-a, 1957) sau, la alte niveluri, al excelentelor manuale de H.A. Gleason (*An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York 1956) și de Ch.F. Hockett (*A Course in Modern Linguistics*, New York 1958). În anumite cazuri (Carroll 1953. 15), *C.L.G.* este citat printre bunele manuale de introducere în lingvistică: este ca și cum ai cita *Odiseea* printre lucrările despre tehnica navigației. Dar soarta *Cursului de lingvistică generală* în S.U.A. cere o examinare mai amplă.

În general, o trimitere la *C.L.G.* este, ca să spunem așa, o obligație. Adeseori este vorba de simple menționări ale citorva vestite distincții saussuriene ca *limbă-vorbire*, *sincronie-diacronie*, *semnificat-semnificant*; cf., ca exemple, Otto 1934. 180; Herman 1936-1938. I, II; Bröndal 1943. 92 și urm.; Sturtevant 1947. 3; Dieth 1950. 3, 8, 16; Porzig 1950. 108; Kronasser 1952. 21; Carroll 1953. 11, 12, 15; Baldinger 1957. 12, 21; Ammer 1958. 9 și urm., 46 și urm., 59; Schmidt 1963. 6-10; Borgström 1963. 4-5; Malmberg 1963. 8-9. Deja, în cazurile citate, referirea tinde să devină comentariu critic; o evaluare de ansamblu s-a făcut în numeroase scrieri, printre care – limitîndu-ne alegerea la cele mai semnificative ca dată, întindere, răsunset –, cităm (în ordine cronologică) următoarele: Bally 1908, Havet 1908, Bally 1913, Id. in *F.d.S.* 51-57, Bréal 1913, Meillet 1913, Streitberg 1914 (scrieri anterioare față de *C.L.G.*, dar care caută totuși să evalueze în ansamblul său opera lui Saussure, inclusiv sub aspectele sale metodologice explicitate apoi în *C.L.G.*); Gautier 1916, Jaberg 1937 (dar publicat în 1916), Meillet 1916, Wackernagel 1916, Grammont 1917,

Jespersen 1917, Meillet 1917, Schuchardt 1917, Secheyhay 1917, Regard 1919. 3-11, Terracini 1919, Lommel 1921, Id. 1922, Id. 1924, Jakobson 1929. 16 și urm., Ipsen 1930. 11-16, Pagliaro 1930. 86 și urm., Weisgerber 1932, Mathesius 1933, Trubeckoj 1933, Vvedenskij 1933, Amman 1934, Bühler 1934. 17-20, Jakobson 1936. 237, Alonso 1945, Wagner 1947. 21, Wells 1947, Sommerfelt 1952, Malmberg 1954, Arens 1955. 388-402, Waterman 1956, Birnbaum 1957, (Godel) S.M. (1957), Redard 1957, Čikobava 1959. 13, 63, 84 și urm., 97-99, 125, 160, Heinimann 1959, Ullmann 1959. 2, Hjelmslev. 1961. 7, Collinder 1962, Jakobson 1962. 293-294, Kukenheim 1962. 91-94, Malmberg 1963. 8, Benveniste 1963, Gipper 1963. 13, 19, 20 și urm., 22 și urm., 29 și urm., 46, Jaberg 1965. 17-19, Leroy 1965. 79-91, Benveniste 1966. 20-21, Lepschy 1966. 31-48.

Această listă, care prezintă de altfel multe lacune, arată că *C.L.G.* este prezent cam în toate țările. Vom încerca să dăm o imagine mai amănunțită. O imagine foarte precisă ne dă lucrarea detaliată a lui E.F.F. Koerner, *Bibliographia Saussureana, 1870-1970*, Metuchen (N.J.) 1972.

Franța. Este țara în care influența lui Saussure a fost cel mai mult recunoscută (Meillet 1913, Gauthiot 1914, Grammont 1933. 153-154, Kukenheim 1962. 91 și urm., Benveniste 1965. 24-28 și *supra* 252 și urm.). Influența directă, profundă a lui Saussure i-a format pe Meillet (Alonso 1945. 28-29, Martinet 1953. 577, Čikobava 1959. 84, Benveniste 1962. 93, Bolelli 1965. 401, Lepschy 1966. 134-135) și Grammont (Grammont 1933. 9-10, Benveniste 1962. 93); acesta din urmă a putut astfel, în ciuda tuturor polemicilor, să devanseze cercetările structuraliste (B. Malmberg, M.G., în „*Studia Linguistica*” I, 1947. 52-55). Bineînțeles că această influență nu a însemnat întotdeauna și o deplină înțelegere a pozițiilor teoretice ale lui Saussure. G. Mounin a subliniat în repetate rânduri, pe bună dreptate, că Meillet nu a înțeles niciodată, în profunzime, noțiunea saussuriană de *sistem* și că lipsa de înțelegere este mare la „meilletiști” ca J. Vendryes și M. Lejeune (Mounin 1966. 26 și urm., 1968. 76-78). S-a semnalat de asemenea o influență posibilă a lui Saussure asupra lui P. Passy (*supra* 252). Indirect, dar nu mai puțin profund, Saussure i-a influențat pe R. Gauthiot (*Parler de Buividze*, Paris, 1903. 4, Benveniste 1965. 27), pe Vendryes (Vendryes 1921. 437, Iordan-Bahner 1962. 326, Sommerfelt 1962. 90, Čikobava 1959. 84 și urm., Bolelli 1965. 421) și pe Benveniste (Čikobava 1959. 84 și urm., Lepschy 1966. 134), care a reluat problematica din *Mémoire* (*supra* 246) și care, după ezitări și neînțelegeri, de origine probabil meilletiană, a ajuns în cele din urmă la „o apreciere deplină și pozitivă a gândirii saussuriene”, după cum recunoaște Mounin 1968. 76-78, și i-a consacrat lui Saussure studii fundamentale (vezi lista abrevierilor). În scrierile lui Martinet, referirile explicite la Saussure sînt foarte rare și scurte, dar fiecare aruncă o lumină nouă asupra unor aspecte esențiale ale *C.L.G.*, marcînd un punct ferm și sigur în istoria complicată a exegezei saussuriene. Cartea *Éléments de linguistique générale*, chiar dacă nu-l citează pe Saussure, reprezintă cel mai radical manual saussurian de lingvistică generală; Saussure trăiește în una din caracteristicile cele mai semnificative ale operei lui Martinet: „ea se poate adresa cu aceeași autoritate atît structuraliștilor, cît și specialiștilor în gramatică comparată tradițională; contribuția lui Martinet are calitatea, astăzi din ce în ce mai rară, de a putea fi asimilată cu folos atît de unii, cît și de ceilalți” (Lepschy 1966. 129).

Prin Meillet, Grammont, Vendryes, Benveniste și Martinet, Saussure îi influențează, în mod mai mult sau mai puțin evident, pe toți lingviștii francezi. Ca exemplu, îl putem aminti pe L. Tesnière (Tesnière 1939. 83-84, Lepschy 1966. 146), a cărui lucrare, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959, este inspirată din ideile saussuriene într-o măsură mai mare decât reiese din referirile explicite (cf. de exemplu p. 17, nota); G. Mounin (cf. în special Mounin 1963. 21-24 și excelenta lucrare de ansamblu a lui Mounin din 1968); Haudricourt și Juilland (Burger 1955. 19 și urm.). Dauzat a revendicat drepturi de prioritate asupra ideilor saussuriene (Lepschy 1966. 71, n. 41). Pichon a formulat unele critici (1937 și 1941); cele formulate de Marcel Cohen prezintă un interes deosebit, dar Cohen nu ezită totuși să declare că întreaga lingvistică modernă, chiar și cea materialistă, are față de Saussure o datorie decisivă (Cohen 1956. 26, 75, 89, 163). Așa cum vom vedea, influența lui Saussure s-a extins, mai ales în Franța, în afara domeniului lingvistic și aceasta, poate în mod inevitabil, a dus uneori la așa-numitele „aproximări jurnaliste” denunțate de G. Mounin 1968. 79-83.

Japonia. Aici influența lui Saussure este „imensă” (Izui 1963. 54-55); la aceasta poate a contribuit influența anterioară a ideilor lui E.D. Polivanov, elev al lui Baudouin (V.V. Ivanov, *Lingvističeskie vzgljady E.D. Polivanova*, V Ja 7: 3, 1957. 55-76; Leontev 1961; *Iz neopublikovannogo nasledstva E.D. Polivanova*, V Ja 12: 3, 1963. 96-98; Lepschy 1966. 63, 73 n. 65) ca și cursul lui H.E. Palmer care, independent de Saussure (Jespersen 1925. 11-12), a insistat asupra distincției dintre *language* „langue” și *speech* „parole (-langage)” (Palmer 1924. 40). După cum am văzut, traducerea C.L.G., care a fost prima în lume, s-a bucurat, la apariție, de un mare succes.

Europa de nord. Influența lui Saussure a fost puternică și vizibilă. Ea s-a afirmat în Norvegia prin opera lui Sommerfelt, sensibilă la aspectele sociolingvistice ale concepției saussuriene (cf. A. Sommerfelt, *La linguistique science sociologique*, „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap” 5, 1932. 315-331, Sommerfelt 1962, *passim*, Leroy 1965. 145-146), și prin aceea a succesorului său Borgstroem (1949, 1963. 4-5). În Suedia, în ciuda textelor polemice ale lui Collinder (1962), tradiția creată de Noreen (*infra* 301 și urm.) a facilitat influența saussuriană, care s-a manifestat prin Malmberg (Vendryes 1950, 455) și prin alții. În unele momente, specialiștii în filosofie au simțit și ei importanța C.L.G. (Regnéll 1958. 10, 140, 175, 185-187). Influența lui Saussure s-a simțit mai ales în Danemarca (Birnbaum 1957. 10): bine cunoscut ca membru al Academiei (*supra* 271), a avut numeroși adepți: Bröndal (1943. 90-97), căruia i-a fost totuși contestată asimilarea efectivă a substanței gândirii saussuriene (Frei 1955. 50, și cf. de exemplu V.B. Bröndel, *Les parties des discours*, trad. în franceză, Copenhaga, 1948. 11-12, 76 și urm., 142 și urm.), L. Hjelmslev, cu o înțelegere cu totul diferită a lui F. de Saussure (Hjelmslev 1928; 1947. 72; 1951. 62; 1961. 7; Borgstroem 1949. Ege 1949. 23-24; Wells 1951. 564; Siertsema 1955. 1-13, 54-57, 95, 146. Čikobava 1959. 160 și urm.; Coșeriu 1962. 176; Sommerfelt 1962, 59, 90) și glosematicienii (vezi *infra* 287).

Rusia. Soarta operei lui Saussure a fost aici foarte inegală. Ideile saussuriene au fost introduse mai întâi de S. Karcevskij, care urmăse cursurile lui Saussure la Geneva începând din 1905; licențiat în litere în 1914, el s-a întors în patrie în 1917 și i-a

informat pe tinerii moscoviți (R. Jakobson, N.S. Trubeckoj) cu privire la doctrina saussuriană, de care era și va rămâne mereu pătruns și pe care a expus-o mai întâi la Academia de Științe din Moscova și apoi, ca profesor de lingvistică, la Ekaterinoslav (Dniepropetrovsk), și, în sfârșit, în încercări de aplicare la limba rusă (Vvedenskij 1933. 20, Stelling-Michaud 1956, Jakobson 1956. 9-10, Pospelov 1957, Jakobson 1962. 631). Ideile saussuriene au continuat să rețină atenția, așa cum o dovedesc, de exemplu, R. Šor, *Jazik v obščestvo*, Moscova 1926, sau Volosinov 1930. 60-65, chiar și după ce s-a dizolvat cercul de la Moscova. În 1933 apare, în sfârșit, traducerea lui Suhotin (vezi *supra*). Ampla prefață a lui D.N. Vvedenskij, deși insistă pe caracterul „burghez” al ideologiei implicite, după părerea sa, a *Cursului de lingvistică generală*, recunoaște și subliniază importanța excepțională a operei. Dar exclusivismul marxist a împiedicat ulterior discutarea deschisă a operei (Cohen 1956. 29-30, Leroy 1965. 172-173). Numai după 1950 au apărut noile contribuții, de mare importanță, ale lui Budagov, Čikobava, Žirmunskij, Šaumjan și alții. În 1963, Slusareva face o primă prezentare a acestora. Saussure (ca și Hjelmsov) are o mare importanță pentru lucrările posterioare ale lui S. Šaumjan și I.I. Revzin (Birnbaum 1957. 10).

Saussure a fost în centrul discuției deschise de Abaev în 1965: la acuzații (de subiectivism în concepția despre limbă, de formalism și antiistorism în separarea dintre sincronie și diacronie: Abaev 1965. 27-28), au răspuns, într-un plan mai general de aprobare a „noului” în lingvistică, A.B. Gladkij și I.I. Revzin (V Ja 14: 3; 1965. 44-59; 15: 3; 1966. 52-59) și, într-un plan mai special, V. Rožděstvenskij, *O sovremenom stroenii jazykoznanija*, V Ja 14: 3; 1965. 60-69: (la p. 62: importanța lui Saussure pentru toată lingvistica), L.P. Zinder, *O novom v jazykovedenii*, V Ja 15: 3; 1966. 60-64 (la p. 61: importanța lui Saussure și a lui Baudouin pentru lingvistica sincronică), A. Čikobava 1966. 47-49 (comparându-l pe Saussure cu Kant și ilustrând importanța distincției dintre sincronie și diacronie) și, în sfârșit, P.S. Kuznecov, *Ešče o gumanizme i degumanizacii*, V Ja 15: 4; 1966. 62-74, care pune în evidență componentele istorice ale gândirii saussuriene față de acuzațiile de antiistorism și chiar față de opiniile unor structuraliști (pp. 65 și urm.).

S.U.A. și țările de limbă engleză. Nimic nu corespunde dincolo de Atlantic simpatia lui Saussure pentru Whitney. Dintre marii șefi ai școlii de lingvistică americană din secolul XX, Sapir prezintă convergențe interesante cu Saussure, dar este pe deplin independent față de acesta (Wartburg-Ullmann 1962. 157, Mikus 1963. 11-12, Wein 1963. 5). Raporturile cu Bloomfield sînt mai complexe. Acesta, prezentîndu-l pe Sapir, definește *C.L.G.* ca fiind „a theoretic foundation to the newer trend of linguistic study” (Bloomfield 1922), apreciere reluată doi ani mai tîrziu chiar în prezentarea *C.L.G.* (Bloomfield 1924). Peste încă doi ani, Bloomfield subliniază „datoria sa de idei” față de Sapir și Saussure (Bloomfield 1926. 153), dar peste cîțiva ani, în *Language*, numele lui Saussure nu apare decît o singură dată (p. 19), la istoria doctrinelor lingvistice. Bloomfield a avut prilejul să recunoască în particular cît de mult îi datorează lui Saussure. În acest sens, o mărturie prețioasă ne este furnizată de Roman Jakobson (scrisoarea din 4 martie 1968): „In a conversation with me, Bloomfield mentioned, among the four of five works which had the greatest influence on him, just *Saussure's*

Cours". Dar menționarea izolată a numelui lui Saussure în *Language* ne autorizează să susținem că acum începe eclipsa lui Saussure, caracteristică lingvisticii postbloomfieldiene. „În America (S.U.A.) se consideră, în general, că *Language* de Leonard Bloomfield este cea mai importantă carte de lingvistică generală publicată până acum” (R. Hall, *La linguistica americana dal 1925 al 1950*, „Ricercae linguistiche”, I, 1950. 279). În 1952, Hockett contestă că ar exista vreo influență a lui Saussure asupra lui Bloomfield, a cărui autonomie față de Saussure este general admisă (Garvin 1944. 53-54; Wells 1951. 558; Martinet 1953. 577; Benveniste 1954. 134; Coșeriu 1962. 116; Waterman 1963. 93). Birnbaum 1957. 10, recunoaște că există ceva mai mult decât o convergență ocazională. Ar fi o greșeală să reducem comportamentul american la un simplu șovinism. La bloomfieldieni există, într-adevăr, teama că, părăsind terenul behaviorist și vorbind despre limbă, vor recădea în mentalism. În 1962. 117, Coșeriu spune „pe bună dreptate că, pentru americani”, limba nu-i nimic altceva decât „the totality of all utterances in all situations” (Z.S. Harris, *Methods in Structural Linguistics*, Chicago 1951. 27, vezi și *infra* C.L.G. 37 n. 60).

Bineînțeles că nu trebuie să uităm că una dintre cele mai bune lucrări de ansamblu asupra lui Saussure provine din S.U.A. (Wells 1947). Dar o apreciere ca aceea a lui Waterman (1956; 1963. 61), care îl definește pe Saussure ca fiind „the greatest theoretician of the new era”, este o excepție. Lui Saussure i se dă din nou o mare atenție numai după ce reapare interesul pentru ceea ce se află „în spatele” infinitei multitudini de *utterances* și pentru mecanismul limbii care produce *utterances*: la originea acestui nou interes se află, fără îndoială, atitudinea teoretică a lui Chomsky (cf., pentru raporturile sale problematice cu Saussure, *infra* 311). Rezultatele nu întârzie să apară: în 1967, Dinneen îi consacră lui Saussure un lung pasaj și face referiri continue la acesta; în 1969, Godel apare în „Indiana University Studies in the History and Theory of Linguistics”. De acum înainte chiar și Hockett își schimbă atitudinea, subliniind cât de mult îi datorează (el și Bloomfield) lui Saussure: cf. *The State of the Art*, Haga 1968, cap. I, *passim*.

Nu numai tăcerea postbloomfieldienilor, dar și dura judecată negativă a lui Ogden și Richards, din 1923, au limitat prezența lui Saussure în țările anglo-saxone: Saussure este un savant sedus de „sofisme” (pp. 4-5 și nota), „ingenuu” (p. 5), complicat în mod inutil (id.), incapabil să descrie funcționarea limbajului (p. 232).

În universitățile englezești, prezența lui Saussure a fost garantată, într-un anume mod, în primul rînd de A. Gardiner (Sommerfelt 1962. 90; Robins 1963. 13 și cf. Gardiner 1932. 59-60, 62, 68-93, 106 și urm.; Gardiner 1935; Gardiner 1944), de Jones (1950. VI, 213; Lepschy 1966. 135), și apoi de Firth (1935. 50 și urm.; 1956. 133; despre Firth, vezi Lepschy 1966. 135 și 147). Trebuie să-l menționăm în mod deosebit pe Ullmann, ungar de origine, care a suferit în mare măsură influența lui Saussure și a răspîndit ideile sale printre romaniști și printre specialiștii în semantică (Ullmann 1949; Ullmann 1953; cf. Antal 1963. 19 și urm., 81 și urm.; Sommerfelt 1962. 91; Rosiello 1966. XXIX și urm.), chiar dacă unii au spus că el nu a înțeles întotdeauna în profunzime gândirea saussuriană (Godel 1953; Frei 1955. 50-61).

Mai mult decât în S.U.A., prezența lui Saussure apare în Marea Britanie ca întărită, grație unor savanți ca R.H. Robins (*General Linguistics. An introductory Survey*, Londra

1964. 32, 62, 78, 129, 378), R.M.W. Dixon (*What is Language ? A New Approach to Linguistic Description*, Londra 1965. 73-78) și mai ales J. Lyons (Lyons 1963. 31, 35, 37; Lyons 1968. 38 și *passim*).

Elveția. Succesul lui Saussure în patria sa a fost mult mai mic decât s-ar putea crede (Frei 1949). În afară de o difuză atmosferă saussuriană, au existat o serie de personalități importante care au continuat, în mod mai mult sau mai puțin evident, opera maestrului de la Geneva. Trebuie să-l menționăm, în primul rând, pe Bally, ale cărui divergențe în raport cu Saussure au fost totuși adeseori semnalate (Segre 1963. 12-13, 15-16): insistența pe valorile afective ale *limbii* și, lucru la care ținea și Bally (Bally 1909. I, VII), originalitatea (Alonso 1945. 29-30; Godel 1947; Frei 1949. 54; Čikobava 1959. 84 și urm.; Wartburg-Ullmann 1962. 249; Segre 1963; Bolelli 1965. 391 și urm.) și, alături de Bally, Sechehaye, poate mai apropiat de proiectul saussurian, mai ales în ceea ce privește arbitrarul (Alonso 1945. 30; Godel 1947; Frei 1949. 55; Godel 1956. 59). Amândoi au constituit „scoala de la Geneva”, izvorită din învățătura saussuriană (Sechehaye 1927; Grammont 1933. 155; Devoto 1928; Frei 1949; Godel 1961; Mourelle-Lema 1969; Godel 1969; Lepschy 1970. 52 etc.) pe care au răspîndit-o și au supravegheat-o cu mare grijă. Polemicile prin care ei apără cutare sau cutare punct din *C.L.G.* sînt nenumărate: contra primului „atac” al lui Doroszewski împotriva noțiunii de fonem (Bally 1933), contra criticilor lui Wartburg și ale „praghezilor” în problema „separării” sincroniei și diacroniei (Bally 1937; Sechehaye 1939 și 1940, cf. Alonso 1945. 19, 26), contra lui Buysens (Sechehaye 1944) etc. O dată cu „cea de a doua generație saussuriană” (Burger, Frei, Godel), atitudinea apologetică cedează locul unei voințe de exegeză însoțită adeseori de noi vederi: astfel procedează Frei (Solliberger 1953. 45-46; Martinet 1955. 45), care a intrat și el în polemică, pentru a clarifica și a apăra anumite principii saussuriene (arbitrarul: Buysens 1941, Frei 1950, Buysens 1952, Antal 1963. 81; sinonimia: Frei 1961. 39). În fiecare pagină din acest comentariu și din aceste note, amintim de contribuțiile lui R. Godel la exegeza și la aprofundarea gândirii saussuriene. Pentru a evalua prezența lui Saussure în patria sa, nu trebuie să uităm de Karcevskij (vezi *supra* 281), de contribuțiile lui A. Burger (1955, 1961), de lucrările și de activitatea de editor a lui R. Engler, de savanții elvețieni de limbă germană (*infra* 285, 308).

Țările Europei de est. În Polonia (unde există, din 1961, o traducere a *C.L.G.*), succesul lui Saussure este legat de acela al tradiției inaugurată de Baudouin și Kruszewski și de activitatea lui Witold Doroszewski (1930, 1933, 1933 b, 1958), care a fost interesat în mod deosebit de o interpretare sociologică a fenomenelor semantice (Schaff 1965. 17 și urm.), și de J. Kuryłowicz, care a reluat problemele din *Mémoire* în domeniul istorico-comparatist și pe acelea din *Curs* în domeniul teoretic. În Polonia, ca și în Suedia, mediul filosofic s-a interesat de pozițiile saussuriene, centrale în lucrările lui A. Schaff din 1965 și 1964.

În Ungaria, primul savant care s-a angajat în analiza și aprofundarea problematicii saussuriene a fost Witold Gombocz; în 1925 el a făcut o recenzie la *C.L.G.* (Gombocz 1925), pe care l-a folosit-o din plin în micul său tratat de semantică

(*Jelentéstan*, Budapesta 1926 : cf. Rosiello 1966. XVII și urm.) și în alte lucrări (J. Melich, *G.Z. emlékezete*, „Különlenyomat a magyar nyelv” 32, 1936. 65-86). Aceeași direcție a fost urmată de diferiți savanți ca : Laziczius (1939, 1939 b, 1945, 1961. 15, 174 și urm.), Fonagy (1957 și *Zeichen und System I*, 32), Antal (1963. 17 și urm., 81 și urm.). E. Lörinczy a făcut o traducere în maghiară (Budapesta 1967), pentru criteriile și problemele căreia cf. E. Lorinczy, *Saussure magyar fordítása elé*, „Különlenyomat a magyar nyelv” 1966. 279-285.

În *Cehoslovacia*, terenul pentru difuzarea *C.L.G.* era pregătit de diferiți savanți. În primul rînd de o personalitate originală, filosoful și omul politic Thomas Garrigue Masaryk, care, în *Základové konkrétné logiky* (Praga 1855 ; trad. în germană 1886, *Versuch einer concreten Logik*), formulează o distincție netă între studiul static și studiul istoric al limbii, preambul al acceptării distincției saussuriene analoage de către „praghezi” (Jakobson 1933. 167 ; Alonso 1945. 13). Vom reveni asupra raporturilor acestora cu Saussure, dar pentru moment să amintim de contribuțiile saussuriene ale lui V. Mathesius (1933) și Vachek (1939. 95-96).

Țările de limbă spaniolă. Excelenta traducere și clarul *Prologo* al lui A. Alonso din 1945, apoi activitatea și studiile lui E. Coșeriu (1958, 1962), care a predat mulți ani la Montevideo, au contribuit la cunoașterea operei lui Saussure, care a fost totuși privită cu unele rezerve (D. Alonso 1950. 19-33, 599-603 ; Catalán Menéndez Pidal 1955. 18, 20, 28-29, 33-37). O amplă folosire a ideilor lui Saussure și a teoriilor de origine saussuriană se află în monumentalul manual al lui F. Rodriguez Adrados, *Lingüística estructural*, 2 vol., Madrid 1969. Cercetările argentinianului L. Prieto, culminînd în *Principii de noologie*, Haga 1964, reprezintă una dintre cele mai importante contribuții la dezvoltarea unei semantici conforme cu ideile din *C.L.G.*

Țări de limbă germană. În afară de Streitberg 1914, de Junker 1924, de Lommel, traducătorul *C.L.G.*, cei care au contribuit la răspîndirea operei lui Saussure în țările de limbă germană au fost chiar criticii săi : Wartburg a criticat în repetate rînduri distincția dintre sincronie și diacronie (1931, 1937, 1962) ; Ammer (1934) și Rogger (1941, 1942) au criticat unele idei din *C.L.G.* Dimpotrivă, s-au declarat adepți ai lui Saussure (și ai lui Humboldt) L. Weisgerber și J. Trier (Weisgerber 1932 ; Trier 1934. 174 ; cf. și Springer 1938. 168 ; Quadri 1952. 143-144 ; Hjelmslev 1961. 47 ; Wein 1963. 11 ; Antal 1963. 19 și urm. ; Schaff 1964. 12). În universitățile germane, un anumit interes pentru pozițiile saussuriene nu apare însă decît după cel de al doilea război mondial.

Italia. Pentru lingviștii italieni, ca Bartoli, Battisti, Bertoldi, care au studiat la Viena înainte de primul război mondial, „*Cursul de lingvistică generală* [...] a fost [...] o revelație”, umbrită totuși de fascinația pentru Gilliéron și de opinia că au izbutit să „se desprindă” de *Curs*, „dominîndu-l” (C. Battisti, V. Bertoldi, „Arch. glott. ital.” 39. 1953. 1-19, pp. 1-2). Atitudinea lui B. Terracini nu se schimbă, începînd cu vechea prezentare a *C.L.G.* (Terracini 1919) și pînă la criticile succesive (1929 ; 1942 ; 1949. 23-24, 37, 40-43 etc. ; 1957. 9, 10, 51 ; 1963. 24, 26, 37, 48, 51, 62), astfel că în

lucrarea unuia dintre discipolii săi (C. Schick, *Il linguaggio. Natura, struttura, storicità del fatto linguistico*, Torino 1960), numele lui Saussure apare de patru ori, asociat cu teoria silabei, cu noțiunea de raport asociativ și cu numele lui Terracini, care a elaborat o noțiune de limbă diferită de aceea din *C.L.G.* (pp. 63, 73, 83, 197). V. Pisani (1966. 298) consideră, la rîndul său, că *C.L.G.* este „rozzo e grossolano”.

Cursului de lingvistică generală i s-au adus critici de inspirație istoricistă, în scopul unei noi elaborări a noțiunilor saussuriene fundamentale, de către G. Devoto (1928; 1951. 3-15), A. Pagliaro (1930. 86 și urm.; 1952. 48-61; 1957. 32, 198, 367-368, 377-378), G. Nencioni (1946), T. Bolelli (1949. 25-58; 1965. 8, 150-152, 358-359). O adeziune mai pronunțată, dacă nu la soluțiile, cel puțin la problemele puse în *C.L.G.*, se poate vedea la lingviștii din generația următoare, ca L. Heilmann, W. Belardi, M. Lucidi. Contribuții importante la exegeza saussuriană au adus G. Lepschy (1962, 1965, 1966 etc.) și G. Derossi (1965). Tradiționala stare de spirit „asaussuriană” din lingvistica italiană părea că a dispărut la Leroy (1965. 160-161 și nota).

Se observă, de asemenea, un interes crescut pentru *C.L.G.* la filosofi ca, de exemplu, la G. Della Volpe (*Critica del gusto*, ed. 1, Milano 1960. 91-100 și *passim*) sau la F. Lombardi (*Aforismi inattuali sull'arte*, Roma 1965. 65-162 [= *Noterelle in tema di linguaggio*, „De Homine”, 7-8, 1963. 146-242] (cf. Derossi 1965. 40-41).

După prima editare a *C.L.G.* (1967), s-a putut observa un progres însemnat în cunoașterea și prezența lui Saussure în Italia (Engler 1970). Să amintim, printre episoadele cele mai semnificative, recenziile consacrate ediției critice R. Engler, de către C. Segre, „Strumenti critici” 1, 1967. 437-441, 3; 1969. 58 (interesul semiologic al lui Segre, legat de o problematică de origine saussuriană, este mare: cf. *I segni e la critica. Fra strutturalismo e semiologia*, Torino 1969. 37, 38, 45, 61, 62, 64, 69); V. Pisani, „Paidéia” 23, 1968. 375-377; G. Lepschy, „Studi e saggi linguistici” 9, 1969. 216-218; publicarea unor extrase din cel de al doilea curs de lingvistică generală de către R. Simone, „Il cannocchiale”, n. 5-9, pp. 155-172 (unde se anunță o traducere integrală a notelor din cel de al doilea curs la editura Ubaldini din Roma); ampla și profunda valorificare a teoriei lui Saussure de către specialiștii în estetică, semiotică și filosofie (R. Barilli, G. Derossi, U. Eco, E. Garroni, E. Melandri, G. Morpurgo Tagliabue, F. Rossi Landi etc.); excelenta valorificare a operei lui Saussure, în lumina studiilor celor mai recente, în lucrări cu caracter instituțional datorate unor tineri și foarte tineri savanți precum G. Cardona, *Linguistica generale*, Roma 1969; R. Simone, *Piccolo dizionario della linguistica moderna*, Torino 1969; A. Varvaro, *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, o nouă ediție, Napoli 1968. Este interesant de observat că lecția saussuriană (și cea a lui Hjelmslev) dispare cu greu la chomskienii italieni cei mai tineri: cf. *Introduzione* de F. Antinucci (p. VII-XXXI) la N. Chomsky, *Le strutture della sintassi*, Bari 1970. Oare, de acum înainte, zilele „asaussurismului” cronic din lingvistica italiană sînt numărate?

9. Prezența lui Saussure în diferitele tendințe ale lingvisticii

Tabloul receptării *C.L.G.* în diferite țări poate fi completat cu cel al prezenței lui Saussure în diferitele tendințe ale lingvisticii. Dacă nu-l punem la socoteală și pe Bloomfield, prezența lui Saussure a rămas minimă la postbloomfieldieni, și nu ne dăm seama încă foarte bine dacă, fiind încă o dată în dezacord cu liderul lor, chomskienii nu-l vor proscribe și ei pe Saussure. Confruntarea cu pozițiile saussuriene este mai frecventă în diferitele tendințe istoriciste: în anumite cazuri (Pagliaro: Leroy 1965. 161-162 și nota; Coșeriu: Rosiello 1966. 56-60), s-a putut vorbi de o sinteză între componenta saussuriană și unele puncte de vedere istoriciste. Saussure este mai mult sau mai puțin prezent la savanți ca Wartburg (vezi *supra* 285), Nencioni, Devoto, Terracini (De Mauro 1955. 310 și urm.).

Se mai declară adepți ai lui Saussure reprezentanții tendinței sociologice: Meillet, Vendryes, Sommerfelt (vezi *supra* 280 și cf. Alonso 1945. 28-29). Pentru atitudinea lingvisticii de inspirație materialistă și marxistă, vezi *supra* 281 (Cohen) și 281-282.

Conceptele cheie ale glosematicii, ca *formă* și *sistem de valori* sînt de inspirație saussuriană evidentă și explicită: vezi *supra* 281 și Wells 1951; Siertsema 1955. 1-13; Čikobava 1959. 160 și urm.; Waterman 1963. 83 și urm.; Lepschy 1966. 76-77.

Problema raporturilor dintre Saussure și „Școala de la Praga” nu este simplă. S-a subliniat adeseori, cu intenții polemice, că praghezii, concepînd, de exemplu, fonemul ca pe o abstracție fonetică (Siertsema 1955. 2) sau învîrtindu-se în jurul unui echivalent semantic al *semnificantului zero* (Jakobson 1939 și cf. Godel 1953. 31, nota 1) etc., au arătat că se formaseră pe un teren nonsaussurian (Lepschy 1961. 207 și urm.; De Mauro 1965. 115; Lepschy 1966. 54). Într-adevăr, praghezii înșiși au acreditat teza independenței lor față de Saussure, glorificînd prioritatea pe care ar avea-o în raport cu Saussure, în privința unei serii de concepte (fonem, sincronie și diacronie etc.), diferiți savanți slavi: în primul rînd Baudouin și Kruszewski (vezi *supra* n. 7), dar și Polivanov (*supra* 281), Fortunatov (Jakobson 1929 = 1962. 104; L.V. Ščerba, *F.F. Fortunatov v istorii nauk o jazyke*, V Ja 12: 5, 1963. 88-93), Ščerba (Jakobson 1929. 8, nota; Belardi 1959. 67; Čikobava 1959. 118 și urm.; Leontev 1961. 118 și urm.; Lepschy 1966. 63 și urm.).

Nimeni nu poate contesta prezența acestor ascendențe nonsaussuriene (dar asta nu înseamnă că sînt străine de Saussure: este de ajuns să spunem că Baudouin și Kruszewski îi datorează ei înșiși lui Saussure noțiunea de fonem: vezi *supra* 255, n. 7). Pe de altă parte, fără îndoială că faptul de a fi cunoscut, mai întîi prin Karcevskij (vezi *supra* 281), ideile profesorului genevez au avut o importanță decisivă pentru N.S. Trubeckoj și R. Jakobson. Polemizînd cu Lepschy 1961 și cu De Mauro 1965. 115 (care se corectează aici), E. Garroni a susținut în mod corect (1966. 11 și urm.) că: „Che il collegamento tra la scuola di Praga e l'insegnamento di Saussure sia un collegamento *a posteriori*, piuttosto che oggettivamente storico [...] deve essere inteso [...] solo nel senso [...] che di fatto il terreno culturale da cui nascono i praghesi non é saussuriano [...] Ma non si può e non si deve negare che non solo la determinazione

di tutta una serie di problemi particolari, ma anche certe (metodologicamente) primitive asunzioni teoretice e terminologice vengono da Saussure” . O comunicare prezentată de A. Martinet la Arbeitsgemeinschaft für Phonologie, în septembrie 1966, la Viena (*La phonologie diachronique et synchronique*), se situează pe aceleași poziții: „Dacă fonologii nu l-au urmat pe Saussure în identificarea sistemului și sincroniei, ei nu pot în schimb să nege ceea ce îi datorează celui care, cu rigoarea-i bine cunoscută, a afirmat necesitatea unei distincții categorice între cele două puncte de vedere, sincronice și diacronic. Desigur că este greu să delimităm cu exactitate contribuțiile unui gânditor sau ale unui cercetător la dezvoltarea ulterioară a științei. Dar ceea ce pare sigur este că influența altor savanți ce sînt considerați, pe bună dreptate, ca fiind pionieri ai fonologiei nu ar fi izbutit, fără intervenția lui Saussure, să realizeze delimitarea netă dintre sincronie și diacronie...” (în *Phonologie der Gegenwart. Vorträge und Diskussionen*, ed. J. Hamm, Graz-Viena 1967. 64-74, 66). Diferențele dintre riguroasa epistemologie spre care tindea gîndirea saussuriană și noțiunea de „structură” (ca entitate ontologică dată) a praghezilor sînt subliniate de către F. Lo Piparo, *Saussure e lo strutturalismo praghese*, „Annali della Facoltà di Magistero di Palermo”, 1970.

În această perspectivă dialectică trebuie privite raporturile dintre Saussure și Jakobson (în afară de Jakobson 1962. 631, cf. Martinet în Haudricourt – Juilland 1949. IX; Burget 1955. 20 și urm.; Lepschy 1966. 120-123), Trubeckoj (Terracini 1939; Rogger 1941. 193-212, 218-224; Alonso 1945. 14-15; Jakobson 1949. XIX, XXVIII; Martinet 1955. 18-19; Burger 1955. 19 și urm.; Catalán Menéndez Pidal 1955. 28-29; Coșeriu 1962. 149 și urm.; Jakobson 1962. 631; Sommerfelt 1962. 90; Lepschy 1966. 60-62) și praghezii în general (la biografia citată, a se adăuga Jakobson 1933; Grammont 1933. 155; Tesnière 1939. 83-84; van Wijk 1939. 297; Alonso 1945. 13-16, 29; Hjelmslev 1947. 71; Martinet 1953. 577; Malmberg 1954. 10-11, 17; Spang-Hanssen 1954. 93; Catalán Menéndez Pidal 1955. 28-29, 33-37; Greimas 1956; Stelling-Michaud 1956. 7; Waterman 1956; Waterman 1963. 68; Garroni 1966. 11-18; J. Vachek, *The Linguistic School of Prague*, Londra 1966. 4, 18-22, 107, 133, 160 și urm.). Pentru raporturile lui Saussure cu teoriile chomskiene, vezi *infra* numărul 5 din *Addenda*.

Influența lui Saussure se recunoaște de asemenea și la unii savanți pe care e greu să-i clasificăm într-o școală precisă, ca G. Guillaume (Guillaume 1952; Benveniste 1962. 93; Valin 1964. 7) sau Jespersen, în ciuda evidentelor sale lipsuri în înțelegerea unor lucruri (Jespersen, *Selected Writings* 389; Jespersen 1933. 109 și urm.; Gardiner 1932. 107; Sommerfelt 1962. 90). De altfel, dat fiind interesul lui Saussure pentru „limba vie”, pentru vorbire, s-au încercat chiar și convergențe cu unele poziții foarte îndepărtate, ca acelea ale lui Gilliéron (Jaberg 1937. 123-127; Terracini 1957. 10; Jordan-Bahner 1962. 203-204, 223) și Schuchardt (Jordan-Bahner 1962. 80).

La limita dintre lingvistică și alte discipline, ideile saussuriene au fost folosite în psihologia limbajului (Delacroix 1930. 9, 53-54; Sechehaye 1930; Kainz 1941. 10-11, 19-21; Kainz 1954. 334; Kainz 1965. 10-11, 213; Garvin 1944. 54; Bresson 1963. 15, 27; Ajuriaguerra 1966. 123; pentru raporturile cu Kantor, cf. Garvin 1944. 54; Kantor 1952. 69, 162, 172), știință în care Osgood (1966. 204-205) s-a referit la distincția dintre *limbă* și *vorbire* pentru a fonda distincția dintre lingvistică și

psiholingvistică. Unele idei saussuriene au fost adoptate cu folos în lingvistica aplicată în învățămînt (Guberina 1961 ; Titon 1966. 43-44 ; M.A.K. Halliday, A. McIntosh, P. Strevens, *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, Londra 1964. 148), în teoria matematică a comunicării și a faptelor lingvistice (Mandelbrot 1954. 7 și urm., 13, 26 ; Guiraud 1959. 19 ; Ellis în *Zeichen und System* 48 ; Wein 1963. 5 ; I.I. Revzin, *Models of Language*, Londra 1966. 2) ; G. Herdan 1966. 13 a afirmat : „There is a close relationship between this book as an exposition of quantitative linguistics and that classic of general linguistics, De Saussure's *Cours de ling. gen.* and, insofar, my work may be described as the quantification of De Saussure's *langue-parole* dichotomy” (Cf. Herdan 1956. 80, De Mauro, *Statistica linguistica* în *Enciclopedia italiana*, App. III, 2 vol., Roma 1961). Ideile lui Saussure au trecut și în sociologie (G. Braga, *Comunicazione e società*, Milano 1961, 193, 197 și urm.) și , în opera lui Marcel Mauss, în antropologie (C. Lévi-Strauss, *L'analyse structurale en linguistique et en anthropologie*, „Word” I, 1945. 33-53, p. 35).

Saussure este mai puțin cunoscut de filosofi. Bühler a folosit mult și a discutat C.L.G. (Laziczius 1939. 162-167 ; Lohmann 1943 ; Garvin 1944. 54 ; Laziczius 1945). S-au căutat convergențe între Saussure și Cassirer (Güntert 1925. 9 ; Lerch 1939. 145), care totuși nu-l citează niciodată pe Saussure în *Philosophie der symbolischen Formen* și nu-l menționează în alte lucrări decât o singură dată (Cassirer 1945. 104). În același fel, s-a încercat posibilitatea de a face o apropiere între Saussure și Husserl (Pos 1939. 358-359 ; Urban 1939. 50 ; Alonso 1945. 8 ; Merleau-Ponty 1967. 119 și urm. ; Derossi 1965. 33-34), Morris (Wein 1963. 5-6), Wittgenstein (Verburg 1961 ; Wein 1963. 5 ; De Mauro 1965. 133 și urm., 152 și urm.) și chiar Croce (Leroy 1953. 461-462 ; Lepschy 1966. 19-20), care îl citează foarte puțin pe Saussure (vezi *infra* numărul 4 din *Addenda*) și care nu-l avea în biblioteca sa), dar care resimte totuși în chip viu problema identității formelor lingvistice, care sînt pentru el, ca și pentru Saussure, în planul simplei ocurențe concrete, absolut diferite unele de altele și care, în ultimele sale scrieri, începe să conceapă limba în legătura sa cu viața socială (De Mauro 1965. 156 și urm.).

Putem constata că redescoperirea gândirii saussuriene în întreaga ei autenticitate trezește un interes crescînd pentru tezele lui Saussure la toți cei care, în diferite feluri, sînt angajați în analiza realității lingvistice. Pasajul următor nu este important numai pentru autorii săi și nici numai pentru mediul psiholingvisticii, care este totuși vast : „We take it that De Saussure's classic distinction between *langue* and *parole* is necessary if any sense is to be made of an area as complex as language functioning. A description of a language, in this sense, is a description of the *knowledge of the language* which has been internalized by a mature, idealized «speaker-listener»” (R.J. Wales, J.C. Marshall, *The Organization of Linguistic Performance*, în *Psycholinguistics. Papers*, Edinburg 1966. 28-80. p. 29).

10. Problema precursorilor

Un text cu o atît de largă răspîndire ca *C.L.G.* nu putea să nu întîmpine în calea sa tot felul de piedici și de neînțelegeri. Unul din modurile cele mai obișnuite și – din punct de vedere academic – cele mai impecabile și mai puțin condamnabile în care se manifestă ostilitatea față de *Curs* este indicarea „precursorilor”. În multe din studiile citate mai înainte există, în mod firesc, un lucru adevărat din punct de vedere științific : intenția istoric justificată de a găsi pe acei *auctores* care au contribuit la formarea lui Saussure. Paginile ce urmează au deci un dublu scop : pe de o parte, să amintească, prin intermediul analizei „precursorilor” propuși, ce dimensiune a atins opoziția – prost ascunsă – față de *C.L.G.* și, pe de altă parte, să pregătească materiale pentru o cercetare extinsă asupra formării lui Saussure, cercetare a cărei urgență se face viu resimțită (Lepschy 1966. 48) și la care lucrarea de față vrea să contribuie atît prin paginile precedente (despre Pictet, Whitney, Baudouin și Kruszewski, 240, 255 și urm.) cît și prin acelea care urmează și prin apendicele despre Noreen (301-304).

Pānini, gramaticianul indian care a trăit în secolul al V-lea sau al IV-lea înainte de Cristos, i-ar fi oferit – în *Aṣṭādhyāyī* – lui Saussure, ca și altor moderni ca Sweet etc., punctul de plecare pentru elaborarea noțiunii de *semn zero* (*C.L.G.* 255), (W.S. Allen, *Phonetics in Ancient India*, Oxford 1953. 13, n. 4). Acest lucru a fost afirmat în chip polemic de către Collinder (1962. 611, 615) și, în mod mai obiectiv, de către Allen (1955. 112). Într-adevăr, un pasaj ca Pānini VI 1 66-67 *lopo veh* „dispariția lui *v*” atestă *lopa* cu semnificatul „zero”, conform definiției lui *lopa* ca *adaršana* „absență” dată în I 1 60 (cf. și L. Renou, *Term. gramm. du sanscrit*, Paris 1957, *lopa, lup-*).

Stoici veteres, Augustin (o analiză pregnantă a ideilor lingvistice ale lui Augustin în raport cu semiologia modernă a fost făcută de R. Simone, *Semiologia agostiniana*, „La cultura”, 7, 1969. 88-117), Suger, H. Gomperz (Robins 1951. 26, 82-83, reluat de Jakobson 1966. 22-23) ar fi precursorii distincției dintre *semnificat* și *semnificant* și ai teoriei saussuriene a duplicității semnului lingvistic. Într-adevăr, în Chrysippos (S.V.F. 2. 48, 18) găsim cuplul σημαίνοντα-σημανόμενα : de fapt, ca în cazul multor altor elemente pretins „stoice”, este vorba de o distincție conceptuală și terminologică pe care o găsim încă la Aristotel (cf. *Poet.* 1457 a, τὰ σημαίνοντα ὀpus lui ἄσμεα, și *Ret.* 1405 b 8 τὸ σημαίνόμενον „semnificat”) și pe care tradiția a considerat-o ca „stoică” (în același fel în care sînt calificate drept humboldtjene idei care, în realitate, sînt lockiene sau leibniziene). Distincția trece de la Aristotel la Augustin prin Crisipp (Robins, *op. cit.* și K. Barwick, *Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik*, Berlin 1957, pp. 8 și urm.), apoi se regăsește în logica medievală, mai ales în doctrina acelor *modi significandi* a lui Suger și, în sfîrșit, la H. Gomperz. Acesta (asupra căruia cf. și Ogden și Richards 1923. 274 și urm.), *privat-docent* la Berna în 1900, este autorul unei *Weltanschauungslehre* (2 vol., Iena 1905-1908) ; volumul al doilea al lucrării (pe care îl citează Jakobson) se intitulează *Noologie* : „noologia” lui Gomperz se articulează într-o știință a conținuturilor semnelor (*Semasiologie*) și o știință a adevărului lor (*Aletologie*). Volumele lui Gomperz nu figurează în biblioteca lui Saussure. Totuși nu putem exclude ideea că Saussure ar fi luat de aici sugestia

terminologică ce l-a făcut să înlocuiască în cursurile de lingvistică termenii de *concept* și de *imagine acustică* (C.L.G. 100) prin *semnificat* și *semnificant*.

Interpretarea banal convențională a principiului saussurian al arbitrarului (C.L.G. 100) i-a făcut pe cercetători să se gândească la o mulțime de precursori : o listă recentă este dată în lucrarea lui E. Coșeriu, *L'Arbitraire du Signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelisches Begriffes*, „Arch. s.a. Studium der neueren Sprachen u. Lit.” 204, 1967. 81-112. Este semnalat ca antecesor în primul rând Platon (Robins 1955. 10 și urm. ; Jakobson 1966. 25), dar ar fi drept să-i indicăm și pe Parmenide, pe o parte dintre sofști, pe Democrit, Aristotel, pe stoici, pe o parte dintre epicurieni, pe Augustin (cf. mai ales pasajul din *Conf. I, 8*, îndrăgit de Wittgenstein, *Phil. Unters.* § 1) etc. ; printre alții, a fost indicat și Leibniz (Perrot 1953. 12), adică poate cartea a III-a din *Noi eseuri privitoare la intelectul uman* (*Opera philosophica*, ed. J.E. Erdmann, Berlin 1860. 296-335), care reia punctul de vedere analog al lui Locke (*An Essay Concerning the Understanding, Knowledge, Opinion and Assent*, I. III, mai ales cap. II, § 8¹¹) Turgot, *Étymologie*, în marea *Encyclopedie* (Perrot 1953. 12), G. Boole, *An investigation on the Laws of Thought*, Londra 1854. 25-26 (vezi Benveniste 1964. 131-132) ; A. Manzoni, *Prose Minori*, ed. a 2-a, Florența 1923. 317 (citat în Bolelli 1965. 85) ; P. Valéry, recenzie a lucrării *Essai de sémantique* de Bréal (*Oeuvres II*, 1453 ; citat în Benveniste 1964. 132-133) ; Madvig (Jespersen 1917) ; Whitney (Jespersen 1917 ; Sechehaye 1917. 9 ; Delacroix 1930. 62 ; Bolelli 1965. 152 ; Jakobson 1966. 25).

Au fost semnalate anticipări ale *semiologiei* preconizate de Saussure în 1, VI din *De dignitate et augmentis scientiarum* (F.B. *Opera omnia*, Frankfurt 1665. 144-47), mai ales în doctrina așa-numitelor *characteres non nominales* : „Hoc igitur plane statuendum est, quicquid scindi possit in differentias satis numerosas ad notionum varietatem explicandam (modo differentiae illae sensui perceptibiles sint) fieri posse vehiculum cogitationum de homine in homine” (cf. Verburg 1952. 203-208) ; de asemenea în *semiotica* lui Locke (Wein 1963. 6) și a lui Ch.S. Peirce (Wein 1963. 6 ; Jakobson 1966. 23-25)¹².

-
11. Să semnalăm totuși că trimiterea la Leibniz ca teoretician al arbitrarului în sensul aristotelic al termenului este cel puțin discutabilă : împreună cu Locke și cu Vico, Leibniz apără o concepție a limbii ca formație istorică (chiar în aspectele sale semantice), chiar dacă putem încă observa la el, ca și la Vico și spre deosebire de Locke, Berkeley și Hume, anumite reziduuri universaliste (cf. pasajul citat în De Mauro 1965.58, și pentru toată această problemă aceeași lucrare pp. 55-59). Este puțin probabil ca Saussure să fi cunoscut în mod direct textele lui Locke, Hume, Leibniz : altminteri nu ne-am putea explica modul său de a atribui „filosofilor”, fără alte determinări, idei aristotelice, port-royaliste, raționaliste. Pare mai probabil că le-a asimilat seva prin cunoașterea ideilor lui Kruszewski (*supra* 255 n. 7).
12. Locke utilizează *σημειωτικῆς* în ultimul paragraf din *Essay* (IV 21, 4) în sensul de „doctrină a semnelor” : „Îndatorirea sa este de a considera natura semnelor pe care le folosește spiritul pentru înțelegerea lucrurilor, sau pentru a le transmite celorlalți cunoștințele sale”. Contrar opiniei exprimate de N. Abbagnano în al său *Dizionario di filosofia* altminteri valoros (*semiotica*), trebuie să spunem că semiotica lui Locke este un lucru foarte diferit de „logica tradițională”. În realitate este unul din cele trei mari domenii ale cunoașterii umane (celelalte

Dacă Apel (1963. 117 și urm.) încearcă să clarifice unele distincții din *De Vulgari Eloq.* de Dante (*locutio, sermo, loquela, lingua, ydioma*), folosindu-se de distincția dintre *limbă și vorbire*, alții au căutat izvoarele acestor două noțiuni saussuriene în noțiunea de *fapt social* care apare la Durkheim (Doroszewski 1930; Doroszewski 1933. 146; Doroszewski 1933 b; Doroszewski 1958. 544, nota 3. [contra Meillet, citat de Doroszewski 1933. 147 și Sommerfelt 1962. 37, 89-90], Mathesius [Doroszewski 1933. 147], Vvedenskij 1933. 16-18; Budagov 1954. 11, 13; Kukenheim 1962. 83) și în recunoașterea rolului individului, idee proprie lui Tarde (Delacroix 1930. 66; Doroszewski 1933 b; Doroszewski 1958. 544 n. 3; S.M. 282).

Ca precursor al distincției dintre *limbă și vorbire*, luate ca echivalente ale „patrimoniului colectiv” și ale „utilizării individuale a patrimoniului”, a fost citat și H. Paul care, în *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ed. 1, Halle 1880; ed. a 5-a, Halle, 1920), distinge *Sprachus* și *individuelle Sprechfähigkeit* (p. 31 și urm., 286 și urm.), trasează – într-un mod considerat analog cu cel al lui Saussure – circuitul *vorbirii* (p. 14; printre altele, Paul vorbește aici despre *Seele* [suflet], iar Saussure despre *cerveau* [creier]) și vorbește despre „deskriptive Grammatik”, definind-o totuși ca pe „eine Abstraktion” (p. 404), în sensul curent, negativ al termenului (Alonso 1945. 23 și urm.; Jordan-Bahner 1962. 326; Wartburg-Ullmann 1962. 41; Coșeriu 1962. 18, 282 și mai ales Vvedenskij 1933. 6 și urm.). S-a menționat și lucrarea *Sprachwissenschaft* a lui Gabelentz (1891. 3-4), unde se distinge între „Sprache als Erscheinung, als jeweiliges Ausdrucksmittel für den jeweiligen Gedanken” (= *Rede = parole*) și „Sprache als einheitliche Gesamtheit solcher Ausdrucksmittel für jeden beliebigen Gedanken”, „als Gesamtheit derjenigen Fähigkeiten und Neigungen, welche die Form derjenigen sachlichen Vorstellungen, welche den Stoff der Rede bestimmen...” (= *Sprache = langue*) (L. Spitzer, *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, Halle 1918. 345; Kainz 1941. 20-21; Meier 1953. 529; Jordan-Bahner 1962. 326; Coșeriu 1962. 282; Rensch 1966. 33-36). Hjelmslev (1928. 112-113) observă la Gabelentz distincția dintre *Stoff – substance* și *Form – forme*; cf. E. și K. Zwirner, *Grundfr. der Phonometrie*, ed. a 2-a, Berna-New York 1966. 81, 101-105, 166.

Un alt precursor al distincției dintre *langue* și *parole* a fost considerat și F.N. Finck, în *Die Aufbau und Gliederung der Sprachwissenschaft*, Halle 1905 (Jaberg 1937. 128-130; Coșeriu 1962. 282).

sînt „fizica” și „practica”), logica nefiind decît o parte a lor. Este probabil ca folosirea lockiană a termenului să fie o delimitare de *semiotica* folosită de medici; cf. σημειωτικόν μέρος „știință a simptomelor” în Galenus, *Op.* XIV 689 Kühn. După cum subliniază Abbagnano, *Semiotik* apare ca titlu al celei de a treia părți din *Neues Organon* de J.H. Lambert (*Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung von Irrthum und Schein*, 2 vol., Leipzig 1764). Dar chiar cu paisprezece ani mai înainte, *semiotica* apare în *Aesthetica (synopsis)* lui Baumgarten (ed. Bari 1936. 53) ca titlu al capitolului III din *Aesthetica theoretica*, sau ca nume al științei „de signis pulcre cogitatorum et dispositorum” (*op. cit.* 58); dar *pars altera* a operei, apărută în 1758, s-a oprit *grosso modo* la sfîrșitul capitolului I, opera sfîrșind neterminată din cauza morții lui Baumgarten (1763). Oricum, toate acestea par a arăta că termenul era probabil utilizat în cercurile leibniziene și wolffiene chiar înainte de Lambert.

E. Coșeriu a vrut să revină încă o dată asupra raporturilor dintre Gabelentz și Saussure. După părerea lui, cu două excepții, Spitzer și Jordan (Coșeriu 1967. 75), „este ignorată înrudirea foarte strînsă dintre ideile lui Ferdinand de Saussure și cele ale lui Gabelentz”. Lui Coșeriu îi scapă faptul că și alți cercetători, în afară de Spitzer și de Jordan, remarcaseră unele analogii între noțiunile saussuriene și ideile din *Sprachwissenschaft* (vezi *supra* 292). Totuși nu-i scapă deosebirea radicală dintre *C.L.G.* și *Sprachwissenschaft*: „Saussure este cu mult mai sistematic decît Gabelentz [...] De aceea el nu ajunge [Gabelentz] la concluziile pe care le trage Saussure din premise identice sau aproape identice [sublinierea lui T.D.M.]. În al doilea rînd, Saussure [...] definește aproape întotdeauna în mod explicit noțiunile esențiale ale sistemului său. Gabelentz, dimpotrivă, se limitează adeseori la utilizarea unor distincții deja recunoscute de uzanța lingvistică germană [...] Dar, mai ales, lui Gabelentz îi lipsește noțiunea precisă de funcționalitate și de opoziție [...] El nu ajunge la noțiunea de opoziție distinctivă. La Gabelentz nu găsim nimic ce ar putea fi comparat cu cea de a doua parte a *C.L.G.* (despre lingvistica sincronică) și, în special, cu capitolul despre identitățile și valorile lingvistice” (p. 91); „vom fi de acord cu faptul că ideile lui Gabelentz nu rămîn nemodificate la Saussure. Ceea ce la Gabelentz nu era adeseori decît intuiție sau, uneori, chiar observație marginală, devine la Saussure teză formulată explicit, parte dintr-un sistem” (p. 99). Coșeriu marchează prin aceasta diferența de statură dintre Gabelentz și Saussure: pe de o parte, un savant ca Gabelentz, care își dă seama cu mult bun simț de diferențele dintre patrimoniul colectiv și uzajul lingvistic individual, dintre descrierea unei limbi aflată într-o anumită fază și descrierea dezvoltării acestei limbi, dintre istoria formelor și a funcțiilor unei limbi și istoria culturii și a civilizației (distincții prezente la atît de mulți savanți din secolul al XIX-lea invocați ca precursori ai lui Saussure: vezi pp. 380-389); și, pe de altă parte, omul de geniu care, ca foarte puțini alții (Peirce, Noreen), se supune necesității unei sistematizări formale a ceea ce cei mai buni specialiști notaseră ca exigență intuitivă, și transformă bunul simț în știință. Utilizarea pe care V. Pisani o dă studiilor lui Coșeriu pare, din acest motiv, nejustificată, atunci cînd scrie („Paideia” 22, 1967. 377-378. n. 3) că „traquesti feticismi saussuriani [...] C'è l'assegnazione a lui [Saussure] comme inventore, di teorie che si trovavano già nel Gabelentz e che il linguista ginevrino ha fatto sue: cf. E. Coșeriu, *G.v.d. Gab. et la linguistique synchronique*, da apparire nei *Mélanges Martinet*, che ho potuto vedere in manoscritto”.

Despre raporturile dintre Saussure și Gabelentz, Godel scrie în mod echilibrat și cu precizie (Godel 1967. 116-117): „Printre precursorii săi (ai lui Saussure), în această privință (*sincronie* – *diacronie*) a fost citat uneori G. von der Gabelentz. Chiar anul trecut, în revista „Phonetica”, un oarecare R.H. Rensch făcea observația că, în cartea sa *Die Sprachwissenschaft* etc., Gabelentz separase și opusese «înaintea lui Saussure», conceptele de *Sprachgeschichtliche* și *einzel sprachliche Forschung*. De altfel, se pot semna și alte concordanțe. Saussure nu l-a citat niciodată; într-o notă din 1894 (cf. S.M. 33) el scrie că de mulți ani a ajuns la convingerea că lingvistica este o știință dublă (adică sincronică și diacronică), declarație ce ar fi o minciună dacă ar fi luat această idee dintr-o carte publicată abia cu trei ani în urmă [mărturiile privitoare la intuițiile ce se referă la diferența dintre lingvistica statică și lingvistica evolutivă datează

din vremea redactării lucrării *Mémoire*, a tezei și a lecțiilor ținute la Paris în 1881 ; „aceasta elimină orice interes față de problema surselor”, după cum observă G. Mounin, 1968. 46]. În acest caz și în altele, trebuie să ne mărginim să constatăm o concordanță de vederi, fără să vorbim despre influență sau dependență. De altfel, Saussure era foarte scrupulos în această privință : el nu a revendicat prioritatea pentru descoperirea nazalei sonante pe care o făcuse înaintea lui Brugman, a recunoscut adeseori ceea ce îi datorează lingvistului american W.D. Whitney și a arătat multă stimă față de lingviștii Școlii din Kazan, Baudouin de Courtenay și Kruszewski”.

În realitate, mai mult decât de presupusele „feticismi”, problema „surselor” lui Saussure pare viciată de opinia că originalitatea lui Saussure constă în enunțarea cutărui sau cutărui punct de vedere particular. Saussure însuși, în convorbirea sa cu Riedlinger din 19 ianuarie 1909, retranscrisă aici (p. 268), ne îngăduie să o combatem : „Teoria trebuie să fie un sistem la fel de riguros ca și limba. Acesta e punctul dificil, căci a pune, una după alta, tot felul de afirmații și opinii despre limbă nu înseamnă nimic : este să le coordonezi într-un sistem”. Încă o dată, datorăm spiritului fin, meditativ, al lui Godel faptul de a fi exprimat mai bine decât toți sensul și mișcarea profundă a gândirii saussuriene : „Avem tot dreptul de a vorbi de o lingvistică saussuriană. Dacă această lingvistică se inserează într-un curent de idei ai căror primi martori sînt Whitney și Winteler, asta nu înseamnă că ea este mai puțin originală. Mai mult decât oricare altul, Saussure a avut grijă să adîncească problemele, să stabilească principiile unei adevărate științe a limbajului, ale unei științe nesubordonate psihologiei și care nu se limitează la studiul istoric, și să ordoneze aceste principii într-o axiomatică riguroasă. Sînt preocupări ale unui spirit filosofic...”

Un alt grup de precursori este alcătuit din cei care ar fi anticipat distincția dintre sincronie și diacronie : G.I. Ascoli (Terracini 1929, și - în mod mai puțin evident - Terracini 1949. 134 și urm. ; pentru raporturile personale dintre Ascoli și Saussure, cf. Gazdaru 1967), ca și Baudouin (Jakobson 1933. 637 și *supra* 255 n. 7), Masaryk (*supra* 285), A. Comte (cu distincția sa între sociologia statică și sociologia dinamică : Schuchardt 1917 = Schuchardt 1922. 329-330), Gabelentz (Rensch 1966. 36-38), Marty (Funke 1924. 20-25 ; Wartburg-Ullmann 1962. 9 ; Coșeriu 1962. 282), citați mai înainte și care trebuie studiați mai îndeaproape¹³.

13. Împreună cu A. Noreen, Anton Marty a moștenit destinul cuiva care n-a prea avut parte de atenție : este menționat din întâmplare, fără indicații speciale, în Tagliavini 1963.201, și printre diferitele manuale de istorie a doctrinelor lingvistice ; îl citează numai Arens 1955. 386-387, fiind un rezumat al ideilor sale. Dacă ținem totuși seama de proximitatea sa ideatică în raport cu Saussure (în a cărui bibliotecă nu există nici o urmă a operelor lui Marty) și de faptul că a avut un rol notabil în formarea lui R. Jakobson (după cum el însuși a avut amabilitatea să mi-o spună), ar merita o mai mare atenție (Otto 1954.3, Vidos 1959.109).

Marty, de origine elvețiană (1847-1914), elev al lui Brentano, a fost profesor la Deutsche Universität din Praga între anii 1880 și 1913 și acolo, cu Meinong și Ehrenfels, a întemeiat „școala (filosofică) din Praga” (cf. Oesterreich 1923.500-502). Principala sa operă, ca și *Vårt Språk* sau *C.L.G.*, a avut parte de vicisitudini editoriale complexe : primul volum, sub titlul de *Untersuchung zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, I.B., a apărut în 1908 la Halle unde, în 1910, apare nu al doilea volum, ci appendicele celui de

Un ultim grup este format din cei care, înainte sau în același timp cu Saussure, au făcut distincția între realizarea fonică concretă, particulară, și caracteristicile funcționale ale realizării, între sunet și fonem, între fonetică defuncționalizată (*phonologie* a lui Saussure, *phonétique*, *phonetics*, *fonetica*) și fonetica funcțională (*Phonologie* a praghezilor, *phonématique*, *phonemics*, *fonem(at)ică*, *fonetica funcțională*). În afară de lingviștii slavi deja menționați (Baudouin, Kruszewski, Ščerba, Fortunatov : *supra* 255 n. 7), trebuie să amintim de : J. Winteler care, în *Die Kerenzer Mundart des Kantons*, Leipzig 1876 (operă pe care Saussure o avea în biblioteca sa), diferențiasse distincțiile fonice legate de distincții semantico-gramaticale, de celelalte distincții fonice (Trubeckoj 1933. 288 ; Malmberg 1954. 22 ; Belardi 1959. 66 și urm. ; Lepschy 1966. 60) ; H. Sweet care, în *A Handbook of Phonetics*, Oxford, 1877. 103 și urm., făcuse distincția dintre o „broad transcription” ce se limitează să transcrie cu grafeme distincte sunete care „occurring in a given language are employed for distinguishing one word from another” și o „narrow transcription” care reprezintă în mod grafic diferit pînă și sunetele ale căror diferențe nu servesc la diversificarea într-o limbă dată, a cuvintelor diferite : principiul a fost luat ca bază de lucru de *Phonetic Teacher's Association* (1886), care i-a reunit, în afară de Sweet, pe P. Passy (elev al lui Saussure : *supra* 252), O. Jespersen, W. Vietor, A. Lundell, și care a elaborat în 1888, alfabetul internațional fonetic și care apoi, în 1897, a luat

al doilea volum, *Zur Sprachphilosophie. Die „logische” „lokalistische” und andere Kasustheorien*. O parte din al doilea volum a văzut lumina tiparului postum, datorită operei lui O. Funke.

După Marty, „Sprachphilosophie” este partea din „Sprachwissenschaft” care se ocupă de „alle auf das Allgemeine und Gesetzmässige an den sprachlichen Erscheinungen gerichteten Problemen”, ceea ce nu-i posibil decît în raport cu psihologia (p. 9). Ea se împarte în „descriptivă” și „genetică” (p. 21), împărțire ce se extinde la partea sa care, în starea înapoiată în care se află studiile asupra semnificatului, este cea mai bogată în dezvoltări interesante, adică la „Semasiologie” : „Die Semasiologie... scheiden wir naturgemäss in einen deskriptiven und genetischen Teil und es bedarf keiner besonderen Bemerkung mehr, dass die Grundsätze richtiger wissenschaftlicher Methodik fordern, die deskriptiven Fragen im allgemeinen von den genetischen zu trennen und ihre Lösung nur soweit miteinander zu verbinden, als die eine für die andere eine Hilfe und Vorarbeit liefert. In ander Zweigen des Wissens ist eine solche Trennung der deskriptiven und genetischen Untersuchungen teils bereits durchgedrungen (ich erinnere an die Zweiteilung der Geologie in Geognosie und Geologie im engeren Sinne, der Biologie in Anatomie und Physiologie usw.), teils in der Durchführung begriffen” (p. 52). Primatul logic și efectiv este acordat cercetărilor descriptive (p. 52). Cu un *revival* deschis spre o problematică leibniziană (cf. n. 10) și o anticipare impresionantă a temelor chomskiene, M. contestă deci ideea că diferitele structuri semasiologice ale limbilor implică (așa cum crezuseră Steintal și Humboldt) imposibilitatea de a reconstrui o logică unică și universal validă pentru ansamblul gîndirii umane (cf. pp. 86 și urm.). Paginile 99-203 sînt consacrate nonpertinenței ecuației *Form* = formă exterioară, *Stoff* = conținut semantic, și este susținută dimpotrivă noțiunea de „Form als das Gestaltgebende, Bestimmende, Wertvollere”. Ea este indispensabilă pentru studierea semnificatului și a schimbărilor de semnificat și, la modul mai general, pentru a înțelege „die Sprache”, care este definită ca o „totalitate organică” (chiar dacă are lacune), universal umană, dar arbitrară (p. 3).

numele de Asociație Fonetică Internațională (*The Principles of the International Phonetic Association*, Londra 1949); O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig-Berlin 1904, ed. a 2-a, 1913 (utilizată în *C.L.G.* 63 și urm.) se situează pe aceleași poziții.

În privința neogramaticilor, a fost subliniat pe bună dreptate modul în care Saussure a asimilat tezele lor privitoare la caracterul fortuit, „nonspiritual” și teleologic, al schimbărilor ce intervin și modifică un sistem (Kukenheim 1962. 114; Alonso 1945. 28 și n. 176 și urm. din *C.L.G.* 100-101).

În sfârșit, trebuie să-i amintim pe Whitney și Humboldt, cărora Saussure le datorează cel mai mult.

În aceste note am vorbit pe larg despre raporturile dintre Saussure și Whitney (*supra* 249, 274): după Sechehay (1917. 9), *Life and Growth of Language* l-a influențat pe Saussure încă de foarte tânăr; în elaborarea teoriei arbitrarului, Saussure a fost stimulat de doctrina instituționalității limbii, așa cum o expunea Whitney (Saussure, *Notes* 1954. 60 și cf. Jespersen 1917, Jakobson 1966. 26); ca și Whitney, Saussure a dedus (într-un mod ce nu încetează să-i surprindă pe oamenii de bun simț), tot din această doctrină a instituționalității (și apoi din cea a arbitrarului) că individul *uti singulus* nu putea avea decât un rol minor în reglementarea și transformarea funcționării limbii, căci însuși caracterul convențional al codului comportă superindividualitatea codului (Delacroix 1930. 62; Derossi 1965. 20-22). Și totuși, după cum arăta Croce (a cărui judecată, epurată de aspectul său negativ, pare că trebuie păstrată), „il Whitney ritornava [...] alla dottrina antica della parola quale segno o mezzo d'espressione del pensiero umano” (*Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale. Teoria e storia*, ed. a 8-a, Bari 1945. 449). După Whitney (*La vita e lo sviluppo dell'linguaggio*, trad. în italiană, Milano 1876), „prima abbiamo una idea e dopo le facciamo un nome”: după cum se vede, limita teoriei whitneyene a convenționalității este că ea se oprește în fața *semnificatului*, conceput ca dată prelingvistică, logico-naturală, limba fiind astfel redusă la un sistem de etichete, la o simplă nomenclatură în care arbitrarul nu operează decât în planul formei externe. Faptul că Saussure evită, după un anumit timp, să vorbească de convenționalitate (S.M. 195) se datorează acestor implicații ale teoriei whitneyene a convenționalității (Derossi 1965. 94-95), care a fost totuși, pentru el, primul pas spre conceperea caracterului radical arbitrar al limbii.

Dacă arbitrarul este înțeles în toată importanța lui reală, el este sinonim cu istoricitatea radicală a oricărei sistematizări lingvistice, în sensul că o sistematizare nu posedă în afara ei înseși, ci în ea, norma prin care experiența se împarte în semnificații și fonii în semnificanți: ea este legată, prin aceasta, nu de structura obiectivă a lucrurilor sau a realităților acustice, ci, adoptându-le ca materie, ea este condiționată mai ales de societate care, în funcție de propriile sale nevoi, îi dă viață. Iată de ce limba este, în mod radical, socială și istorică. În această perspectivă de exegeză, întîlnirile cu pozițiile mai vechi ale lui Whitney și ale neogramaticilor sau cu filosofii limbajului din epoca romantică, filosofii care, așa cum știm astăzi, departe de a inova, relatau filosofii limbajului de la sfârșitul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea (Verburg 1952. 413-417, 468-469; De Mauro 1965. 47-63), își pierd caracterul lor de simplă curiozitate. *Les Antinomies linguistiques* (Paris 1896) de Victor Henry, care l-au pus probabil pe Saussure în contact cu ideile hegeliene referitoare la dialectica proceselor reale și

cognitive (Jakobson 1933. 637-638 ; Alonso 1945. 10), poate că nu au făcut decât să-l încurajeze pe Saussure să parcurgă un drum pe care „marele descoperitor al antinomiilor lingvistice” (Jakobson 1962. 237) pornise într-un alt mod. În realitate, așa cum am arătat înainte (*supra* 240, 275), Saussure a avut legături cu filosofii din epoca romantică și cu Hegel încă din anii primei sale tinereți, datorită lui Pictet și, prin intermediul său, datorită mătușii sale Albertine-Adrienne. Deci este probabil ca Saussure să fi avut în fața ochilor teoria semnului a lui Fr. Schlegel (Nüsse 1962. 26, 70) și să fi tras foloase din cercetările humboldtianului Steinthal (Hjelmslev 1928. 112-113 ; Buysens 1961. 26). Probabil că luase cunoștință cel puțin de opera fundamentală a lui Steinthal, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (Berlin 1860), reelaborată de lingvistul elvețian Franz Misteli (1841-1903), profesor la Basel, prin ediția din 1893, care figurează ca volumul II din *Abriss der Sprachwissenschaft* de Steinthal și Misteli (Arens 1955. 217 și urm., 325 ; Tagliavini 1963. 136-137).

În acest cadru, întâlnirile cu Humboldt devin oarecum probabile (Mathesius 1933 ; Trier 1934. 174 ; Porzig 1950. 396). Opera postumă a lui Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (Berlin 1836), prin noțiunea de „innere Sprachform” (CVII-CVXII), i-ar fi sugerat lui Saussure ideea caracterului amorf al gândirii în afara formei pe care i-o dau semnificații unei limbi (*C.L.G.* 155 și urm. ; Alonso 1945. 9 ; Buysens 1961. 26) ; distincția *érgon-énergiea* (p. LVII) ar anticipa-o pe aceea de *langue-parole* (Lazicuiu 1939 ; Coșeriu 1962. 52 ; Iordan-Bahner 1962. 426 ; numai Verhaar 1964. 749 notează că Humboldt neagă totuși că *die Sprache* este un *érgon*, așa că întâlnirea de idei este mai curînd o contradicție), distincția dintre *Form* și *Stoff* (pp. LXI și urm.) ar anticipa-o pe cea dintre *formă* și *substanță* (Coșeriu 1962. 178) și pe cea a limbii ca formă (Hartmann 1959 = 1963. 24-26) ; prin urmare, putem presupune că Saussure a fost influențat de „holismitate”, de noțiunea de sistematic a entităților lingvistice (pp. LIX și LXII : Chomsky 1964. 60) și de distincția (p. XVIII) dintre studiul comparativ și studiul limbii ca un „*innerlich Zusammenhängenden Organismus*” (Wartburg-Ullmann 1962. 9-10)¹⁴.

14. În fața acestei puzderii de anticipări și de precursori, am putea crede că R.-L. Wagner (1947. 21) avea dreptate cînd afirma că Saussure trebuie să fie celebrat „mai puțin pentru că a emis vederi revoluționare, cît pentru că a sistematizat sub o formă foarte densă noțiuni care, pînă la el, fuseseră oarecum fluctuante”. De aici nu mai rămîne de făcut decît un pas pentru a ajunge la concluzia că, împreună cu B. Collinder (1962) Saussure repetă doar, la modul mediocru, bunele idei ale celorlalți.

La afirmații de acest gen se poate răspunde în mai multe feluri. Punînd în lumină procesul chinuit de formare a tezelor saussuriene (*supra* 267-272), expunîndu-le din nou în profunzimea lor originalitate (*supra* 272-278), observînd neînțelegerea de care au avut parte cei care, ca Noreen și Marty, au fost vecinii săi de idei (*supra* 294, *infra* 301-304), neînțelegere care este tocmai semnul avansului pe care-l aveau anumite idei în raport cu cele ale mediei savanților contemporani. Există totuși încă un mod de a răspunde. De la Crisippos la Finck, nici unul dintre cei ce au fost desemnați ca precursori ai lui Saussure nu a avut parte de seria de critici și uneori de adevărate injurii care au însoțit *C.L.G.* O descriere, chiar schematică, a destinului operei lui S. nu poate ignora acest tip de reacții.

Concepția arbitrarului înțeles ca simplă absență de motivare a semnificatului (vezi *C.L.G.* 87 n. 137) a fost atacată în modul cel mai divers: ea nu surprinde decît o parte a realității lingvistice și nu limbajul concret, poetic și viu care ar fi, dimpotrivă, motivat și simbolic (Lerch 1939, Alonso 1950. 19-33); ea introduce pe ascuns realitatea extralingvistică (Pichon 1937. 25-30, Jakobson 1966. 22 și urm., 1962. 653, Pichon 1941); formulînd-o, Saussure ar fi generalizat în mod eronat condițiile particulare ale bilingvismului elvețian (Pichon 1937 cit.) și ar fi păcătuit prin „remarkable ignorance of the normal procedure” a procesului definitoriu și, la urma urmei, prin „naivety” (Ogden și Richards 1923. 5 n. 2). Tautologii, contradicții, „etwas mager” în definirea semnului sînt, printre altele, semnalate de Ogden și Richards (cit.), Graur (în *Zeichen und System*, 59), Nehring 1950. 1, Otto 1954. 8. Distincția dintre *limbă* și *vorbire* duce la o concepție „abstractă” a limbii (Meillet 1916. 35, Schuchardt 1917, Budagov 1954), creează „fatale echivocuri” (Palmer 1954. 195), este psihologizantă pentru Antal (1963. 17 și urm.), matematizantă pentru Schuchardt (cit.), idealistă pentru Cohen (1956. 89-90), pozitivistă pentru Pisani (1959. 10). În același mod, distincția dintre sincronie și diacronie, cînd nu a fost considerată ca fiind învechită și cunoscută de multă vreme, a fost contestată pe motivele cele mai variate (vezi *C.L.G.* 100, n. 176). În sfîrșit, Saussure ar fi „obscur” (Bühler 1934. 17), incapabil să explice cum funcționează limbajul (Ogden și Richards 1923. 232), „filosoficamente rozto e grossolano” (Pisani 1966. 298).

Poate fi găsită o culegere de afirmații devenite după aceea *loci communes* ale anti-saussurianismului, în recenzia la *C.L.G.* semnată de H. Schuchardt, mai apoi din belșug transferate în *Hugo Schuchardt-Brevier* (lucrare editată de L. Spitzer, Halle 1922): Saussure păcătuiește prin psihologism (411-412), prin îndepărtare de concret (418), prin antiistorism în distincția dintre diacronie și sincronie (420), prin matematicism (434), prin sociologism și pozitivism grosolan în concepția despre sincronie (318-320, 329-330), prin abstractizare (368-387). Un bun colecționar al unor asemenea afirmații este Roger 1941: Saussure este priorist, tezele sale stau „in der Luft” (164), el indică obligații, dar nu spune cum să le aduci la îndeplinire (163), nu consideră limba în complexitatea ei concretă (165-166), este logicizant în teoria arbitrarului (166-167), generic în definirea limbii ca „fapt social” (167-168), se află sub proasta influență a sociologiei (167-173).

APENDICE

Noreen și Saussure

Ignorat de diferite istorii ale lingvisticii (cf. de exemplu Leroy 1965, Bolelli 1965 etc.), Noreen a fost semnalat de B. Collinder, elevul său (Hjelmslev 1944. 140-141), ca precursor al fonologiei pragheze (Collinder 1938, Lepschy 1966. 70-71) și ca precursor al lui Saussure (Collinder 1962. 6, 13, 14). Din nefericire, Collinder nu a urmărit să analizeze teoriile lui Noreen, ci să conteste originalitatea pozițiilor saussuriene și pragheze. Dar e adevărat că în grupul variat al „precursorilor” lui Saussure, Noreen este unul dintre puținii care cer o atenție specială.

Adolf Gotthard Noreen (cf. B. Bergmann, necrologie în „Svenska Akademiens Handlingar” 1925. 27-47, Lotz 1954), cu trei ani mai mare decât Saussure (Herresta 13-3-1854 – Årtemorks 13-6-1925), doctor în filosofie la Uppsala în 1877, apoi profesor (începând din 1877) și director al seminarului de limbi nordice (începând din 1878) în același oraș, s-a dus în Germania în 1879 ca să se perfecționeze și a rămas la Leipzig, unde a întreținut relații cu A. Leskien și cu grupul acestuia. La întoarcerea în țară, în 1887, a devenit profesor de limbi nordice. După ce-și face teza (*Fryksdalsmälets ljudlära*, Uppsala 1877), se specializează în limbile germanice septentrionale și mai ales în suedeză (așa cum Whitney se consacrase englezei și așa cum Saussure se va consacra fonologiei franceze), dintr-o perspectivă sincronică și în relație cu problemele de lingvistică generală (amintim, ca pe un comentariu, cuvintele lui Saussure din cursul său inaugural, ținut la Geneva în 1891 : „Cei care îmbrățișează aproape toate idiomurile globului și prin care s-au făcut pași înspre cunoașterea limbajului nu sînt lingviștii [...] ci numele care ar trebui citate în acest sens sînt nume de romaniști [...] de germaniști [...] nume din școala rusă ce se ocupă în special de rusă și de slavă...” : *Notes* 66). Noreen este printre puținii care au recunoscut valoarea teoriilor din *Mémoire* ; pe de altă parte, Saussure citează lucrarea lui Noreen *Altislandische und altnorwegische Gramm. unter Berücksichtigung des Urnordischen* (Halle 1884 ; reeditată sub titlul *Altislandische Gramm.*, 1892, 1903, 1923), într-o notă M.S.L. 6, 1889. 53 = *Rec.* 408 ; el îi cunoștea, fără îndoială, fie atitudinea favorabilă față de *Mémoire*, fie lucrările de germanist din *Grundriss* de Paul (*Gesch. der nord. Sprachen*, Strasbourg 1889) și din *Sammlung* de Braune (*Altschwedische Gramm. mit Einschluss des Altgudnischen*, Halle 1904). Oare Noreen cunoștea teoriile generale ale lui Saussure ?unicul elev suedez al lui Saussure din perioada pariziană, Anders A. Enander, celtist care i-a frecventat cursurile în perioadele 1884-1885 și 1885-1886 (Fleury 1965. 46), i-ar fi putut servi drept intermediar : or, Saussure, chiar în anii 1885-1886, ține „cîteva lecții consacrate unor generalități asupra metodei lingvistice și vieții limbajului” (Fleury 1965. 62 și Benveniste 1965. 33).

Dimpotrivă, este foarte greu de crezut că Noreen a putut trage foloase de pe urma cursului de semiologie saussuriană, pe care l-a făcut cunoscut A. Naville în 1901 (vezi *supra* 266 n. 9). De altfel, dacă e adevărat că Saussure nu știa suedeza (informație

datorată lui R. Jakobson; dar pentru un germanist un text suedez nu prezintă dificultăți excesive), este foarte probabil ca el să nu fi cunoscut *Vårt Språk*. Firește, este logic să presupunem că lui Saussure nu i-a scăpat lungul articol al lui Noreen, *Über Sprachrichtigkeit*, tradus din suedeză (*Om Språkriktighet*, ed. a 2-a, Uppsala 1888) de A. Johansson, IF I, 1892. 95-157, în care susținea în mod polemic, față de predominantele *Detailforskungen*, utilitatea lingvisticii generale și în care, în concluzie, spunea: „Die Sprache ist [...] wie Kleider, Wohnung und Werkzeuge, wesentlich ein Kunstprodukt [...], das sich allerdings verändert, weil es benutzt und dabei abgenutzt wird...” (p. 156). Adăugăm că numele lui Saussure lipsește de pe lista participanților și din *tabulae gratulatoriae* din cele două culegeri în onoarea lui Noreen (*Nordiska Studier*, Uppsala 1904 și *Nordiska Ortnamn*, Uppsala 1914). Oricum, în lipsa unor probe sigure care să ateste cunoașterea reciprocă în materie de teorie generală, coincidențele dintre teoriile lui Saussure și cele ale lui Noreen nu se pot explica decât printr-o dezvoltare paralelă. În afară de *Folksetymologier* (Stockholm 1880) care, cu colecția sa de „monștri”, anticipează teza lui Saussure despre *Volksetymologie*, coincidențele se referă mai ales la *C.L.G.* și *Vårt Språk*. Istoria editorială a acestei opere este de o complexitate incredibilă (Lotz 1954). Este de ajuns să amintim că fasciculele 1-5 din volumul I au apărut la Lund în 1903, în același timp cu fascicola 1 din volumul IV; în 1905, a apărut fascicola 1 din volumul III; la sfârșitul anului 1906, apare fascicola 6 și ultima din volumul I; între 1907 și 1924, au apărut o bună parte din celelalte fascicule ale celor zece volume din care era alcătuită opera. În 1923, editată în realitate chiar de Noreen, a apărut o sinteză în germană: *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Beiträge zur Methode und Terminologie der Grammatik*, vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung ausgewählter Teile seines schwedischen Werkes „V.S.” von H. Pollak, Halle. Este surprinzător că în această scriere Noreen care, cu treizeci de ani înaintea tuturor, vede perfect importanța unor lucrări precum *Vermenschlichung der Sprache* a lui J. Baudouin de Courtenay, Hamburg 1893, *Études sur les changements phonétiques*, Paris 1890, a lui Paul Passy (p. 144 și *alibi*) și mai ales a operei lui Marty, singurul care – împreună cu Saussure și Kruszewski – poate să-i fie comparat, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, vol. I, Halle 1908 (p. 222), nu citează niciodată *C.L.G.* Iată pasajul despre „Sunetul calitativ determinat” (= fonem) pe care Lepschy (1966. 71) îl califică drept „impresionant” și despre încă și mai „impresionanta” tripartitie a lingvisticii:

Med ett visst, kvalitativt bestämdt ljud i motsats mot ett annat dylikt mena vi vanligen... icke ett under alla omständigheter identiskt lika ljud... Utan vi mena t.e. med det nysvenska *i*-ljudet e mängd ljudvarieteteter, son äro hvarandra så pass lika – akustiskt och vanligen äfven genetiskt sedt – att de af de talande och hörande antingen icke alls eller ätmistone blott med stor svårighet till sin olikhet uppfattas, och hvilkas kvalitetsdifferens, om ock den skulle vara för örat märkbar, i alla händelser icke användes i språkligt syfte, dvs. såson bärare af någon betydelsdifferens. På grund däraf kan en dylik grupp af minimalt olika ljud lämpligen betraktas såsåsom varande inom sig alldeles homogen, ochhvarje ljudindivid inom gruppen kan sålunda utan olägenhet

få bära samma namn – t.e. «i-lju(d)et» – som alltså är ett artnamn, icke ett egennamn (V.S., Lund 1903 [și nu 1905] p. 407).

Då språket väsentligen är – liksom kläder, boning och verktyg – en konstprodukt, sämaste det för betraktelsen kunna erbjuda lika många och samma hufvudsynpunkter som hvarje annan sådan nämligen materialets (det ämne, hvaraf konstprodukten förfärdigats), innehållets (det ämne, som konstprodukten «föreställer» eller «behandlar»; den uppgift, som den har att «lösa», ändamålet) och formens (det sätt, hvarpå uppgiften medelst det begagnade materialet lösts; strukturen, byggnadsstilen). Dessa trenne synpunkter bestämma grammatikens hufvudindelning.

1. Ljudläran eller fonologien, som redogör för det fysiska materialet, hvilket i fråga om det primära och viktigaste språket, talspråket, utgöres af de «artikulerade språkljud», genom hvilka idéinnehållet meddelas. Fonologien får icke såsom stundom skett, förväxlas med sin närmaste hjälpvetenskap «fonetiken», och är naturligtvis ännu skarpare skild från dennas hjälpvetenskap «akustiken»...

2. Betydelseläran eller semologien, som redogör för språkets psykiska innehåll: de idéer som genom språkljuden meddelas och på så sätt utgöra dessas «betydelse». Semologien är noga att skilja icke blott från sin närmaste hjälpvetenskap «språkfilosofien», utan äfven från den del af psykologien, som handlar om föreställningarna och de ännu högre förnimmelserna, samt – och detta kan icke nog kraftigt inskärpas – från «logiken», läran om begreppen såsom sådana (och icke blott så vidt de fått språkligt uttryck) och om dessas (men icke de språkliga uttryckens) förbindelser. Ty mot hvarje med betydelse försedt språkligt uttryck svarar ingalunda ett särskildt begrepp, liksom ännu mindre tvärtom. Och dock har en dylik missuppfattning och däraf följande sammanblandning af de båda vetenskaperna förekommit samt visat sig ödesdiger både för grammatiken och än mer för logiken; ungefär på samma sätt som ljudläran länge lidit men – om ock i minde grad och framför allt under kortare tid – af förblandningen af ljud och bokstaf och den därpå beroende totala eller partiella sammanblandningen af fonologi och ortografik.

3. Formläran eller morfologien, som redogör för det särskilda sätt, hvarpå ljudmaterialet i betydelseinnehållets tjänst formas till «språkformer». Formläran utgör grammatikens centrala och viktigaste del, hvadan den ock är skarpt skild från andra vetenskaper (V.S. I, 50-51)¹.

-
1. [Printur-un anumit sunet calitativ determinat în opoziție cu un altul noi nu înțelegem un sunet asemănător cu sine însuși în toate cazurile... Înțelegem, dimpotrivă, de exemplu pentru sunetul *i* suedez modern, o cantitate de variante care sînt atît de asemănătoare unele cu celalalte, acustic sau în general genetic, încît nu pot fi distinse între ele de către cel care vorbește sau ascultă, cel puțin nu fără mare dificultate, iar diferențele lor calitative, chiar dacă ar fi perceptibile pentru ureche, nu sînt oricum exploatare în scopuri lingvistice, adică nu poartă diferențe de sens. Pe această bază, un simplu grup de sunete distincte minimele poate fi considerat, pe bună dreptate, ca fiind pe de-a-ntregul omogen, și fiecare individ fonic al acestui grup poate astfel purta același nume (de ex. „sunetul *i*”) fără inconveniente, nume care este un nume de gen și nu un nume propriu.

Limba fiind în substanță un produs artificial, ca și hainele, casele, uneltele, ea trebuie să ofere analizei tot atîtea puncte de vedere ca orice alt produs artificial, și puncte de vedere asemănătoare, adică cel al materialului (adică acel ceva din care este făcut produsul), cel al conținutului (adică ceea ce produsul „reprezintă” sau acel ceva despre care „tratează”;

Dacă aceste pasaje și concepte i-au rămas necunoscute lui Saussure, probabil că ele au fost cunoscute de Hjelmslev; oricum, „semologia” lui Noreen prezintă cel mai mare interes pentru oricine se preocupă astăzi de analiza formelor conținutului semantic (cf. în acest sens Malmberg 1966. 53; Malmberg se oprește de asemenea la un alt nenorocos savant suedez, Carl Svedelius care, în 1897, a încercat într-o disertație să construiască în raport cu franceza, „o algebră a gramaticii”; ca și E. Wellander în „Svenska dagbladet”, 29 martie 1946, Malmberg 1966. 54 se întreabă dacă Svedelius nu l-a influențat pe Saussure; dar trebuie de asemenea să ne întrebăm în ce măsură Noreen l-a influențat pe Svedelius, influență în mod evident mult mai probabilă decât cealaltă).

sarcina, finalitatea sa), și cel al formei (felul în care sarcina este executată cu ajutorul materialului utilizat; structura, arhitectura). Aceste puncte de vedere... determină principalele împărțiri ale gramaticii...

1. Știința sunetelor sau fonologia, care se ocupă de materialul fizic care, în limba primă și mai importantă, limba vorbită, este constituită din „sunete vocale articulate” datorită cărora conținutul ideilor este diferențiat. Fonologia nu trebuie, așa cum s-a întâmplat uneori, confundată cu știința sa auxiliară cea mai importantă, „fonetica”, și ea este în mod natural încă și mai separată de știința auxiliară a acesteia din urmă, „acustica”...

2. Știința semnificatului sau semologia, care tratează despre conținutul psihic al limbii: ideile care sînt repartizate cu ajutorul sunetelor vocale și care își constituie „sensul” pe această bază. Semologia trebuie cu grijă diferențiată nu numai de disciplina sa auxiliară cea mai importantă, „filosofia limbajului”, ci și de acea parte a psihologiei care tratează despre reprezentări și despre conținuturi de conștiință încă și mai înalte, și totodată și mai ales despre „logică”, știința conceptelor ca atare (și nu în măsura în care au găsit o exprimare lingvistică) și a relațiilor lor (și nu a relațiilor dintre exprimările lingvistice). În fapt, nu se poate nicidcum spune că un concept particular corespunde fiecărei exprimări lingvistice înzestrată cu o semnificație, iar contrariul este încă și mai puțin adevărat. Această falsă concepție și confuzia dintre cele două științe care decurge din ea s-au produs în dauna gramaticii și încă și mai mult a logicii; mai mult sau mai puțin așa cum fonologia, deși în mai mică măsură, a suferit din cauza schimbului dintre literă și sunet și a confuziei care decurge de aici dintre fonologie și ortografie.

3. Știința formei sau morfologia, care vrea să descrie modul în care materialul fonic este modelat în serviciul conținutului semnificativ în „forme lingvistice”. Morfologia ocupă locul central și cel mai important al gramaticii, căci datorită morfologiei gramatică este net distinctă de celelalte științe.]

ADDENDA

1. Biblioteca lui Saussure

În 1921, Jacques și Raymond de Saussure au depus la biblioteca publică din Geneva 465 de volume și culegeri de lucrări, numerotate, care, în afară de o scriere a lui Regard din 1919 (nr. 337), fuseseră proprietatea lui Saussure și sînt adnotate în parte de mîna sa. Dominante sînt scrierile de lingvistică istorico-comparativă indo-europeană (326 din 465), în timp ce există doar 10 scrieri de lingvistică generală, la care se pot adăuga aproximativ 26 de lucrări de fonetică și de fonologie. Ne aflăm în fața bibliotecii unui istoric al limbii, din care se vede în mod limpede interesul său pentru studiile germanice (132 de titluri, adică mai mult de un sfert din total) și pentru grupul baltic (36 de titluri), pe lîngă interesul pentru greacă, latină și indiana veche. Un grup mic de lucrări și cîteva culegeri de articole (23) se referă în mod special la ciclurile legendelor diferitelor popoare indo-europene, mai ales germanice ; de asemenea, sînt numeroase tratatele de metrică (13 titluri). Grupul lucrărilor și culegerilor (27 cu totul) referitoare la fonologia istorică și descriptivă, la fonetica experimentală, la grafemică, este destul de important pentru acea epocă. Din grup se detașează lucrările lui Baudouin de Courtenay (n. 2), *Studies from the Yale Psychological Laboratory*, Yale 1902 (fonetică experimentală), P. Passy, *Étude sur les changements phonétiques* (vezi *supra* 254, 302 și cf. nota 116), E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, Leipzig 1881, J. Winteler, *Die Kerenzer Mundart* etc. (vezi *supra* 295).

Dintre puținele studii de lingvistică generală, notăm pe cel al lui F.N. Finck, *Die Haupttypen des Sprachbaus*, Leipzig 1910 (lipsește *Aufbau und Gliederung* : vezi *supra* 292), diferite eseuri ale lui Whitney (165), studiul lui V. Henry, *Étude sur l'analogie*, Lille 1883 (lipsește lucrarea despre antinomiile lingvistice : *supra* 296) și, în sfîrșit, traducerea germană a operei fundamentale a lui Kruszewski (vezi *supra* 255) ; notăm că nici numele lui Kruszewski și nici titlul lucrării *Prinzipien* etc. nu figurează în catalogul genevez ; opera fiind publicată în mai multe numere din „Internationale Zeitschrift für Allgemeine Sprachwissenschaft”, în catalog nu apare decît titlul revistei (146-150 ; numerele corespund celor în care a apărut opera marelui savant polonez). Kruszewski (și alți savanți slavi) este prezent de asemenea printr-o serie de lucrări adunate în culegeri (32). *Prinzipien* de H. Paul lipsește dintre cărțile lui Saussure (*supra* 292). Desigur că nu trebuie să supraevaluăm lipsurile : este de ajuns să observăm că din biblioteca lui Saussure lipsesc lucrările *Essai de Sémantique* de Bréal și *Programme et méthodes* de Sechehay, două cărți pe care Saussure le cunoștea bine, atît de bine încît pregătise o schiță de recenzie asupra lor (Bibliothèque publ., Ms. fr. 3951. 16 și 3951. 21).

O reconstituire mai completă a bibliotecii personale a lui Saussure ar necesita, oricum, o explorare a fondului Bally. De exemplu, exemplarul din *Sprachwissenschaft* de Gabelentz, aparținînd lui Saussure, a sfîrșit prin a ajunge printre cărțile lui Bally și nu se află înregistrat printre cele 465 de volume catalogate ca fiind ale lui Saussure. După R. Godel, acest caz nu ar fi unicul (amabilă informație privată).

2. Noreen, Saussure și limba suedeză

După cum trebuia să ne așteptăm, în biblioteca lui Saussure se află lucrarea *Altislandische Grammatik* de Noreen, în edițiile din 1884 și 1903 (n. 43 și 418: vezi *supra* 301). În catalog nu apare nici o altă scriere de Noreen. Totuși, pentru a completa cele spuse cu privire la cunoașterea limbii suedeze de către Saussure, să spunem că în biblioteca lui Saussure existau diferite lucrări în suedeză (380, 110), precum *Praktisches Lehrgang der Schwedischen Sprache*, Leipzig 1882, de E. Funk și *Grammaire suédoise* de A. Th. Paban. Se pare deci că Saussure putea citi texte în limba suedeză.

3. Saussure, Wackernagel și savanții de limbă germană

Léopold Gautier, care a fost lingvă Saussure în ultimii ani și care ne-a lăsat articole și mărturii prețioase pentru cunoașterea gândirii și vieții savantului (vezi 23, 242, 260, 267, 268, 271), posedă două scrisori pe care Saussure i le-a trimis la 30 ianuarie și la 20 iulie 1908, pe cind frecventa Universitatea din Göttingen. Amindouă arată afectuoasa solitudine cu care Saussure îi urmărea pe tinerii savanți și, în același timp, sentimentul izolării de care suferea (vezi *supra* II-III și 271). Cea de a doua, scrisă puțin după ceremonia din iulie 1908 (*supra* 271), este răspunsul la o scrisoare de felicitare pe care i-o adresaseră, din Göttingen, câțiva studenți și savanți, printre care Trautmann și Wackernagel. Saussure scrie: „N-am putut să nu fiu foarte impresionat văzînd, printre semnăturile din telegramă, numele dascălului nostru comun Wackernagel – va accepta acest nume [*din partea mea* – șters cu o linie în text] pentru că am învățat din scrierile sale mai mult decît din cele ale oricărui profesor al meu”. Să amintim, pentru a înțelege mai bine cuvintele lui Saussure, nu numai de statura excepțională a marelui indianist din Basel, ci și de faptul că acesta a fost printre foarte puținii cercetători care au menționat, cu prețuire, lucrarea *Mémoire* (vezi *supra* 245 n. 5). Admirației lui Saussure îi corespunde cea a lui Wackernagel, admirație care apare nu numai în *Altindische Grammatik* și în recenzia la *C.L.G.*, făcută în 1916, ci și într-un articol din „Journal de Genève” (24 aprilie 1922), citat de L. Gautier, *Le silence de Saussure*, „Journal de Genève”, 22-23 aprilie 1961. 18.

Cazul lui Wackernagel este semnificativ și nu este singurul. Răspîndirea operei lui Saussure în țările de limbă germană (în afară de rare și recente excepții) a fost în mare parte legată de savanții de origine elvețiană care au scris în germană și care, adeseori, au predat în universități germane. Este și cazul lui W. von Wartburg (vezi *supra* 285) sau al lui Glinz (*infra* n. 219); lucrarea sa *Die innere Form des Deutschen. Eine neue deutsche Grammatik*, Berna 1952, își arată încă din introducere inspirația saussuriană. Sperăm că micul paragraf consacrat lui Saussure în țările de limbă germană (*supra* 285) va apărea peste câțiva ani ca fiind mărturia unei situații depășite de lingvistica din Austria și din cele două Germanii.

4. O părere negativă a lui Croce asupra lui Saussure

Cursul lui Saussure este, după un bătrîn lingvist italian, Vittore Pisani, o carte „rozzo e grossolano”. Cîndva V. Pisani scria în revista pe care o conduce, „Paideia” (*Profilo storico della linguistica moderna*, „P” 21, 1966. 297-308, la pp. 297-298 găsim următoarele: „Locul de primă mărime acordat (de Leroy) lui Saussure poate să apară unora dintre noi ca excesiv și înșelător în ceea ce privește perspectiva [...] Aș vrea să amintesc aici opinia lui Croce, cred, (dar nu izbutesc să știu unde spune el asta) asupra *Cursului*, pe care acesta îl caracterizează ca fiind o carte frustă și grosolană”. Nu vrem să discutăm aici opiniile savantului din Milano, ci să examinăm un aspect al problemei raporturilor dintre Croce și Saussure.

Cu siguranță că Croce a știut de existența lui Saussure. Este adevărat că în bogatul index la „*Editio ne varietur*” *delle opere di B.C.* (Napoli 1960), a regretatului Fausto Nicolini, numele lui Saussure nu apare niciodată. Totuși, mulți își aduc aminte că Saussure a fost menționat cel puțin o dată de către filosoful napolitan, chiar în recenzia la cartea lui G. Nencioni (*Idealismo e realismo nella scienza del linguaggio*, Florența 1946), care a apărut sub numele de *Sulla natura e l'ufficio della linguistica* în „*Quaderni della Critica*” 6, 1946. 33-37 și apoi în *Lecture di poeti*, Bari 1950. 247-251. Aici putem citi („*Quad.*” p. 34):

„Il senso di «ridenti» e «fuggitivi» non è reso da nessun vocabolario, perché si trova solamente in quel verso e in quella canzone del Leopardi. Cio ammesso per pacifico, ne consegue che ogni indagine della singola parola, della «langue en elle-même et pour elle-même» (come dice il De Saussure e il Nencioni ripete), non riguarderà l'espressione fantastica, musicale e poetica che è l'unica realtà del linguaggio, ma qualcosa che non è il linguaggio, e che è fuori del linguaggio, e che è altro dal linguaggio... Che cosa sono dunque i singoli vocaboli, oggetto di tali investigazioni? «Parole», a dire propriamente, no, o tali soltanto per modo di dire corrente... Ho proposto, e ripropongo, di chiamarli «segni»: segni fonici, mimici, grafici o combinati tra loro, o come altro si enumerino e classifichino”.

Avînd în vedere expresiile folosite în acest text crocean, mențiunea despre Saussure pare a fi făcută dintr-o sursă indirectă. Unde este pasajul despre care Pisani își amintește fără să știe exact locul de unde l-a luat? Răsfoind indexul volumelor lui Croce găsim o altă referință la Saussure. O notă scrisă la puțin timp după 1932 consemnează critica aspră pe care Leo Spitzer, cu prilejul publicării lucrării *Silloge linguistica* [...] *Ascoli* (Torino 1929), o făcuse lingvisticii italiene (în „*Indogermanische Forschungen*”, 50, 1932. 147-153). Spitzer spune că lingvistica italiană de după Ascoli (și cu excepția teoriilor lui Croce) nu produsese nimic important și nou, așa cum se întimplase în Rusia datorită lui Trubeckoj și Jakobson și, în Franța, datorită lui Saussure, Meillet etc. Croce citează cuvintele lui Spitzer și, o dată cu ele, numele lui Saussure (*Pagine sparse*, vol. II, Bari 1960. 395).

Dacă ne gîndim la faptul că *C.L.G.* pare să nu fi existat niciodată în biblioteca lui Croce, am fi înclinați să spunem că pasajul amintit de Pisani nu a existat niciodată.

Și totuși pasajul există (și el a fost regăsit de un savant belgian, M. Deneckere, care pregătește o lucrare importantă despre ideile lingvistice ale lui Croce). Este vorba despre recenzarea primei ediții a traducerii franceze a cărții lui W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique* („Quaderni della Critica”, 8, 1947. 80-82, retipărită în *Nuove pagine sparse*, II. *Metodologia storiografica. Osservazioni su libri nuovi*, Napoli 1949).

Vorbind despre lucrarea lui Wartburg, Croce scria :

„Io lo prendo in esempio e conferma di ciò che ho scritto sui concetti della Linguistica, che sono deboli et confusi presso i linguisti. Mi restringo alle pagine introduttive... P. 6: «Nous opérans avec Saussure une distinction sévère entre la langue d'une part et le langage, la parole de l'autre part. La langue est un fait social, la parole est un fait individuel. La langue comprend tout ce qu'il y a d'essentiel, elle constitue un vaste tout: la parole, elle, se borne à évoquer une faible partie de cet ensemble dont elle se sert pour reproduire un contenu de conscience momentanée et strictement individuel». Le sottolineature sono mie. Cioché l'uomo che parla non creerebbe il linguaggio, ma ne trasferirebbe qualche pezzo da una massa esistente fuori di lui; e creata da chi? Forse dalla società? E la società non si compone d'individui? Ma l'autore (pp. 4-5) aveva già messo la parola alle dipendenze della società, con questa sentenza: «La parole, si nous faisons provisoirement abstraction du monologue, présuppose au moins deux personnes»; e con quell'intercalato «se» si riduceva a dire: la parola, se si fa astrazione dal monologo, non è monologo ma dialogo... Ora, all'autore, che è appunto il fine per il quale esso fu foggiate, dapprima didascalico-estetico e poi di interpretazione storica, cioè del vario senso delle parole e delle altre forme del dire; cose cui a volta a volta si riferiscono la storia del costume o la storia della civiltà. Ma questa conclusione è preclusa al linguista, e il Saussure, che ha posto la lingua come il fatto essenziale e primario e il linguaggio come fuggevole e secondario, ha anche, con pari rozzezza o innocenza logica, stabilito un'assoluta distinzione tra sincronia e diacronia del linguaggio, simultaneità e successione, descrizione del presente linguistico e storia del passato: quando già da quaranta e più anni l'intelligente linguista Hermann Paul aveva ammonito che lo studio della lingua è sempre studio storico (pp. 7-11)».

Pisani avea deci dreptate să vorbească, chiar și vag, despre o opinie negativă a lui Croce asupra lui Saussure. Vom nota totuși, pentru exactitate, că acel Saussure pe care îl acuză Croce de „rozzezza e innocenza logica” este un Saussure pe care îl cunoaște prin intermediul lui W. von Wartburg, adică un Saussure al „vulgatei saussuriene” și nu acel Saussure autentic din *C.L.G.*, carte pe care Croce se pare că nu a citit-o niciodată. Nu doresc să se creadă că vreau, cu orice preț, să-l dezvinovățesc pe Croce.

Dar dacă ne gândim la absența efectivă a legăturilor logice dintre diferitele „puncte” la care se reducea gândirea lui Saussure între 1920 și 1950-1955, și dacă ne gândim că Croce, prin intermediul lui Wartburg, s-a referit la acest Saussure, judecata negativă a filosofului italian apare mai puțin neîntemeiată decât la prima vedere. De nejustificat este faptul că ea a fost reluată, și reluată de specialiști care ar fi putut și ar fi trebuit să se documenteze asupra gândirii autentice a lui Saussure.

5. Saussure și Chomsky

Chestiunea legăturilor dintre Saussure și Chomsky prezintă câteva probleme. Chomsky s-a format la școala lui Z.S. Harris (Lepschy 1970. 126 și urm.), adică într-un mediu bloomfieldian în care (vezi *supra* 282) Saussure era, din principiu, ignorat. Așa cum vom vedea mai departe, în teoriile lui Chomsky au rămas câteva elemente tipice pentru bloomfieldianism (K.V. Teeter evidențiază și elemente bloomfieldiene la Chomsky, *Leonard Bloomfield's Linguistics*, „Language Sciences” 7, octombrie 1969. 1-4). Este deci foarte firesc ca, în perioada primelor sale scrieri (*Semantic considerations in Grammar, in Meaning and Language Structure*, Washington 1955. 141-155, *Syntactic Structure*, Haga 1957), el să nu se folosească de C.L.G. Pe de altă parte, se știe că, încă de la primele sale scrieri, Chomsky se ridică împotriva unei serii de puncte de vedere bloomfieldiene. El neagă mai ales inductivismul, adică ideea că, plecând de la analiza unui *corpus* limitat de enunțuri, putem și trebuie să reconstruim o limbă; el opune acestei idei necesitatea de a elabora teoria așa-numitului „system lying behind it”, a sistemului subiacent, despre care Hjelmslev, neînțeles de americani, vorbise încă dinainte. După cum se știe, Hjelmslev reluate, ordonase și dezvoltase, pentru a teoretiza acest sistem, teoriile saussuriene despre limbă. Este firesc ca Chomsky, plasându-se pe aceeași pistă, să se întâlnească cu Saussure într-un anumit punct.

La începutul anilor șazeici, menționarea lui Saussure este frecventă și pozitivă. Chomsky-Miller 1963. § 6. 2 și Chomsky 1964. 86 subliniază validitatea teoriei fonetice din C.L.G. 61 și urm., Chomsky 1963. § 1.1 (care este o adevărată profesiune de credință saussuriană) și Chomsky 1964. 52 și 60 sînt în deplin acord în privința distincției dintre limbă și vorbire și a concepției despre limbă. Chomsky își limitează în această epocă adeziunea la doctrina saussuriană, declarînd că nu vrea să se ocupe de partea semantică a limbii (1963. §1.1) și reproșîndu-i lui Saussure că a ignorat recursivitatea regulilor sintactice (Chomsky 1963. §1.1 și 1964. 59-60). Dar aceste limitări nu afectează evaluarea pozitivă de ansamblu: se vorbește despre „luciditatea” lui Saussure în pătrunderea unor probleme esențiale și se afirmă că Saussure este pionierul lingvisticii științifice moderne (afirmație care, pentru un lingvist american dinainte de Chomsky și, astăzi, din nou, după Chomsky, este un delict grav).

Trebuie totuși să semnalăm că, începînd de la jumătatea anilor șazeici, comportamentul lui Chomsky se schimbă. La începutul lucrării *Aspects* (Chomsky 1965. 4),

Saussure este menționat încă în termeni onorabili, dar de pe acum el este acuzat de o „naive view” asupra limbajului (în realitate „naive” este ceea ce Chomsky înțelege citindu-l pe Saussure : vezi n. 225 din *C.L.G.*). Mai târziu, Saussure va fi asimilat cu Whitney (în acest sens găsim deja o aluzie în Chomsky 1964. 59) și acuzat de a avea o concepție „săracă” asupra limbajului (Chomsky 1968).

Raporturile dintre *C.L.G.* și gramatica transformațională sînt deci foarte departe de a fi univoce și bine definite. Mulți au avut tentația de a insista pe anumite elemente de acord și de continuitate. Este cazul unor chomskyeni în legătură cu dihotomiile *limbă – vorbire* și *competență – performanță* (Ruwet 1967. 18 și 50 și urm., Antinucci 1970. XIII și XVIII) și în legătură cu noțiunea de gramatică (Ruwet 1967. 366) ; pe urmele lui Chomsky 1963 și 1964, ei au repetat că Chomsky s-ar separa esențial de Saussure pentru că lingvistul din Geneva nu înțelesese că fraza aparține limbii sau nu înțelesese caracterul creativ al limbii (Ruwet 1967. 51, 375, Antinucci 1970. XVIII) și ignorase distincția dintre *rule-changing creativity* și *rule-governed creativity* (Ruwet 1967. 51).

Alți savanți au insistat și ei asupra aspectelor de continuitate. Într-adevăr, față cu anumiți chomskyeni pentru care istoria lingvisticii începe cu Chomsky, este greu să rezisti tentației de a arăta tot ceea ce Chomsky datorează predecesorilor săi și, în primul rînd, lui Saussure. Astfel, de exemplu, Robert Godel scrie : „Chomsky și [...] adepții săi [...] nu stabilesc opoziția *vorbire – limbă*, ci opoziția *performanță – competență*. După părerea mea, diferența este mai ales terminologică, căci criticile lui Chomsky la adresa lui Saussure nu sînt în întregime întemeiate”. Godel adaugă : „Nu este adevărat că Saussure a conceput sistemul limbii ca pe un simplu clasament, rezervînd *vorbirii* întregul aspect creator al *limbajului* ; el a cunoscut și creativitatea conformă unor reguli (*rule-governed creativity*), care se manifestă în folosirea obișnuită a limbii. Dar despre «mecanismul limbii» nu a dat decît indicații sumare (*C.L.G.* 139-141 ; cf. 137) ; și mai ales cu prilejul analizei creațiilor analogice (*C.L.G.* Partea a treia, cap. IV), el l-a observat mai curînd la nivelul morfologiei decît la acela al sintaxei. De asemenea, tot la acest nivel, el a observat alături de creația novatoare (*rule-changing creativity*), creația – sau re-creația – conformă unor reguli (*C.L.G.* 177 : analogie latentă)” (Godel 1970. 35-36).

În acest mod se acreditează imaginea unui Chomsky care se îndepărtează de Saussure în mod esențial pentru că este transformaționalist. În realitate, divergențele sînt mult mai radicale și mai adînci. Există, desigur, analogii. Principala constă în refuzul comun al metodologiei inductiviste și al epistemologiei pozitivistice, sau în refuzul comun a ceea ce Mulder (1968. 1), citîndu-l pe Bacon, a definit ca fiind „the way of the ant”, calea celui care se mulțumește să acumuleze fapte. Dar unele diferențe se evidențiază chiar din această perspectivă foarte generală.

- 1) Nu pare adevărat că Saussure, ca și Chomsky, este mai interesat de teorie decît de metodologia cercetărilor (Ruwet 1967. 380) : în termeni biografici (căci Saussure a plecat de la conștiința dificultăților cercetării lingvistice concrete), ca și în termeni teoretici (cf. n. 305 și „planul” ideal schițat de Saussure în 427-429 B. Engler), epistemologia lui Saussure prevede pentru lingvistică „the way of the bee” (pentru a folosi comparația baconiană reluată de Mulder), calea unei elaborări teoretice în

- dialectică continuă cu materialitatea faptelor. Chomsky urmează, dimpotrivă, „the way of the spider”, calea unui calcul teoretic necondițional.
- 2) Saussure manifestă un mare interes pentru „latura etnografică” a limbilor, interes total absent la Chomsky și la adepții săi. Datorită acestui interes, Saussure a văzut întotdeauna limba în raport cu celelalte mijloace și sisteme de comunicare și a încercat să dea un orizont semiologic lingvisticii sale. La Chomsky, dimpotrivă, lipsește orice perspectivă semiologică.
 - 3) Saussure ajunge și el la necesitatea de a lega lingvistica generală de semiologie căci, în căutarea unei axiomatizări și a unei formalizări efective a teoriei sale, el nu poate lăsa la o parte o definiție explicită și o teorie a semnului: semnul lingvistic nu este decît o categorie particulară a universului mai vast al semnelor, după cum limba nu este decît unul dintre codurile semiologice posibile. În zadar am căuta în paginile lui Chomsky o definiție a semnului (Mulder 1968. 33). Și chiar ceea ce este pentru el principala, chiar singura categorie de semne lingvistice luate în considerare, adică chiar fraza (restrictiv concepută ca frază verbală), „este considerată în gramatica generativă drept un termen primitiv, nedefinit, al teoriei” (Ruwet 1967. 366). Lipsa de interes semiologic se leagă cu lipsa de interes pentru construirea unei teorii semiologice în care să fie plasată teoria lingvistică și acest fapt se bazează pe convingerea (care, după cum a observat Mulder 1968. 33, îl unește pe Chomsky cu dușmanii săi bloomfieldieni) că știm perfect ce este un semn și cum se identifică el.
 - 4) Tocmai pentru că problema-cheie a teoriei semiologice și lingvistice saussuriene este definirea și identificarea semnului, pentru Saussure „baza oricărui studiu” lingvistic nu poate să nu includă luarea în considerare a semnificației semnelor. În conformitate cu lipsa unei perspective semiologice și formale riguroase și, probabil, din pricina absenței interesului pentru „latura etnografică” a limbilor, Chomsky își propune, dimpotrivă, să lase în afara cadrului său teoretic considerarea feței semantice a limbii. Ca și pentru bloomfieldieni (Mulder), pentru Chomsky este de netăgăduit că singura și simpla față externă a unui semn, că o secvență a ceea ce bloomfieldienii și Chomsky numesc *formă*, că în general un *lanț* este ceea ce este prin virtute intrinsecă, independent de orice considerare a valorii pe care i-o dă o comunitate de vorbitori.
 - 5) Cu siguranță că Chomsky a răsturnat teoriile bloomfieldiene. Acestea erau dominate de o certitudine de tip inductivist: pornind de la considerarea așa-numitelor *utterances* în materialitatea lor acustică și în raporturile lor cu unii stimuli materiali, bloomfieldienii credeau că pot induce structurile unei limbi, fără să recurgă la sens și în mod invoc. Chomsky crede, dimpotrivă, că e cu puțință să studiezi în sine și pentru sine structurile (sintactice) ale unei limbi, lăsînd la o parte, ca secundare, „superficiale”, considerațiile semantice. Acest fapt i-a fost reproșat atît în interiorul cît și în exteriorul școlii sale (cf. Bibliografie în De Mauro, *Introduction à la sémantique*, Paris 1969), dar fără rezultate vizibile. Apar cele două concepții, bloomfieldiană și chomskyană care, sub multe aspecte, sînt într-adevăr la antipod: pentru bloomfieldieni, aspectul fizic al *vorbirii* este totul, și ei pretind să reconstruiască,

chiar „să aranjeze” limba doar cu ajutorul urechii sau al magnetofonului și al distribuirii statistice; pentru Chomsky, *vorbirea* nu contează, aspectele semantice și fonetice sînt pur și simplu „interpretări” ale realității limbii, care ar putea fi cunoscută pe cale analitică, o dată cunoscute capacitățile universale de organizare gramaticală ale creierului uman. Se observă totuși că cele două teorii nu țin seama de aceleași lucruri: acțiunea, acțiunea cu adevărat creatoare și liberă, a masei vorbitorilor, care răstoarnă după voia lor raporturile dintre *vorbire* și *mecanismul limbii*, în așa fel încît *mecanismul* oricărei *limbi* trebuie să fie *studiat* în particular și că, în general, putem spune puține lucruri valabile pentru orice *mecanism* (de unde, probabil, și parcimonia lui Saussure cînd dă indicații generale asupra acestui punct); arbitrarul care domină la fiecare nivel al limbii atribuie, elimină și modifică valoarea (rețeaua de raporturi formale) entităților fonice și semantice ale unei limbi. Or, acestea sînt tocmai punctele la care se referă teoria lui Saussure asupra limbii: caracterul socialmente contingent și temporal caduc al mecanismelor lingvistice ce slujesc la producerea și la interpretarea semnelor lingvistice, în ultimă analiză, arbitrarul acestor semne și al mecanismelor înseși.

- 6) Teoria semiologică și lingvistică a lui Saussure încearcă să explice cum capacitatea unică și universală a *limbajului* (identificarea caracteristicilor permanente ale acestuia este pentru Saussure doar una dintre sarcinile lingvisticii) dă loc la o pluralitate de *limbi*, conformate diferit la toate nivelurile *mecanismului* lor de producere și de interpretare, deformată în folosirile sincronice și străbătute de tensiuni opuse și de tendințe generalizatoare, în transformare diacronică continuă. Teoria lui Saussure izbuteste să explice raportul dintre unitatea biologică a speciei umane și pluralitatea istorică a limbilor, datorită teoriei caracterului arbitrar al fiecărei părți a sistemului lingvistic (nu vom sublinia niciodată îndeajuns aspectul central al principiului arbitrarului în edificiul teoretic saussurian). Ar fi greșit să spunem că teoriile lui Chomsky „nu pot” explica acest raport: este mai corect să spunem că ele nu se preocupă de aceasta sau că nu vor să se preocupe. Lumea varietății și devenirii istorice a limbilor constituie, după cum scriu Chomsky și Halle în prefața lucrării *Cartesian Linguistics*, „the still puzzling phenomenon of language changing”. Prima lor preocupare este *competența* care, spre deosebire de *limba* lui Saussure, nu admite plural și este o entitate (asemănătoare prin aceasta cu *limbajul* saussurian) născută o dată pentru totdeauna, o parte integrantă a creierului uman.

Dialecticii dintre naturalitate și istoricitate, dintre *limbaj* și *limbi*, trasată de Saussure, Chomsky îi opune tentativa de a resorbi lumea multiplicității și a varietății istorice în imobilitatea (presupusă) a naturii, a eredității biologice. Dezinteresul față de aspectele etnografic și semantic, absența perspectivelor semiologice, absența aprofundării adecvate a teoriei arbitrarului nu lasă lui Chomsky și chomskyenilor nici o altă cale. Este o cale radical diferită de aceea pe care s-a situat, la începutul acestui secol, cercetarea tăcută și problematică a lui Saussure.

Tullio De Mauro

Note

- (1) Vezi *supra* 248 și urm., 266,269 și urm.
- (2) Despre Wertheimer, vezi *supra* 242 și 267.
- (3) Despre cele trei *cursuri*, vezi *supra* 267 și urm.
- (4) Este vorba de *Notes*, lucrare editată de R. Godel după copia lui Sechehaye, în C.F.S. 12, 1954. 49-71 : primele șapte provin dintr-un dosar *Phonologie*, negăsit, ce datează poate din 1897 (S.M. 13) ; cea de a noua este un fragment dintr-o carte concepută între 1893 și 1894 (S.M. 36, *supra* 269) ; notele 10-16 provin din ciorna unui articol scris în memoria lui Whitney, pe care Saussure l-a conceput în vara și în toamna anului 1894 (*supra* 270) ; nota 17 este concluzia lecției inaugurale la cursul de la Geneva, ținută în 1891 ; grupul de note 19-21 (fundamentale pentru emergența ideii arbitrarului semantic și a caracterului opozitiv, precum și a ideii de sistem al realității semantice) este posterior anului 1894 (S.M. 37). Notele 8, 18, 23 nu sînt databile. Toate notele manuscrite autografe referitoare la lingvistica generală sînt astăzi în curs de publicare în cea de a șasea coloană a ediției critice (cf. F. Engler).
- (5) Despre asiduitatea lui Bally și Sechehaye la cursurile de la Geneva, vezi *supra* 260. Despre *Mémoire*, vezi *supra* 244 și urm.
- (6) Unele surse manuscrite utilizate de editori nu se află la biblioteca publică și universitară din Geneva ; în unele cazuri (caietele lui P. Regard, de exemplu), ele nu au fost regăsite de Engler. Dimpotrivă, unele caiete de note de care editorii nu ținuseră seama au fost păstrate și folosite de Engler ; este cazul celor ale lui F. Bouchardy și E. Constantin. Întreg materialul manuscris este reprodus în ediția critică a lui Engler pe care am citat-o mai înainte. Despre păstrarea surselor cunoscute de editori și despre alte surse, cf. S.M. 15, Godel 1959. 24, Godel 1960, C.L.G. Engler XI-XII.
- (7) Este vorba de notele referitoare la cursul de etimologie greacă și latină (1911-1912), luate de L. Brüttsch și folosite în *Apendice C*, C.L.G. 190-191.
- (8) Riedlinger a urmat cursurile de lingvistică istorică ale lui Saussure în 1907, 1908-1909, 1910-1911, 1911-1912 (*supra* 259 n. 8) și cursurile de lingvistică generală în 1907 și 1908-1909 (*supra* 267), luînd note foarte precise (S.M. 96). L-a frecventat pe Saussure și în afara universității ; urma prețioasă a convorbirilor lor se află în *Interview de M.F. de S. sur un cours de linguistique générale* (19 ianuarie 1909), păstrat la biblioteca din Geneva (S.M. 17 și 29-30).
- (9) Pentru contribuțiile particulare ale lui Sechehaye, v. *infra* n. 13 și cf. S.M. 97.
- (10) După cincizeci de ani, poate fi exprimat dezacordul față de judecata editorilor : începînd din 1957, s-au publicat integral și în ordine notițele luate de studenți la cel de al doilea curs : *Cours de Linguistique générale* (1908-1909) : *Introduction* (după notițele studenților, C.F.S. 15, 1957. 5-103). Ediția Engler conține întreg materialul de note, dispus în ordinea în care editorii au aranjat materialul cursului ; o rețea de trimiteri interne și un index final îngăduie citirea continuă a diferitelor surse manuscrite în dispunerea lor originară.

- (11) Probabil că ideea de a da o antologie de note a fost propusă de P. Regard care, după câțiva ani de la publicarea *C.L.G.*, scria : „Cît privește cartea și problema publicării ei postume, nu putem decît să ne bucurăm de succesul strălucit care a încununat încercarea domnilor Bally și Sechehaye. Cu siguranță, și ei au simțit-o mai bine decît oricine, proiectul pe care l-au conceput și realizat este criticabil. Un student care a audiat el însuși o parte importantă din cursurile lui F. de Saussure despre lingvistica generală și a cunoscut mai multe documente pe care se bazează publicarea este deziluzionat de faptul că nu regăsește farmecul neasemuit al lecțiilor magistrului. Cu prețul câtorva repetiții, oare publicarea notițelor de curs n-ar fi păstrat mai fidel gândirea lui F. de Saussure, în deplina ei putere și originalitate ? Și oare înseși variațiile pe care editorii par a se teme să le scoată la iveală nu ar fi prezentat un interes deosebit ? ” (Regard 1919. 11-12).
- (12) Al treilea curs stă la baza operei, dar nu și a organizării sale. În curs, se merge de la analiza limbilor – prin care studentul trebuie să-și dea seama de caracterul contingent, istoric accidental al organizării semnificațiilor și semnificațiilor limbilor – la analiza aspectelor universale, comune tuturor limbilor, sau la analiza limbii în general. Apoi ar fi trebuit să se treacă de la analiza generală a limbii la analiza „executării” individuale (cf. *supra* 268, și *C.L.G.* 40 n. 65, 195 n. 291, 233 n. 305). Pornind, dimpotrivă, de la ideea că „primul adevăr” trebuia să figureze în carte pe primul loc (S.M. 98), ca și de la alte afirmații de același gen (n. 65), editorii au răsturnat această ordine. Urmarea este că în *C.L.G.* se vorbește mai întâi despre limbă, apoi despre unele probleme de „executare” și, în sfîrșit, despre limbi (cf. *C.L.G.* 151 n. 269). Oricum, notele celui de-al treilea curs sînt principala sursă pentru *Introducere* (în afară de capitolul V și de *Principii de fonologie*), pentru prima, a doua și a patra parte, precum și pentru ultimele două capitole ale părții a cincea. Primul curs a oferit baza pentru cea de a treia parte (*Lingvistica diacronică*) și pentru capitolul III din partea a cincea (*Reconstrucțiunile*). Cel de-al doilea curs a fost utilizat ca sursă complementară, dar el stă la baza câtorva capitole care, deși sacrificate în „lectura” tradițională a *C.L.G.*, au, fără îndoială, o importanță majoră pentru o reconstruire mai autentică a gândirii lui Saussure : *Introducere*, capitolul V (*Elemente interne și externe ale limbii* ; Saussure subliniază importanța lingvisticii externe și nu, cum spune „vulgata saussuriană”, inutilitatea sau ilegitimitatea acesteia) ; partea a doua, capitolul III (*Identități, realități, valori* : este adevăratul incipit al discursului lui Saussure), capitolul VI (*Mecanismul limbii*), capitolul VII (*Gramatica și subdiviziunile sale*) ; partea a treia, capitolul VIII (*Unități, identități și realități diacronice*) ; partea a cincea, capitolul I (*Cele două perspective ale lingvisticii diacronice*), capitolul II (*Limba cea mai veche și prototipul*).
- (13) Era inevitabil ca, depunînd o muncă atît de pretențioasă, editorii să comită erori de diferite feluri, erori de care acum putem să ne dăm seama datorită minuțioasei exegeze a lui R. Godel și R. Engler. Greșelile propriu-zise sînt foarte rare (*C.L.G.* 29 n. 23, 166 n. 277). De cele mai multe ori, editorii au redactat textul în așa fel încît s-au pierdut unele nuanțe prețioase pe care le regăsim în note (*C.L.G.* 29 n. 26, 30 n. 32, 39 n. 64, 45 n. 82, 85 n. 129, 92 n. 148, 125 n. 221), sau au disimulat anumite oscilații conceptuale (*C.L.G.* 36 n. 53, 85 n. 128 și 129, 121 n. 212) sau terminologice (*C.L.G.* 32 n. 38, 46 n. 87, 85 n. 128, 85 n. 130, 87 n. 140, 95 n. 162). O dată luată decizia de a se suda pasaje uneori îndepărtate unele de altele, era inevitabil ca în text

- să figureze interpolări și adausuri, după cum era inevitabil de a face explicit ceea ce în note era implicit, cu scopul de a stabili un text corect din punct de vedere gramatical. Pe alocuri, intervenția editorilor nu a fost prea fericită și gândirea lui Saussure este ușor forțată (*C.L.G.* 36 n. 49, 41 n. 70, 63 n. 116, 87 n. 139, 90 n. 147, 95 n. 161, 104 n. 185, 106 n. 192, 108 n. 193, 113 n. 199, 136 n. 250). Urmărilor acestei munci de sudură sînt uneori mai grave chiar pentru înțelegerea gândirii autentice a lui Saussure (*C.L.G.* 36 n. 51, 61 n. 111, 86 n. 132, 87 n. 136, 88 n. 145, 103 n. 183). În unele locuri se găsesc cîteva modificări la limita arbitrarului (*C.L.G.* 39 n. 63, 40 n. 65, 42 n. 74, 85 n. 128 și 129). Nu lipsesc nici cîteva alterări ale sensurilor, uneori foarte grave, făcute prin introducerea unor termeni pe care Saussure îi evitase cu bună știință (*C.L.G.* 61 n. 111, 93 n. 156, 97 n. 166, 103 n. 182, 106 n. 192, 119 n. 204, 119 n. 206, 127 n. 228, 131 n. 235, 133 n. 240, 139 n. 256, 139 n. 257, 141 n. 259, 154 n. 270, 225 n. 301). Vestita frază finală din *C.L.G.* (p. 233) este un caz de „divinație” neobișnuită a intențiilor lui Saussure. Este foarte greu de deosebit căruia editor i se datorează aceste schimbări (vezi, pentru cîteva exemple, n. 46 și 119).
- (14) Prin termenul *semantică* editorii fac referință, după cum explică mai bine în nota lor la *C.L.G.* 41, la o disciplină „care studiază schimbările de semnificație”; ei adaugă, în aceeași notă pe care Saussure a dat-o la p. 93, principiul fundamental al semanticii astfel înțelese, adică al semanticii diacronice, pagini foarte importante pentru apariția diacroniei structurale. Accepția dată de editori termenului de *semantică* este singura pe care acesta o avea în acea vreme (Malmberg 1966. 186). Totuși, dacă înțelegem prin semantică nu numai studiul diacronic, ci și studiul sincron și studiul general al semnificațiilor, Saussure elaborează, o dată cu noțiunea de arbitrar al semului și cu distincția legată de ea, dintre semnificant și semnificat, principiile de bază ale acestui sector al lingvisticii, cu o precizie de care, timp de zeci de ani, nu s-a apropiat decît Noreen (*supra* și Malmberg 1966. 185, 194).
- (15) Vezi *C.L.G.* 43-45 și notele, precum și n. 305.
- (16) Nobilele cuvinte ale editorilor au găsit ecou doar de puțină vreme, critica putînd astfel să distingă între „magistru” și „interpreții săi”. Problema validității redactării *C.L.G.*, pusă cu atîta franchețe și delicatețe de către editori, a fost reluată după apariția *Cursului*, scos de P. Regard, ale cărui critici (*supra* 262, 267 și n. 11) au rămas totuși izolate. În 1931, cu prilejul Congresului Internațional de Lingvistică de la Geneva, unul dintre redactori le-a atras atenția savanților, semnalîndu-le că, după părerea sa, exista o „greșeală de redactare” (vezi n. 115) într-un pasaj din *C.L.G.*, în legătură cu fonemul. Dar acest avertisment a rămas încă o dată fără ecou, și savanții au continuat să discute *Cursul*, considerînd că redactarea este fidelă și coerentă (Godel 1961. 295). S-a constituit astfel „un fel de vulgată ideală... a saussurianismului, absorbit de gândirea europeană (cel puțin în privința unor puncte vitale ale *Cursului*), fără să se abordeze problema reconstrucției (sau a reconstructibilității) riguroase a pozițiilor saussuriene” (Lepschy 1962. 69-70); așa cum vom avea prilejul să confirmăm mai jos, *C.L.G.* „nu a fost asimilat de lingviștii europeni în totalitate sa... S-au bucurat de succes doar anumite puncte din *Curs*, și aceste puncte au fost adeseori izolate de contextul gândirii saussuriene...” (Lepschy 1961. 200-201). Aceste „puncte” se mai găsesc și astăzi în unele manuale, izolate unele de altele și de matricea lor (vezi, de exemplu, Leroy 1965. 77-94; Lepschy 1966. 42-53; Malmberg 1966. 55-70).

Acest mod de expunere a gândirii saussuriene a fost depășit. Cu începere din 1939, o dată cu debutul controverselor asupra arbitrarului (vezi n. 137), lumea a început să înțeleagă că *C.L.G.* a conturat prea net o gândire a cărei formă era fără îndoială fluctuantă, fie din motive conceptuale adânci, fie, mai degrabă, pentru că ea s-a manifestat prin toate imperfecțiunile și ezitățile lecției rostite. În 1950, într-un articol care va rămâne mult timp în paginile unei reviste puțin cunoscute (Engler 1964. 32, Godel 1966. 62), Lucidi subliniază în mod expres acest caracter oarecum difuz al textului *C.L.G.* și arată cu acuitate diferitele motive care îl explică (Lucidi 1950. 185 și urm.). După doi ani, încercând să verifice sensul real (suspectat, pe bună dreptate, a fi divergent) al termenilor de *diferență* (*différence*) și *opозиție* (*opposition*), Frei încearcă, pentru prima oară, să cerceteze sursele manuscrise (Frei 1952, S.M. 196 și urm., Godel 1961. 295). Lumea începe să-și dea seama de întinderea acestui travaliu de asamblare și de nivelare, pe care de altfel editorii îl anunțaseră în mod clar.

În 1954, Malmberg nu mai pune doar problema dezacordurilor și oscilațiilor așa-zis sincronice, inerente gândirii lui Saussure prin 1910 și poate disimulate de editori; el pune în același timp problema stratificării diacronice a textului, mascată de arhitectura unitară dată de către editori materiei din *Curs*. În aceeași fascicolă din C.F.S. unde apare articolul lui Malmberg, reapar și „vechile ciorne” în copia făcută de Secheyay (vezi *C.L.G.* 23 n. 4). Efectele nu întârzie să apară: ultimele două sau trei pagini din articolul lui Martinet despre dubla articulare și despre arbitrar par a presupune că acesta a citit *Notes* 19-21 (cf. n. 137 și Martinet 1957). În *Notes*, R. Godel și-a asumat sarcina unei explorări amănunțite a surselor manuscrise: peste trei ani se naște opera la care facem referință aici. Prin S.M., Saussure apare într-o lumină nouă (Heinimann 1959) și unele aspecte se dovedesc a fi cu adevărat noi. Dincolo de noutățile asupra cărora se va opri acest comentariu al *C.L.G.*, se află o adâncă reinnoire a felului în care ne raportăm la Saussure. În fața problemelor formării textului și, mai mult încă, ale înșeși formării gândirii saussuriene, arhitectura unitară impusă de editori se sfărâmă și se prăbușește: de aici țîșnește, problematică, autentică, vitală, gândirea lui Saussure, eliberată de dogmatismul și de gratuitatea pe care editorii – cu cele mai bune intenții din lume – i le conferiseră (vezi n. 65). Gândirea lui Saussure apare așa cum a fost: nu un ansamblu de dogme, ci minuțioasa explorare a legăturilor (ignorată de fapt de către „vulgata ideală”) dintre multiple „puncte de vedere”, conform cuvintelor lui Godel, 1961. 295.

Aceste cuvinte merită să fie apropiate de cele cu care Wittgenstein își începea lucrarea *Philosophische Untersuchungen*: „După numeroase încercări neizbutite de a condensa rezultatele cercetărilor mele într-un asemenea ansamblu, am înțeles că nu voi reuși să fac acest lucru niciodată; că cele mai bune lucruri pe care le voi putea scrie nu vor fi decât niște observații filosofice; că gândurile mele paralizau de îndată ce încercam să le impun cu forța o direcție determinată împotriva curgerii lor firești. Ceea ce ținea fără îndoială de însăși natura investigației. Ea ne obligă, într-adevăr, să explorăm în toate sensurile un vast domeniu de gândire. Observațiile filosofice din această carte sînt, ca să spunem așa, niște schițe de peisaje născute în timpul acestor lungi călătorii cu mii de ocolșuri. Aceleași puncte, sau aproape aceleași au fost atinse pe căi ce veneau din diferite direcții, dînd loc la imagini mereu noi” (*Investigations Philosophiques*, traducere în franceză de P. Klossowski, Paris 1961. 111).

Cînd știm că „vastul domeniu” explorat de Wittgenstein este același cu cel explorat de Saussure și că multe cărări se întîlnesc și chiar coincid (Verburg 1961, De Mauro

1965. 156, 168, 173, 184, 202 și *C.L.G.* 47 n. 90, 94 n. 157, 104 n. 186, 125 n. 223), înțelegem bine că dificultățile similare întâlnite în mișcarea într-un spațiu cultural puțin cunoscut de tradiția intelectuală și științifică marcată de gândirea lui Kant, la începuturile secolului al XX-lea, sugerează vienezului și genevezului același demers și aceeași „metodă”. Este deci foarte firesc ca aceste cuvinte ale lui Wittgenstein să pară un ecou al celor scrise de Saussure cu șazeci de ani mai înainte, într-o notă rămasă inedită, atunci când s-a apucat să redacteze „fără entuziasm” acea carte de lingvistică generală despre care îi vorbește lui Meillet în 1894 :

„Există deci o absență necesară a oricărui punct de plecare, și dacă vreun cititor vrea să urmărească atent gândirea mea de la un capăt la celălalt al volumului, el va recunoaște, sint convins, că era cu neputință să urmez o ordine foarte riguroasă.

Îmi voi îngădui să pun aceeași idee sub privirile cititorului chiar și de trei, patru ori, pentru că realmente nu există nici un punct de plecare mai indicat decât altul pentru a fonda demonstrația” (*Notes* 56-57).

- Totuși, printre problemele inerente demonstrației, chiar începînd din acești ani și – mai mult încă – în ani următori, Saussure și-o pune în primul rînd pe cea a începutului și a ordinii în care trebuie să-și aranjeze materialul, ajungînd pînă la a subestima total meritul oricărei afirmații și dînd prioritate ordinii în care ea va fi propusă și justificată (*supra* 267, 275). Pe vremea celui de al doilea și de al treilea curs, el întrevedea probabil o soluție bună, pe care o indică discipolilor săi (*C.L.G.* 233 n. 305, 123 n. 216). Dar soluția privitoare la organizarea materialului nu era încă pentru el decît o ipoteză de lucru, a unui lucru pe care moartea l-a împiedicat să-l continue. De fapt, încă de pe vremea celor trei cursuri de lingvistică generală, „gîndirea sa evolua în toate direcțiile, fără să intre totuși în contradicție cu ea însăși”, după cum scriau editorii, ce vedeau încă o dată o percepție foarte exactă a lucrurilor (*C.L.G.* 24). Astăzi, după ce aspectul exterior definitiv al textului a fost distrus de S.M. și de ediția Engler, și după ce au fost redat contextului lor original „punctele” „vulgatele ideale”, dincolo de lucrurile ce îmbogățesc exegeza și dincolo de invitațiile la noi cercetări, regăsim tocmai această mișcare a gîndirii sale. În notele autografe, în notele discipolilor pe care le putem considera fidele vocii magistrului (*C.L.G.* Engler XI paragraful 2), și mai ales în numeroasele pagini din *C.L.G.* în care perspicacitatea editorilor a știut, din fericire, să condenseze gîndirea saussuriană, pornind de la sursele manuscrise, se regăsește mobilitatea de gîndire și capacitatea de a trezi interesul pentru noi cercetări ce se pot dezvolta în direcții multiple și fecunde: sint calitățile care i-au fascinat și stimulat pe discipolii săi.
- (17) A doua ediție a *C.L.G.* a apărut în 1922. Pentru corecturile cele mai importante, vezi *C.L.G.* 46 n. 89, 48 n. 94, 57 n. 109, 108 n. 193, 179 n. 286. Vezi n. 272 pentru o nfericită greșeală de tipar care apare în ediția a doua din 1922. Ici și colo rămîn în text diferite imperfecțiuni și neclarități formale, mai ales în folosirea pronumelor personale (*C.L.G.* 87, paragraful 2, *il* se referă la *idée* [?] 106, penultimul paragraf, *ils* se referă la à *lois* [trad. Alonso, p. 163] 209, paragraful 2, *elle* se referă la *changements*). Cf., de asemenea, S.M. 120-121.*
- (18) A treia ediție a *C.L.G.* a apărut în 1931 (ca efect al congresului de la Haga ?); a patra ediție a trebuit să aștepte optsprezece ani pînă a văzut lumina tiparului (1949). Apoi

* Precizăm că aceste erori au fost eliminate în prezenta ediție, în vederea unei înțelegeri optime a textului (n. red.).

- intervalele devin mai scurte: în 1955 apare ediția a cincea, care este retipărită în 1959, 1962, 1965, 1968 etc. Pentru traduceri *C.L.G.* și retipărirea lui, vezi *supra* 278. În 1967, editorul Harrassowitz din Wiesbaden începe să publice fundamentală *ediție critică* a lui Rudolf Engler (publicarea este prevăzută în patru fascicule).
- (19) Unele noțiuni de istorie a lingvisticii, schematice, dar nu atât de schematic ca textul dat de editori, au fost furnizate de Saussure în câteva note manuscrise (vezi de exemplu *infra* n. 32) și mai ales în lecțiile cursului II (S.M. 75: lingvistica din 1816 pînă în 1870 și *junggrammatische Richtung*), utilizate atât de editori în *C.L.G.* 220 și urm., cit și în prima lecție din cel de-al treilea curs (S.M. 77). Considerațiile negative făcute aici asupra gramaticii normative tradiționale trebuie integrate în evaluările pozitive ale punctului său de vedere esențial sincronic făcute în lecțiile din cel de-al treilea curs despre lingvistica statică și utilizate de editori în *C.L.G.* 99.
- (20) Pentru traduceri termenului-cheie *langue* din *C.L.G.*, vezi n. 68.
- (21) În acest pasaj, *obiect (objet)* este luat în accepția tehnică a tradiției scolastice, sau echivalează cu grecescul $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ și se opune termenului *materie (matière)*: vezi *C.L.G.* 33 n. 40, 233 n. 305.
- (22) Vezi *supra* n. 19 și *C.L.G.* 99. Pentru alte critici saussuriene ale categoriilor gramaticale tradiționale de origine aristotelică, vezi *C.L.G.* 124, 144-146 și notele.
- (23) Textul dat de editori este de neînțeles cînd se știe că F.A. Wolf, în vîrstă de 18 ani, nu scrisese încă, în 1777, nimic important. În realitate, în notele de la cursuri putem citi: „F.A. Wolf, în 1777, a vrut să fie numit filolog” (9 B. Engler) și, încă și mai clar, în notele lui Constantin: „în 1777, ca student, F. Wolf a vrut să fie numit filolog” (9 B. Engler). Din note se înțelege bine că Saussure se referea la episodul pe care poate că îl citise în lucrarea lui Sandys, abia publicată, episod referitor la înmatricularea lui Wolf la Universitatea din Göttingen: el ceru să fie înscris ca student la filologie (*studiosus philologiae*); rectorul îl refuză și îi propuse denumirea obișnuită de *studiosus theologiae*; dar Wolf, rupînd cu o tradiție seculară, perseveră în cererea sa și izbuti să obțină ca termenul de *studiosus philologiae* să intre în nomenclatura oficială a Universității (J.E. Sandys, *A History of Classical Scholarship*, ed. I, New York 1908, retipărită în 1958, vol. III, p. 51; cf. de asemenea, Meillet 1937. 463).
- (24) Așa cum studiază „istoria literară, a moravurilor, a instituțiilor”, filologia poate foarte bine să studieze limbile în funcție de texte. Limbile nu sînt totuși „obiectul” (în sens tehnic: *C.L.G.* 33 n. 40) studiului său care rămîne, dimpotrivă, critica textelor. Distanța dintre lingvistică și filologie era una dintre temele favorite ale lui Saussure, pînă și în conversațiile particulare: „Ne atrăgea adeseori atenția, nouă, profanilor, să nu confundăm [...] vechea filologie cu lingvistica, această nouă știință care are legi [...]” (De Crue în *F.d.S.* 18). Dacă această mărturie este fidelă, am putea presupune că, pentru Saussure, distanța dintre abordarea filologică și abordarea lingvistică a faptelor lingvistice constă în caracterul sistematic al acesteia din urmă, care aduce faptele la „legi”, la un sistem (vezi *C.L.G.* 33 n. 40 și 46-47). Oricum, insistența sa asupra acestei teme este o rămășiță a opoziției dintre lingvistică și filologie, care a durat ani în șir la începutul secolului al XIX-lea și care s-a șters, cel puțin în parte, o dată cu opera lui G. Curtius (G. Thomsen, *Historia de la Lingüística*, trad. din daneză, Madrid 1945. 92-93; Meillet 1937. 462-463; L. Rocher, *Les philologues classiques et les débuts de la grammaire comparée*, „Revue de l'Université de Bruxelles” 10, 1958, 251-286; Leroy 1965. 31-32; pentru Curtius vezi *C.L.G.* n. 31). Totuși distanța

- dintre lingvistică și filologie rămâne problematică: se observă, pe de o parte, că acceptarea ipotezei structuraliste forțează analiza lingvistică să caute cea mai mare exactitate filologică (vezi *supra* 265); pe de altă parte, se susține că filologia este, intrinsec, o „traducere” (Mounin 1963. 243-245). O integrare riguroasă a lingvisticii în filologie se află în critica semantică a lui A. Pagliaro (*Saggi di critica semantica*, ed. I, Messina-Florența 1953; ed. a 2-a, *ibi* 1961. VII și urm., *Nuovi saggi di critica semantica, ibi* 1956. 236-258). Vezi, de asemenea, *C.L.G.* 44 n. 81.
- (25) Friedrich Wilhelm Ritschl (1806-1876) s-a consacrat studiilor asupra lui Plaut și s-a interesat mult de lingvistica latinității arhaice, fiind printre primii cercetători care au explorat-o.
- (26) Fr. Bopp (1791-1867), la sfârșitul unei perioade de ședere la Paris, unde a studiat sanscrita, araba și persana, a publicat opera citată în text: *Über das Conjugationsystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt, S.M. 1816. Principala operă a lui Bopp este *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Altslavischen und Deutschen*, ed. I, Berlin 1833-52, ed. a 2-a, 1857-1863, ed. a 3-a, 1868-1870. Despre poziția lui Bopp în istoria lingvisticii cf. De Mauro, 1965. 60-62, 73 și urm. (dar *contra* T. Bolelli, „Saggi e studi linguistici” 6, 1966. 207-208), și Mounin 1967. 152-159, 168-175. Asupra acestui punct și asupra tuturor avaturilor lingvisticii, Saussure avea opinii mai clare și mai nuanțate decât se vede din text, așa cum o dovedesc sursele manuscrise, cf. B 18-25 Engler:
- „Se consideră că lingvistica este întemeiată o dată cu apariția primei lucrări a lui F. Bopp, *Du système de la conjugaison sanscrite comparé avec celui des langues latine, grecque, persane et germanique*, în 1816. Deși german din Mainz, Bopp a făcut cunoștință cu aceste limbi și cu Schlegel și Humboldt mai ales la Paris, unde și-a petrecut patru ani (1808-1812) și unde și-a pregătit această primă lucrare. Nou în această lucrare nu era faptul că pentru prima dată sanscrita era văzută și aplicată ca o limbă ce se înrudește îndeaproape cu greaca și latina: < fără îndoială că Bopp a recunoscut familia indo-europeană prin mijlocirea sanscritei, dar > nu Bopp este acela care a recunoscut primul < analogiile dintre sanscrită și alte limbi indo-europene >. Această înrudire a fost recunoscută de primii indianiști. În această privință, trebuie să cităm un francez (din Pondichéry), pe părintele Coeurdoux (1767), care la o întrebare pe care i-o pusese abatele Barthélemy (elenist) a răspuns printr-un memoriu adresat Academiei Inscriptiilor: *D’où vient que dans la langue samscrotane < il y ait un grand nombre de mots communs avec le grec et surtout avec le latin >*. W. Jones (orientalist englez foarte reputat, cunoscut ca unul dintre primii filologi care s-au ocupat de sanscrită [mort în 1794]), a făcut în 1786, la Academia din Calcutta, în timpul șederii sale în India (9 ani) o comunicare despre limba sanscrită < în care spune: «Limba sanscrită, oricare i-ar fi vechimea, are o structură mai perfectă decât greaca și latina», și în care afirmă înrudirea lor >. El grupează în jurul sanscritei principalele limbi descendente din indo-europeană, conferind sanscritei, în familie, statutul de frate (și nu de părinte!). Vorbește despre limba gotică și despre limba celtă (despre care nu știa aproape nimic!)... Dar, în ciuda acestor binevenite încercări izolate, în 1816 nu se ajunsese < să se înțeleagă valoarea sanscritei >. Acest fapt este dovedit de *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde* de C. Adelung, o descriere a tuturor limbilor cunoscute de pe glob, fără nici o critică (sau tendință științifică):

sanscrita figurează <numai> printre limbile asiatice care nu sînt monosilabice, ceea ce nu-l împiedică pe autor să dea 26 de pagini de cuvinte din sanscrită, comparate cu cuvinte grecești, latinești și germane ; <el recunoaște analogia>, dar nu se gîndește nici o clipă să schimbe planul lucrării și să deplaseze un idiom sau altul pentru a-l clasifica în aceeași familie. Primul volum al lui Adelung datează din 1806 : <aceasta este> data cea mai interesantă dinaintea de 1816 ! Un cercetător ca Adelung, care face inventarul de cuvinte al unei limbi, deși informat despre ce spusese Jones, nu știe să descopere o consecință <serioasă> ce decurge din această similitudine. Pentru Adelung ea este un lucru ciudat, stînjenitor. «Părea că, după descoperirea acestei similitudini, spune Bréal, <filologiei> urmau să lase locul <etnologului și istoricului> ». Originalitatea lui Bopp este mare <și ea constă în a fi demonstrat că o similitudine între limbi nu este un fapt care nu-i interesează decît pe istorici și etnologi, ci un fapt ce poate fi studiat și analizat pentru el însuși>. Meritul său nu este acela de a fi descoperit înrudirea sanscritei cu alte limbi din Europa <sau că ea aparține unui grup mai vast>, ci de a fi înțeles că relațiile exacte dintre o limbă înrudită și o altă limbă înrudită constituie o materie de studiu. Fenomenul diversității idiomurilor în înrudirea lor îi apare ca o problemă demnă de a fi studiată pentru ea însăși. A explica o limbă prin alta <a explica pe cît e cu putință o formă prin alta>, iată ce nu se făcuse niciodată ; nimeni nu se gîndise că ar fi ceva de explicat într-o limbă : formele sînt <date și trebuie învățate> ».

(27) Despre William Jones (1746-1794) vezi nota precedentă și cf. Waterman 1963. 15-16, 21.

(28) Atragem atenția că Saussure folosește aici și în alte locuri semnul *g*, pentru a transcrie semnul devanagari de palatală sonoră, dar, după Congresul al IX-lea al Orientaliștilor, ținut la Geneva, se folosește semnul *j*.

În 1931, Herman îi va reproșa lui Saussure că a citat forma *janassu*, pentru că aceasta, după el, „ist eine jüngere Form des Lokativs deren Erwähnung keinen Sinn hat”. În realitate, *janassu* și *janahsu* coexistă în sanscrită, iar *janassu*, formă deja vedică, este și cea mai veche din punctul de vedere al cronologiei relative (cf. A. Thumb, R. Hauschild, *Handbuch des Sanskrit*, Heidelberg 1958, I, 1, § 333 și 150). În sfîrșit, *janassu* este forma cea mai clară pentru scopul pe care îl urmărește aici Saussure.

(29) J. Grimm (1795-1863) este autorul monumentalei lucrări *Deutsche Grammatik* (unde *Deutsche* nu înseamnă „german”, ci mai curînd „germanic”), vol. I, ed. I, Göttingen, 1819, ed. a 2-a, 1822, vol. II-IV, *ibi* 1822-1836.

August Friedrich Pott (1802-1887), cunoscut pentru *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanische Sprachen*, ed. I, 2 vol., Lemgo 1833-1836, a jucat un rol important în abandonarea studiilor semantice în favoarea unui studiu consacrat aspectelor morfofonologice ale limbilor (Meillet 1937. 462).

Adalbert Kuhn a fondat în 1852 „KZ”, adică *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (Meillet 1937. 463-464, v. *C.L.G.* 227.)

Theodor Benfey (1809-1881), orientalist și lingvist, a fost profesor la Göttingen.

Theodor Aufrecht a dat, la puțin timp după M. Müller (*infra*), o ediție a textului vedic, care este fundamentală și astăzi (*Die Hymnen des Rigveda*, ed. I, 2 vol., Bonn 1851-1863, ed. a 2-a, *ibi* 1877).

(30) Max Müller (1823-1900), discipol al lui Bopp, editor al textului vedic în Anglia, unde se instalase, bun popularizator al lingvisticii, mai ales cu *Lectures on the Science of Language* (Oxford 1861), carte tradusă în mai multe limbi.

- (31) Georg Curtius (1820-1885), autor al operei *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig 1858-1862, ed. a 5-a, *ibi* 1879, profesor al lui K. Brugmann și Saussure, a contribuit la acceptarea lingvisticii comparate de către filologii clasici (v. *supra* 29 n. 24).
- (32) August Schleicher (1821-1868), autor al celebrului *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, ed. I, Weimar 1861, a jucat un rol fundamental în istoria glotologiei (Leroy 1965. 33 și urm., Bolelli 1965. 120-136). În *Notes* 59 (= 52 F. Engler) critica aspră pe care genevezul i-o face lui Schleicher este prezentă într-o măsură mai mare decât în lecțiile lui Saussure și decât spun editorii:
 „Va fi < întotdeauna > un subiect de reflecție filosofică faptul că, timp de cincizeci de ani, știința lingvisticii, născută în Germania, dezvoltată în Germania, îndrăgită în Germania de o uriașă categorie de indivizi, nu a avut niciodată aceeași voință de a se ridica la gradul de abstracție necesar pentru a domina, pe de o parte, *ceea ce se face* și, pe de altă parte, pentru a vedea în ce măsură *ceea ce se face* are o legitimitate și o rațiune de a fi în ansamblul științelor; < dar > un al doilea subiect de mirare va fi acela de a constata că atunci când, în sfârșit, această știință pare a se trezi din lincezeală, ea ajunge la încercarea rizibilă a lui Schleicher, ce se prăbușește sub propriul său ridicol. Atât de mare a fost prestigiul lui Schleicher pentru că *a încercat* să spună ceva general despre limbă, încât el pare că este o figură fără pereche < încă pînă azi > în istoria studiilor lingvistice, iar unii lingviști iau o înfățișare de o comică gravitate când este vorba de această mare figură... Din toate datele pe care le deținem se vede că era cea mai mare mediocritate, < ceea ce nu exclude însă pretențiile >”.
- (33) Teoria alternației vocale în indo-europeana reconstruită a fost, pentru prima oară, sistematizată în lucrarea lui Saussure *Mémoire* (cf. *supra* 244-248).
- (34) Friedrich Christian Diez (1794-1876), autorul lucrării *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vol., Bonn 1836-1843, este fondatorul lingvisticii romanice care, împreună cu lingvistica germanică, a fost totdeauna considerată de Saussure ca un sector de vîrf al lingvisticii. Cf. *C.L.G.* 217, 221.
- (35) Acest punct de vedere, exprimat de Saussure în lecția inaugurală a cursurilor de la Geneva (vezi pasajul citat *supra* 255 n. 7), a fost apărut cu înverșunare și de K. Brugmann și H. Osthoff în prefața lucrării *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, I, Leipzig 1878.
- (36) Despre Whitney, vezi *supra* 249-250, 273-274, 291, 296 și *C.L.G.* 37, 94.
- (37) Cu toată polemica violentă pe care șefii mișcării neogramatice au dus-o împotriva teoriilor de reconstruire și a metodelor de analiză structurală ale tînărului Saussure (cf. *supra* 245-247), acesta și-a păstrat întotdeauna o atitudine plină de respect față de persoanele și chiar și față de unele idei directoare ale așa-numitei *junggrammatische Richtung*. K. Brugmann (1849-1919), ce a predat la Leipzig în timpul anilor când se afla acolo și Saussure, care a avut prilejul să-l contacteze (*supra* 244), a fost profesor la aceeași universitate începînd din anul 1882. H. Osthoff (1847-1909), profesor la Heidelberg, a ținut și el cursuri la Leipzig pe vremea când Saussure era acolo (*supra* 243) și a fost criticul cel mai riguros al lui Saussure și al lui Möller (*supra* 245). W. Braune și E. Sievers au fost directorii celei mai importante reviste de studii germanice, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur”, împredii cu Hermann Paul (1846-1921), autor al unuia dintre principalele texte teoretice ale epocii, și – cu siguranță – cel mai citat, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle 1880. În afară de

lecțiile de istorie a limbii germane ținute de Braune, Saussure a urmat la Leipzig cursurile de slavă și de lituaniană ale lui A. Leskien (1840-1916), primul apărător al principiului regularității evoluțiilor fonetice (*supra* 243). Pentru raporturile dintre teoriile saussuriene și antiteologismul neogramaticilor, vezi *supra* 296.

- (38) Preocupările terminologice sînt o constantă în biografia intelectuală a lui Saussure : vezi *supra* 273 ; pentru fiecare termen utilizat, Saussure se preocupă de cercetarea motivației sale : „nu ai crede că ai de-a face cu un promotor al principiului *arbitrarului semnului*” (Engler 1966. 39). În realitate, tocmai pentru că apără principiul arbitrarului și deci noțiunea de limbă ca formă determinată de articularile arbitrare ale substanței fonice și semantice, Saussure știe foarte bine că punctul de vedere în care se plasează pentru a cerceta faptele lingvistice este esențial pentru a le reprezenta ca atare (ca entități de limbă) sau ca fenomene pur fonice, cognitive sau psihologice etc. (*supra* 275). De aici decurge extrema sa atenție față de tot ceea ce constituie punctul său de vedere : față de „lucruri” (*C.L.G.* 40 n. 68) ca și față de terminologie (86 n. 133). Tot de aici decurge și o extremă prudență aflată față de introducerea cîi și față de excluderea termenilor. Pentru *organism*, vezi *C.L.G.* 45 n. 83. Pentru alți termeni saussurieni discutați în acest comentariu, vezi *C.L.G.* 33 n. 40 și 41, 36 n. 53, 39 n. 63 pînă la 68, 41 n. 70, 44 n. 78, 45 n. 83, 55 n. 103, 61 n. 111, 62 n. 115, 74 n. 122, 76 n. 123, 85 n. 128 și 130, 86 n. 134, 87 n. 140, 88 n. 145, 93 n. 155, 93 n. 156, 95 n. 162, 98 n. 169, 101 n. 178, 103 n. 182, 106 n. 190, 115 n. 199, 119 n. 204 și 206, 121 n. 211, 128 n. 231, 132 n. 236, 133 n. 240, 135 n. 247 și 248, 136 n. 250, 139 n. 255, 141 n. 259, 144 n. 266, 176 n. 282.

Conștient de noutatea problemelor abordate, Saussure nu numai că nu repudiază unele inocente metafore „animiste”, dar și încearcă întruna să folosească unele comparații care să clarifice conceptele pe care le simțea ca fiind cu totul noi.

Limba este o simfonie independentă de erorile de execuție (*C.L.G.* 43) ; ea este ca un joc de șah : ca să-l joci nu trebuie să știi dacă e originar din India sau din Persia (47 și vezi n. 90) ; jocul are niște reguli ce supraviețuiesc mișcărilor (110) ; limba este precum alfabetul morse, care e independent de funcționarea aparatului electric de transmisie (43) ; este un contract (90) ; este o algebră cu termeni mereu complecși (134) ; este un fluviu care curge fără odihnă și la nesfîrșit (151) ; este o rochie acoperită de petice făcute, în timp, din propria-i stofă (176).

Nu mai dacă avem în vedere anumite aspecte ale ei, limba poate fi comparată cu o plantă ce-și trage hrana din exterior (46) ; în realitate, ea are o valoare prin forța sa internă, așa cum un covor este ceea ce este prin îmbinările de culori, tehnicile de lucru neavînd nici o importanță (55) ; totul rezidă în combinarea pieselor, așa cum se întîmplă la jocul de șah (122).

Un semn unește un semnificat și un semnificant printr-o legătură mult mai reală decît aceea dintre suflet și trup (119), mult mai strînsă decît aceea dintr-un compus chimic (119) ; semnificatul și semnificantul sînt precum cele două fețe ale aceleiași foi de hîrtie (127, 128) ; semnele sînt precum unduirile ce apar pe suprafața mării la contactul cu aerul (127). Identitatea unei entități lingvistice este aceea a unei piese dintr-un joc de șah : nu are importanță din ce este făcută, ci cum funcționează (125) ; este aceea a trenului de la ora opt și patruzeci și cinci de minute sau a unei străzi care e refăcută, dar care rămîne mereu aceeași (123) ; nu este identitatea unei haine care și

s-a furat și care, dacă o înlocuiești cu una asemănătoare, dar dintr-o stofă nouă, nu mai este ca aceea pe care o aveau (124); este identitatea literelor alfabetului: important este că nu se confundă între ele (132). Un cuvânt este ca o monedă: nu are importanță dacă e din metal sau din hîrtie; importantă este valoarea sa nominală (129, 131).

O stare de limbă imobilă este ca limita spre care tind seriile logaritmice: o postuim, chiar dacă nu o atingem (117); este proiecția unui corp pe un plan dat, și corpul este diacronia (103); este o tăietură transversală, tăietura longitudinală fiind diacronia (104); ca o stare a jocului de șah, ea este independentă de stările anterioare (104-105, vezi și 122). O vedere de ansamblu se desenează dintr-un punct de vedere fix; deci numai în imobilitatea unei stări se poate da un tablou al limbii (99). Dar limba este, de asemenea, mereu scufundată în timp și mereu destinată schimbării: cel care își imaginează o limbă imuabilă este precum găina care a clocit un ou de rață: din el iese un pui de rață care o pornește în lumea lui (94).

(39) Sursa este lecția inaugurală la cel de al III-lea curs (28 octombrie 1910).

(40) Pentru Saussure, *materia* este ansamblul tuturor faptelor care, la nivelul limbajului curent, pot fi considerate drept „lingvistice”. O asemenea masă este heteroclită (*C.L.G.* 35 și urm.) și, ca atare, ea poate fi studiată de discipline multiple; în raport cu acestea, lingvistica se califică pentru că *obiectul* ei este *limba*. În 1949, C.H. Borgström, I (cf. și H. Frei, *À propos de l'éditorial du vol. IV, A.L. 5, 1949* și răspunsul lui L. Hjelmslev, ca și, în același sens, Hjelmslev 1954. 163), a subliniat importanța distincției dintre *materie* și *obiect*.

Acest ultim termen este folosit de Saussure în sensul de „finalitate a unei activități”, adică în sensul scolastic pentru care *objectum* este ca și $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ aristotelic, sfîrșitul unei operații; în cazul acestui *objectum* al unei științe, este materia științei, învățată și cunoscută („*objectum operationis terminat et perficit ipsam et est finis eius*”, după Toma de Aquino, *In 4 libros sent. mag. Petri Lombardi*, I, 12. 1; cf. Duns Scot, *Opus Oxoniense*, Prol. q. 3, a. 2, n. 4; și, pentru raportul cu grecescul $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$, cf. De Mauro, *Il nome del dat. e la teoria dei casi greci*, „Rend. Accad. Lincei”, 1965. 1-61, p. 59). Acest sens a rămas viu în tradiția filosofică (Eisler 1927, Abbagnano 1961). Astfel, de exemplu, J. Dewey scrie la sfîrșitul capitolului VI din *Logic*: „Cuvîntul *obiect* va fi rezervat materiei tratate în măsura în care ea a fost produsă și ordonată sub formă sistematică în cursul cercetării; obiectele sînt deci *obiectivele* (*objectifs*) cercetării. Ambiguitatea pe care am putea-o întîlni în utilizarea termenului *obiect* în acest sens (pentru că regula cere ca acest cuvînt să se aplice lucrurilor observate sau gîndite) nu este decît aparentă. De fapt, lucrurile nu există pentru noi ca obiecte decît în măsura în care ele au fost determinate, în prealabil, ca rezultate ale cercetării”.

Legătura cu *materia* și cele două capitole arată că, pentru Saussure, *limba* este nu lucrul asupra căruia lingvistica ar trebui să-și îndrepte, în exclusivitate, cercetarea, ci, dimpotrivă, ea este *objectum* al cercetării lingvistice care, plecînd de la tot ceea ce, într-un fel sau altul, este calificabil drept „lingvistic” și reelaborînd în mod critic conștiința subiectivă a locutorilor (*C.L.G.* 187 și urm.), trebuie să ajungă să reconstruiască sistemul lingvistic ce acționează într-o situație istorică determinată. Totalitatea faptelor calificabile drept lingvistică este *materia*, *limba* ca sistem formal este *obiectul*.

Bineînțeles că termenul *obiect* are în mai multe pasaje sensul obișnuit de „lucru”: vezi, de exemplu, *C.L.G.* 104.

Echivocurile în interpretarea *C.L.G.* sînt legate, în mare parte, de greșita percepție a acestei distincții: cuvîntul *obiect* fiind înțeles în sensul banal, adică în sensul de „materie”, și uitîndu-se, ca în atîtea alte pasaje, exordiu din acest al doilea capitol, i s-a atribuit lui Saussure o viziune exclusivă a lingvisticii, care ar rupe punțile cu celelalte discipline (v. *C.L.G.* 36 n. 51) și nu s-ar ocupa decît de sistem, decît de limbă, și nu de universul integral al faptelor lingvistice în sînul căruia se determină limba, *in re* și pentru lingvist. Astfel, după Rogger 1941. 163, opinia lui Saussure ar fi că „für den Sprachforscher kommt es nur darauf an das Verhältnis der einzelnen Erscheinungen einer Sprache unter sich festzulegen”. Lingvistica lui Saussure este, dimpotrivă, atentă la fiecare tip de abordare (psihologică și sociologică, fiziologică și stilistică) a faptelor lingvistice, și își poate pune doar problema permanentă de a coordona pluralitatea abordărilor întru unitatea unui scop specific, reconstruirea sistemului de valori care face dintr-o entitate lingvistică această entitate lingvistică particulară. Expresia lui R. Jakobson („Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto”) este expresia unui punct de vedere autentic saussurian, a cărui recuperare se exprimă în diferitele domenii ale cercetării (pentru o indicație asupra acestor domenii, cf. De Mauro, *Unità e modernità della linguistica*, in *Almanacco Letterario*, Bompiani, 1967, Milano 1966. 162-165, și cf. Heilmann 1966, XXIV-XXV și N. Chomsky, M. Halle, *Préface*, pp. IX-XI, in Chomsky 1966). A se vedea și *C.L.G.* 45 n. 83. Împotriva acestei interpretări: B. Vardar, in „Quinzaine Littéraire” 57, 16-30 septembrie 1968; interpretări favorabile: Baumer 1968. 88-89, Engler 1969. 16, Godel 1970. 38.

- (41) În *C.L.G.* termenul *istorie* pare adeseori că se opune termenului *descriere* și că echivalează deci cu diacronie. În *C.L.G.* 98 apar unele rezerve asupra posibilității utilizării termenului *istorie*, considerat pe bună dreptate ca putîndu-se referi atît la o evoluție cît și la o stare. Într-adevăr, însuși Saussure adoptase, în lecția inaugurală de la Geneva, termenul *istorie* într-un sens cu totul diferit:

„Cu cît studiem mai mult limba, cu atît ne convingem mai mult de faptul că *totul* în limbă este *istorie*, așadar că limba este un obiect de analiză istorică și nu de analiză abstractă, că ea se compune din *fapte* și nu din *legi*, că tot ceea ce pare *organic* în limbaj este, în realitate, *contingent* și cu totul accidental” (citat de Engler 1966. 36).

Acest pasaj poate fi apropiat de un altul, anterior primului curs („nici o lege ce se mișcă între termeni contemporani nu are un sens obligatoriu” [Variante barate: „forță obligatorie”, „sens imperativ” S.M. 51 și n.]) și de considerațiile dezvoltate în textul din 1894 asupra lui Whitney, în legătură cu convergențele ocazionale dintre franceză și semită (*Notes* 61-62 și *C.L.G.* 230 și urm.). Aceste puncte de vedere și, în general, concepția accidentalistă și antiteleologică a diacroniei nu au fost abandonate niciodată de Saussure, chiar dacă au fost încadrate într-o viziune diferită a sincroniei (v. *infra* *C.L.G.* 97-116 și notele).

- (42) Problema universalității limbajului ajunge la Saussure prin Bréal, *Les idées latentes du langage*, Paris 1868, în special pp. 7-8 (cf. Mounin 1967. 218-19). Recent, ea a fost formulată din nou, la fel de limpede: mai întîi în articolul lui B. și E. Aginsky, *The Importance of Language Universals*, W 3, 1948. 168-172, rămas un timp izolat și apoi, pe baza pozițiilor teoretice ale lui R. Jakobson și N. Chomsky, din ce în ce mai des (cf. Lepsky 1966. 38, 76, 124-28). Cf. Mounin 1963. 191-223 și *passim*, și vezi *C.L.G.* 71, 109-110, n. 195, *C.L.G.* 196.

- (43) Pentru importanța pe care Saussure, în virtutea ideilor sale asupra arbitrarului, avea să o atribuie acestei sarcini, vezi *supra* 277 și urm.
- (44) Saussure se referă aici la antropologie ca disciplină biologică, și nu la antropologia culturală, ale cărei legături cu lingvistica sînt deosebit de strînse în S.U.A. : cf. Jakobson 1953, Martinet 1953, H. Hoijer, *Anthropological Linguistics*, in *Trends in European and American Linguistics 1930-1960*, Utrecht-Anvers 1961. 110-127, Leroy 1965. 144-145.
- (45) Acesta este primul dintre pasajele în care Hjelmslev 1943. 37 și urm. a semnalat prezența noțiunii de limbă ca „schemă”, sau ca „formă pură” (vezi și *C.L.G.* 43 n. 76, 55 n. 103, 131 n. 234 etc., și *C.L.G.* 40 n. 65 pentru istoricul problemei); la Saussure, pe lîngă această noțiune, coexistă noțiunile de limbă ca normă de realizare sau ca formă materială (*C.L.G.* 41 n. 70) și de limbă ca *uzaj* sau ca „ansamblu de habitudini verbale” (*C.L.G.* 43, 95). Problematika hjelmsleviană, fruct al uneia dintre primele lecturi atente ale *C.L.G.*, a fost reluată apoi de Frei, Coșeriu (*C.L.G.* 40 n. 65) și A. Martinet (*C.L.G.* 130 n. 232). Despre noțiunile hjelmsleviene semnalate aici, vezi n. 225.
- (46) Sursele pentru §1 sînt cea de a doua lecție din cursul trei (4 noiembrie 1910 : S.M. 77), prima lecție din partea a doua a aceluiași curs (25 aprilie 1911 : S.M. 81), prima lecție din cursul al doilea (S.M. 66) și două note autografe, una din 1893-1894 (*Notes* 55 și urm.), utilizată la propunerea lui Sechehaye (S.M. 97) și alta care trebuia să fie o prezentare a lucrării lui Sechehaye, *Programme et Méthodes* etc., Geneva 1908. Nota din 1893-94, pe care Bally voia să o lase la o parte, este folosită în cel de-al doilea alineat al capitolului : „El reprezintă, poate, cheia reflecțiilor lui F.d.S.” (S.M. 136).
- (47) Vezi *C.L.G.* 33 n. 40.
- (48) După cum a afirmat Jakobson 1938 = 1962. 237, Saussure este „marele revelator al antinomiilor lingvistice” ; este vorba de o înclinație naturale a sa (*supra* 241, 272) care a fost întărită (și nu creată) de lectura lucrării *Antinomies linguistiques* (Paris 1896) de Victor Henry : explicarea antinomiilor este făcută, în *Notes*, între 1891 și 1894.
- (49) Pasajul este interesant pentru a arăta cum au procedat editorii pentru a explica, forțînd-o puțin uneori, gîndirea saussuriană. Saussure, contrar felului cum apare în textul editorilor, nu leagă problema limbajului copiilor de problema originii limbajului. Semnalînd încercările de a găsi „obiectul integral” plecînd de la analiza unui aspect al realității lingvistice, el citează tentativa care pornește de la analiza limbajului copiilor (146 B. Engler), tot atît de nesatisfăcătoare ca și celelalte. El continuă prin fraza : „Astfel, din orice latură etc.”. Fraza intermediară („Nu, căci este foarte etc.”) vine de la o cu totul altă lecție (147 B. Engler), iar cuvintele „Nu, căci” sînt adăugate de editori pentru a lega problema limbajului copiilor de problema originilor limbajului. Pentru alte referințe la limbajul copiilor, vezi *C.L.G.* 40 n. 69, 43, 91, 158, 174.
- (50) Această teză despre originea limbajului fusese expusă de H. Paul, pentru a justifica poziția negativă luată de lingvistica din secolul al XIX-lea, a cărei manifestare tipică a fost, în 1866, decizia Societății de Lingvistică din Paris (M.S.L. 1, 1868. III) de a nu primi comunicări referitoare la această problemă. Ea a fost reluată, totuși, recent : cf. A. Tovar, *Linguistics and Prehistory*, W. 10, 1954. 333-350, A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, 2 vol., Paris 1964-1965, și vezi *infra* n. 54, 55.
- (51) Textul manuscris din care provine această frază spune că : „Pentru a conferi un loc lingvisticii, nu trebuie să considerăm limba sub toate aspectele sale. Este evident că, dacă procedăm astfel, mai multe științe (psihologia, fiziologia, antropologia, gramatica,

filologia etc.) își vor putea revendica limba drept obiect. Această cale analitică nu a dus niciodată la nimic”. Aici, ca și în alte pasaje asemănătoare, vom remarca absența din notele manuscrise a propoziției „pe care le separăm net de lingvistică”. Această frază contrastează cu teza lui Saussure (vezi *C.L.G.* 41 și urm.), după care lingvistica e o parte a semiologiei, care este, la rândul său, o parte a psihologiei sociale. Ea contrastează de asemenea cu atitudinea lui Saussure care, ca istoric și teoretician al limbii, este puternic interesat de științele învecinate, de la fonetică la etnografie, la economie politică etc. Preocuparea lui Saussure, aici ca și în alte părți, este de a stabili dacă cercetarea lingvistică are un scop specific și care este acest scop; Saussure nu-și propune să închidă poarta schimburilor cu alte discipline. Totuși editorii i-au atribuit această preocupare.

- (52) Pentru problemele ridicate în jurul conceptului saussurian de *limbă* vezi *C.L.G.* 40 n. 65. Pentru definiția din sursele manuscrise, vezi *infra* *C.L.G.* 39 n. 64.
- (53) Saussure, la început, gândise în alt mod. În *Notes* 65 (adică într-un text din 1891) se spune: „Limba și limbajul sînt același lucru; una este generalizarea celuilalt” (cf. S.M. 142). Distincția lipsește încă la începutul celui de al doilea curs (S.M. 132).
- (54) Problema naturalității limbajului este plasată astăzi la intersecția unor sectoare de cercetare aflate într-un progres rapid. Doar cu puțini ani în urmă (1955), apariția genului *homo* era legată de aceea a protoantropilor sau arcantropilor (pitecantrop, sinantrop, atlantrop); australopitecii, o dată depășită o incertitudine inițială, erau considerați ca prehominide (cf. A. Leroi-Gourhan, *Les hommes de la préhistoire*, Paris 1955). Dar în 1959, soții Leakey au descoperit (Oldoway, Tanganica) un craniu de australopitec și niște unelte: acest lucru lasă să se creadă că australopitecii sînt strămoșii omului (R. Furon, *Manuale di preistoria*, Torino 1961. 161-62). Pentru că „unealtă și limbaj sînt termeni legați neurologic” și pentru că „atît unul, cît și celălalt sînt indisolubili în structura socială a umanității” (A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, I: *Technique et langage*, Paris 1964. 163), „posibilitatea” limbajului verbal este legată de epoca de apariție a australopitecului, adică de sfîrșitul erei terțiare, de o epocă de la care s-au scurs aproximativ un milion de ani (ceea ce, să o spunem pentru a completa *C.L.G.* 36 n. 50, 196, face imposibilă propunerea oricărei cercetări ce ar tînde să facă ipoteze asupra formei pe care au putut să o aibă limbile dintr-o epocă atît de îndepărtată în raport cu primele documente lingvistice). O asemenea „posibilitate” este confirmată de faptul că, exceptînd lobii frontali (pentru care vezi *infra* 37 n. 57), centrii cerebrali ai limbajului verbal sînt deja dezvoltate la australopitec (Leroi-Gourhan, *op. cit.*, 314 n. 45). Exercițierea facultății limbajului urcă în timp pînă într-un trecut îndepărtat și originile sale cronologice sînt aceleași cu originile genului *homo*.

Problema se complică prin studii din ce în ce mai numeroase și mai convingătoare asupra comunicării în cazul altor genuri din ordinul primatelor și în cazul altor ordine animale (Cohen 1956. 43-48, *Animal Sounds and Communication*, editat de W.E. Lanyon, W.N. Tavolga, Washington 1960), de unde reiese că această capacitate de discriminare între diferite situații ce asociază în mod biunivoc clase de stări cu clase de semnale (de natură variată: mimică-vizuală, nonvocală-auditivă, vocală-auditivă etc.) este comună multor altor specii și nu numai speciei umane. Aceasta din urmă ar purta deci în sine limbajul încă din stadii foarte vechi ale evoluției sale. Achiziția socială s-ar referi deci nu atît la capacitatea de limbaj cît la stăpînirea unei limbi particulare, nu

atît la capacitatea de discriminare semantică și de comunicare cît la posesia discriminărilor speciale și a semnelor speciale ale unei limbi determinate.

- (55) Pentru raporturile dintre Saussure și Whitney, a se vedea n. 36. Teza lui Whitney, discutată în cuvîntul de comemorare a lui Wh. în 1894 (S.M. 44, 166-68 F. Engler), este discutată din nou în cursul al doilea (166 F. Engler). Ea fusese expusă de savantul american în *Life and Growth*, cit. 291 și în *Language and the study of language*, cit. 421-423.

Raporturile dintre limbajul gestual și limbajul verbal au fost concepute ca raporturi de succesiune cronologică mai întîi de N. Marr și apoi de J. van Ginneken, *La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité*, Haga 1939, amîndoi savanții considerînd că omul nu s-a folosit decît de semnale gesto-vizuale pînă într-o epocă relativ recentă (3500 î.Cr.). Această teză nu se bazează pe nici un indiciu, ca orice afirmație referitoare la caracteristicile de limbă ale vorbirii umane în epoca preistorică; cf. Cohen 1956. 75, 150. O comunicare gesto-vizuală la fel de bogat articulată ca și comunicarea audio-vocală este, bineînțeles, foarte posibilă, după cum a arătat apoi de mai multe ori studiul lui G. Mallery, *Sign Language* (First annual report of the bureau of american anthropology), New York 1891 (dar acest tip de interes este vechi; de ajuns să amintim de „chironomie”: V. Requeno, *Scoperta della Chironomia ossia Dell'Arte di gestione con le mani*, Parma 1797), lucrările mai recente ale lui G. Cocchiara, *Il linguaggio del gesto*, Torino 1932 (bibliografie bogată), M. Critchley, *The Language of Gesture*, Londra 1939, P. Vuilleme, *La pensée et les signes autres que ceux de la langue*, Paris 1940 și lucrările despre comunicarea tactilă și vizuală și despre „Kinesica” grupului „Explorations” (1953-1959); cf. antologia *Explorations in Communication*, editată de E. Carpenter și M. McLuhan, Boston 1960.

Pentru complementaritatea dintre semnalele gesto-vizuale și semnalele verbale, cf. G. Meczilio, *Consideraciones sobre el lenguaje de los gestos*, „Boletín de filología” (Santiago de Chile) 12, 1960. 225-248, *El lenguaje de los gestos en el Uruguay*, *ibid.* 13, 1961. 75-162. În ceea ce privește utilizarea scrisă a limbii (și lăsînd la o parte cazul benzilor desenate, al comicsurilor și al altora asemănătoare) această complementaritate este absentă, ceea ce are efecte notabile asupra organizării uzajului scrierii în raport cu cel al uzajului vorbirii: v. *C.L.G.* 45 n. 86.

- (56) Punînd în practică ceea ce Saussure declară în *C.L.G.* 33 („Sarcina lingvisticii va fi [...] să caute forțele ce sînt în joc în mod permanent și universal în toate limbile”), putem vedea aici prima indicație a unor „universalii” lingvistice (v. *C.L.G.* 33 n. 42). Facultatea de a constitui sisteme de semnificații (discriminări între semnificațiile posibile) și de semnificații (discriminări psihice [v. *C.L.G.* 41 n. 70] ale realizărilor fonice posibile) asociate în semne este anterioară constituirii limbilor, transcendențială în raport cu semnele (în sensul că, fiind anterioară fiecărei limbi în parte, ea nu există fără una dintre aceste limbi). Totuși, această facultate este condiționată de capacitatea de a elabora „un întreg sistem de «scheme» care prefigurează unele aspecte ale structurilor de clase și relații” (unde „schema este [...] ceea ce e generalizabil într-o acțiune dată”), după indicațiile lui J. Piaget, *Le langage et les opérations intellectuelles*, p. 54, în *Problèmes de psycholinguistique*, Paris 1963. 51-61.

- (57) În 1861, chirurgul francez P. Broca a arătat că un bolnav își pierduse facultatea de a vorbi din pricina unei leziuni pe cea de a treia circumvoluțiune stîngă frontală (W. Penfield, L. Roberts, *Langage et mécanismes cérébraux*, Paris 1963. 11-12).

- Această descoperire a dat o nouă credibilitate studiilor asupra localizărilor cerebrale ale funcțiilor mentale. Astăzi, harta ariilor corticale aferente interpretării, concepției și articulării limbajului este mult mai complexă decât ceea ce ar fi putut vreodată să presupună și să stabilească Broca, având în vedere mijloacele de care dispunea: practic, intervin diferite arii ale emisferei stîngi (Penfield, Roberts, *op. cit.* 126 și urm.), ca și centrul subcortical (*ibid.* 220 și urm.). Cf. și *Brain Function*. Creierul este centrul limbii, după cum repetă Saussure de mai multe ori (*C.L.G.* 39, 44, 48 și v. *infra* n. 64).
- (58) V. *infra* n. 60 și 68.
- (59) Sursele sînt trei lecții din cel de al treilea curs, lecția a doua (din 4 noiembrie 1910) și două lecții din 25 și 28 aprilie 1911.
- (60) Observăm că un punct de plecare asemănător se află la L. Bloomfield și la postbloomfieldieni, pentru care totuși singura realitate lingvistică efectivă este comportamentul lingvistic individual, seria actelor de *vorbi*, în timp ce *limba* este un pur „aranjament” științific (Garvin, 1944. 53-54 și v. *supra* 282).
- (61) Dimpotrivă, după cum știm astăzi, audiția este departe de a putea fi considerată ca un simplu mecanism receptiv, o înregistrare inertă. A se vedea, de exemplu, concluzia la care ajunge G.A. Miller, *Langage et Communication*, Paris 1956. III : „A percepe discursul nu este un lucru pasiv și automat. Cel care percepe își asumă o funcție selectivă răspunzînd la unele aspecte ale situației globale și nu la altele. El răspunde unor stimuli după o organizare pe care le-o impune. Și înlocuiește stimularea absentă sau contradictorie a unei maniere compatibile cu nevoile sale și cu experiența sa trecută”. Cf. A. Thomatis, *L'oreille et le langage*, Paris 1963.
- (62) V. *supra* n. 56.
- (63) Remanierea editorială a textului scris 160 B. Engler a eliminat orice claritate din *C.L.G.* 36, în definiția dată *limbii*, iar aici în definiția dată *vorbirii*. În manuscris, putem citi : „*Limba* este un ansamblu de convenții necesare adoptate de corpul social pentru a îngădui folosirea facultății limbajului la indivizi < definiție >. Facultatea limbajului este un fapt distinct al limbii, dar care nu se poate exercita fără ea. Prin *vorbi* se desemnează actul individului ce-și realizează facultatea prin mijlocirea convenției sociale care este limba < definiție >”. Definiția suprimă orice ambiguitate : cel care, ca Valin 1964. 23, îi va reproșa lui Saussure că nu a numit *discurs* (*discours*) *vorbi* greșește. Astfel, afirmația lui Belardi în Lucidi 1966. XVII nu este exactă decât în parte : „La Saussure [...] *vorbi* nu este *res acta*, ci mai ales semnificațiile și fonile actelor de vorbi particulare” ; v. *C.L.G.* 40 n. 67.
- (64) Iată sursele manuscrise ale acestui pasaj, a cărui importanță este evidentă (229-240 Engler) : „*Partea receptivă și coordinativă, iată ceea ce formează un depozit la diferiții indivizi, depozit ce ajunge să fie în mare măsură la fel la toți indivizii*. Limba este un produs social. Acest produs poate fi reprezentat într-un mod foarte corect. Dacă am putea cerceta depozitul imaginilor verbale ale unui individ, imagini conservate și plasate într-o anumită ordine și clasificare, am vedea aici legătura socială care constituie limba. Această parte socială este pur mentală, psihică (vezi <un> articol de Sechehay : «Limba are drept sediu numai creierul»); «Între toți indivizii se stabilește un echilibru». Fiecare individ are în el acest produs social care este limba. Limba este tezaurul depus luîndu-se ceea ce se află virtual în creierul nostru, în creierul unui ansamblu de indivizi din aceeași comunitate, tezaur complet în masă, mai mult sau mai puțin complet în fiecare individ”.

(65) Distincția dintre *limbă* și *vorbire* are un caracter evident dialectic (cf. Frei 1952) : *limba* (luată aici tot ca „schemă” : *C.L.G.* 33 n. 45) este sistemul limitelor (natural arbitrar și, tocmai prin aceasta, de origine socială și istorică : *C.L.G.* 87 și urm., 151 și urm.), în care se găsește, identificându-se funcțional (*C.L.G.* 123 n. 217) semnificațiile și foniile actelor de *vorbire* particulare; acest sistem controlează *vorbirea*, există deasupra ei ; în asta rezidă unica sa rațiune de a fi (limitele sale, adică distincția dintre un semnificat și un altul, între o entitate semnificantă și o alta nu depind de nici o cauză determinantă inerentă naturii lumii și a spiritului, sau naturii sunetelor) ; așa că se poate spune că *limba* nu trăiește decât ca să guverneze *vorbirea*.

După Hjelmslev 1942. 29 (= 1959. 69) această distincție este „teza primordială” a *C.L.G.* Faptul este probabil adevărat în sens cronologic : începând din anii petrecuți la Leipzig și după călătoria în Lituania, Saussure a perceput distincția dintre considerarea relațională a entităților lingvistice și considerarea lor fiziologică, între studiul „istoric” și studiul „fiziologic” al „sunetelor” (v. 222, 226, 244), chiar dacă distincția terminologică dintre *limbă* și *vorbire* este mult mai târzie (S.M. 142). În sens logic, afirmația lui Hjelmslev trebuie mai curînd legată de altele decât corectată. Publicarea discuțiilor cu Riedlinger (S.M. 30) confirmă faptul că, pentru Saussure, în 1911, distincția este efectiv „primul adevăr” al sistemului său de lingvistică generală ; pe de altă parte, în timpul celui de al treilea curs, Saussure prezintă „arbitrarul semnului” ca fiind „primul principiu” (*C.L.G.* 87 și urm.). Nu există o contradicție între cele două lucruri, cu condiția de a înțelege în profunzime noțiunea saussuriană de arbitrar al semnului.

Pe de altă parte, pentru a înțelege această ultimă noțiune, este necesar să plecăm de la cercetarea noțiunii de *vorbire* în aspectul său concret. Numai făcînd o asemenea cercetare putem să dăm seama de faptul că, date fiind semnificațiile și foniile actelor de *vorbire* particulare luate ca realități individuale și irepetabile (*C.L.G.* 123 și urm.), putem identifica (așa cum facem în fiecare clipă cînd vorbim) două fonii diferite cu semnificație diferită ca fiind „aceiași cuvînt”, avînd „aceiași semnificat”, cu o singură condiție : luînd ca bază a identificării nu realitatea fonico-acustică a foniilor sau realitatea psihologică a semnificațiilor (ce rămîn, pe plan acustic și pe plan psihologic, iremediabil diferite), ci ceea ce valorează aceste fonii și aceste semnificații, adică *valoarea* lor. Modul de a spune cuvîntul *război* este diferit dintr-un moment în altul al discursului, semnificația termenului poate fi diferită de la un moment la altul, și diferența fonico-acustică și psiho-semantică crește dacă trecem de la un individ la altul : identitatea dintre diferitele realizări nu este posibilă decât dacă ne gîndim că ele reprezintă aceeași valoare. Astfel, două piese de cinci franci diferite ca aspect rămîn „aceiași” monedă pentru că reprezintă aceeași valoare (*C.L.G.* 129) ; tot astfel expresul Geneva-Paris de la ora douăzeci și patru și cinci de minute rămîne în aceeași zi același, deși vagoanele, călătorii etc. sînt diferiți (*C.L.G.* 123). Valorile foniilor sînt semnificații unei limbi, valorile semnificațiilor sînt semnificații. Asemenea valori nefiînd determinate de fonii sau de semnificații, sînt arbitrar din punct de vedere fonico-acustic ca și din punct de vedere logico-psihologic. Ele se delimitează reciproc, adică formează un sistem (*C.L.G.* 126 și urm.). Iar acest sistem de valori este diferit (dialectic și transcendent) de realizările fonice și semnificative (vezi n. 231) ale actelor de *vorbire* particulare.

Merită efortul să adăugăm imediat că acest sistem de valori semnificante și semnificate nu este, prin urmare, format din materiale fonico-acustice și logico-psihologice, dar el transformă aceste materiale în figuri determinate: el este, în acest sens, *formă* (C.L.G. 127). Această formă este abstractă din punctul de vedere al concretului perceptibil (dar lui Saussure îi vine greu să spună asta, după un secol și jumătate de exaltare a concretului: *infra* n. 70); este concretă din punctul de vedere al conștiinței locutorilor care, atunci când vorbesc, rămân la ea (C.L.G. 119 și urm.). Trăgându-și numai de la ei valabilitatea, limba ca formă este în mod radical socială (C.L.G. 98 și urm.). Caracteristicile ei formale nu se evaluează decât în sincronie; dar pentru că aceste caracteristici sînt rezultatele unor accidente de diferite ordine care s-au produs în decursul timpului (C.L.G. 96), limba ca formă este și ea radical istorică (*ibid.*).

Dacă interpretarea noastră este exactă (ea va fi verificată treptat în notele ce corespund diferitelor puncte citate), se înțelege limpede ce voia să spună Saussure cînd vorbea despre „primul adevăr” și despre „primul principiu”. Arbitrarul semnului ocupă primul loc în acel *ordo rerum*: el este baza pe care se înalță edificiul limbii ca formă. el este regula fundamentală a oricărui joc lingvistic. Distincția dintre *limbă* ca formă și *vorbire* ca realizare semnificativă și fonico-acustică este primul adevăr la care ajungi după ce ai recunoscut caracterul radical arbitrar al semnului. Dar pentru a recunoaște acest caracter, trebuie „să cobori din nou pînă la concretul” (Prieto) actelor de *vorbire* particulare, individuale și irepetabile. Ceea ce înseamnă că acel *prius* din expunere nu ar trebui să fie „teza primordială” sau „primul principiu”, ci analiza concretului, adică discutarea problemei pe care o citim în 1759-1765 B. Engler, și care se reduce la întrebarea: pe ce bază locutorii identifică două acte care, din punct de vedere fonico-acustic și psiho-semantic, sînt diferite. Cu alte cuvinte, dacă toată această interpretare este exactă, C.L.G. ar fi trebuit să înceapă cu paginile 184-185 și 123-124 despre identitatea diacronică și sincronică, apoi să continue prin recunoașterea caracterului arbitrar al semnului și deci a caracterului formal al limbii și să sfîrșească în prima sa parte prin distincția metodologică dintre considerarea unui fenomen lingvistic ca reprezentînd o anumită valoare (*limbă*) sau ca reprezentînd o manifestare fonico-acustică sau psihologică (*vorbire*).

Dimpotrivă, influențați de materialitatea afirmației făcute de Saussure lui Riedlinger asupra priorității distincției dintre *limbă* și *vorbire*, editorii au așezat această distincție la începutul C.L.G.: scoasă din context și lipsită de orice justificare în afară de scopul de a garanta lingviștilor autonomia (v. n. 51), ea a apărut ca gratuită și a fost, în diferite feluri, combătută și greșit înțeleasă. În același mod, a fost înțeles greșit și „primul principiu”, al arbitrarului; el a fost prezentat desprins de orice justificare (în afară de un mediocru exemplu didactic) și așezat la începutul primei părți (v. C.L.G. 87). Tot acest comentariu ar vrea să-i combată pe toți cei care au afirmat că marile teze saussuriene sînt suspendate „in der Luft” (Roger): dar trebuie să recunoaștem că, înainte ca Godel (S.M.) să restabilească sensul autentic al gîndirii saussuriene, impresia celor ca Roger era greu de evitat (numai personalități geniale ca Hjelmslev puteau reconstrui, prin intuiție, bazele solide și profunde ale tezelor lui Saussure). Tot acest comentariu își propune să aducă contraargumente celor care au prezentat și prezintă gîndirea lui Saussure ca pe un ansamblu de teze care se succedă, fără nici o legătură logică, internă: dar o astfel de prezentare este aproape inevitabilă dacă se ia

drept bază „vulgata” C.L.G., în care legăturile reciproce dintre diferitele teze, legături pentru a căror determinare Saussure și-a consacrat viața, sînt rătăcite prin dislocarea diferitelor părți de către editori.

Era aproape inevitabil ca, în aceste condiții, exegeza tradițională să interpreteze distincția dintre *limbă* și *vorbire* ca fiind distincția dintre două realități separate și opuse, dintre două „lucruri” diferite (unul din societate, celălalt mai mult sau mai puțin din sufletul indivizilor); nu mai rămînea decît să i se reproșeze lui Saussure că este vinovat, în diferite moduri (de idealism după materialisti, de pozitivism grosolan după spiritualisti), de această separație.

Prezentări istorice asupra problemelor de exegeză și asupra dezvoltărilor teoretice: Coșeriu 1951 = 1962. 18 și urm., Spence 1957 (cf. și Spence 1962), Slusareva 1963. 35 și urm.

Dăm în continuare o bibliografie care se referă în mod special la această distincție: Absil 1925, Amman 1934. 261-262 (caracterul abstract al *limbii*), 267-268 (dificultatea distincției), Baldinger 1957. 12 (*limba* virtuală colectivă, *vorbirea* individuală actualizată), 21 (distincția este baza celei dintre semasiologie și stilistică), Bally 1926, Boilelli 1949. 25-58, Bröndal 1943. 92 și urm., Budagov 1954. 11 (reproșează abstracția *limbii*), Čikobava 1959. 97-99, Devoto 1951. 3-11, Doroszewski 1930, 1933 *a* și *b*, 1958 (surse ale distincției), Gardiner 1932. 62, 106 și urm. (apărarea ideii de distincție în fața criticilor), Gardiner 1935, Gill 1953, Gipper 1963. 19 și urm., Herman 1936. 11, Jespersen 1927. 573 și urm., 585 și urm. (critică negativă), 1933. 109 și urm. (*id.*), *Selected Writings* 389 (*id.*), Jespersen 1925. 11, 12, 16-23, 125, Junker 1924. 6 și urm., Korinek 1936, Laziczius 1939 *a* și *b*, Lepschy 1966. 45-46, Leroy 1965. 85-87, Lohmann 1943, Malmberg 1945. 5-21, 1954. 10-11, 1963. 8 și urm., Möller 1949, Otto 1934. 179 și urm., Pagliaro 1952. 48-61, Pagliaro 1957. 377, Palmer 1954. 195, Penttillä 1938, J.L. Pierson, *Three Linguistic Problems*, S.L. 7, 1953. 1-6, *Langue-parole ? Signifiant-signifié-signe ?*, S.L. 17, 1964. 13-15, Rogger 1941. 173-183, Rogger 1954 (împotriva tezei actualizării), Ščerba 1957, Schmidt 1963 (*limbă* ca potențialitate, *vorbire* ca actualitate), Sechehaye 1933, Sechehaye 1940, Spang-Hanssen 1954. 94, Terracini 1963. 24, 26 (abstracție), Tezisy 1962, Vasiliu 1960, Vendryes 1921 (= 1952. 18-25), Verhaar 1964. 750 și urm., Vidos 1959. 108-110, Vinay-Darbelnet 1958. 28-31, Volkov 1964, Wartburg-Ullmann 1962. 4-6, Waterman 1963. 64.

Pentru precursorii distincției saussuriene, vezi *supra* 291 și urm.; să adăugăm opinia lui Pisani, după care distincția ar deriva, „sub aparențe sociologice”, din A. Schleicher și din Max Müller.

Pentru paralelele distincției saussuriene în lingvistica matematică și în teoria informației din semiotica morrissiană și din filosofia ultimelor lucrări ale lui Wittgenstein, cf. Herdan 1956. 80, Ellis în *Zeichen u. System*, I. 48, Viena 1963. 3 și urm., și cf. *supra* 289, *infra* n. 66.

Distincția saussuriană este respinsă ca idealistă de către Cohen 1956. 89-90 (cf. și S. Timpanaro, *Considerazioni sul materialismo*, „Quaderni piacentini” 5: 28, 1966. 76-97. 96-97, discutat în De Mauro, *Strutturalismo idealista ?*, „La Cultura” 5, 1967. 113-116).

(66) Interpretarea limbii drept „cod” vine deci de la Saussure: acest punct de vedere este reluat de Martinet 1966. 29, Lepschy 1966. 30-31 etc.

(67) *Vorbirea* este pentru Saussure atât o acțiune de comunicare, cât și rezultatul particular, materialul lingvistic particular utilizat în acțiune așa cum este folosit în actul de comunicare (v. *supra* n. 63). Se mai poartă discuții și astăzi (Prieto 1964) în scopul desemnării celor două fețe ale *vorbirii*, „semnificație” și „fonie”: cei doi termeni sînt *nomina actionis*, utilizați și ca *nomina rei*. Lui Saussure i se poate reproșa că nu a făcut deosebirea, din punct de vedere terminologic, între *Sprechhandlung* și *Sprachwerk* (pentru a relua distincția și precizarea făcute de Bühler 1934. 48 și urm.), dar, în acest pasaj, distincția este conceptuală clară și absența de distincție terminologică este comună, în cazuri analoage, tuturor limbilor indo-europene, ca și în terminologia lingvistică. Vachek 1939. 95-96 susține, dimpotrivă, că este vorba de o eroare conceptuală în măsura în care 1° („combinațiile prin care...”) ar aparține sferei *limbii*. Gîndirea lui Saussure, asupra acestui punct, oscilează: *C.L.G.* 137 n. 251.

(68) Această declarație are un iz pozitivist: ea se regăsește la începutul lucrării *Trattato di sociologia generale* de V. Pareto (I, 1, 108-119). În realitate, „discuția cu lucrurile”, faptul de „a pleca de la lucruri, și nu de la cuvinte” etc. sînt miraje profesionale sau metafore nefericite. Nu ne eliberăm niciodată din plasa de simboluri verbale prin care ne identificăm experiența, decît în măsura în care putem abandona o plasă pentru o alta, sau putem să o modificăm pe aceea de care dispunem, îmbogățind-o, ameliorînd-o etc. De altfel, găsim o dovadă că Saussure nu s-a eliberat niciodată de cuvinte, în dificultățile, discuțiile, polemicile din jurul problemei traducerii în alte limbi a trioului *langue - parole - langage* (dar tocmai aceasta dovedește și că munca științifică poate reordona, într-un mod propriu anumitor scopuri tehnice, uzanțele lingvistice curente). Dăm mai jos traduceri ale acestui trio în diferite limbi:

ARABĂ: *lisān* „langue”, *kalām* „parole” (Kainz 1941. 19-20).

EGIPTEANĂ: *mūdet* „langue”, *ro* „parole” (Gardiner 1932. 107).

GREACĂ: γλωττα „langue”, λόγος „langage” (Kainz 1941. 19-20).

LATINĂ: *lingua* „langue”, *sermo* „langage - parole”, *oratio* „langage - parole” (Kainz 1941. 19-20).

GERMANĂ: Mai mult decît în engleză, după cum vom vedea mai departe, traducerea termenilor saussurieni în germană ridică probleme: la un nivel curent, termenul *Sprache* oscilează între valorile de „langue” și „langage”, termenul *Rede* între cele de „langue”, „parole” și „discours”. De aici decurge necesitatea de a introduce la nivel tehnic un al treilea termen și de a preciza în același timp cei doi termeni deja existenți. Rezultă o pluralitate de tentative care arată absența unei soluții general adoptate. Soluția traducerii lui Lommel (pp. 13 și urm.) este de a fixa *Sprache* cu sensul de „langue”, de a reda sensul termenului *langage* prin *menschliche Rede* („discours uman”) și *parole* prin *das Sprechen* „le parler” este soluția adoptată în mod mai mult sau mai puțin stabil de către Dieth-Brunner 1950. 3, 16, Wartburg-Ullmann 1962. 4, Gipper 1963. 19). Alții au preferat să redea *parole* prin *Rede* (Baldinger 1957. 12, 21, Pentillă 1938, Wartburg-Ullmann 1962. 6); acest fapt, dată fiind bi- sau trivalența lui *Sprache* la nivelul uzual (Gipper 1963. 22 și urm.), duce la utilizarea, din dorința de clarificare, a unor compuși sau a unor derivați de diferite tipuri ca: *Sprachtum* „langue”, *Sprechakt* „parole”, *Sprache* „langage” (Herman 1936. 11, Otto 1934. 179, 182); *Sprachgebilde* „langue”, *Sprechakt* „parole”, *Sprache* „langage” (Trubeckoj 1939. 5); *Sprachbesitz* „langue”, *Gespräch*, *das wirkliche Sprechen* „parole”, *Sprache* „langage” (Porzig 1950. 108); (*Mutter*) *Sprache* sau (*Einzel*) *Sprache* „langue”, *Sprech(akt)* „parole”, *Sprach(fähigkeit)* „langage” (Gipper 1963. 22 și urm.).

ENGLEZĂ : Traducerea celor trei termeni saussurieni este mai curînd problematică. Împrumutul din vechea franceză a termenului *language* are în mod curent mai mult valoarea de „idiome” decît pe aceea de „activităte lingvistică”, și a putut fi net identificat ca echivalent al termenului de *langue* (cf. Palmer 1924. 40, Jespersen 1925. 11-12, Gardiner 1932. 107 etc., pînă la recenta traducere a lui Baskin); dar Lepschy, în indexul său terminologic prezentat în cinci limbi în Martinet 1966. 207 și urm., propune *language* ca echivalent ambiguu al termenilor *langue* și *langage*. Traducerile termenilor *parole* și *langage* sînt mai oscilante și s-au adoptat cu sensuri și succese diferite termenii *speech* și *speaking*. *Speech* corespunde termenului *parole*, după Gardiner 1932. 107 (dar vezi *infra*), Kainz 1941. 19-20, Sommerfelt 1952. 79, Carroll 1953. 11-12, Malmberg 1963. 9, dar pare că înseamnă „langage” la același Gardiner 1935. 347 (vezi Coșeriu 1962. 24) și înseamnă „langage” la Palmer 1924. 40, Jespersen 1925. 11-12. Traducerea lui W. Baskin prezintă o soluție strălucită, care va fi poate definitivă : el a ales *language* pentru *langue*, *speech* sau *human speech* pentru *langage* și *speaking* „le parler”, pentru *parole*.

SPANIOLĂ : *Lengua, lenguaje și habla* (cf. de exemplu traducerea lui A. Alonso, pp. 54 și urm.) sînt corespondenții punctuali ai termenilor de *langue*, *langage* și *parole* (găsim totuși și termenii *circuito de la palabra, palabras*, pp. 53-54).

OLANDEZĂ : Și aici termenii sînt oscilanți ; *taal* înseamnă, în general, „langue” (Gardiner 1932. 107), *spraak* înseamnă „langage” și „parole” ; ultima valoare poate fi redată și prin *rede* (Gardiner, dar cf. Kainz 1941. 19-20).

MAGHIARĂ : *langue* este redat prin *nyelv* „idiome”, *parole* prin *beszed* „discours”, *langage* prin *nyelvezet* (E. Lőrinczy, *Saussure magyar fordítása elé*, cit. 282).

ITALIANĂ : Traducerea cuplului *langue - langage* nu prezintă nici o dificultate în italiană, fiind perfect calchiat de cuplul *lingua - linguaggio*. Precizia semnificației acestor doi termeni, în sens saussurian, este cvasigenerală : doar cîțiva filosofi ai limbajului, influențați de termenul englezesc *language* și nefiind la curent cu lingvistica, continuă să folosească termenul de *linguaggio* cu sensul de „langue” (cf. recenta traducere a lucrării *Philosophische Untersuchungen* de L. Wittgenstein, Torino 1967, de către M. Trinchero, pp. 9, 10 și urm.). Traducerea termenului *parole* ridică însă probleme. Echivalentul italianesc cel mai nemijlocit este, evident, *parola*. În afara contextului, această traducere pare plauzibilă : din 21 de accepții ale cuvîntului *parole* prezentate, de exemplu, în *Le Petit Larousse*, doar una (*porter la parole*) nu este sau este greșit redată de termenul italian *parola*, și într-un dicționar italian de dimensiunile dicționarului Larousse, în Zingarelli de exemplu, toate accepțiile termenului *parola* pot fi redate de franțuzescul *parole*. Dar analiza celor două dicționare scoate în evidență o divergență în utilizarea efectivă a celor doi termeni în diferitele lor accepții : din cele 21 indicate de Larousse, numai una este învecinată cu „vocale”, în timp ce celelalte douăzeci sînt învecinate, mai curînd, cu „façon de s'exprimer, manifestation verbale” ; lucrurile apar invers în dicționarul italian analog, unde jumătate din exemple au o accepție învecinată cu „vocale”. Și dacă facem o analiză mai minuțioasă, vedem că frazele italienești în care *parola* are sensul de „manifestation verbale” sînt relativ excepționale (forme vechi : *Se io ho ben la tua parola intesa*, solemne : *la parola del Signore, il dono della parola*, semibirocratice : *chiedere la parola, dare la parola*) și că folosirea termenului *parola* în sens de „vocabulă” este, dimpotrivă, curentă, în timp ce situația este exact inversă în franceză.

Cu alte cuvinte, în cea mai mare parte a cazurilor, termenul italianesc *parola* nu corespunde franțuzescului *parole* (vorbi), ci cuvintului franțuzesc *mot* (cuvânt). Iată originea evidentă a dificultății : într-un text în care nu se vorbește despre *mot*, termenul *parole* poate fi foarte bine tradus, forțând oarecum folosirea curentă, prin *parola* ; dar într-un text în care se vorbește și de *mot* și în care va apărea deci și termenul *parola* în sensul de „vocabl”, traducerea lui *parole* prin *parola* ne expune la evidente ambiguități. Această traducere a fost totuși adoptată de Pagliaro 1957. 32, Lepschy în Martinet 1966, și a fost eliminată din traducerea italiană a C.L.G. Există altele deja adoptate sau posibile : se scrie PAROLA când cuvântul înseamnă „parole” și *parola* când el înseamnă „mot” (Devoto, scrisoarea personală din 12 februarie 1964) ; se traduce prin *atto linguistico* (M.E. Conte, „Sigma” 10, 1966. 45), pierzându-se ambivalența din *parole* (v. *supra* n. 66) ; se traduce prin (*il*) *parlare* sau *espressione*, ceea ce ne pune la adăpost de primejdia precedentă, dar dă loc unor locuțiuni foarte greoaie în primul caz și, în al doilea caz, riscă să ne ducă la ambiguități de natură culturală, dată fiind legătura instaurată la un nivel cultivat între *espressione* și concepția croceană esteticolingvistică. În italiană este preferabil să se păstreze cuvântul franțuzesc.

POLONEZĂ : *Langue* este redat prin termenul *język*, *langage* prin *mowa* și *parole* prin *mowa jednostkowa*.

RUSĂ : *Langage* se traduce prin perifriza *речевая dejatel' nost'* (Vvedenskij 1933. 12 ; Lepschy în Martinet 1966. 211 dă, dimpotrivă, ca echivalent *язык*), *langue* și *parole* sînt traduse prin *язык* și *реч'* (Vvedenskij, *op. cit.*, Volkov 1964, Lepschy, *op. cit.* etc.).

SUEDEZĂ : *Langue* e redat prin *språk*, *parole* poate fi redat prin *tal*, dar de preferință cu precizarea *tal som konkret fenomen* (sau o precizare de același fel), în măsura în care *tal*, ca termen izolat, poate reda și *langage* (Regnéll 1958. 10, B. Malmberg, *Språket och människan*, Stockholm 1964. 12 și Kainz 1941. 19-20).

Este greu să nu tragem concluzia că lui Saussure, deși își afirmase credința în „lucruri”, i-a venit mai ușor să elaboreze clasică sa tripartitie pentru că s-a folosit de franceză (vezi, în acest sens, Kronasser 1952. 21).

(69) Asupra problemei învățării limbii, L. Wittgenstein a scris pagini profund saussuriene, devenite clasice (*Philosophische Untersuchungen*, §1 și urm.).

Problema învățării limbii materne de către copil a fost doar atinsă de Saussure (vezi *supra* C.L.G. 36 n. 49) ; în acest domeniu există astăzi o bibliografie imensă, pe care o putem desprinde din lucrări de sinteză ca : G. Miller, *Langage et communication*, Paris 1956 (sînt interesante de citit și paginile 191-234, inspirate de un punct de vedere asociaționist), *Language Acquisition, Bilingualism and Language Change* (eseu de J.B. Carroll, R. Jakobson, M. Halle, W.F. Leopold, J. Berko și alții), în *Psycholinguistics*, New York 1961. 331 și urm., R. Titone, *La psicolinguistica oggi*, Zurich 1964. Merită să facem observația că, de vreme ce înainte de capacitatea de a utiliza o limbă istorico-naturală există, pentru Saussure, dubla capacitate de a discrimina și de a regrupa sensuri în semnificați și execuții fonice în semnificați, asociindu-i pe unii cu ceilalți (vezi n. 56), C.L.G. , în materie de teorie a învățării limbii, este mai curînd în armonie cu pozițiile lui J. Piaget (n. 56) decît cu pozițiile comportamentiste și asociaționiste. De aici rezultă vastă utilizare a tezelor saussuriene în studiile recente privitoare la teoria învățării limbilor : cf. G. Francescato, *Il linguaggio infantile. Strutturazione e apprendimento*, Torino 1970. 25, 26, 78-79, 107, 109-111, 113, 114, 119, 192, 195.

(70) După Hjelmslev 1942. 37 și urm., ar trebui să vedem în acest pasaj prezența noțiunii de limbă ca normă ce reglează comportamentele lingvistice ale diferitelor grupuri sociale (vezi *C.L.G.* 33 n. 45).

Notăm că în sursele manuscrise din alineatul 4 nu există nici o referință la scriere (263-269 Engler). Ideea conform căreia am găsi o confirmare a aspectului concret și realizabil al semnelor în posibilitatea de a le fixa prin scris nu-i aparține deci lui Saussure, ci reprezintă o încercare a editorilor de a-i interpreta gândirea.

Astăzi, într-un cadru epistemologic profund diferit de cel în care Saussure și-a dezvoltat gândirea, termenii acesteia probleme ne sînt clari. Saussure a arătat că identificarea a două fonii sau a două semnificații diferite nu se bazează și nu poate să se bazeze pe asemănări fonice sau psihologice, ci pe interpretarea uneia și a celeilalte fonii și/sau a uneia și a celeilalte semnificații ca replici de același tip, ca utilizări fizice și psihologic diferite de entități lingvistice identice. Această identitate, lipsită de justificări fizico-acustice sau logico-psihologice, este singura garanție a faptului că, în mijlocul unei societăți și al unei culturi determinate, semnificațiile sînt reunite mai curînd în anumite clase decît în altele (semnificații) și realizările fonice în anumite clase mai curînd decît în altele (semnificanți), introducerea delimitărilor în masa semnificațiilor și în masa foniiilor fiind deci o introducere arbitrară (nemotivată de caracteristicile fiziologice, acustice, psihologice, logice etc., ale realităților delimitate). Asemenea delimitări sînt deci scheme abstracte pe baza cărora se stabilesc semnificațiile și foniile concrete. E de la sine înțeles că astfel de abstractizări operează efectiv în mod „concret” cînd reglează comportamentele lingvistice individuale.

Trăgînd această dublă concluzie (caracterul „abstract” al entităților limbii și eficacitatea lor „concretă”), Saussure s-a lovit de o dificultate epistemologică și terminologică legată de cultura și de epoca sa. Analizele lui Saussure se situează pe fundalul epistemologiei kantiene, idealiste și pozitivistice. Pentru o asemenea epistemologie, abstracția este „eine negative Aufmerksamkeit” (Kant), ea este limitatul, separatul sau așa-numitul „Falsch” (Hegel). Ea nu are în interpretările pozitivistice cele mai rudimentare forța „faptului” (Eisler 1927, *Abstrakt, Abstraktion*, Abbagnano 1961, *astrazione*). În timp ce *Abstrakt* este „ein isoliertes unvolkommenes Moment des Begriffs” (Hegel, *Werke*, V, p. 40), ceea ce este viu e „*schlechthin Konkrete*” (Eisler, *op. cit.*)

Mișcarea de reevaluare a „abstractului” are rădăcini complexe și multiple : din punct de vedere filosofic și epistemologic general se poate indica redescoperirea rolului entităților simbolice convenționale și abstracte făcută, de pe diferite poziții, de Ch.S. Pierce, *Coll. Pap.* 4. 235, 5. 304; E. Mach, *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Formen*, Leipzig 1905, cap. VII, E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, ed. a 2-a, 3 vol. Oxford 1954, J. Dewey, *Logic, Theory of Inquiry*, New York 1938, cap. 23, R. Carnap, *Empiricism, Semantics and Ontology*, „Revue Internationale de Philosophie”, 4, 1950. 20-40, și cf. neînțelegerile și discuțiile citate de F. Barone, *Il Neopositivismo logico*, Torino 1953. 371 și urm. A. Marty a jucat un rol în această mișcare filosofică (cf. Eisler, *Abstrakt*). În afară de filosofi, trebuie să amintim de anumite sectoare științifice : psihologia percepției și epistemologia genetică au contribuit, în mod divers, la punerea în valoare a importanței primordiale a proceselor de abstractizare și a entităților abstracte. Numele lui Saussure este legat de originile acestei mișcări. Dar, tocmai din această pricină, lipsit de

referințe epistemologice valide și de o terminologie adecvată, el este nevoit, pe de o parte, să recunoască și să sublinieze caracterul nonconcret, formal și deci abstract, al entităților lingvistice (*C.L.G.* 127); pe de altă parte, împotmolit într-o terminologie și într-o epistemologie în care *abstract* nu înseamnă decât „marginal” (Peirce), „ireal”, „fals”, Saussure este obligat să declare că entitățile limbii „nu sînt deloc abstracte” (263 Engler), în măsura în care ele operează efectiv (*C.L.G.* 147, 186 și urm.). Și pentru a arăta caracterul lor nonconcret, nonesențial, el se aventurează să spună că acestea sînt „spirituale” (263 Engler), fără să fie totuși deloc spiritualist (a se vedea referirile constante la realizarea neurologică și cerebrală a limbii: *C.L.G.* 37, 39), sau „psihice” (263 Engler). În fața acelorși dificultăți, editorii au dat o interpretare oarecare (desigur nesatisfăcătoare) gîndirii lui Saussure, introducînd referirea la scriere, inexistentă în surse.

- (71) Sursele paragrafului sînt patru lecții: două (4 noiembrie 1910 și 25 aprilie 1911) din cel de al treilea curs și două (12 și 16 noiembrie 1908) din cel de al doilea: cf. S.M. 66-67, 77, 103.
- (72) Desigur, pentru că elaborarea și controlul funcționării celorlalte sisteme semiologice posibile sînt, pentru om, interne unei limbi istorice oarecare. O limbă istorică, și acest lucru o deosebește de sistemele semiologice nonlingvistice, este construită în așa fel încît să facă semantizabilă fiecare experiență umană posibilă (pseudo-„inexprimabilul” nu este astfel decât în raport cu o mai bună exprimare, el trebuie să fie întotdeauna exprimat într-un fel sau altul pentru a se putea vorbi despre el.
- (73) Cu siguranță că Saussure s-a gîndit la semiologie înainte de 1900; el îi vorbește despre ea lui Naville în 1901 (vezi 266 n. 9).

Pentru termen, vezi 291 n. 12.

Pentru raporturile cu Peirce, vezi *C.L.G.* 87 n. 139.

Despre *semiologie* (a cărei utilitate este contestată: Borgeaud-Bröcker-Lohmann 1943. 24) cf. Frei 1929. 33, 246, Firth 1935. 50 și urm., E. Buysens, *Les langages et les discours. Essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la sémiologie*, Bruxelles 1943, Spang-Hanssens 1954. 103-105, Hjelmslev 1961. 107 și urm. (care, în afară de studiile lui Buysens, vede aplicațiile semiologiei în cercetările de etimologie structurală ale lui P. Bogatyrev). În acest domeniu, cercetările cele mai sistematice și cele mai avansate au fost dezvoltate de L. Prieto, de exemplu în *Principes de Noologie*, Haga 1964 și *Messages et signaux*, Paris 1966. Cf., de asemenea, pentru o interpretare cunoscută a acestui domeniu de studii, R. Barthes, *Éléments de sémiologie*, Paris 1964.

- (74) Din sursele manuscrise reiese că Saussure insista mult pe critica concepției limbii ca nomenclatură (302 și urm. Engler). O reluare a acestei idei se regăsește la Hjelmslev 1961. 49 și urm. (datînd din 1943), la Martinet 1966. 15-17 (din 1960). Această critică a fost ignorată de editorii *Cursului*, așa cum a fost ignorată și de o mare parte a lingvisticii contemporane, care nu i-a înțeles importanța și continuă să rămînă tributară concepției nomenclaturii a cărei origine urcă pînă la Aristotel (De Mauro 1965. 73 și urm.) Găsim asemenea exemple în teoriile semantice ale lui S. Ullmann sau ale lui L. Antal (De Mauro 1965. 170-173; pentru Ullmann, vezi și *supra* 283 și n. 129). Se înțelege așadar de ce noțiunea de arbitrar al semnului din *C.L.G.* a putut rămîne atît de mult timp neclarificată din cauza unui exemplu nefericit și, mai ales, din cauza unei interpretări banale: noțiunea se bazează pe descoperirea arbitrarului

regrupărilor de semnificații în semnificații discreți, descoperire legată de critica conceperii limbii ca nomenclatură. Dar, pentru aceasta, vezi *C.L.G.* 87 și notele.

- (75) Sursele capitolului sînt diferite lecții din cel de al doilea și din cel de al treilea curs : S.M. 103.
- (76) Este noțiunea de limbă-schemă după Hjelmslev (vezi *C.L.G.* 33 n. 45). Cf., totodată *C.L.G.*, unde se consacră un anumit spațiu fenomenului de inerție a organelor fonatorii ca o condiție a structurii sistemelor fonematice. Dar aceste condiții neacționînd în mod determinant, distincțiile fonematice pot fi și sînt diferite de la o limbă la alta, și studiul fonației nu conferă deci cadrul sistemelor fonematice.

Compararea raportului *limbă-vorbire* cu raportul simfonie-execuție apare și ea în mod semnificativ la chomskienii J.J. Katz, P.M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Description*, Cambridge (Mass.) 1964. IX.

În paragraful următor, în care este arătată eficacitatea indirectă a alterațiilor fonetice asupra organizării limbii, apare după Hjelmslev noțiunea de limbă ca *uzaj*, pentru care ne vom raporta la *C.L.G.* 94 n. 159.

- (77) Pentru utilizarea termenului *psihic* pentru a califica *limba* și studiul său, vezi *supra* *C.L.G.* 41 n. 70.
- (78) Vezi *supra* n. 65.
- (79) Pentru interpretarea *limbii* ca „model” și, în general, pentru utilizarea modelelor în lingvistică, cf. Guiraud 1959. 19, De Mauro, *Modelli semiologici. L'arbitrarieț semantica*, „Lingua e stile” I, 1966. 37-61, pp. 37-41 și I.I. Revzin, *Models of Language*, traducere din rusă, Londra 1966.
- (80) Vezi n. 63, *C.L.G.* 40 n. 67, 137 n. 251.

- (81) O opinie răspîdită susține că, pentru că este „das ständig Wechselnde”, *vorbirea* „nicht Gegenstand der Wissenschaft sein Kann” (Brocker 1943. 382). În realitate, nu înțelegem de ce descrierea științifică nu ar trebui să se ocupe decît de realități care nu oscilează ; ea s-ar ocupa de ele reperînd constantele acestor oscilații. Și constantele *vorbirii* nu sînt entități ale *limbii*, ci sînt constante ale psihologiei, fiziologiei și acusticii.

Despre lingvistica *vorbirii*, vezi Buysens 1942, Čikobava 1959. 111-125, Skalička 1948. Pentru primatul lingvisticii *vorbirii* („Au commencement était la parole” : vezi *C.L.G.* 112), cf. Sechehaye 1940. 9, Quadri 1952. 84. În Italia, A. Pagliaro a făcut o analiză obiectivă și științifică a *vorbirii* cu propria sa critică semantică, care este deci o adevărată lingvistică a *vorbirii* (Pagliaro 1957. 377-378).

Pentru psiholingvistică ca lingvistică a *vorbirii* (după Osgood) vezi *supra* 288.

- (82) Principala sursă a capitolului este o lecție din cursul al doilea, prezentată în noiembrie 1908 (S.M. 68-69). Titlul lecției, în notele lui Riedlinger, este *Division intérieure des choses de la linguistique*. Într-adevăr, titlul ales de editori pentru acest capitol nu este prea fericit : ar fi fost mai bine să înlocuiască termenul *limbă* prin *lingvistică*.
- (83) Iată notele manuscrise integrale ale lui Riedlinger, surse ale primului paragraf din capitol :

„S-au adus obiecții acestei folosiri a termenului *organism* : limba nu poate fi comparată cu o ființă vie, ea este în fiecare moment produsul celor de care ea depinde ! Totuși, se poate folosi acest cuvînt fără a spune că limba este o „ființă” aparte, care există în afara spiritului, independentă. < Dacă preferăm >, în loc să vorbim de *organism*, putem vorbi de sistem. E mai bine și înseamnă același lucru. Deci -

< definiție > – lingvistica externă = tot ceea ce are legătură cu limba fără să intre în sistemul său. Putem vorbi de lingvistică externă? Dacă avem un oarecare scrupul, putem spune: *studiu* intern și extern al lingvisticii. Ce intră în partea externă: istoria și descrierea externă. În această parte intră lucruri importante. Cuvîntul lingvistică evocă, mai ales, ideea acestui ansamblu” (370-374 Engler).

După cum se vede, studiul extern al limbii este pentru Saussure o parte importantă a lingvisticii, căci factorii externi ocupă o parte importantă în constituirea limbii. Cf. și Regard 1919. 10-11. Distincția dintre studiul extern și studiul intern este avută în vedere de Paul încă din 1880. 12. Dar totuși, după părerea lui, lingvistica nu ar trebui să se ocupe decât de raporturile în care *Vorstellungsinhalt* își găsește o expresie: este, după cum se vede, teza exclusivistă (studiul extern nu este lingvistic) atribuită pe nedrept lui Saussure (vezi *C.L.G.* n. 40) Vvedenskij 1933. 12 critică distincția ca fiind „burgheză” tocmai pe baza unei asemenea atribuirii nejustificate.

(84) Pentru alte considerații asupra acestui punct, vezi *C.L.G.* 195-196, 226-233 și notele, și cf. Araman 1934. 276-277.

(85) Despre raportul dintre evenimentul politico-social și evenimentul lingvistic cf., pentru o introducere în problemă și o bibliografie, Cohen 1956. 273-354.

Pentru romanizarea lingvistică a Italiei, vezi De Mauro, *Storia ling. dell'Italia Unita*, Bari 1963. 306 și urm.; poate că Saussure se gîndea la A. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin 1881, sau la unele lucrări ale lui Schuchardt.

Pentru avatarurile Norvegiei care, abandonînd vechea limbă literară medievală, a utilizat daneza (*riksmaal*) în timpul întregii perioade de unire cu Danemarca, recreîndu-și apoi (pe baza graiurilor populare) o limbă literară autonomă (*laudsmaal*) cf. G. Indrebø, *Norsk malsoga*, Bergen 1951, D.A. Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, ed. a 2-a, Oslo 1955.

Despre noțiunea de limbă specială (sau, mai bine zis, de folosire specială a unei limbi), cf. Cohen 1956. 175-226, De Mauro, *Il linguaggio della critica d'arte*, Florența 1965. 21-28.

(86) Lingviștii s-au sprijinit pe acest pasaj pentru a susține că Saussure a rămas legat de prejudecata pozitivistă a aspectului nonnatural al folosirii cultivate și literare a unei limbi, principiu susținut deja de Paul 1880.48; acest pasaj a fost introdus în *C.L.G.* (vezi n. 273). În realitate, Saussure propune aici o idee foarte interesantă, pe care nu sîntem în măsură să o apreciem decît astăzi. După cum știm, un semn lingvistic nu este interpretabil în afara raportului său cu situația în care este produs (De Mauro 1965. 147 și urm.). Acest raport beneficiază în folosirea limbii vorbite de o pluralitate de împrejurări care dispar în folosirea limbii scrise. De aici decurge pentru aceasta din urmă necesitatea de a se conforma unor reguli suplimentare (ordinea cuvintelor, sistematicitatea și coerența sintagmatică, diferențierea grafică de secvențe fonematice identice etc.), în așa fel încît, la limită, se ajunge la constituirea (așa cum a constatat L. Prieto pentru franceză, care este, în mod cert, un caz limită) unei alte limbi, a unui sistem diferit (vezi *C.L.G.* 45 și urm.).

(87) Vezi *C.L.G.* 195 și urm. Pentru utilizarea termenului de *organism*, vezi *supra* n. 83.

(88) În acest pasaj, rîndurile „Să luăm ca exemplu...” pînă la „s-a dezvoltat o limbă” sînt o interpolare a notelor din lecții; editorii au scos-o din *Notes* 61.

- (89) Textul ediției din 1922 și al edițiilor următoare prezintă o variantă în raport cu textul din 1916. În acesta din urmă se spunea: „Despre unele idiomuri precum zend și paleoslava, nu se știe nici măcar ce popoare le-au vorbit”. Dar în manuscrise putem citi (409 B. Engler) ceva ce corespunde mai bine stadiului problemei: „Există idiomuri despre care nu se știe nici măcar ce popoare le-au vorbit (ca zenda: este limba mezilor? sau ca paleoslava: este bulgara sau slovena veche?)” Inițiatorii din prezentarea lui Wackernagel 1916. 166, editorii au adăugat, pentru a atenua textul primei ediții, adverbul „exact”. Pentru alte variante între ed. 1 și ed. a 2-a, vezi *C.L.G.* 48 n. 94, 57 n. 109, 179 n. 286 și vezi n. 17.
- Fraza ce servește drept concluzie la paragraf („În orice caz...”) este un adaos al editorilor.
- (90) Este vorba de o comparație mult îndrăgită de Saussure: vezi *C.L.G.* 104-105 și 125 n. 223. Comparația apare și în *Philosophische Untersuchungen* de L. Wittgenstein (§ 31, 136, 200); cf. Verburg 1961; vezi și n. 16 și 38.
- (91) Conceperea limbii ca sistem (limba-schemă a lui Hjelmslev: *C.L.G.* 33 n. 45), enunțată la paginile 35 și 40 se află definită aici, pentru prima oară, în modul cel mai clar. Despre importanța acestei concepții pentru lingvistică și pentru toată epistemologia științifică modernă, cf. Frei 1929. 39, Jakobson 1929=1962. 16 și urm. („piatră unghiulară a teoriei contemporane a limbii”), Brøndal 1943. 92 și urm., Cassirer 1945. 104, Čikobava 1959. 13, Gipper 1963. 20, Benveniste 1966. 21, Rosiello 1966, Garroni 1966. 14-16, Mounin 1966.
- (92) Sursele paragrafului sînt două lecții distincte din cel de al treilea curs (S.M. 77, 79, 103). Despre problema raporturilor dintre folosirea orală și cea scrisă a limbii, vezi *C.L.G.* 45 n. 86; pentru considerații semiologice asupra grafiei, vezi *C.L.G.* 132 n. 238. Cf. Laziczius 1961. 15.
- (93) Lucrul acesta nu mai are astăzi același caracter excepțional. Chiar și pentru un domeniu relativ puțin studiat ca italiana, există numeroase centre unde este culeasă documentarea vorbită, principalul centru fiind *L'archivio etnico linguistico musicale* de la Discoteca Națională.
- (94) Sursele paragrafului: în afară de cea de a doua lecție din cel de al treilea curs, citată la nota 92, unele observații sînt extrase din alte lecții (S.M. 104). În rîndul patru, înainte de sfîrșitul paragrafului din ediția a doua a *C.L.G.* (ca și din următoarele ediții), putem citi: „o imagine atît de fidelă a ...” etc.; în ediția din 1916, se putea citi: „o imagine mai fidelă a ...” În acest caz este vorba tot despre un mod de a forța textul manuscris (Saussure spusese că, prin vechimea sa, lituaniana prezintă „mai mult interes, pentru lingvist, decît latina vorbită cu două secole înainte de Isus Cristos”: 453 Engler), care a fost corectat după intervenția lui Wackernagel 1916. 166. Vezi *C.L.G.* 26 n. 17 și n. 89.
- Despre încetineala schimbărilor fonetice care nu sînt notate de grafie, cf. Menéndez-Pidal 1956. 532-533.
- (95) G. Deschamps (născut în 1861), poligraf francez foarte cunoscut la sfîrșitul secolului trecut, afirmase în 1908, vorbind la Academie despre P.E.M. Berthelot (1827-1907), că savantul „se opusese distrugerii limbii franceze”, pronunțîndu-se împotriva încercărilor de reformare a ortografiei întreprinse de autoritățile franceze între 1901 și 1905 (F. Brunot, Ch. Bruneau, *Précis de grammaire historique de la langue française*, ed. a 4-a, Paris 1956. XXXIII și 474 B Engler).

- (96) Pentru sursele paragrafului, vezi n. 94 (S.M. 104).
- (97) Despre scrisul din perioadele cele mai vechi, cf. I.J. Gelb, *A Study of Writing. The Foundation of Grammatology*, Londra 1952, M. Cohen, *La grande invention de l'écriture*, 3 vol., Paris 1958 și urm., Ch.F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York 1958. 539-549, Belardi 1959. 39-45, R.H. Robins, *General Linguistics*, Londra 1964. 121-125, A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, 2 vol., Paris 1964-65, I. 261-300, II. 67-68, 139-162, Mounin 1967. 28-32, 35-47, 52-57, 71-81.
- (98) Pentru surse, vezi n. 94 (S.M. 104).
- (99) Pentru sursele paragrafului, vezi n. 94 (S.M. 104).
- (100) Pentru că există o corespondență biunivocă între o mare parte a formelor latinești și o mare parte a literelor alfabetului latinești (cu excepția celor douăsprezece foneme vocalice și semivocalice redate grafic numai prin cinci litere), și pentru că atât sistemul fonemic cât și ortografia limbii italiene literare au rămas apropiate de latină, opozițiile dintre grafie și fonie sînt relativ rare în italiană. Semnalăm, de exemplu, că articularea [tʃ] este transcrisă, după contexte, prin grafemul *c* (*cena*) sau prin digrama *ci* (*ciocco*); de altfel, grafemul *c* transcrie fie [tʃ] (*cena*), fie [k] (*caro*) etc.
- (101) În evoluția fonologiei italiene, tendința de a calchia pronunțarea după grafie a ocupat un loc de prim-plan: cf. De Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari 1963. 258-60.
- (102) Sursele paragrafului sînt: două aluzii, făcute în al doilea curs, la neglijarea fonologiei de către boppieni și la interesul neogramaticilor față de aceasta (S.M. 104 și 75), o lecție din cel de al treilea curs (decembrie 1910; S.M. 104 și 79) și, pentru raportul între ceea ce Saussure numește *fonetică* și ceea ce el numește *fonologie*, o notă manuscrisă a lui Saussure însuși (640 F. Engler).
- (103) Termenul de *phonology* este utilizat în țările anglo-saxone încă din 1817, de către P.S. Duponceau (Abercrombie 1967. 169). În Franța, utilizarea termenului de *phonologie* apare la A. Dufriche-Desgenettes, *Sur les différentes espèces d'r et d'l*, B.S.L. 3: 14, 1875. 71-76, și este reluată și generalizată de Saussure (vezi *C.L.G.* 61 n. 111). Pentru raportul *fonologie* – *fonetică* după Saussure, cf. Dieth-Brunner 1950. 8. Astăzi, în general, prin *phonétique* – *phonetics* – *fonetica* și alți termeni asemănători nu se mai face referință la studiul diacronic sau sincron ic al unui sistem fonemic (totuși, mai ales în lingvistica istorică indo-europeană, utilizarea învechită a acestui termen continuă să aibă o anumită greutate, așa cum putem vedea în lucrările lui Meillet și ale elevilor săi: cf. de exemplu în A. Meillet, J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée du grec et du latin*, ed. a 2-a, Paris 1948. 26: „Ceea ce știm despre fonetismul din greacă și latină depinde, în mod firesc, de modul în care au fost notate sunetele; înseamnă că studiul fonetic al acestor limbi trebuie să înceapă prin cercetarea alfabetului lor”), ci mai mult la studiul (articulatoriu, auditiv, acustic) al *vorbirii*. Studiul funcțional, sincron ic și diacronic, al aspectelor fonice ale limbii este desemnat prin termeni ca *phonemics* sau *fonematica*, sau, răsturnînd folosirea saussuriană urmată în Franța de M. Grammont, prin *phonologie* și, în scrierile în germană ale praghezilor, *Phonologie* (vezi n. 115). În Italia, termenul *fonetica* este folosit pentru studiile fizice, în timp ce studiul funcțional sincron ic și diacronic este desemnat prin termenii *fonematica* sau *fonologia*. Același lucru se întîmplă în Franța cu termenul *phonétique*, folosit în primul caz, și cu termenii *phonématique* sau *phonologie*, folosiți în al doilea caz.

- (104) Sursele acestui paragraf și ale următorului sînt cîteva lecții din cursul al treilea (S.M. 104 și 79-80).
- (105) Pentru reprezentarea grafică a fenomenelor fonice, s-au urmat două căi diferite: a) reprezentarea nonalfabetică, prin care se caută să se redea, cu simboluri specifice, fiecare mișcare sau fiecare modalitate de articulare (va exista deci un simbol pentru sonoritate, un altul pentru lipsa de sonoritate, unul pentru aspectul vocal, unul pentru aspectul nonvocal, unul pentru aspectul dental etc.), b) reprezentarea alfabetică, prin care se caută să se indice printr-un simbol specific fiecare dintre combinațiile posibile între mișcările și modalitățile de articulare (va exista deci un simbol pentru combinația oclusivă sonoră dentală nonnazală, un simbol pentru combinația vocală anterioară nonnazală etc.).

Din primul sistem s-a inspirat, în secolul al XIX-lea, lucrarea *Visible Speech* de A.M. Bell (să nu o confundăm cu cercetările spectrografice ale lui R.K. Potter, G.A. Kopp, Harriet C. Green, *Visible Speech*, New York 1947) și notația nonalfabetică a lui O. Jespersen (reluată și folosită în *C.L.G.* 63 și urm., dar care, în rest, a avut puțin succes: Abercrombie 1967. 114, 174). Cel de al doilea sistem a inspirat diferite tentative, printre care pe cele ale lui Marey, Rousselot, F. Techmer (dintre care cf. *Zur vergleichenden Physiologie der Stimme und Sprache. Phonetik*, Leipzig 1880, mai ales pp. 55-58 și notele), J. Pitmann pînă la *Standard Alphabet* de Lepsius (pentru aceste prime tentative, cf. R.W. Albright, *The International Phonetic Alphabet: its Backgrounds and Development*, „International Journal of American Linguistics”, Partea a III-a, 24: I, 1958. 19-37). Plecînd de la unul dintre aceste sisteme, sistemul *Romic* al lui H. Sweet (Albright, *op. cit.* 37-42), s-a dezvoltat, după ce s-a creat Asociația Fonetă Internațională, Alfabetul Fonetă Internațional, care este astăzi cel mai răspîndit sistem de transcriere (Albright, *op. cit.* 47-65 și cf. *The Principles of the I. Ph. Ass. being a Description of the International Phonetic Alphabet*, Londra 1948, reed. 1958, și N. Minissi, *Principi di trascrizione*, Napoli s.a.).

Punctul de vedere al lui Saussure cu privire la problemele transcrierii pare, astăzi, oarecum discutabil: totuși, după cum vom vedea, criticile sînt absolut saussuriene. Saussure pare aici convins că se poate ajunge la o transcriere fonetică (sau, pentru a utiliza termenii săi, „fonologică”) „fără echivocuri”, bazată pe analiza prealabilă a „lanțului vorbit” în „elementele” sale succesive, și pe clasificarea, tot numai pe baze fonetice, a acestor segmente. O asemenea convingere ar fi întemeiată cînd, contrar a ceea ce Saussure demonstrează în alte părți, fenomenele fizio-acustice ar avea o oarecare capacitate intrinsecă și o oarecare rațiune de a se reuni în clase distincte și dacă, în secvențele fonice, ar exista limite de natură fizio-acustică. Saussure acordase, fără îndoială, un anumit credit acestui punct de vedere în epoca celor trei conferințe despre fonologie (vezi *C.L.G.* 61 și urm.) și în epoca cursurilor de lingvistică generală, în ceea ce privește problema limitată a transcrierii (acest punct de vedere a continuat să găsească apărători printre lingviștii americani post-bloomfieldieni ca Pike, Bloch etc., convingși de posibilitatea de a segmenta lanțul acustic, fără nici o referire la foneme, în segmente clasabile apoi pe baze exclusiv fonetice în „familii de sunete” sau „foneme”). Dar aici este vorba de un punct de vedere contrazis, înainte de orice, tocmai de paginile saussuriene despre natura intrinsec amorfă a substanței fonice: vezi *C.L.G.* 126 și urm., și vezi, de asemenea, *C.L.G.* 61 n. III. Dezvoltînd acest punct de vedere saussurian, ajungem, dimpotrivă,

la concluzia că o segmentare ce face abstracție de o analiză fonematică prealabilă este imposibilă sau, mai exact, că ea este posibilă, dar că duce la rezultate ce variază de la o *vorbire* la alta (*de parole à parole*) sau, pentru aceeași *vorbire*, ce variază după cel ce articulează, luat ca punct de referință pentru a judeca maximele și minimele care ar defini segmentele (cf., pentru demonstrarea acestui lucru, Belardi 1959. 124-132); în același fel, o clasificare a segmentelor de *vorbire* pe baze pur fiziologice sau acustice duce la rezultate dintre cele mai imprezvizibile și care oricum nu coincid cu unitățile funcționale fonematice (pentru toată această problemă cf. De Mauro 1967). Rezultă de aici că clasificarea prin grafemele articulărilor reperabile în *vorbiri* (*paroles*) duce fie la rezultate variabile fie, dacă ea presupune o segmentare pe criteriile fonematice, la rezultate pînă la un anumit punct aproximative și, deci, echivoce: dat fiind modul de a pronunța cuvîntul *cané* (cîine) de către un subiect dat la un moment dat, vom putea transcrie ['ka : ne] pentru a sublinia lungimea lui [a], ['ka : +ne] pentru a sublinia caracterul de asemenea avansat al aceleiași articulări, ['k + a : +ne] pentru a adăuga o indicație asupra eventualului caracter mediu al lui [k], ['k + a : +ne] pentru a adăuga indicația închiderii particulare a lui [e] etc., etc. Înmulțirea indicațiilor nu se va acorda niciodată cu numărul foarte mare al caracteristicilor fonico-acustice ale unui act de *vorbire* concret. De aceea o transcriere fonetică este întotdeauna, într-un anume fel, simplificatoare și deci, în raport cu *vorbirea* concretă, echivocă. Bineînțeles că gradul de echivoc este reductibil în funcție de finalitățile unei transcrieri fonetice: tocmai din acest motiv este important să știm „pentru ce și pentru cine se transcrie” (cf. A. Martinet, savwan purkwa e pur ki l'ö tråskri, „Le Maître phonétique”, 1946. 14-17, G. Hammarström, *Representation of Spoken Language by Written Symbols*, „Miscellanea Phonetica” 3, 1958. 31-39).

Pentru o posibilă interpretare diferită a pozițiilor lui Saussure, vezi *infra* C.L.G. 61 n. 111.

- (106) Saussure se gîndește probabil la cazuri ca acela al africatelor, notate în alfabetul fonetic internațional prin [tʃ], [tʃʃ], [pʃ], [pʃʃ] etc., sau la consoane nazale surde, notate [hm], [hn] etc. (cf. *The Principles*, cit. 14-16).
- (107) Cu toate aceste considerații ale lui Saussure și apoi ale altora, propunerile de reformare a ortografiei reapar adeseori, chiar și acolo unde nu prea ar fi nevoie. Acesta este cazul grafiei italiene, care, în raport cu alte grafii europene, este aproape fonologică (cf. n. 100) și care este totuși supusă (cel puțin în dorințele și în proza anumitor savanți) unor reforme periodice. Vezi E. Castellani, *Proposte ortografiche*, „Studi linguistici italiani” 3, 1962.
- (108) Vezi *supra* n. 104.
- (109) În ediția din 1916 urma aici o observație despre avestică (687 Engler), pe care editorii au extras-o din aluziile foarte schematice din notițele studenților. Această observație a fost criticată de Wackernagel 1916. 166 și Meillet 1916. 23, și deci suprimată în ediția din 1922.
- (110) K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, 6 vol., I, ed. a 3-a, Copenhaga 1908 (II-VI 1930).
- (111) Pentru sursele acestui paragraf și ale următoarelor, vezi *infra* n. 112.

Termenul *phonème* a fost utilizat pentru prima oară de către foneticianul francez A. Dufriche-Desgenettes (despre care cf. S.M. 160) într-o comunicare făcută la Societatea de Lingvistică din Paris, la 24 mai 1873, *Sur la nature des consonnes*

nasales (B.S.L. 2 : 8, 1873. LXIII), rezumată în „Revue critique” I, 1873. 368 de către un anonim pentru care „cuvîntul *fonem* [...] este bine găsit pentru a desemna, în mod general, vocalele și consoanele”. Termenul, ca și acela de *fonologie*, apare în alte lucrări ale lui A. Dufrique-Desgenettes (v. *C.L.G.* 55 n. 103). El a fost adoptat de Saussure în *Mémoire* și utilizat într-o manieră conformă cu valoarea mai modernă de „element al unui sistem fonologic unde, oricare ar fi articularea sa exactă, este recunoscut ca fiind diferit de orice alt element” (S.M. 272, și cf. *Rec.* 114).

În prezentarea făcută lucrărilor lui Brugmann și lucrării *Mémoire*, Kruszewski reia termenul și, bazîndu-se pe folosirea din *Mémoire*, propune distincția dintre *sunet* și *fonem*, acceptată apoi de Baudouin de Courtenay (*Versuch einer Theorie phonetischer Alternationem. Ein Kapitel aus der Psychophonetik*, Strasbourg 1895, pp. 6 și urm. ; a se mai vedea și *supra* 255 n. 7), pentru care fonemul este „eine einheitliche, der phonetischen Weltangehörige Vorstellung, welche mittelst psychischer Verschmelzung der durch die Aussprache eines und desselben Lautes erhaltenen Eindrücke in der Seele entsteht = psychischer Aequivalent des Sprachlautes. Mit der einheitlichen Vorstellung Phonems verknüpft sich (associiert sich) eine gewisse Summe einzelner anthropophoner Vorstellungen”.

Fonemul este deci conceput de B. de Courtenay ca o reprezentare psihică abstractă a sunetelor lingvistice. Aceasta este, efectiv, concepția lui Trubeckoj. Și din acest punct de vedere este drept să spunem că există o filiație Kruszewski – Courtenay – Trubeckoj, în care Saussure ocupă un loc relativ limitat (Trubeckoj 1933. 229 și urm., Firth 1934, Jones 1950. VI și 213, Fischer Jörgensen 1952. 14 și urm., Lepschy 1966. 60-61 și notele). R. Jakobson (scrisoare privată din 4 martie 1968) adaugă o importantă mărturie personală: „Trubetzkoy’s acquaintance with Baudouin’s ideas is very late and likewise with Saussure. I must confess that the early influence of Saussurian and Baudouin’s or rather Scherba’s views were received by Trubetzkoy through me. On the dependence of my conception and term «phonology» (then accepted by Trubetzkoy and Prague Circle) from Sechehaye’s *Programme et Méthodes* see my review of van Wijk’s *Phonology* reprinted in my *S.W.*, vol. I”.

Saussure a aprofundat într-adevăr noțiunea de „element al sistemului fonologic”, desemnată în *Mémoire* prin termenul de *fonem*, pînă la a-l concepe ca pe un element pur diferențial și opozitiv, o pură schemă formală lipsită de orice conformație fonică precisă și, prin urmare, imposibil de abstras din realizările fonice (v. *infra*). De aici și refuzul său de a numi acest element *fonem*: „Cuvintele limbii fiind pentru noi imagini acustice, trebuie să evităm să vorbim despre «fonemele» din care sint compuse” (*C.L.G.* 86). Saussure evită deci cu mare grijă să vorbescă în cursurile sale despre *fonem* cînd vrea să se refere la „unitățile ireductibile” ale semnificantului (*C.L.G.* 141). Prin termenul de *fonem*, el se referă, dimpotrivă, la entități identificabile în *vorbi*, în realizarea fonică : definiția din *C.L.G.* 62 nu lasă nici un fel de îndoială în privința acestui subiect.

Această interpretare a atitudinii saussuriene concordă cu refuzul de a numi *fonologie* studiul funcțional al *elementelor ireductibile* ale semnificantului (vezi *supra* *C.L.G.* 55 n. 103) și cu atenția cu care el evită, în lecții, să utilizeze termenul *fonic* în referirea la semnificant (*C.L.G.* 119 n. 204 și 206). Ea este în perfectă armonie cu conceptul de limbă ca formă (*C.L.G.* 127) și cu conceptul corelativ al „entităților

concrete ale limbii” (*C.L.G.* 119 și urm.), concepte al căror corolar este, în timp ce cele două au drept premisă conceptul de arbitrar al semnului înțeles ca independență a organizării semnificațiilor și semnificațiilor în raport cu caracterele intrinseci ale substanței fonice și ale substanței semnificative (*C.L.G.* 86 și urm.).

Din nefericire, sensul poziției saussuriene nu le-a apărut foarte limpede editorilor, care, săvârșind greșeala de a nu „lua în serios poziția netă din cel de al treilea curs... împotriva termenului *fonem*” (S.M. 113), au introdus acest termen acolo unde Saussure nu îl utilizase din motivul arătat mai sus, nevorbind de realizări fonice, ci de *unități ireductibile* (vezi *C.L.G.* 141, 132 n. 236, 154, 109), tot așa cum au introdus greșit termenul *fonic* referindu-se la semnificat (*C.L.G.* 119, 121, 133, 139, 166). Să adăugăm că, împotriva intențiilor lui Saussure, lingvistica structurală a continuat să folosească termenul *fonem* (și corespondenții săi în alte limbi) pentru a desemna unitățile funcționale minime. Vom înțelege atunci haosul care s-a produs în exegeză timp de decenii în jurul formulărilor saussuriene (vezi *C.L.G.* 62 n. 115), devreme ce criticii, ba chiar și discipolii bine intenționați, nu înțeleseseră că ceea ce Saussure numește *fonem* este o entitate materială și nu formală, identificabilă nu pe planul *limbii*, ci în planul *vorbirilor*, că este de fapt precursorul *segmentului* lui Pike (și că este o problemă de fonetică să decizi dacă un asemenea segment minim este individualizabil pe un plan pur fonetic, așa cum crede Pike, sau - dimpotrivă - nu este individualizabil fără a se recurge la o analiză acustică prealabilă, după cum cred mai corect alții: vezi *C.L.G.* 56 n. 105); în timp ce, pe de altă parte, ceea ce aproape toți numim *fonem* corespunde de fapt la Saussure *unităților ireductibile*, pur diferențiale și formale.

Trebuie totuși să recunoaștem că Saussure a oferit cel puțin un punct de sprijin acestui echivoc. (după Malmberg 1954. 20-21, el i-a fost pur și simplu victimă), cu a sa concepție a unităților ireductibile și a semnificațiilor ca „imagini acustice”: conform opiniei sale asupra inactivității absolute a aparatului auditiv (vezi *C.L.G.* 39 n. 61), el voia, fără îndoială, să insiste asupra caracterului nonoperatoriu, pur schematic și formal al entităților semnificative. Dar rezultatul a fost în realitate o creștere a echivocului: dată fiind natura recunoscută ca operatorie și deci ca „materială” (nonformală) a percepției auditive, adică dată fiind multiplicitatea percepțiilor auditive subsumate în aceeași schemă semnificativă, și dat fiind că Saussure desemnează prin *acustic* și o față a *vorbirii* (vezi n. 113), s-a putut crede cu atât mai ușor că el concepea semnificantul ca pe o abstracție (fonico-) acustică, ca pe un ansamblu al elementelor comune mai multor (realizări-) percepții.

- (112) Acest paragraf și celelalte paragrafe ale capitolului, ca și capitolele următoare din apendice, provin din fuzionarea a două surse distincte: un grup de lecții de la începutul primului curs (1906, S.M. 54, numerele 4-6) și stenogramele luate de Ch. Bally la cele trei conferințe din 1897 despre teoria silabei. Malmberg 1954. 11-17, induce poate în eroare prin faptul că nu a văzut că, atunci când vorbește despre *fonem*, Saussure înțelege să se refere la cu totul altceva decât la fonem (vezi *supra* n. 111); el a emis îndoieli asupra calității redactării realizată de editori și a insistat, pe drept cuvânt, asupra faptului că, pentru a înțelege ceea ce Saussure gîndea despre fonem (în sensul nostru postsaussurian), este mai bine să ne referim la *C.L.G.* 131-134. Deși această ultimă opinie apare ca fiind în întregime acceptabilă, îndoielile asupra

redactării nu au nici un temei dacă înțelegem termenul *fonem* în sensul pe care i-l dă Saussure și pe care l-am clarificat la nota III.

- (113) *Acustic* înseamnă aici „auditiv”: „în actul fonator există două laturi: a) latura articulatorie (gură, laringe), b) latura acustică (urechea)” (715 B. Engler). În alte locuri, ca în *C.L.G.* 85, *acustic* înseamnă „relativ la imaginea psihică a sunetului” (S.M. 253, S.V. *acustic*). Ambiguitatea a favorizat echivocul semnalat la sfârșitul notei III.

Pe de altă parte, ambiguitatea acționează în mod mai profund și poate, dacă ni se permite o judecată de valoare, nu în mod negativ. Altfel spus, poate că este posibilă o interpretare mai complexă a poziției saussuriene. Am semnalat deja inanitate acestei încercări, proprie lui Pike, Bloch și altor post-bloomfieldieni, care constă în a segmenta lanțul vorbit în unități articulatorii succesive (*segmente*), înainte de orice analiză în foneme. Această segmentare nu este posibilă în realitate sau, mai curînd, ea este posibilă (nimic nu ne interzice să fracționăm în unul sau mai multe puncte succesiunea continuă a articulărilor), dar duce la rezultate diferite după cel care articulează, ales ca punct de referință (pentru demonstrarea acestui lucru, vezi Belardi 1959. 128 și urm.). Studiul fonetic al segmentelor care corespund fonemelor presupune analiza fonematică: „Un analist care crede că poate identifica într-o secvență o unitate fonetică [n], fără să țină cont de eventuala sa funcție lingvistică, nu-și dă seama că ideea convergenței coeficienților articulatorii spre o unitate complexă îi este sugerată numai prin ceea ce se produce pe planul limbii și că nu se poate vorbi de convergență în unități altundeva decît pe acest plan, unde fenomenul are o rațiune de a fi; în afară de aceasta, există vocea nearticulată” (Belardi 1959. 128). Poate că Saussure a judecat în același fel și că, preocupat să găsească un obiect de studiu pentru ceea ce el numea *fonologie* (fonetica noastră: *C.L.G.* 55 n. 103), l-a văzut în unitățile fonice și auditive care sînt în *vorbire* corespondenții *elementelor ireductibile* ale semnificațiilor (și determinabili după ei). Interpretarea noastră pare confirmată de pasaje ca: „Or nu ne este dată prima latură, ci cea de a doua, impresia <acustică>, psihică” (716 B. Engler), unde se pare că trebuie să subliniem termenul *psihic*, în raport cu *C.L.G.* 40 n. 69.

Aceeași interpretare ar putea da un sens afirmațiilor lui Saussure despre transcrierile care ar trebui să fie fără echivoc (*C.L.G.* 56 n. 105). În timp ce asta, așa cum am văzut în nota corespunzătoare, ar fi cu neputință pentru o transcriere pur fonetică, transcrierile secvenței de foneme (în sensul nonsaussurian al termenului) pot fi și sînt fără echivoc, bazate pe o corespondență biunivocă între grafeme și foneme. De asemenea, am putea găsi transcrieri relativ fără echivoc la cele care ar prezenta tipuri de realizări fonico-acustice în corespondență cu fonemele unei limbi: adică transcrieri fonetice ce presupun o analiză fonematică. Dacă acesta este punctul de vedere al lui Saussure, ambiguitatea sensurilor termenului *acustic* nu a contribuit, cu siguranță, la claritatea sa.

- (114) Afirmația saussuriană în legătură cu primatului acusticității (fără să-i fie distinse ambiguitățile) i-a furnizat lui Jakobson (1929 = 1962. 23 n. 18) prilejul de a relua aceeași teză, dezvoltată apoi în cunoscuta teorie a așa-numitelor *distinctive features*, pe o bază acustico-auditivă. Importanța istorică a tezei saussuriene a primatului acusticității a fost subliniată cu un înțeles diferit de Malmberg 1954. 17-19, 21-22. Descoperirea lui Saussure este cu atît mai importantă cu cît el nu cunoștea lucrările

de fonetică acustică pe care H.L.F. von Helmholtz le începuse cu ajutorul rezonatorului său (1856) (*Die Lehre von den Töneempfindungen*, Braunschweig 1863, *On the Sensation of Tone*, Londra, New York 1895), și pe care le continuaseră L. Hermann (cf. F. Trendelenburg, în *Manual of Phonetics*, Haga 1957. 19-21) și Hugo Pipping.

- (115) În ceea ce privește considerațiile despre analiza implicită care stă la baza inventării scrierii alfabetice, cf. (în afară de bibliografia citată la nota 97) A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, ed. I, Paris, 1913, ed. a 7-a, 1965. 59-60, și mai ales A. Meillet, *La langue et l'écriture*, „Scientia” 13 : 90, 1919. 290-293, unde se află poate un ecou al cursurilor lui Saussure (și de asemenea al C.L.G.).

În ceea ce privește definiția *fonemului*, ea este conformă cu ceea ce spuneam *supra* n. III. Și, după cum am subliniat, plecând de la ea s-a dezvoltat ceea ce am putea numi, dacă respectul datorat participanților săi nu ne-ar împiedica, o comedie a echivocurilor. Pe marginea expunerii lui Mathesius la Cel de al Doilea Congres al Lingviștilor (Mathesius 1933), W. Doroszewski atacă această definiție a *fonemului*, crezând că ea se referă la „unitatea ireductibilă”, la fonem în sensul nonsaussurian al termenului. Bally, demonstrând că eroarea fusese deja săvârșită de editori, coboară generos în arenă pentru a-l apăra pe magistrul (Bally 1933. 146): el afirmă că Saussure avea aici în vedere nu *fonemul*-unitate funcțională, ci *sunetul*, entitate pur fonetică, ceea ce este exact; dar, în loc să clarifice faptul că există o folosire terminologică diferită, proprie lui Saussure, care numea *fonem* entitatea fonetică (și *unitate* sau *element ireductibil* entitatea funcțională a limbii), Bally adaugă că acest pasaj se datora unei „greșeli de redactare”. În realitate, aici nu există nici o „greșeală”. În 752 B. Engler putem într-adevăr citi: „fonem - suma impresiilor acustice și a actelor articulatorii, unitatea auzită și vorbită, una condiționând-o pe cealaltă”. Agrăvând lucrurile cu cele mai bune intenții din lume, Bally adăuga: „Parcursind opera magistrului, ne dăm seama de adevărata definiție a fonemului: un sunet care are o funcție în limbă, funcție determinată în mod esențial prin caracterul său diferențial”. Or, acest lucru este adevărat pentru entitatea limbii pe care o numim *fonem* (și pe care n-o vedem numită *fonem* în C.L.G. decât din greșeala editorilor: vezi *supra* n. III și C.L.G. 131 n. 235), dar nu și pentru ceea ce Saussure numea *fonem*. Prin „apărarea” sa, Bally întărește interpretarea echivocă a lui R. Jakobson. Acesta, totuși, spre deosebire de Bally care avusese sub ochi manuscrisele, avea tot dreptul să o comită pe baza textului din C.L.G. Pe această bază (1929=1962. 8), el observa că, din pasajul din C.L.G. 62, reieșea drept caracter definitoriu al fonemului faptul că este cel mai mic element al secvenței fonice, din C.L.G. 64 faptul că este o combinație simultană de trăsături pertinente și din C.L.G. 132, faptul că este o entitate „opozitivă, negativă și relativă”.

Ne putem întreba dacă exegeza nu uzează de un rafinament excesiv scoțind în evidență astfel echivocul comis de Jakobson, pentru că, la urma urmei, cele două caracteristici pe care le atribuie elementului pe care-l numește *fonem* (fiind autorizat, având în vedere starea C.L.G., să creadă că Saussure îl numea de asemenea *fonem*) sînt tocmai caracteristicile acelei „unități ireductibile” pe care Saussure nu o numea *fonem*, dar care este, totuși, mama legitimă, în plan conceptual, a *fonemului* lui Sapir, al praghezilor, al întregii lingvistici postsaussuriene. Credem, totuși, că e necesar să insistăm pe acest echivoc: reunind cele două caracteristici deja menționate

(dintre care una singură, prima, este și caracteristică pentru ceea ce Saussure numește *fonem*) cu caracteristica de entitate fonico-acustică proprie *fonemului* lui Saussure, Jakobson ajungea la concepția *fonemului* (și, în mod mai general, a semnificantului) ca ansamblu al caracteristicilor fonico-acustice care, în realizările fonetice, rămân constante pentru a evita orice confuzie cu alte elemente ale sistemului. Fonemul și, în mod mai general, entitatea semnificantă, își pierde atunci caracterul de formă pură, pentru a asuma caracterul de „abstracție fonetică”.

Putem poate adăuga că aspectul echivoc al noțiunii de *fonem* la Saussure a favorizat un alt echivoc: acela care a făcut să se creadă că *fonologia* desemna la Saussure studiul sincron al sistemului elementelor diferențiale minime (fonems în sens postsaussurian). Este vorba despre un echivoc de care nu scapă nici chiar E. Alarcos Llorach, *Fonologia española*, ed. a 2-a, Madrid 1954. 23. Arătăm asta pentru că este posibil ca acest echivoc să fi jucat un rol în răsturnarea sensului de *fonologie* în momentul când Saussure este interpretat de praghezi (n. 103). În afară de ambiguitatea sensului de *fonem*, echivocul a fost poate facilitat prin confuzia dintre caracterul idiocronic al fonologiei structuraliștilor postsaussurieni și extratemporalitatea *fonologiei* lui Saussure: „Fonologia se află în afara timpului”, se poate citi în *C.L.G.* 55.

- (116) Fraza „Vom găsi ...” este un adaos al editorilor, unul dintre acelea ce urmăresc să dea *C.L.G.* înfățișarea unui manual încheiat de lingvistică generală. Indicațiile complete despre operele citate în notă de către editori sînt: E. Sievers, *Grundz d. Phon.*, ed. a 5-a, Leipzig 1901; O. Jespersen, *Lehrbuch d. Phon.*, ed. a 2-a, Leipzig 1913, ed. a 5-a, 1932; L. Roudet, *Éléments de phonétique générale*, Paris 1910.

În lecții, Saussure afirmă (709 B. Engler): „Mare progres în prezent (Victor în Germania; Paul Passy în Franța”; sau în plus 709 C. Engler: „Victor [Germania], P. Passy în Franța: au reformat ideile”. Editorii l-ar fi putut cita, cu folos, pe W. Viator, *Elemente der Phonetik des Deutschen Englischen und Französischen*, ed. a 7-a, Leipzig 1923 și mai ales excelentul volum al discipolului lui Saussure, P. Passy, *Petite phonétique comparée des principales langues européennes*, Leipzig 1901, din care pare că s-a inspirat Saussure mai ales în recunoașterea rolului primordial al cavității bucale în articulare (oarecum obscur în *C.L.G.* 64, alineatul 2, mai net în 777 B. Engler).

- (117) Pentru datele precise despre opera lui Jespersen, vezi *supra* n. 116. Malmberg 1954. 22 afirmă că în paginile 64-65 găsim nu numai o vagă idee, ci și prima sistematizare a trăsăturii pertinente. Este foarte probabil că, istoric, aceste pagini au fost citite și au avut o influență, ca și paginile în care se vorbea despre *elementele diferențiale ale unităților minime* (cf. și Lepschy - impresonat de Jakobson și ignorindu-l pe Godel - în 1965. 24 n. 7), adică despre trăsăturile pertinente ale *fonemului* în sens postsaussurian; dar, indiferent de ce s-a spus (*supra* notele III, 113, 115), aceste considerații se referă în realitate, pentru Saussure, la elementele diferențiale ale diferitelor specii de entități fonetice.
- (118) Pentru sursele paragrafului, vezi *supra* n. 112. Despre apertura bucală, cf. Grammont 1933. 59.
- (119) Acest paragraf și paragrafele următoare ale capitolului sînt printre rarele secțiuni ale *C.L.G.* atribuite unui singur editor, în acest caz Ch. Bally (S.M. 97).

Întreg capitolul este important pentru teoria modernă a silabei (Malmberg 1954. 23-27). Segmentele fonice (*fonemele* în sens saussurian) trăiesc, ca să spunem așa,

în silabă. Fiind dată o secvență de foneme englezești /m/ /a/ /i/ /t/ /r/ /e/ /i/ /n/ vom avea două secvențe diferite, după cum este vorba despre /mai trejn/ sau de /mait rein/. În primul caz avem *ai* „fully long”, *t* „strong”, *r* „voiceless”; în al doilea caz avem *ai* „shorter allochroane”, *t* „weak”, *r* „fully voiced”, sau avem variații „nonpertinente” din punctul de vedere praghez care, totuși, dau, în planul normei, indicații despre structura silabică (și, deci, monematică), cum se întâmplă în italiană în realizarea lui *un'amica* (o prietenă) și *una mica* (o fărîmătură) și în alte cazuri asemănătoare (cf. B. Malmberg, *Remarks on a Recent Contribution to the Problem of the Syllable*, S.L. 15, 1961. 1-9; analiza spectrografică tip *Visible Speech* a reluat, cu noi mijloace de analiză, intuițiile saussuriene: cf. Martinet 1955. 23-24).

- (120) Saussure se gîndea (883 B. Engler) de exemplu la H. Sweet, *A Handbook of Phonetics*, Oxford 1877, *A Primer of Phonetics*, ed. a 3-a, Oxford, 1906, *A Primer of Spoken English*, Oxford 1890.

Această afirmație a lui Saussure vădește un comportament ce tinde să caute, și în fonetică, esențialul; cf. Puebla de Chaves, 1948. 100.

- (121) Pentru redactarea paragrafului, vezi n. 119. În ultimul alineat („S-a emis teoria...”), critica îi este destinată lui A. Meillet, *Introduction à l'étude etc.* (Meillet 1937), ed. I, Paris 1903. 98.
- (122) O bună parte din paragraf provine din stenograma lui Bally (969-982, 984-990 B. Engler). Același lucru este adevărat și pentru paragrafele următoare.
- (123) Pentru redactare, vezi *supra* n. 119, 122.

Despre teoria saussuriană a silabei, cf. Vendryes 1921. 64 și urm., Frei 1929. 102 și urm., Grammont 1933. 98 și urm., Dieth-Brunner 1950. 376, Rosetti 1959. 13, Laziczkius 1961. 174 și urm.

Față de termenul obișnuit de *consoană* (opusă *vocalei*), Saussure introduce aici termenul *consonantă* pentru a desemna elementele nonsonantice.

Despre acești termeni, cf. Abercrombie 1967. 79-80 n. 15 (care-l citează ca precursor al lui Saussure pe H.D. Darbishire, *Reliquiae philologicae*, Cambridge 1895. 194 și urm., pentru termenul *adsonant*).

- (124) Vezi n. 119, 122.

- (125) Vezi n. 119, 122.

- (126) Vezi n. 119, 122.

- (127) În realitate, Saussure vrea să se refere la Brugmann (1059, 1061 B. Engler).

- (128) În timpul celui de al treilea curs (S.M. 82, n. 114), la lecția din 2 mai, Saussure abordează capitolul doi din partea intitulată *La langue*: după ce a tratat capitolul *La langue séparée du langage* (S.M. 81 n. 111), utilizat de editori ca bază a introducerii la C.L.G. (p. 37 și urm.), el trece la cel de al doilea capitol pe care, la început, vrea să-l numească *Nature du signe linguistique*. În *semn*, „o imagine acustică este asociată unui concept” (C.L.G. 1095 B. Engler). După două săptămîni, în apendicele la lecția din 19 mai (S.M. 85 n. 124), Saussure revine asupra capitolului al doilea, propunînd un nou titlu și introducînd doi termeni noi. Noul titlu este: *La langue comme système de signes* (1083-1084 B. Engler). Acesta se explică evident prin faptul că, după ce au fost clarificate și discutate cele două principii fundamentale și după ce s-au stabilit consecințele privitoare la entitățile limbii (S.M. 83-84), Saussure a văzut cu claritate posibilitatea de a propune ca temă a capitolului nu o cercetare generală asupra „naturii semnului”, ci o teză specifică despre interpretarea limbii ca sistem de semne.

Noul titlu a fost ignorat de către editori.

În privința noilor termeni, este vorba despre doi termeni vestiți, chei de boltă ai extremei sistematizării concepute de Saussure : „Acestor formule (cele din lecția din 2 mai) li se poate aduce o ameliorare, folosind termenii : *semnificant, semnificat*” (1084 B. Engler). Care este sensul introducerii acestor termeni? S-a văzut aici un calc după un cuplu terminologic din gândirea stoicilor (vezi p. 290). Ea este, în realitate, pecetea, pe plan terminologic, a deplinei conștiințe a autonomiei limbii, ca sistem formal, în raport cu natura auditivă sau acustică, conceptuală, psihologică sau de obiect a substanțelor pe care le organizează. *Semnificantul și semnificatul* sînt „organizatorii”, „discriminanții” substanței comunicate și ai substanței comunicante. Introducerea celor doi termeni este deci o consecință a principiului arbitrarului radical al semnului lingvistic. Editorii au amestecat (din teama de a nu pierde ceva) vechea și noua terminologie. De fapt, aici se pierde ceva : sensul contrastului posibil dintre cele două terminologii, legătura dintre noua terminologie și sensul cel mai profund al principiului arbitrarului.

- (129) Pentru originile aristotelice ale conceperii limbii ca nomenclatură și pentru permanența sa în epoca modernă prin gramatica raționalistă de la Port-Royal, cf. De Mauro 1965. 38-47, 56-58, 73-83. După Saussure, critica acestei concepții a fost reluată, dintre lingviști, mai ales de L. Hjelmslev, începînd din 1953 (Hjelmslev 1961. 49-53) și de A. Martinet, 1966. 15-17. În ceea ce privește tradiția filosofică, aceeași concepție, după ce a fost criticată în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (De Mauro 1965. 47 și urm. : nu putem exclude ipoteza că aceaste critici nu se leagă într-un fel sau altul, prin Kruszewski, de Saussure : vezi *supra* 255), a reapărut în secolul al XIX-lea, și și-a găsit, în secolul al XX-lea, în Wittgenstein, apărătorul său cel mai coerent, în perioada operei *Tractatus*, și mai tîrziu criticul său cel mai radical, în perioada operei *Philosophische Untersuchungen*. În a doua perioadă, Wittgenstein a susținut că la baza sensului cuvintelor nu stă obiectul, ci folosirea cuvîntului care adună experiențe disparate din punct de vedere perceptiv, constituind astfel, în condiții și pentru motive social determinate, ceea ce se numește „obiectul”. Wittgenstein ajunge astfel la o concepție foarte apropiată de aceea a lui Saussure, în ciuda punctului lor de plecare foarte diferit (De Mauro, *Ludwig Wittgenstein. His Place in the Development of Semantics*, Dordrecht 1967). Ar fi o greșeală să credem că importanța acestor critici a fost înțeleasă de toți lingviștii. Oden și Richards 1923. II, propunînd „triunghiul semantic” în care simbolul fonic este legat (printr-o relație cauzală) de un concept (*thought*) determinat, la rîndul său, cauzal, de „lucru” (*referent*), rămîn desigur dincoace de critica lui Saussure, dovedind astfel că nu i-au înțeles gândirea (*C.L.G.* 87 n. 140). Și chiar în timp ce își exprimă poziția de adept al lui Saussure, S. Ullmann, acceptînd triunghiul semantic al lui Ogden și Richards (Ullmann 1962. 55-57), arată că nici el nu a asimilat substanța poziției saussuriene (Godel 1953, De Mauro 1965. 172-173) : „semantica lui Ullmann aparține erei presaussuriene” (Frei 1955. 51). Consecințele acestei lipse de înțelegere sînt comparabile cu cele ale lipsei de înțelegere din jurul noțiunii de *fonem* : atît unele cît și celelalte au micșorat mult posibilitatea de a înțelege doctrina saussuriană a arbitrarului semnului, a limbii ca formă, a valorii. Despre critica saussuriană, cf. și Mounin 1963. 21-26.

Urmarea pasajului rezultă din contopirea a două surse diferite. În primul rând, notele lecției din cursul al treilea : „Pentru unii filologi, se pare că conținutul limbii, redusă la primele sale trăsături, nu ar fi decît o nomenclatură. Dar chiar admițînd acest caz în care originea limbii ar fi nomenclatură, se poate arăta în ce constă elementul lingvistic, *obiecte* [desenul copacului, al calului], *nume* [*arbor, equos*]. Există doi termeni : pe de o parte un obiect în afara subiectului, pe de altă parte numele, celălalt termen – vocal sau mental : *arbor* poate fi luat în aceste două sensuri diferite” (1085, 1092, 1087, 1093, 1090 B. Engler). Aici, ca și pentru ceea ce urmează, notele au furnizat eșafodajul capitolului. Este important să subliniem acest lucru, dat fiind caracterul notelor : este vorba, în mod clar, de un discurs *ad usum Delphini*, a cărui schemă este : „Dacă limba ar fi o nomenclatură (deși nu este), caracterul dublu al semnului lingvistic ar fi și mai bine scos în relief”. Discursul se desfășoară deci într-o direcție evident didactică : va trebui să ne amintim de aceasta pentru a evalua alte formulări.

Celălaltă sursă, adoptată numai parțial de editorii care au condensat-o în trei fraze („Această concepție... privește”, „Ea presupune... cuvintelor”, „în sfîrșit ea lasă să presupunem... de a fi adevărat”) este lunga notă autografă, în parte deja editată (*Notes* 68 și urm.) pe baza unei note făcute de Secheyhay și reprodusă aici integral (1085-1091, 1950-1956 F. Engler).

„Problema limbajului nu se pune pentru majoritatea spiritelor decît sub forma unei *nomenclaturi*. În capitolul IV din *Geneză*, îl vedem pe Adam cum dă nume <...>. În capitolul *Semiologie* : <Majoritatea concepțiilor pe care și le fac, sau cel puțin pe care le oferă> filosofii limbajului, ne fac să ne gîndim la <primul nostru părinte> Adam, ce cheamă la el <diferitele> animale și îi dă fiecăruia un nume. Din datul pe care un filosof îl consideră a fi cel al limbajului, lipsesc, în mod invariabil, trei lucruri :

1. <În primul rînd, adevărul asupra căruia nici măcar nu insistăm> și anume că fondul limbajului nu este alcătuit din nume. Doar accidental semnul lingvistic corespunde unui obiect definit pentru sensuri ca *un cal, focul, soarele* <mai curînd decît unei idei ca ἔθιξε «el puse»> . Oricare ar fi importanța acestui caz, nu există nici un motiv <evident>, să-l luăm ca tip de limbaj, ba chiar dimpotrivă. Nu este, fără îndoială, într-un anumit sens decît o greșeală de exemplificare <din partea celui care înțelege lucrurile astfel> .

Dar există aici, implicit, o oarecare tendință pe care nu o putem <ignora și nici> lăsa să treacă peste ceea ce ar fi <în definitiv> limbajul, adică o nomenclatură de obiecte. <De obiecte date de la bun început> . *Mai întîi* obiectul, apoi semnul ; deci (ceea ce vom nega întotdeauna) baza exterioară dată semnului și figurarea limbajului prin acest raport :

$$\text{obiect} \left\{ \begin{array}{l} * \text{-----} a \\ * \text{-----} b \\ * \text{-----} c \end{array} \right\} \text{nume}$$

în timp ce adevărata figurare este : a – b – c, în afara oricărei <cunoașteri a unui raport efectiv ca * – a, bazat pe un obiect> .

Dacă un obiect ar putea, oriunde ar fi, să fie termenul pe care este fixat semnul, lingvistica ar înceta instantaneu să fie ceea ce este, de la <virf> și pînă la <bază>; și spiritul uman totodată, cum <apare evident pornind de la această discuție>. Dar aceasta nu este, după cum am spus, decît reproșul incidental pe care l-am face modului tradițional de a aborda limbajul cînd vrem să-l tratăm filosofic. Este rău <cu siguranță> că introducem aici ca element primordial <acest dat> al *obiectelor desemnate*, care nu alcătuiesc vreun element. Totuși, aici nu avem de-a face cu nimic altceva decît cu un exemplu prost ales și, punînd în locul termenului ἦλιος *ignis* sau *Pferd* ceva ca [], ne situăm dincolo de această tentație de a reduce limba la ceva extern.

Mult mai gravă este a doua greșeală în care cad, în general, filosofii, și care constă în a-și închipui că:

2. După ce un obiect a fost desemnat printr-un nume, se realizează un tot care se va transmite ca atare. Cel puțin dacă se produce o alterare, aceasta nu <poate să se întîmple> decît în ceea ce privește numele, așa că se poate presupune că *fraxinus* devine *frêne*. Același lucru se petrece și cu ideea: []. Iată că avem la ce reflecta cu privire la unirea dintre o idee și un nume cînd intervine în combinația filosofică acest factor neprevăzut și cu totul ignorat: TIMPUL. Dar aici nu ar fi încă nimic frapant, nimic caracteristic, nimic propriu limbajului, dacă nu ar fi decît aceste două feluri de alterare și acest prim gen de disociere prin care ideea părăsește semnul în mod spontan, fie că acesta se alterează sau nu. Cele două <lucruri> rămîn încă, pînă aici, entități separate. Caracteristice sînt nenumăratele cazuri în care alterarea semnului schimbă ideea însăși, și în care se vede dintr-o dată că nu există nici o diferență, dintr-un moment într-altul, între suma ideilor distinse și suma semnurilor distinctive.

Prin alterare fonetică, se confundă două semne:

ideea, într-o măsură determinată (determinată de ansamblul altor semne), se va confunda.

Un semn se diferențiază prin același procedeu orb:

în mod sigur, de această diferență care s-a născut este legat un sens.

Iată o serie de exemple, dar să constatăm pe dată lipsa totală de semnificație a unui punct de vedere ce pornește de la relația dintre o idee și un semn în afara timpului și în afara transiterii, care este singura ce ne arată, experimental, cît valorează semnul.

- (130) Despre înlocuirea termenilor *concept* și *imagine acustică* prin *semnificat* și *semnificant* vezi *supra* n. 128; pentru *acustică*, vezi *C.L.G.* 61 n. III, pentru *imagine*, vezi *C.L.G.* 88 n. 145.

Despre definiția saussuriană a semnului, vezi bibliografia la *C.L.G.* și cf. în mod special: Weisgerber 1927, Weisgerber 1928. 310 și urm., Bally 1939, Lerch 1939, Lohmann 1943, Gardiner 1944, Bröcker-Lohmann 1948, Nehring 1950 I, Spang-Hanssen 1954. 94 și urm., Otto 1954. 8, Fónagy 1957, Ammer 1958. 46 și urm., Vinay-Darbelenet 1958. 28-31, Hjelmslev 1961. 47, Christensen 1961. 32, 179-91, Graur în *Zeichen und System* I. 59, Gipper, 1963. 29 și urm., Miclău 1966. 175.

Aici Saussure pare că vrea să se refere prin *semn* (așa cum o arată referirea, fie ea și polemică, la *nume*) la o entitate mai mică decît fraza, probabil la vocabulă; totuși, același Saussure scrie în altă parte: „De regulă, nu vorbim prin semne izolate, ci prin grupuri de semne, prin mase organizate care sînt ele înseși semne” (*C.L.G.* 139).

Astfel încât Godel 1966. 53-54 poate afirma, pe bună dreptate, că definiția este bună și pentru orice entitate lingvistică, monem, sintagmă, propoziție, frază. Pentru a evita echivocul, Lucidi a propus, în 1950, să se introducă termenul *hiposemă* pentru a desemna elementele funcționale ce reies din analiza semnului, înțeles ca produsul unui act lingvistic complex (Lucidi, 1966. 67 și urm.).

Buysens 1960 a simțit și el nevoia să precizeze definiția saussuriană: semnul lingvistic ar fi cel mai mic segment care, prin pronunțare sau semnificație, îngăduie două operații complementare: să se asocieze fraze diferite și să se opună fraze asemănătoare.

Despre alunecarea termenului *semn* de la „semn” la „semnificant”, vezi *C.L.G.* 86 n. 133.

- (131) Despre utilizarea saussuriană a termenului *psihic*, vezi *C.L.G.* 41 n. 70.

Despre condamnarea termenului *fonem*, vezi *C.L.G.* 61 n. 111.

- (132) Acesta este unul dintre pasajele care arată consecințele destul de grave ale intervențiilor, aparent modeste, ale editorilor. Numai primele două figuri provin din surse manuscrise; au fost adăugate: cea de-a treia figură cu desenul arborelui, săgețile din cele trei figuri, fraza „Aceste două elemente sînt strîns legate și se implică unul pe celălalt” (frază care explică săgețile) și termenul *cuvînt* pentru desemnarea lui *arbor*. Rezultatul este că cititorul are impresia că, pentru Saussure, semnificantul este vocabula, semnificatul imaginea unui lucru, și că unul îl implică pe celălalt, așa cum susțin cei care consideră că limba este o nomenclatură. Alunecăm astfel spre antipodul concepției saussuriene. Cf. S.M. 115-116.

- (133) Din tot pasajul apare clar preocuparea, tipică pentru Saussure, de a evita orice neologism tehnic: despre această atitudine, care a dus poate în *C.L.G.* la unele ambiguități superficiale, dar cu siguranță și la completa absență a oricărei mistificări, vezi n. 38 și cf. M.S. 132-133, Engler 1966. Despre atitudinea, foarte asemănătoare, a unui alt fondator al științei moderne, putem consulta astăzi inteligentul studiu al lui M.L. Altieri Biagi, *Galileo e la terminologia tecnico-scientifica*, Florența 1965. Pentru *semn* = *semnificant* vezi n. 155.

- (134) Vezi *C.L.G.* 85 n. 128. Pentru textele care poate că i-au sugerat lui Saussure introducerea celor doi termeni, vezi 290.

Termenii *signifiant* și *signifié* ca participii substantivate nu erau folosiți în franceză înainte de Saussure și au ridicat unele probleme de traducere în diferite limbi; traducătorii lui Saussure au recurs la *das Bezeichnen* și *das Bezeichnete*, *signified* și *signifier*, în cazul germanei și al englezei; italiana utilizează pentru *signifié* *significato* care corespunde, în realitate, francezului *signification*, iar spaniola, care posedă un tradițional *significado*, se află într-o situație asemănătoare cu italiana. Nu e sigur că italiana, care posedă un cuvînt curent ca *significato* pentru a reda, fără dificultate, termenul saussurian de *signifié*, este avantajată. Uneori, avem impresia că, o dată cu ușoara echivalare lingvistică, se revarsă asupra noțiunii saussuriene (tehnică și, după cum vedea, deloc echivocă) tot „vagul și nedefinitul” (Lucidi 1966. 75) pe care îl conotează cuvîntul curent *significato* și, în alte limbi, cuvinte ca *Sinn*, *Bedeutung*, *meaning*, *signification* etc.

- (135) „Primul principiu primar: semnul lingvistic este arbitrar. Astfel, conceptul *soeur* nu-i legat de nimic etc.” (1121, 1123, 1224 B. Engler).

Despre sursele manuscrise ale paragrafului, cf. Engler 1959. 128-131 și *infra*.

- (136) Fraza amestecă prima formulare dată de Saussure (vezi n. 135) cu cea dată după ce el a introdus termenii *semnificant* și *semnificat* (vezi *supra* n. 128 și S. M. 86 n. 124): „Legătura ce unește semnificantul de semnificat este radical arbitrară” (1122 B. Engler).

„Radical” a dispărut din textul editorilor: fiind vorba de o formulare la care Saussure s-a gândit îndelung, cu greu ne putem închipui că acest adverb a fost utilizat ca pleonasm general de întărire. Sintem mai îndreptățiți să presupunem că el are aici sensul său plener: legătura este arbitrară *radicitus*, chiar de la rădăcinile sale, în măsura în care ea numește două entități produse în mod asemănător datorită unui decupaj arbitrar în substanța acustică și în substanța semnificativă (vezi n. 231).

- (137) În legătură cu această noțiune de arbitrar ca absență a motivației semnificațiilor din două limbi diferite în raport cu un *semnificat* pe care îl presupunem stabil și identic, Saussure a putut fi acuzat de incoerență (vezi *C.L.G.* 87 n. 138 și 141) și a putut fi considerat epigonul celor care, de la sofști, Platon și Aristotel (și nu numai de la stoici) și pînă la Boole și P. Valéry, au conceput limba ca pe o nomenclatură, altfel spus ca pe un ansamblu de nume, fiecare fiind legat θέσει „prin convenție”, de lucrurile sau de echivalentele lor mentale ταύτά πάνσι „identice pentru toți” (vezi *supra* 290). Sursa imediată a acestei concepții convenționaliste a fost pentru Saussure, cu siguranță, Whitney (vezi *supra* 249): cf. *Language and the Study of Language* cit. 32 („Inner and essential connexion between idea and word... there is none, in any language upon earth”, astfel încît semnul este „arbitrary and conventional”), 71, 102, 132, 134, 400 („arbitrary signs for thought”) etc.; *Life and Growth of Language*, cit. 19, 24, 48, 282, 288. Trebuie să facem observația că, din punct de vedere terminologic, la Whitney *arbitrary* este strâns asociat, în diferitele sale contexte, cu *conventional*, după cum am văzut (*supra* 296), acest termen este evitat cu grijă de Saussure în 1894 și după aceea, cu motivări teoretice, în măsura în care el semnaleză, pe bună dreptate, că acest convenționalism implică, în mod necesar, o concepție a semnificatului și a semnificantului ca două fapte asupra cărora convenția oamenilor operează, în mod secundar, pentru a le asocia. Cu alte cuvinte, după cum am văzut (277), convenționalismul nu contravine concepției limbii ca nomenclatură. Ca urmare, Saussure părăsește termenul de *convențional* folosit drept calificativ al semnului, și se pare că, într-o anumită perioadă, a avut tendința să înlocuiască și celălalt termen al cuplului whitneyan prin *simbol independent* (*symbole indépendant*) (S. M. 45, 143 și vezi n. 140) sau *nemotivat* (*immotivé*). Pentru a înțelege utilizarea termenului de *arbitrar* din *C.L.G.* trebuie să ținem seama de toate aceste lucruri. Nu-i putem atribui lui Saussure *sic et simpliciter* o concepție convenționalistă: întreg *C.L.G.* (vezi *supra* n. 128 și 129 și *C.L.G.* 126 și urm.) este tocmai o luptă dusă împotriva acestei concepții. Saussure a ajuns să utilizeze termenul de *arbitrar* pentru că adjectivul exprima bine inexistența unor rațiuni naturale, logice etc., în determinarea *articulărilor* substanței acustice și semantice. Totuși, în paginile 87 și 88 din *C.L.G.* (s-ar părea că unii n-au citit decît aceste două pagini) apare noțiunea whitneyană de arbitrar și, o dată cu ea, conceperea limbii ca nomenclatură. Ambiguitatea termenului *arbitrar*, încărcat încă de sensul whitneyan, a jucat poate un anumit rol, provocînd în aceste două pagini, adică în lecția din 2 mai, o alunecare, o întoarcere spre concepțiile criticate și lichidate de Saussure însuși. Pare totuși mai probabil că Saussure, cu exemplele *soeur* și *boeuf*, și cu trimiterea la concepția convenționalistă

a arbitrarului, a vrut doar să ne dea o idee, într-o primă aproximare, a arbitrarului „radical” al semnului (vezi n. 136), după cum, pentru a ne da o idee despre dualitatea fundamentală a semnului, amintea elevilor săi de conceperea limbii ca nomenclatură (vezi *C.L.G.* 85 și n. 129).

Lucidi înțelesese încă din 1950 că problemele ridicate în jurul acestor două pagini (vezi *infra* n. 138) erau oarecum dramatizate: „Pasajele se resimt de pe urma acestei aproximări care invadează toată expunerea *Cursului*, consecință inevitabilă a genezei cărții, născută din lecții orale și organizate în mai multe prelegeri ce nu erau destinate publicării. Astfel, de exemplu, propoziția «semnificatul 'boeuf' are drept semnificat *b-ō-f* de o parte a frontierei și *o-k-s* (*Ochs*) de cealaltă parte» este inexactă în raport cu dezvoltările ulterioare ale teoriei saussuriene, în măsura în care semnificatul fiind doar partea opusă a semnificantului, nu putem vorbi de un semnificat 'boeuf' în general, care se opune semnificantilor *b-ō-f* și *o-k-s*, ci de un semnificat 'boeuf' și de un semnificat 'Ochs'. Această inexactitate este totuși extrinsecă, căci netăgăduita contradicție cu dezvoltarea ulterioară a teoriei se justifică dacă observăm că acest fel impropriu de a se exprima este favorizat de faptul că Saussure se folosește și aici de definiții provizorii (semnificat = concept)” (Lucidi 1966. 49). Acest ultim pasaj este cu atât mai important cu cât a fost scris cu câțiva ani înainte ca analiza manuscriselor să arate că acest exemplu nefericit (1124 B. Engler) face parte din prima lecție a lui Saussure despre acest subiect, anterioară introducerii termenilor mai potriviți de *semnificant* și *semnificat* (vezi *supra* n. 128).

- (138) Paragraful este o fidelă reflectare a surselor manuscrise (1125-1127 B. Engler); notele luate de Constantin (neutilizate de editori) spun și mai limpede: „Locul ierarhic al acestui adevăr este chiar în vîrf. Treptat, sîrșim prin a recunoaște cît de multe fapte diferite nu sînt decît ramificații și consecințe voalate ale acestui adevăr” (1225-1227 B. Engler). „Pasajul este important pentru cel puțin două motive: ne face să considerăm că Saussure a găsit în principiul arbitrarului acel *prîus* al sistematizării „teoremelor” teoriei lingvistice (vezi 277 și n. 65); și, mai mult, confirmînd nota precedentă, el arată că, prin această formulare, Saussure considera că nu făcuse decît un prim pas pe calea înțelegerii profunde a principiului arbitrarului. Aceasta înseamnă că sensul profund al principiului arbitrarului, după indicația explicită a lui Saussure însuși, trebuie înțeles citind nu numai formularea din cele două pagini, ci întreg *C.L.G.*, considerînd înainte de orice doctrina limbii ca formă (*C.L.G.* 127 și 134) și în al doilea rînd, doctrina conexă după care particularitățile limbii sînt „independente” (vezi n. 137) de caracteristicile intrinsece ale substanței semantice și ale substanței acustice în care sînt introduse aceste particularități. Totuși, pentru a ajunge la această concluzie-interpretare, au fost necesare „multe ocolișuri” în timpul polemicilor legate de echivoc și de dezbateră complicată asupra arbitrarului semnului.

Istoricul problemei arbitrarului: Engler 1962, Lepschy 1962, Engler 1964, Leroy 1965. 81-84. Derossi 1965. 70-103. Interpretarea convenționalistă a arbitrarului saussurian a fost inițial cea mai comună: cf. Jespersen 1917, Devoto 1928. 243, Amman 1934.263 și urm., Jaberg 1937. 133-134, Pichon 1937. 25-30 (acesta îi atribuie lui Saussure o vedere convenționalistă, după care semnul este convențional în raport cu obiectul; o critică, pentru că există o „uniune spirituală” între semnificant și semnificat; și vede aici o explicație legată de experiența bilingvistului elvețian). Unele teze ale lui Pichon au fost reluate doi ani mai tîrziu de Benveniste,

într-un articol despre *Nature du signe linguistique*, publicat în primul număr al revistei „Acta Linguistica” (A.L.I., 1939. 23-29 = Benveniste 1966. 49-55). Benveniste insistă și el asupra faptului că raportul dintre semnificant și semnificat este „necesar” și nu arbitrar; dar, spre deosebire de Pichon (care a revendicat apoi, în mod eronat, un drept de paternitate asupra problemei arbitrarului: Pichon 1941), Benveniste subliniază (pe drept) contrastul dintre principiul arbitrarului înțeles în mod convențional (și, pe baza paginilor 87-88, nu-l putem înțelege decît astfel) și restul gândirii saussuriene. Aceasta, criticînd convenționalismul și concepția limbii ca nomenclatură, duce la concluzia că nu e cu putință să se conceapă un *semnificat* autonom în raport cu *semnificanții* unei limbi determinate. Nu e deci cu putință să luăm un semnificat „boeuf” ca entitate comună pentru două limbi și să arătăm astfel că, pentru că formele fonice ale semnificanților care în cele două limbi desemnează semnificatul presupus comun sînt diferite, înșiși semnificanții sînt arbitrari. Benveniste, pe bună dreptate, vede substanța gândirii saussuriene în *C.L.G.* 126 și urm., în conceperea limbii ca sistem de valori relaționale și, ca atare, incomparabile. Articolul lui Benveniste a deschis înainte de orice calea spre o serie de critici care îl atacau pe Saussure, atribuindu-i o poziție convenționalistă și susținînd că semnul nu este arbitrar: Lerch 1939, Rogger 1941. 166-167, Naert 1947, Bolelli 1949. 36-40 (despre echivocurile sale, cf. Lucidi 1966. 58, 63-64), Bolinger 1949, Aionso 1952. 19-33, Jakobson 1962. 653, Jakobson 1966. 26 și urm. Alții, coborînd uneori în arenă pentru a-i sări într-o prea generoasă apărare (după cum scria Lucidi încă din 1950, acești apărători ai poziției saussuriene apără validitatea convenționalismului), spun că Saussure este un convenționalist: Bally 1940, Bally, Sechehaye, Frei 1941, Ullmann 1959. 83 și urm. (cf. p. 85): „Is there any intrinsic reason for the existence in English of a word signifying «arbor»? The answer is obviously: Yes. The reason lies in the existences in extra-linguistic reality of some feature which has to be named”: este tocmai ceea ce neașteptăm *C.L.G.* 126 și urm.; dar cu privire la limitele saussurianismului lui Ullmann, vezi *supra* 283 și n. 129), Waterman 1963. 62-63, Abercrombie 1967. 12.

Printre criticii pentru care este limpede că semnul este motivat de un punct de vedere onomatopeic, estetic, spiritual etc. și printre apărătorii pentru care este de asemenea limpede că semnul este arbitrar pentru că, pentru un același semnificat, găsim semnificanți diferiți în diferite limbi, există un grup, la început foarte mic, care înțelege bine cele două exigențe. Prima este exigența de a aprofunda interpretarea analitică a textului *C.L.G.*, în care încep să se observe cîrpilele, cusăturile forțate, juxtapunerile ambigue; cea de a doua este exigența de a aprofunda valoarea intrinsecă a înșei noțiunii de *arbitrar*, mai ales sub aspectul său semantic: căci, dacă fonematica a aprofundat treptat noțiunea saussuriană de aspect relațional al valorilor fonematice, semantică, în schimb, în vremea cînd are loc dezbaterea, rămîne în general legată de credința aristotelică a universalității semnificanților. Întrepătrunderea problematică a celor două exigențe este evidentă la Buysens 1941 (p. 86: prin *arbitrar* se înțelege că alegerea sunetelor nu este impusă de sunetele înșei), Sechehaye 1942. 49 (și cf. Sechehaye 1930. 341), Borgeaud-Bröcker-Lohmann 1943, Gardiner 1944 (mai ales pp. 109-110), Rosetti 1947. 13, Wells 1947, Ege 1949, Lucidi 1950 (=Lucidi 1966), Devoto 1951. 12-15, Mandelbrot 1954. 7 și urm. Lucrările lui Lucidi și Ege insistă asupra necesității de a se verifica sursele textului din *C.L.G.* Pe

de altă parte, aprofundarea noțiunii de limbă ca formă pură, și noțiunea de formă a conținutului, pe care lingvistica o datorează lui L. Hjelmslev, clarifică dublul caracter arbitrar al semnului și caracterul cu desăvîrșire relațional al semnificatului. S.M. al lui R. Godel este răspunsul la prima exigență. În aceeași perioadă, în „Cahiers Ferdinand de Saussure”, articolul lui A. Martinet *Arbitraire linguistique et double articulation* (Martinet 1957. 105-116) definește ceea ce este esențial în soluționarea problemei: „Cititorului cursului [C.L.G.] îi revine sarcina să descopere că atribuirea «arbitrară» a unui anumit semnificat unui anume semnificat nu este decât un aspect al unei autonomii lingvistice, a cărei altă față comportă alegerea și delimitarea semnificațiilor. De fapt, independența limbii față de realitatea nonlingvistică se manifestă, mai mult chiar decât prin alegerea semnificațiilor, prin modul în care ea interpretează, în termeni proprii, această realitate, stabilind, desigur dimpreună cu ea dar în chip suveran, ceea ce cercetătorii numeau conceptele sale și ceea ce noi am numi mai degrabă opozițiile sale”.

- (139) Să semnalăm că în rîndurile următoare „mijloc de exprimare” și „sistem de exprimare” nu provin din surse manuscrise, unde se vorbește despre „sisteme altfel decât arbitrar” (128 B. Engler) și despre „sisteme arbitrar” (1129 B. Engler). În pasaj, și încă și mai limpede în sursele manuscrise, Saussure sugerează că una dintre sarcinile semiologiei va fi aceea de a clasifica diferitele sisteme după aspectul lor mai mult sau mai puțin arbitrar: „Unde se va opri semiologia? E greu de spus. Această știință își va întinde domeniul tot mai mult. Semnele, gesturile de politețe de exemplu, ar intra aici; în măsura în care semnifică ceva, ele sînt un limbaj; ele sînt imponente – dar același lucru se poate spune și despre semnele limbii –, nu pot fi modificate de individ și se perpetuează în afara lor. Una dintre sarcinile semiologiei va fi aceea de a marca gradele și diferențele” (1131 B. Engler).

Această sarcină a semiologiei, doar schițată aici de Saussure, fusese în realitate abordată de Ch.S. Peirce în scrierile sale rămase aproape necunoscute pînă la publicarea lucrării *Collected Papers*, 6 vol., Cambridge, Mass. 1931-1935. În lucrarea sa *Semeiotic* (pe care, în 1867, propusese să o numească *Universal Rhetoric*; Ogden și Richards 1923. 282), *semnele* sînt împărțite în *icons*, *indices* și *symbols*, după gradul lor de arbitrar mai mare sau mai mic. Tezele lui Peirce au fost reluate de mai multe ori de R. Jakobson pentru a sublinia prezența unor elemente nu simbolice, ci iconice, în semnele lingvistice: cf. Jakobson 1966. 24, 27 și urm., și culegerea de eseuri ale lui Jakobson 1966. 7. 27 și urm., 68 și urm.

- (140) Termenul de *simbol* a fost folosit de Saussure în 1894 la comemorarea lui Whitney: „Unii filosofi, logicieni, psihologi ne-au putut arăta care era contractul fundamental dintre idee și simbol (prima redactare, corectată apoi: *dintre un simbol convențional și spirit*), și mai ales dintre idee și un simbol independent care o reprezintă. Prin simbol independent, înțelegem categoriile de simboluri care au particularitatea capitală de a nu avea nici un fel de legătură vizibilă cu obiectul ce trebuie desemnat și de a nu mai putea depinde de el, nici chiar în mod indirect, în viitor” (cit. în S.M. 45). El preferă apoi să-l lase deoparte, din motivele arătate în C.L.G. și se întoarce la cel de al doilea curs (în primul curs, termenul de *simbol* mai apare încă o dată). Totuși, după cum am văzut, termenul de *semn* nu-l satisfăcea pe deplin pe Saussure, care era preocupat de alunecarea de la „unitate cu două fețe” spre „față externă a unității” (C.L.G. 86). De unde și tentativa de inovație terminologică care

are loc într-o notă a cărei dată este necunoscută (dar vezi *infra*): vocabula, argumentează el în notă, lipsită de viață și redusă la *substanța sa fonică*, nu mai este decât o masă amorfă, o *somă* (și adaugă: „Relația dintre sens și somă este arbitrară”, în timp ce vocabula vie este un *sem*: S.M. 51). În această notă, Saussure subliniază totuși dificultatea de a găsi termeni care să desemneze *semnul* în integralitatea sa, fără vreo alunecare echivocă numai spre una dintre cele două fețe. Tocmai convingerea inevitabilității riscului de a fi echivoc l-a condus probabil, după primul curs în care *semn* pare a fi evitat, spre *semn* (vezi n. 155).

Refuzul saussurian al termenului de *simbol* a fost aspru criticat de Ogden și Richards 1923. 5-6 n. 2, care au văzut aici o „probă” a „naivității” care, după părerea lor, l-ar caracteriza pe Saussure.

Despre *simbol* și *semn* cf. Frei 1929. 132 și mai ales Buyssens 1941. 85 care observă (combătându-l pe Lerch 1939) că *semnul* lingvistic, oricare ar fi valorile onomatopeice sau iconice pe care am vrea să le vedem în el, este caracterizat prin faptul că este gramatical, solidar cu un sistem și că valoarea sa decurge de aici, și nu din eventualul său aspect „simbolic” sau „iconic”.

(141) Pentru sensul de *arbitrar* și discutarea acestui pasaj, cf. *supra* n. 136, 137 și 138.

(142) Jespersen 1922. 410 (cf. Kantor 1952. 172) critică teza lui Saussure asupra onomatopeelor și îi reproșează că ar confunda sincronia cu diacronia.

Evident că Saussure este foarte departe de a face această confuzie, el care le amintește partizanilor originii onomatopeice a cuvintelor (adică persoanelor care, uitînd aspectul sincronic funcțional și nononomatopeic, proiectează în timp momentul în care un cuvînt a fost o onomatopee) că, dimpotrivă, se întîmplă foarte adeseori ca anumite cuvinte în care am putea vedea ceva onomatopeic, să se dovedească a fi nononomatopeice dacă le regăsim fazele anterioare. Oricum, cuvintele care sînt de origine cu adevărat fonosimbolică sau care pot apărea ca atare într-o epocă dată reprezintă o minoritate infimă în lexic. Și ceea ce observă Buyssens 1941. 85 li se poate aplica și lor: ele sînt ceea ce sînt în măsura în care sînt integrate într-un sistem gramatical și într-un sistem fonematic particular, amîndouă lipsite de legături cu onomatopeea. Despre teza lui Saussure, vezi și Derossi 1965. 62.

Ar fi greșit să negăm faptul că, în colectivități lingvistice date de limbă determinată, se pot percepe valori fonosimbolice în unele cuvinte sau în unele clase de sunete: și se știe că în organizarea semnelor lingvistice în funcția poetică un anumit rol poate fi uneori atribuit în mod voluntar semnificațiilor, cărora autorul înțelege să le exploateze valoarea fonosimbolică ce li se dă: cf., pentru foarte vasta literatură asupra acestor două puncte, paginile lui Ullmann 1959. 266 și urm., 305. Grammont 1933, cu cercetările și notațiile sale asupra foneticii impulsive, și mulți alți savanți după el, au încercat să dea o dimensiune pancronică acestui tip de cercetări, susținînd de exemplu că ideea de „micime” s-ar asocia cu sunete de tipul [i] (citînd cuvinte ca *piccino*, *minor*, *minimus*, *petit*, *little*); dar e ușor să găsim cuvinte într-un fel sau altul apropiate ca sens de „micime” fără nici o articulare [i] (*small*, *parvus*) și cuvinte cu [i] apropiate de sensul opus (*big*, *infîni*), și desigur puzderie de cuvinte din toate limbile în care apar articulări [i] fără să se poată în vreun fel stabili o legătură între sensul lor și „mărimă”, „micime” și alte lucruri asemănătoare.

- Evidența considerațiilor precedente nu-i împiedică pe savanți ca, periodic, să se consacre discutării unor asemenea probleme. Și se scriu pagini după pagini pentru a stabili dacă pescărușii se numesc sau nu se numesc Emma (Morgenstern a afirmat într-una din poeziile sale lirice că ei se numesc Emma). În mod ciudat, sau poate prin sinnoemie pancronică, ne amintim citind această frumoasă literatură de o anecdotă în care e vorba despre Benedetto Croce. Într-o zi, unei imbecile care îl întreba cu afectare cum se numește „drăgălașa” pisicuță care trona în biroul său, filosoful i-a răspuns pe un ton sec: „Cum vrei să se numească? Se numește pisică”.
- (143) Fónagy în *Zeichen und System I*. 52 și Guiraud 1966. 29 și urm. critică afirmația lui Saussure pentru că, după părerea lor, interjecțiile ar fi convenționale, dar nu nemotivate. Vendryes 1921. 136 și J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, 2 vol., Basel 1926, I. 70 și urm. subliniază, mai corect, faptul că interjecțiile se află la marginea sistemului lingvistic. Acest lucru este evident din punct de vedere al structurii ca și din cel al consistenței fonematice: în multe limbi, multe fonosimboluri intră cu greu în cadrul sistemului fonematic normal și adeseori este o problemă să le transcriem grafic, tocmai din cauza singularității lor.
- (144) Acest paragraf provine tot din fuziunea lecțiilor din 2 mai (S.M. 83 n. 115) și din 19 mai (S.M. 85 n. 123), aceasta din urmă fiind posterioară introducerii cuplului *semnificant – semnificat* (*supra* n. 129). În timp ce primul este un principiu semiologic general, valabil pentru orice fel de semn (S.M. 203 și Godel 1966. 53-54), cel de al doilea principiu nu se referă decît la semnificant, și este deci specific semnelor cu semnificant acustic, adică semnelor limbajului verbal. Pentru problemele de interpretare, vezi n. 145.
- (145) Semnificantul semnului lingvistic nefiind o „imagine” în sensul banal, ci o „figură” (o clasă de configurații posibile) de substanță acustică (1138 B. Engler), este organizat în așa fel încît elementele sale se repartizează în serii. Aceste elemente sînt, pentru Saussure, sintagmele și entitățile concrete ale limbii, sau – pentru a adopta termenul lui Frei – *monemele*, și nu par a fi fonemele. Sursele manuscrise (1168-70 B și mai aies B. Engler) favorizează această interpretare: „Din acest principiu decurg o mulțime de aplicații. El sare în ochi. O consecință a acestui principiu este că putem decupa cuvintele din fraze. El exprimă una dintre condițiile cărora le sînt supuse toate mijloacele de care dispune lingvistica. Prin opoziție cu o asemenea specie de semne (semne vizuale, de exemplu) care pot oferi o complicație în mai multe dimensiuni, semnul acustic nu poate oferi complicații decît în spațiu, complicații ce vor putea fi reprezentate pe o linie. Trebuie ca toate elementele semnului să se succedă, să formeze un lanț”. Referința la „a decupa cuvintele din fraze” nu lasă nici o îndoială asupra faptului că Saussure utilizează termenii *semn* și *semnificant* în accepția lor cea mai largă (vezi *supra* C.L.G. 85 n. 130) și, pe de altă parte, că nu se referă la succesiunea *unităților ireductibile* și la succesiunea *fonemelor* în accepția nonsaussuriană a termenului (vezi C.L.G. 61 n. III). În acest sens, vezi Godel S.M. 203 și urm.

Principiul saussurian a fost înțeles, în general, ca referindu-se, de asemenea și mai ales, la succesiunea fonemelor (în sensul nonsaussurian al termenului): cf., de exemplu, Martinet 1966. 21 („Caracterul linear al enunțurilor explică succesivitatea monemelor și fonemelor. În aceste succesiuni, ordinea fonemelor are valoare distinctivă ca și alegerea cutărui sau cutărui fonem... Situația este ușor diferită în

ceea ce privește unitățile de primă articulare”.) Principiul a fost înțeles în același sens de către R. Jakobson, pentru care el contrazice definiția fonemului ca „a set of concurrent distinctive features” (Jakobson 1956. 60-61, 1962. 207). În chip firesc, îi putem replica lui Jakobson că definiția fonemului dată în *C.L.G.* 64 și urm. nu se referă la fonemul în sens nonsaussurian, deci în sensul lui Jakobson (vezi *C.L.G.* 62 n. 115 și 63 n. 117), adică nu se referă la ceea ce Saussure numește *unități ireductibile* și la ceea ce noi, astăzi, numim *fonem*. Dar obiecția hotărâtoare este alta. Saussure vorbește despre un principiu care conduce structura semnificanților; el nu se gîndește la *unitățile ireductibile* (fie că acestora li se potrivește sau nu o definiție care le concepe ca pe niște combinații de trăsături distinctive), pentru că aceste unități sînt elemente ale semnificatului, dar nu semnificanți; pentru Saussure, nu există semnificat acolo unde nu există semnificat, nu există alt semnificat decît al *recto* al unui *verso* semantic, și *unitățile ireductibile* nu au semnificat, nu sînt semne, ci elemente constitutive ale unui semn. Principiul linearității nu se aplică la ele, ci la semnificanți, așa că nu poate exista contradicție între acest principiu și eventuala natură simultan compozită a unităților ireductibile, a fonemelor în sensul nostru modern.

Despre această problemă cf. și Lepschy 1965 (care, de altfel, consideră încă, dimpreună cu Jakobson, că *C.L.G.* 64 se referă la fonem în sensul nonsaussurian: p. 24 n. 7), utilă pentru alte probleme și pentru alte critici legate de cel de al doilea principiu saussurian, mai ales în raport cu noțiunea de sintagmă.

- (146) Sursele acestui paragraf și ale paragrafului următor sînt lecțiile de la sfîrșitul lunii mai 1911, ce urmează imediat după grupul de lecții despre entitățile concrete ale limbii, despre limitele arbitrarului și despre precizia celor două principii referitoare la arbitrar și la linearitatea semnului (S.M. 85-86 n. 125-130). Saussure însuși (1175 B. Engler) își avertizează elevii că acest capitol despre imutabilitatea și mutabilitatea semnului trebuie plasat chiar după capitolul despre natura semnului lingvistic, și indicația a fost respectată de către editori.

Acest capitol se află într-una dintre părțile cel mai puțin citite din *C.L.G.*, înghesuit fiind între paginile despre arbitrar și cele despre distincția dintre sincronie și diacronie care au polarizat atenția specialiștilor, hipnotizîndu-i. Sensul nonconvenționalist al arbitrarului saussurian, profunda conștiință a necesității istorice a semnului, conștiința radicale istoricități a sistemelor lingvistice, își găsesc în aceste pagini, mai rar citite, cea mai riguroasă manifestare. Citind aceste pagini, cu greu poți crede că Saussure a fost lăudat sau, de cele mai multe ori, blamat, ca fiind creatorul unei lingvistice antiistorice și virginale, a unei viziuni asupra limbii ca sistem static, aflat în afara vieții sociale și a duratei istorice. Și totuși această fantomă a fost prea des combătută în locul lui Saussure.

- (147) Sursele manuscrise vorbesc, mai exact, despre „originea limbilor” (și nu despre „limbaj”; 1191 B. Engler). Pentru atitudinea lui Saussure față de această problemă, vezi *C.L.G.* 36 n. 49 și 50. La sfîrșitul paragrafului se află cuvintele: „adică rezistă oricărei înlocuiri arbitrar”. Este vorba despre un adaos al editorilor în care termenul *arbitrar* este luat în sensul banal de „capricios, depinzînd de arbitrarul individual”, adică în sensul nonsaussurian, și aceasta într-un context în care se vorbește tocmai despre *arbitrar* în sensul saussurian (vezi sfîrșitul paragrafului precedent).

- (148) Notăm că acest punct, plasat de editori în locul al patrulea (chiar cu mențiunea faptului că el „primează” asupra tuturor celorlalte), este primul în sursele manuscrise (1226 B. Engler).
- (149) Este conceptul necesității istorice a semnului, asupra căruia A. Pagliaro 1952. 60-61 a insistat cel mai mult.
- (150) Dacă semnificații ar reflecta distincții obiective ce le preexistă, dacă semnificații ar avea o conformație dată din cauze inerente substanței acustice, dacă legătura dintre semnificat și semnificat ar depinde de analogiile dintre unul și celălalt, dacă *semnele* nu ar fi în mod radical arbitrare, tradiția nu ar dispune de ele altfel decât superficial; dar *semnele*, în structura lor profundă, nu ar avea nimic de a face cu istoria (este probabil că ne-am mișcat diferit pe stâlpii locuințelor lacustre, pe pietrele de pe Drumul Sacru și pe modernele noastre drumuri asfaltate: dar este vorba de diferențe superficiale, care nu au nici o repercusiune asupra mecanicii fundamentale a mișcării). Dacă *semnele* nu ar fi arbitrare, ele ar fi naturale și deci dincoace de istorie. Și, reciproc, faptul că discriminările semnificațiilor în *semnificați*, distincțiile foniilor în *semnificați*, asocierile dintre *semnificați* și *semnificați* sint fenomene ce nu se bazează pe nimic altceva decât pe alegerile istorice, definite temporal, geografic și social, totul, adică radicala istoricitate a semnelor, le face radical arbitrare.
- (151) Pentru sursele paragrafului, vezi *supra* n. 146; ultimele două alineate de la p. 94 provin din notele autografe despre Whitney (vezi *infra* n. 157, 158).
- (152) Nota editorilor la acest pasaj arată limpede cât sînt de tulburată cînd recunosc dialectica stabilită în limbă între continuitate și transformare. Vezi și lipsa de înțelegere a lui Rogger 1941. 169 și urm.
- (153) Saussure se gîndește la morfologia diacronică, la semantica diacronică etc., și – așa cum se vede din sursele manuscrise – la teoria acestor domenii de cercetare (1246 B. Engler).
- (154) Avem aici o dovadă că Saussure pune în legătură studiul diacronic cu considerațiile despre funcționalitatea globală a sistemului. Iată, în formularea sa foarte bine organizată – ignorată de editori, manuscrisul caietelor lui Constantin:
 „Să nu vorbim despre alterarea semnelor așa cum am făcut-o acum, pentru mai multă claritate. Asta ne face să credem că este vorba numai de fonetică: de schimbare în forma cuvintelor, de deformări ale imaginilor acustice, sau de schimbare de sens. Ar fi rău. Oricare ar fi diferenții factori ai alterării și natura lor cu totul distinctă, toți acționînd împreună ajung la alterarea raportului dintre idee și semn, sau a raportului dintre semnificat și semnificat. Poate că ar fi mai bine să spunem: la deplasarea raportului dintre idee și semn” (1248-1250 E. Engler).
- Sau: oricît de distincte și de accidentale ar fi, mutațiile părților *limbii*, în măsura în care operează asupra unor părți sistematic corelate, a) acționează „împreună”, b) provoacă o dislocare diferită a raportului dintre semnificați și semnificați, adică duc la o configurație diferită a sistemului. Vezi *C.L.G.* 100 n. 176.
- (155) Este unul dintre numeroasele locuri unde, chiar și în sursele manuscrise, *semn* a alunecat clar spre valoarea de „semnificat”; vezi *C.L.G.* n. 133, și pentru *semn* în sensul de „semnificat”, *C.L.G.* 37, 41, 131, 133 etc.
- (156) Expresia „materie fonică” provine și aici de la editori: vezi *C.L.G.* 61 n. 111.
- (157) Alineatul provine din notele din 1894 despre Whitney. Cităm textul (1261 și urm. F. Engler), căci aici se pune un accent, dispărut în utilizarea editorilor, asupra caracterului diferit pe care îl prezintă istoria limbilor în raport cu istoria altor instituții care nu sînt radical arbitrare.

„Celelalte instituții, într-adevăr, se bazează în diferite grade pe raporturile naturale, pe o potrivire între lucruri, ca principiu final. De exemplu, *dreptul* unei națiuni, sau sistemul politic, sau chiar felul îmbrăcăminții, ba chiar și capricioasa modă vestimentară care nu se poate îndepărta, nici o clipă, de datele proporțiilor trupului omenesc. Rezultă de aici că toate schimbările, că toate inovațiile... continuă să depindă de primul principiu ce acționează chiar în această sferă, și care nu este situat decât în adîncul sufletului omenesc. Dar limbajul și scrierea nu sînt bazate pe un raport natural al lucrurilor... Whitney a repetat-o neobosit, spre a se înțelege mai bine că limbajul este o instituție pură. Numai că aceasta dovedește mult mai mult, și anume că limbajul este o instituție care nu seamănă cu nici o alta (dacă adăugăm aici și scrierea) și că ar fi prea hazardat să credem că istoria limbajului trebuie să semene, chiar și puțin, cu aceea a unei alte instituții” (1261, 1264 F. Engler).

B. Croce a insistat, încă din 1908 (*Filosofia della pratica*, ed. I, Bari 1908, ed. a 6-a, Bari 1950. 148, 379-380), asupra caracterului instituțional al limbii, dar într-un alt scop, preocupîndu-se mai ales de raportul dintre expresia individuală și coordonarea intersubiectivă a expresiei. În această perspectivă (în care Croce reia, împrumutînd din *Woldemar* a lui F.E. Jacobi, comparația dintre limbă și drept, de care istoricii dreptului se folosiseră în secolul al XIX-lea), limba apare ca o „habitudine”, ca o „instituție”. Această idee a fost dezvoltată mai ales de lingviști italieni ca Nencioni 1946. 155 și urm. și G. Devoto, *Studi di sillistica*, Florența, 1950. 3-53, Devoto 1951 (cf. P. Piovani, *Mobilită, sistematicită, instituționalită della lingua e del diritto*, în *Studi în onore di A. C. Jemolo*, extras, Milano 1962, De Mauro 1965. 158-160, 165-168). Cf. și G. Devoto, *Il metodo comparativo e le correnti linguistiche attuali*, comunicare la cel de al X-lea Congres Internațional de Lingvistică (28 august-2 septembrie 1967, București), p. 13 a extrasului.

Mult mai aproape de fondul poziției saussuriene este noțiunea de *semnificat* ca „uzaj” (*Gebrauch*), apărată de Wittgenstein în *Philosophische Untersuchungen* (cf. De Mauro 1965. 169 și urm.).

(158) Pentru indicațiile referitoare la Whitney, vezi *supra* C.L.G. 87 n. 137.

(159) În ceea ce privește limbile „universale” și limbile „internaționale auxiliare” artificiale, istoricul încercărilor făcute a fost prezentat în amplul tratat al lui L. Couturat și L. Leau, *Histoire de la langue universelle*, Paris 1907; în privința dezbaterilor recente, cf. *Actes du sixième congrès international des linguistes*, Paris, 1949. 93-112, 409-416, 585-600, și a sfîrșitului lor, Leroy 1965. 146-147.

(160) Pentru aprofundarea problemei, vezi puțin mai departe și C.L.G. 106.

(161) Acesta este, după Hjelmslev 1924. 37 și urm. pasajul saussurian care ilustrează cel mai bine ideea de *limbă - uzaj*: vezi C.L.G. 33 n. 45. Toată această parte din C.L.G. - și acest lucru ne duce la ceea ce spuneam *supra* n. 146 - dovedește profunda istoricitate a viziunii saussuriene asupra limbii în totalitatea sa.

(162) Așa cum se spune în notele autografe, se poate vorbi despre „antiistoricitatea limbajului” pentru o simplă stare, în măsura în care „oricare poziție dată are drept caracter singular faptul că este liberă de antecedente” (1484 F. Engler): este unica idee ce a fost considerată ca saussuriană. În realitate, în acest pasaj din C.L.G. găsim dezvoltarea ulterioară a ideii și sensul total al comparației cu jocul de șah: „O limbă nu poate fi comparată decât cu ideea *completă* a partidei de șah, ce comportă, totodată, atît *schimbări* cît și *stări*” (1489 F. Engler). Acesta este sensul

- în care *obiectul* lingvisticii „poate fi istoric” (1485 F. Engler). Când Malmberg 1967. 4 scrie că „factorul timp este extralingvistic”, el reflectă gândirea lui Saussure în raport cu simpla stare de limbă, și nu cu *limba*, nu cu „limba vie” care este o realitate temporală, istorică.
- (163) Sursele acestui paragraf și ale paragrafelor următoare sînt un grup de lecții de la sfîrșitul celui de al treilea curs (S.M. 86-88 n. 133-139), amestecate cu cîteva note din cursul al doilea și cu cîteva note autografe (S.M. 106).
- (164) Wells 1947. 30-31 critică punctul de vedere al lui Saussure și afirmă că pînă și astronomia, geologia și istoria politică pot fi studiate în sincronie și în diacronie; Saussure este exact de aceeași părere (vezi mai ales *C.L.G.* 97, alineatul 3), dar vrea să stabilească o gradație: de la științele în care factorul timp este ignorat *de facto* sau este secundar (dar ar putea fi introdus, cu folos, făcîndu-se distincția între considerațiile sincronice și cele diacronice), la științele privitoare la lucruri ce au o valoare, în care distincția se face *de facto* și pînă la științele ca lingvistica în care distincția este indispensabilă, în măsura în care numai diferențele dintre substanțe au o valoare, ceea ce înseamnă că valorile constau numai într-un sistem de diferențe.
- (165) Pasajul este interesant deoarece arată că Saussure era atent nu numai la dezbateră sociologică dintre Durkheim și Tarde (vezi 292), ci și (și o putem spune aici cu certitudinea dată de mărturisirea sa explicită) la dezbateră dintre școala „istorică” și școala „teoretică” din economia politică a epocii sale: este vorba despre *Methodenstreit*, care s-a aprins după ce, în 1883, Carl Menger a atacat (în *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere*, Leipzig 1883) școala istorică condusă de Gustav von Schmoller (cf. J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, New York 1955. 809, 814-815). Este greu să găsești în uriașa bibliografie legată de *Methodenstreit* operele la care Saussure a vrut să se refere: în lecții (1314 B și E. Engler) el vorbește despre opere nu numai „recente”, dar „care tind să fie științifice”: aceasta ne-ar putea face să ne gândim la *Manuale di economia politica* de Vilfredo Pareto, apărut în 1906 și tradus în franceză în 1909, lucrare caracterizată prin fundamentul său matematic. Pentru o altă aluzie la problemele economice, vezi *C.L.G.* 128-129, iar pentru o altă aluzie posibilă la Pareto, vezi n. 68.
- (166) Ultima frază nu reflectă gândirea lui Saussure decît în parte și în prima sa jumătate, așa cum apare ea în sursele manuscrise: „O dată cu economia politică ne aflăm în fața noțiunii de valoare – dar într-un grad mai mic decît în lingvistică – și de sistem de valori. Economia politică studiază echilibrul dintre anumite valori sociale: valoarea muncii, valoarea capitalului” (1317, 1318 E. Engler). Cea de a doua parte a frazei („în amîndouă științele... semnificat”) este un adaos al editorilor, destul de arbitrar dată fiind comparația pe care o conține (S.M. 116).
- (167) Pasajul arată cu o mare claritate legătura dintre arbitrarul semnului și metoda de analiză sincronică. Să trasăm încă o dată calea gândirii saussuriene: semnul lingvistic este radical arbitrar, în cele două componente ale sale, semnificat și semnificant. Prin urmare, singurul motiv care determină configurația particulară a unui semnificat sau a unui semnificant este faptul că ceilalți semnificați sau ceilalți semnificanți ce coexistă cu el în același sistem îl delimitează astfel și nu altfel. Dintr-un punct de vedere obiectiv, aceasta înseamnă că întreaga valoare a unui semn depinde, în sistem, de societatea ce dă viață, într-un anumit mod, ansamblului sistemului și, deci, de

- avaturile istorice ale societății (este teza din capitolul precedent, neglijată – în mod eronat – de cei care îl concep pe Saussure ca antiistoric), astfel încât valoarea lingvistică este radical socială și radical istorică (sau, dacă preferăm un termen mai puțin echivoc, contingentă). Din punctul de vedere al metodei de cercetare, aceasta înseamnă că, pentru a studia un semn în realitatea sa de semn, trebuie să-l considerăm în sistemul din care își ia valoarea. Contrar celor afirmate de Trubeckoj 1933. 243 și urm., trebuie deci să admitem că insistența lui Saussure asupra sincroniei nu depinde de pure rațiuni de polemică contingentă.
- (168) Vezi *C.L.G.* 33 n. 41, 95 n. 162 și *C.L.G.* 144. Vezi și n. 199.
- (169) Sursele manuscrise arată o ezitare încă și mai importantă, care nu apare în textul editorilor când ei propun cei doi termeni de *static* și *evolutiv* (1338-1342 B. Engler). Pentru o dezvoltare a noțiunii de *stare de limbă*, vezi *C.L.G.* 117-118 și cf. Frei 1929. 29-30.
- (170) În acest cuplu de termeni, al căror succes, după moartea lui Saussure, a fost uriaș, numai cel de al doilea, *diacronic*, este inventat de Saussure: îl citim prima oară într-un caiet (S.M. 48 n. 12), în care apare și termenul de *semiologie*: caietul pare a fi ulterior anului 1894 (S.M. 47, n. 26).
Saussure folosește de preferință termenul de *idiosincronic*: vezi *infra* n. 191. Pentru antecedentele distincției saussuriene, vezi *supra* 292-293.
- (171) Vezi *supra* n. 163.
- (172) Deși au avut cu totul alt dezechilibru, reacțiile lui L. Spitzer față de opiniile neogramaticului W. Meyer-Lübke erau în parte asemănătoare. „Dar când am început să frecventez lecțiile de lingvistică franceză ale marelui meu magister Wilhelm Meyer-Lübke, am văzut că ele nu ne dădeau o imagine a poporului francez sau a spiritului limbii sale: în aceste lecții [...] nu ni se arăta niciodată un fenomen repaos, pe care să-l privim, vreodată, în față: îi priveam întotdeauna vecinii sau predecesorii; întotdeauna priveam peste umăr [...] În fața unei forme franceze date, Meyer-Lübke cita forme din portugheza veche, din bergamasca modernă, forme germanice, celtice, forme din latina arhaică...” (L. Spitzer, *Critica stilistică e semantică istorică*, Bari 1966. 74). Necesitatea unei descrieri științifice sincronice plutea, desigur, în aer. În 1910, K. von Etmayer, într-un text cu titlu semnificativ (*Benötigen wir eine Wissenschaftlich deskriptive Grammatik?* în *Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft*, 2 vol., Halle 1910. 1-16), trăgea concluzia că: „So meine ich denn, hier setze der Weg zu einer modernen, Wissenschaftlich deskriptiven Grammatik ein, – es gilt nur bewusst alle historischen Ziele und Hintergedanken beiseite zu lassen, und die Wortfunktionen soweit sie syntaktisch unterscheidbar sind zu untersuchen” (p. 16). Sarcina de a răspunde acestei exigențe comune i-a revenit lui Saussure, care i-a găsit și i-a dat o profundă justificare teoretică (vezi n. 167).
- (173) Vezi *C.L.G.* 29 n. 19. Reevaluarea lucrării *Grammaire* de la Port-Royal a fost reluată cu prudență de Verburg 1952. 330 și urm. și recent, în mod mai insistent, de N. Chomsky, în *Cartesian Linguistics*, New York 1966. 33 și urm.; i-au subliniat aspectele negative (preistoricitate, universalism, apriorism, conținutism) Glinz 1947. 28 și urm., De Mauro 1965. 57, 171 și urm., Mounin 1967. 126-128. Vezi: *C.L.G.* 124-125 și n. 219, 221.

(174) Cel puțin după dorința lui Saussure, noua lingvistică statică ar trebui să păstreze urma studiilor diacronice: ea este, în această privință, cum bine remarca Vendryes 1933. 173, reala depășire a unei antiteze dintre studiile diacronice și sincronice. Dar reevaluarea chomskiană marcată de gramatica raționalistă lasă să se întrevadă posibilitatea ca, ignorându-l încă o dată pe Saussure, lingvistica să ajungă să se consacre unui studiu static fără istorie, cu iluzia (numită „ipoteză de lucru”) că limbile reflectă (la nevoie la un nivel de profunzime neexplorată) reguli și structuri logice universale, innăscute în „spiritul” omului.

(175) *Vezi supra* n. 163.

(176) Ne aflăm în fața unei alte *crux* a exegezei și a continuării tezelor saussuriene. Aproape toți cei care au intervenit s-au pronunțat pentru „depășirea” „separării” dintre sincronie și diacronie. În general, s-a crezut că distincția se situează pentru Saussure *in re*: obiectul limbă are o sincronie și are o diacronie, așa cum domnul Durand are o pălărie și o pereche de mănuși. În fața distincției astfel înțelese s-au ridicat obiecții venind dinspre latura istoricistă și dinspre latura structuralistă: s-a spus că elemente diacronice sînt prezente în sincronie (arhaisme, neologisme, apariția de noi tendințe, dispariția unor părți ale sistemului) și, pe de altă parte, s-a spus că sistemul operează și în diacronie și că evoluțiile diacronice sînt dominate de intenționalitate. Pentru că afirmase că evoluțiile sînt, dimpotrivă, accidentale și că nu formează între ele un sistem, Saussure ar fi rămas legat de viziunea neogramatică a evoluției lingvistice sau ar fi antistrukturalist: cu alte cuvinte, el ar fi antiistoric pentru că a ignorat faptul că în starea de limbă se înfruntă tendințe care ies la suprafață și tendințe latente.

Discuția a fost deschisă în 1929 de tinerii lingviști de la Praga: Jakobson, Karcevskij, Trubeckoj 1929 combat concepția antiteleologică a sistemului (fonologic) și susțin că modificările sistemului se produc „în funcție” de reorganizarea sistemului însuși; teza „cecității” transformărilor sistemului (*C.L.G.* 161) este atacată din nou în *Thèses* din 1929, în care se susține că nu trebuie să punem „granițe de netrecut” între analiza sincronică și analiza diacronică, căci, pe de o parte, în sincronie există la vorbitori conștiința stadiilor pe cale de apariție sau pe cale de depășire, astfel încît nu putem elimina considerațiile diacronice din abordarea sincronică (*Thèses.* 1929, 7-8), iar, pe de altă parte, conceperea sistemului funcțional este și ea adoptată în diacronie, căci transformările se produc în vederea sistemului (*Thèses* 1929. 78). În sprijinul praghezilor vin, din partea mai tradiționalistă, W. von Wartburg care, în numeroase scrieri (Wartburg 1931, 1937, 1939, Wartburg-Ullmann 1962. 11, 137-147), revine asupra necesității depășirii, insistînd mai ales asupra necesității unor considerații diacronice în descrierea sincronică și, din partea celor cu vederi moderne, van Wijk 1937, 1939 a, 1939 b. 305-308, care insistă, dimpotrivă, pe necesitatea de a se recurge, pentru analiza diacronică, la noțiunea de sistem. Praghezii atacă în mai multe rînduri distincția saussuriană: Trubeckoj 1933. 245, Trnka 1934 și mai ales Jakobson (vezi și Jakobson 1928 a, 1928 b, 1929. 17 și *passim*, 1931. 218, 1933. 637-638. Depășirea separației saussuriene, bucuria depășirii efective devin teme comune ale unui mare grup de contribuții: Amman 1934. 265-273, 281, Rogger 1941. 183-193, 203 și urm., Porzig 1950. 255 și urm., Benveniste 1954=1966. 9., Budagov 1954. 18, Žirmunskij 1958, Vidos 1959. 108-121, Čikobava 1959. 105-111, Žirmunskij 1960, Leroy 1965. 88-90. Școli

lingvistice naționale critică neobosit dihotomia saussuriană : spaniolii (Catalán Menéndez Pidal 1955. 28-29, 33-37), rușii (Slusareva 1963. 44 și urm.). În fața atacurilor convergente, genezei se repliază, după expresia lui Alonso 1945. 19 (cf. și pp. 12 și urm.), într-o „honrosa retirada” : Bally 1937 (polemică cu Wartburg 1931), Sechehaye 1939, Sechehaye 1940. Cei care simt valoarea distincției saussuriene (ca Lepschy 1966. 44) simt nevoia de a concepe posibilitatea unei „diacronii structurale”, pe care, „așa cum se pare că se poate înțelege din *Curs*”, Saussure nu a văzut-o, gândindu-se în același timp, ca la o cercetare ce trebuie făcută în viitor, la „examinarea atentă a punctelor de «dezechilibru», «franjele» sistemului, adică acele sectoare în care sistemul se schimbă și pentru care modelul sincronic se dovedește mai puțin satisfăcător” (Lepschy 1966. 45).

Ca și alte discuții asupra *C.L.G.*, și aceasta a comportat un oarecare echivoc, deși mult mai puțin favorizat de starea textului decât în alte cazuri (dar vezi n. 183). Atitudinea fundamentală a lui Saussure este că opoziția dintre sincronie și diacronie este o opoziție de „puncte de vedere” ; ea are un caracter metodologic, îl privește pe cercetător și *obiectul* său (în sensul clarificat în *C.L.G.* 33 n. 40) și nu ansamblul de lucruri de care se ocupă cercetătorul, *materia* sa. Un cercetător se află întotdeauna în fața unei epoci lingvistice ; Saussure nu numai că știe, dar o și spune explicit (și e de necrezut că s-a uitat) că în cadrul acesteia, „în fiecare moment, limbajul implică, totodată, un sistem stabilit și o evoluție ; în fiecare moment, el este o instituție actuală și un produs al trecutului” ; și adaugă : „La prima vedere, pare foarte simplu să distingem între acest sistem și istoricul său, între ceea ce este și ceea ce a fost ; în realitate, raportul care unește aceste două lucruri este atât de strâns încât este greu să le separi” (*C.L.G.* 35-36). Saussure, acuzat că dă indicații neargumentate, fără să încerce să le verifice (Rogger 1941 : vezi 351), s-a îndreptat aici el însuși (ca, desigur, și în alte cazuri) spre drumul realizării. Paginile despre „analogie și evoluție” (*C.L.G.* 174-176) verifică teza expusă : „Limba nu încetează să interpreteze și să descompună unitățile care îi sînt date [...] Trebuie să căutăm cauza acestei schimbări în masa uriașă de factori care amenință fără încetare analiza adoptată într-o stare de limbă” (175) ; „oricare ar fi originea acestor schimbări de interpretare, ele se manifestă întotdeauna prin apariția unor forme analogice” (175) ; „efectul cel mai palpabil și cel mai important al analogiei este, de a substitui forme vechi, neregulate și caduce, prin altele mai normale, compuse din elemente vii. Fără îndoială că lucrurile nu se petrec întotdeauna atît de simplu : acțiunea limbii este traversată de o infinitate de ezitări, de aproximări, de semianalize. Niciodată un idiom nu posedă un sistem perfect fix de unități” (176). Aspectul dinamic al situației unui idiom este subliniat, din nou, în *C.L.G.* 208 și urm. Saussure este deci foarte conștient de existența punctelor de dezechilibru, de franjele din orice limbă. Noțiunea de *economie* a limbii (chiar dacă termenul pare a veni de la editori : cf. *C.L.G.* n. 282) este evident atinsă în *C.L.G.* Studii ca acelea ale lui Frei 1929, Malmberg 1942 se află în prelungirea unei asemenea noțiuni, în măsura în care ele subliniază faptul că, într-un idiom, în limba luată ca un ansamblu de habitudini colective (*C.L.G.* 95), coexistă o pluralitate de sistematizări funcționale (Malmberg 1945. 22-32, Coșeriu 1958). Deci greșim cînd îi reproșăm lui Saussure că a neglijat faptul că într-o situație lingvistică particulară se întîlnesc tendințe ancorate în trecut și tendințe ce anticipează (după cum putem să ne dăm seama prin referire la trecut) viitorul (vezi și *C.L.G.* 184, alineatul 2).

În ceea ce privește concepția sa despre transformările lingvistice, înainte de a nega faptul că, la Saussure, există o viziune structurală a diacroniei, trebuie să vedem că în această viziune, care e reprezentată prin operele praghezilor, ale lui van Wijk, ale lui Martinet, coexistă două elemente diferite: a) teleologismul (pentru care schimbările se produc „în mod justificat”, în vederea unei organizări mai bune, sau cel puțin diferite, a sistemului); b) antiatomismul (conform căruia schimbările sînt considerate în legăturile lor reciproce, ca fiind condiționate de un sistem asupra căruia ele au o incidență). Din aceste două elemente, numai primul îi este – cu adevărat – străin lui Saussure, dar nu și al doilea. Din acest punct de vedere, concluzia eseului despre adjectivele de tipul *caecus* este exemplară (*Rec.* 599). În legătură cu aceasta, *C.L.G.* este foarte explicit: schimbările se nasc accidental, fără finalitate, ele lovesc orbește o entitate sau o clasă de entități și nu în scopul de a se trece la o organizare diferită a sistemului, și tocmai pentru că limba, datorită analogiei, tinde spre sistem, schimbările „condiționează” sistemul (102, alineatul 2), schimbarea unui element poate să dea naștere unui alt sistem (101, alineatul 7, 103, alineatul 4). Excluderea teleologismului este la fel de hotărîtă ca și afirmarea sistematicității consecințelor oricărei schimbări, chiar și minime: „Valoarea unui termen poate fi modificată fără să ne atingem nici de sensul și nici de sunetele sale, ci doar prin faptul că un anumit termen din vecinătate va fi suferit o modificare” (*C.L.G.* 133). Astfel încît Burger 1955. 20 și urm. poate să afirme pe bună dreptate că, în cazul cînd criticile împotriva concepției saussuriene a schimbărilor vizează absența – în evaluarea acestor schimbări – referirii la sistem, ele nu-și ating scopul, căci această referire este explicită în *C.L.G.*, în comparația cu efectele asupra sistemului a celei mai simple mișcări din jocul de șah (*C.L.G.* 104); dacă, dimpotrivă, ele vizează teza caracterului fortuit al consecințelor schimbărilor, criticile se află în fața unei teze efectiv saussuriene care, așa cum arată Burger, nu este ușor de combătut: este necesar, pentru a o face, ca partizanii schimbărilor teleologice să atribuie limbii un spirit, revenind astfel la poziții mitologice împotriva cărora Saussure reafirmă că „limba nu premeditează nimic” (*C.L.G.* 104), iar Frei subliniază că e cu neputință să prevezi dacă și cum va fi acceptată o anumită inovație (Frei 1929. 125).

Așa cum este conștient de aspectul dinamic al situațiilor lingvistice dintr-o anumită epocă, Saussure este perfect conștient și de consecințele pe care orice schimbare le are pe planul sistemului. După cum a observat Ullmann pe bună dreptate 1959. 36, „it is not the language that is synchronistic or diachronistic but the approach to it, the method of investigation, the science of language”. Din punctul de vedere al metodei de cercetare și de expunere, nu vedem cum se poate nega duplicitatea perspectivei sincronice și a perspectivei diacronice: se vrea, poate, a se susține că valoarea unei entități lingvistice depinde de valoarea pe care ea a avut-o într-o fază lingvistică anterioară? Dar atunci, lăsînd la o parte orice altă obiecție, ce valoare ar avea neoformațiile? Sau se vrea a se spune că organizarea sincronică a unei limbi determină schimbările viitoare? Dar atunci cum s-ar trece de la un aranjament sistematic unic la idiomuri diferite? Și de ce, dată fiind o limbă, viitoarele sale dezvoltări nu sînt previzibile? În realitate, lingvistica nu poate renunța la dubla perspectivă fără să se condamne, pe de o parte, la a nega că valoarea unei entități depinde de jocul sincron din care face parte și, pe de altă parte, la a cădea într-o

- viziune animistă sau fals deterministă a schimbărilor lingvistice. Cele două perspective metodologice, riguroasă consecință a noțiunii de arbitrar al semnului (vezi *C.L.G.* 98 n. 167), sînt instrumentul indispensabil al unei viziuni istorice și pozitive a realității lingvistice; și cel care a subliniat valoarea lor de inovație a avut foarte mare dreptate (Wein 1963. 11-13).
- (177) Vezi *supra* n. 176.
- (178) Vezi *supra* n. 176. Termenii *combinare (agencement)*, și *combinat (agencé)* aparțin aici editorilor: în manuscrise scrie numai: „Aceste fapte diacronice au cel puțin caracteristica de a tinde să schimbe sistemul? S-a voit trecerea de la un sistem de raporturi la altul? Nu, modificarea nu afectează sistemul, ci elementele sistemului” (1401-1402 B. Engler).
- (179) „O stare fortuită este dată și o luăm în stăpînire: stare = stare *fortuită* a termenilor. În fiecare stare, spiritul dăruiește viață unei materii date, o însuflețește. Niciodată această noțiune n-ar fi fost dobîndită prin gramatica tradițională (lipsită de experiențe diacronice: vezi *C.L.G.* 100); este o noțiune pe care o ignoră și majoritatea filosofilor ce se ocupă de limbă. Nimic nu poate fi mai important din punct de vedere filosofic” (1413-1417 B. Engler). Cf. și eseul despre adjectivele indo-europene de tipul *caecus*, citat la n. 176.
- (180) În același mod, în trecerea de la latină la italiană, eliminarea cantității ca trăsătură distinctivă a opozițiilor vocalice și o altă serie de evenimente minore (trecerea unor [i] prevocalici la [j] etc.) s-au aflat într-un nou sistem accentual: în timp ce accentul latinesc este mobil, dar condiționat de structura fonematică a sintagmei accentuale, accentul italianesc este mobil și necondiționat: dată fiind o secvență fonetică, locul accentului este imprevizibil (cf. *câpitano, capitano, capitano*).
- (181) Pentru noțiunea de *zero*, vezi *C.L.G.* 131 n. 234.
Herman 1931 indică o greșeală a lui Saussure; *slovo* nu are nom. pl. *slova*, instr. *slovenû*, și deci ar fi mai bine să se folosească exemplul *dêlo, dêlomu, dêlo, dêlu* etc.
- (182) Expresia *semn material (signe matériel)* este străină de sistemul terminologic pe care îl dezvoltă Saussure (S.M. 112); într-adevăr, în surse putem citi: „Nu-i nevoie să avem întotdeauna o figură acustică pentru o idee. Este de ajuns o opoziție și putem avea x/zero” (1441-1442 B. Engler).
- (183) În prima frază a paragrafului, propoziția „nu pot fi studiate decît în afară de acesta” este un adaos al editorilor (cf. 1448 B. Engler), care trădează, forțînd-o, gîndirea lui Saussure: alterările sint, cu siguranță, externe sistemului, nedeterminate de acesta nici cauzal și nici finalist, dar, fiecare avînd „repercusiunea sa în sistem”, pare că e necesar să spunem că este posibil, cel puțin, să se studieze alterările în raport cu sistemul (vezi *supra* n. 176).
- (184) Vezi *supra* n. 163 și 38.
- (185) Cf. Godel (S.M. 114) pentru o analiză a modului nefericit în care editorii au folosit sursele manuscrise.
- (186) Comparația, îndrăgită de Saussure (vezi *C.L.G.* 45 n. 89, ca și n. 38 și *C.L.G.* 125 n. 223), arată, după cum a observat Burger 1955. 20, că și pentru Saussure orice schimbare are consecințe pentru ansamblul sistemului.
- (187) În realitate, „sistemul lingvistic poate fi considerat în mod încă și mai sincron decât jocul de șah”, dat fiind că „regulile jocului de șah cuprind, în mod ciudat, unele informații pe care le putem numi diacronice; va trebui de exemplu să știm, în anumite

- împrejurări, dacă regele a fost mutat și apoi adus iar la locul său, pentru a hotărî dacă putem face rocada, sau să știm dacă vreun pion a fost mutat sau nu ia mișcarea precedentă pentru a hotărî dacă-l putem lua, sau să ținem seama, cînd ajungem la ultimele mutări, de numărul de mutări făcute începînd dintr-un anumit moment. Nimic asemănător nu se întîmplă în cazul limbii...” (Lepschy 1966. 44-45).
- (188) Titlul paragrafului aparține editorilor, ca și începutul (1493-1494 B. Engler). În acest paragraf au fost utilizate și notele de la al doilea curs (vezi *supra* n. 163 și 1498, 1500 și urm. B. Engler).
- (189) Pentru trimiterea la *știința (savoir)* vorbitorilor ca punct de referință al analizei lingvistice sincronice, vezi *C.L.G.* 186-187.
- Merită să notăm că pentru Saussure *conștiința (conscience)* este capacitatea, pozitiv verificabilă, de a produce sintagma după module analogice date (*C.L.G.* 175-176; vezi, de asemenea, 186-189). Asupra celor două perspective ale lingvisticii diacronice, cf. *C.L.G.* 217 și urm.
- (190) Termenii *perspective prospective* și *perspective retrospective* au ridicat probleme în ceea ce privește primul cuplu, în traducerea *C.L.G.* în italiană: într-adevăr, *perspective* și *prospective* se traduc prin același termen (*prospettiva*). De aceea acest cuplu este tradus prin *prospettiva - prospettica*.
- (191) Pentru cei doi termeni, vezi *C.L.G.* 98 n. 170. Noțiunea de idiosincronie este reluată de Hjelmslev 1928. 102 și urm.
- (192) Pentru noțiunea saussuriană de *lege*, vezi Frei 1929. 23; pentru o critică a atribuirii de imperativitate legilor societății cf. Wells 1947. 30. Facem observația că referirea la legile juridice aparține editorilor, manuscrisele nevorbind decît despre „noțiunea de lege” în general (1525-1526 B. Engler); cf. S.M. 116.
- (193) Alineatul 6 din *C.L.G.* 107 este mult schimbat în ediția din 1922 față de cea din 1916; este semnul unei anumite stări de nesiguranță a editorilor, care au manipulat mult această parte a notelor; în paginile următoare (108-109), întreaga demonstrație (fapte semantice, transformări sintactice și morfologice, schimbări fonetice) aparține editorilor (S.M. 116).
- (194) Vezi *supra* n. 176.
- (195) Ideea de a construi o „pancronie” a fost reluată de Hjelmslev 1928. 101-111, 249-295, care propunea să se distingă între pancronie, pansincronie, pandiacronie, idiocronie, idiosincronie, idiodiacronie (cf. Sommerfelt 1938 = 1962. 59-65). Pentru abordarea pancronică cf. Ullmann 1959. 258 și urm.; pentru problema universalilor cf. *C.L.G.* 33 n. 42.
- (196) Paragraful utilizează exemple scoase din cel de al doilea curs: vezi n. 163. Exemplul termenului *dépit* în locuțiunea *en dépit de*, dezvoltat nu sincron, ci prin referire la latinescul *in despectu*, este scos din A. Hatzfeld, A. Darmesteter, A. Thomas, *Dictionnaire général de la langue française, dépit*, 1.
- (197) Baza paragrafului este furnizată de notele din cel de al treilea curs.
- (198) Vezi *C.L.G.* 39 n. 63, 40 n. 65 și 67, 44 n. 81.
- (199) Utilizarea termenului *istoric (historiquement)* opus termenului *static (statiquement)* aparține editorilor și lipsește din sursele manuscrise (1656 B. Engler): într-adevăr, se pare că, începînd dintr-un anumit moment, Saussure s-a gîndit că termenul *istoric* se aplică atît unei stări cît și evoluției unei stări: vezi *C.L.G.* 98 și 33 n. 41.

Distingînd între disparitatea „superficială” și unitatea „profundă” a limbilor, Saussure se gîndește, fără îndoială, la aspectele universale ale realității lingvistice, pentru care vezi n. 42.

- (200) Capitolul provine dintr-o lecție din cel de al treilea curs (S.M. 88-89).
- (201) Pentru aceasta, cf. Firth 1956. 133 Malmberg 1967. 1 și urm.
- (202) Este greu de stabilit cu precizie la ce tip de simplificare se gîndea Saussure: poate că, după cum crede Sechehaye într-o notă manuscrisă, „este vorba, probabil, de convenția ce constă în a considera dispozițiile lingvistice ale tuturor indivizilor ca identice, cînd, în realitate, ele nu sînt așa” (cit. în S.M. 89 n. 98).
- Pentru noțiunea de *stare de limbă* și dificultatea de a delimita stările, cf. Frei 1929. 29-30, Firth 1935. 51 n. 1, Malmberg 1967.
- (203) Sursele paragrafului sînt două lecții, din 5 și din 9 mai 1911 (cel de al treilea curs), rezumate în S.M. 83. Titlul capitolului propus de Saussure elevilor săi era *Care sînt entitățile concrete ce compun limba?* (1686 B. Engler).
- (204) Locuțiunea „substanță fonică” este introdusă de editori: vezi n. 111. Întreg pasajul trimite la sursele manuscrise cunoscute de editori: „Dacă luăm șirul sunetelor, el nu este lingvistic decît dacă este suportul material al ideii. O limbă necunoscută nu este lingvistică pentru noi [utilizat în alineatul 3]. Cuvîntul material, pentru noi, este o abstracție. Diferitele concepte (*a iubi*, *a vedea*, *casă*), dacă le despărțim de un semn reprezentativ, sînt concepte care, considerate pentru ele înseși, nu mai sînt lingvistice. Conceptul nu trebuie să fie decît valoarea unei imagini acustice. Conceptul devine o calitate a substanței acustice” (1962-97. B. Engler).

Această idee apare și mai limpede în notele corespunzătoare luate de Constantin (1693-1697 F. Engler): „Astfel, dacă luăm partea materială, șirul sunetelor, el nu va fi lingvistic decît dacă e considerat ca fiind suportul material al ideii; dar privită în ea însăși, partea materială este o materie care nu-i lingvistică, o materie care poate doar să aibă legătură cu studiul vorbirii, dacă învelișul cuvîntului ne reprezintă o materie care nu e lingvistică. O limbă necunoscută nu este lingvistică pentru noi. Din acest punct de vedere, putem spune că orice cuvînt material este o abstracție din punct de vedere lingvistic. Ca obiect concret, el nu face parte din lingvistică. Același lucru trebuie spus și despre fața spirituală a semnului lingvistic. Dacă luăm în sine diferitele concepte despărțindu-le de reprezentatorul (représentateur) lor <de un semn reprezentativ>, ele sînt un șir de obiecte psihologice: <*a iubi*, *a vedea*, *casă*>. În ordine psihologică, vom putea spune că este o unitate complexă. Pentru a face parte din ordinea lingvistică, conceptul nu trebuie să fie decît valoarea unei imagini (acustice). Sau, dacă îl introducem în ordinea lingvistică, el este o abstracție. Conceptul devine o calitate a substanței acustice, precum sonoritatea devine o calitate a substanței conceptuale”.

Notele de mai sus se pretează la două observații terminologice: folosirea termenului de *abstracție* pentru „lucru ireal” (vezi n. 70), și utilizarea termenului de *reprezentator*, termen tehnic pe care Saussure l-a încercat, probabil, pentru *semnificant* sau pentru *semn*, lunecînd spre *semnificant*, și care coincide în mod ciudat cu termenul de *representamen* din Ch.S. Peirce (Jakobson 1966. 24).

- (205) Dezvoltarea comparației provine de la editori: Saussure se mulțumește să arate limitele comparației sale, spunînd că, chiar dacă separăm cele două elemente ale compusului, rămînem mereu în aceeași „ordine chimică”, în timp ce, separînd

- elementele „apei lingvistice”, ieșim din lingvistica propriu-zisă (1699 B. Engler). Poate că sciziunea atomului i-ar permite astăzi lui Saussure o comparație mai adecvată: scindînd atomul în particulele sale elementare, trecem de la o entitate care are proprietăți chimice (sau care poate fi definită prin valența sa etc.) la o entitate lipsită de proprietăți chimice și care nu are decît proprietăți fizice (masă, energie cinetică etc.) care, oricum, sînt prezente și în entitatea chimică, dar care nu o califică.
- (206) Expresia „lanț fonc” îi este străină lui Saussure: vezi *supra* n. 204.
- (207) Încă o dată Constantin dă versiunea cea mai clară a gândirii lui Saussure: „Dimpotrivă, dacă descămpunem apa lingvistică, părăsim ordinea lingvistică: nu mai avem entitate lingvistică. Numai în măsura în care subzistă asocierea, ne aflăm în fața obiectului concret lingvistic. N-am făcut încă nimic dacă nu am delimitat această entitate sau aceste unități. A le delimita nu este o operație pur materială, dar este una necesară sau posibilă pentru că există un element material. După ce vom fi făcut delimitarea, vom putea înlocui substantivul *entități* cu *unități*” (1699-1701 E. Engler).
- Unitățile* saussuriene au rămas mult timp fără o denumire mai precisă. Frei 1941. 51 a propus denumirea de *monem* (atunci definit ca „semn al cărui semnificat este indivizibil”), confirmată apoi (Frei 1948. 69 n. 24, Frei 1950. 162 n. 4: „al cărui semnificat nu poate fi divizat în semnificații mai mici”; Frei 1954. 136). În 1960, Martinet și-a însușit această denumire în *Éléments*, cap. I, § 9 (Martinet 1966. 20). Cf. Sollberger 1953.
- În tradiția lingvistică a Statelor Unite, unitățile minime ce corespund monemelor sînt numite *morfeme* („minimum meaningful elements in utterances”: Hockett, *A Course*, cit. 93).
- Lucidi, de pe poziții saussuriene, a propus dimpotrivă denumirea de *iposema* (cf. Lucidi 1966. 71-72), reluată, cu sensuri oarecum divergente între ele și în raport cu sensul lui Lucidi, de Belardi 1959. 20, Godel 1966. 62 (cf. și De Mauro 1965. 32, 81, 86-87 etc. și De Mauro 1967).
- (208) Și aici sursele manuscrise vorbesc despre materia foncică ce are drept caracteristică faptul că ni se prezintă ca „un lanț acustic”, „ceea ce aduce cu sine pe dată caracterul temporal care constă în a nu avea decît o dimensiune” (1705 B. Engler).
- Ideea exprimată în ultima propoziție a frazei este *grosso modo* a lui Saussure, dar termenul *significations* nu se află în sursele care vorbesc despre necesitatea de „a asocia ideea” cu ceea ce auzim pentru „a face tăieturile”; pentru recursul la semnificat, vezi *infra* n. 210.
- (209) Sursa paragrafului este o lecție din cel de al treilea curs (S.M. 83).
- (210) Propunerea de a renunța la sens pentru a delimita unitățile lingvistice (moneme sau morfeme și foneme) a fost făcută de B. Bloch, *A Set of Postulates for Phonemic Analysis*, Lg. 24, 1948. 3-46, pp. 5 și urm.; în ciuda criticilor evidente la care se pretează (cf. Belardi 1959. 127 și urm., P. Naert, *Limites de la méthode distributionnelle*, S.L. 15, 1961. 52-54), ea a fost reluată de N. Chomsky, *Semantic Considerations in Grammar*, in *Meaning and Language Structures*, „Georgetown Univ. Monograph Series on Language and Linguistics”, 1955. 141-150, *Syntactic Structures*, Haga 1957. 94, și este considerată ca fondată teoretic de Martinet 1966. 38-39, R. Jakobson, C.G. Fant și M. Halle, *Preliminaries to Speech analysis*, Cambridge, Mass., 1963. 11. În afară de mențiunile critice ale lui Belardi și Naert, cf. Frei 1954, 1961 și De Mauro 1965. 135-139, 1967.
- (211) „Fonc” este aici un adaos al editorilor: vezi *C.L.G.* 61 n. 111.

- (212) Paragraful provine dintr-o lecție făcută în timpul celui de al doilea curs, în noiembrie 1908. Pentru oscilațiile ideilor lui Saussure asupra problemei unităților și a delimitării lor, vezi S.M. 211 și urm.
- (213) Cf. A. Martinet, *Le mot in Problèmes du langage*, Paris, 1966. 39-53.
- (214) Cf. de exemplu G. Frege, *I fondamenti dell'aritmética*, trad. din germană de L. Geymonat în *Aritmética e logica*, Torino 1948. 125; L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 3. 3 („Numai propoziția are un sens; substantivul are un sens numai în raport cu propoziția”; reluarea afirmației lui Frege este oarecum diferită în *Phil. Untersuchungen* § 37, unde contextul care dă sensul este mai curînd echivalentul sistemului saussurian decît al propoziției). Aceeași idee apare la B. Croce, *Estetica come scienza dell'espressionne e linguistica generale*, ed. 1, Palermo 1903, ed. a 8-a, Bari 1945. 159: „L'espressionne è un tutto indivisibile; il nome e il verbo non esistono, in essa, ma sono astrazioni foggiate da noi col distruggerre la sola realtà linguistica, ch'è la proposizione. La quale ultima è da intendere, non già al modo solito delle grammatiche, ma come organismo espressivo di senso compiuto, che comprende alla pari una semplicissima esclamazione e un vasto poema”; p. 163: „Del resto i limiti delle sillabe, come quelli delle parole, sono affatto arbitrari, e distinti alla peggio per uso empirico. Il parlare primitivo o il parlare dell'uomo incolto è un continuo, scompagnato da ogni coscienza di divisione del discorso in parole e sillabe, enti immaginari foggiate dalle scuole”.

Cf. la lingviști, cu motivații tehnice, Lucidi 1966. 69: „Actul lingvistic ca act expresiv se realizează în mod specific doar în semnul considerat în totalitatea sa, nu într-un cuvînt sau în mai multe, niciodată într-un cuvînt sau în mai multe luate ca atare. Cel care vorbește se exprimă nu pentru că rostește cuvinte, ci pentru că, rostindu-le, el realizează un act lingvistic: deci un semn semnifică ceea ce a fost exprimat nu prin cuvintele rostite, prin ele și pentru ele înseși, ci prin împlinirea actului lingvistic realizat. Actul lingvistic și numai el, format dintr-unul sau din mai multe cuvinte – și cînd se realizează printr-un singur cuvînt acesta încetează să mai fie un cuvînt –, este unitatea semnificativă prin excelență, prin urmare singura susceptibilă să se realizeze într-o entitate care să poată pretinde denumirea de semn”. Aceste idei ale lui Lucidi se întilnesc, în parte, cu acelea ale lui L. Prieto 1964. 16, care definește actul de *vorbire* simplu ca producător al unui semn care are un semnificat (Prieto, spre deosebire de Lucidi, admite posibilitatea unei analize a semnificatului în *noeme*).

- (215) Paragraful derivă din cel de al doilea curs (S.M. 67).
- (216) Capitolul derivă în mare parte din lecțiile ținute la începutul celui de al doilea curs (30 noiembrie, 3 decembrie 1908) și consacrate naturii limbii considerată din interior (S.M. 68). Capitolul este deci, cronologic, anterior față de precedentul. Dar și din punct de vedere logic îi este anterior. El poate fi considerat ca abordarea ideală a redactării finale a gândirii saussuriene: în discuția avută cu Riedlinger din 6 mai 1911 (S.M. 30), în legătură cu „sistemul de geometrie” care ar trebui să fie, după părerea lui Saussure, „lingvistica generală”, acesta afirmă că într-un asemenea sistem „primul adevăr” este următorul: „Limba este distinctă de vorbire”. Această afirmație i-a convins neîndoielnic pe editori să pună distincția *limbă* – *vorbire* în introducerea la *C.L.G.* Dar de ce este „primul adevăr”? De ce este nevoie să distingem *limba* de *vorbire*? Capitolul III din introducerea la *C.L.G.* se mulțumește să ilustreze

- avantajele distincției : ea ar servi, după cât se pare, la a garanta autonomia lingvisticii. Din punctul de vedere general al științei (și nu din acela al profesorilor de lingvistică), această distincție, dacă singura sa rațiune este aceea de a garanta autonomia lingvisticii, este absolut gratuită. Și ea le-a apărut ca atare multora din cei ce s-au lăsat puși pe un drum greșit de fundamentul dat de editori *Cursului*. În realitate, în acest capitol putem găsi argumente științific valide ce pledează pentru distincție. Mai exact, aceste argumente se află în necesitatea de a da un răspuns întrebărilor ce se pun în acest capitol. Și, în primul rând, primei întrebări, care poate fi considerată ca unul dintre incipiturile cele mai eficace ale lingvisticii saussuriene : vezi *C.L.G.* 40 n. 65.
- (217) Formularea lui Saussure este în realitate mai largă : este problema generală (și nu numai sincronică) a argumentelor care ne îngăduie să identificăm două fapte ca fiind două manifestări ale unui lucru care rămâne identic. Problema se prezintă în primul rând conștiinței critice a unui lingvist din secolul al XIX-lea în termenii săi diacronici : ce ne îngăduie să identificăm cuvântul francezesc *chaud* cu cuvântul latinesc *calidus* ? Această întrebare și discuția referitoare la ea au fost așezate de editori la pagina 183, în timp ce Saussure le-a tratat în relație cu problema mai radicală a identității sincronice (1759 și urm. B. Engler), reducând problema diacronică la cea sincronică. Aceasta constă în a stabili pe ce bază identificăm (ca vorbitori sau ca lingviști) două fenomene ca exemplare ale aceleiași entități, ca *varianți* ai unui aceluiași *invariant* (Hjelmslev 1961. 60 și urm.).
- (218) Și în acest capitol, intenția lui Saussure este mai ales *destruens*, tinzând să arunce o îndoială asupra ansamblului categorisirilor și definițiilor date pe baza ontologico-universalistă pe care gramaticile moderne au moștenit-o de la tradiția aristotelico-raționalistă.
- (219) Necesitatea unei critici a definițiilor tradiționale a așa-numitelor *partes orationum* și a altor categorii sintactice a fost viu resimțită de Saussure (discuția cu Riedlinger citată în S.M. 29) ; critica, inițiată de el, a fost reluată de Glinz (care a luat drept deviză fraza lui Saussure ce urmează imediat după această notă), de E. Benveniste, *La phrase nominale*, B.S.L. 46 : I, 1950. 19-36 (= 1966. 51-67), de A. Pagliaro, *Logica e grammatica „Ricerche linguistiche”* I : 1, 1950. 1-38, de E. Coșeriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramatica*, Montevideo 1957, de Benveniste 1966. 63-74, 168 și urm. Îmi îngădui să trimit și la lucrarea *Accusativo, transitivo, intransitivo*, „Rendiconti dell'Accademia nazionale dei Lincei” 14 : 5-6, 1959. 233-258, precum și la încercarea ce-i urmează, *Frequenza e funzione dell'accusativo in greco, ibid.* 15 : 5-6, 1960. 1-22. Din nefericire, această direcție critică nu a reținut atenția lingviștilor care, înaintea lui Chomsky, nu au prea fost interesați de analiza formală a conținutului (pentru a adopta termenii hjelmslevieni) și care s-au consacrat, mai curînd, analizei expresiei. Tristul rezultat ce apare în curentul chomskian este că studiile sintactice, revenite la mare cinste, ajung să se dezvolte după cele vechi, categorii echivoce și grotești, agenți și pacienți, substanțe, accidente, accidente ale accidentelor, calități substanțiale etc. Legătura dintre uitarea criticilor aduse sintaxei de tradiție raționalistă și reluarea vechilor categorii sintactice apare, de exemplu, la Chomsky care, referindu-se la tezele raționaliste de la Port-Royal, afirmă cu multă candoare : „În general, se crede că aceste postulate au fost respinse, sau că dezvoltarea ulterioară a lingvisticii a arătat că ele erau lipsite de importanță

- practică. După câte știu eu, nu-i așa. Sau, mai curînd, ele au fost date uitării pentru că etc.” (în *Problèmes du langage* Paris, 1966. 16). Vezi și *C.L.G.* 99 n. 173, 187 și 265.
- (220) Fraza „Să încercăm... pentru a ordona faptele care țin de ea” este definită în *S.M.* 116 ca „o inserție”. În realitate, ea ar putea deriva din 1801 B. Engler.
- (221) Aici este reafirmat, pe planul analizei sintactice, principiul „bipolarității” (Hjelmslev) semnului lingvistic și a entităților în care el se analizează (Miclău 1966. 175): nu există categorii, entități, clase ale conținutului în afara individualizării lor pe planul expresiei; dar categoriile, entitățile, segmentele nu sînt individualizabile pe planul „materiei fonice”, ignorîndu-se, sau propunîndu-se să se ignore (în maniera lui Bloch) că aceasta nu este segmentabilă decît în raport cu „elementele semnificative”. Gîndirea lui Saussure este mai clară în notițele studenților decît în formularea editorilor: „Nu s-ar putea vorbi de categorie? Nu, căci în limbaj este nevoie întotdeauna de o materie fonică; aceasta fiind lineară, va fi întotdeauna nevoie să o decupăm. Așa se afirmă unitățile... Ideea de unitate ar fi poate mai clară, pentru unii, dacă am vorbi despre unități semnificative. Dar trebuie să insistăm asupra termenului de *unitate*. Altfel, ne putem face o idee greșită și putem crede că există cuvinte ca unități, la care se adaugă o semnificație. Dar lucrurile stau invers, căci semnificația este aceea care delimitează cuvintele în gîndire” (1802 B. Engler). Vezi *C.L.G.* 119 n. 204, 120 n. 210, 145 n. 267.
- (222) Despre raportul *valoare* : *semnificat* : *semnificație*, vezi nota de la capitolul următor.
- (223) Pentru atitudinea funcționalistă și comparația cu jocul de șah, trebuie să adăugăm acestei pagini saussuriene fundamentale diferite paragrafe din *Philosophische Untersuchungen* de Wittgenstein: de exemplu, 6 (sfîrșitul), 35 (alineatul 3), 108. Vezi n. 16, *C.L.G.* 47 n. 90, 104 n. 186-187. Pentru analogiile dintre Wittgenstein și Saussure, cf. și De Mauro 1965. 156, 168, 173, 184, 202.
- (224) Principala sursă a acestui paragraf și a paragrafelor următoare din capitol este grupul alcătuit din ultimele lecții din cel de al treilea curs, ținut între 30 iunie și 4 iulie 1911. Auditoriul lui fiind de acum înainte relativ pregătit (*S.M.* 29), Saussure poate să înceapă să-și expună punctele cele mai dificile ale doctrinei sale asupra limbii.
- (225) Din toate pasajele din *C.L.G.*, acesta este, poate, cel care dă dezmințirea cea mai directă la ciudata afirmație a lui N. Chomsky, *Aspects of a theory of syntax*, Cambridge, Mass., 1965. 7-8, după care Saussure ar fi păcătuit printr-o „naïve view of language”, oferind o „image of a sequence of expressions corresponding to an amorphous sequence of concepts”: dar Saussure își propune să conteste tocmai o astfel de imagine a limbii. Pe pămîntul american, rîndind tăcerea postbloomfieldienilor, Chomsky a atras în mai multe rînduri atenția asupra lui Saussure și a afirmat, cu hotărîre, legătura dintre pozițiile și problemele ridicate de el în lingvistică și pozițiile și problemele saussuriene, începînd prin recunoașterea faptului că realitatea lingvistică nu se limitează la o secvență de *utterances*, de acte de *vorbi* în măsura în care, pe lîngă simplul comportament verbal, există și *limba* (Chomsky 1965. 4). Totuși, se pare că el nu a înțeles întotdeauna foarte bine poziția saussuriană: cele de mai sus constituie tocmai un astfel de exemplu.

Critica dezvoltată de Hjelmslev are o altă consistență. El observă că teza nebulozității prelingvistice a „gîndirii” nu poate fi demonstrată decît după „aparitia limbii”, astfel încît ceea ce presupune Saussure nu este decît un „pedagogical Gedankenexperiment”, eficace poate din punct de vedere didactic, dar, cu siguranță,

incorect din punct de vedere teoretic. De fapt, în concordanță cu teza susținută, trebuie să spunem că nu întâlnim niciodată vreun conținut de gândire lingvistic inform care să ne permită să spunem dacă, înainte de limbă, gândirea este sau nu informă. După Hjelmslev 1961. 49-54 (care este cel mai bun comentariu al pasajului), dovada corectă a afirmației saussuriene trebuie căutată pe o altă cale. Aceasta, în cazul când acceptăm sugestiile lingvistului danez, se poate prezenta după cum urmează. Iată o serie de fraze :

<i>jeg véd det ikke</i>	daneză
<i>I do not know</i>	engleză
<i>je ne sais pas</i>	franceză
<i>en tiedä</i>	finlandeză
<i>naluvara</i>	eschimosă
<i>non so</i>	italiană
<i>nescio</i>	latină

Aici se pune o problemă teoretică legată de dreptul de a confrunta aceste fraze luate izolat : confruntându-le, nu ieșim oare din idiosincronie ? Dreptul, adică justificarea teoretică a confruntării, este tocmai dreptul pe care îl avem când, ca Peirce, admitem că, fiind dat un semn, se poate găsi întotdeauna un altul, mai clar și mai explicit : confruntarea dintre două semne diferite dintr-o aceeași limbă este posibilă în măsura în care, într-o serie de circumstanțe, ele folosesc (chiar dacă semnificații lor sînt diferiți) la caracterizarea acelorași situații (*referrings*) sau, cu alte cuvinte, au aceleași semnificații. Pe aceeași bază putem confrunta semne ce aparțin unor limbi diferite. Pe baza existenței unor semnificații identice posibile, putem trage concluzia că cele șapte semne precedente au ceva în comun. „This common factor we call *purport*... This purport, so considered, exists provisionally as an amorphous mass, an unanalyzed entity, which is defined only by its external functions, namely its function to each of the linguistic sentences we have quoted” (Hjelmslev 1961. 50-51). Acest *purport* poate fi analizat în diferite feluri. Pentru a simboliza diversitatea analizelor trebuie să alegem o (meta)limbă de descriere : Hjelmslev *loc. cit.* adoptă „o” engleză ; noi vom adopta aici „o” latină (nu putem spune „engleza”, limba-idiom reală care, cu toată flexibilitatea sa, nu admite ca gramaticale *I know it not*, care este echivalentul metalingvistic al frazei daneze, sau *not know-do-I*, care este echivalentul frazei italienești ; după cum nu putem spune nici „latina”). Soluția problemei unei metalimbi ce simbolizează semnificații diferitelor limbi, soluția problemei unui „alfabet semantic internațional” este decisivă pentru soarta viitoare a semanticii funcționale (sau noologiei). Un astfel de „alfabet semantic internațional” putînd fi furnizat de ansamblul terminologiilor științifice (De Mauro 1967. 7), și acestea fiind fie latinești (nomenclatura botanică și altele asemănătoare acesteia), fie puternic dominate de latinisme, vom adopta aici un symbolism metalingvistic de origine latină. În termeni metalingvistici, cele șapte fraze ale noastre devin :

EGO SCIO ID NON	daneză
EGO AG(O) NON SCI(RE)	engleză
EGO NON SCI(O) PASSUM	franceză

EGO – NON – FACIO SCIRE	finlandeză
NON – SCIENS – (SU)M – EGO – ID	eschimosă
NON SCIO	italiană
NON – SCIO	latină

Diversitatea „forme” semantice pe care o ia așa-numitul *purport* în diferite limbi este agravată de faptul că în fiecare limbă există, în afară de fraza pe care am indicat-o, fraze ce pot avea semnificații identice (în italiană: *io non so, non lo so, l'ignoro, forse* etc.; în franceză: *je n'en sais rien, je ne le sais pas, je l'ignore* etc.), și că seria acestor fraze este diferită de la o limbă la alta, așa cum sînt diferite legăturile paradigmatiche proprii fiecăruia dintre elementele celor șapte fraze. „We thus see that the unformed purport extractable from all these linguistic chains is formed differently in each language. Each language lays down its own boundaries «within the amorphous» «thought – mass» and stresses different factors in it in different arrangements, puts the center of gravity in different places and gives them different emphases... Just as the same sand can be put into different molds, and the same cloud can take on ever new shapes, so also the same purport is formed or structured differently in different languages. Purport remains, each time, substance for a new form, and has no possible existence except through being substance for one form or for another. We thus recognize in the linguistic *content*, in its process, a specific *form*, the *content-form*, which is independent of, and stands in arbitrary relation to, the *purport* and forms it into a *content-substance*” (Hjelmslev 1961. 52). Diversitatea seriei semnelor ce coexistă o dată cu semnul indicat pentru fiecare dintre cele șapte limbi se bazează pe diversitatea așa-numitului „*system of content*”, pentru care putem spune același lucru: sistemul formelor în care se articulează masa experiențelor posibile, sistemul semnificațiilor proprii al monemelor lexicale și/sau gramaticale este variabil de la o limbă la alta. Sau fiecare limbă, în felul său, după un sistem de forme care îi este propriu, reduce la substanța conținutului (*content-substance*) experiențele posibile. „In this sense, Saussure is clearly correct in distinguishing between form and substance” (Hjelmslev 1961. 54).

- (226) Alineatul provine din cel de al doilea curs (1830 B. Engler). Este bine să-l amintim căci, într-o anume privință, el nu exprimă poate gândirea finală a lui Saussure, ci gândirea sa dintr-un moment de tranziție. Este vorba despre expresia „faptul oarecum misterios”: într-adevăr, organizarea sistemului lingvistic pare și nu poate să nu pară misterioasă în afara cadrului social în care ea se plasează, și – mai în general – funcționarea limbajului (Saussure vorbește în alineat despre *limbaj*; termenul *limbă* este o înlocuire făcută de editori) este de neînțeles în afara unui context social (De Mauro 1965. 152 și urm., 169 și urm.). După puternicele afirmații privind legătura dintre limbă și societate, afirmații ce datează încă din 1894 (găsim ceva în acest sens în ultimele alineate din *C.L.G.* 95-96), aspectul radical social al limbii și al limbajului intră din nou în umbră, iar interesul lui Saussure se îndreaptă spre probleme de metodologie ale lingvisticii și asupra altor probleme. În cel de al doilea curs, cum am mai arătat și în altă parte (De Mauro 1965. 153 și urm.), Saussure reafirmă caracterul social al fenomenelor semiologice, dar nu găsim o deplină consacrare a aspectului radical social al limbii și al limbajului decît în lecțiile din mai 1911 (S.M. 85-86 n. 125-129), luate drept bază a capitolului despre mutabilitatea și imutabilitatea semnului (*C.L.G.* 90 și urm.).

- (227) Textul din sursele manuscrise este următorul: „Important este că sunetul-gîndire (sau gîndirea-sunet) implică diviziuni care sînt unitățile finale ale lingvisticii. Sunetul și gîndirea nu se pot combina decît prin aceste unități. Comparați cu două mase amorfe: apa și aerul. Dacă presiunea atmosferică se schimbă, suprafața apei se descompune într-o succesiune de unități: valul (= lanț intermediar care nu-i substanță). Această undulare reprezintă unirea, și, ca să spunem așa, cuplarea gîndirii cu acest lanț fonic, care este el însuși amorf. Combinarea lor produce o formă. Terenul lingvisticii este terenul pe care l-am putea numi, într-un sens foarte larg, terenul *comun*, al articulărilor, adică al așa-numiților *articuli*, mici membri în care gîndirea capătă conștiință (valoare? B [ouchardy: lecția despre *valoare* este confirmată de Constantin: 1832 E. Engler]) printr-un sunet. În afara acestor articulări, a acestor unități, sau facem psihologie pură (gîndire), sau fonologie (sunet)” (textul lui Riedlinger este citat în S.M. 213-214, ca și de Engler).

Conceptul saussurian de *limbă ca formă* este predecesorul direct și declarat al conceptului *limbii-schemă* a lui Hjelmslev: vezi *C.L.G.* 33 n. 45. Acest concept, la rîndul său, își găsește un predecesor în concepția humboldtiană a limbii, așa cum, cf. Fischer Jörgensen 1952. II, s-a remarcat adeseori (vezi p. 292).

În ceea ce privește celebra comparație cu foaia de hîrtie, ea a fost comentată de Vendryes 1952. 8, care îi subliniază validitatea în termeni psihologici; Wartburg-Ullmann 1962. 157 apropie de punctul de vedere al lui Saussure ipoteza Sapir-Whorf. Se observă însă că, în timp ce în ipoteza Sapir-Whorf gîndirea nu are existență autonomă în afara limbii și, prin urmare, limbile fiind diferite, ceea ce numim gîndire ar trebui să difere de la un popor la altul, în concepția lui Saussure aceste consecințe improbabile sînt evitate, în măsura în care Saussure se mulțumește să spună că gîndirea este lingvistic amorfă în afara limbii. Așa cum nu neagă că există o fonație independentă a limbilor (el este, dimpotrivă, partizanul drepturilor autonome ale unei științei a fonațiunii), Saussure nu neagă nici că există o lume a percepțiilor, a idealizărilor etc., independent de limbi și pe care psihologia o poate studia: este o diferență evidentă față de tezele lui Whorf.

- (228) Despre noțiunea de arbitrar vezi *supra C.L.G.* 87 n. 137-138.

Ultima frază din alineat este un exemplu de redactare nefericită a autenticei gîndiri saussuriene. Sursele cunoscute de editori (de altfel confirmate de caietele lui Constantin) cuprindeau: „Dar valorile rămîn perfect relative, pentru că legătura este perfect arbitrară” (1841 B. Engler). În alți termeni, mai întii vine arbitrarul radical, iar relativitatea valorilor semnificative și semnificate (*articuli* în cele două mase amorfe) este consecința acestui lucru. În E. Engler, 1840-1841, stă scris încă și mai limpede: „Dacă nu ar fi arbitrarul, ar trebui restrînsă ideea de valoare și ar exista un element absolut. Fără asta valorile ar fi, într-o oarecare măsură, absolute. Dar, pentru că acest contract este perfect arbitrar, valorile vor fi perfect relative”. În redactarea editorilor, relativitatea valorilor are prioritate, și iată de ce, adaugă ei, „legătura [...] este [...] arbitrară”.

- (229) Despre aspectul radical social al limbii, vezi *supra* n. 226 și *C.L.G.* 90-96 și notele. Alineatul următor se află la originea noțiunii de *cîmp semantic*: Ullmann 1959. 68 și urm.
- (230) Vezi *supra* n. 224.

(231) În traducerea în italiană a C.L.G. cuvîntul *signification* a fost redat prin *significazione*, și acest termen a fost adoptat pe scară largă (deși el este străin de fondul comun al limbii italiene, fiind deci un tehnicism) cu adjectivul său *significazionale*, alături de cealaltă pereche *significato* și *significativo* și în opoziție cu ea. Traducerea și folosirile terminologice se bazează pe acceptarea exegezelor lui Burger 1961 și a tezelor teoretice ale lui Prieto 1964 (asupra distincției dintre *semnificat*, clasă abstractă de semnificații care se află în limbă, și *sens* sau *semnificație*, utilizare concretă, individuală a *semnificatului*, „raport social particular instituit printr-un act semic”).

Godel (în S.M. 241-242) considerase că *semnificație* și *sens* erau sinonime cu *semnificat* (notînd totuși unele rezistențe în texte) și trăsese concluzia că „inutilitatea cuvintelor *sens*, *semnificație* sare în ochi” (cf. și S.M., *semnificație*), căci Saussure voia să desemneze prin acești termeni fie *semnificatul*, și deci valoarea, fie conceptul obținut prin abstractizare, adică ceva străin de limbă.

Burger 1961. 5-8 a arătat că nu există nici o îndoială că Saussure voia să facă o distincție netă între *semnificație* și *valoare* (după cum o dovedește afirmația din cel de al treilea curs utilizat aici de către editori : „Valoarea nu este semnificație”, 1854 B. Engler) și între *semnificație* și *semnificat* : fraza din C.L.G. 130 („Verbele *schätzen* și *urteilen* prezintă un ansamblu de semnificații care corespund, în mare, celor ale cuvintelor franceze *estimer* și *juger*” : bună reluare după 1888 B. Engler), dat fiind că, pentru Saussure, un *semnificant* nu poate avea decît un singur *semnificat*, lasă să se întrevadă că, Saussure vorbind despre un „ansamblu de semnificații”, *semnificațiile* unui cuvînt sînt un lucru diferit de *semnificatul* său. O frază care îi lasă lui Burger oarecare îndoielei (1834 B. Engler : „Semnul este dublu : semnificație/silabe”), care consideră că, pe vremea celui de al doilea curs, distincția nu-i era poate încă evidentă lui Saussure, ne dă, dimpotrivă, o confirmare ulterioară. Știm bine că silabele sînt pentru Saussure o realitate „fonologică”, și nu una de limbă, ci una de *vorbitură*; deci nu întîmplător Saussure vorbește în raport cu silabele mai curînd de *semnificații* decît de *concepte* (termen care în cel de al doilea curs nu fusese încă înlocuit prin *semnificat* : vezi *supra* n. 128). Astfel încît, după cum bine a văzut Burger, *semnificația* este pentru Saussure echivalentul fonației (*fonia* lui Prieto), adică este realizarea *semnificatului* unui *semn* făcută la nivelul *vorbirii*, al execuției.

Teza lui Burger a fost acceptată de Godel 1966. 54-56, care include în mod corect considerațiile lui Burger în cele ale lui Bally 1940. 194-195 și scrie : „Se vede că A. Burger, sitînd, ca și Bally, semnificația în «discurs», concepe cu totul altfel raportul cu valoarea. El se alătură, probabil, concepției lui Saussure și, în această privință, îi dau dreptate pe deplin. Totuși, ideea lui Bally ar merita să fie reținută : este adevărat că, în vorbitură, semnificații se acordă cu realitatea momentului, și poate că e mai bine să numim semnificație ceea ce rezultă din acest acord... Putem deci recunoaște o *valoare* fiecăruia dintre elementele ce aparțin sistemului unei limbi, inclusiv fonemelor [bineînțelese, nu în sensul saussurian al termenului, ci în sensul modern], accentului etc. În schimb, semnificația este în primul rînd o proprietate a enunțului. Ea nu izvorăște numai din valorile utilizate pentru compunerea mesajului, adică a semnificatului de frază : ea depinde și de situație, relații, interlocutori, de preocupările lor comune”. După cum se vede, dezvoltînd independent de Prieto ideile

saussuriene interpretate de Burger, R. Godel înfilnește poziția *noologiei* lui Prieto în ceea ce privește raportul *semnificație-semnificat*. În privința analizei lingvistice mai rafinate, Saussure răspunde unei exigențe subliniate de cei mai mari logicieni: aceea care ne face să distingem între a) referința concretă, cu ajutorul unui semn, la un obiect particular și b) felul în care semnul propune reprezentării noastre subiective acest obiect sau altele posibile. Semnul *Venus* are referințe diferite după cum ne trimite la steaua strălucitoare de pe cer sau la o față fascinantă ce trece pe stradă; în primul caz, el poate trimite la ceea ce trimite și un alt semn, *Lucefărul de zi*. Dar *Lucefărul de zi* poate trimite la ceea ce nu poate trimite *Venus* și vice-versa: aceasta înseamnă că cele două semne, din cauza virtualităților lor referențiale diferite, când se întâmplă să aibă referințe asemănătoare, le propun în moduri diferite. Distincția dintre referința concretă și modul de a o face este redată de Saussure prin a) *semnificație* (sau *sens*) și b) *semnificat*. G. Frege făcuse aceeași observație înaintea lui Saussure; în *Ueber Sinn und Bedeutung*, „*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*” 100, 1892, 25-50, p. 26, el distinge între a) *Bedeutung* și b) *Sinn*, reluând problemele puse de Bolzano (cf. R. Egidî, *Ontologia e conoscenza matematica. Un saggio su G. Frege*, Roma 1963, 213 și urm.). Distincția clară făcută de Saussure este, din nefericire, redată adeseori neclar prin traduceri proaste: astfel C. Ogden, traducind *Tractatus* de Wittgenstein, redă *Bedeutung* prin *meaning* în loc de *referring* sau de alt termen apropiat, așa cum propune pe bună dreptate G.E.M. Anscombe, *Introd. al Tractatus*, Roma 1966, p. 13.

Despre legătura dintre *valoare* și *sistem*, cf. Ipsen 1930, 15-16, Čikobava 1959, 102-104, Christensen 1961, 179-191, precum și articolul deja semnalat al lui Bally 1940, 193 și urm.

- (232) În legătură cu această ultimă frază, care rezumă punctul de vedere saussurian, dar care nu are un correspondent exact în sursele manuscrise (1897 B. Engler), Martinet 1955, 47 notează că ea nu implică faptul că așa-numitul câmp de dispersie al unei entități lingvistice (Martinet se referă în particular la fonem) nu-și găsește limitele decât în celelalte entități ale *limbii*: norma de realizare este o altă limită. Asta înseamnă că *limba* nu este numai ansamblul caracteristicilor diferențiale ale entităților (la nivelul fonemelor nu numai ansamblul a ceea ce este, fonologic, pertinent) cum a crezut Trubeckoj, *Principes*, 1-15, ci că ea este ansamblul a tot ceea ce e arbitrar, deci nu numai al complexelor diferențiale, ci, de asemenea, la nivelul fonemelor, al claselor de variante. Ea este, de fapt, însumarea *limbii-schemă* și a *limbii ca normă* de realizare a lui Hjelmslev (vezi *C.L.G.* 33, n. 45). Vezi pentru unele idei asemănătoare, Coșeriu 1952=1962, 90 și urm.
- (233) După Malmberg 1954, 11-17, acest paragraf și mai ales paginile 131-132 reprezintă cel mai bun pasaj din *C.L.G.*
- (234) Despre noțiunea de *zero*, în afară de Allen 1955 și Haas 1957, 34, 41, 46, vezi 380. Preocupat de „legiunea de fantasmе” suscitată de teoria saussuriană a semnului zero (alte pasaje clasice: *C.L.G.* 103, 148, 189), Godel 1953 subliniază că semnul zero nu înseamnă lipsa semnului, ci reprezintă un semn implicit, adică un semn al cărui semnificat izvorăște din raporturi memoriale și/sau discursive (ca să folosim terminologia lui H. Frei) și al cărui semnificant nu admite realizare fonică.
- Jakobson 1939, 143-152 a cercetat contrapartida semantică a semnificatului *zero*, adică semnificatul „zero”. Godel aduce obiecția că pe planul semnificaților nu putem avea decât neutralizări (Godel 1953, 31 n. 1).

În sprijinul lui Jakobson putem totuși cita cazuri ca, de exemplu, frazele iterative, în dialect roman: un exemplu relativ celebru este începutul de la *Scoperta de l'America* de C. Pascarella („Ma che dichì? Ma leva mano, leva!”), unde ne-am putea îndoi de faptul că termenul *leva* reiterat are vreo semnificație. Dar avem și exemple ca: *Si t'acchiappo, sitta Ma l'hai sentito, l'hai? So'venuto da casa, so;* și în acest caz silabele reiterate au o funcție pur și simplu ritmică, sînt segmente semnificative cu semnificat zero.

- (235) Alt pasaj esențial pentru a lămuri noțiunea de *limbă ca formă* pură, a noțiunii de *limbă-schemă* a lui Hjelmslev: vezi n. 45.
- (236) În sursele saussuriene se vorbește de *elemente fonice* sau *sonore*, nu de *foneme*, termen introdus aici și în alte părți de editori pentru a desemna unitățile funcționale: vezi n. 111.
- (237) Să ne gândim, de exemplu, la extrema latitudine pe care o avem în italiană, ca și în franceză, în privința locului articulării, pentru realizările fonemului /r/: sau la posibilitatea de a articula ca pe o surdă sau ca pe o sonoră pe /j/, în cuvinte ca *piede, chiave* etc.
- (238) Saussure reia aici, amplificînd-o, mențiunea din *C.L.G.* 48. Vachek 1939 și, mai ales, din 1943, Hjelmslev (Hjelmslev 1961. 105 și biblio) au atras atenția asupra studiului semiologic al scrierii. Cf., pentru alte indicații bibliografice pe această temă, Lepschy 1965. 28-29 și nota.
- (239) Pentru surse, vezi *supra* n. 224.
- (240) În legătură cu redactarea acestui pasaj, se observă că adjectivul *fonic* lipsește din sursele manuscrise. Saussure vorbește despre „diferențe între semnificații” și „între semnificați”, adică dintre clase de entități abstracte: vezi n. 111.
- (241) După Godel (S.M. 117), ar fi vorba despre o inserție a editorilor, începînd cu „diferențe conceptuale” și pînă la sfîrșitul alineatului; el amintește și fraza finală din *C.L.G.* 101 care, după părerea sa, a fost și ea adăugată de editori. În realitate, 1942-1943 B. Engler (notele lui Riedlinger) arată că fraza „Dovada... o modificare” are un corespondent precis în surse în care putem citi: „Ca și în cazul oricărei valori ce depinde de factori sociali, nu ceea ce intră într-un semn lingvistic poate să ne dea o idee despre ceea ce este acest semn. Totul nu este decît materia utilizată; valoarea poate să varieze fără ca aceste elemente să varieze”. Prezența acestui pasaj în sursele manuscrise nu este interesantă numai din punct de vedere filologic; este vorba de un pasaj de importanță teoretică: el implică *in nuce* acel structuralism diacronic considerat în opinia comună a fi fost neglijat de Saussure (vezi *C.L.G.* 100 n. 176).
- (242) Pasajul are o mare importanță teoretică. Combinația dintre semnificant și semnificat, adică semnul, este o realitate pozitivă; semnul este deci o „entitate concretă”. Dar acest aspect concret este rezultatul unei operații complexe de sistematizare în (și de legătură dintre) clase abstracte ale fonilor și ale semnificațiilor concrete.

Între semne subzistă un raport de opoziție pe care Saussure tinde să-l conceapă ca diferit de raportul de diferență (Frei 1952, S.M. 196 și urm.).

Ultima frază din pasaj („este singura specie...”) e un adaos al editorilor: 1949 B. Engler.

- (243) Este fenomenul de individualizare funcțională, ce răspunde unei exigențe generale de economie prin care o parte din elementele redundante într-o anumită fază lingvistică sînt funcționalizate, luate ca distinctive, într-o fază ce urmează. La nivel

fonematic, este cazul fenomenelor de fonematizare a variantelor combinatorii : astfel, în latina din secolul al V-lea [tʃ] și [k] erau variante combinatorii (articulări în distribuție complementară, din care prima apărea întotdeauna și numai înaintea unor vocale palatale în fața cărora nu apărea niciodată [k]); în italiană, după accidente diacronice variate (/k/ și /kw/ latinești dând /k/ în fața lui /i/ și /e/, ca în *chi, che, inchino*; galicisme, hispanisme, arabisme adaptate cu *cio-, cia-, chi-*; schimbare analogică a pluralurilor în *-chi*; trecerea latinescului /kjo/, /kja/ la /tʃo/, /tʃa/ etc.), articularea oclisivă și articularea africată au putut să apară în aceleași contexte fonematice, astfel încât s-au creat perechi minimale (/ki/ și /tʃi/, /'kimitʃi/ și /'tʃimitʃi/, /bruka/ și /brutʃa/ etc....) și diferența dintre cele două articulări a devenit fonematic pertinentă.

La nivel lexical, în cursul istoriei lingvistice italiene recente, s-au produs fenomene de individualizare funcțională, de exemplu în diferențierea semantică dintre *coltura* și *cultura*, *la fronte* și *il fronte* etc.... (cf. pentru aceste cazuri și pentru altele De Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita* cit. 31, 178, 260). Un caz clasic de individualizare funcțională se află la originea cuvântului *missa*, din latina ulterioară secolului al V-lea : formula finală a serviciului religios creștin, *Ite missa est*, calchia o formulă grecească, πέμπεται, „este trimis”, cu o referire subînțeleasă la euharistia care, la sfârșitul slujbei, era trimisă bolnavilor și celor absenți de la slujbă. Acest obicei s-a pierdut, dar s-a păstrat cu sfințenie formula, care n-a mai fost înțeleasă, și participiul trecut *missa* a fost luat ca substantiv, dând naștere unui substantiv feminin *missa* (cf. A. Pagliaro, *Altri saggi di critica semantica*, Messina-Florența 1962. 129-182).

Fraza următoare este adăugată de editori (1957 B. Engler), nu cu totul nemotivat.

(244) După Tesnière 1939. 174, fonologia pragheză își are originea în acest pasaj ; pentru problema raporturilor acesteia cu Saussure, vezi *supra* 287 și vezi *C.L.G.* 55 n. 103, 56 n. 105, 88 n. 145, 100 n. 176.

(245) Și aici *limba* este forma pură, *schema* lui Hjelmslev : vezi n. 45.

(246) Sursele acestui paragraf sînt o lecție ținută în ianuarie 1909, în cadrul celui de al doilea curs (S.M. 72-73, notele 74 și 75) și două lecții din 27 și 30 iunie 1911 din cadrul celui de al treilea curs (S.M. 89-90, notele 143-147).

În dezvoltarea capitolului, Saussure menționează din nou (*C.L.G.* 37 și 39 și vezi n. 56 din *C.L.G.* 37) capacitatea de „a articula” substanța fonică și semnificativă, capacitate care se află la baza limbajului. O asemenea „facultate de asociere și de coordonare” se manifestă prin constituirea unor „grupuri” de cuvinte : or, specifică Saussure (1892 B. Engler, care nu este trecut în textul editorilor), prin „grup” înțelegem atît „raportul” dintre *contre*, *contraire*, *rencontrer* etc., cît și „raportul” dintre *contre* și *marche* în *contremarache*. Sau (cum se precizează în lecția din cel de al doilea curs : S.M. 72), în primul caz avem „unități de asociere”, sau „grupuri în sens de familii”, iar în al doilea caz, „unități discursive”, sau „grupuri în sens de sintagme”. Jakobson 1967. 8-9, 19-20 îl indică pe Kruszewski drept sursă a ideii de dublu tip de raporturi.

(247) Reluînd termenii din cel de al doilea curs (vezi *supra* n. 246) Frei 1929. 33 propune să fie definite ca „discursive” raporturile sintagmatice. Merită să notăm că editorii găsesc în surse, fără să-l utilizeze, termenul de *structură* pentru a denota ceea ce ei numesc „lanțul vorbirii” (1986 B. Engler) : vezi n. 259.

- (248) Frei propune să se definească drept „memoriale” raporturile asociative. Uzanța a consacrat termenul de *paradigmatic*, nefolosit de Saussure, dar sugerat de pasaje în care paradigmele flexionale sînt citate ca exemple tipice de raporturi asociative: cf. de exemplu *C.L.G.* 137-138, 141, 146. Despre legătura dintre raporturile asociative și sintagmatice, cf., printre altele, Vendryes 1933. 176 (= 1952. 30), Ombredane 1951. 280, Spang-Hanssen 1954. 101-103, Lepschy 1966. 46-48.
- (249) Vezi *supra* n. 246.
- (250) În sursele manuscrise, Saussure, îndoindu-se în această privință (vezi *infra* n. 251), se mulțumește cu o simplă mențiune („locuțiuni ca *s'il vous plaît* : 2014 B. Engler). Celelalte exemple sînt ale editorilor (care pare că s-au gîndit la sintagme ce, din punct de vedere semantic, reprezintă metafore cristalizate și golite de sens). Să observăm că în pasajul adăugat este folosit într-un mod nu foarte riguros termenul de *semnificație* (vezi n. 231).
- (251) Este unul din punctele „deschise” ale concepției saussuriene și trebuie să le mulțumim editorilor care, în acest caz, n-au încercat să disimuleze incertitudinile lui Saussure. Motivele acestei incertitudini sînt declarate cu destulă claritate. Pe de o parte, combinațiile extinse de sintagme sînt supuse la variații în ceea ce privește locul elementelor constitutive, variații ce depind de alegerile individuale libere: deci sintagmele de o anumită întindere, și mai ales frazele, fiind supuse liberei alegeri individuale, par să aparțină domeniului *vorbirii* (*C.L.G.* 39 n. 63, 40 n. 67). Pe de altă parte, nu numai elementele minime (moneme), ci și sintagme precum *cheval, le cheval, chevalin, il est à cheval* etc. aparțin inventarului memorial și deci par a aparține *limbii*. Mai există și un fapt mai subtil: chiar dacă o sintagmă dată poate fi necunoscută unui individ, „tipul” sintagmatic aparține limbii: de exemplu, chiar dacă n-am folosit niciodată substantivul *chomskisation*, el aparține limbii, dat fiind că este realizat după un anumit „tip” sintagmatic. Or, afirmă Saussure, „în frază va fi la fel” (2021 B. Engler): modelele regulate, tipurile generale de frază aparțin limbii. În acest sens, toate sintagmele posibile, inclusiv frazele, par a aparține limbii.

În același sens, acela prin care frazele aparțin limbii, stau mărturie două alte date de fapt pe care le găsim în *C.L.G.* și pe care le confirmă sursele manuscrise: 1) în *C.L.G.* 40 (= 258 A.B.C.E. Engler) se afirmă, pentru a utiliza expresia notată de Constantin, că „atunci cînd ne aflăm în fața unei limbi moarte, organismul său este acolo, deși nimeni nu o vorbește”: or, este limpede că o limbă moartă ni se prezintă prin fraze ce apar deci ca fiind altceva decît *vorbirea*; 2) în *C.L.G.* 44 (= 258 Engler) se afirmă că *vorbirea* cuprinde „combinațiile individuale, ce depind de voința celor care vorbesc”, și sursele completează „combinațiile individuale, frazele, ce depind de voința individului și care răspund gîndirii sale individuale” (258 E. Engler); sau, mai mult, frazele și sintagmele aparțin *vorbirii* în măsura în care ele depind de voința individuală și, deci, nu aparțin *vorbirii* în întreaga lor realitate.

Oscilațiile gîndirii lui Saussure cu privire la acest punct sînt analizate atent în S.M. 168-179. Ca și Wells 1947. § 19, Godel este tentat să completeze gîndirea lui Saussure surprinzîndu-i, ca să spunem așa, direcția fundamentală de evoluție. Aceasta coincide, fără îndoială, mai mult cu a doua dintre cele două soluții decît cu prima: soluția după care toate sintagmele, inclusiv frazele, aparțin limbii „ca virtualitate”. Godel (S.M. 178-179) citează: „observația profundă făcută în legătură cu creația analogică”, adică o afirmație din primul curs: „Astfel, cuvîntul *indécorable* există

ca virtualitate în limbă și realizarea sa este un fapt nesemnificativ în comparație cu posibilitatea care există de a se forma”. Ulterior, Godel și-a perfecționat teza interpretativă și teoretică: Godel 1170; în același sens, R. Amacker este foarte important: *La sintagmatica di Henri Frei*, în *La sintasii. Atti del III convegno internazionale di studi della Società di Linguistica italiana (Roma 17-18 mag. 1969)*, Roma 1970. 45-111). Saussure tinde să aplice același punct de vedere „profund” la toate sintagmele: „Vorbim numai prin sintagme și mecanismul probabil este că noi avem în minte aceste tipuri de sintagme” (2073 B. Engler). (Aplicarea este sincronică și nu diacronică, după cum afirmă Lyons 1963. 31-32, care de altfel înțelege bine legătura cu Chomsky). Într-adevăr, nu dintr-o întimplare spunem „frazele unei limbi”: frazele aparțin *limbii* ca și elementele lor componente. Faptul că găsim aici, ca – în mod mai general – în sintagmele de o anumită întindere, o anumită libertate de dispunere, nu trebuie să ne împiedice să le admitem în *limbă*: așa cum la nivelul monemelor putem găsi alegeri între două secvențe fonemate diferite, dar monemate echivalente (alomorfe), de exemplu în perechile de cuvinte din italiană *devo/debbo, tra/fra* etc. sau în franceză, *je peux/je puis* etc., la nivelul sintagmelor putem găsi alegeri între două secvențe monemate diferite, dar sintagmatic echivalente. Astfel, presupunând că următoarele două fraze sînt cu adevărat echivalente din punctul de vedere al semnificatului (ceea ce ar fi dovedit dacă toate semnificațiile posibile ale uneia ar fi și ale celeilalte și viceversa), *i fratelli e le sorelle sono arrivati, sono arrivati i fratelli e le sorelle*, am avea două fraze în raport alosintagmatic.

Explorarea teoriei frazei ca fapt de limbă se află doar la începuturile sale în ceea ce privește planul conținutului, o dată cu studiile independente ale lui Tesnière, Prieto și Chomsky. În privința planului expresiei, cercetarea a fost dezvoltată în S.U.A. de către postbloomfieldieni: cf. de exemplu Hockett, *A. Course* cit. 199 și urm., 307 și urm.

Probabil că aplicarea acestor studii la limbi particulare va rezerva câteva surprize, în sensul că chiar și în limbi ca italiană, care s-ar bucura – după *communis opinio* – de o mare libertate sintagmatică la nivelul frazelor, numărul de fraze cu adevărat alosintagmatic (sau cu adevărat echivalente din punctul de vedere al semnificatului, în sensul precizat mai sus) se va dovedi a fi cu mult mai puțin important decât ne-am putea aștepta.

(252) Vezi n. 246.

(253) Despre raporturile asociative memoriale cf. Frei 1942, Bresson 1963. 27. Ideea de cîmpuri asociative s-a dovedit fructuoasă în semantică pentru o abordare structurală a lexicului: Weisgerber 1927, 1928, Bally 1940, Wartburg-Ullmann 1962. 156, Lyons 1963. 37 și urm.

Teoria freudiană a așa-numitelor *lapsus linguae* poate fi considerată ca o confirmare clinică a ipotezei lingvistice a lui Saussure (cf. de exemplu S. Freud, *Psychopathologie de la vie quotidienne*, Paris, Payot. 5 și urm.). După studiile lui Jung asupra asociațiilor verbale (C.G. Jung, *Studies in Word-Associations*, trad. în engleză, Londra 1918), considerate nu dintr-o perspectivă patologică, ci ca fapte fiziologice și normale, s-a acumulat, pledînd în același sens, o mulțime de studii psihologice foarte importante pentru lingviști (cf. Miller, *Langage et communication*, cit., cap. IX. 236-262), aceste studii confirmînd *ab abundantiam* intuiția fundamentală pe care Saussure o moștenise de la Kruszewski.

- Godel 1953. 49 amintește că seria de asociații fondate pe simple întîlniri fonematice (*enseignement - élément - ajustement...*) este, în graficul de la pagina 138, un adaos al editorilor; acest lucru nu este în întregime exact: chiar dacă exemplele sînt ale editorilor, ideea fundamentală este a lui Saussure care, așa cum arată sursele, afirma: „Va putea exista o asociere numai în numele semnificativului: *enseignement, instruction, apprentissage, éducation* etc. Putem avea o simplă comunitate de imagini auditive: *blau, durchbläuen* etc.” (2026 B. Engler). Exemplul *blaudurchbläuen* a fost utilizat de editori în nota de la pagina 137 și la pagina 178.
- (254) Teza lui Saussure a fost contrazisă de Jakobson, pentru care nominativul, fiind cazul zero, ar fi primul în paradigmele flexionare (Jakobson 1966. 49).
- (255) Paragraful are surse multiple: o lecție din primul curs despre dependența valorii unui element de context sintagmatic (S.M. 59. n. 27); două lecții din cursul al doilea (din 11 și 14 ianuarie 1909) despre legătura, în „mecanismul unei stări de limbă”, dintre raporturile sintagmatice (sau *discursive*) și asociative (sau *intuitive*) (S.M. 72-73 n. 74 și 76); o lecție din cursul al treilea despre sintagme, lecție deja utilizată în *C.L.G.* 135-137 (S.M. 89 și 143).
- (256) Primul și al doilea alineat sînt o însușătură tipică, creată de editori cu elemente în parte bastarde („diferențe fonice și conceptuale” este expresia obișnuită, pe cît de îndrăgită de editori, pe ațit de străină lui Saussure: S.M. 113 și vezi n. 131), în parte de origine saussuriană mai sigură: așa este, de exemplu, locuțiunea „solidarității sintagmatice” (și „asociative”) pentru care cf. 2105 B. Engler.
- (257) Ultima frază a alineatului este adăugată de editori (2053 B. Engler și S.M. 117), pe baza unui ciudat echivoc. Saussure spune în mod clar că o sintagmă *roulis* este analizată ca *roul⁺is* și precizează: „+ deoarece, ca întotdeauna, există o succesiune. × pentru că *roulis* este un produs în care *roul-* și *-is* sînt factorii” (2052 B. Engler). Pe această bază, editorii îi atribuie lui Saussure o altă idee, și anume aceea că valoarea sintagmei depinde nu numai de suma și de produsul componentelor ei, ci și de raportul dintre totalitatea sumă-produs și componente. Echivocul revine în *C.L.G.* 143 alineatul 1: „*dix-neuf* este solidar [...] sintagmatic cu elementele sale *dix* și *neuf*”.
- Notăm, printre altele, că începutul alineatului următor („Este un principiu general...”), ca și următoarele trei prime fraze ale alineatului sînt adăugate de editori în mod oarecum gratuit. În particular, în ultimul alineat al paragrafului, obiecția presupusă (fraze monoreme și monomonematice ca *oui, non, déjà*) nu prea are sens: așa cum spuneam că monemele sînt compuse din foneme chiar dacă există moneme monofonematice, tot așa putem spune că sintagmele sînt compuse din moneme, chiar dacă există fraze monomonematice.
- (258) Sursele paragrafului sînt două lecții din cel de al doilea curs (S.M. 72-73 n. 75-76).
- (259) În ultimul alineat al paragrafului găsim una dintre numeroasele ocurențe saussuriane neregulate de *fonem* și de *elemente fonologice*: în acest caz, în ciuda caracterului nonconform cu norma al inserției, este clar că un pasaj de acest gen a stimulat elaborarea teoriei cumulării fonemelor (vezi n. 131). Sursa manuscrisă (2079 B. Engler) vorbește doar de *element*.
- Puțin mai departe apare termenul de *structură* care, în cazul acestui pasaj, nu se află în sursa manuscrisă (208 Engler), dar care este totuși cu siguranță adoptat de Saussure în alte pasaje: vezi n. 247 și *C.L.G.* 181 (2696 B. Engler) și 189 (2087 B. Engler). Deci, cu siguranță, termenul este saussurian: este inexact să spunem că

Saussure n-a adoptat niciodată termenul de *structură* (Benveniste 1962 = 1966. 92, dar Benveniste are dreptate când spune că Saussure, pentru a denota sistemul, nu adoptă termenul de *structură*, ci pe acela de *sistem*: vezi *infra*) sau că nu-l va adopta decât pentru a-l refuza (Mounin 1966. 24): în realitate, cum apare mai evident în sursele manuscrise decât în *C.L.G.* 181, Saussure are îndoielei mai curînd față de termenul de *construcție* decât față de acela de *structură*. Pe de altă parte, Kukenheim se înșeală complet atunci când scrie despre Saussure: „Ceea ce a doua treime a secolului al XX-lea va reține mai ales din teoria sa este cuvîntul magic *structură*” (Kukenheim 1962. 94). În a doua treime a secolului al XX-lea, termenul de *structură* a fost adoptat în feluri foarte diferite și în proporții mult mai importante decât îl folosește Saussure, care nu utilizează acest termen ca pe unul dintre cuvintele sale cheie (cf. citat Benveniste).

În sfîrșit, trebuie să remarcăm că în toate pasajele manuscriselor sau ale *C.L.G.* în care apare termenul de *structură*, cuvîntul desemnează întotdeauna regruparea sintagmatică, lineară: adică el este utilizat mai mult în accepția „americană” decât în accepția structuralismului european.

- (260) Sursele paragrafului sînt două lecții din cel de al treilea curs, ținute în mai 1911 (S.M. 84 n. 121).
- (261) În sursele manuscrise (2100 B. Engler), exemplul dat este acela al lui *sé-* din franceză (*séparer, séduire, sélection*), despre care Saussure se întreabă „în ce măsură el există” ca „prefix cunoscut”.
- (262) Despre arbitrarul relativ, cf. Bally 1940, Catalán Menéndez Pidal 1955. 18, Zawadowski 1958, Wartburg-Ullmann 1962. 129, Antal 1963. 81, Jaberg 1965. 146. Alte indicații în Ullmann 1959. 86 și urm.
- (263) Considerațiile din ultima frază a alineatului sînt făcute de editori (2112, 2114 B. Engler și S.M. 117-118). Dar tot restul paragrafului, care trasează atît de clar o viziunea istoricizantă a dinamicii lingvistice, reflectă notele manuscrise ale lecțiilor.
- (264) Cercetarea asupra limbilor lexicologice și gramaticale a fost dezvoltată cu succes: comparația dintre germană, limbă gramaticală, și franceză, limbă lexicologică, a fost reluată de Bally, *Ling. gén.* cit. 341-345; W. von Wartburg, *La posizione della lingua italiana*, Florența, 1940. 93 și urm., compară franceza, mai lexicologică, cu italiana, mai gramaticală. Considerațiile lui Saussure și noțiunea de economie lingvistică elaborată pe urmele lui Saussure de Martinet oferă un cadru teoretic mai precis unor studii tipologice ce respectă faptele și metodele obiective ale lingvisticii științifice.
- (265) Sursele paragrafului sînt două lecții distincte din cel de al doilea curs: S.M. 72 (n. 73) și 73-74 (n. 80).
- (266) Despre atitudinea rezervată cu privire la utilizarea termenului de *istoric* în legătură cu *gramatica*, vezi *C.L.G.* 33 n. 41, 98.
- (267) Sursele paragrafului sînt două lecții distincte din cel de al doilea curs: S.M. 72 (n. 73) și 73 (n. 76-78). Din punctul de vedere al metodei studiilor sintactice, considerațiile lui Saussure au cea mai mare valoare: reluate în capitoul următor și în *C.L.G.* 184, ele atacă baza metodelor conținutiste ce domină din plin sintaxa tradițională, ca și sintaxa numită istorică. Cerința de a porni, în orice analiză sintactică, de la recunoașterea unor clase de indici individualizabili în planul formei expresiei a fost reafirmată, de exemplu, de H. Spang-Hansen, în *Actes du VI-e Congrès international de linguistique*, Paris 1949. 379-381, la 390 și J. Whatnough,

Language. A Modern Synthesis, Londra 1956. 390. Cf. De Mauro, *Frequenza e funzione dell'accusativo in greco*, cit. Vezi și n. 219.

(268) Sursa este o lecție din cel de al treilea curs : S.M. 83-84 (n. 120). În lecție se vede cit de stinjenit este Saussure de faptul că trebuie să utilizeze termenul *abstrait* pentru a desemna procese și scheme efectiv prezente pentru locutor : vezi n. 70.

(269) În acest capitol de sutură tipică, editorii utilizează surse disparate : o lecție din primul curs (S.M. 61 n. 32), două lecții, relativ îndepărtate între ele, una din al doilea curs (S.M. 70 n. 67 și 74 n. 83) și cealaltă din cel de al treilea curs (S.M. 78, 100).

În capitolele următoare ale acestei părți, editorii au utilizat, distribuindu-le în mod variat, lecțiile primului curs de după *Introduction și Principes de phonologie* (S.M. 55-63 n. 9, 11-18, 25, 26, 28, 31, 32, 35-39). În planul ultim al lui Saussure, analiza fenomenelor istoric-evolutive trebuia nu să urmeze, ci să preceadă prezentarea limbii (vezi *supra* n. 12, 65). Fără îndoială că, dacă editorii ar fi urmat această cale, părțile a treia, a patra și a cincea din *C.L.G.* ar fi fost privite cu mai multă atenție și viziunea istoricizantă a limbii elaborată de Saussure i-ar fi apărut cititorului mai clar. Dimpotrivă, nu numai că aceste considerații nu s-au produs, dar unii savanți care erau de obicei plini de perspicacitate au ajuns să gândească și să afirme că a doua jumătate a *C.L.G.* nu avea importanță sau că ea nu prezenta nici o noutate deosebită : cf. Jaberg 1937, 136 și A. Varvaro, *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Napoli 1966. 212).

(270) Vezi n. 269. La începutul primului paragraf, putem citi în sursele manuscrise, ca de obicei, *element* și tot ca de obicei, editorii, împotriva intenției lui Saussure, au introdus termenul de *fonem* : vezi n. 131. Prima frază din cel de al doilea paragraf aparține în întregime editorilor.

(271) Putem interpreta schimbările „spontane” ca pe niște procese de fonematizare de variante libere și schimbările „combinatorii” ca pe niște procese de fonematizare de variante combinatorii.

(272) Textul ediției din 1916 este „nu-i decît în...” (2281 A. Engler) : începînd cu ediția din 1922, apare aici o eroare de tipar („nu este astfel în...”), care alterează complet sensul frazei, redîndu-l în mod eronat.

(273) Wartburg-Ullmann 41 îi va reproșa lui Saussure această frază : vezi n. 86.

(274) În sursele manuscrise nu se vorbește despre *semn*, ci, mai corect, despre *simbol fonetic* (S.M. 112 n. 34).

(275) Despre caracterul „orb” al evoluției fonetice conform concepției lui Saussure și despre polemica legată de aceasta, vezi n. 176.

(276) Vezi n. 269.

(277) Așa cum s-a remarcat (Herman, 1931), *bizan* nu aparține germanicei occidentale în general, ci în mod specific variantei Hochdeutsch : și în acest caz, eroarea nu este a lui Saussure, căci, în sursele manuscrise (2366 B. Engler), limba căreia îi aparțin vocabulele despre care e vorba nu este numită.

În trecerea de la latină la italiană, avem de asemenea (dar mult mai rar, dat fiind caracterul conservator al sistemului fonematic toscan), cazuri de ruptură a legăturii gramaticale în cuvinte de tradiție directă : astfel *domus* și *domesticus* dau *duomo* și *domestico* (cu intervenția unei evoluții divergente a semnificațiilor), *ductia* și (*aquae ductus* dau *doccia* și *acquedotto*).

(278) Formula „diferențe fonice”, ca de obicei, nu se află în manuscrise (vezi n. 131).

- (279) Pentru surse, vezi n. 269.
- (280) Despre concepția saussuriană a analogiei, cf. Frei 1929. 27, Delacroix 1930. 265, Wartburg-Ullmann 1962. 60. Mai vezi și *supra* n. 251, pentru rolul pe care îl joacă analogia în formarea sintagmelor: rol esențial dacă ținem seama de faptul că pentru Saussure sintagmele sînt nu numai „cuvintele”, dar și frazele, astfel că analogia este sursa creativității limbii, calea prin care limba generează ansamblul teoretic infinit al frazelor. Saussure își intitulează pe bună dreptate lecțiile pe această temă: *Analogie, principe général des créations de la langue* (S.M. 57), titlu folosit de editori pentru cel de al treilea paragraf al acestui capitol: *infra* 226.
- (281) Vezi n. 176.
- (282) Termenul de *economie* nu pare a se afla în manuscrise (2570 B. Engler). El a fost introdus în chip fericit de editori pentru a denota echilibrul dintre diferitele tendințe ce acționează asupra limbii: el a fost reluat în această accepție de A. Martinet 1955, care a făcut din el un termen-cheie al concepției structurale moderne a realității lingvistice.
- (283) Pentru surse, vezi n. 269.
Asupra etimologiei populare există o literatură foarte vastă, pentru care cf. Ullmann 1959. 91. Pentru polemicele antisaussuriene ale lui Iordan, Wartburg și Ullmann, vezi *infra* n. 286. Cf. și J. Orr, *L'étimologie populaire*, „Rev. lingv. rom.” 18, 1954, 128-142 și J. Vendryes, *Pour une étymologie statique* B.S. L. 49: I, 1953. 1-19, Tn. Hristea, *Tipuri de etimologie populară*, „Limba română”, 16, 1967. 237-251, reia clasificarea lui Saussure.
- (284) Examelele universitare (ceea ce ar da dreptate tezei aspectului patologic al așa-numitei *Volksetymologie*) sînt o sursă destul de bună de etimologii populare dificil de remarcat de către un profesor neatent: mulți studenți de la filologia clasică sînt convinși că hazul homeric provine din lipsa de atenție nefastă a poetului grec (*quandoque bonus...*); mulți gîndesc că *semnificatul* este persoana care spune ceva etc.
- (285) Un alt exemplu de etimologie populară: în italiană, *doppiare* „a dubla” un film), împrumutat din argoticul *to dub* și alipit lui *doppio* „dublu”; în franceză *ouvrable* alipit lui *ouvrir* (de fapt lui *oeuvrer* = a lucra).
- (286) În ediția din 1916, acest pasaj (2670 A. Engler) era: „Etimologia populară este un fenomen patologic; deci ea nu acționează etc.”; cuvintele de la „este” la „ea” au fost șterse începînd cu ediția din 1922, cu siguranță în semn de omagiu față de tendințele lingvistice ale epocii, care tindeau să conceapă limba ca pe o țesătură de onomatopee, de interjecții, de cuvinte „afective”, de etimologii populare etc. Dar adevărata gîndire saussuriană este tocmai aceea pe care editorii au corectat-o și cenzurat-o: „Există aici [în etimologia populară] ceva ce poate trece drept vicios, drept patologic, deși este o aplicație extrem de specială a analogiei” (2670 B. Engler). Cf. Iordan-Orr 1937. 173 n. 1 = Iordan-Balner 1962. 204 n. 1, Wartburg-Ullmann 1962. 125 combat opiniile lui Saussure.
- (287) Pentru surse, vezi n. 269. Despre *aglutinare*, cf. Frei 1929. 109. La pagina 181, notăm discuția asupra termenului de *structură*, pentru care vezi n. 259.
- (288) Acest capitol, de mare importanță pentru originea problematicii saussuriene (vezi n. 216 și 217), este o combinație din diferite lecții ținute în cadrul celui de al doilea curs (S.M. 110 n. 60, 64, 69, 71), printre care se remarcă lecția despre „problema identităților” (S.M. 60), pe care editorii au tăiat-o în două, punînd aici problema

identității diacronice și lăsând în *C.L.G.* 123 cealaltă problemă fundamentală, cea a identității sincronice (S.M. 119).

Analiza „stării” limbii grecești primitive este esențială pentru a ilustra concepția saussuriană a diacroniei prospective: la originea unei reorganizări complexe a sistemului sintagmatic și morfosintagmatic al limbii grecești clasice, la capătul căreia are loc dispariția valorii autonome a genitivului, se află o ordine specifică, inițial indiferentă, datorată unor cauze accidentale. Trebuie să remarcăm încă o dată că antiteologismul lui Saussure nu implică negarea totală a unei viziuni organice a fenomenelor evolutive; el implică doar contestarea riguroasă a oricărei concepții mistice a schimbărilor. Vezi n. 176.

- (289) Titlul acestei secțiuni din text este, începînd cu ediția din 1916 și în toate edițiile ce i-au urmat, *Appendices aux troisième et quatrième parties*. În realitate este vorba de un apendice la părțile a doua și a treia: dar partea a doua și a treia fuseseră mai întîi gîndite de editori ca părțile a treia și a patra; aceștia voiau să facă din capitolele despre scriere și fonologie (*C.L.G.* 48-81) o primă parte, de altfel conform schemei primului curs (S.M. 54). La un moment dat, probabil în legătură cu întreaga arhitectură impusă materialului saussurian (vezi n. 65), paginile despre scriere și fonologie au fost înglobate în *Introducere*, iar părțile a treia (sincronia) și a patra (diacronia) au devenit părțile a doua și a treia, dar editorii au neglijat să corecteze titlul la apendice (cf. S.M. 100).

În ceea ce privește sursele manuscrise, cele trei apendice folosesc lecții din primul curs (S.M. 110).

- (290) Pentru surse, vezi n. 7. După Malkiel (*infra*), Saussure (adică, în realitate, editorii) pune discursul despre etimologie în apendice pentru că acest sector de cercetare nu are autonomie. Despre statutul metodologic general al acestei ramuri importante a cercetării lingvistice, cf. Y. Malkiel, *Etymology and General Linguistic*, în *Linguistic Essays on the Occasion of the Ninth Inter. Congr. of Linguists*, W. 18, 1962. 198-219. Malkiel refuză și el propunerea lui Vendryes, *Four une étymologie stat.* cit. (vezi n. 283).
- (291) În concepția finală a lui Saussure despre ordinea în care trebuiau date teoremele lingvisticii, paginile despre „limbi” trebuiau să fie primele; din punct de vedere pedagogic, cititorul profan (și știm cît de mult însemna aceasta pentru Saussure, pentru care lingvistica nu trebuia să rămînă domeniul privat al specialiștilor, față de care, de altfel, nu avea prea mare prețuire: *C.L.G.* 33-34) și mai ales studentul în lingvistică (și Saussure a fost întotdeauna sensibil la aspectele didactice: *supra* 254, 260-261, 270) ar fi avut de a face, de la bun început, cu accidentalitatea istorică ce domină viața limbilor. Pornind de la acest punct de vedere, Saussure își deschide deci cel de al treilea și ultimul său curs cu lecțiile despre pluralitatea formelor de limbă, despre întrepătrunderea idiomurilor în spațiu și în timp, despre mutația lor („nu au caractere permanente”: S.M. 81), despre raporturile lor cu accidente istorice externe etc. (S.M. 77-81 n. 97-110). Pornind de la această viziune a aspectului istoric concret, cititorul și studentul ar fi fost astfel conduși spre cunoașterea unei dimensiuni generale a fenomenelor lingvistice și discursul ar fi trecut de la „limbi” la „limbă” (vezi *supra* 268). Această organizare a materialului a fost schimbată de editori din motivele și în felul pe care le-am arătat (vezi n. 65). Și, ca ultim rezultat al acestei totale schimbări, materialul cu care trebuia să înceapă *C.L.G.* a fost pus în ultimele două părți.

Pentru constantele fonice și psihice la care face aluzie ultimul alineat, vezi n. 42.

(292) Vezi n. 291.

(293) Vezi n. 291.

Pentru un comentariu al capitolului, cf. Amman 1934. 273-276.

(294) Apoi atlasele lingvistice s-au înmulțit. Pentru o introducere detaliată în „verdadera montaña de estudios de geografía lingüística” (A. Alonso) cf. S. Pop, *La dialectologie*, 2 vol. Louvain 1950. Cf. și Vidos 1959. 44-90; Malmberg 1966. 82-107; C. Grassi pregătește acum o nouă sinteză ca introducere în această materie.

Ancheta asupra graiurilor romande la care se referă Saussure la p. 277 este *Glossaire des patois de la Suisse romande*, redactat de L. Gauchat, J. Jeanjaquet, E. Tappalet, E. Muret, P. Aebischer, O. Keller și alții, grup condus mai întâi de Gauchat și apoi de K. Jaberg. Adunarea materialelor a început în 1899.

(295) Pentru surse, vezi n. 291.

Pentru raportul dinamic dintre „forța *intercourse* și spiritul particularist”, cf. Frei 1929. 292.

Despre problema raportului dintre schimbarea fonetică și împrumuturi, cf. Jakobson 1962. 239.

La sfârșitul primului paragraf, „împrumut de fonem” reprezintă numai „împrumut” din sursele manuscrise: vezi *C.L.G.* 61 n. 111.

(296) Lucrarea lui J. Schmidt datează din 1872 și nu din 1877, dată repetată mai departe, 3058, 3059 B. Engler.

(297) Editorii folosesc aici din nou lecții din cel de al doilea curs (S.M. 74 n. 81) și din primul curs (S.M. 63 n. 41), deja utilizate. Toată partea a cincea reunește fragmentele neutilizate în alte locuri: vezi n. 291.

Despre cele două perspective, vezi *C.L.G.* 100 și n. 176, 128 și cf. Ullmann 1959. 38.

(298) Titlul aparține editorilor; în prima ediție figura „și limba primitivă”, expresie care a fost schimbată apoi cu „prototipul” (3108 Engler).

Aceste pagini provin din lecțiile din cel de al doilea curs (S.M. 75) consacrate istoriei lingvisticii de la Bopp și până la neogramatici, pagini rezumate de editori în primul capitol al *Introducerii* (*C.L.G.* 29-32).

(299) Despre Pictet, vezi *supra* 240 și *C.L.G.* 227-228.

(300) Sursa o constituie grupul de lecții din primul curs despre *La méthode reconstructive et sa valeur* (S.M. 64-65): Saussure anunță aici, pentru prima oară, tema limbii ca formă pură (vezi n. 45): „Adevăratul mod de a-ți reprezenta elementele fonice ale unei limbi nu este să le consideri ca pe niște sunete ce au o valoare absolută, ci ca pe niște sunete cu o valoare pur opozitivă, relativă, negativă. Limba nu cere decât diferența... Ar trebui să mergem mult mai departe cu această constatare și să considerăm orice valoare a limbii ca opozitivă, și nu ca pozitivă, absolută” (S.M. 65).

Ne aflăm în fața unor considerații „vechi”: este, cu siguranță, primul nucleu de reflecții teoretice ale lui Saussure, născute pe marginea experienței din *Mémoire*, sub presiunea polemicii cu Osthoff, în contact cu cercetările lui Kruszewski și Baudouin (245-246, 255-256), în scopul de a-i obliga pe lingviștii comparatiști „să înțeleagă ce fac”.

(301) În sursele manuscrise, „faptele” sînt în realitate „două”: primul și al doilea. Cel de al treilea este adăugat de către editori (S.M. 119), cînd, de fapt, el este mai curînd condiția generală a primului și a celui de al doilea.

- (302) În întreg capitolul, editorii amestecă lecția din cel de al doilea curs despre erorile lingvisticii postboppiene (vezi *supra* n. 298) cu lecția de introducere în „tabloul” familiilor lingvistice în care Saussure insistă asupra tezei sale fundamentale privind aspectul istoric accidental al sistematizării lingvistice: „Nu există caractere permanente, sustrate acțiunii timpului” (S.M. 80).

Despre limbă și rasă la Saussure, cf. Amman 1934. 276-277.

La p. 229, rîndurile 8-9, unde scria „cumnatul, soț al surorii”, este o eroare, prezentă în manuscrise; corect este „cumnatul, frate al surorii” (= gr. $\delta\omicron\rho\tau\upsilon$): cf. S.M. 121.

- (303) Despre această temă la Saussure, cf. Amman 1934. 277-280 și Ullmann 1953. Obiectivul criticilor lui Saussure constă în pretenția de a face deducții asupra caracteristicilor „spiritului” sau „geniului” unui popor pornind de la considerarea faptelor fonomorfoloage. Dar asta nu înseamnă nicicum că lingvistica trebuie să ignoreze faptul că, fiind în mod radical legată de contingentele istorice, o limbă nu trăiește decît în raport cu o societate determinată, scufundată în devenirea istorică, conform tezei din *C.L.G.* 90-96. Recunoașterea principiului arbitrarului, în măsura în care ea exclude faptul că organizarea vorbirii umane reproduce, pe planul expresiei și pe planul conținutului, structuri fonico-acustice sau psihologico-ontologice „naturale”, preconstituite, implică ideea că totul în limbă, semnificații și semnificați, nu se sprijină decît pe consensul social. Aceasta nu are o limită și o condiție decît în necesitatea de a garanta și de a perpetua în timp distincțiile operate pe planul semnificațiilor și al semnificațiilor; respectînd nevoia de creativitate, adică posibilitatea de a produce un ansamblu infinit de noi semne datorită mecanismului analogiei. O asemenea viziune a funcționalității limbii, a esenței sale vitale și a vieții sale efective, îi impune lingvisticii să-și organizeze cercetarea pe de o parte în legătură cu teoria generală a semnelor și pe de altă parte cu cercetările socio-psihologice, conform clasificării schițate în *C.L.G.* 41-42. În același timp, nu există fenomen care, calificabil drept lingvistic la nivelul limbajului comun, să poată fi exclus din orizontul de cercetare al lingvisticii pur saussuriene; materialul disciplinei saussuriene este alcătuit din orice fel de fapt lingvistic (*C.L.G.* 33-34 și 45-47), tocmai în măsura în care acestea îi revine sarcina de a cerceta „norma tuturor celorlalte manifestări ale limbajului” (*C.L.G.* 36), adică limba, care este formă a vorbirii. Pentru acest tip de interpretare, vezi n. 40, 51, 56, 65, 83, 129, 137, 138, 150, 167, 176, 204, 225, 226, 227, 231.
- (304) Acest ultim capitol este construit și el din fragmente de lecții disparate aparținînd celui de al treilea curs (S.M. 80-81 n. 105, 106, 109).
- (305) După cum a arătat, primul, Godel (S.M. 119 și 181), ultimul alineat din *C.L.G.* este „concluzia editorilor”: altfel spus, nimic din sursele manuscrise nu arată că Saussure ar fi rostit această frază celebră și, încă mai puțin, că ea reprezintă „ideea fundamentală” a cursului. După Jaberg 1937. 128-130, autonomia lingvisticii în concepția saussuriană se bazează pe această ultimă frază. În afirmația lui Jaberg rămîne totuși un oarecare echivoc care, după părerea noastră, ar putea să o facă acceptabilă. O exprimare neechivocă a acestei greșite înțelegeri a sensului lui *objet* și a întregii propoziții finale se află într-un fragment ca acela al lui Leroy: „Există, în sfîrșit, afirmația care încheie *Cursul* și care îi exprimă miezul: «Lingvistica are drept unic și adevărat obiect limba privită în ea însăși și pentru ea însăși». Ceea ce,

în concluzia lungii meditații care este *Cursul de lingvistică generală*, este definit ca lingvistică prin excelență este același lucru cu ceea ce, în epoca precedentă, se numea lingvistică internă prin opoziție cu lingvistica externă... Atenția prioritărată acordată sistemului îl făcea să considere fenomenele externe drept secundare” (Leroy 1965. 90-91). Dacă toate acestea sînt, după cum vom vedea, discutabile din punctul de vedere al interpretării corecte a gândirii lui Saussure, Leroy are deplină dreptate atunci cînd subliniază „funcția de program pe care această frază [...] a avut-o în dezvoltarea doctrinelor lingvistice din ultimii patruzeci de ani” (p. 91): este foarte adevărat că o bună parte din lingvistica de inspirație structuralistă a crezut că a-i respecta pe Saussure înseamnă a ignora dezechilibrele sistemului, dinamica sincronică, condiționările sociale, fenomenele evolutive, legătura dintre acestea din urmă și diferitele contingente istorice, tot valul de fenomene lingvistice prin care și datorită cărora limba este formă. Adăugarea ultimei fraze este pecetea unei manipulări editoriale a notelor saussuriene, care poartă, în parte, responsabilitatea pentru atitudinea exclusivistă a structuralismului, mai ales în curentele postbloomfieldiene din S.U.A.

Scriind această frază, editorii n-au creat *ex nihilo*: Godel subliniase deja faptul că ei au crezut că scriu ceva în conformitate cu principiul din *C.L.G.* 36: „trebuie să ne plasăm de la bun început pe terenul limbii și să o luăm ca normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului”. Dar Saussure, după cum s-a arătat de mai multe ori (*supra* n. 303), nu voia să decreteze astfel o atitudine exclusivistă. *Limba* este normă și formă a unei materii extrem de eterogene și compozite care ține toată (*C.L.G.* 33-36) de domeniul legitim al studiului lingvistic. Limba este deci *obiectul* specific al lingvisticii, nu în sensul vulgar de „Gegenstand” (Lominei), de „lucru” („choses”), ci în sensul de principiu ce ordonează cunoștințele lingvistice (vezi n. 40). „Să revenim la plan. Să reluăm acest termen: *limbile*. Lingvistica nu trebuie să studieze decît produsul social, limba. Dar acest produs social se manifestă printr-o mare diversitate de limbi (obiect concret este deci acel produs social depus în creierul fiecăruia). Ceea ce este dat, sînt *limbile*. Mai întîi trebuie să studiem limbile, o diversitate de limbi. Observînd aceste limbi, vom extrage ceea ce este universal. Vom avea atunci în fața noastră un ansamblu de abstracții: aceasta ar fi *limba*, în care vom studia ceea ce se observă în diferite limbi. În al treilea rînd, va trebui să ne ocupăm de individ. Executarea are o importanță, dar nu este esențială. Nu trebuie să amestecăm în studiu fenomenul general cu mecanismul executării individuale.” (427-429 B. Engler). De la multele limbi, instrumente elaborate de către corpuri sociale cu istoricitate definită, la recunoașterea aspectelor universale ale tehnicii lingvistice, considerate, dincolo de disparitatea sa „superficială” în „unitatea ei profundă” (*C.L.G.* 113), la considerarea reinnoită a „executării” (*C.L.G.* 39), la „executarea individuală”: iată acel *Umweg* pe care Saussure îl propune lingvisticii.

Lista abrevierilor bibliografice

Pentru celelalte abrevieri, mai ales cele ale titlurilor operelor lui Saussure, cf. *supra* n. 1. În această listă au fost folosite siglele următoare pentru revistele: A.L. „Acta Linguistica”, B.S.L. „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, C.F.S. „Cahiers Ferdinand de Saussure”, I.F. „Indogermanische Forschungen”, J.P.S. „Journal de psychologie normale et pathologique”, K.Z. „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung”, Lg. „Language”, N. ph. „Neophilologus”, P.B.B. „Paul und Braune’s Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur”, T.C.L.C. „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague”, T.C.L.P. „Travaux du Cercle linguistique de Prague”, V.Ja. „Voprozy Jazykoznanija”, V.R. „Vox Romanica”, W. „Word”, Z.R.Ph. „Zeitschrift für romanische Philologie”.

Bibliografie

- V.I. ABAEV, *Lingvističeskij modernizm kak degumanizacija nauki o jazyke*, V.Ja. 14.3. 1965. 22-43.
- N. ABBAGNANO, *Dizionario di filosofia*, Torino, 1961.
- E. ABEGG, recenzie la C.L.G.² *Wissen und Leben*, 10 august 1923. 919-920.
- D. ABERCROMBIE, *Elements of General Phonetics*, Edinburg, 1967.
- Th. ABSIL, *Sprache und Rede. Zu de Saussure's „Allgemeiner Sprachwissenschaft“*, N. ph. 10, 1925. 100-108, 186-193.
- J. de AJURIAGUERRA, *Speech Disorders in Childhood*, in *Brain Function*, 1906. 117-130.
- W.S. ALLEN, *Zero and Pānini*, „Indian Linguistics”, 16, 1955. 106-113.
- A. ALONSO, *Prólogo a la edición española*, in F.d.S., *Curso de lingüística general*, Buenos Aires, 1945. 7-30.
- D. ALONSO, *Poesía española. Ensayo de métodos y límites estilísticos*, ed. 1, Madrid, 1950, ed. a 2-a, 1952.
- H. AMMANN, *Kritische Würdigung einiger Hauptgedanken von F.d.S. „Grundfragen der Sprachwissenschaft“*, I.F. 52, 1934. 261-281.
- H. AMMANN, recenzie la F. de Saussure, *Grundfragen der allgem. Sprachwissenschaft*, I.F. 52, 1934. 304.
- K. AMMER, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, Halle, 1958.
- L. ANTAL, *Questions of Meaning*, Haga, 1963.
- F. ANTINUCCI, *Introduzione*, in N. Chomsky *Le strutture della sintassi*, trad. și introduce de F.A., Bari, 1970. VII-XXXI.
- K.O. APEL, *Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico* („Archiv. f. Begriffsgesch.”, VIII), Bonn, 1963.
- H. ARENS, *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Monaco, 1955.
- K. BALDINGER, *Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks* („Deutsche Akad. der Wissens. zu Berlin. Vorträge und Schriften” Heft 61), Berlin, 1957.
- Ch. BALLY, in „Journal de Genève”, 18 iulie 1908 (= *F.d.S.* 32-33).
- Ch. BALLY, *Traité de stylistique française*, 2 vol., Heidelberg, 1909.
- Ch. BALLY, in „La semaine littéraire”, 1000, 1 martie 1913 (= *F.d.S.* 51-57).
- Ch. BALLY, *F. de Saussure et l'état actuel des études linguistiques. Leçon d'ouverture du cours de linguistique générale, lue le 23 octobre 1913*, Geneva, 1913 (= *Le langage et la vie*, ed. a 3-a, Geneva, 1952. 147-160).
- Ch. BALLY, *Langue et parole*, J. Ps. 23, 1926. 693-701.
- Ch. BALLY, *ap. Mathesius*, 1933.
- Ch. BALLY, *Synchronie et diachronie*, V.R. 2, 1937. 345-352.

- Ch. BALLY, *Qu'est-ce qu'un signe ?*, J. Ps. 36, 1939. 161-174.
- Ch. BALLY, *L'arbitraire du signe. Valeur et signification*, „Le français moderne”, 8, 1940. 193-206.
- Ch. BALLY, *Sur la motivation des signes linguistiques*, B.S.L. 41, 1940. 75-88 (= *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a 2-a, Berna, 1944, § 197-212).
- Ch. BALLY, cf. V. Martin.
- I. BAUMER, recenzie la F. de Saussure, *Corso di linguistica generale*, introducere, traducere și comentariu de T. De Mauro, ed. 1, Bari, 1967, C.F.S. 24, 1968. 85-94.
- W. BELARDI, *Elementi di fonologia generale*, Roma, 1959.
- E. BENVENISTE, *Nature du signe linguistique*, A.L. 1, 1939. 23-29 (= 1966. 49-55).
- E. BENVENISTE, *Tendances récentes en linguistique générale*, J. Ps. 47-51, 1954. 130-145 (= 1966. 3-17).
- E. BENVENISTE, „Structure” en linguistique, in *Sens et usage du terme „structure” dans les sciences humaines et sociales*, editat de R. Bastide, Haga, 1962 [trad. în italiană, *Usi e significati del termine „struttura”*, Milano, 1965. 27-35] (= 1966. 91-98).
- E. BENVENISTE, *Saussure après un demi-siècle*, C.F.S. 20, 1963. 7-21 (= 1966. 32-45).
- E. BENVENISTE, *Documents pour l'histoire de quelques notions saussuriennes, réunis et présentés par E.B.*, C.F.S. 21, 1964. 131-135.
- E. BENVENISTE, 1964 = Saussure, *Lettres* 91, 126, 129-130.
- E. BENVENISTE, *Ferdinand de Saussure à l'école des Hautes Études*, „École Pratique des Hautes Études, IVe section, Annuaire 1964-1965”, 1965. 21-34.
- E. BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
- H. BIRNBAUM, *F.d.S. och den moderna språkvetenskapen. Till 100-årsjubileet av hans födelse*, „Filol. meddelande f. Ryska inst. v. Stochholms högskola” I, 1957. 7-10 (litogr.).
- L. BLOOMFIELD, recenzie la Sapir, *Language*, „Classical Weekly” 15, 1922. 142-143.
- L. BLOOMFIELD, recenzie la C.L.G., „Modern Language Journal” 8, 1924. 317-319 (= C.F.S. 21, 1964. 133-135).
- L. BLOOMFIELD, *A set of Postulates for the Science of Language*, Lg. 2, 1926. 153-164.
- L. BLOOMFIELD, *Language*, New York, 1933.
- T. BOLELLI, *Tra storia e linguaggio*, Arona, 1949.
- T. BOLELLI, *Per una storia della ricerca linguistica*, Napoli, 1965.
- D.L. BOLINGER, *The sign is not arbitrary*, „Boletín del Instituto Caro y Cuervo”, 5, 1949. 52-62.
- W. BORGEAUD, W. BRÖCKER, J. LOHMANN, *De la nature du signe*, A.L. 3, 1942. 43.24-30.
- C.H. BORGSTRÖM, *The Technique of Linguistic Descriptions*, A.L. 5, 1945-1949. 1-14.
- C. H. BORGSTRÖM, *Innföring i Sprogvidenskap*, ed. a 3-a, Oslo-Bergen-Lund, 1963.
- B. BOURDON, recenzie la C.L.G., „Revue philosophique”, ianuarie 1917. 90-96.
- Brain Function III: Speech, Language and Communication*, edit. de E.C. Carterette, Los Angeles, 1966.
- M. BRÉAL, „Le Temps”, 25 februarie 1913 = *F.d.S.* 49-50.
- F. BRESSON, *La signification*, in *Problèmes de psycholinguistique*, Paris, 1963. 9-45.

- W. BRÖCKER, *Über die Prinzipien einer allgemeiner Grammatik*, Z. R. Ph. 63, 1943. 367-383.
- W. BRÖCKER, J. LOHMANN, *Vom Wesen des sprachlichen Zeichens*, „Lexis” I, 1948. 24-33.
- V. BRÖNDAL, *Linguistique structurale*, in *Essais de linguistique générale*, Copenhaga, 1943.
- R.A. BUDAGOV, *Iz istorii jazykoznanija (Sossjur i sossjurianistvo)*, Moscova, 1954.
- K. BÜHLER, *Die Axiomatik der Sprachwissenschaft*, „Kantstudien” 38, 1933. 19-90.
- K. BÜHLER, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Iena, 1934.
- A. BURGER, *Phonématique et diachronie. A propos de la palatalisation des consonnes romanes*, C.F.S. 13, 1955. 19-33.
- A. BURGER, *Significations et valeur du suffixe verbal français -e*, C.F.S. 18, 1961. 5-15.
- E.L. BURNET, *Saussure, F. de*, in *Dictionnaire historique et biographique de la Suisse*, Neuchâtel, 1930, 6 vol.
- E. BUYSENS, *La nature du signe linguistique*, A.L. 2, 1940-1941. 83-86.
- E. BUYSENS, *Les six linguistiques de F. de Saussure*, „Revue des langues vivantes”, 1942. 15-23, 46-55.
- E. BUYSENS, *Mise au point de quelques notions fondamentales de la phonologie*, C.F.S. 8, 1949. 37-60.
- E. BUYSENS, *Dogme ou libre examen ?*, C.F.S. 10, 1952. 47-50.
- E. BUYSENS, *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, in *Omagiu lui Al. Graur = „Studii și Cercetări Lingvistice”* II, 1960. 403-416.
- E. BUYSENS, *Le signe linguistique*, „Revue belge de philologie et d'histoire”, 38, 1960. 705-717.
- E. BUYSENS, *Origine de la linguistique de Saussure*, C.F.S. 18, 1961. 17-33.
- J.B. CARROLL, *The Study of Language. A Survey of Linguistics and Related Disciplines in America*, Cambridge, Mass., 1953.
- E. CASSIRER, *Structuralism in Modern Linguistics*, W. 1, 1945. 99-120.
- D. CATALÁN MENÉNDEZ PIDAL, *La escuela lingüística española y su concepción del lenguaje*, Madrid, 1955.
- N. CHOMSKY, *Formal Properties of Grammars*, in *Handbook of Math. Ling.* (cf. Chomsky, Miller), 1963. 323-418.
- N. CHOMSKY, *Current Issues in Linguistic Theory*, in J. A. Fodor, J.J. Katz, *The structure of Language. Readings in Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, N.J. 1964.
- N. CHOMSKY, *Aspects of a Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
- N. CHOMSKY, *Cartesian Linguistics. A Chapter in History of Rationalistic Thought*, New York, 1966, trad. în franceză, Paris, 1969.
- N. CHOMSKY, *Language and Mind*, New York, 1968, trad. în franceză, Paris, 1970.
- N. CHOMSKY, G. A. MILLER, *Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages*, in *Handbook of Mathematical Psychology*, R. D. Luce, R. R. Bush, E. Galanter, 2 vol., New York, 1963, vol. II, 269-322.
- N.E. CHRISTENSEN, *On the Nature of Meaning. A Philosophical Analysis*, Copenhaga, 1961.
- A.S. ČIKOVAVA, *Problema jazyka kak predmeta jazykoznanija*, Moscova, 1959.

- A. ČIKOBAVA, *K voprosu o putjah razvitija sovremennoj lingvistiki*, V. Ja. 15 : 4, 1966. 45-61.
- M. COHEN, *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956.
- B. COLLINDER, *Lautlehre und Phonologismus*, in *Actes du 4e Congr., int. des linguistes*. 1936, Copenhaga, 1938. 122-127.
- B. COLLINDER, *Les origines du structuralisme*, „Acta Societatis linguisticae Uppsaliensis”, I, 1962. 1-15.
- E. COSERIU, *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo, 1958.
- E. COSERIU, *Teoria del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, 1962.
- E. COSERIU, *Georg von Gabelentz et la linguistique synchronique*, „Word” 23, 1967. 74-100.
- B. CROCE, *Sulla natura e l'ufficio della linguistica*, „Quaderni della Critica” 6, 1946. 33-37 (= *Lecture di poeti*, Bari, 1950. 247-251).
- J.E. DAVID, „Gazette de Lausanne”, 25 februarie 1913 (= F.d.S. 35-39).
- H. DELACROIX, *Le langage et la pensée*, ed. a 2-a, Paris, 1930.
- De MAURO, *Studi italiani di filosofia del linguaggio (1945-1955)*, „Rass. di filosofia” 4, 1955. 301-329.
- De MAURO, *Introduzione alla semantica*, Bari, 1965, ed. a 4-a, 1972, trad. în franceză, *Une introduction à la sémantique*, Paris, 1969.
- De MAURO, *Eliminare il senso ?*, „Lingua e stilè” 2, 1967. 131-151.
- G. DEROSI, *Segno e struttura linguistici nel pensiero di F.d.S.*, Trieste, 1965.
- G. DEROSI, recenzie la F. de Saussure, *Corso di linguistica generale*, introducere, trad. și comentariu de T. De Mauro, Bari, 1967, „Il pensiero” 3, 1968. 327-330.
- G. DEVOTO, *Una scuola di linguistica generale*, „La cultura” 7, 1928. 241-249.
- G. DEVOTO, *I fondamenti della storia linguistica*, Florența, 1951.
- E. DIETH, *Vademekum der Phonetik. Phonetische Grundlagen für das Wissenschaftliche und praktische Studium der Sprachen*, unter Mitwirkung von R. Brunner, Berna, 1950.
- F.P. DINNEEN, *An Introduction to General Linguistics*, New York, 1967.
- W. DOROSZEWSKI, „Langue” et „parole” (une page de l'histoire des idées générales en linguistique), „Otbitka z prac filolog.” 45, 1930. 485-497.
- W. DOROSZEWSKI, *Sociologie et linguistique (Durkheim et de Saussure)*, in *Actes du 2e congrès international de linguistes. Geneva 25-29 august 1931*, Paris, 1933. 146-148.
- W. DOROSZEWSKI, *Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique : Durkheim et F. de Saussure*, J. Ps. 30, 1933. 82-91.
- W. DOROSZEWSKI, *Le structuralisme linguistique et les études de géographie dialectale*, in *Proceedings of VIII Int. Congr. Ling.*, Oslo, 1958. 540 și urm.
- H. DUCHOSAL, *Les Genevois célèbres. Notes et souvenirs sur un linguiste de génie : F. de Saussure*, „Tribune de Genève”, 27 decembrie 1950.
- N. EGE, *Le signe linguistique est arbitraire*, T.C.L.C. 5, 1949 (= *Recherches structurales 1949. Interventions dans le débat glossématique publiées à l'occasion du cinquantenaire de M. Louis Hjelmslev*, Copenhaga).
- R. EISLER, *Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Historisch-quellenmässig bearbeitet*, ed. a 4-a, Berlin, 1927.
- J. ELLIS, in *Zeichen und System I*. 48.

- R. ENGLER, *C.L.G. und S. M. : eine kritische Ausgabe des „Cours de linguistique générale“*, „Kratylos“ 4, 1959. 119-132.
- E. ENGLER, *Théorie et critique d'un principe saussurien : l'arbitraire du signe*, C.F.S. 19, 1962. 5-66.
- R. ENGLER, *Compléments à l'arbitraire*, C.F.S. 21, 1964. 25-32.
- R. ENGLER, *Remarques sur Saussure, son système et sa terminologie*, C.F.S. 22, 1966. 35-40.
- R. ENGLER, *Lexique de la terminologie saussurienne*, Utrecht-Antwerp, 1969.
- R. ENGLER, recenzie la F. de Saussure, *Corso di linguistica generale*, introducere, trad. și comentariu de T. De Mauro, ed. 1, Bari, 1967, in V. R. 1970 (cu excepția a 19 pagini).
- E. FAVRE, *Allocution de M. E. F. prononcée à la séance du 24 février 1913*, in „Bulletin de la Société d'histoire et d'archéologie de Genève“ 3 : 8, 1913. 342-346 = *F.d.S.* 27-34.
- F.d.S.* (=Ferdinand de Saussure 857-1913), ed. 1, Geneva, 1915, ed. a 2-a, 1962.
- J.R. FIRTH, *The Word „Phoneme“*, „Le maître phonétique“, aprilie-iunie 1934. 44-46.
- J.R. FIRTH, *The Technique of Semantics*, „Transaction of the Philological Society“, 1935. 36-72.
- J.R. FIRTH, *Linguistic Analysis and Translation*, in *For Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, Haga, 1956. 133-139.
- E. FISCHER JÖRGENSEN, *On the Definition of Phonemic Categories on a distributional Basis*, A. L. 7, 1952. 8-39.
- M. FLEURY, *Notes et documents sur F. de Saussure (1880-1891)*, „École Pratique des Hautes Études. IVe section. Annuaire 1964-1965“, 1965. 35-67.
- I. FÓNAGY, *Über die Eigenart des sprachlichen Zeichens (Bemerkungen zu einer alten Streitfrage)*, „Lingua“ 6, 1956-1957. 67-88.
- I. FÓNAGY, in *Zeichen und System* I.52.
- H. FREI, *La grammaire des fautes*, Paris-Geneva-Londra, 1929.
- H. FREI, *Qu'est-ce qu'un dictionnaire de phrases*, C.F.S. 1, 1941. 43-56.
- H. FREI, *Ramification des signes dans la mémoire*, C.F.S. 2, 1942. 15-27.
- H. FREI, *Note sur l'analyse des syntagmes*, W. 4, 1948. 65-70.
- H. FREI, *La linguistique saussurienne à Genève depuis 1939*, A. L. 5, 1945-1949. 54-56.
- H. FREI, *Zéro, vide et intermittent*, „Zeitschrift f. Phonetik“ 4, 1950. 161-191.
- H. FREI, *Saussure contre Saussure ?* C.F.S. 9, 1950. 7-28.
- H. FREI, recenzie la V. Bröndal, *Théorie des prépositions. Introduction à une sémantique rationnelle*, trad. de P. Naert, Copenhaga, 1950, C.F.S. 13, 1955. 45-50.
- H. FREI, *Langue, parole et différenciation*, J.P.S. 45, 1952. 137-157.
- H. FREI, *Critères de délimitation*, W. 10, 1954. 136-145.
- H. FREI, recenzie la Ulimann, *Principles*, C.F.S. 13, 1955. 50-61.
- H. FREI, *Désaccords*, C.F.S. 18, 1961. 35-51.
- O. FUNKE, *Innere Sprachform : eine Einführung in A. Marty's Sprachphilosophie*, Reichenberg, 1924.
- G. VON DER GABELENTZ, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891.

- A. H. GARDINER, *The Theory of Speech and Language*, ed. 1, Londra, 1932 (Oxford, 1951, 1960).
- A. H. GARDINER, *The Distinction of „Speech” and „Language”* in *Atti del 3. Congr. Internaz. di linguisti*, Florența, 1935. 345-353.
- A. H. GARDINER, *De Saussure's Analysis of the „signe linguistique”*, A. L. 4, 1944. 107-110.
- E. GARRONI, *Introduzione a Il Circolo linguistico di Praga. Le tesi del'29*, Milano, 1966. 11-18.
- P. L. GARVIN, *Referential Adjustment and Linguistic Structure*, A. L. 4, 1944. 53-60.
- R. GAUTHIOT, in „Bulletin de l'Association des élèves et anciens élèves de l'École Pratique des Hautes Études”, 1914. 49-55 = *F.d.S.* 87-95.
- L. GAUTIER, *La linguistique générale de F.d.S.*, „Gazette de Lausanne”, 13 august 1916.
- D. GAZDARU, *Correspondancia F. de Saussure -G.I. Ascoli*, in *Controversias y documentos lingüísticos*, La Plata, 1957. 179-184.
- L. GESCHIERE, *Plaidoyer pour la langue*, N.ph. 45, 1961. 21-37.
- L. GESCHIERE, *La „langue” : condamnation ou sursis ?*, N.ph. 46, 1962. 201-210.
- A. GILL, *La distinction entre langue et parole en sémantique historique*, in *Studies in Romance Philology and French Literature presented to John Orr*, Manchester, 1933. 90-101.
- H. GIPPER, *Bausteine zur Sprachinhaltsforschung. Neuere Sprachbetrachtung im Austausch mit Geistes- und Naturwissenschaft*, Düsseldorf, 1963.
- H. GLINZ, *Geschichte und Kritik der Lehre von den Satzgliedern in der deutschen Grammatik*, Berna, 1947.
- R. GODEL, *Ch. Bally*, C.F.S. 6, 1947. 68-72.
- R. GODEL, recenzie la S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, C.F.S. 11, 1953. 49-50.
- R. GODEL, *La question des signes zéro*, C.F.S. 11, 1953. 31-41.
- R. GODEL, recenzie la A. Martinet, *Économie des chang. phonét.*, C.F.S. 14, 1956. 56-59.
- R. GODEL, *Nouveaux documents saussuriens : les cahiers E. Constantin*, C.F.S. 16, 1958-1959. 23-32.
- R. GODEL, *Inventaire des manuscrits de F. de Saussure remis à la bibliothèque publ. et univ. de Genève*, C.F.S. 17, 1960. 5-11.
- R. GODEL, *L'école saussurienne de Genève*, in *Trends in European and American Linguistics 1930-1960*, edit. de C. Mohrmann, A. Sommerfelt, J. Whatmough, Utrecht-Anvers, 1961. 294-299.
- R. GODEL, *De la théorie du signe aux termes du système*, C.F.S. 22, 1966. 53-68.
- R. GODEL, *F. de Saussure et les débuts de la linguistique moderne*, in *Semaine d'études Genève 1967*, Aarau, 1967. 115-124.
- R. GODEL (ed.), *A Geneva School Reader in Linguistics*, Bloomington, 1969.
- R. GODEL, *Théorie de la phrase*, in *La sintassi. Atti del III convegno della Società di Linguistica Italiana*, Roma, 1970. 11-41.
- Z. GOMBOCZ, recenzie la F. de Saussure, C.L.G., „Magyar Nyelv” 21, 1925. 41-43.
- M. GRAMMONT, recenzie la C.L.G., „Revue des langues romanes”, 59, 1917. 402-410.

- M. GRAMMONT, *Traité de phonétique*, ed. 1, Paris, 1933, ed. a 2-a, 1939.
- Al. GRAUR, in *Zeichen und System*, I, 59.
- A. GRÉGOIRE, recenzie la C.L.G.², „Revue belge de philol. et d'hist.” 1923.107-108.
- A.J. GREIMAS, *L'actualité du saussurisme*, „Le français moderne” 24, 1956. 191-203.
- P. GUBERINA, *La méthode audio-visuelle structuro-globale et ses implications dans l'enseignement de la phonétique*, „Studia romanica et anglica Zagrabiensia” 11, 1961. 3-20.
- G. GUILLAUME, *La langue est-elle ou n'est-elle pas un système ?*, „Cahiers de linguistique de l'Université de Québec”, I, Québec, 1952.
- P. GUIRAUD, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht, 1959.
- P. GUIRAUD, *La semantica*, Milano, 1966 (trad. în italiană a lucrării *La sémantique*, Paris, 1955).
- H. GÜNTERT, *Grundfragen der Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1925.
- W. HAAS, *Zero in Linguistic Description*, in *Studies in Linguistic Analysis*, Oxford, 1957. 33-53.
- Z.S. HARRIS, recenzie la Trubeckoj, 1939, Lg. 17, 1941. 345-349.
- P. HARTMANN, *Die Sprache als Form*, Haga, 1959.
- P. HARTMANN, *Theorie der Grammatik*, Haga, 1963.
- Sh. HATTORI, *Saussure no langue to Gengokateisetsu*, „Gengo Kenkyū” 32, 1957. 1-42.
- A.G. HAUDRICOURT, A. G. JUILLAND, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949 (cu o prefață de A. Martinet. IX-XIV).
- L. HAVET, recenzie la *Mélanges de linguistique offerts à M. F. de Saussure*, „Journal de Genève”, 16-23 noiembrie 1908 (v. Favre 1913).
- L. HEILMANN, *Introduzione*, in Jakobson, 1966.VII-XXV.
- S. HEINIMANN, *F. de Saussure*, „Cours de ling. gén.” in *neuer Sicht*, Z. R. Ph. 75, 1959.132-137.
- G. HERDAN, *Language as Choice and Change*, Groningen, 1956.
- G. HERDAN, *The advanced Theory of Language as Choice and Chance*, Berlin, 1966.
- H. HERMAN, recenzie la F. de Saussure, *Grundfragen der Sprachwissenschaft*, trad. de H. Lommel, „Philologische Wochenschrift” 51, 1931.1388-1390.
- K. HERMANN, *Die Anfänge der menschlichen Sprache*, 2 vol., Praga, 1936-1938.
- F. HINTZE, *Zum Verhältnis der sprachlichen „Form” zur „Substanz”*, „Studia linguistica” 3, 1949. 86-106.
- L. HJELMSLEV, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928.
- L. HJELMSLEV, *Langue et parole*, C.F.S. 2, 1942.29-44 (= Hjelmslev, 1959. 69-81).
- L. HJELMSLEV, recenzie la B. Collinder, *Introduktion i språkvetenskapen*, Stockholm, 1941, A. L. 4, 1944. 140-141.
- L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a Theory of Language*, trad. din daneză (*Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, Festschrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitets Aarsfest, noiembrie 1943. 3-133 ; ed. 1 engleză, trad. de F. J. Whitfield, Memoir 7 of „Internat. Journal of American Linguistics”, Baltimore, 1953), ed. a 2-a, Madison, 1961.
- L. HJELMSLEV, *Structural Analysis of Language*, „Studia Linguistica”, I, 1947.69-78 (= Hjelmslev, 1959.27-35).

- L. HJELMSLEV, *Metod strukturnogo analiza v lingvistike*, A. L. 6, 1951.57-67.
- L. HJELMSLEV, *La stratification du langage*, W. 10, 1954.163-188.
- L. HJELMSLEV, *Essais linguistiques* (T.C.L.C. 12), Copenhaga, 1959.
- Ch.F. HOCKETT, recenzia la T.C.L.C. 5, 1949, „International Journal of American Linguistics” 13, 1952.86-99.
- I. IORDAN, *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischer Sprachwissenschaft*, ins deutsche übertragen, ergänzt und teilweise neubearbeitet von W. Bahner, Berlin, 1962.
- G. IPSEN, *Sprachphilosophie der Gegenwart*, Berlin, 1930.
- H. IZUI, *Recent Trends in Japanese Linguistics*, in *Trends in Modern Linguistics*, 1963. 38-55.
- K. JABERG, *Ferdinand de Saussure's Vorlesungen über allgemeine Sprachwissenschaft* („Sonntagblatt des Bundes” 17-12-1916.790-795, 24.12.1916.806-810 =) *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*, ed. 1, Paris-Zurich-Leipzig, 1937.
- K. JABERG, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*, ed. a 2-a, 2 vol., Zurich, 1965.
- R. JAKOBSON, *O hláskoslovném zákonu a teleologickém hláskoslovi*, „Časopis pro moderni filologii” 14, 1928.183-184 = Jakobson, 1962.1-2.
- R. JAKOBSON, *Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la grammaire d'une langue quelconque ?*, in *Premier congrès international de linguistes. Proposition*, Nimègue, 1928. 36-39 = Jakobson, 1962. 3-6.
- R. JAKOBSON, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, T.C.L.P. 2, 1929 = Jakobson, 1962.7-116.
- R. JAKOBSON, *Prinzipien der historischen Phonologie*, T.C.L.P. 4, 1931. 247-267 (trad. și revizuire: in Troubetzkoy, 1949.315-336) = Jakobson, 1962. 202-220.
- R. JAKOBSON, *La scuola linguistica di Praga*, „La Cultura” 12, 1933.633-641.
- R. JAKOBSON, *Sur la théorie des affinités phonologiques entre les langues*, in *Actes du 4e Congrès international de linguistes tenu à Copenhague du 27 août au 1er septembre 1936*, Copenhaga, 1938. 48-58 = Troubetzkoy, 1949. 35-165 = Jakobson, 1962. 234-246.
- R. JAKOBSON, *Signe zéro*, in *Mélanges Ch. Bally*, Geneva, 1939. 143-152.
- R. JAKOBSON, *Notes autobiographiques de N. S. Troubetzkoy communiquées par R. J.*, in Troubetzkoy, 1949. XV-XXIX.
- R. JAKOBSON, *An appraisal of Anthropology Today*, editat de S. Tax, L. C. Eiseley, I. Rouse, C. F. Voegelin, Chicago, 1953. 310-311.
- R. JAKOBSON, *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances*, in R. Jakobson, M. Halle *Fundamentals of Language*, Haga, 1956. 53-82.
- R. JAKOBSON, *Serge Karcevski*, C.F.S. 14, 1956. 9-13.
- R. JAKOBSON, *Selected Writings. I: Phonological Studies*, Haga, 1962.
- R. JAKOBSON, *A la recherche de l'essence du langage*, in *Problèmes du langage*, Paris, 1966. 22-38.
- R. JAKOBSON, *Saggi di linguistica generale*, Milano, 1966.
- R. JAKOBSON, *L'importanza di Kruszewski per lo sviluppo della linguistica generale*, „Ricerche slavistiche”, 1967 [1965].1-20.

- R. JAKOBSON, S. KARCEVSKIJ, N. S. TROUBECKOJ, in *Actes du premier congrès international de linguistes à La Haye*, Leiden, s.a. (mai 1929) 33-36.
- O. JESPERSEN, recenzie la C.L.G., „Nordisk Tidsskrift for Filologi” 6, 1917.37-41 (= Jespersen, 1933. 108-115).
- O. JESPERSEN, *Language. Its Nature, Development and Origin*, ed. 1, Londra, 1922, retipărit 1949.
- O. JESPERSEN, *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic point of view*, ed. 1, Oslo, 1925 (retipărit Londra, 1946).
- O. JESPERSEN, *L'individu et la communauté linguistique*, J. Ps. 1927.573 și urm. (= Jespersen, 1933. 119-133).
- O. JESPERSEN, *Linguistica. Selected Papers in English, French and German*, Londra, 1933.
- O. JESPERSEN, *Selected Writings*, Londra-Tokyo, s.a.
- D. JONES, *The Phoneme. Its Nature and Use*, Cambridge, 1950.
- H.F.J. JUNKER, *Die indogermanische und die allgemeine Sprachwissenschaft*, în *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für Wilhelm Streitberg*, Heidelberg, 1924. 1-64.
- F. KAINZ, *Psychologie der Sprache*, 5. vol. : I. *Grundlagen der allgemeinen Sprachpsychologie*, Stuttgart, 1941 ; III. *Physiologische Psychologie der Sprachvorgänge*, Stuttgart, 1954 ; V. I. *Psychologie der Einzelsprachen*, Stuttgart, 1965.
- J.R. KANTOR, *An Objective Psychology of Grammar*, Bloomington (Ind.), 1952.
- I. KOBALAVA, *Ponologiis ist'oridan (Ponologiis sak'itxebi P. de-Sosiurtan)*, „Iberiu-l' avk'asiuri enatmecniereba”, 14, 1964. 89-99.
- F. KOLMAR-KULLESCHITZ, *Ist das Phonem ein Zeichen ? (Stratifizierung der Bedeutung)*, „Phonetica”, 5, 1960. 65-75.
- F. KOLMAR-KULLESCHITZ, *Einige Bemerkungen zum de Saussureschen Zeichenschema (Stratifizierung der Bedeutung)*, „Phonetica”, 6, 1961. 137-161.
- J.M. KOŘINEK, *Einige Betrachtungen über Sprache und Sprechen*, T.C.L.P. 6, 1936. 23-29.
- H. KRONASSER, *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*, Heidelberg, 1952.
- L. KUKENHEIM, *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale*, Leida, 1962.
- J. von LAZICZIUS, *Das sogenannte dritte Axiom der Sprachwissenschaft*, A.L. 1, 1939. 162-167.
- J. von LAZICZIUS, *Die Scheidung langue-parole in der Lautforschung*, in *Proceedings of the 2nd Intern. Congr. Phonetic Sciences 1938*, Gand, 1939. 13-23.
- J. von LAZICZIUS, *La définition du mot*, C.F.S. 5, 1945. 32-37.
- J. von LAZICZIUS, *Lehrbuch der Phonetik*, Berlin, 1961.
- A.A. LEONTEV, *I. A. Boduen de Kurtene i peterburgskaja škola russkoj lingvistiki*, V.Ja. 10: 4, 1961.112-124.
- G. LEPSCHY, *Aspetti teorici di alcune correnti della glottologia contemporanea*, „Ann. Scuola Norm. Sup. di Pisa” 30, 1961. 187-267, 34, 1965. 221-295.

- G. LEPSCHY, *Ancora su „l'arbitraire du signe”*, „Ann. Scuola Norm. Sup. di Pisa”, 31, 1962. 65-102.
- G. LEPSCHY, *Sintagmatica e linearità*, „S. S. linguistici” 5, 1965.21-36.
- G. LEPSCHY, *La linguistica strutturale*, Torino, 1966 (adusă la zi și revizuită de Lepschy, 1961; Lepschy, 1965. 221 și urm.), trad. în franceză, *La linguistique structurale*, Paris, 1967.
- G. LEPSCHY, *A Survey of Structural Linguistics*, Londra, 1970 (revizuită de Lepschy, 1966).
- E. LERCH, *Vom Wesen des sprachlichen Zeichens oder Symbols*, A. L. I, 1939.145-161.
- M. LEROY, *Benedetto Croce et les études linguistiques*, „Revue internat. de philosophie” 7, 1953. 342-362.
- M. LEROY, *Profilo storico della linguistica moderna*, trad. în italiană de A. Davies Morpurgo, cu adaosuri și corecturi (*Les grands courants de la linguistique moderne*, Paris-Bruxelles, 1963), Bari, 1965.
- J. LOHMANN, *Karl Bühlers „Drittes Axiom”*, A. L. 3, 1942-1943. 5-16.
- H. LOMMEL, recenzie la *C.L.G.*, „Götting. Gelehrte. Anzieg.” 1921. 232-241.
- H. LOMMEL, recenzie la *C.L.G.*, „Philologische Wochenschrift” 42, 1922. 252-257.
- H. LOMMEL, recenzie la *C.L.G.*², „Deutsche Literaturzeit” 45, 1924. 2040-2046.
- J. LOTZ, *Plan and Publikation of Noreen's Vårt Språk*, „Studia Linguistica” 8, 1954. 82-91.
- M. LUCIDI, *L'equivoco de „l'arbitraire du signe”. L'iposema*, „Cultura neolatina” 10, 1950.185-208 (= Lucidi, 1966.47-76).
- M. LUCIDI, *Saggi linguistici*, Napoli, 1966.
- J. LYONS, *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*, Oxford, 1963.
- J. LYONS, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, 1968.
- B. MALMBERG, *Die Quantität als phonetisch-phonologischer Begriff. Eine allgemeinsprachliche Studie*, Lund-Leipzig, 1944.
- B. MALMBERG, *Système et méthode. Trois études de linguistique générale*, „Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok”, Lund, 1945.
- B. MALMBERG, *Till frågan om språkets systemkaraktär*, „Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok”, 1947. 147-173.
- B. MALMBERG, *F. de Saussure et la phonétique moderne*, C.F.S. 12, 1954, 9-28.
- B. MALMBERG, *Structural Linguistics and Human Communication*, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1963.
- B. MALMBERG, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966.
- B. MALMBERG, *Synchronie et diachronie*, raport la *Xe congrès intern. des linguistes (28 août-2 septembre 1967)*, București, 1967.
- B. MANDELBROT, *Structure formelle des textes et communication*, „Word” 10, 1954. 1-27.
- J. MAROUZEAU, recenzie la *C.L.G.*², „Revue des études latines” I, 1922. 61-62.
- V. MARTIN, Ch. BALLY, *Albert Sechehaye*, C.F.S. 6, 1947. 63-67.
- A. MARTINET, *La double articulation linguistique*, T.C.L.C. 5, 1949. 30-37.
- A. MARTINET, *Structural Linguistics*, in *Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory*, Chicago, 1953. 574-586.

- A. MARTINET, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955.
- A. MARTINET, *Arbitraire linguistique et double articulation*, C.F.S. 15, 1957. 105-116.
- A. MARTINET, *Elementi di linguistica generale* (trad. în italiană a vol. *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960), ed. 1, Bari, 1966, ed. a 2-a, 1967.
- V. MATHESIUS, *La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques*, in *Actes du 2e congrès international de linguistes. Genève 24-29 août 1931*, Paris, 1933. 145-146.
- G.F. MEIER, *Ein Beitrag zur Erforschung der Zusammenhänge von Sprache und Denken und der Entwicklungsgesetzmäßigkeiten der Sprachen*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe” 4-5, 1952-1953. 517 și urm.
- A. MEILLET, *F.de Saussure*, B.S.L. 18 : 61, 1913.CLXI-CXXXV (= *Linguistique historique et ling. générale*, II, Paris, 1936. 174-184) = *F.d.S.*, 69-85.
- A. MEILLET, recenzie la *C.L.G.*, B.S.L. 20 : 64, 1916. 32-36.
- A. MEILLET, recenzie la *C.L.G.*, „Revue critique de philologie et d'histoire” 83, 27 ianuarie 1917. 49-51.
- A. MEILLET, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (ed. 1, Paris, 1903, ed. a 8-a, Paris, 1937.
- R. MENÉNDEZ PIDAL, *Origines del español*, ed. a 4-a, Madrid, 1956.
- M. MERLEAU-PONTY, *Signes*, Paris, 1960.
- P. MICLĂU, *Le signe dans les fonctions du langage*, in *Zeichen und System*, III. 174-194.
- F. MIKUŠ, *Edward Sapir et la syntagmatique*, C.F.S. 11, 1963. 11-30.
- K. MÖLLER, *Contribution to the Discussion concerning „Langue” and „Parole”*, T.C.L.C. 5, 1949. 87-94.
- G. MOUNIN, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963.
- G. MOUNIN, *La notion de système chez Antoine Meillet*, „La linguistique”, 2 : 1, 1966. 17-29.
- G. MOUNIN, *Histoire de la linguistique des origines au XX-e siècle*, Paris, 1967.
- G. MOUNIN, *Saussure ou le structuralisme sans le savoir*, Paris, 1968.
- M. MOURELLE-LEMA, *The Geneva School of Linguistics : a Bibliographical Record*, in Godel, 1969.1-25.
- E. MURET, „Journal de Genève” 26 februarie 1913 = *F.d.S.* 41-48.
- J.W.F. MULDER, *Sets and relations in phonology. An axiomatic approach to the description of speech*, Oxford, 1968.
- P. NAERT, *Arbitraire et nécessaire en linguistique*, „Studia Linguistica” I, 1947. 5-10.
- A. NEHRING, *The problem of linguistic sign*, A. L. 6, 1950. 1-16.
- G. NENCIONI, *Idealismo e realismo nella scienza del linguaggio*, Florența, 1946.
- M. NIEDERMANN, recenzie la *C.L.G.*, „Zürcher Zeitung”, august 1916.
- H. NÜSSE, *Die Sprachtheorie Friedrich Schlegels*, Heidelberg, 1962.
- C.E. OGDEN, I.A. RICHARDS, *The Meaning of Meaning. A Study of Influence of Language upon Thought and of Science of Symbolism*, ed. 1 : Londra, 1923 ed. a 10-a, din care provin citatele, 1949 ; trad. în italiană de L. Pavolini, Milano, 1966.

- T.K. OESTERREICH, *Die deutsche Philosophie des XIX Jahrhunderts und der Gegenwart (Friedrich Überwegs Grundriss der Gesch. der Philos., III T., ed. a 12-a)*, Berlin, 1824.
- A. OLTRAMARE, *La résurrection d'un génie*, „La semaine littéraire” 27 mai 1916. 256-259.
- A. OMBREDANE, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite*. Paris, 1951.
- Ch.E. OSGOOD, *Contextual Control in Sentence Understanding and Creating*, in *Brain Function* 201-229.
- E. OTTO, *Grundfragen der Linguistik*, I.F. 52, 1934. 177-195.
- E. OTTO, *Stand und Aufgaben der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Berlin, 1954.
- A. PAGLIARO, *Sommario di linguistica arioeuropea*, Roma, 1930.
- A. PAGLIARO, *Il segno vivente. Saggi sulla lingua e altri simboli*, Napoli, 1952.
- A. PAGLIARO, *La parola e l'immagine*, Napoli, 1957.
- H. PALMER, *Memorandum on Problems of English Teaching*, Tokyo, 1924.
- L.R. PALMER, *The Latin Language*, Londra, 1954.
- H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ed. 1, Halle 1880 (ed. a 5-a, din care provin citele, 1920).
- A. PENTTILÄ, *Einige Bemerkungen über die Unterscheidung von Sprache und Rede*, in *Actes du 4e Congrès international de linguistes*, Copenhaga, 1938. 157-163.
- J. PERROT, *La linguistique*, Paris, 1953.
- E. PICHON, *La linguistique en France. Problèmes et méthodes*, J. Ps. 34, 1937. 25-48.
- E. PICHON, *Sur le signe linguistique. Complément à l'article de M. Benveniste*, A.L. 2, 1940-1941. 51, 52.
- R. PIPPING, *Om några grundtankar i F. de Saussure föreläsningar över allmän språkvetenskap*, „Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok”, 1946.17-28.
- V. PISANI, *Saggi di linguistica storica. Scritti scelti*, Torino, 1959.
- V. PISANI, *Profilo storico della linguistica moderna*, „Paideia” 21, 1966.297-308.
- W. PORZIG, *Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*, Berna, 1950.
- H.J. POS, *Phénoménologie et linguistique*, „Revue internationale de philosophie” I, 1939. 354-365.
- S. POSPELOV, *O lingvističeskom nasledstve S. Karcevskogo*, V.Ja. 6 : 4, 1957. 46-56.
- L. PRIETO, *Principes de noologie*, Haga, 1964.
- M. V. A. PUEBLA DE CHAVES, *Problemas de fonética experimental*, La Plata, 1948.
- B. QUADRI, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung. Eine entwicklungsgeschichtliche Darstellung*, Berna, 1952.
- G. REDARD, *F. de Saussure Pionnier de la linguistique*, „Journal de Genève”, 23-24 noembrie 1957.
- P.-F. REGARD, *Contribution à l'étude des prépositions dans la langue du Nouveau Testament*, Paris, 1919.
- H. REGNÉLL, *Semantik. Filosofiska och språkvetenskapliga grundfrågor inom betydelseläran*, Stockholm, 1958.
- R.H. RENSCH, *F.d.S. und Georg von der Gabelentz*, „Phonetica” 15, 1966. 32-41.

- R.H. ROBINS, *Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe, with Particular Reference to Modern Linguistic Doctrine*, Londra, 1951.
- R.H. ROBINS, *General Linguistics in Great-Britain, 1930-60*, in *Trends in Modern Ling.*, 1963. 11-37.
- K. ROGGER, *Kritischer Versuch über de Saussure's Cours général*, Z. R. Ph. 61, 1941. 161-224.
- K. ROGGER, recenzie la Sechehaye, 1940, Z. R. Ph. 62, 1941. 98-106.
- K. ROGGER, *Langue-parole und die Aktualisierung*, Z. R. Ph. 70, 1954. 341-375.
- J. RONJAT, *Le Cours de linguistique de F.d.S.*, „Journal de Genève”, 26 iunie, 1916.
- A. ROSETTI, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, ed. a 2-a, Copenhaga-București, 1947.
- A. ROSETTI, *Sur la théorie de la syllabe*, Haga, 1959.
- L. ROSIELLO, *La semantica moderna e l'opera di S. Ullmann*, cf. Ullmann, 1962.
- L. ROSIELLO, *Struttura, uso e funzioni della lingua*, Florența, 1966.
- A. ROSSI, *Gli anagrammi di Saussure: Poliziano, Bach e Pascoli*, „Paragone-Letteratura” 19, 1968. 113-127.
- J. RUDHARDT, *Réflexions philosophiques à l'occasion d'un exercice de traduction*, C.F.S. 21, 1964. 55-85.
- N. RUWET, *Introduction à la grammaire générative*, Paris, 1967.
- L.V. ŠČERBA, *Russkie glasnie v kačestvennom i količesivennom otnošenii*, Petersburg, 1912.
- L.V. ŠČERBA, *I. A. Boduen de Courtenay i jego značenie v nauke o jazyke*, in *Izbrannie raboty po russkomu jazyku*, Moscova, 1957. 85-96.
- A. SCHAFF, *Sprache und Erkenntnis* (trad. a *Jezik a poznanie*, Varșovia, 1964), Viena, 1964.
- A. SCHAFF, *Introduzione alla semantica* (după trad. în engleză a vol. *Wstep do semantyki*, Varșovia, 1960), Roma, 1965.
- W. SCHMIDT, *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, Berlin, 1963.
- H.G. SCHOGT, *Boudouin de Courtenay and Phonological Analysis*, „La linguistique” 2 : 1, 1966. 15-29.
- H. SCHUCHARDT, recenzie la C.L.G., „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie”, 38, 1917.1-9 (= *Hugo Schuchardt-Brevier*, ed. de L. Spitzer, ed. 1, Halle, 1922, ed. a 2-a 1928. 135, 318-320, 329-330, 408-409, 411-412, 418, 420, 434).
- A. SECHEHAYE, *Programme et méthodes de la linguistique théorique. Psychologie du langage*, Paris-Leipzig-Geneva, 1908.
- A. SECHEHAYE, *Les problèmes de la langue à la lumière d'une théorie nouvelle*, „Rev. Philos.” 84, 1917.1-30.
- A. SECHEHAYE, *L'école genevoise de linguistique générale*, I.F. 4, 1927.217-241.
- A. SECHEHAYE, *Les mirages linguistiques*, J. Ps. 27, 1930.337-366.
- A. SECHEHAYE, *La pensée et la langue ou comment concevoir le rapport organique de l'individuel et du social dans le langage ?* J. P. 30, 1933.57-81.

- A. SECHEHAYE, *Évolution organique et évolution contingentielle*, in *Mélanges Bally*, Geneva, 1939. 19 și urm.
- A. SECHEHAYE, *Les trois linguistiques saussuriennes*, V.R. 5, 1940. 1-48.
- A. SECHEHAYE, Ch. BALLY, H. FREI, *Pour l'arbitraire du signe*, A.L. 2, 1940-1941. 165-169.
- A. SECHEHAYE, *De la définition du phonème à la définition de l'entité de langue*, C.F.S. 2, 1942. 45-55.
- A. SECHEHAYE, recenzie la Buysens 1942, C.F.S. 4, 1944. 65-69.
- C. SEGRE, *Nota introduttiva*, in Ch. Bally, *Linguistica generale e linguistica francese*, trad. din franceză, Milano, 1963. 11-35.
- B. SIERTSEMA, *A Study of Glossematics. Critical Survey of its Fundamental Concepts*, Haga, 1955.
- V. SKALIČKA, *The Need for a Linguistics of la parole*, „Recueil linguistique de Bratislava” I, 1948. 21-38.
- N. SLUSAREVA, *Quelques considérations des linguistes soviétiques à propos des idées de F. de Saussure*, C.F.S. 20.1963. 23-46.
- E. SOLLBERGER, *Note sur l'unité linguistique*, C.F.S. 11, 1953. 45-46.
- A. SOMMERFELT, *Points de vue diachronique, synchronique et panchronique en linguistique générale*, „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap” 9, 1938. 240-249 = Sommerfelt 1962. 59-65.
- A. SOMMERFELT, *Tendances actuelles de la linguistique générale*, „Diogène” 1, 1952.77-84.
- A. SOMMERFELT, *Diachronic and Synchronic Aspects of Language*, Haga, 1962.
- H. SPANG-HANSSSEN, *Recent Theories on the Nature of the Language Sign*, T.C.L.C. 9, 1954. 95-99.
- N.C.W. SPENCE, *A Hardy Perennial: the Problem of la langue and la parole*, „Archivium linguisticum” 9, 1957.1-27.
- N.C.W. SPENCE, *Langue et parole yet again*, N. Ph. 46, 1962. 192-201.
- O. SPRINGER, *Probleme der Bedeutungslehre*, „The Germanic Review” 13, 1938. 157-174.
- J. STAROBINSKI, *Les anagrammes de Ferdinand de Saussure, textes présentés par J.S.*, „Mercure de France” 350, februarie 1964. 243-262.
- J. STAROBINSKI, *Les mots sous les mots: textes inédits des cahiers d'anagrammes de Ferdinand de Saussure*, in *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday*, Haga-Paris, 1967. 1906-1917.
- J. STAROBINSKI, *Le nom caché. Textes inédits extraits des cahiers d'anagrammes de F. de Saussure*, in *L'analisi del linguaggio teologico: il nome di Dio*, Roma, 1969. 55-70.
- S. STELLING-MICHAUD, *Notice biographique* [Serge Karcevskij] C.F.S., 14, 1956. 5-7.
- W. STREITBERG, *F. de Saussure*, „Indogermanisches Jahrbuch” 2, 1914 (1915), 203-213.
- E.H. STURTEVANT, *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven, 1947.
- C. TAGLIAVINI, *Introduzione alla glottologia*, 2 vol., Bologna, 1963.
- B.A. TERRACINI, recenzie la C.L.G., „Bollettino di filologia classica”, 25, 1919.73-78.

- B.A. TERRACINI, *Paleontologia ascoliana e linguistica storica*, in *Silloge linguistica dedicata alla memoria di G. I. Ascoli*, Torino, 1929. 649-655.
- B.A. TERRACINI, recenzie la Troubetzkoy, 1939, „Revista de filologia hispánica” 4, 1942. 173-180.
- B.A. TERRACINI, *Guida allo studio della linguistica storica*, Roma, 1949.
- B.A. TERRACINI, *Pagine e appunti di linguistica storica*, Florența, 1957.
- B.A. TERRACINI, *Lingua libera et libertà linguistica. Introduzione alla linguistica storica*, Torino, 1963.
- L. TESNIÈRE, *Phonologie et mélange de langues*, T.C.L.P. 8, 1939. 183-194.
- Tezisy dokladov na konferencii „jazyk i reč”*, Moscova, 1962.
- Thèses. Mélanges linguistiques dédiés au premier congrès des philologues slaves*, T.C.L.P. 1, 1929. 5-29.
- R. TITONE, *Le lingue estere. Metodologia didattica*, cu colaborarea lui J.B. Carroll, Zürich, 1966.
- Trends in Modern Linguistics. Edited in the occasion of the Ninth International Congress of Linguists*, de Chr. Mohrmann, F. Norman, A. Sommerfelt, Utrecht, 1963.
- J. TRIER, *Deutsche Bedeutungsforschung*, in *Germanische Philologie. Festschrift für O. Behagel*, Heidelberg, 1934. 174-200.
- B. TRNKA, *Synchronie a diachronie v strukturálním jazykozpytu*, „Časopis pro moderni filologii” 20, 1934. 62-64.
- N.S. TROUBETZKOY [Trubeckoj], *Principes de phonologie*, trad. [de Trubetzkoy, 1939] de J. Cantineau, ed. 1, Paris, 1949, (ed. a 2-a, 1964), cu *Notes autobiographiques* de R. Jakobson. XV-XXIX.
- N.S. TRUBECKOJ, *La phonologie actuelle*, J.Ps. 30, 1933. 227-246.
- N.S. TRUBETZKOY [Trubeckoj], *Grünzüge der Phonologie* (= T.C.L.P. 7), Praga, 1939.
- C.C. UHLENBECK, recenzie la *C.L.G.*², „Museum”, iulie 1923, col. 257.
- S. ULLMANN, *Word-form and Word-meaning*, „Archivum linguisticum” 1, 1949. 126-139.
- S. ULLMANN, *The Principles of Semantics*, ed 1, Glasgow-Oxford, 1951, ed. a 2-a (cu adaosuri), 1959.
- S. ULLMANN, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, W. 9, 1953. 225-240.
- S. ULLMANN, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford, 1952 (trad. în italiană, Bologna, 1966, cu o introducere de L. Rosiello, pp. VII-XLVI).
- W.M. URBAN, *Lenguaje y realidad. La filosofía del lenguaje y los principios del simbolismo* (trad. după vol. în engleză *Language and Reality*, Londra, 1939), Mexico, 1952.
- J. VACHEK, *Zum Problem der geschriebenen Sprache*, T.C.L.P. 8, 1939. 94-104.
- R. VALIN, *La méthode comparative en linguistique historique et en psychomécanique du langage*, Québec, 1964.
- C. VALLINI, *Problemi di metodo in Ferdinand de Saussure indoeuropeista*, „Studi e saggi linguistici”, 9, 1969, extras de 84 de pagini.
- N. VALOIS, *F.d.S.*, „Comptes rendus de l'Académie des inscriptions” 1913.68-70 = *Saussure Lettres* 126-128.
- E. VASILIU, „Langue”, „parole”, stratification, „Revue de linguistique”, 5, 1960. 27-32.
- J. VENDRYES, *Le caractère social du langage et la doctrine de F.d.S.*, J. Ps. 18, 1921. 617-624 = Vendryes, 1952. 18-25.

- J. VENDRYES, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, ed. 1, Paris, 1921, ed. a 5-a, Paris, 1950.
- J. VENDRYES, *Sur les tâches de la linguistique statique*, J. Ps. 30, 1933. 172-184 = Vendryes, 1952. 26-38.
- J. VENDRYES, *Sur la dénomination*, B.S.L. 48, 1952. 1-13.
- J. VENDRYES, *Choix d'études linguistiques et celtiques*, Paris, 1952.
- J.V.M. VERHAR, *Speech, Language and Inner Form (Some Linguistic Remarks on Thought)*, in *Proceedings of the 9th Internat. Congress of Linguists. Cambridge, Mass., 1962*, Haga, 1964. 748-755.
- P.A. VERBURG, *Taal en functionaliteit*, Wageningen, 1952.
- P.A. VERBURG, *Het schaakspel-model bij F.d.S. en bij Wittgenstein*, in *Wijsgerig perspectief op maatschappij en wetenschap*, Amsterdam, 1961. 227-234.
- B.E. VIDOS, *Manuale di linguistica romanza*, trad. din olandeză, Florența, 1959.
- J.P. VINAY, J. DARBELENET, *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris, 1958.
- A.G. VOLKOV, *O teoretičskich osnovanijach dichotomičeskoj gipotezy jazyka i reči F. de Sosjura*, „Vestnik Moskovskogo Universiteta” VII, 19 : 2, 1964. 40-53.
- V.N. VOLOŠINOV, *Marksism i filosofija jazyka*, Leningrad, 1930.
- D.N. VVEDENSKIJ, *F. de Sosjur i ego mesto v lingvistike*, in F.d.S., *Kurs obščej lingvistiki*, Moscova, 1933. 5-30.
- J. WACKERNAGEL, *Ein schweizerisches Werk über Sprachwissenschaft*, „Sonntagsblatt der Basler Nachrichten”, 15 și 22 octombrie 1916. 165-166, 172.
- R.L. WAGNER, *Introduction à la linguistique française*, Geneva, 1947.
- W. VON WARTBURG, *Das Ineingreifen von deskriptiver und historischer Sprachwissenschaft*, „Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissens. zu Leipzig”, Phil.-hist. Kl. 83 : 1, 1931.1-23.
- W. VON WARTBURG, *Betrachtungen über die Gliederung des Wortschatzes*, Z. R. Ph. 57, 1937. 296-312.
- W. VON WARTBURG, *Betrachtungen über das Verhältnis von historischer und deskriptiver Sprachwissenschaft*, in *Mélanges de ling. offerts à Ch. Bally*, Geneva, 1939. 3-18 (parțial reluat în W. v. Wartburg, *Von Sprache und Mensch*, Berna, 1956. 159-165).
- W. VON WARTBURG, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft* (ed. 1. Halle, 1943), zweite, unter Mitwirkung von S. Ullmann verbesserte und erweiterte Auflage, Tübingen, 1962.
- J.T. WATERMAN, *F.d.S. Forerunner of Modern Structuralism*, „Modern Language Journal” 40, 1956.307-309.
- J.T. WATERMAN, *Perspectives in Linguistics. An Account of the Background of Modern Linguistics*, Chicago, 1963.
- H. WEIN, *Sprachphilosophie der Gegenwart. Eine Einführung in die europäische und amerikanische Sprachphilosophie des 20. Jahrhunderts*, Haga, 1963.
- L. WEISGERBER, *Die Bedeutungslehre – ein Irrweg der Sprachwissenschaft ?* „Germanisch-Romanische Monatsschrift” 15, 1927. 171-183.

- L. WEISGERBER, *Vorschläge zur Methode und Terminologie der Wortforschung*, I.F. 46, 1928.305-325.
- L. WEISGERBER, recenzie la F. de Saussure, *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*, „Teuthonista” 8, 1932.248-249.
- R.S. WELLS, *De Saussure's System of Linguistics*, W. 3, 1947. 1-31.
- R.S. WELLS, recenzie la *Recherches structurales 1949* (= T.C.L.C. 5), Lg. 27, 1951. 554-570.
- N. VAN WIJK, *Umfang und Aufgabe der diachronischen Phonologie*, in *Mélanges de ling. et de philol. offerts à J. v. Ginneken*, Paris, 1937. 93-99.
- N. VAN WIJK, *De Saussure en de phonologische school*, in *Album philolog. voor Th. Baader*, Amsterdam, 1939. 9-14.
- N. VAN WIJK, *L'étude diachronique des phénomènes phonologiques et extraphonologiques*, T.C.L.P. 8, 1939. 297-300.
- L. ZAWADOWSKI, *The So-Called Relative Motivation in Language*, in *Proceedings of 8th Congr. Ling.*, Oslo, 1958. 420-422.
- L. ZAWADOWSKI, *The So-Called Relative Motivation in Language*, in *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958. 927-937.
- Zeichen und System der Sprache, Veröffentlichung des I. Internationalen Symposium „Z. u. S. d. S.” vom 28.9. bis 2.10.1959 in Erfurt*, 3 vol., Berlin, 1961-1964.
- V.M. ŽIRMUNSKIJ, *O sinhronii i diahronii v jazykoznanii*, V. Ja. 7 : 5, 1958. 43-52.
- V.M. ŽIRMUNSKIJ, *O sootnošenii sinhronnogo analiza i istoričeskogo izučenia jazyka*, Moscova, 1960.

Index

(Cifrele trimit la pagini)

Ablaut, 166, 167.

Accent de silabă, 77.

Accent latinesc și ~ franțuzesc, 102.

Afazie, 37.

Aglutinare, definiție, 180; trei faze ale ~ 180; opusă analogiei, 180 și urm.; o precedă întotdeauna, 181 notă.

Alfabet, cf. Scriere; ~ împrumutat, 51 și urm.; ~ grecesc, superioritatea lui, 61.

Alterarea semnului, 93; ~ lingvistică, totdeauna parțială 101, 103.

Alternanță, 165 și urm.; definiție, 165; de natură nonfonetică, 165 și urm.; legi ale ~, sincronice și gramaticale, 168; ~ strânge legătura gramaticală, 167.

Analiză obiectivă, 186 și urm.; ~ subiectivă, 186 și urm.; ~ subiectivă și delimitarea subunităților, 187 și urm.

Analogie, 168-177; importanța ei, 176 și urm.; contrapondere la schimbările fonetice, 168; definiție, 168; eroarea primilor lingviști cu privire la ~, 169; ~ este o creație, nu o schimbare, 169 și urm.; mecanismul ~, 170; ~ este de ordin gramatical, 171; își are originea în vorbire, 171 și urm., 173; forma analogică, al patrulea termen al unei propoziții, 168, 170, 173; două teorii cu privire la ~, 172; ~ și elemente formative, 169, 175; ~ factor de evoluție, 174, 176 și urm.; indice al schimbărilor de interpretare, 175; ~ factor de conservare, 177; ~ opusă etimologiei populare, 178 și urm.; ~ opusă aglutinării, 181 și urm.

Antropologie și lingvistică, 33, 226.

Aparat fonator, 63 și urm.

Apertură, bază a clasificării sunetelor, 65 și urm.; ~ sunete deschise și închise, 72.

Arbitrarul semnului, definiție, 87; arbitrar = nemotivat, 87; ~ factor de imutabilitate a limbii, 90; ~ factor de alterare, 93; ~ absolut și ~ relativ, 142 și urm.; raporturile cu schimbarea fonetică, 160, 168; cu analogia, 172.

Arii ale faptelor dialectale, 202 și urm.

Armonia vocalică a limbilor uralo-altaice, 232.

Articulare și impresie acustică, 35; imagine a ~, 85 nota; două sensuri ale cuvântului ~, 37, 126 și urm.; ~ buclă, diversitatea ei, 64 și urm.; valoarea sa pentru clasificarea sunetelor, 65 și urm.; ~ sistantă sau lungă, 72 și urm.

Asociere, facultate de ~, 39.

Aspecte ale verbului, 128.

Atlase lingvistice, 204 și urm.

Bopp, 29, 49, 187, 220.

Broca, 37.

Cartografie lingvistică, 200.

Cavitate bucală, ~ nazală, 63 și urm.

Cel mai mic efort, cauză a schimbărilor fonetice, 157.

Circuit al vorbirii și subdiviziunile lui, 38 și urm.

Climat și schimbări lingvistice, 157, 201.

Corzi vocale, 63.

Comparatiste, erori al școlii ~, 30 și urm., 49, 169 și urm., 187, 211, 220.

Comparația dintre limbi neînrudite, 195 și urm. ; ~ dintre limbi înrudite, 196 ; ~ dintre limbi înrudite implică o reconstruire, 31, 201, 223.

Concept, 36 ; ~ semnificat, 85 și urm., 119, 127.

Consangvinitate și comunitate lingvistică, 226 și urm.

Conservarea formelor lingvistice, doi factori de ~, 177.

Consoane, 68, 125 ; ~ mijlocii sau lungi, 57.

Consonantă, 76 și urm.

Construcție și structură, diferite sensuri ale acestor cuvinte, 181.

Coordonare, facultate de ~, 39.

Copii, rolul lor în evoluția fonetică, 158.

Curtius, Georges, 30.

Cuvinte, distincte de unități, 121, 127.

Cuvinte compuse, produse ale analogiei, 181 și urm. și nota ; ~ germanice, 152, 230 ; ~ indoeuropene, 181 și nota, 230.

Delimitarea unităților lingvistice, 211 și urm. ; ~ fonemelor, 61 și urm.

Dentale, 65 și urm.

Deplasarea raportului dintre semnificant și semnificat, 93.

Derivate, produse al analogiei, 180 și urm.

Desinență, 186 ; ~ zero. *ibid.*

Diacronie, 172 și urm. ; cf. și Lingvistica diacronică.

Dialectale, forme ~ împrumutate, 164.

Dialectale, trăsături ~, 204.

Dialecte naturale, inexistente, 204 ; distincția dintre ~ și limbi, 206 ; ~ și limba literară, 45 și urm., 198 și urm.

Diez, 32.

Diferențe, rolul lor în constituirea valorii, 129, 131 și urm. ; nu există decât diferențe în limbă, 133.

Diferențiere lingvistică, pe teritoriu continuu, 201 și urm. ; ~ pe teritorii separate, 211 și urm.

Diftong, lanț imploziv, 79 și urm. ; ~ „ascendent”, *ibid.*

Diversitatea limbilor, 195 și urm. ; ~ în înrudirea lor, 195 și urm., 200 ; absolută, 196.

dominus, etimologia lui ~, 229 și urm.

Dualități lingvistice, 35.

Dublete, caracterul lor nonfonetic, 163 și urm.

- Economie politică, 97.
- Entități concrete ale limbii, 119 și urm. ; ~ abstracte, 147 și urm.
- Etimologie, 190 și urm. ; incertitudinea ~ , 228 ; ~ și ortografie, 50 și urm. , 53.
- Etimologie populară, 177 și urm. ; fără deformare, 178 și urm. ; ~ cu deformare, *ibid.* ; incompletă, 178 și urm. ; comparație cu analogia, 177, 179 și urm.
- Etnism, 227 ; ~ italo-germanic, 229.
- Etnografie și lingvistică, 33, 45, 226 și urm.
- Etrusci și latini, 227.
- Evoluție lingvistică, 35 și urm. ; începe în vorbire, 43 și urm. , 112 ; a faptelor gramaticale, 152 și urm. ; ~ fonetică, cf. Schimbări fonetice.
- Exclamații, 88.
- Expirație, 64.
- Explozie, 71 și urm. ; durata sa, 78 și urm.
- Extensiune geografică a limbilor, 46 ; cf. Lingvistică geografică.
- Facultatea limbajului, 36 și urm. ; ~ de a evoca semnele, 39 ; ~ de asociere, 37 și urm.
- Familii de limbi, 33, 195 și urm. ; nu au caracteristici permanente, 231 ; familia indo-europeană, 29 și urm. , 206, 211 ; limba bantu, 196 ; ~ fino-ugrică, 196.
- Fapte de gramatică și unități lingvistice, 134.
- Filologie, metoda sa, 30, 33 și urm. ; ~ comparativă, 29 și urm.
- Fiziologie și lingvistică, 33 și urm.
- Fiziologia sunetelor, cf. Fonologie.
- Fonație, străină de limbă, 43.
- Foneme, în număr determinat, 40 și urm. , 57 și urm. , 62, 131 și urm. , 224 și urm. ; delimitarea lor fondată pe datul acustic, 61 ; descrierea lor în actul articulatoriu, 61 și urm. ; modul de identificare a ~ , 64 ; caracterul lor diferențial, 73 și urm. , 131 și urm. , 225 ; ~ și sunete, 85 și urm. ; raporturile lor sintagmatice și asociative, 141.
- Fonetică, 55 și urm. ; distinctă de fonologie, 55 și urm. ; ține de lingvistica diacronică, 151 ; ~ și gramatică, 43 și urm. , 160 și urm. ; ceea ce e ~ este nonsemnificativ, 43, 151.
- Fonografice, texte ~ , 48.
- Fonologie, 55, 61-80 ; greșit numită fonetică, 55 ; ține de vorbire, 56 ; ~ combinatorie, 70 și urm.
- Fonologice, specii ~ , cf. Specii.
- Formule articulatorii de sunete, 63 și urm.
- Fortuit, caracter ~ al unei stări de limbă, 101 și urm.
- Frază, tip de sintagmă, 136 și urm. ; ~ considerată ca unitate, 121 și urm. ; echivalenți de frază ~ , 139.
- Fricative, 67 și urm.
- Forță particularistă, 208 și urm. ; nu este decît aspectul negativ al forței *intercourse*, 208 și urm.
- Frontieră de silabă, 76 și urm.
- Gîndire, caracterul ei amorf, 126.
- Gilliéron, 204 și urm.
- Glota, 63 și urm.

Gotică, 221.

Grade ale vocalismului, 30 și urm.

Grafii indirecte, 52; ~ fluctuante, 52 și urm.; cf. și Scriere.

Gramatică, definiție, 144; ~ generală, 117; ~ comparată, 29; ~ tradițională sau clasică, caracterul său normativ, 29, și static, 99; „istoric”, 144. 152, 153 și nota.

Grimm, Jacob, 30, 49.

Guturale, 65 și urm.; ~ palatale, ~ velare, 66, 67 și nota.

h aspirat, 69; ~ aspirat din franceză, 53.

Hiatus, 77 și urm.

Hirt, 228.

Identitate sincronică, 123 și urm.; ~ diacronică, 184 și urm.

Idiom, 195 și urm.

Imagine acustică, 38, 40 și 85 și nota; natura sa psihică, 86; = semnificativ, 86; ~ grafică, 40 și urm., 48 și urm.

Implozie, 71 și urm.; durată sa, 78 și urm.

Imutabilitatea semnului, 90 și urm.

Inconsecvențele scrierii, 52 și urm.

Indo-europeana, caracteristicile sale, 231 și urm.

Instituție socială, limba este o ~, 37, 41.

Intercourse sau forță unificatoare, 208 și urm.; două forme ale acțiunii sale, 209.

Istoria lingvisticii, 29 și urm., 99 și urm.; ~ politice în raporturile sale cu limba, 45; cu schimbările fonetice, 159.

Izoglose, linii ~, 205.

Împrumuturi, 46, 58, 163 și urm., 228 și urm.

Joc de cuvinte și pronunțare, 57 și urm.

Joc de șah, cf. Șah.

Jones, 29.

Koinè sau limba greacă literară, 199.

Kuhn, Adalbert, 30.

l dental, palatal, gutural, nazal, 68.

Labiale, 66 și urm.

Labio-dentale, 67.

Lanț explozivo-imploziv, 74; ~ implozivo-exploziv, 74; ~ exploziv, 74; ~ imploziv, 75; ~ rupt, 74, 76.

Lanț fonic (sau vorbit), analiza sa, 61 și urm., 70 și urm.

Laringe, 63 și urm.

Laterale, consoane ~, 68.

Lautverschiebung, cf. Mutație consonantică.

Lectură și scriere, 56.

Legea lui Verner, 155.

- Legi lingvistice, 106 și urm. ; ~ sincronice, sînt generale, dar nonimperative, 107 și urm. ; ~ diacronice, imperative, dar nu generale, 107 și urm. ; ~ fonetice, 108 și urm. ; formare incorectă a ~ fonetice, 155 și urm. ; ~ de alternanță, 166.
- Lexicologie, nu poate fi exclusă din gramatică, 144.
- Lichide, 65, 68.
- Limbaj, limbă și vorbire, 95 ; caracter heteroclit al ~, 36 ; ~, facultate naturală, 36 ; ~ articulat, 37.
- Limba, normă, a faptelor de limbaj, 36 ; ~ nu poate fi redusă la o nomenclatură, 41 și urm., 85 ; ~ de natură socială, omogenă și concretă, 40 ; ~ distinctă de vorbire, 39 și urm., 43 și urm., 95 ; ~ este totuși solidară cu ea, 43 ; mod de existență a ~, 44 ; este o formă, nu o substanță, 127, 134 ; limbi și dialecte, 206.
- Limbă literară și ortografie, 49 și urm. ; ~ și dialect local, 45 și urm., 198 și urm. ; independentă de scriere, 199 și urm. ; stabilitatea sa relativă, 271, 158 și urm.
- Limbi, frontiere între ~, 206 ; ~ suprapuse pe același teritoriu, 197 și urm. ; ~ „lexicologie” și ~ „gramaticale”, 143, 170 și urm. ; ~ speciale, 45 ; ~ artificiale, 94.
- Limbi germanice, 221 și urm. ; studiul ~ germanice, 31 și urm. ; ~ romanice, 221 ; studiul ~ romanice, 31 și urm., 217 ; ~ semitice, caracteristicile lor, 232 ; una dintre caracteristicile lor sintactice, 230.
- Limitarea arbitrarului, bază a studiului limbii, 143.
- Limită de silabă, 76 și urm.
- Lingvistică, ține de semiologie, 41 și urm. ; ~ a limbii și ~ a vorbirii, cf. Limbă ; ~ externă și ~ internă, 45 ; ~ sincronică sau statică, 98 și urm., 113, 117 și urm. ; ~ „istorică”, 97 și urm., sau evolutivă sau diacronică, 98 și urm., 113, 151 și urm. ; ~ geografică, 195 și urm.
- Luetă, 63.
- Lungi prin natura lor și ~ prin poziția lor, 77 și urm.
- Masă vorbitoare, 95.
- Mecanismul limbii, 139 și urm., 141, 171 și urm.
- Metodă comparativă, 30 și urm. ; ~ a lingvisticii externe și a lingvisticii interne, 46 și urm. ; ~ a lingvisticii sincronice și a lingvisticii diacronice, 105 ; ~ prospectivă și retrospectivă, 217 și urm.
- Metrică, cf. Versificație.
- Migrații, 206 ; teoria ~, 211.
- Mișcări articulatorii de acomodare, 74 și urm.
- Modă, 94, 160.
- Morfologie, inseparabilă de sintaxă, 144.
- Motivație, motivat, 142.
- Muller, Max, 30.
- Mutabilitatea semnului, 93.
- Mutații consonantice ale germanicii, 49, 154 și urm., 206 și urm.
- Nazale, 66 și urm. ; ~ surde, 66 și urm.
- Nazalizat, sunet ~, 66.

- Nemotivat, cf. Arbitrar.
 Neogramaticii, 32, 187.
 Nume de înrudire în indo-europeană, 227 și urm.
- Oclusive, 66.
 Onomatopee, 88.
 Opoziție și diferență, 132 și urm.
 Ortografie, 49 și urm. ; cf. și Scriere și Grafie.
 Osthoff, 32.
 Palat, 63.
 Palatale, 65 și urm., 66 și urm.
 Paleontologie lingvistică, 227 și urm.
 Paleoslavă, 46, 221.
 Pancronic, punct de vedere ~ în lingvistică, 109 și urm.
 Paradigme de flexiune, tipuri de raporturi asociative, 138.
 Participiul prezent în franceză, 110.
 Paul, 32.
 Părțile discursului, 124, 147 și urm.
 Permutarea, sinonimă cu alternața, 166.
 Perspectivă sincronică și ~ diacronică, 98 și urm., 103 și urm., 106 ; ~ prospectivă și ~ retrospectivă, 106, 217 și urm.
 Pictet, Adolphe, 221, 227.
 Plural și dual, 129 și urm.
 Pott, 30.
 Prefix, 190.
 Preistorie și lingvistică, 34 și urm., 227 și urm.
 Prepoziții, necunoscute în indo-europeană, 183 și urm.
 Preverbe, necunoscute în indo-europeană, 183 și urm.
 Procedeu, opus procesului, 180.
 Pronunțare și scriere, 53 ; fixată prin etimologie, 53 și urm. ; deformată prin scriere, 53 și urm. ; libertate relativă a ~, 131 și urm.
 Prospectivă, perspectivă, cf. Perspectivă.
 Psihologie socială și lingvistică, 33, 41.
 Punct vocalic, 76 și urm.
- r* rulat și ~ graseiat, 68.
 Radical sau temă, 188.
 Raporturi sintagmatice și asociative, 135 și urm. ; interdependența lor, 139 și urm. ; rolul lor în fixarea fonemelor, 141 și urm. ; ~sînt baza diviziunilor gramaticii, 145 și urm. ; două specii de ~ sintagmatice, 136 ; două caracteristici ale raporturilor asociative, 137 și urm.
 Rasa, în raporturile sale cu limba, 226 și urm. ; ~ și schimbările fonetice, 156 și urm.
 Rădăcină, definiție, 188 și urm. ; caracteristici ale ~ în germană, 189 ; în franceză, 189 și urm. ; în semitică, 189, 205 și urm.

- Realitate sincronică, 124 ; ~ diacronică, 184 și urm.
- Reconstrucție lingvistică, 223.
- Retrospectivă, perspectivă, cf. Perspectivă.
- Rezonanță nazală, 64.
- Rotacizarea în latină, 154 și urm., 155 și urm.
- Sanscrită, descoperirea ~ , valoarea ei pentru lingvistica indo-europeană, 29 și urm. ; rolul exagerat acordat ~ , 220 și urm. ; vechimea ei, 220 și urm.
- Schimbări ale limbii, își au originea în vorbire, 43 și urm., 112 ; ~sînt totdeauna parțiale, 101, 103.
- Schimbări fonetice, 154 și urm., 167 și urm. ; ~ străine de sistemul limbii, 43 și urm. ; ~ modifică sunetele, nu cuvintele, 108 și urm. ; regularitatea lor, 154 ; ~ absolute și condiționate, spontane și combinatorii, 155 și urm. ; cf. și Fonetică.
- Schimbări semantice, 108, ~ morfologice și sintactice, 108.
- Schleicher, 30.
- Schmidt, Johannes, 205, 211.
- Scriere, sisteme de ~ , 50 ; ~ ideografică (chinezească), fonetică, 50 ; ~ silabică (cipriotă), 50, 62, 70 ; ~ consonantică (semiotică), 62.
- Scriere și limbă, 32 și urm. ; ~ comparată cu sistemul lingvistic, 132 ; necesitatea studierii sale, 48 ; ~ distinctă de limbă, 48 și urm. ; nu este o condiție a stabilității lingvistice, 48 și urm. ; importanța ei sporită de limba literară, 49 și urm. ; ~ se schimbă mai puțin repede decât limba, 50 și urm. ; ~ împrumutată, 51 și urm. ; inconsecvențe ale ~ , 52 ; ~ etimologică, 51 ; interpretarea ~ , 56 și urm. ; explozie și implozie marcate de ~ 72, 73, 79, 80 ; ~ fonologică, 56 ; ~ nu poate înlocui ortografia uzuală, 56.
- Semantică, 41 și nota, 42.
- Semiologie, definiție, 41 și urm. ; se întemeiază pe sistemele de semne arbitrare, 86 și urm.
- Semivocale, 66.
- Semn lingvistic, compunerea sa, 85 și urm. ; imutabilitatea sa, 90 ; mutabilitatea sa, 93 și urm. ; ~ considerat în totalitatea sa, 133 și urm. ; ~ nemotivat și ~ relativ motivat, 142 ; ~ zero, 103, 131, 188, 189.
- Semne de politețe, 87.
- Semnificant, definiție, 86 ; caracterul său liniar, 88 și urm., 135 ; ~ nu există decât prin semnificat și viceversa, 119.
- Semnificat, 86, 119 ; cf. Semnificant.
- Semnificație, opusă valorii, 128 și urm.
- Separare geografică și diferențiere lingvistică, 211.
- Sievers, 32, 77, 80.
- Silabă, 69, 76 și urm.
- Silbenbildend* și *silbisch*, 77, 80.
- Simbol, opus semnului, 87.
- Sincronie, 99 ; cf. Lingvistică sincronică.
- Sintagmă, definiție, 135 ; cf. raporturi.
- Sintaxă, raportul ei cu morfologia, 144, cu sintagmatica, 145 și urm.

- Sisteme de scriere, cf. Scriere.
 Sistem fonologic, 56 și urm., 225.
 Sistemul limbii, 35 și urm., 46 și urm., 90 și urm., 98 și urm., 127, 142 și urm. ;
 cf. și Mecanism.
 Sociologie și lingvistică, 34.
 Solidarități sintagmatice și asociative, 139, 142 și urm.
 Sonantă, 76.
 Sonante indo-europene, 71, 81.
 Sonoritatea fonemelor, 65 ; rolul ~ în silabare, 75.
 Specii fonologice, 60 și urm. ; caracterul lor abstract, 73.
 Spirante, 67.
 Stabilitate politică și schimbări fonetice, 159 și urm.
 Starea limbii, 117 și urm. și *passim*.
 Substrat lingvistic anterior și schimbări fonetice, 159 și urm.
 Subunități ale cuvântului, 119 și urm., 139, 140, 187 și urm.
 Sufix, 189 și urm. ; ~ zero, 189.
 Sunet, caracter complex al ~, 35 și urm. ; ~, impresie acustică, 61 ; ~ și zgomot, 68 ;
 ~ 64 ; ~ străin de limbă, 131.
 Sunete, clasificarea ~, 65 și urm. ; ~ sonore, ~ surde, 65 ; ~ închise și deschise, 72 ;
 caracterul amorf al ~, 126.
 Șah, joc de ~, comparat cu sistemul limbii, 46 și urm.
 Științe economice, 97.
 Temă sau radical, 187 și urm.
 Terminologie lingvistică inexactă, 32 și nota ; ~ fonologică imperfectă, 65 și urm.
 Timp, acțiune a ~ asupra limbii, 92 și urm., 95 și urm., 200 și urm.
 Timp al verbului, 129.
 Timpi omogeni ai lanțului vorbit, 61.
 Tip lingvistic și metalitate a grupului social, 230 și urm. ; ~ și familie de limbi, 231.
 Toleranță cu privire la pronunțare, 131 și urm.
 Trombetti, 196.
 Umlaut în limbile germanice, 48 și urm., 100 și urm., 166.
 Unde de inovație, 205.
 Unitatea cuvântului și schimbările fonetice, 108 și urm.
 Unități lingvistice, 119 și urm. ; definiție și delimitare, 120 și urm. ; ~ complexe, 121, 136 ;
 problema ~, importanța sa, 125 ; caracterul diferențial al ~, 133 și urm. ; ~ și fapte
 gramaticale, 134 ; ~ noua repartizare a ~, 175, 290 ; ~ diacronice, 184 și urm.
Unsilbisch, 80.
 Valoare în general, 97 și urm. ; factori constitutivi ai ~, 128 și urm.
 Valoare lingvistică, 125, 126 și urm. ; aspectul său conceptual, 128 și urm. ; ~,
 distinctă de semnificație, 128 ; aspectul său material, 131 și urm.
 Vălul palatului, 63.
 Vechi, trei sensuri ale cuvântului ~ aplicat la limbă, 220.

Velare, 66 și urm.

Verner, legea lui ~, 155.

Versificație, 58.

Vibrante, 68.

Vibrații laringiene, 64.

Vocale, opuse consoanelor, 68 și urm. ; opuse sonantelor, 76 și urm. ; ~ deschise și ~ închise, 68 și urm. ; ~ șoptite, 69 ; ~ surde, 69.

Vorbire, act individual, 39 și urm. ; ~, distinctă de limbă, cf. Limbă ; modul de existență al ~, 44 ; ~ este locul tuturor schimbărilor din limbă, 43, 112, 153 și nota, 174.

Vorbire, circuit al ~, 37 și urm.

Wellentheorie, 211.

Whitney, 32, 37, 93.

Wolf, Friedrich August, 29.

Zendă, 46.

Zero, cf. desinență ~, semn ~, sufix ~ .

Cuprins

Cuvînt înainte	5
Introducere	7
Prefață la prima ediție	23
Prefață la ediția a doua	26
Prefață la ediția a treia	26

INTRODUCERE

CAPITOLUL I	
Scurtă prezentare a istoriei lingvisticii	29
CAPITOLUL II	
Materia și sarcina lingvisticii, raporturile sale cu științele conexe ..	33
CAPITOLUL III	
Obiectul lingvisticii	35
§ 1. <i>Limba ; definiția sa</i>	35
§ 2. <i>Locul limbii între faptele de limbaj</i>	37
§ 3. <i>Locul limbii între faptele umane. Semiologia</i>	41
CAPITOLUL IV	
Lingvistica limbii și lingvistica vorbirii	43
CAPITOLUL V	
Elemente interne și elemente externe ale limbii	45
CAPITOLUL VI	
Reprezentarea limbii prin scriere	48
§ 1. <i>Necesitatea de a studia acest subiect</i>	48
§ 2. <i>Prestigiul scrierii ; cauzele ascendentului său asupra formei vorbite ..</i>	48
§ 3. <i>Sistemele de scriere</i>	50
§ 4. <i>Cauzele dezacordului dintre grafie și pronunție</i>	50
§ 5. <i>Efectele acestui dezacord</i>	52
CAPITOLUL VII	
Fonologia	55
§ 1. <i>Definiție</i>	55
§ 2. <i>Scrierea fonologică</i>	56
§ 3. <i>Critica mărturiei scrierii</i>	56

APENDICE

Principii de fonologie

CAPITOLUL I

Speciile fonologice	61
§ 1. <i>Definiția fonemului</i>	61
§ 2. <i>Aparatul fonator și funcționarea sa</i>	63
§ 3. <i>Clasificarea sunetelor după articularea lor bucală</i>	65

CAPITOLUL II

Fonemul în lanțul vorbit	70
§ 1. <i>Necesitatea de a studia sunetele în lanțul vorbit</i>	70
§ 2. <i>Implozia și explozia</i>	71
§ 3. <i>Diferite combinații ale exploziilor și ale imploziilor în lanț</i>	74
§ 4. <i>Frontieră de silabă și punct vocalic</i>	76
§ 5. <i>Critica teoriilor despre împărțirea în silabe</i>	77
§ 6. <i>Durata imploziei și a exploziei</i>	78
§ 7. <i>Fonemele de apertură a patra. Diftongul. Probleme de scriere</i>	79

PARTEA ÎNTÂI

Principii generale

CAPITOLUL I

Natura semnului lingvistic	85
§ 1. <i>Semn, semnificat, semnificant</i>	85
§ 2. <i>Primul principiu : arbitrarul semnului</i>	87
§ 3. <i>Al doilea principiu : caracterul linear al semnificantului</i>	88

CAPITOLUL II

Imutabilitatea și mutabilitatea semnului	90
§ 1. <i>Imutabilitatea</i>	90
§ 2. <i>Mutabilitatea</i>	93

CAPITOLUL III

Lingvistica statică și lingvistica evolutivă	97
§ 1. <i>Dualitatea internă a tuturor științelor care operează asupra valorilor</i>	97
§ 2. <i>Dualitatea internă și istoria lingvisticii</i>	99
§ 3. <i>Dualitatea internă ilustrată prin exemple</i>	100

§ 4. Diferența dintre cele două ordine ilustrată prin comparații	103
§ 5. Cele două lingvistici opuse în metodele și în principiile lor	105
§ 6. Legea sincronică și legea diacronică	106
§ 7. Există un punct de vedere pancronic ?	109
§ 8. Consecințele confuziei dintre sincronic și diacronic	110
§ 9. Concluzii	112

PARTEA A DOUA

Lingvistica sincronică

CAPITOLUL I	
Generalități	117
CAPITOLUL II	
Entitățile concrete ale limbii	119
§ 1. Entități și unități. Definiții	119
§ 2. Metoda de delimitare	120
§ 3. Dificultățile practice ale delimitării	121
§ 4. Concluzie	122
CAPITOLUL III	
Identități, realități, valori	123
CAPITOLUL IV	
Valoarea lingvistică	126
§ 1. Limba ca gândire organizată în materia fonică	126
§ 2. Valoarea lingvistică considerată în aspectul său conceptual	128
§ 3. Valoarea lingvistică considerată în aspectul său material	131
§ 4. Semnul considerat în totalitatea sa	133
CAPITOLUL V	
Raporturi sintagmatice și raporturi asociative	135
§ 1. Definiții	135
§ 2. Raporturile sintagmatice	136
§ 3. Raporturile asociative	137
CAPITOLUL VI	
Mecanismul limbii	139
§ 1. Solidaritățile sintagmatice	139
§ 2. Funcționarea simultană a celor două ordine de grupări	140
§ 3. Arbitrarul absolut și arbitrarul relativ	142

CAPITOLUL VII	
Gramatica și subdiviziunile sale	144
§ 1. Definiții ; împărțiri tradiționale	144
§ 2. Împărțiri raționale	145
CAPITOLUL VIII	
Rolul entităților abstracte în gramatică	147

PARTEA A TREIA

Lingvistica diacronică

CAPITOLUL I	
Generalități	151
CAPITOLUL II	
Schimbările fonetice	154
§ 1. Regularitatea lor absolută	154
§ 2. Condițiile schimbărilor fonetice	154
§ 3. Puncte metodice	155
§ 4. Cauzele schimbărilor fonetice	156
§ 5. Acțiunea schimbărilor fonetice este nelimitată	160
CAPITOLUL III	
Consecințele gramaticale ale evoluției fonetice	162
§ 1. Rupera legăturii gramaticale	162
§ 2. Ștergerea compunerii cuvintelor	163
§ 3. Nu există dublete fonetice	163
§ 4. Alternanța	165
§ 5. Legile alternanței	166
§ 6. Alternanță și legătură gramaticală	167
CAPITOLUL IV	
Analogia	168
§ 1. Definiție și exemple	168
§ 2. Fenomenele analogice nu sînt schimbări	169
§ 3. Analogia, principiu al creațiilor limbii	171
CAPITOLUL V	
Analogie și evoluție	174
§ 1. Cum intră în limbă o inovație analogică	174
§ 2. Inovațiile analogice ca simptome ale schimbărilor de interpretare ...	177
§ 3. Analogia, principiu de renovare și de conservare	176

CAPITOLUL VI	
Etimologia populară	178
CAPITOLUL VII	
Aglutinarea	180
§ 1. <i>Definiție</i>	180
§ 2. <i>Aglutinare și analogie</i>	181
CAPITOLUL VIII	
Unități, identități și realități diacronice	183
Apendice la părțile a treia și a patra	186
A. <i>Analiză subiectivă și analiză obiectivă</i>	186
B. <i>Analiza subiectivă și determinarea subunităților</i>	187
C. <i>Etimologia</i>	190

PARTEA A PATRA

Lingvistica geografică

CAPITOLUL I	
Despre diversitatea limbilor	195
CAPITOLUL II	
Complicațiile diversității geografice	197
§ 1. <i>Coexistența mai multor limbi în același loc</i>	197
§ 2. <i>Limba literară și idiomul local</i>	198
CAPITOLUL III	
Cauzele diversității geografice	200
§ 1. <i>Timpul, cauză esențială</i>	200
§ 2. <i>Acțiunea timpului asupra unui teritoriu continuu</i>	201
§ 3. <i>Dialectele nu au granițe naturale</i>	204
§ 4. <i>Limbile nu au granițe naturale</i>	206
CAPITOLUL IV	
Propagarea undelor lingvistice	208
§ 1. <i>„Forța intercourse” și „spiritul particularist”</i>	208
§ 2. <i>Cele două forțe reduse la un principiu unic</i>	210
§ 3. <i>Diferențierea lingvistică pe teritorii separate</i>	211

PARTEA A CINCEA
Probleme de lingvistică retrospectivă
Concluzie

CAPITOLUL I	
Cele două perspective ale lingvisticii diacronice	217
CAPITOLUL II	
Limba cea mai veche și prototipul	220
CAPITOLUL III	
Reconstrucțiile	223
§ 1. <i>Natura și scopul lor</i>	223
§ 2. <i>Gradul de certitudine a reconstituirilor</i>	225
CAPITOLUL IV	
Mărturia limbii în antropologie și în preistorie	226
§ 1. <i>Limba și rasa</i>	226
§ 2. <i>Etnismul</i>	227
§ 3. <i>Paleontologia lingvistică</i>	227
§ 4. <i>Tip lingvistic și mentalitate a grupului social</i>	230
CAPITOLUL V	
Familii de limbi și tipuri lingvistice	231
Note biografice și critice asupra lui F. de Saussure	237
Apendice. Noreen și Saussure	301
Addenda	305
Note	315
Lista abrevierilor bibliografice	393
Bibliografie	395
Index	413